

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 44

Кам'янець-Подільський
«Аксиома»
2017

Рецензенти:

В. М. Брицин, доктор філологічних наук, професор, головний співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України;

Г. І. Віват, доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій

Друкується за ухвалою вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 9 від 30.08.2017 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **О. С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О. В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **В. О. Казимір**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Б. О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **М. Г. Кудрявцев**, доктор філологічних наук, професор; **В. С. Кшевецький**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **Ю. О. Маркітантов**, кандидат філологічних наук, професор (відповідальний секретар); **А. А. Марчишина**, кандидат філологічних наук, доцент; **Л. М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Г. Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **А. С. Попович**, кандидат філологічних наук, професор; **О. А. Рарицький**, кандидат філологічних наук, доцент; **П. Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словаччина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонск, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А. В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б. П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристина Мажец**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І. В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О. С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В. І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н. М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О. О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словаччина).

НЗ4 Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 44. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – 378 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80: 001(045)

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07. 2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ No14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

Збірник наукових праць «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 44

Kamianets-Podilsky
«Aksioma»
2017

Reviewers:

V. M. Brytsyn, Doctor of Philology, Professor, chief research of O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine;

H. I. Vivat, Doctor of Philology, Professor of Ukrainian Studies and linguodidactics department of Odesa National Academy of Food Technologies

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University
(protocol № 9 of 30.08.2017)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; **O.S. Volkovynskiy**, Doctor of Philology, Professor; **O.V. Halaibida**, Candidate of Philology, Associate Professor; **V.O. Kazymir**, Candidate of Philology, Associate Professor; **O.V. Keba**, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); **B.O. Kovalenko**, Candidate of Philology, Associate Professor; **M.H. Kudriavtsev**, Doctor of Philology, Professor; **V.S. Kshevetskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **Arkadiusz Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **Yu.O. Markitantov**, Candidate of Philology, Professor (Assistant Editor); **A.A. Marchyshyna**, Candidate of Philology, Associate Professor; **L.M. Marchuk**, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); **H.I. Nasmynchuk**, Candidate of Philology, Professor; **A.S. Popovych**, Candidate of Philology, Professor; **O.A. Rarytskiy**, Candidate of Philology, Associate Professor; **P.L. Shulyk**, Candidate of Philology, Professor; **Emilia Yanihora**, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urszula Gruca-Miqsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in University of Rzeszów (Poland); **A.V. Zhukov**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); **B.P. Ivaniuk**, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); **Danuta Marzec**, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); **I.V. Ostapenko**, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskiy national University (Simferopol, Ukraine); **V.I. Sylantieva**, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); **N.M. Solohub**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **O.O. Taranenko**, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); **Anton Fabian**, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences. Issue 44.** – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2017. – 378 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80: 001(045)

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as

«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences (The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

The collection of research papers «Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences» is indexed in the following international scientometric databases:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

УДК А-16

С. Д. Абрамович

**ПРОБЛЕМА «ОТРАЖЕНИЯ РЕАЛЬНОСТИ»
В ЛИТЕРАТУРНО-ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Научная картина мира, сформировавшаяся в лоне Просвещения, противопоставляет церковно-средневековому, спиритуализированному мировосприятию т. н. «картезианскую» парадигму, в которой «объективно существующая материя» вообще, по сути, вытесняет понятие духовности и сводит к минимуму значимость внутреннего мира человека, возведенную на пьедестал христианством.

Формирование социально-гуманитарных наук в XVII–XVIII веках сперва проходило под сильным влиянием естествознания. Его очевидные успехи породили стремление объяснить решительно все на основе математических вычислений и законов механики. До начала XIX в. в гуманитарной сфере наблюдается доминирование математического мышления. Затем, вплоть до конца XIX в., основательное давление на гуманитарную мысль оказывает еще и классическая механика. Это порождает философский позитивизм и формирование структурного подхода, в частности – и в сфере языковой деятельности человека.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Однако примечательно, что как раз в дискурсе позитивистской, естественнической-философской мысли стало развиваться и представление о *субъективности образа мира*. И задачей данной статьи является анализ ситуации формирования данного понятия и его трансплантации в гуманитарное знание, в первую очередь – в филологию.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Само понятие «картина мира» введено немецким физиком Г. Герцем и развито М. Планком, которые, правда, еще исходили из того, что в физике таковая есть отражение закономерностей природы. Но, по мере перехода от механической картины мира к релятивистской, начинает осознаваться важность учета того, что С. Кьеркегор именовал аппроксимацией («приблизительность» исследовательских оценок); Э. Гуссерль вводит идею «интенциональности»; у Э. Маха и Р. Авенариуса: центр зрения переносится не на «внешние» явления, а на *психологию наблюдателя* – онтология эмпириокритицизма существенно отлична от картезианства: мир перестает быть «внешним» [5, 103]. Представление о всеобщей релятивности вещей крепнет у А. Эйнштейна, а еще более развернуто – в квантовой механике, Эйнштейном не признаваемой (спор с Бором о физическом смысле волновой функции).

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Параллельно в области гуманитарной мысли складывается представление о функционализме в общенаучном аспекте. Соответственно возрастает влияние философского иррационализма – достаточно вспомнить триумфальное шествие психоанализа и его широчайшую экспансию в литературоведение. Постепенно мерой всех вещей становится не протагоровский «человек вообще», но «человек конкретный», индивидуум во всей его неповторимости. К концу XIX – началу XX века стало очевидным, что науки, занимающиеся не природой, а человеком, должны иметь свой собственный методологический фундамент. Такова баденская школа неокантианства, чьи лидеры Вильденбанд и Риккерт устремляли исследовательский интерес на особенное и индивидуальное, что связано с ценностным отношением к реальности. А т. н. «философия жизни» (Дильтей, Зиммель, Шпенглер, говоривший о постижении человеком бытия мира в формате собственной жизни) прямо возникла как реакция на кризис механистического естествознания. Представители школы «философии жизни» обратились к жизни, как первичной реальности, целостному процессу непрерывного творческого становления, развития, что уже противостоит всему механическому, определенному, застывшему. Поднимается на щит интуиция, произведения искусства начинают считаться более адекватным способом выражения жизни, чем рационально-позитивистское описание.

Далее западная философия и филология, развивая новый общенаучный постулат о приоритетности человеческого сознания, двинулись по пути углубления в «чужое сознание», в частнос-

ти – в творческую лабораторию писателя и в его диалог с традицией, Этого нельзя не брать в расчет, если обращаться к фактам сближения филологии с антропологией и аналитической психологией (герменевтика М. Хайдеггера, П. Рикера и, в особенности же, Г. Г. Гадамера; в частности, важен тезис последнего, что предметом гуманитарных наук является нечто такое, к чему принадлежит и сам познающий, отчего механически копировать методологию естествознания в принципе невозможно; поэтому *понимание* – это не столько *познание*, сколько *интерпретация* текста, что ослабляет значение авторского смысла последнего и ведет к созданию нового смысла. Т.е., функция текста способна меняться.

Одним из ведущих, повлиявших на мировую науку, направлений в современной американской философии сознания (philosophy of mind), становится функционализм (англ. functionalism от лат. functio). Справедливости ради надо сказать, что идея функции впервые созрела в *математике*; перешла она и в науки о природе (например, в биологии: *мозг и его функции*; в социологии: *функция правительства, функция полиции* и пр). Но сегодня понятие функции активно работает и в собственно гуманитарных науках: в антропологии, в лингвистике, в литературоведении.

Особо важное место по выполняемым им функциям занимает языковой знак: сделанное Ф. де Соссюром различие двух сторон в знаке: означаемое (signifie) и означающее (signifiant) – трудно переоценить. Язык образует наиболее сложную и развитую знаковую систему и обладает способностью к передаче информации относительно любых фактов. Отсюда появление ряда функциональных грамматик: Ван-Дейка, Р. Ван Валина, М. Холлидея, С. Дика, А. В. Бондарко, Г. А. Золотовой и др. Все это перетекает в становление когнитивных наук и исследований в сфере искусственного интеллекта. И, в противоположность, скажем, нейрофизиологии, отождествляющей ментальность с материальным миром, функционализм фактически провозглашает *независимость сознания от материи*. Вместе с тем, функционализм возник из потребности интегрирующего подхода к самым разнообразным явлениям [2], а разбираться в «обездушенном» материально-словесном тексте предоставляется теперь приверженцам формалистическо-структуралистского подхода, который, как и следовало ожидать, довольно быстро иссякает – по мере описания имеющегося физического (языкового) материала.

Данная парадигма, как ни странным это может показаться, стала в некотором роде «возвращением к христианству», которое впервые открыло ценность неповторимой человеческой индивидуальности и ее оценок. И не только христианства, но и духовного опыта ТаНаХа (Ветхого Завета) [Ref 2 и др.]. Здесь заслуживает особого внимания опыт ритуально-мифологической школы и вообще последователей Н. Фрая, которые с новым интересом начинают вчитываться в Библию как интертекст культуры [3, 6 и др.]. Спиритуализм Библии побуждает рассматривать земное бытие как нечто преходящее, выдвигать на первый план идею морального совершенствования в дискурсе сотериологической парадигмы. Это вошло в противоречие с античным наследием и определило внутреннюю конфликтность и динамику духовного поиска европейца. В частности, для восточнославянских культур Библия была еще как бы и «античностью», поскольку собственное языческое наследие, весьма уступающее по своим потенциям дохристианской греко-римской культуре, не могло составить сколько-нибудь серьезной базы ни в древности, ни в пору зарождения здесь ренессансного процесса. При этом античность как таковая выступала тут в христианской интерпретации; чувственный блеск вещей, их *эстетичность* (αἰσθητικός), воспринимались сквозь призму спиритуализированного идеала, согласно которому Творение само по себе не может быть прекрасным, ибо прекрасно лишь благодарное движение мира к своему Творцу (עולָם – olám). Характерно также, что в «материнской» византийской культуре мир человеческого, повседневных житейских ценностей, понимается как «профанное» – сообразно с известным разделением людей на телесных, душевных и духовных в 1 Кор. ап. Павла. Здесь также отсутствует интерес к «притягательности зла», на котором столь многое зиждется в культуре секуляризированной. Сознание «выспренного» человека тут явно доминирует над восприятием «чувственного блеска вещей».

Но в определенных областях сегодняшней постсоветской гуманитарной науки каким-то непонятным образом законсервировалась неизбывная инерция аристотелевой трактовки языковой деятельности человека, а также литературы и искусства, как чистейшего мимезиса, что в дискурсе просветительско-картезианских представлений уже превращается в некий «наказ» обязательно «отражать реальный мир». Здесь проигнорирована более глубокая, платоновская трактовка мимезиса как отражения *неполного, несовершенного*.

Еще в просветительской традиции художник стал мыслиться не только как безусловный «творений своих создатель», но и как судья, выносящий приговор действительности (Чернышевский). Опыт интерпретации реализма XIX века в современной ему литературной критике, да и в академическом литературоведении, развивался в контексте активной секуляризации культуры, и критика просветительского типа рекрутировала писателя в сферу «отображения реальности»,

т. е., социальных ситуациях и конфликтов; ее постулаты были канонизированы позже советской наукой о литературе.

И, хотя сегодня трудно сказать, что же она такое, эта пресловутая реальность, изрядная когорта наших постсоветских литературоведов, игнорируя явственное смещение представлений о мире в современных естествознании и философии, стремится исходить из представлений, давно ими самими же изжитых. Эти представления, в частности, базируются на тезисе, предполагаемом «по умолчанию»: Сакральное – категория историческая, преходящая, а Эстетическое – категория вечная. На самом деле, Сакральное – категория, похоже, в принципе отличающая человеческое сознание от мироощущения животного; оно, видимо, *априорно*, как понятия времени и пространства. Многие полагают, что религиозность – врожденное свойство человека (такова, например, позиция авторитетного журнала *The New Scientist*). Во всяком случае, животные не имеют ни священных книг, ни храмов, ни богослужений, а серьезная история человеческой культуры строится исключительно на изучении такого рода «сакрального» материала в качестве глубинного фундамента этики, права, науки, образования, литературы и искусства. И этот очевидный факт свидетельствует о том, что религиозность есть отличительная, родовая особенность человека (см. об этом подробно наши статьи: 1, Ref 1). А вот Эстетическое – категория, вне греко-римской античности фактически не существующая.

Тем не менее, в советской и постсоветской традиции все еще удерживается имплицитная установка на примат «действительности» над творчеством. При этом «печной горшок» и наука, вооружающая инструментарием «покорения природы», все еще остаются как бы приоритетнее Сикстинской Мадонны. Между тем формирование т. н. «секулярных религий» вроде коммунизма или фашизма, строящихся, с одной стороны, как бы на научно-материалистическом базисе, а с другой – на откровенном мифо-утопическом мышлении, свидетельствует, что атеистическая «революция духа» обернулось не столько «научной перестройкой сознания, сколько примитивной вульгаризацией библейской картины мира. Тут Бог заменился Материей, а кропотливая христианская работа над обожением индивидуального человека – грубой и насильственной тоталитаристской «перековкой» массового сознания. Идея построения гармонического сообщества тут, на земле, и немедленно! – оказалась на поверку лишь варварской копией идеи достижения Небесного Царства. Роль Писания была возложена та «труды основоположников», роль Церкви – на Партию и пр. [7]. Отсюда закономерный вывод, сформулированный сегодняшним французским философом О. Бульнуа: эпоха Модерна и Постмодерна лишь варьирует и перетасовывает те основные вопросы, которые поставило Средневековье [4].

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку. Нам необхідно остаточно отойти от пережитков просветительско-коммунистического сознания в изучении и преподавании филологических дисциплин, в первую очередь – литературоведения, которое искусственно удерживает писательское слово в рабской функции некоего копировщика «реалий» и истолкователя их в духе пресловутого «социального заказа».

Список використаних джерел

1. Абрамович С. SACRUM в культуре как научная проблема / Семен Дмитриевич Абрамович // Естественно-гуманитарные исследования. Международный журнал. – Вып. 1 (3). – Краснодар: ООО «Академия знаний», 2014. – С. 98–108.
2. Беспалов В. Е., Сальников Л. В. Введение в функционалистику / В. Е. Беспалов, Л. В. Сальников. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 145 с.
3. Біблія як інтертекст світової літератури. Монографія / Заг. ред. С. Д. Абрамовича. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 428 с.
4. Бульнуа О. «Що нового? Середньовіччя» / Олів'є Бульнуа // Філософська думка. – 2010. – № 1. – С. 114–136.
5. Зотов А. Ф. Современная западная философия / А. Ф. Зотов. – 2-е изд., исправ. – М. : Высш. шк., 2005. – 781 с.
6. Лановик З. Hermeneutica Sacra / Зоряна Лановик. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – 587 с.
7. Чікарькова М. Ю. Біблійне розуміння людини як «царя природи» та особливості його експлікації в епоху технократизму / М. Ю. Чікарькова // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. І. Вернадського. Сер.: Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія. – Симферополь, 2010. – Т. 23 (62), № 2. – С. 113–118.

Анотація. У статті досліджено явище перенесення в науці від поч. ХХ ст. центру уваги з т. зв. «об'єктивного світу» на суб'єктивне світосприйняття спостерігача. У гуманітарних науках, зокрема в мовознавстві, запроваджується функціональний підхід. Проте у нашому літе-

Ключові слова: реальність, мимезис, отражение, субъективность, картина мира, интерпретация.

Summary. *The article investigates the phenomenon of transfer the Center of attention from the so-called «Objective world» on the subjective perception of the observer in the science from the beginning of XX-th century. As the transition from the mechanical picture of the world to relativistic begins to realize the importance of accounting for approximation (Kierkegaard); in E. Mach and R. Avenarius conception the ontology here is substantially different from Cartesianism; the idea of the general relativity of things grows stronger. Functionalism, which in fact proclaims the independence of consciousness from matter, formed from the need of an integrative approach to the most varied phenomena. In the humanities, in particular in linguistics, was introduced a functional approach too.*

This paradigm, however strange it may seem, has become, in a way, a «return to Christianity», which for the first time has revealed the value of a unique human personality and its evaluations. Spiritualism of the Bible encourages to consider earthly being as something transient, to highlight the idea of moral perfection in the discourse of the soteriological paradigm. Here deserves special attention the experience of the ritual-mythological school and in general the followers of N. Frye, who with new interest begin to read in the Bible as an intertext of culture.

However, the experience of interpreting of realism in the XIX-th century in contemporary literary criticism and even in academic criticism developed in the context of the active secularization of culture. The criticism of the Enlightenment type recruited the writer into the sphere of «mapping reality», i. e., the social situation and conflicts. These postulates canonized later by the Soviet science of literature. In our Post-Soviet literature science the thesis of «reflection of real reality» in the literary and artistic work is, unfortunately, still popular.

Key words: Reality, mimesis, reflection, subjectivity, worldview, interpretation.

Отримано: 18 липня 2017 р.

УДК 821.01.Ремизов

Д. С. Бураго

«РАСТВОРЕНИЕ БЫТА» В МЕМУАРАХ А. М. РЕМИЗОВА «ПОДСТРИЖЕННЫМИ ГЛАЗАМИ»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Написанное А. М. Ремизовым производит впечатление «сна наяву»; все это подносилось как свидетельство «декадентства», но изначальная причина ситуации проста: до того, как у юного Алексея обнаружили сильнейшую близорукость и приписали очки, все вокруг представлялось ему расплывчатыми и чудовищными образами, которые он безуспешно пытался передать на бумаге, вызывая гнев преподавателей рисования. «Чудовище каких-то других измерений, похоже на кошмарное сновидение, в разливающемся, все проникающем звуко-цвете, с осиянием человеческого лиц и излучением предметов, вот та «натура», обособившая меня за тринадцать лет» [8, 62].

Мемуары писателя, выразительно названные «Подстриженными глазами», носят подзаголовок «Книга узлов и закрут моей памяти» – окружающее предстало перед юным Ремизовым как фантазмагория. «Мой мир – совсем другой мир, это был осиянный, пронизанный звучащим светом и окрашенный звуками мир, о котором знал только я. Но этого я еще не знал <...> Если бы можно – да некуда! и бесповоротно! – не уйти и не скрыться от этого резко-ограниченного трезвого мира, от оголенного математического костяка, преследующего каждый твой шаг, каждый твой взгляд, каждый поворот. Так вот она какая натура! <...> Бедные! бедные! бедные! люди – обездоленное нищее человечество! – тупая норма и нормальная тупость» [8, 59]. Образ «подстриженных глаз», ставший заглавием книги (1933–1946) формировался в определенном экспрессивном поле. Вспоминаются и описанная А. Куприным практика картежных шулеров подстригать кожу на кончиках пальцев, чтобы чувствовать метку на рубашке крапленой карты, и маяковское «Будьте добры, причешите мне уши», и знаменитый разрезаемый глаз в заставке кинофильма Бонюэля. Образ Ремизова призван передать ощущение невыносимой боли от прикосновения «обнаженным нервом» к вещам, и тут слышится отзвук экспрессионистского мунковского «Крика».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Целью исследования мы полагаем анализ экспрессивности стиля ремизовских мемуаров «Подстриженными глазами», в которых – ни капли вымысла, но чистой воды натура – и ее интерпретация, тут же превращающая натуру в нечто диковинное. Мемуары эти традиционно построены как воспоминание об отчем доме, но тут почти нет воспоминаний о людях, фактически нет и быта как такового; «преображение» явно довлеет. И этот не изученный до сих пор момент требует исследовательского внимания.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

«Подстриженными глазами» – часть цикла ремизовских мемуаров («Иверень», «Петербургский буерак», «Взвихренная Русь», «Учитель музыки» и «Сквозь огонь скоробей») – часть, которой исследователи интересовались меньше, чем прочими. И, безусловно, этой книге присущи та же черта, что и всей автобиографической прозе А. Ремизова: то, что мы полагаем за «реальность», здесь растворяется в лиризме и фантазии, так что исследователи постоянно включают регистр различения «поэзии и правды» [11]. Но голос «правды» (реальности), совершенно растворяется в голосе автора, который и есть единственная правда в данной картине.

Впрочем, фантазия писателя черпала не только из самой себя, но еще и из мирового духовного опыта и коллективного бессознательного русского народа. И вот здесь-то и начинаются некоторые сложности.

Категорически нельзя превращать Ремизова в дурашливого пересказывателя всяческой языческой дребедени, как это получилось у М. Волошина: «Его сказочный талант в том, что он подслушивает молчаливую жизнь вещей и явлений и разоблачает внутреннюю сущность, древний сон каждой вещи. Искусство его – игра <...> Призвание Ремизова быть сказочником-сказителем, ходить по домам <...> и, кутаясь в свой вязаный платок, рассказывать детям и взрослым своим таинственным, вкрадчивым голосом бесконечные фантастические истории про забытых и наивных человеческих богов» [3, 8]. А. Г. Соколов, определивший метод ремизовского письма как «сновидческий», акцентирует здесь, напротив, роль древнерусской христианской традиция: она, как считает исследователь, сообщает ту «нормативность», которой поверяется реальность: ««Основным свойством творческого метода Ремизова (и его жизни) становится субъективное преобразование бытового. Очень часто фантазии Ремизова – от вещного, от быта, от «скарба и запахов». Но он решительно отделял реальную действительность от действительности «преображенной», идеальной. А идеальную норму жизни и норму нравственного Ремизов ищет, особенно в годы эмиграции, в древнерусских канонизированных и апокрифических житиях» [9]. Вот и К. Мочульский отмечал, что главная прелесть ремизовского повествования – в автобиографичности, и сквозь «рассказ о бедственной и темной человеческой жизни <...> лучится чудесный свет <...> Это образ христианской жалости и смирения» [7]. Однако нам представляется, что удельный вес «реальной действительности» был в данном случае, пожалуй, не так уж и велик, а безоговорочная доминация христианского идеала не бесспорна. «Сновидение» писателя не столько балансирует на грани «реальности» и христианского норматива, сколько порождает волну нового, субъективного смысла, вовлекающего в свое зыблущееся поле и фрагменты мира, и культурную традицию церкви.

Впрочем, тут тоже далеко не все гладко складывается. Подчас христианство А. Ремизова выглядит проблематичным: писатель обнаруживает несколько повышенное внимание к «постоянным попыткам сил Зла разрушить предустановленное Богом («Вещица, имен которой двенадцать с половиной»)). По Ремизову, природа самого человека – двойственна, он – создание и Бога, и Сатанаила, но стремление через смерть победить Смерть и вело только к ней же» [4, 17–18]. Но тем самым подтверждается наблюдение польского исследователя Ю. Гржеха, отметившего, что религиозность русских писателей часто формировалась не столько под влиянием Библии, сколько апокрифов, в основном – гностического толка [цит. по: 1, 177]. Нам, похоже, на этом моменте еще придется сосредоточиться, хотя мировоззренческий деклараций А. Ремизов не делает. Возьмем в расчет мнение Т. Н. Стояновой, которая, отмечая, что компаративистский ракурс проблемы изучен в монографии А. М. Грачёвой «Алексей Ремизов и древнерусская культура», приходит к мысли о том, что соотношение языческого и христианского начал в мировоззрении Ремизова до сих пор серьезно не изучено, хотя в ряде исследований и содержатся интересные замечания [19].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Как бы там ни было, для нас пока важнее всего в этой ситуации то обстоятельство, что из христианского культурного наследия А. Ремизов берет в первую очередь именно то «разрежение натуры», которое составляет саму суть христианского изобразительного искусства. Здесь «внешнее», образ «временных лет», образ вещи и пр. изначально мыслится как нечто преходящее, спитуализируется. В художественной прозе А. Ремизова нельзя было избежать диктуемых ре-

листической романной традицией портретных, пейзажных или вѣщных деталей («бытовое» по А. Г. Соколову). Однако и тут все это сводилось к «коллажным приемам» [6, 550], А в мемуарной прозе писателя наблюдается отказ от «заземляющих» деталей, чистое воспарение духа, на что пока не обращалось внимания.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

А. Ремизов, как и другие постсимволисты, видит в вещах лишь некие иероглифы скрытых смыслов. При этом постоянно происходит то, что Т. В. Цивьян верно определяет как «переплеск сна в явь»: в записанных снах фигурируют реальные лица и сновидчески преобразенные подлинные обстоятельства, предстающие иногда в заведомо игровом, провокационном ключе (и в этом отношении можно понять В. Ф. Ходасевича, заявившего Ремизову: «Отныне я вам запрещаю видеть меня во сне!») [13, 304].

Обратим внимание на один из первых «интерьерных» моментов книги. Автору в его московской квартире привиделся в десятилетнюю годовщину по смерти Александр Блок. Здесь комната – мизерная теплая и «очеловеченная» точка в зимнем пейзаже: «И еще, как закрута, в памяти ночь. Звездная ночь и, как звезды, блестит хрупкий синий снег. Выйдешь из дому – захватывает дух, а вернешься – белый свет полосой от ледяного окна в морозных цветах к дышащей теплом до-синя белой изразцовой печке. Московская зима – моя первая память» [8, 13]. Описание интерьера вообще нет: все внимание автора и читателя поглощено исполинским леденящим пространством окружающей дом зимы. Но и это лишь начало разворачивающейся литоты: в комнате еще и сходятся силовые линии материального космоса и потустороннего мира, населенного призраками, появлению которых, по распространенному суеверию, предшествует холодная волна. Вид ние Блока пронизано этим великим холодом угасания живого, бесповоротного иссякания человеческих страстей: «Моя напряженная мысль вызвала его, как живого, и вот мы опять встретились <...> И я увидел себя в том самом доме в Москве на Яузе у Полуярославского моста. В окне стоит луна и такая огромная, какой виделась мне в детстве, и белый свет широкой полосой от окна к печке. И в этой белой лунной полосе вдруг я увидел Блока < ...> И я подумал: « вот лицо человека, сгоревшие чувства которого обнажили душу!». И еще подумал: «я не ошибся, душа его была беспокойная – беспокоящаяся – всегда тревожная, и вот без чувств он успокоенный – какая кротость и ясность!» – «Если бы двери восприятий были очищены, всякая вещь показалась бы людям такой, какая она есть – бесконечной», – прочитал я у Блейка в его «Венчании неба и ада» и очнулся. И снова увидел: в окне огромная луна – белый свет широкой полосой от окна к печке. И от этого лунного света такая тишина, словно бы во всей Москве все вымерли, и один только я. И мне стало страшно. «Но ведь еще страшней ходить по земле чужим среди чужих!» – подумал я. И тогда в комнату вошли. И, увидя живых людей, я сказал: «Сейчас я видел Блока»» [8, 13–14].

Ясно, что теплая комната родительского дома с самого начала оказалась слишком тесна для того, чтобы вмесить громадьє смутных видений будущего писателя. Да и в общем-то, родительский дом, это «начало начал», в ремизовских мемуарах как бы и не родительский и как бы не настоящий дом вовсе. Ведь это – помещение принадлежавшей некогда деду писателя красильной мастерской: «...на второй год моей жизни мать переехала из Толмачей и со всеми детьми на Земляной вал, к Высокому мосту, под опеку к своим братьям: ее поместили на заднем дворе, выходящем к Полуярославскому мосту, в Сыромятниках, в отдельном флигеле, где когда-то была красильня-набивная моего прадеда, красильного мастера, по соседству с фабричными «спальнями» бумагопрядильной Найденовской фабрики и каморками для мастеров» [8, 44–45]. И формула эта повторяется многократно: «бывшая красильня-набивная, приспособленная для жилья» [8, 33]; «В нашем доме – в бывшей красильне-набивной, приспособленной для жилья, со всеми удобствами» [8, 54]; «...это был самый доподлинный «дух» красок – «домовой» бывшей красильни, вызванный в нашу жизнь моей страстью, а может и без всякого вызова явившийся, чтобы показать силу и волшебство красок» [8, 56]; «...им ничего не стоило бы вызвать и самого красильного духа, в черном, черная блуза, с курдючком, затаившегося в пропитанных красками стенах бывшей красильни» [9, 58]; «красный флигель бывшей красильни» [8, 65]; «Как себя помню, помню книгу в нашей бывшей красильне» [8, 126]; «он жил до нас в нашей бывшей красильне» [8, 197]. Тем самым, в корне пресекаются всякие сантименты – ну можно ли юному визионеру прикипеть душой к пошлой «бывшей красильне-набивной», любоваться ее интерьером, домашними вещами?

Более того, с родным домом изначально связан мотив смерти: ««Из комнаты, где задыхался отец (он умер от осложнившегося плеврита), вышла младшая сестра Надежда: она подала мне фарфорового медвежонка и яйцо со змейкой. Игрушки развлекли меня, и я успокоился» [8, 142]. Вообще-то вещный мир в этих мемуарах подчеркнуто мизерабелен, даже если речь идет о каких-то очень близких сердцу автора предметах, скажем – о тех же унаследованных от отца игрушках. Впрочем, в этом микроскопическом эдеме уже присутствует и редуцированный змей-искуситель»:

«В игрушки я не играл, и была у меня одна-единственная «роковая», всегда царапавшая меня, печка с плитой – из жести. Потом уже появились, только для меня не как «игрушки»: фарфоровый медвежонок, который уйдет в мои сказки, и бумажная змейка, вылезавшая из яйца, которая уйдет в мои рисунки – от спирали до змеи-скоропеи и от змеиных голов, до гностического Офиса, – отцовская память: отец перед смертью, прощаясь, подарил мне» [8, 43].

Насчет опасности мира материального, мира вещей, будущего писателя предостерегает именно «мудрость змиева», точно в соответствии с гностической доктриной изначальной порочности Творения, возникшего благодаря злему божеству Йалдуваофу, которым будто бы на самом деле является библейский Ягве. Вещи у Ремизова слишком часто бывают злоеци и опасны, при ближайшем контакте – чреватые болью: «Если бы не решетка, загораживающая окно, я упал бы на каменные плиты во двор и проломил бы себе череп. Но я только ткнулся носом в подоконник. Дочь няньки подхватила меня и подняла к себе на руки. И на руках ее я очнулся. Жмурясь от боли смотреть на свет, я горячо обнял ее шею и, прижимаясь к ее лицу, горько заплакал – как будто в веках накопившиеся слезы из тяжело наполненного сердца вдруг, – это были первые мои слезы» [8, 37].

Близорукому мальчику, созерцающему, скажем, огромный и расплывчатый лик луны, буквально «мелки в глазах» интерьер, комнатная обстановка и пр. которые врезаются в память лишь при каких-то весьма неприятных обстоятельствах. И как ему чужда, рисовальная школа, где ремизовское – еще до очков – ви дение природы вызвало настоящий гнев учителя: «... улицу перешли и в Школу к Капитону Федоровичу. И, вот, верите ли, это-то я очень хорошо помню, и как сейчас вижу: в прихожей нас встретили и потом в тесном зале, где нам пришлось ждать, – из всех, какие были, щели, щелки, перегородки и из-под стола, и из-под стульев и кресел, низеньких с протертым сиденьем, повывлезли и глазели на нас, и все такие же крохотные – мальчики и девочки, и все на одно лицо – «цверги» – и все – вылитый Капитон Федорович, только без паутиной, лежалой между оконных рам, ваты – штук двенадцать, а может, и побольше!» [8, 47-48].

Изобилие и нагромождение вещей в интерьере, свойственное вкусу конца XIX века, вызывали у мальчика настоящую растерянность и желание уничтожить все эти массивы: «После смерти отца я всего раз был с матерью в Третьяковском проезде и в Солодовниковском пассаже, два галантерейных магазина отца: от вещей и вещей глаза разбежались и остались только рамки и рамочки, откуда, должно быть, мое пристрастие – все свои рисунки я непременно обрамлю: сама рука ведет и инкрустирует» [8, 58].

По сути, в книге «Подстриженными глазами» признаются за благо лишь вещи истлевающие, отслужившие свое. Эпатирующе звучит признание, что «солнце! этот опетый, перепетый и воспетый поэтами «источник жизни», мучителен для А. Ремизова, как «желтый дракон» в мире Ф. Соллогуба, и автор предпочтен бы спрятаться «в чулан, в душный угол, где свалена всякая рухлядь, тронутая молью, подмоченная и прелая, или куда бы нибудь в погреб на самую черную погребницу, нет, я люблю тепло, не потому – но чтобы только не видеть резкого мучительного для меня света – этого ослепляющего меня дракона, от которого на земле мне нет скрыти» [8, 56].

С *чуланом* весьма естественно корреспондирует *чердак*, на котором, среди умерщвленных в вареньи живых ягод, похоже, живет нечистый: «Но почему-то ходить на чердак нам запрещалось < ... > И я заметил, что и большие – так звали мы старших – никогда в одиночку на чердак не заглядывали, да и то лишь днем, и сгорбившаяся, притаившаяся дверь, которую на ночь, как спать ложиться, нянька крестила, оставалась запертой на висячий блестящий замок. А скоро я дознался, что за этой дверью есть еще дверь – тесовая, невыкрашенная и неоклеенная, и висит черный замок. А между дверями – чуланчик: полки – и на полках варенье; высокие вишневые банки – клубника-виктория (не в честь ли английской королевы Виктории?), любимый барбарис (его разросшиеся кусты в самом опасном углу Найденовского сада, где громяхают цепями Трезор и Полкан), малина, сливы, черная смородина, крыжовник, китайские яблочки, рябина; а в углу кадушка с мочеными яблоками. Из подслушанных разговоров мне стало ясно, что ходить на чердак боялись. Но что там скрывалось такого страшного, чего все боялись, я и спрашивал, а никто мне ничего не ответил. И я понял, что знают, а не хотят сказать: страшно» [8, 195–196]. Черт жил на чердаке!

Впрочем, дело в первую очередь даже не в том, кто живет на чердаке: дело в Инициации: «Сказкой заключил я свои догадки о страшном, и не догадался – дело было вовсе не в черте» [8, 197]. С. Н. Доценко совершенно правильно определяет конструктивную роль автобиографического материала у А. Ремизова как средства создания особого «автобиографического мифа» [6].

Зримый образ чердака явно напоминает какую-то волшебную пещеру, предназначенную, похоже, для странной инициации: «Зимой на чердаке выл ветер. Душу охватывало черной песней» [8, 196]. Входя туда, попадаешь в скопление истлевающей (как и в чулане!) рухляди, которой давно место на свалке: «Но однажды на моих глазах пошли на чердак. Туда складывалось все, что по-

чему-либо не выбрасывалось или дожидалось очереди перейти под расшитую шелками пеструю тюбетейку, кочующих по московским улицам и переулкам бритых казанских князей, пахнущих остро своей памятной кумысовой ордой, скороговорных и неуступчивых с их окличным «шурум-бурум» и заключительным непререкаемым «иок»; а также береглось на чердаке теплое зимнее в табачных листах летние месяцы. И когда я заглянул в приоткрытую дверь, какой-то особенный свет показался мне – как раз по моим глазам; и воздух парной – не оранжерея, но вроде, только не комнатный – и это тоже по мне; и еще что-то, что я почувствовал, как свое, и меня потянуло» [8, 195–196].

Познание начинается со вкушения запретного плода, и банки с вареньем, при всей своей мизерабельности, становятся художественным предварением исподволь зазвучавшей и потаенно нарастающей гностической ноте сладости непокорства, сладости нарушения табу (предстоящее увлечение марксизмом, похоже, началось именно здесь, в рассказе о проникновении в замкнутое и запрещенное ребенку пространство чердака). Не от нечистого ли идет многое знание, в котором, как сказал библейский Экклезиаст, «много печали»? Экклезиаст, к слову, не рекомендовал «оставлять много книг – конца не будет, и много читать – утомительно для тела» (Ек. 12:12).

Но ведь на чердаке «бывшей красильни» вдруг обнаруживается именно огромное количество *книг*, которые явно долговечнее и значительнее бранных стен, среди которых они хранятся: «Теперь я расскажу, как судьба играет. Наперед говорю: не принимайте к худу хотя бы и далеко не легкое, по себе знаю, ведь в том-то и «игра», что и долбанет и помилует (наградит). Моя игра кончилась тогда чердаком, и это ее рука толкнула меня на чердак – я ничего не знал, я как слепой полез... так бедные зверьки прячутся, – недаром у меня было свое звериное прозвище: «крот». А чердак открыл передо мной и волшебный лунный мир, и величайший человеческий гений. И первый запомнившийся сон (не решаюсь назвать «посвящение») мне приснился на чердаке, и в первый раз я прочитал «Фауста» <...> Она повела меня, моя «наречница», помогла подняться на стул, а со стола – руку протянула вскарабкаться на комод («Эка, угораздило!»!, удивлялись потом); а, посадив на комод, с комода же и дряпнула головою об пол – лицом в железо. От моей несмышлености, конечно, так объяснили, но была и моя вина: непоседливость! Я не знал еще, что такое «возражать», и у меня осталось, как мое: я сам себя изуродовал – и след разорванной губы, и переломанный хрящик, нос-пуговка. Мне и в голову не приходило подумать тогда, что кому-то и для чего-то понадобилось переделать меня: родился я на один склад, а вышел в мир другим – не-я. А не будь того, что было, не так быть было бы моей жизни» [8, 147].

Колебания между страстью к многознанию и почитанием только «правильных» книг исподволь нарастают. Ведь каждая книга имеет свой характер, в ней таится некая внутренняя жизнь; вот и книга церковная, священная, таит в себе нечто пугающее: «В доме у нас хранились старинные Макарьевские Четвы-Минеи в корешковых переплетах с застежками; необычные, с другими не сравнимые, эти пудовые книги единственное исключение: я еще с трудом разбирал церковно-славянскую грамоту, но я очень любил красные прописные буквы; перелистывая припечатанные воцаными слезами страницы, я рассматривал фигурные концовки, вглядываясь, как в чудовищного кита, поглотившего пророка Иону. И чего только не виделось моим глазам из затейливого типографского набора? Там были черные коты и полосатые волки, руки-вилы и ноги-мачты, львы, скорпионы, змеи – чудовища сказок» [8, 104].

Характерно, что в ремизовских мемуарах дом, в котором нет доступа к книгам, пуст и чужд, и ходить туда тягостно, будь он даже сплошь уставлен живыми цветами: «Вечерние хождения к Найденовым были для нас как тяжелая повинность: до ужина мы толклись наверху, не показываясь в зал к гостям, или слонялись в библиотеке – все книги были под замком и ничего нельзя было трогать; а за ужином нас, детей, сажали не в столовой со всеми, а отдельно под лестницей в проходной комнате с тремя выходами: в столовую, в залу и в парадную прихожую, всю заставленную цветами; у Найденовых культ цветов, своя оранжерея. Сидеть на тычке не очень-то приятно, хотя бы и лицом к цветам» [8, 107].

Да и в изгнании новая жизнь начинается с покупки книги: «Никогда не забыть, как после России, где остались все наши книги, мы очутились в Берлине среди голых стен, и какое это было счастье – «Мертвые души», первая купленная книга за границей, положившая основание нашей бедной библиотеке. Но и при всех бедовых случаях нашей жизни, и бедствиях общечеловеческих, мы никогда с ней не расстаемся, храня и разрозненные, и перевозим с собой при перемене квартиры: так за эти годы пропутешествовали наши тяжелые драгоценные ящики – с авеню Мозар на бульвар Пор-Рояль, с Пор-Рояля в Булонь, и опять в Отэй на рю Буало; очень это чувствительно, и неизбежно, как покупка лекарства» [8, 126–127].

Конечно, то, что куплены были именно «Мертвые души», – случайность. Но ведь случайность – форма проявления необходимости. О Гоголе ведь Ремизов тоже скажет нечто необычное: «Слыша час своей смерти – «полдневный окликающий голос», Гоголь решительно понял всю

чванливость своею «правдой» в «Переписке» и оценив ее, увидел ясно всю черствость – бесцветность – своих воображаемых «праведников» – этих цензовых и чиновных садовников, во главе с генерал-губернатором. И, расставшись с последним и единственным добром, своим изъездившим заграницы чемоданом – рукописи сожжены! – принял за себя... и, истраждав в «муке телесной», в свою последнюю минуту, я верю, услышал, наконец, в своем сердце расколдовывающее слово всему зачарованному миру, то самое слово, которое тщетно ждал на благословенном месте среди заколдованных мест, на святой земле в Иерусалиме» [8, 15].

Однако вернемся на чердак, где совершается Инициация.

«В хламе под разбитой детской колясочкой – в ней возила меня кормилица в мое первое лето в Сокольниках, памятных мне по рассказам о моем первом озорном приключении с «откушенным носом»; под жестяной печкой, изуродовавшей меня, должно быть, так же играя, как я с какой-то понравившейся мне Вале; под обгорелыми кубиками – тоже памятными мне: моя ожесточенная затея сделать в доме пожар: под деревянным облезлым конем – «лошадкой», игрушкой моего брата, соединившейся с памятью о его кормилице, длинной и ноющей Катерине с прозвищем «око-лелая лошадка»; под деревянным ружьем с застрявшей в жестяном дуле почернелой горошиной – мне показалась прямо на земле, с землей, книга, я ее поднял на свет – а это был Гете, *Вертер*.

И я почувствовал, что в этой книге и есть разгадка всяких страхов – почему перед чердаком был такой трепет и боялись заглядывать в одиночку, а вечерами никогда. И эта догадка оказалась верной, а черт совсем ни при чем: на чердаке – давно это было – повесился Найденовский учитель, он жил до нас в нашей бывшей красильне, учил мою мать, ее сестер и братьев русскому: «несчастная любовь» [8, 197]. Вертер, книга, породившая волну массовых самоубийств в Европе времен Просвещения, когда с библейским наследием впервые попробовали окончательно расплываться...

Что скажем о такой логической цепочке: языческое общество героизирует добровольную смерть; в библейской системе мира самоубийство – великий грех, самоубийц не отпевают и хоронят вне церковной ограды. И вот в сознании мальчика – «уже написан Вертер»: «Это – первая из многих книг» [9, 196]. Значит, выходит, что *моя жизнь принадлежит только мне*, а не Богу Библии. И я не просил билета на проезд по жизни у Бога, как не просил его Иван Карамазов. А не угодно ли, Господи, принять обратно этот самый билет?

Взрослому А. Ремизову все еще не хотелось разлучать «Вертера» и Евангелие. Но все же они и не соединялись, как масло не соединяется с водой. В «Крестовых сестрах» будет предпринята попытка провести параллель между самоубийством героя и добровольным самораспятием Христа: «В системе символических соответствий финальное самоубийство выбросившегося из окна Маракулина представало новой несвершившейся попыткой уподобить себя Спасителю – принять на себя «крестные мучения» ради освобождения мира от власти Сатанаила» [Грачева, 18–19]. Конечно же, он слишком буквально принял слова Христа «Нет больше той любви, как если кто положит душу свою за други своя» (Ин. 15:13). Нечто подобное читалось уже в самопожертвовании Сони Мармеладовой. Но подвижница Соня остается жить, а героический Маракулин погибает. Ведь, по сути, он польстился на предложение повторить алгоритм искушения Христа дьяволом на крыше Иерусалимского Храма: «...и говорит Ему: если Ты Сын Божий, бросься вниз, ибо написано: Ангелам Своим заповедает о Тебе, и на руках понесут Тебя, да не преткнешься о камень ногою Твоею» (Мф. 4:6). Христос прогнал сатану; Маракулин же послушался его нашептываний...

Вернемся же снова к волшебному чердаку бывшей красильни, где тайно разворачивается настоящая мистерия и как бы вторично, духовно рождается рассказчик. Вслед за романом Гете ему открывается целая галерея книг и журнальных номеров, в основном – эпохи романтизма. «Тот год – моя самая жаркая пора – мне открывшийся на чердаке клад: Гете, Новалис, Тик и Гоффманн» [8, 202]. Т. е., вкус А. Ремизова к мистическому, потустороннему, волшебному был явно определен романтическим двоемирием, воспринятом непосредственно из русской и немецкой литературной традиции. Кроме того, все эти найденные здесь книги таинственны, как как замороженное золото из гоголевской повести – и нет, вовсе не случайно тут упомянут «канун Ивана Купала».

К. Мочульский пишет о Гоголе следующее: «В «Вечерах на хуторе близ Диканьки» Гоголь следует двум разнородным традициям, стараясь связать их единством стиля. Первая традиция – немецкая романтическая демонология: ведьмы, черти, заклинания, колдовство, с которыми Гоголь был знаком по повестям Тика и Гоффмана; вторая – украинская народная сказка с ее исконным дуализмом, борьбой Бога и дьявола». Отмечается также, что в душе Гоголя первичны переживание космического ужаса и стихийный страх смерти; Гоголь в двадцатые годы зачитывается романтическими журналами, и христианство переживается им как бы на языческой основе [7]. Но у Гоголя ко всему этому добавляется еще одна мощная составная: влияние традиции христианской книжности. Именно в такой многоаспектности трактует мироздание, вслед за Гоголем, и А. Ремизов:

«А под «Вертером» тайлся целый клад.

Есть жук, летает ночью в канун Ивана Купалы, и сам норовит налететь на человека: коли рот раскрыть и подставить, и жук влетит и с перепугу угадится мелкими дробинками, то выплюнуть на руку, и у тебя богатый клад: сыпь скорей с руки в мешок, либо в шапку, да во все карманы – посыплется чистое золото.

И без жука, отряхивая землю, я складывал книгу за книгой: и первое – «Голубой цветок» Новалиса, его «Офтердинген», а за Новалисом Тик, «Генофева» и «Лунатик»; «Аврора» Якова Беме, Марлинский, Погорельский, «Пестрые сказки» Одоевского, сказки Казака Луганского, «Бурсак» Нарезного, «3448 год. Рукопись Мартына Задека» и «Лунатик» Вельтмана; «Подснежник», «Невский альманах», «Полярная звезда», «Северная муза», «Северные цветы», «Новогодник», «Комета Белы»...

Много я возился с уборкой застрашенного чердака и так, наконец, обставился и расположился, как в жилой комнате, нет, еще свободнее: я был совсем один. И только паук у слухового окна – и когда тонкий луч проходил ко мне и падал на мой стол, прозрачная паутина переливалась чистейшим светом» [8, 196–198].

Этот последний, венчающий Инициацию, образ отчетливо реминисцентен: с «тонким» или «пламенным» лучом» ассоциировалось духовное прозрение у М. Кузмина и А. Ахматовой. Именно отсюда берет исток то оригинальнейшее свойство ремизовской прозы, которое он обозначал словом «непредметность», что О. В. Артемьева очень хорошо определила так: «каждое конкретное воплощение, всякая форма и всякое знание есть лишь предпосылка развоплощения» [2, 2]

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку.

Итак, сколько ни приходилось А. Ремизову менять брэнное земное жильё, его подлинным домом с детских лет была и навсегда осталась *реальность, пресуществленная в слове* (отчасти, впрочем, и в музыке – однако, это уже отдельный предмет исследования). Доминировало все же именно литературное слово – именно в нем для подслеповатого мальчика растворялся, колеблясь, и смутно являя свою подлинную сущность, вещный мир. Здесь явственно просматриваются два истока и две составных части: древнерусская спиритуализированная словесность и языческая по генезису макабристика литературной сказки эпохи романтизма. Но нельзя сбрасывать со счетов и третий, весьма сильный фактор, воздействия – творчество Гоголя, попробовавшего дать на своих страницах слово мучительному диалогу-борьбе языческого и христианского сознаний.

Список использованных источников

1. Абрамович С. Вибране. Літературознавство. Теологія та релігієзнавство. Культурологія / Семен Абрамович. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 552 с.
2. Артемьева О. В. Мифопоэтика прозы Алексея Ремизова / Оксана Вадимовна Артемьева. – Автореф. на соиск. уч. степ. канд. филолог. наук. – М. : Моск. гос. пед. ин-т, 1999. – 18 с.
3. Волошин М. Современники (сборник) [Электронный ресурс] / М. Волошин. – Режим доступа: bookz.ru.
4. Грачева А. М. Жизнь и творчество Алексея Ремизова / А. М. Грачева // А. М. Ремизов. Собрание сочинений в десяти томах. – М. : Русская книга, 2000–2003. – Т. 1. – С. 8–28.
5. Доценко С. Н. Автобиографизм А. М. Ремизова: конструктивный принцип творчества / С. Н. Доценко. – Таллинн : Trsni Kirjastus, 2000. – 161 с.
6. Лавров А. «Взвихренная Русь» Алексея Ремизова: символистский роман-коллаж / А. Лавров // Ремизов А. М. Собрание сочинений в 10 томах. – М. : Русская книга, 2000. – Т. 5. – С. 544–557.
7. Мочульский К. В. Духовный путь Гоголя [Электронный ресурс] / Константин Васильевич Мочульский. – Режим доступа: www.yabloko.ru/Publ/Book/Gogol/mochulsky_gogol.html.
8. Ремизов А. М. Подстриженными глазами / Алексей Михайлович Ремизов // Ремизов А. М. Собрание сочинений в 10 томах. – М. : Русская книга, 2000. – Т. 5. – 260 с.
9. Соколов А. Г. «Сновидческий» метод письма как итог творческих исканий А. М. Ремизова / А. Г. Соколов // Соколов А. Г. История русской литературы конца XIX-начала XX века. 4-е изд., доп. и перераб. – М. : Высш. шк. – 2000. – С. 364–372.
10. Стоянова Т. Н. Книга А. М. Ремизова «Взвихренная Русь»: формирование поэтики [Электронный ресурс] / Тинна Николаевна Стоянова; дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 : Санкт-Петербург, 2003. – 180 с. – Режим доступа: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/94363.html.
11. Топоров В. Н. О «Крестовых сестрах» А. М. Ремизова: поэзия и правда. Статья 1-я // Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. 1989. – Вып. 857. – С. 138–158; О «Крестовых сестрах» А. М. Ремизова: поэзия и правда. Статья 2-я // Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. – 1989. – Вып. 822. – С. 121–138.
12. Цивьян Т. В. О ремизовской гипнологии и гипнографии / Т. В. Цивьян // Серебряный век в России: Избранные страницы. – М. : Радикс, 1993. – С. 299–338.

Анотація. *Написане А. М. Ремізовим справляє враження «сну наяву»; фізіологічний корінь цього – сильна короткозорість, але на основі ситуації виникає містичне «перетворення речей» і витіснення «реальності» спіритуалізмом.*

Ключові слова: *дім, реальність, міфотворчість, спіритуалізм.*

Summary. *Works written by A. M. Remizov give the impression of «dream in reality»; the physiological root of this is a strong short-sightedness, but on the basis of the situation a mystical «transformation of things» is formed and the displacement of «reality» by spiritualism arise. So, no matter how much A. Remizov had to change the perishable earthly dwelling, his real home was and forever remained the reality, transposed into the word (partly into music – however, this is already a separate subject of research). The literary word dominated all the same – it was in him for the blind boy that he dissolved, hesitating, and vaguely revealing his true essence, the material world. Two sources and two components are clearly visible here: the Old Russian spiritualized literature and paganism of the literary fairy tale of the Romantic era in genesis. But one cannot ignore the third, very strong factor, the influence of the works by N. Gogol, who tried to put into word a painful dialogue, which reflected the struggle of pagan and Christian consciousness on his pages.*

Key words: *house, reality, myth-making, spiritualism.*

Отримано: 11 липня 2017 р.

УДК 821.161.1/.2–34–054.72

І. Р. Жиленко

А. ЧЕКМАНОВСЬКИЙ І Р. ГУЛЬ: «ВТРАЧЕНЕ ПОКОЛІННЯ» У ГОРНИЛІ ВІЙНИ

Літературознавці Росії та України, починаючи від періоду у перебудови, активно включилися у процес дослідження спадщини письменників-емігрантів. Особливу цікавість викликає творчість маловідомих авторів, серед яких – російський письменник Р. Гуль (1896–1986) та український автор А. Чекмановський (1890–1945). З'явилися деякі дослідження: О. Померанцева, О. Скарлигіна, О. Коростельов, П. Горелов, М. Савінова, О. Жуков та інші вивчали твори Р. Гуля; Г. Дем'янчук, І. Пащук, Н. Радіонова, І. Жиленко – оповідання А. Чекмановського. Досліджень у галузі порівняльного літературознавства ми не виявили, тому і вважаємо цю розвідку *актуальною*.

Нашу увагу привернули ті твори названих авторів, у яких змальовуються громадянська війна на Дону та визвольні змагання в Україні: книга Р. Гуля «Ледяной поход (С Корниловым)» (1921) і оповідання А. Чекмановського «Крути» зі збірки «Віки пливають над Києвом» (1938), яка об'єднала вісім оповідань із історії України. Різні за жанрами, обсягом і роком написання, твори мають спільні стилеві домінанти, а також тяжіють до основних прийомів т. зв. «хемінгуєєвського типу», що використовувала європейська література початку ХХ ст., відтак *мета* роботи – провести типологічний аналіз малої прози Р. Гуля й А. Чекмановського й виявити спільні та відмінні риси в їх зображенні людини.

Підставою для порівняння є також схожі особливості життя та творчості письменників. Майже ровесники, Антін Чекмановський (псевдонім Антона Нивинського) народився на Волині, Роман Гуль – у Пензі, хоча деякі джерела вказують на Київ (про це пише й літературознавець В. Крейн). Обидва отримали гарну освіту, брали участь у боях Першої світової війни. Чекмановський пізнав Московщину, побував зі своєю частиною у Тамбові, під Мінськом отримав контузію. Гуль восени 1918 року приїхав до Києва, був мобілізований у «російську армію» гетьмана Скоропадського. Після захоплення міста Петлюрою потрапив у полон і на початку 1919 року вивезений до Німеччини. Початок літературної творчості обох прийшовся на 1920-ті роки. Головним завданням для письменників у еміграції стало збереження національної культурної спадщини. Чекмановський став одним із найактивніших організаторів рівненської «Просвіти», публікувався в численних виданнях Варшави та Праги. Перебуваючи у різних країнах (Німеччина, Франція, США), Гуль займався журналістсько-письменницькою роботою. Протягом багатьох років був редактором «Нового журналу» (Нью-Йорк) і найпомітнішою фігурою російського зарубіжжя. «Ледяной поход (С Корниловым)» є першою книгою про громадянську війну взагалі [4, 265]. Пізніше про свій задум Гуль свідчив: «Мысль – записать все, что я пережил, что видел в гражданской войне, – засела во мне. Но если писать, – думал я, – писать надо совершенно правдиво-оголенно.

Где геройство – пусть геройство <...> На моих глазах мои же товарищи и совершали геройства и умирали геройски. А там, где зверство, – пусть будет зверство, где доблесть – пусть доблесть, а где грабеж – пусть грабеж» [1, 177]. В основу книги автор поклав власні спогади про участь у 1-му Кубанському поході. Складається вона з трьох частин, кожна з яких містить невеликі за розміром нариси, написані телеграфним стилем, «що характеризується стислістю викладу при відтворенні динаміки розгортання подій, драматизму конфліктів та переживань персонажів» [6, 470]. Гуль використовує короткі односкладні, непоширені, окличні й питальні речення, пише точно, лаконічно.

І Гуль, і Чекмановський дають уявлення про складні часи на території Дону й України. Важливе місце у творах малої прози письменників займають батальні сцени й підготовка до них (під містечком Лежанка у нарисах Гуля, оборона від більшовиків під Крутами в оповіданні Чекмановського). Скрізь видно наслідки війни: окопи, зброя, полонені, пограбування, розстріли невинних, підлітків, пусті хати. «Вот она, подлинная гражданская война», – сумно говорить герой після швидкої розправи над полоненими [2, 65]. Продавець у лавці, відповідаючи на запитання героя, навіть їх зустріли вогнем, розповідає, аналізуючи ситуацію, й водночас задає риторичне запитання: «Что народу-то, народу побили... невинных-то сколько... А из-за чего все?» [2, 71]. І справді, вулиці були усіяні убитими людьми, які лежали у різних позах. Така апокаліптична картина викликає жах, але автор, використовуючи принцип «айсбергу», який пізніше започаткував Хемінгуей («Величавість движения айсберга в том, что он только на одну восьмую возвышается над поверхностью воды» [7]), сухо констатує: «Вечером, в присутствии Корнилова, Алексева и других генералов хоронили наших, убитых в бою. Их было трое. Семнадцать было ранено. В Лежанке было 507 трупов» [2, 72].

Звернемося до розділів «Ледяного похода» і порівняємо їх із подіями, зображеними у «Крутах», в основу яких лягли також реальні події. «Була осінь 1917 року» – пише на початку твору Гуль [2, 7], а Чекмановський свідчить: «Настав день 29 січня» [8, 128]. В обох творах подано інформацію про усі важливі події тих часів: з одного боку, Перша світова війна і Жовтнева революція, про які лише згадується, а з іншого – громадянська війна і визвольні змагання. Так, наратор книги Гуля пише: «Я видел, что у прекрасной женщины Революции под красной шляпой, вместо лица, – рыло свиньи» [2, 10]. Про важкі часи Першої світової в обох творах лише вказується кількість років сидіння в окопах: «...не навоевался, что ль я за четыре года?»; «Три года в аюпах за каво страждал? [авторський правопис збережено] [2, 146; 8, 118].

Обидва письменника показують людей перш за все як натовп. У суспільстві – напруження, викликане Жовтневим переворотом і приходом до влади більшовиків, що позначене у творах антибільшовицьким дискурсом. Відбуваються численні мітинги, звучать промови, триває агітація, сварки, бійки, люди розгублені, збентежені, навколо майорять написи на прапорах. «Около старенькой церкви митинги толп вооруженных людей в старых шинелях. Злобные речи, почти без смысла. Знамена с надписями: «Мир без аннексий и контрибуций», «Долой войну», «Смерть буржуазии»... Речи, полные злобы и ожесточения, рев толпы...», – пише Гуль. Доповнює таку картину Чекмановський: «Печерськ <...> кишив народом. Були це переважно солдатські шинелі»; «Чимсь прикрим, зловіщим віяло від цих розгублених людей <...> Бродили юрбами». Типового московського агітатора, який з'являвся скрізь, де тільки збиралися люди, показує автор очима головного героя, студента Гнатка Віхтановського: «Жовтий півкожушок, запхані в кишені на грудях руки, озлоблене, перекошене обличчя» [2, 7; 8, 117].

Чекмановський і Гуль звертають увагу й на зображення видатної особистості, що цілком відповідає ніцшеанській моделі Надлюдина. У нарисах російського письменника яскраві особистості – це генерали Денікін, Алексеев, Каледін, Кутепов та інші, згадується й Степан Разін, але Надлюдиною в нього виступає Корнілов, якого люблять солдати. Нараторові здається, що від Новочеркаська «тронется волна национального возрождения» на чолі з національним героєм Лавром Корніловим, який «спаял всех огнем любви к нации» і врятував батьківщину. Солдати складають про нього пісні: «Так за Корнилова! За веру! Мы грянем громкое ура!». Навіть у змалюванні портрету генерала увага акцентується на його впевнених рухах, простоті, щирості. «В Корнилове было «героическое». Это чувствовали все и потому шли за ним слепо, в огонь и в воду», – підсумовує оповідач [2, 10, 13, 14, 29, 37]. Певною мірою генерал наділений лицарсько-романтичними рисами: «на мизинце – массивное, дорогое кольцо с вензелем», він «уверенно и красиво сидит в седле» [2, 35, 58], що не заважає, навпаки – додає колориту. Романтичні елементи використовує й Чекмановський, у якого мотив коштовної перлини, що символізує національну самобутність і нездоланну силу народу [3, 68], проходить наскрізно в усіх оповіданнях збірки. У матері головного героя зберігається половина від персня Гонти. Напередодні виступу проти більшовиків герої побачили символічну фігуру святої Софії в золотавих шатах і зрозуміли, що цю коштовність треба відновити, бо вона – ніби символ відновлення самої України у діалозі поколінь [8, 125]. Ви-

датна особистість в оповіданні лише згадується, причому як у негативній конотації – Катерина, Петро І, які своєю діяльністю заподіяли чимало шкоди Україні, – так і з великою пошаною: про народних героїв, що здобували честь батьківщині – Орлик, Полуботок, Гонта.

Для кожного з персонажів велике значення в житті має мати, поруч із якою вони щасливі. «Маю тебе одного й одного віддам», – такими словами проводить Гнатка мати на фронт. «Мама готова жити моею болью», – говорить ліричний герой нарисів [8, 120; 2, 11]. Мати у творах – мудра і сильна жінка, яка благословляє синів на боротьбу. Образ матері є символом самої батьківщини.

Головна увага письменників зосереджена на образах військової людини. У «Крутах» це – студенти, гімназисти, підлітки, майже діти, які звідусіль зійшлися, навіть втекли з дому, щоб у складі студентського куреня захищати національні інтереси України: «Вестибюль та коридори були забиті шкільною молоддю, студентами, учнями вищих клас гімназій». «Господи, що я робитиму з тією діворою?», – задає собі питання сотник [8, 110]. Нашвидку проходять підлітки підготовку в Костянтинівській військовій школі. Деякі з них настільки малі й слабкі, що їм навіть не вистачає сили тримати зброю, але ніщо не може зупинити юнацького запалу. Однак, як показує автор, лише свідомістю, завзяттям і запалом не можна здолати ворога. В окопі Гнатко думає: «От-тут-то, в цьому болоті ми творимо нове життя, будемо нові національні вартості» [8, 129]. А дві тисячі юнаків були кинуті проти сильного ворога – більшовиків – майже без зброї. Ще до виступу новобранців русявий студент схвильовано розповідав Гнаткові про три частини юнаків, що повернулися з поля бою і скаржилися, що їм «бракує військового приладдя, нема куль до рушниць, кріси без замків, нема ручних гранат» у той час, як досвідчена армія у Києві – «двадцять тисяч вояків і старшин» нічого не роблять, тримають нейтралітет, герой погодився, що це – «трагедія» для України [8, 115–116]. Коли ж на полі бою не знайшов у кишені набоїв, їх взагалі не виявилось, був у розпачі. Поруч лунало «Слава Україні!», на цей клич «підвелися з інших ям інші хлопці» й кинулися назустріч «тій чорно-сірій хвилі», «всадив штих у щось м'яке», та раптом почув у спині проникливий біль» [8, 131–132]. Вважаємо, що сторінки оповідання Чекмановського – гідне продовження теми «втраченого покоління» у світовій літературі, започаткованої західноєвропейськими письменниками, які особисто пережили трагедію Першої світової війни й підтримували антивоєнні настрої [5, 205]. Пацифістські мотиви присутні як у Чекмановського («Я з українського куреня і всякого ворога вмю шанувати. А він мені простягає руку – все ми браття» [8, 126]), так і у Гуля, який вважав, що громадяни однієї країни не повинні вбивати одне одного. «...у мене нет к ним ненависти или мести, мне их только жаль. Они полужвери, они не ведают, что творят» – пише він у листі додому про більшовиків [2, 8].

Мотиви «втраченого покоління» знаходимо на сторінках книги й російського автора. І тут молодь («преобладает молодежь – военные» [2, 15]) замість того, щоб навчатися, мати життя, сповнене яскравих поривів і надій, змушена воювати за «Учредительное собрание», як і герої українського письменника відстоюють Центральну Раду та вільну Україну. Персонажі твору Чекмановського, дізнавшись про наступ Муравйова, хвилюються: «Чи зможемо прогнати москалів?». Інші згадують минулі часи, коли на Україну насували орди Батия, половців, хазарів, печенігів, зустрічали Трубецьких, Меншикових, із сумом говорять: «Азіят залишається азіятом, які б гасла не вигукував» [8, 105–106]. Головний герой нарисів Гуля пише про хвилювання у Ростові: «Настроение тяжелое, почти безнадежное: город обложен, мы захвачены врасплох, куда мы идем? И сможем ли вырваться из города?». В іншому місці він говорить про поранення в ногу під час атаки, а поруч з ним «лежит кадет лет шестнадцати. У него разбита ключица, он тихо зовет доктора, сестру, но его никто не слышит за общим стоном» [2, 49, 96]. Як у творі Гуля армія нечисленна («в сто человек сформировался отряд полковника С.»; «Мы – горсточка» [2, 19, 43]), так і в Чекмановського – лише про дві тисячі юнаків згадується, що нараховує союз середньошкільників та студентів. На противагу їм називаються двадцять тисяч вояків і старшин, які знаходяться в Києві [8, 115]. Говорячи про чисельність військових, їхню підготовку, ставлення командування до них, автори аналізують причини поразок та вкладають у уста своїх героїв власні роздуми. Так, ліричний герой нарисів недовго сумнівався, отримавши листа від командування з проханням повертатися до полку: «Я верю в правду дела! Я верю Корнилову!» [2, 10]. Гнатко говорить своїй коханій у Крутах: «Хто знає, може саме нам, молодим, судилося довершувати те, чого не можуть зробити ті, що взялися за справу...». Хлопець знає, що москалі як минулого, так і сучасні однаково не можуть «стерпіти нашої волі», а коли «нема змоги утримати нас у своїх лапах, то постараються знищити». Адже герой щиро вірить: «ми перемаємо» [8, 107–108]. І хоча поразка в обох творах стала неминучою, дух Студентського куреня, як і корніловців, що вірили в армію відродження, є непереможним.

Зазначимо, що, незважаючи на війну і смерть, яка ходила поруч, молодь не втрачала юнацького запалу. Вона весела, жвава, співає пісень – усе це постійно підкреслюють автори: «Кругле, дитяче лице розплилось в усмішці»; «все розсміяне, співоче, веселе і zarazом якесь урочисте»;

«жива балачка, сміх, жарти, обмін враженнями»; «Из соседнего вагона слабо доносится военная песня»; «Добровольцы поют, и глухо разносится припев» [8, 108, 110, 116; 2, 22, 28].

Висновки. Таким чином, Гуль і Чекмановський, розповідаючи про часи громадянської війни та визвольних змагань, акцентують увагу на ролі особистості в історії, змальовуючи її як ніцшеанську Надлюдину. Натопи у письменників реве на зразок звіра або нагадує щось чорне або сіре, якщо йдеться про наступ більшовиків. У творах згадуються факти історичного минулого України й Росії, проводяться паралелі, відбувається діалог культур. Твори російського й українського письменників-емігрантів тяжіють до основних напрямів і прийомів західноєвропейської літератури: використання елементів телеграфного стилю, методу «айсберга», тематики «втраченого покоління» дозволяє говорити про малу прозу в книзі нарисів Р. Гуля як передвісника стилю Хемінгуея, а Чекмановського – достойного його послідовника.

Список використаних джерел

1. Гуль Р. Б. Я унес Россию: Апология эмиграции: в 3 т. Россия в Германии. – М. : Б. С. Г.-Пресс, 2001. – Т. 1. – 560 с.
2. Гуль Р. Ледяной поход (С Корниловым) / Роман Гуль. – Берлин : Издательство С. Ефрон, 1921. – 160 с.
3. Жиленко І. Р. Сильові особливості національно-патріотичної прози Антона Чекмановського // Мова та література у полікультурному просторі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. – С. 66–68.
4. Жуков А. Ф. Р. Б. Гуль – автор книги «Я унес Россию: Апология эмиграции» / А. Ф. Жуков // Международные отношения и диалог культур. – 2016. – № 4 (2015). – С. 263–276.
5. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
7. Хемингуэй Э. Смерть после полудня (отрывок) [Електронний ресурс] / Э. Хемингуэй. – Режим доступа: http://ocr.krossw.ru/html/heminguey/heminguey-death_afternoon_part-ls_1.htm.
8. Чекмановський А. Крути / А. Чекмановський // Вікі пливуть над Києвом. – Нью-Йорк, 1964. – С. 102–135.

Анотація. У статті висвітлюється мала проза українського й російського письменників-емігрантів Антона Чекмановського і Романа Гуля. На прикладі оповідання «Крути» і нарисів книги «Ледяной поход (С Корниловым)» досліджуються стильові домінанти. Наголошується, що згадані твори позначені антибільшовицьким дискурсом, пацифізмом, містять мотиви літератури «втраченого покоління», ніцшеанські елементи. Вступаючи у діалог культур, оповідання й нариси емігрантського періоду Чекмановського й Гуля долучаються до європейських літературних канонів.

Ключові слова: мала проза, молодь, війна, втрачене покоління, національно-патріотичні елементи, пацифізм.

Summary. The article deals with a small prose of Ukrainian and Russian writers in exile Anton Chekmanovsky and Roman Gul. Attention is drawn to similar features of life and work of the authors-peers, associated with their participation in World War I and the work to preserve the national cultural heritage in exile. Using the story «Kruty» and essays from the book «Ledyanoy pohod (S Kornilovym)» the author examines dominants of Chekmanovsky's and Gul's works. They are different by genres, volume and the year of creation; but they are written based on real events – the Civil War on the Don and the liberation movement in Ukraine. The authors pay considerable attention to battle scenes, people's mood, crowd images and strong personality in the Nietzschean traditions. Their works are marked by anti-Bolshevik discourse, pacifism and dialogue of cultures. They contain national patriotic and chivalrous romantic elements. Special attention is paid to young people, their youthful enthusiasm, patriotism and desire to serve their country at any price and to be its worthy sons. It is noted that the works of the writers in exile tend to be the main areas and techniques of Western literature: the use of telegraphic style elements, «iceberg» method, problems of «lost generation». All this suggests that small prose in R. Gul's book of essays is a harbinger style of Hemingway, and Chekmanovsky is his worthy follower.

Key words: small prose, youth, war, lost generation, national patriotic elements, pacifism.

Отримано: 23 червня 2017 р.

ОСОБЛИВОСТІ СТРОФІКИ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Григорій Сковорода увійшов у історію української літератури та культури загалом як талановитий поет, байкар, перекладач, філософ. Як поет і теоретик, він спробував здійснити одну із найрадикальніших реформ української вірша. Під час викладацької діяльності в Переяславському та Харківському колежіумах, підготував підручник з поезики, який, на жаль, не зберігся. Проте про суть його нововведень можна судити вже хоча б із його оригінальних поетичних текстів. Дослідники віршування Г. Сковороди (Б. Бунчук [1], Д. Чежевський [5], В. Шевчук [6] та ін.) неодноразово відзначали елементи його новаторства в царині метрики та рими (це, наприклад, широке культивування неточних рим, своєрідні способи тонізації силабічного вірша тощо). Проте дуже мало згадувалося про власне строфіку, хоч і на цьому рівні версифікації поет запровадив чимало нових елементів.

Отже, метою дослідження є визначення характерних рис строфіки та римування в оригінальному та перекладному поетичному доробку Г. Сковороди, окреслення специфіки його новаторства в українському віршуванні XVIII ст. на рівні строфіки та римування. Отже, розглянемо докладно строфіку пісень «Саду божественних пісень...» та інших поетичних текстів Г. Сковороди.

Двовіршова будова притаманна кільком його текстам, що не ввійшли до «Саду...» («De libertate», «Quid est virtus?», «Фабула» та ін.). Переважно це звичне для української книжної поезії XVIII ст. парне римування жіночих клаузул. Виняток – «Разговор о премудрости» (написаний шестистоповим ямбом), в якому теж є парне римування, але всі рими – чоловічі.

Крім того, двовіршова будова притаманна «Пісні 3-й» та «Пісні 24-й» «Саду...». У першому випадку таке строфічне членування визначено авторським задумом і виділено графічно. Ця пісня має ізосилабічну будову – написана 14₇-складовим віршем. Кінцевих рим немає взагалі, наявні лише внутрішні чоловічі рими на межах піввіршів. Наприкінці кожного рядка тексту, у тому числі й у середині строфи, стоять крапки (лише в одному зі списків наприкінці одного з них – кома). Перша й остання строфи – відносно автономні за змістом, інші, за цим показником, групуються парами. Наведемо зразок:

Весна любя ах пришла! Зима люта ах прошла!
Уже сады расцвѣли и соловьев навели.

*

Ах ты печаль! прочь отсель! не безобразь красных сел.
Бѣжи себѣ в болота, в подземный ворота.

*

Бѣжи себѣ проч во ад! не для тебе рай и сад.
Душа моя процвѣла и радостей навела.

*

Щаслив тот и без утѣх, кто побѣдил смертный грѣх.
Душа его – Божій град. Душа его – Божій сад.

*

Всегда сей сад даст цвѣты, всегда сей сад даст плоды.
Всегда весною там цвѣтет. И лист его не падет [4, 53–54].

Як бачимо, перший двовірш прикладу – відносно автономний, у 4-му та 6-му розвивається тема 3-го та 5-го відповідно.

У двовіршах «Пісні 24-й» наявні як кінцеві, так і регулярні внутрішні рими. Схема римування – [A](тут і далі так позначаємо римоване передцезурне закінчення) b[A]b:

О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с наших глаз?

Ты нам обще всѣм любезный, в разный путь разбил ты нас [4, 75].

Всі кінцеві рими – чоловічі, внутрішні – жіночі. Тобто, на прикладі цього твору вже можна говорити про дотримання правила альтернансу (звісно, з урахуванням регулярних внутрішніх рим), яке І. Качуровський визначив так: «якщо два вірші, які стоять поруч, не римуються між собою, вони мусять мати різні закінчення. Якщо два вірші з однаковими закінченнями стоять поруч, вони повинні римуватися» [3, 38]. Зробивши поправку на регулярні внутрішні рими в піввіршах, у цьому тексті бачимо повне дотримання цього правила.

«Пісня 13-та» графічно поділена на терцети зі схемою римування AA [b-b], метрична схема 8, 8, 13₆:

Ах вы вод потоки чисты!	A
Ах вы берега трависты!	A
Ах ваши волоса! вы кудрявые лѣса [4, 63].	[b-b]

У першій строфі 13-складовий рядок графічно поділено на 6- та 7-складові частини, тому маємо катрен зі схемою AAbb.

Найчастіше поет звертався до катренної строфічної будови. Це вірш «O Delicati blanda etc» та пісні 2-га, 4-та, 6-та, 7-ма, 8-ма, 12-та, 16-та, 28-ма «Саду...». На відміну від інших авторів, переважно пісенних текстів, які теж нерідко зверталися до цієї форми, у катренах Г. Сковороди є не лише парне римування, а все розмаїття римових та метричних схем катренів. Найпростіший варіант катренної будови спостерігаємо в «Пісні 6-й» та «Пісні 8-й». Це катрени з парною жіночою римою за схемою AABV.

У вірші «O Delicati blanda etc» теж спостерігаємо лише жіночі клаузули, але римування – перехресне, схема – ABAB:

о селянській милій, любій мой покою!	A
Всяких печалей лишенній.	B
о источников шум, журчащих водою!	A
о лѣс темній прохладенній! [4, 132].	B

«Пісню 2-у» та «Пісню 12-ту» побудовано на катренах із суміжним римуванням чоловічих клаузул. Проте, окрім кінцевих рим, у цих текстах також наявні регулярні внутрішні рими в передцезурній позиції. Таким чином, звучання творів нагадує восьмивірш із перехресним римуванням. Усі кінцеві рими – чоловічі, передцезурні – жіночі та чоловічі; схема римування першого тексту – [A]b[A]b[c]d[c]d, другого – [A]b[A]b[C]d[C]d (в останньому випадку 2 останні рядки кожного катрена – рефрен). Строфічне членування «Пісні 2-ї» підкреслено також і на метричному рівні: перші 2 рядки кожного катрена мають будову 14₇, завершальні 2 рядки – 13₆ (з незначними відхиленнями). Наведемо зразок:

Остав, о дух мой, вскорѣ всѣ земляныи мѣста!	[A] b	14 ₇
Взойди, дух мой, на горы, гдѣ правда живет Свята,	[A] b	14 ₇
Гдѣ покой, тишина от вѣчных царствует лѣт.	[c] d	13 ₆
Гдѣ блещит та страна, в коей неприступный свѣт [4, 52].	[c] d	13 ₆

У катренах «Пісні 4-ї» кінцеві рими взагалі відсутні. У перших 3-х рядках кожної строфи наявні внутрішні рими на межах піввіршів (у перших рядках рими – дактилічні), останній рядок – рефрен (в останніх 2-х катренах – видозмінений), а отже, маємо одну наскрізну риму в рядках-рефренах:

Ангелы, снижайтеся. Ко землѣ сближайтеся.
 Господь бо, сотворшій вѣки, живет нынѣ с человеѣки.
 Станте с хором вси собором,
 Веселитесь! яко с нами Бог.

*

Се час исполняется! се Сын посылается!
 Се лѣта пришла кончина! се Бог посылает Сына.
 День приходит. Дѣва родит.
 Веселитесь! яко с нами Бог [4, 54].

Схожу строфічну структура, але з більш вигадливою схемою римування, бачимо в «Пісні 7-й»: перші 2 рядки кожного катрена містять як кінцеві, так і внутрішні рими на межах піввіршів, 2 останні – лише кінцеві (схема – [A]b [A]b cc). Кожна строфа завершується вигуком «O Иисусе!»:

Кто ли мене разлучит от любви твоей?
 Может ли мнѣ наскучить дивный пламень сей?
 Пусть весь мир отбѣжит!
 Я буду в тебѣ жить,

О Иисусе!

Аналогічна структура (лише з «дзеркальним» розташуванням рим щодо попередньої: на місці чоловічих – жіночі рими, і навпаки) притаманна «Пісні 16-й», схема римування якої – [a]B [a] B CC.

У катренах «Пісні 28-ї» короткі 8-складові рядки (2-й та 3-й) з жіночими кінцевими римами ніби оповиті довгими, 12₆- та 14₇-складовими рядками (1-й та 4-й) із регулярними внутрішніми римами (опозиція між коротшими та довгими рядками підкреслена також графічно: 2-й та 3-й записані з відступом) за схемою [a-a] BB [c-c]:

Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣса.	[a-a]	14 ₇
Вздѣнь одежду золотую,	B	8
Вздѣнь и шапку хоть царскую.	B	8
Когда ты не весьод, то всьо ты нищ и гол [4, 80].	[c-c]	12 ₆

П'ятивіршова структура притаманна його оригінальним «Пісням» 11, 14, 17, 21, 25, та 29, а також перекладу «In Natalem Iesu». У «Пісні 11-й» та «Пісні 21-й» перші 2 рядки кожної строфи містять кінцеві та регулярні внутрішні рими на межах піввіршів, наступні 2 – лише кінцеві; схема римування «Пісні 11-ї» – [A]b[A]bccd (d – наскрізна рима, що повторюється в усіх 3-х строфах), «Пісні 21-ї» – [a]V[a]VccD (ccD – рефрен). Наведемо зразок з «Пісні 11-ї»:

Нелзя бездны окіана горстью персти забросать.	[A]b
Нелзя огненнаго стана скудной капль прохладжать.	[A]b
Возможет ли в темной яскинѣ гулять орел.	c
Так, как в поднебесный край вилетѣв онь отсель?	c
Так не будет сыт плотским дух [4, 61].	d

Схожа будова притаманна також «Пісні 14-й», «Пісні 17-й» та «In Natalem Iesu». Проте в усіх трьох випадках усі рими – кінцеві, внутрішніх немає. У «Пісні 14-й» – жіночі (схема AABBC, C – наскрізна), у «Пісні 17-й» та «In Natalem Iesu» – жіночі та чоловічі: AABbx (x – вайзе (з німецької – «сирота») – останній неримований рядок, який є додатковим сигналом про завершення строфи. Це було досить розповсюджене явище в українській строфіці XVIII ст., представлене, головним чином, у пісенних текстах: як релігійних (частіше), так і світських (дещо рідше) та AABVc (c – в рядку-рефрені, тому, відповідно, наскрізна).

Схожа структура п'ятивіршів у «Пісні 25-й» та «Пісні 29-й». У строфах обох текстів містяться по 4 рядки з парними кінцевими жіночими римами. Різниця між структурами полягає в тому, що в «Пісні 29-й» п'ятий рядок кожної строфи – вайзе (проте у 1-му п'ятивірші він римується з 1-м та 2-м, схема, відповідно, – AABBA); у «Пісні 25-й» останній рядок – довший, і містить римовані піввірші (схема – AABV[c-c]). Наведемо зразок з «Пісні 25-ї»:

Бдеш, хочешь нас оставить?	A
Бдѣ же весел, цѣлый, здравый!	A
Будь тебѣ вѣтры погодны,	B
Тихи, жарки, ни холодны.	B
Щаслив тебѣ путь вездѣ отсель будь [4, 76].	[c-c]

Шестивірш із парними чоловічими римами фіксуємо в «Пісні 10-й» (з 2-рядковим рефреном) та «Пісні 26-й» (схеми – aabbcc). «Пісні 1-й» притаманна шестивіршова структура зі складнішою схемою римування – [a-a] BB[C-C] [d-d]E (з незначними відхиленнями у двох строфах). Більше того, шестивірші в цьому тексті ніби здвоєні, групуються по 2: останні рядки 1-ї та 2-ї, 3-ї та 4-ї, а також 5-ї та 6-ї строф відповідно – співзвучні. У цьому випадку можна говорити про суперстрофу, за терміном М. Гаспарова. Наведемо зразок такої суперстрофи – здвоєного шестивірша:

Христе, жизнь моя, умерый за мя!	a-a
Должен был тебѣ начатки	B
Лѣт моих, даю остатки.	B
Сотри сердца камень. Зажжи в нем твой пламень.	C-C
Да смерть страстям и злым сластям,	D-D
Живу тебѣ мой свѣт.	e

A как от грѣхов воскресну, как одѣну плоть небесну,	F-F
Ты мнѣ, я в тебѣ вселюся,	G
Сладости той насыщуся,	G
С тобою в бесѣдѣ, с тобою в совѣтѣ,	h-h
Как дня заход, как утра восход.	i-i
О! се златых вѣк лѣт! [4, 52].	e

Також шестивіршова будова притаманна «Пісні 19-й». У кожному рядку тексту наявні як кінцеві, так і регулярні внутрішні рими на межах піввіршів. Крім того, особливістю цього твору є наявність рефрену (при чому з потрійною внутрішньою римою), який двічі повторюється в кожній строфі (3-й та 6-й рядки кожного шестивірша). Отже, схема римування – [A]b[A]b[c-c]c[D]e[D]e[c-c-c] (c – рефрен):

Ах ты тоска проклята! о докучлива печаль!
Грызеш мене измлада, как моль платья, как ржа сталь.
Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!
Гдѣ ли пойду, все с тобою, вездѣ всякій час.

Ты, как рыба с водою, всегда возлѣ нас.
Ах ты скука! ах ты мука! люта мука! [4, 70].

В останній строфі, внаслідок видозміни останнього рефрену, з'являється холоста клаузула, а отже, виникає ефект невинного римового очікування, що надає додатковій експресії завершальній клаузулі:

Христе! ты меч небесный в плоти нашея ножнах.
Услыши вопль наш слезный. Пощади нас в сих звѣрях.
Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!
Твой нам слышше глас пресладкій, аще возревет,
Как молнія, полк всѣх гадких звѣрей ражженет.
Прочь ты скука! прочь ты мука! с дымом, с чадом [4, 70].

Своєрідна структура і внутрішня композиція притаманні строфам «Пісні 30-ї». За змістом шестивірші розпадаються на 2-субстрофи: 4-віршову та 2-віршову (це підкреслено й синтаксично: наприкінці 4-го рядка кожної строфи – крапка). До того ж, кожна субстрофа завершується неримованим рядком – вайзе, виділеним графічно. В усіх римованих рядках наявні регулярні внутрішні рими, перші 2 рядки завершуються кінцевою парною чоловічою римою (схема – [A]b [A]b [C–C] X [D–D] x). Двовіршова субстрофа підбиває своєрідний підсумок-мораль теми, розвинутої в першій субстрофі. Наведемо зразок:

Осьнь нам проходит,	а весна прошла,	[A]b
Мать козленка родит,	как весна пришла.	[A]b
Едва льто запало,	а козля цапом стало,	[C–C]
Цап бородатый.		X
Ах отвержем печали!	Ах вѣк наш краткій, малый!	[D–D]
Будь сладкая жизнь	[4, 84].	x

Семивіршову будову фіксуємо в «Пісні 5-й», схема римування – AbAbCCx, а отже, витримано й правило альтернансу. Наведемо зразок:

Тайна странна и преславна!	A
Се вертеп вмѣсто небес!	b
Дѣва херувимов главна,	A
И престолом вышним днесь.	b
А вмѣщен тот в яслѣх полно,	C
Коего есть не довольно	C
Вмѣститъ и небо небес [4, 55].	x

Майже ідентичну схему (AbAbCCx) бачимо також у «Пісні 20-й» (за винятком першої строфи, схема якої – AbAbCCx).

Із семивіршів з парним римуванням жіночих клаузул складаються «Пісня 15-та» та вірш «Est quaedam moerenti flere voluptas». Схема римування першої – AABVCCD (останній рядок – рефрен), другого – AABVCCX.

Структура «Пісні 8-ї» – графічно виділені восьмивірші з перехресним римуванням ababCdCd. Завершення римового ланцюга, синтаксис (крапка після кожного 4-го рядка строфи) та, частково, зміст поділяють кожен восьмивірш на 2 чотиривіршові субстрофи. Наведемо зразок:

Голова всяка свой имѣет смысл.	a
Сердцу всякому своя любовь.	b
И не однака всѣм живущим мысль.	a
Тот овец любит, а тот козлов.	b
Так и мнѣ вольность одна есть нравна,	C
И безпечальный, прелпростый путь.	d
Се моя мѣра в житіи главна.	C
Весь окончится мой циркуль тут [4, 59].	D

Подібна внутрішня композиція притаманна також «Пісні 18-й», «Пісні 22-й» та «Пісні 23-й». У цих текстах восьмивірші також інтонаційно та синтаксично «розпадаються» на 2 чотиривіршові субстрофи. У першому випадку різниця між ними ще більше окреслена неоднорідною схемою римування: у першій частині строфи – парне, у другій – перехресне; схема – AABVCCdCd. Схема римування «Пісні 22-ї» та «Пісні 23-ї» – ідентична: AbAbcdcd.

Складніша будова восьмивіршів «Пісні 27-ї», схема римування якої – aBcaVcdd. За схемою римування, графічно, синтаксично й за змістом восьмивірші цього твору також чітко розпадаються на 2 субстрофи: 6- та 2-віршову. Більше того, останні 2 останні співзвучні рядки з парною римою виділено також і метрично (силабічна схема строфи – 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9). Наведемо зразок:

Вышних наук саде святей!	a
Лист розовый и цвѣт твой красней.	B

Пріими на тя весенный вид.	с
Се возсія день твой благій!	а
Озарил тебе свѣт ясный.	В
Дух дыша, свышшь благословит.	с
Возвеселися, о полк древес!	д
Болших и маленьких всѣх сонм весь [4, 79].	д

Також впадає в око тернарне римування в 6-віршовій субстрофі – унікальне (наскільки можна судити) явище в українській силабіці XVIII ст. Взагалі кажучи, тернарне римування є порушенням «правила схрещування римових ланцюгів», яке М. Гаспаров сформулював так: «Між двома заримованими рядками можуть знаходитись рядки не більше, ніж на одну риму» [2, 195]. Науковець вважав, що це правило випливає з правила альтернансу. Зрозуміло, що в українській поезії XVIII ст. правило альтернансу не витримувалось апіорі, через домінування жіночої рими. Пригадаймо думку Д. Чижевського: «Українські силабічні вірші припускали, як і польські, власне, лише жіночу риму. Для польської мови з її наголосом на передостанньому складі це було цілком природно, для української – це була норма, що не викликала ніякими об'єктивними обставинами. Але чоловічу риму припускали в українській, як і в польській вірші лише як «варіант» жіночої» [5, 131]. Далі науковець, навівши низку зразків, коли в одній і тій же позиції в строфі бачимо як чоловічі, так і жіночі рими, ще раз висновує: «Чоловіча рима [в українському силабічному вірші до Г. Сковороди. – В. М.] є лише «факультативним варіантом» нормальної жіночої рими» [5, 132]. І лише в Г. Сковороди, на думку Д. Чижевського, з'являються «повноправні» чоловічі рими, у чітко означеній позиції строфи. В окремих текстах Г. Сковороди, як ми вже відзначали, правило альтернансу вже витримується, проте теж далеко не в усіх: навіть у багатьох випадках, коли в творі наявні і чоловічі, й жіночі рими, вони можуть чергуватися з порушенням цього правила.

М. Гаспаров, у зв'язку з цим, зазначав, що «такі схрещування римових ланцюгів зазвичай допускаються в тих літературах, де закінчення рядків переважно однорідні, наприклад, у італійській, де всі вони, зазвичай, жіночі, але не в французькій чи російській» [2, 196]. Щоправда, далі науковець зробив виняток якраз для тернарного, кватернарного і т.д. римування.

Отже, Г. Сковорода суттєво урізноманітнив версифікаційні засоби українського силабічного вірша, у тому числі й на рівні строфіки та римування, застосувавши різноманітні строфічні моделі, не знані до того або рідкісні в давній українській літературі. На жаль, його починання не знайшли своїх послідовників: невдовзі вже нова українська поезія пішла іншим шляхом, багато в чому запозичивши версифікаційні засоби російської силабо-тоніки. Якщо українські поети-романтики та Т. Шевченко багато в чому відродили розмаїття ритмічних засобів українського силабічного вірша, то версифікаційні експерименти та нововведення Г. Сковороди у царині строфіки та римування не знайшли своїх послідовників і були знову «відкриті» значно пізніше. З цього приводу влучно висловився Д. Чижевський: «Хоч та система вірша, якою користувався Сковорода, і не вдержалась в українській поезії, але з історичного пункту погляду вона мала можливості дальшого розвитку. Сковорода зробив рішучий крок у напрямі до нової системи українського віршування, крок, який, як мені здається, мав багато виглядів на успіх. Що його реформа не знайшла розповсюдження, – не його вина» [5, 159]. Зокрема, такими новаторськими рисами строфіки Г. Сковороди стала апробація нових строфічних сполук, урізноманітнення схем римування, численні регулярні внутрішні рими, а також широке застосування чоловічих рим – як самотійно, так і разом з жіночими.

Список використаних джерел

1. Бунчук Б. Про форму поетичних творів Г. Сковороди / Борис Бунчук // Біблія і культура: зб. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 98–103.
2. Гаспаров М. Русский стих начала XX века в комментариях / М. Л. Гаспаров. – Издание второе (дополненное). – М. : Фортуна Лимитед, 2001. – 288 с.
3. Качуровський І. Строфіка / Ігор Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 156 с.
4. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода. – Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
5. Чижевський Д. Українське літературне бароко : Вибр. праці з давньої л-ри / Д. Чижевський. – К. : Обереги, 2003. – 576 с.
6. Шевчук В. У чому полягала поетична реформа Григорія Сковороди / Валерій Шевчук // Наука і культура. Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 174–182.

Анотація. У статті розглянуто строфічний рівень версифікаційної будови поетичних текстів українського письменника XVIII століття Григорія Сковороди. Об'єктом аналізу стали всі відомі на сьогодні його вірші, написані давньоукраїнською мовою. Предмет дослідження – вер-

Ключові слова: Григорій Сковорода, строфа, строфіка, рима, версифікація.

Summary. *The article deals with the strophic level of the verifying structure of Gregory Skovoroda's poetic texts (the Ukrainian writer of the 18th century). All the well-known his poems, that were written in the ancient Ukrainian language are the object of the analysis. The subject of the research is the verifying structure of G. Skovoroda's poetic texts, in particular, its strophic level and rhyme, in part – the final and internal rhyme.*

Gregory Skovoroda, a talented poet and poetry theorist (who, for several years, taught poetics in the Pereyaslavsky and Kharkiv colleges), attempted one of the most radical reforms of the Ukrainian syllabic versification of the eighteenth century. A key vector of this reform was the diversification of rhymes, in particular and the widespread use of male and inaccurate rhymes. To somewhat lesser extent, however, innovative elements relate to other versioning levels, including stanzas and rhymes.

The author substantially diversified the schemes and methods of rhyming in various stanzas, often turned to regular internal rhymes, and also widely used man's rhymes: both on their own and in combination with women, including the adherence to the rule of alternation. In a number of texts not included in the collection «The Garden of Divine Songs ...», the traditional two-storey structure, with a pair of rhyming of female clauses, was traditional for the ancient Ukrainian syllabic. Such strophic structure is modeled by the introduction of male and regular internal rhymes in the other texts. G. Skovoroda widely used the kathrine structure (with paired and cross-rhyming), five-vertebrate, six-vertebrate, semivirshova, eight-vyshivaya (with different rhythm patterns of final and regular internal rhymes (including the rare ternary rhyming for the Ukrainian syllabic), widespread use «Vaise» – unrhymed lines at the end of the stanza).

Key words: Gregory Skovoroda, stanza, strophic, rhyme, versification.

Отримано: 21 серпня 2017 р.

УДК [821.161.2'06.09:8202.]+[316:323] С. Жадан

І. М. Онікієнко

С. ЖАДАН – ВИРАЗНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ЕПОХУ ДРУГОГО МОДЕРНУ

Література епохи Другого модерну в усьому світі стала сумною констатацією того, що війна, на жаль, залишається тепер і буде в досяжному майбутньому складовою історії людства. Український прецедент лише підтвердив факт виникнення нової форми військового конфлікту, що починається з мирних антиурядових акцій і завершується жорстокою громадянською війною і зовнішньою інтервенцією. Жертвами конфлікту нового типу так званої гібридної війни стають насамперед найбільш беззахисні категорії населення. В умовах гібридної війни стає неможливо відрізнити правих від винуватих, простих мирних громадян від бойовиків і терористів – смертників. Тому не випадково з новою силою в сучасних міжнародних відносинах прозвучала ідея відродження нації – держави. С.Жадан – український митець, в сьогоdnішній творчості якого національна ідея підноситься на належне їй по праву місце в житті української держави і народу. У своїх поетичних збірках 2015–2016 років «Життя Марії» й «Тамплієри» митець, якому болить проблема національного розбрату, пропонує замислитись над пошуками шляхів подолання ненависті.

Сучасні політичні та військові аналітики, соціологи, культурологи та філософи зосередили свій інтелект над пошуками шляхів припинення тероризму та військової агресії окремих держав, заспокоєння зон турбулентності, вироблення етики спільної відповідальності. Проблемам вирішення конфліктів в державах і між державами присвячується дослідження аналітиків – координаторів ІАС О.Роговика та Е.Набі [7]. Представники Інституту стратегічних досліджень України констатують факт входження людства в епоху Нового Модерну, «народження якого відбувається не менш складно й суперечливо, як і знайомий нам світ Пізнього Модерну та Постмодерну довгого ХХ століття» [4]. Про потребу вироблення етики глобальної відповідальності, яку належить сповідувати усім цивілізованим державам, веде мову О.Власюк у статті «Українська ситуація – ключ до розуміння майбутньої Європи» [3]. Факт відродження старого – нового тренду нації – держави в сучасних міжнародних відносинах констатує І.Виноградов [2]. М.Требін у статті «Україна перед воєнними викликами сучасності» описує ознаки воєн нового типу, зазначаючи, що змістом військових дій у гібридній війні стають не військова перемога, а «деморалізація і нав'язування своєї волі всьому населенню держави» [8, 249].

У сучасному літературознавстві вивчення літератури епохи Другого модерну, проблем маніпулювання масовою свідомістю в умовах гібридної війни та оновленого змісту національної ідеї щойно починається.

Мета даного дослідження – репрезентувати творчість С. Жадана як яскраве явище української літератури епохи Другого модерну через представлення нового образного ряду поетичної збірки «Життя Марії», розглянути запропоновані митцем нові складові філософсько-естетичного змісту національної ідеї в умовах військової агресії та процес пошуку шляхів національної єдності.

З початку розгорнення в країні антитерористичної операції С. Жадан з друзями постійно відвідує Схід України, зокрема міста Донецьк, Луганськ, Алчевськ. На його переконання, призначення письменників сьогодні в Україні, попри мінімальний вплив на політику, – узяти на себе сміливість та відповідальність «фіксувати емоції, думки, настрої та події, щоб потім з цього скласти більш – менш об'єктивну історію. Тому що все швидко забувається, суспільна пам'ять дуже суб'єктивна» [6]. У своїх інтерв'ю 2016–2017 рр. митець зізнається, що настрої його творів про війну визначили, з одного боку, тривожні відчуття, а, з іншого, – побачені чудеса віри, енергії, впевненості, продемонстровані українськими людьми, стали основою для стриманого оптимізму: «В країні війна, щодня гинуть наші співвітчизники. Мене здивувала стійкість, мужність і мудрість українців. Це особливо відчуваєш, коли приїздиш на Схід, бачиш наших хлопців і волонтерів, це вражає, мотивує і не дає зневіритись» [6].

Композиційна будова збірки «Життя Марії» визначається віршами, які умовно можна поділити на три тематичні групи. Перша – змалювання сакральних чинників об'єднання нації. Друга – розкриття сили і значення кохання як символу життя. Третя – зображення жертв військової агресії в Україні та розкриття злочинів проти української нації. Відповідно національну ідею, спрямовану на об'єднання нації, поет наповнює християнськими цінностями, що впродовж багатьох століть були визначальними для української ментальності – це віра, любов та пам'ять. Збірка постала як вираження поетового болю за те, що український конфлікт на Сході України став ще однією зоною турбулентності для світової громадськості та, за визначенням європейських аналітиків, «може бути тиражований як спецоперація з руйнування державності» [4, 21].

У першій групі віршів профанний рівень українського буття в умовах гібридної війни складає мета агресора – розпалювати ворожнечу та агресію один до одного між українцями, які, поступово деморалізуючись у кровопролитті, звикаючи до жорстокості та смерті, забули про вірність своїм духовним витокам та обов'язок зберігати для нащадків неушкодженою територію своєї держави. Зважаючи на малоефективність спроб міжнародних інститутів та української дипломатії знайти вихід для України в ситуації морального занепаду, поет вдається до пошуків сакральних чинників об'єднання нації. У вірші «Наші діти, Маріє, ростуть ніби трава...» вибудовується християнська міфологема спасіння та заступництва. Марія та Її Син, намагаючись зупинити розбрат між українцями, також розділились у своєму заступництві, своїй повчальній місії, яку виконують. Марія – з нами, з тими, хто не сумнівався у своїй приналежності до української нації, залишився вірним Україні. Божа Матір підтримує нас, не дає зневіритись. У Її Сина призначення значно важче, так, що ми у своїй недалекоглядності навіть засумнівались у правильності Його дій. Він з тими, хто припустився жахливої помилки та у важкий і важливий для України час вибору майбутнього відрікся рідної землі та держави: «...завжди поміж чужих, / виховує їхніх дітей, сміється до їхніх дружин» [5, 9]. Внутрішні лінії напруженості між східним регіоном України та рештою регіонів такі потужні, що хаос погрожує поширитись аж до повного нашого самознищення. Ми готові спровадити у вічне вигнання не лише заколотників, сепаратистів й усіх, хто лишився на їхній території, а й самого Спасителя: «Хай їх виводить і сам забирається теж...» [5, 9]. Перед читачем постає оновлена історія біблійного Мойсея, яка і завершується, зрештою, прозрінням народу, прагненням побачити повернення духовних очільників нації: «Хай повернеться згодом, щоб врятувати / якщо не нас, то хоча би наших дітей» [5, 9]. Біль поета за майбутнє України виражає образ її дітей, «що ростуть, ніби трава» [5, 8], бо нікому стало пояснити їм важливість обов'язку берегти свої духовні джерела. Мова про дітей донбаських шахтарів, злочинна влада яких знайшла для них нову фейкову державу: «...чорні робочі долони, стрижена голова, / зранку стоять на зупинках, неприкаяні, як пірати – / тимчасова адреса, країна напівжива» [5, 8]. Як повернути Україні утрачених її дітей? Можливо, з часів Г. Квітки-Основ'яненка не звучала в українській літературі потреба виражати національну ідею через повернення до головних християнських цінностей.

Образ капелана з вірша «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» виражає ту саму потребу українців мати духовного очільника, який би підтримав словом і порадою, задовольнив потребу сповіді й каяття. Поет уболіває за долю мирного населення, що опинилось в зоні артобстрілів, втративши своє місто, обжиті домівки, родинне гніздо. Нестабільність становища українського населення, яке змушене покидати спотворену війною рідну землю, передають метафори «чорна

валка», «пташина згряя» [5, 10]. Чи переживуть вони біль, чи стане терпіння, які ще на них чекають утрати і чи настане розплата за скоєні злочини, – питання, на які важко відповісти навіть капелану.

Особливо трагічно зображає поет образ біженців у вірші «Візьми лише найважливіше...». Митець пояснює етимологію цього принизливого маркера нової епохи, зараховуючи і себе до цих нових маргінальних особистостей, всю глибину болю яких намагається виразити словом: «Ми з тобою біженці. Нам з тобою бігти крізь ніч. / ...тікати від псів, спати поміж волів» [5, 14]. Маркери воєнного часу нагадують середньовічні реалії, коли ти втрачаєш усе, що пов'язувало тебе зі стабільністю, оточений цвинтарною тишею та смертю, образ якої один із найпотужніших у збірці.

Розташування віршів у збірці нагадує двобій між життям і смертю. На думку поета, ненависть і смерть може здолати об'єднання українських людей, що стане проявом божественного в українському бутті. Любов та милосердя як християнські категорії актуалізуються через міфологеми заступництва Божої Матері та Її Сина. Так образ Спасителя з'являється у вірші «Чого лише не побачиш на цих вокзалах...» [5, 16–17]. Вірш можна розглядати як своєрідну поетичну молитву, яка покріплює віру українців у те, що Він завжди був поміж нас і нині перебуває з нами. Доки залишаються відкритими залізничні ділянки, доки посеред жаху та смерті люди діляться хлібом та молоком, доти не зникає надія на порятунок. Доки бодай одна Марія залишається з нами, поетам є сенс писати книжки, а нам усім боронити, навіть тоді, коли не лишається сил, «країну, в яку не вірить ніхто і говорити мовою, яку не розуміють ніде» [5, 25]. Віра формує сакральне відчуття – «рваний солодкий опік громадянства твого» [5, 25], – переконує поет у вірші «Не розуміючи після, не сприймаючи до...».

С.Жадану як людині, що народилася і живе сьогодні на Сході України дуже важливо ретранслювати переживання східними українцями драматичних подій і притаманну їм свідомість того, що Донбас і Схід України є чимось окремим, від'єднаним від решти території держави. І робить він це не для того, аби виправдати таку свідомість, а щоб передати її наявність, бо коли з'являється достовірна інформація, то свідомістю людей важче маніпулювати. На думку митця, доля українців зміниться, якщо змінити усвідомлення патріотизму, бо не існує якогось регіонального патріотизму – львівського, полтавського, донецького чи харківського: «Це справді дивна і страшенно важлива річ, коли у місцевих змінюється усвідомлення себе, своєї країни, своєї батьківщини, коли змінюється усвідомлення свого патріотизму. Регіональний патріотизм треба долати. Батьківщина не обмежується кварталом. Бо у нас часто українець ховається за свій хутір, свою вулицю. І насправді така доволі зручна позиція дає можливість тобі усунути від процесів, які відбуваються з країною» [1].

Основа буття українців у майбутньому складуть головні християнські цінності – любов, віра і пам'ять. У вірші «Слова, якими можна все пояснити, завжди прості...» поет демонструє здібність у лаконічних афоризмах визначати філософський зміст буття. Попри всі жахіття, він не песимістичний, бо ми мали досить нагод, аби зрозуміти, що «смерть не міняє звичок і вподобань», «Бог ховається у великому», «вигнання не позбавляє нас віри», а «життя заслуговує захвату все одно» [5, 112]. Синонімом життя для поета завжди є кохання. У збірці «Життя Марії» вірші про кохання відрізняються особливим ліризмом та ніжністю, їх огортає непереможна упевненість автора у тому, що «життя має тривати навіть тоді, / коли триває війна», як у вірші «Давай, скажи їй щось, зупини...» [5, 41]. Вірш пронизує бажання ліричного героя утримати, вберегти кохану, знайти слова радості й ніжності, аби вона залишалася поруч і вірила. Образи закоханих марковані новими мілітарними акцентами. Вірш «Перші дні листопада передає тривогу ліричного героя за кохану, що опинилася посеред листопада в чужому місті, чужій кімнаті. Тому осінь над ними «з льоду й сталі» [5, 44]. Він стереже її сон, не лишає ні на хвилину, перестрашений небезпекою: «раптом дерева обступлять її і поведуть на страту» [5, 44]. Війна посилила притаманне С.Жадану розуміння дуальності всіх речей у світі. У випадку з коханням, і припинити стосунки, і розвивати їх далі однаково небезпечно через смертельну загрозу небуття:

Найбільше вони бояться, що все це триватиме далі.

Найбільше вони бояться, що більше нічого не буде [5, 45].

У вірші «З чого все почалося?..» автор укріплює своїх закоханих у вірі в силу почуття, переконуючи, що «потрібно змагатися за можливість разом / засинати /, ламати ворожі шеренги за можливість разом / прокидатись» [5, 80]. Поетове серце відчуває, а зір бачить, що у світі природи птахів угорі тримає віра, а рибу в ріці – ніжність, тому життя природи незнищенне. Загалом, «цінуючи здатність любити, / ніби найвищу здатність» [5, 80], він зображає непереможність життя смертю.

Як любов здолає ненависть, а віра сформує громадянство, так і пам'ять визначатиме суть національної ідеї. Пам'ять передусім культурна оживає у міфологемах патріархальної ідилії як національного ідеалу. Вірш «У наступному житті, будь ласка,...» ніби відображає реінкарнацію буття ліричного героя в іншому часі. Теперішнє і майбутнє протиставляються. Оскільки в тепе-

рішньому дуже багато «рваних сердець, темних вістей, зневаги й погорди» [5, 108], то ідеал поета апелює до патріархальної ідилії: оселитися під непоквапливим небом півночі, де добре живеться риба. Образ риби, що символізує божественне начало буття і у перших християн пов'язується з прообразом Христа, присутній як сакральний знак в усіх творах С.Жадана. Поет запевняє, що ми повертаємося до себе справжніх, лише ідучи по колу.

У вірші «Прифронтове місто напередодні Різдва» образи нагадують різдвяний вертеп. Радіють селяни, міщани, мирноносці та хористи. Образний ряд козацького війська, представлений старійшинами, мудрецами, полковниками, писарями, джурами, гармашами, піхотинцями, доповнюють запеклі прапороносці, поважні бійці, штрафники і штабісти [5, 143]. Атмосфера радості порушується роздумами, пов'язаними з наближенням смерті та утрат під час протистоянь й опору невидимому ворогу: «Хто з вас вціліє цієї зими, чоловіки?» [5, 143]. Всі відчувають містичну присутність смерті. Смерть безсила під час нашого об'єднання у церкві, чекає нас на вулиці і в полі, зазіхає на нашу віру та любов. І все ж образ Святої Заступниці Війська Запорозького та всього українського народу потужніший за смерть. Наші духовні точки опори насправді ніколи не змінювались і полягали у громадській єдності, вірі та любові.

У збірці виокремлено цикл віршів під назвою «Чому мене немає в соціальних мережах...». Вірші написані ритмізованою прозою у формі оповіді. Тут поет актуалізує проблему пам'яті про війну як реальне наше життя і протиставляє фейкове життя багатьох сучасників у мережі. Роздуми митця пов'язані з прагненням сформуванню почуття відповідальності кожного українця за втрати, за кількість жертв серед мирного населення та в зоні бойових дій. У вірші «Голка» зображено хлопця 32 років, який закінчив університет, іняз, працював татувальником, жив з батьками. Його випадково підстрелили на блок – посту і поховали в спільній могилі. С.Жадан свідомо уникає героїзації. Смерть не подбала про те, аби цей хлопець загинув за героїчних обставин. Такою є фатальна випадковість війни й поетові страшно, що колись цю трагедію буде сфальсифіковано, що колись яка – небудь наволоч – поет «буде писати про це героїчні вірші» [5, 55]. Ще страшніше, коли яка – небудь наволоч «скаже, що про це взагалі не треба писати» [5, 55].

Вірш «Псих» – розповідь від імені хлопця, брат якого лежить в інтернаті для психічно хворих. Бойовики захопили інтернат, на подвір'ї виставили міномети. У мирний час, у дитинстві він соромився свого брата, помічав його лише боковим зором, як щось неприємне. Війна змусила до відповідальності, тим більше, що все керівництво інтернату розбіглося і за хворими доглядають 6 чи 7 прибиральниць. Автор зауважує із сарказмом, що відповідальних «не так і мало для міста – мільйонника» [5, 63]. Образ інтернату цікавий також і з огляду на подальший розвиток творчості С.Жадана, адже у 2017 році, через два роки після виходу поетичної збірки, вже є рукопис роману «Інтернат». У зовсім свіжому інтерв'ю «Апострофу» митець потлумачив інтернат як «метафору неукоріненості, загубленості, невпорядкованості і неприкаяності», зазначивши, що подібні відчуття стосуються сьогодні багатьох з нас і країни в цілому, «тому що суспільство у нас теж страшенно не вкорінене в цю країну. Це невідчуття країни – такий певний синдром інтернату» [1]. Авторіві йдеться про те, аби показати специфіку Донбасу також і в цій неукоріненості-почуття, яке не можна ігнорувати, і яке мусить бути подолане в майбутньому. В цьому полягає один із важливих повчальних змістів вирішення українського конфлікту.

Отже, тематика творчості С.Жадана в епоху Другого Модерну пов'язана з гібридною війною на сході України, драматичним становищем українських біженців, кількістю жертв серед мирного населення та військових. У зв'язку із ситуацією конфлікту у творчості митця актуалізується національна ідея, складовими чинниками якої постають передусім віра, любов та пам'ять, як у збірці поезій «Життя Марії». Віра як сакральне почуття пов'язана зі свідченням того, що підтримка українців існує з боку сил божественних. Україна не раз переживала терор, голод і війну, але заступництво вищих сил, укоріненість у культурний простір нації, прагнення його відстояти, – все це ставало запорукою віри у свою державу. З метою запобігти неукоріненості, здолати регіональний патріотизм, повернути чуття країни, поет ретранслює ментальні архетипи, вдаючись до ряду культурно – історичних та християнських міфологем Матері Марії, Спасителя, Страшного Суду, диявола та Смерті. Віра повертає відчуття свого громадянства, любов долає ненависть та розбрат, пам'ять формує відповідальність. Християнські чесноти, актуалізовані у поетичних збірках С.Жадана про війну, зумовили новий образний ряд його віршів: біженці, капелан, образи закоханих. Зображаючи кількість жертв серед мирного населення, автор намагається здолати в українців синдром інтернату – відчуття відокремленості Сходу України від решти території держави. Вірші С.Жадана про війну в Україні репрезентують передусім повчальний зміст вирішення українського конфлікту, що унеможливить його виникнення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Васильєв С. Інтерв'ю із С. Жаданом від 13 серпня 2017 року [Електронний ресурс] / С. Васильєв. – Режим доступу: <http://apostrophe.ua/society/culture>.

2. Виноградов И. Украинский кризис и новый мировой порядок [Электронный ресурс] / И. Виноградов // Столетие, 2015. – Режим доступа : http://www.stoletie.ru/vzglyad/ukrainskij_krizis_i_novyi_mirovoj_poradok_804.htm.
3. Власюк О.С. Українська ситуація – ключ до розуміння майбутнього Європи [Електронний ресурс] / О.С. Власюк // Блоги. – Режим доступу: http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/oleksandr_vlasyuk.
4. Єрмолаєв А. Український конфлікт і майбутнє світової та європейської безпеки / [Електронний ресурс] / А.Єрмолаєв, С.Денисенко, О.Маркєєва, Л. Поляков // Нова Україна. Інститут стратегічних досліджень. – К., 2015. – 30 с. – Режим доступу: http://newukraineinstitute.org/media/news/501/file/crisis_security%20ukrpfaf.
5. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів / С. Жадан. – Чернівці : Meridian Czernowitz; Книги – ХХІ, 2015. – 184 с.
6. Лой О. Інтерв'ю із С. Жаданом від 8 січня 2016 року [Електронний ресурс] / О.Лой. – Режим доступу: glavcom.ua > Інтерв'ю.
7. Роговик О. Підсумки місяця у міжнародних відносинах (березень 2015) [Електронний ресурс] / О.Роговик // Інформаційно-аналітичний центр факультету міжнародних відносин, 2015. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/month-summary-of-international-relations-march-2015>.
8. Требін М. П. Україна перед воєнними викликами сучасності / М. П. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія. – 2014. – № 4 (23). – С. 246–251.

Анотація. У статті висвітлюється творчість С.Жадана як одного з яскравих представників української літератури епохи Другого модерну, яку маркують потреба створення нових принципів і правил міжнародного порядку, вироблення етики глобальної відповідальності та відродження національної ідеї, підкріпленої основними християнськими цінностями. Представлено художню специфіку відображення у поетичній збірці «Життя Марії» образів гібридної війни на Сході України та мирного населення.

Ключові слова: Другий модерн, гібридна війна, етика спільної відповідальності, національна ідея, профанний / сакральний простір.

Summary. This article highlights the work of S.Zhadan as one of the brightest representatives of II era of modernism in Ukrainian Literature, that has been marked as necessity to create new principles and rules of international order, ethics production and global responsibility revival of the national idea, backed by basic Christian values. There is a creative identity of reflection of the hybrid war images in the Eastern Ukraine and the civilian population is presented in the poetic collection «Life of Mary». Emphasised, that the phenomenon of creativity of S.Zhadan's Second Nouveau is an artistic testimony of military occupation and military aggression in Ukraine. It reflects new geopolitical space division extensions area of tension between stability and frontline zone – area of uncertainty. The analysis of the figurative number of the collection proves that the victims of the new type of conflict are primarily the most vulnerable categories of the population. In addition, the content of hostilities is the demoralisation of the population, but not military victory. There are outlined problems of collection of poems in 2015, that pushes forward society to overcome national discord. That is about an idea of getting over the hate, content phenomena of love and mercy, the need for confession, the ability to analyse their actions and mistakes, and necessity to think about why we were in the dark streams of history and who will pay for what. It is considered that the settlement proposed by artist has an instructive option of preventing Ukrainian crisis, emergence of such conflicts in the future and stopping the destruction of Ukrainian statehood. The peculiarity of the author's artistic perception is determined by the creation of the sacred myths of the Savior, the Mother of God, the Last Judgment, and the devil, that form the sacred space of the collection and simultaneously penetrate all dimensions of the Ukrainian reality profane space and contributing to the strengthening of the national idea in the consciousness of Ukrainians in organic unity with Christian values.

Key words: Second Modern, hybrid war and peaceful population, ethics of joint responsibility, national idea, profane / sacral space.

Отримано: 7 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'(367+37)

Я. В. Андрейко

ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ НА РІВНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО БЛОКУ

Явище ідентифікації на різних рівнях мовної системи стало предметом особливого зацікавлення науковців із розвитком синтаксичної науки, накопиченням нових наукових даних про різні сторони речення, усвідомлення незвичайної складності цієї одиниці, у концептуальний апарат якої поступово ввійшли такі поняття, як комунікативна установка мовця, його інтенції, фонд знань співрозмовників, комунікативна організація висловлювання, ставлення до контексту тощо.

Починаючи із середини ХХ століття у працях мовознавців усе частіше з'являється міркування про мовні засоби актуалізації референта в тексті. До вивчення конструкцій, що виражають відношення ідентифікації, зверталися на матеріалі різних мов: англійської (Дж. Лайонз, Дж. Р. Сьорл, П. Ф. Стросон, Дж. Фодор), китайської (Тань Аошуан), іспанської (А. Є. Супрун), німецької (Б. А. Абрамов, В. Г. Адмоні, Х. Брінкман, Й. Буш, Х. Вайнрих, І. Єрбен), російської (Н. Д. Арутюнова, Д. Вайс, П. А. Лекант, О. В. Падучева, О. М. Пешковський, О. О. Потєбня, Ю. С. Степанов, Л. П. Старосельцев, І. Б. Шатуновський, А. Д. Шмельов). В українському мовознавстві вивчення складнопідрядних речень із різними відтінками значень знаходимо у студіях М. В. Арделян, А. П. Загнітка, С. В. Ломакович, О. В. Нітенко, О. В. Ткач, Р. О. Христіанінової, Л. В. Шитик.

Огляд проблемних положень вивчення відношення ідентифікації засвідчив, що виокремлення певного об'єкта на рівні складного речення відбувається за участю ідентифікаційного блоку *той* (+ *опорне слово*), *ПЧ*... Однак, блок може виражати інші типи логіко-граматичних відношень. **Мета** нашої розвідки полягає у дослідженні чинників, за допомогою яких досліджуваний блок формує відношення ідентифікації.

За формально-семантичною організацією відношення ідентифікації та відношення тотожності мають однаково синтаксичну структуру, а саме: побудовані за моделлю *той* (+ *опорне слово*)... *ПЧ*, пор.: *Усмішка усмішкою, а оті ранні залисинки, що з'явилися на лобі, найбільше тривожать матір*¹ (О. Гончар) і *Та й нещаслива та дівчина, котра любить козака...*² (М. Зарудний). *ПЧ* першого прикладу вказує на певне місце розташування залисин, оскільки вони бувають на лобі, за вухами, на маківці, на потилиці. Мета використання блоку полягає у виокремленні певної ділянки, відповідно блок виконує видільну функцію – ідентифікаційну. У блоці другого прикладу (*та дівчина, котра любить козака*) йдеться про узагальнені ознаки дівчини, – відношення тотожності.

Простудійований фактичний матеріал дає змогу виокремити ознаки розрізнення відношень ідентифікації та тотожності. Проаналізуємо найпоширеніші з них.

1. Показник ототожнення / ідентифікування («зв'язка»). У конструкціях із відношенням тотожності «зв'язка» перебуває в комунікативному фокусі, тобто ні тема, ні рема не несуть нової інформації, новим є лише це відношення. Показник тотожності акцентно і лінійно виділений. Важливою умовою реалізації є семантична та комунікативна рівноправність складників, напр.: *Чоловік пішов і оповів юдеям, мовляв, той, хто його оздоровив, – Ісус* (Євангеліє від Йоана); *А Могутило – це отой, що все віє?* (Р. Іванченко).

У конструкціях з відношенням ідентифікації «зв'язка» виступає в нульовій формі, оскільки в комунікативному фокусі перебуває один необхідний об'єкт, то він є тотожним якомусь із ряду подібних: *Бенедьо! Той, що у мене нафтарню мурував? – скрикнув зачудований Леон* (І. Франко).

2. Еластичність / нееластичність структури блоку. Інформаційний зміст КВІ включає як істотний елемент презумпцію адресанта про наявність у адресата ідентифікаційного знання, а саме: наявний об'єкт у якомусь відношенні виділений серед інших [6]. Основною ознакою досліджуваних конструкцій є комунікативна нерівноцінність частин, які прирівнюються, оскільки невідоме встановлюють через відоме: *Пам'ятаєте, це той будинок, що стояв на балансі заповідника, який невідомо як став приватною власністю, і був майже вцінт зруйнований за покровительством одіозного депутата ЛМР Козловського?* (з газети).

Для відношення тотожності розташування частин не має значення, тому характерна еластична структура: пор.: *Адвокат – це той же лікар, до якого не звертаються з чимось добрим, а звертаються з бідюю* (з газети) → Лікар – це той же адвокат, до якого не звертаються з чимось добрим, а звертаються з бідюю; *Недарма кажуть: хто пражкує, той дома не ночує: от і шкандибаю теперечки* (М. Стельмах) → *той дома не ночує, хто пражкує; Хто не ризикує, той шампанського не п'є*, – *вкинув Корній* (О. Гончар) → *той шампанського не п'є, хто не ризикує; Хто любить вірно, той хтїв би весь світ засіять милого словом...* (М. Коцюбинський) → *той, хто любить вірно, хтїв би весь світ засіять милого словом.*

Однак слід зазначити, що для конструкцій з відношенням ідентифікації винятком є будь-яке розташування підрядної частини за умови, коли йдеться про «невідомого» переможця у вимогах до конкурсів, олімпіад, ігор тощо. За цих обставин обирається «невідома» конкретна особа за певними ознаками з числа учасників, напр.: *Хто дасть найбільше правильних відповідей, той і переможе* (geo-teacher.at.ua). Для підрядної частини характерним є таке розташування:

- препозиція підрядної частини: *Хто назбирав найбільше пластикових пляшок, той і став переможцем, а головне виграв хороші подарунки* (<http://zakarpattya.net.ua/News/>);

- інтерпозиція підрядної частини: *І той, хто з'їст все перший, перший переможець, другий – другий переможець, і так далі* (<http://chmag.ru/>);

- постпозиція ПЧ: *Вісім тисяч гривень одержить той, хто назбирав найбільше «лайків» за найкраще відео про наше місто* (<http://doba.te.ua/novyny/>).

3. Альтернатива. Наявність вибору з-поміж інших свідчить про відношення ідентифікації, напр.: *У списку зарахованих до університету його не було, не знайшов він себе і в списку, де були і ті, що мусили забрати документи* (Г. Тютюнник). Окреслимо найпоширеніші показники альтернативи:

1) функція виділення «когось із групи людей, чогось із ряду подібних предметів, понять» репрезентована службовими частинами мови:

- прийменник *крім* [5, 356]: *Крім Баглая – молодшого, є ще Баглай – старший, що за свій темперамент та задиркуватість раніше був знаний на селищах як Іван – дикий, Іван – рудий, а з певного часу відомий більше як «отой Баглай, що в Індії», або просто Віруньчин Іван* (О. Гончар);

- прийменник *серед*: *На Україні відомі цехи-школи, на чолі яких стояли вибрані старці («короли старців»). Серед них були й такі, що здобули собі гучну славу як здібні виконавці і вчителі* (А. Гуменюк);

2) указівка на певну кількість об'єктів у передтексті до конструкцій з відношенням ідентифікації: *Для оцінки органолептичних показників обрано чотири зразки тарілок із полістиролу торгових марок ПП «Фірма «АЛВО», ТОВ «КТА», ТЗОВ «Андрекс», «К-стиль». Усі дослідні зразки мали білий колір, без сторонніх включень, непрозорі. Єдиним зразком, який змінив форму під дією гарячої води, – тарілка, виготовлена ТОВ «КТА» у м. Бориспіль Київської області* (з газети);

3) зіставлення або протиставлення дієслів декількох номінативних блоків, що виражають протилежні ознаки об'єкта і слугують засобом альтернативи: *Тобі здається, а я точно знаю, що в тих, що наступають, жертв завжди більше, ніж у тих, що обороняються* (Г. Тютюнник); *Тепер погляди звернені не до тих, хто править, а до тих, хто мислить, і коли один з них відходить, уболіває вся країна* (Н. Рибак).

4. Змістове наповнення частин. Для конструкцій з відношенням ідентифікації характерним є вживання слів, що слугують засобом виділення об'єкта, пор.: *Ніхто не побачить Степчиного смутку. А тим більше оця, що забрала у неї любов* (М. Зарудний); *На жаль, ніяк не можу згодитися, – зітхнув він [Горленко], дивлячись на свої жовті пальці. – Вельможний пан вимагає, щоб завтра після ранньої меси я дав йому повний звіт і всі гроші готівкою, – отже, й ті, що я позичав пану полковнику* (З. Тулуб) (відношення ідентифікації) ↔ *Той, що довго жив серед козаків, задоволено всміхнувся і підсунувся ближче до гостя* (З. Тулуб) (відношення тотожності).

Підрядна частина конструкцій, побудованих за моделлю *той (+ опорне слово)... що / хто*, може містити «предикатні лексеми та вирази на зразок *звати(ся), називати(ся), носити назву, мати назву, об'єднувати(ся) під назвою, оголосити, охрестити, обізвати, величати*» [1], напр.: *Що ж воно таке – справжнє почуття, оте, що в піснях його названо коханням; Здалеку якому-небудь чабанові з радгоспних земель і сама ця силуетна людина на полігоннім кургані могла б здатися лише макетом людини, маленьким макетом, що застиг поміж інших величезних макетів, серед того заборонного світу, ім'я якому полігон* (О. Гончар). Зазвичай вони відображають ситуацію найменування мовцем реалій дійсності і виражають відношення номінації.

Наявність дієслова *називатися* у складі підрядної частини складнопідрядного речення також може виконувати функцію ідентифікації, напр.: *Поголившись, поснідаєш і йдеш знічев'я поблукати по радгоспу, завернеш на радіорубку, де на тебе війне чимось корабельним, погломниш*

про різні новини з Віталіком, що вже впевнено входить в обов'язки радиста, а потім підеш собі по затінках старого, ще панського парку, де в запущеній гущавині тобі вдається відшукати руїни панських басейнів і навіть сліди тієї химерної споруди, що звалась ковшовим колодязем, де по рівчаку, по вічному колу день у день ходив колісь горбатий верблюд Герасько, женучи ковшами воду для поливу (О. Гончар). Дієслово минулого часу «звалась» ужито не в прямому значенні, його можна замінити сполукою «було колісь» без втрати значення, пор.: ... підеш собі по затінках старого, ще панського парку, де в запущеній гущавині тобі вдається відшукати руїни панських басейнів і навіть сліди тієї химерної споруди, що була колісь ковшовим колодязем, де по рівчаку, по вічному колу день у день ходив колісь горбатий верблюд Герасько, женучи ковшами воду для поливу. У прикладі йдеться не про те, що споруда має назву «колодязь». Акцентовано на тому, що серед усіх руїн панського парку можна віднайти і те, що раніше було колодязем.

Інший приклад: *Той дідок-скрипаль, якого Оноре називав степовим Паганіні, виявився підступним ворогом* (Н. Рибак) – також місить у складі досліджуваної конструкції дієслово «називати», яке можна замінити на «відомий як» або «знали», тобто зміст підрядної частини апелює до ідентифікаційного знання (досвіду) співрозмовників. Саме за відомою ознакою (*степовий Паганіні*) певний об'єкт (*дідок-скрипаль*) виокремлюють з-поміж інших.

Конструкції, побудовані за моделлю *той (+ опорне слово) ... ПЧ*, також можуть виражати відношення кваліфікації, сутність якої «полягає у підведенні одного класу предметів – конкретних – (суб'єктів) під інший клас предметів чи ознак – узагальнених – (предикатів)» [3, 170], пор.: *А начальник Сараніон Костомаров, той самий, що куркульського роду, глянув на промовця твердо і твердо <...>* (У. Самчук) і *Над затокою кружляло безліч чайок. З пронизливим криком вони пролітали побіля човна. Побачивши птахів, Ростислав Андрійович пошвавішав.*

– *Надзвичайна різноманітність видів, – вигукнув він. – Хлопці, бачите велику чайку? Он та, що з чорними маківками? Типова срібляста реготуха. Поруч птах з чорною головою – це вже чайка звичайна. Крячок он скільки!* (О. Огульчанський). У першому прикладі предикат блоку *той самий, що куркульського роду* представлено нульовою формою власне-зв'язки *бути* і кваліфікує істоту (*начальник Сараніон Костомаров*) за її належністю до верстви заможного селянства (*куркульського роду*). Отже, ця конструкція виражає відношення кваліфікації. Основою цього відношення є «входження окремого, конкретного до загального, певної сукупності, об'єднаної спільними ознаками, властивостями, яку втілюють у семантично елементарному реченні два залежні від таких предикатів непередикатні іменники, що кваліфікують живий організм або конкретний предмет (компонентив), який входить (або не входить) до відповідного класу, виду, типу, певної сукупності (компонентив)» [2, 611]. У другому прикладі йдеться про птахів. Інформація про те, що птахи, яких побачив Ростислав Андрійович, є чайками, тобто належать до роду чайок, свідчить про відношення кваліфікації. Різноманітність видів чайок передбачає наявність альтернативи. У прикладі *Он та, що з чорними маківками*, тобто *типова срібляста реготуха*, протиставляється *птах з чорною головою*, тобто чайці звичайній. Наявність видільної ознаки та альтернативи свідчить про відношення ідентифікації. Відсутність вибору з-поміж подібних та предикат підрядної частини, виражений «нульовою формою дієслівної власне-зв'язки *бути*, форми третьої особи однини та множини власне-зв'язки *становити* і невластивості зв'язок *належати, входить, зараховувати, складатися, об'єднувати, охоплювати, містити*» [2, 611] слугують засобами вираження відношення кваліфікації, як-от: *Он та, що з чорними маківками, – типова срібляста реготуха*. Показовим зразком відношення як кваліфікації, так і ідентифікації є такий приклад: *Він же не належав до тих бездушних натур, котрі вмють годинами нерухомо на твердих шкільних лавках пересиджувати; а противно, був один із тих величаво уложених характерів, котрі вимагають іншого проводу й поведіння, як, приміром, звичайні сини; урядників, або – надто мужиків!!* (О. Кобилянська). Дієслово *належати / не належати*, ужите в препозиції до блоку, або як ознака підрядної частини, дозволяє охарактеризувати семантичне наповнення блоку як кваліфікацію. Інша частина речення виокремлює об'єкт за допомогою сполучення *один із тих* у денотативному просторі.

Підрядна частина конструкцій, побудованих за моделлю *той (+ опорне слово) ... що* можуть мати у своїй структурі предикат буття, який орієнтований на суб'єкт існування, і виражати екзистенційні відношення, напр.: *Білильникам і на думку не спало, що разом з темно-бурою сіризою руїни, затемненої негодами, припаленої спеками, зник із причепуреного об'єкта і той дух грізності, що жив тут, дух подвигу невідомих людей; Може, в серці нема тої вразливості, тої ніжності, що була...* (з творів О. Гончара). В аналізованих конструкціях (*той дух грізності, що жив тут*¹; *тої вразливості, тої ніжності, що була*²) немає альтернативи та мети виділення певного об'єкта. У змісті підрядної частини першого блоку подано лише інформацію про існування духу грізності. У другому блоці, навпаки, наявність ніжності та вразливості заперечується, на що вказують предикат *бути*, виражений минулим часом однини ж. р., та заперечна форма «предика-

тів наявності з часткою *не* (функціональним заміником синтаксеми *є* виступає екзистенційний предикат *нема*)» [4, 435].

Однак конструкції, побудовані за моделлю *той* (+ *опорне слово*) ... *що*, з предикатом буття у складі підрядної частини можуть виражати відношення ідентифікації за таких умов:

1) коли є виділення певного об'єкта за допомогою локалізатора у складі підрядної частини блоку: *Ота [хмара], що за могилою копичиться, нічого вам не нагадує?* (О. Гончар);

2) якщо, окрім локалізаторів, що виконують функцію виділення / уточнення у складі підрядної частини, ідентифікатором слугують розумові предикати *впізнати*, *згадати* в препозиції до блоку: *Чомусь згадалися оті корпуси комбінату, що за дамбою ліворуч, як іти до Дніпра, за отим парканом колючим, де крізь дірку Семко дошки-шабашки тягає* (О. Гончар). Якщо вилучити ідентифікатори (прислівник *ліворуч* і дієслово *згадалися*), то блок буде виражати екзистенційні відношення, пор.: *оті корпуси комбінату, що (є) за дамбою*;

3) коли наявні слова з видільно-обмеженим значенням і постпозиція займенника *той* до опорного слова: *А як він трудився, як робив! Днює в полі, ночує в полі, хліб он який вродив, пшеницею все поналивали, навіть курган отой, де степ панський був, і туди зерна налили* (О. Гончар).

Досліджуваний блок *той* (+ *опорне слово*)... ПЧ може виконувати функцію порівняння, якщо його використано з метою вираження спільних або подібних рис з іншим об'єктом. Як засвідчив фактичний матеріал, найчастіше відтінок порівняння вносить дієслово *нагадувати*, ужите в препозиції до блоку, напр.: *Почорнілі від сонця, сухі й нужденні, з випуклими скорботними очима, румуни нагадували собою ті розп'яття на білих хрестах, що віками стоять понад шляхами їхньої країни* (О. Гончар); *Мадярські полчища нагадують оті татарські орди, що колись, у давнину, летіли на нашу землю, нищили, плюндрували її, брали в брань жінок, дітей, старців, над якими творили діла сатанинські* (У. Самчук). Слід зазначити, що у наведених прикладах ідеться про подібні ознаки різних об'єктів. Функцію ідентифікації виконує дієслово *нагадати* у значенні примушувати згадати про певний об'єкт, як-от: *Ви [Андрій] зараз підете з сержантом. Осмілюсь нагадати наостанку ще раз про ту пораду, що ви її договорили за мене [Сафигіна] ...* (І. Багрянний). На конструктивно-синтаксичному рівні вказівкою на конкретний об'єкт є стійка сполука дієслова *нагадувати* з прийменником *про*.

Також функцію порівняння виконують лексеми *схожий*, *подібний*, що виступають варіантом дієслова *нагадувати*, напр.: *Тоді показав годинник на руці, теж старий, химерний, схожий на один з тих тракторів, що, зіпхнуті з урвища, десь тихо покоїлися на дні провалля посеред села* (П. Загребельний).

Конструкції з функцією порівняння можливо трансформувати в конструкцію з відношенням ідентифікації із семантикою сумніву, пор.: *Дослідники, які проводять розкопки на місці нацистського табору в Собіборі, знайшли кулон, [що дуже схожий на] той, котрий належав Анні Франк (з газети) → знайшли кулон, мабуть той, котрий належав Анні Франк*. Здійснення цієї трансформації ускладнює як відсутність потреби або наміру мовця в ідентифікації, так і недостатня кількість ознак для виокремлення об'єкта.

Наявність певних предикатів та лексичне наповнення підрядної частини блоку *той* (+ *опорне слово*) ... ПЧ може формувати змістові відношення інших типів: тотожності, номінації, кваліфікації, екзистенційності, порівняння. Найпоказовішими ознаками розрізнення цих відношень від відношення ідентифікації є наявність альтернативи, намір виокремити певний об'єкт у денотативному просторі, об'єктивна оцінка та інформаційний зміст конструкцій з відношенням ідентифікації, що включає як істотний елемент презумпцію адресанта про наявність у адресата ідентифікаційного знання, який має бути виділений серед інших, і як наслідок, комунікативна нерівноцінність зіставляваних частин, оскільки невідоме встановлюють через відоме.

Список використаних джерел

1. Компанієць І. В. Репрезентація в мові ситуацій іменування: особливості лексико-семантичного наповнення реченнєвих конструкцій [Електронний ресурс] / І. В. Компанієць // SCIENTIFIC RESEARCHES AND THEIR PRACTICAL APPLICATION. MODERN STATE AND WAYS OF DEVELOPMENT '2014 S World – 1–12 October 2014. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index>.
2. Косенко К. О. Предикати входження / невходження і дієслівні зв'язки / К. О. Косенко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XXI. – С. 607–612.
3. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
4. Мелекесцева Н. В. До питання про семантичну класифікацію предикатів наявності / відсутності / Н. В. Мелекесцева // Ученые записки Таврического национального университета им.

- В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63). – № 2. Часть 2. – С. 433–437.
5. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4.
6. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике: сборник статей. – М. : Прогресс, 1982. – Вып.13. – С. 109–133.

Анотація. У роботі визначено, що блок той (+ опорне слово) ... ПЧ може формувати такі змістові відношення: ідентифікації, тотожності, номінації, кваліфікації, екзистійності, порівняння. З'ясовано, що найпоказовішими ознаками розрізнення цих відношень від відношення ідентифікації є наявність альтернативи, намір виокремити певний об'єкт у денотативному просторі, об'єктивна оцінка та інформаційний зміст конструкцій з відношенням ідентифікації.

Ключові слова: відношення ідентифікації, намір адресанта, альтернатива, оцінка, підрядна частина, предикат.

Summary. This article describes the feature of such construction of sentence as a unit *toi (+ oporne slovo) ... PCh*. This unit can represent different relations. They are identification, identity, nominations, qualifications, existence and comparison. It has been found that the most characteristic features of differentiate of these relations from relations of identification are alternative, the intention to allocate the object in denotative space, objective assessment and the information content of the structures with the identification relation. The information content of the designs includes as an essential element of the sender's presumption about the presence of the addressee identification knowledge of object which must be allocated among the others. The communicative disparity of comparative parts is important as unknown information determines through the known one. The closeness of the identification and identity is explained by the origin of lexemes from Latin equivalents with the same semes: *identificare* (identification) and *identitas* (identity). The main feature of differentiate of these relations is communicative disparity of parts and alternative. Identification relation is different from nominations according to intention to point or name the object. This unit also can denote qualifications. The presence of eliminative sign and alternative indicates the identification relation. Subordinate clause of unit may have a predicate of existence in its structure and express an existential relation. The key differential feature is identifier in particular the localizer. The unit can perform a comparison function if it is used to express common or similar features to another object. It is investigated that the verb to remind using in the preposition to the unit the most often uses to compare the object. The verb to remind with the identification function is used with meaning to force a mention of the particular object.

Key words: identification relation, the addressee' intention, alternative, assessment, subordinate clause, predicate.

Отримано: 21 серпня 2017 р.

УДК 81'373

И. М. Ахмад

АССОЦИАТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ КОРРЕЛЯЦИИ ЛЕКСЕМЫ УТРО

Как известно, на современном этапе развития лингвистической науки одним из наиболее распространенных является антропоцентрический подход к анализу языковых явлений, в русле которого эти явления рассматриваются с точки зрения их участия в познавательной деятельности человека. Изучению роли языка в организации процесса познания, способов отражения в нем результатов когнитивной деятельности, особенностей использования знаний о мире в процессе коммуникации посвящены многочисленные работы целого ряда исследователей: А. Вежицкой, Н.Н. Болдырева, Ю.Н. Караулова, Е.С. Кубряковой, В.А. Масловой, А.А. Потемни, Б. Рассела, Е.А. Селивановой, Ю.С. Степанова и др.

Результаты познания окружающего мира отражаются, прежде всего, в семантике номинативных единиц – лексем. Выполняя номинативную функцию, слова не только обозначают определенные реалии действительности, но и вызывают целый ряд связанных с ними образов, связанных с личным опытом человека, близких по экстралингвистическому контексту или обусловленных интралингвистическими факторами и т.п. Такая система образов формирует ассоциативное значение слова.

В психології і психоаналізі вивчення асоціацій ведеться достатньо давно. О ролі асоціацій в розвитку мови одними з перших почали говорити Н.В. Крушевський і М.М. Покровський. Так, М.М. Покровський відзначав, що «...для розуміння семасіологічних явищ необхідно постійно мати в увазі і психологію, і історію народу» [6, 32]. Розвиваючи його ідеї, лінгвісти, в тому числі і семасіологи, активно досліджують асоціативні зв'язки лексем (В.П. Абрамов, Н.С. Болотнова, Е.Л. Гінзбург, А.Е. Ермаков, Н.А. Ілюхіна, Ю.Н. Караулов, Т.І. Крива, М.Ю. Нікітіна, Н.Н. Нічик, Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова і др.).

Традиційно виділяють два типи асоціацій – парадигматическіє (*стол – стіл*) і синтагматическіє (*небо – голубе*) [3, 50]. Однак цим не вичерпується своєобразие асоціативних зв'язків слів. А.П. Кліменко запропонував виділити ще один тип асоціацій – аграмматический, або тематический, основним ознакою якого є наявність семантичних зв'язків лексем і спільне їх участь в побудові текстів. «Слова, включаємі в ряд асоціацій третього типу, можуть бути використані в певному тексті разом в межах викладу однієї теми» [2, 53]. Варто відзначити, що Г.А. Мартинович, вважає термін «тематическіє асоціації» не зовсім вдалим, акцентуючи при цьому увагу на тому, що даний тип принципово не відрізняється від традиційних парадигматических і синтагматических асоціацій. По думці вченого, всі стереотипні вербальні асоціації є асоціаціями по функціональній суміжності (тобто по спільному використанню в текстах), при цьому з формальної точки зору вони є асоціаціями по суміжності або спорідненості. Крім того, він вважає, що «більш продуктивною могла б бути спроба визначення якісного своєобразія семантичних зв'язків в виділяємій групі асоціацій, а не проста констатація їх наявності в одній з цих груп» [4, 4].

В ході вивчення вербальних асоціацій і семантичних зв'язків слів вчені приходять до висновку, що між парадигматически пов'язаними лексемами завжди виявляється асоціативна зв'язка. Крім того, аналіз «якісного своєобразія семантичних зв'язків» асоціанта і асоціатива дозволив Т.В. Сливе, поряд з традиційно виділяємими лексико-семантическими парадигмами виділити особливий тип об'єднання лексем – асоціативно-семантическу групу (АСГ) і асоціативно-семантическу структуру (АСС). Так, АСГ є суміжністю асоціативно пов'язаних лексем, які мають в семантическій структурі однакові семанти, які знаходяться в особливій формі зв'язків: гіперсеми вихідного слова (кауземи) корелюють з дифференціальними семами членів парадигми (рефлексем), і навпаки, гіперсеми рефлексем, є гіпосемами в семантическій структурі кауземи [8]. Кожен з членів АСГ може виступати кауземою по відношенню до інших слів. Таким чином формується асоціативно-семантическа група другого рівня (АСГ_{II}), рефлексемі другого рівня виступають кауземами для АСГ третього рівня (АСГ_{III}) і так далі. В суміжності члени АСГ всіх рівнів, безпосередньо або опосередковано семантически пов'язані з «вихідною» кауземою, утворюють асоціативно-семантическу структуру [7].

В якості прикладу Т.В. Слива розглядає асоціативно-семантическіє структури з кауземами-назвами часів року. Мета нашого дослідження – визначити склад і «глибину» АСС, вихідними кауземами яких є члени іншої замкненої лексико-семантическої групи слів – назви частин доби.

В межах текстотрического підходу до аналізу асоціацій, запропонованого Г.А. Мартиновичем, доведено, що вербальні асоціації, обумовлені зв'язками реалій оточуючого світу, позначених відповідними словами, «тиражуються» людьми в процесі їх реального мовного спілкування [5, 146], а також враховуючи той факт, що в основі лексическої суміжності лежить граматический плеоназм (одне і те ж поняття повинно бути виражене в синтагмі декілька раз [1, 169–175]), для підтвердження наявності асоціативно-семантическої зв'язки між словами ми використовуємо різні контексти (в частині твори художественної літератури, газетні тексти і т.п.), в яких кауземи функціонують поряд з рефлексемами.

В якості прикладу розглянемо АСС з кауземою *утро*. Як відомо, частини доби характеризуються, передусім, фіксованою послідовністю і тривалістю в часі, крім того, вони асоціуються з станом природи і з діяльністю людини, характерними для відповідного періоду. На мовному рівні ці особливості відображаються в семантическій структурі лексем. Так, для назв частин доби в російській мові характерні наступні семантическіє ознаки:

- темпоральні ('відіток часу', 'частина доби', 'співідання в часі', 'циклічність');
- квалітативно-темпоральні ('температурний режим', 'ступінь освітленості');
- квалітативно-предметні ('стан природи', 'діяльність людини') [10].

Ці ознаки визначають склад відповідних АСГ і АСС. Наприклад, безпосередніми рефлексемами слова *утро*, утворюємі АСГ першого рівня (АСГ_I), є:

1. Названия других частей суток – *вечер, день, ночь*. Они связаны с кауземой посредством семантических признаков ‘следование во времени’ (*ночь* – ‘предшествует утру’, *день* – ‘следует за утром’) и ‘часть суток’ (*вечер* – ‘промежуточная (наряду с утром) часть суток’): *Пусть утро, вечер, день и ночь – Сойдут – лучи в окно протянут: Сойдут – глядят: несутся прочь. Прильнут к окну – и в вечность канут* /А. Белый/, *Сомкни плотней пустые очи И тлей скорей, мертвец. Нет утр, нет дней, есть только ночи... Конец* /Гиппиус/.

2. Синонимы *рассвет* и *заря*, обозначающие начало утра, связанные с кауземой посредством признака ‘отрезок времени’: *Утро начинается с рассвета* /В. Харитонов/, *На заре ты ее не буди, На заре она сладко так спит; Утро дышит у ней на груди* /А. Фет/.

3. Названия типов и форм свечения: *свет, сверкание, сияние, блеск, солнце* (в значении ‘свет’). Все они содержат ядерную гиперсему ‘свет’ и периферийную гипосему ‘утро’, репрезентирующую семантический признак ‘период проявления’. *Утро красит нежным светом. Стены древнего Кремля* /В. Лебедев-Кумач/, *Весенним солнцем это утро пьяно* /А. Ахматова/, *Как было ясно, как утонченно Сиянье утра надо мной* /Брюсов/, *...но для князя свет и блеск июньского утра и звуки оркестра, игравшего модный веселый вальс, и особенно вид здоровенных слушанок казались чем-то неприличным и уродливым...* /Л. Толстой/.

4. Лексемы *рассвет* и *заря* (в значении ‘освещение горизонта во время восхода солнца’), которые также связаны с кауземой посредством семантического признака ‘освещенность’. Ассоциативно-семантическая связь рефлексом с кауземой подтверждается следующими примерами: *И утро шло кровавой банею, Как нефть разлившейся зари* /Б. Пастернак/, *Но утром, под ласкою теплой рассвета, Она [Богиня] трепетала, любовью согрета* /К. Бальмонт/.

5. Обозначения температуры воздуха *свежесть, прохлада*, а также лексемы *заморозок, утренник*, которые актуализируют периферийные для кауземы значения ‘более теплое, чем ночь’/’менее теплое, чем день’ в пределах признака ‘температурный режим’: *Свежесть утра веяла над пробудившимися Сорочинцами* /Н. Гоголь/; *Веет утро прохладой степною. Тишина, тишина на полях!* /И. Бунин/, *Первый заморозок всегда бывает под утро* /В. Бианки/, *С утра был светлый день, утренник скоро растаял* /М. Пришвин/.

6. Лексемы со значением ‘активизация жизнедеятельности’ – *пробуждение, подъем, оживление*. Они связаны с кауземой, прежде всего, посредством признака ‘деятельность человека’: *Утром было внезапное, бодрое пробуждение: все светло, спокойно, поезд стоит* /И. Бунин/, *Мне к людям хочется, в толпу, В их утреннее оживленье* /Б. Пастернак/, *Организм протрубил подъем в пять утра и дальше спать отказывался* /Е. Ладыжец/. При этом не следует забывать, что в утреннее и дневное время активизируется жизнедеятельность не только человека, но и большинства живых существ, следовательно, сема ‘активизация жизнедеятельности’ может также реализовать семантический признак ‘состояние природы’.

7. Лексемы *завтрак, затренняя (утреня), зарядка*, обозначающие виды деятельности, характерные для утреннего периода *По приезде в Рим почти каждое утро Иван Константинович заставлял Гоголя в кофейной del buon gusto отдыхающим на диване после завтрака* /Н. Кузьмин/, *...утром, чуть ударили в первый колокол к заутрене, я поскорее вскочил и бегу* /Н. Лесков/, *Каждый день по утрам Делаем зарядку* /З. Петрова/.

Второй уровень АСС образуют АСГ, кауземами для которых выступают рефлексемы первого уровня. Следует отметить, что каждая из рефлексем слова *утро* может вступать в ассоциативно-семантические связи с другими словами, образуя ассоциативно-семантические группы. Но в состав ассоциативно-семантической структуры могут быть включены лишь те лексемы, которые будут связаны (ассоциативно и по смыслу) не только со своей непосредственной, но и с исходной кауземой *утро*.

Например, *свет* является кауземой для лексем *солнце* и *светило* (в значении ‘источник света’), а также слова *луч* (‘полоска света’): *Идут тысячелетья мимо. Свет солнца прогоняет тень* /С. Аксаков/, *Я прибавлял вымыслы к истине, говорил о двойных солнцах, о зеленой заре, созданной лиловым светом второго светила* /В. Брюсов/. Связь с исходной кауземой подтверждается следующими примерами: *Чудное утро, солнце только вышло из-за деревьев, роса блестит и на траве, и на деревьях.* /Л. Толстой/, *С самого раннего утра небо ясно <...> хлынули играющие лучи, – и весело и величаво, словно взлетая, поднимается могучее светило.*

Рефлексемами слова *прохлада* являются *роса* и *туман* (их появление связано с понижением температуры воздуха). Так же, как и описанные выше лексемы, они связаны (ассоциативно и семантически) и с непосредственной, и с исходной кауземами: *Всюду лучистыми алмазами зарделись крупные капли росы; мне навстречу, чистые и ясные, словно тоже обмытые утренней прохладой* /И. Тургенев/, *Утром вы выходите к речке... От воды еще веет прохладой, солнечные лучи уже подсушивают траву, рассеивая туман* /С. Карепина/.

С лексемой *пробуждение* ассоциативно-семантически связаны слова *будильник* и *петухи* (в значении 'пение петухов'), которые также являются атрибутами утра: *В самый раз теперь спать, потому утром встаём с петухами* /Д. Мамин-Сибиряк/, *«Будильник»? Пробуждение от него было не из приятных* /Я. Куракин/, *Будильнику на утро задаю урок, и в сумрак отпускаю* /В. Набоков/.

В результате проведенного исследования была установлена архитектура ассоциативно-семантической структуры с исходным словом *утро*, которая объединяет рефлексемы двух уровней. Все они семантически связаны с кауземами на уровне гипер- и гипосем и репрезентируют темпоральные, квалитативно-темпоральные и квалитативно-предметные признаки. Ассоциативная связь лексем обусловлена отношениями смежности и сходства явлений объективного мира. И семантические, и ассоциативные вербальные связи проявляются в процессе речевого общения, то есть функционируют вместе в одном контексте, раскрывая определенную тему.

Поскольку названия частей суток относятся к одной лексико-семантической группе и имеют одинаковые семантические признаки, логично предположить существование в соответствующих АСС и АСГ типовых зон, члены которых будут объединены посредством этих признаков. Выявление и описание таких зон составляет перспективу нашего исследования.

Список использованных источников

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
2. Клименко А.П. Третий тип словесных ассоциаций и виды семантической связи между словами в системе / Анна Петровна Клименко // Романское и германское языкознание. – Минск, 1975. – Вып. 5. – С. 42–55.
3. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : КомКнига, 2007. – 312 с.
4. Мартинович Г.А. Вербальные ассоциации в ассоциативном эксперименте / Геннадий Ананьевич Мартинович. – СПб., 1997. – 36 с.
5. Мартинович Г. А. Типы вербальных связей и отношений в ассоциативном поле / Геннадий Ананьевич Мартинович // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 143–146.
6. Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию / Михаил Михайлович Покровский. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – 382 с.
7. Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке). – К. : Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2011. – 272 с.
8. Слива Т.В. Ассоциативно-семантическая группа: к вопросу о дефиниции парадигмы / Татьяна Васильевна Слива // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. – Самара, 2016. – № 3.2. – С. 101–107.
9. Слива Т.В. Роль ассоциативного эксперимента в формировании ассоциативно-семантических групп / Татьяна Васильевна Слива // Система і структура східнослов'янських мов: зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 10. – С. 78–85.
10. Яременко Т.Г. Русский глагол с эксплицированным компонентом времени: деривационная история и перспектива : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Т.Г. Яременко. – К., 2008. – 264 с.

Анотація. Статтю присвячено аналізу відношень між членами асоціативно-семантичної структури з кауземою «утро». Визначено архітектуру парадигми; склад асоціативно-семантичних груп, що її утворюють; виявлено семантичні ознаки, у межах яких відбувається зв'язок каузема з рефлексемами усіх рівнів.

Ключові слова: асоціативно-семантична група, асоціативно-семантична структура, каузема, рефлексема, гіперсема, гіпосема.

Summary. The article is devoted to the analysis of relations between the members of the associative-semantic structure with the *kauzema* «*утро*». This paradigm is a set of associatively related tokens having the same semes in the semantic structure that are in a special kind of relationship: the hypersemes of the initial word (*kausema*) correlate with the differential sememes of the members of the paradigm (*reflexema*), and vice versa, hypersemal reflexes, are hyposems in the semantic structure of the *kauzema*. Each of the members of the ASG can appear as a *kauzema* in relation to other words. Thus, an associative-semantic group of the second level is formed, the second-level reflexes act as causative agents for the ASG of the third level and so on. Together, the members of ASGs of all levels, directly or indirectly semantically related to the original *kauzema*, form an associative-semantic structure.

*As a result of the research, the composition and architecture of the associative-semantic structure with the *kauzema* «*ympo*» was determined. It combines reflexes of two levels that are semantically related to the *kauzema* through temporal, qualitative-temporal and qualitative-objective features. The associative connection of lexemes is conditioned by the relations of the phenomena of the objective world.*

*Since the names of the parts of the day belong to the same lexico-semantic group and contain the same semantic features in the semantic structure, it is logical to assume the existence of standard paradigms with *kauzema* -names of day parts. The formation and description of such paradigms forms the future research.*

Key words: *associative-semantic group, associative-semantic structure, *kauzeme*, reflexeme, hyperseme, hyposeme.*

Отримано: 4 серпня 2017 р.

УДК: 81'373.7+82.3+81+008

В. В. Бадюл

БІОМОРФНИЙ КОД КУЛЬТУРИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Лінгвокультурологічний аспект сучасних наукових студій передбачає аналіз наслідків впливу на мовну систему звичаїв, обрядів, вірувань, побуту, загальної культури й менталітету етносу. Дослідження входять у русло проблеми взаємозв'язку мови й культури загалом тоді, коли йдеться про властивість мовних знаків кодувати та зберігати пам'ять про «порядок культури» (за Р. Бартом), про культурні коди, які релевантно відтворює лінгвокультурологія завдяки фразеологічним ресурсам мови.

Правильне й доречне використання фразеологічних одиниць (далі – ФО) надає мові неповторну виразність, влучність, образність. А виявлення культурно маркованих сигналів у ФО та встановлення їхнього співвідношення з кодом культури сприяє усвідомленню механізмів поєднання у фразеологічному знакові мовної та культурної семантики.

Питання лінгвокультурної специфіки мовних одиниць, зокрема її актуалізація у фразеологічних одиницях, є об'єктом аналізу в працях українських (Н. Ф. Венжинович, О. М. Галинська, В. В. Жайворонок, Л. О. Левченко, Л. В. Савченко, О. О. Селіванова, В. Д. Ужченко, І. С. Чибор, Л. Ф. Щербачук та ін.) і зарубіжних (Д. В. Гудков, М. Л. Ковшова, В. В. Красних, В. А. Маслова, В. М. Телія та ін.) учених. Проте фразеологічне кодування культури в сучасній українській жіночій прозі не дістало ґрунтовного вивчення, що й зумовлює *актуальність нашої наукової розвідки*.

Мета статті – дослідити структурно-семантичний і функціональний аспекти фразеологічної інтерпретації біоморфного коду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості тлумачення й класифікації поняття «код культури»; 2) дослідити структурно-семантичні й функціональні особливості біоморфного коду культури, трансльованого фразеологічними одиницями української жіночої прози ХХІ століття; 3) пояснити фразеотворчу активність фітонімів і фаунонімів, їхніх партативних елементів у складі ФО щемливої прози найталановитіших українських «метрів» художнього слова сьогодення – Ірен Роздобудько, Галини Вдовиченко, Дари Корній.

Активізація в ХХІ столітті лінгвокультурологічної проблематики сприяла актуалізації використання поняття «код культури».

Услід за О. О. Селівановою, ми дотримуємося думки, що *код культури* – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [12, 43].

Коди культури фіксують колективні уявлення, утворюють систему координат, яка задає еталони культури. Учені (О. Л. Березович, Т. П. Вільчинська, О. М. Галинська, М. Л. Ковшова, В. В. Красних, В. А. Маслова, Л. В. Савченко, В. М. Телія, В. Д. Ужченко та ін.) виділяють різну кількість культурних кодів (антропний, зооморфний, рослинний, артефактний, релігійний, просторовий, кількісний, часовий, гастрономічний / харчовий тощо), проте однакові в тому, що їхні межі нестабільні.

До культурних кодів залучають текст (Р. Барт), вважаючи, що будь-який текст сплетений із безмежної кількості увібраних у нього культурних кодів, текст стає вплетеним у тканину культури; він – її «пам'ять» [8]. Це дає підстави погодитися з Л. В. Савченко, що «фразеологізми – це «згорнуті» мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їхні компоненти та образи про-низані культурними кодами [11, 62].

Наголосимо, що в культурній інтерпретації ФО домінантним є співвіднесення її компонентів із кодами культури; це «породжує» культурну конотацію фразеологізму, формує його роль як знака культури [4, 95].

Варто зазначити, що створена картотека ФО прози українських письменниць початку ХХІ століття дає змогу акцентувати на антропному, соматичному, предметному, біоморфному, природному, духовному, просторовому, часовому кодах культури, репрезентованих у ФО.

Для вивчення ціннісного змісту культури в семантиці ФО сучасної української жіночої прози обрано *біоморфний код культури* (далі – біоморфний КК).

Вважаємо, що «біоморфний код культури – сукупність найменувань флори й фауни, у яких відображені уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти про світ рослин і тварин, представники якого або їхні партативні елементи виконують функції еталонів чи символів. Цей код тісно пов'язаний із стереотипами культури, сприйняттям та оцінкою в межах усього живого, що оточує людину» [11, 116].

У межах фразеологічної трансляції біоморфного КК на матеріалі української жіночої прози початку ХХІ століття виділено *зооморфний субкод культури* (далі – зооморфний СКК) і *фітоморфний субкод культури* (далі – фітоморфний СКК).

Зооморфний СКК охоплює назви на позначення об'єктів світу тварин і їхні партативні елементи, а також властивості та дії, яким приписують специфічні для них якісні характеристики і які «доповнюють їхні природні властивості функціонально значущими для культури смислами, що надають цим назвам роль знаків «мови» культури» [1, 155].

Фразеологічне багатство української жіночої прози ХХІ століття дає змогу в межах зооморфного СКК виокремити такі мікрокоди культури (далі – МКК):

1) *теріонімний МКК* підкласу ссавців – сукупність номінатем на позначення тварин: «*Часи змінилися, й вона – на коні!*» [9, 79] (пор.: *на коні* з сл. *бути*) – «у виграшному становищі» [13, 388]; «*Тільки спробуй викинути коники!*» [10, 26] (пор.: *викинути коники*) – «1. Робити що-небудь незвичайне, несвідоме або легковажне, пусте» [13, 90]; «*Програма «Потвора»...зійшла на пси і зникла з екранів*» [2, 87] (пор.: *зійти на пси*) – «опинитися на стадії загального занепаду» [13, 335]; «*Ой, налякали їжачка голою дупою!*» [3, 76]; «*А тут ти починаєш гнати коней...*» [3, 151] (пор.: *гнати гоном*) – «1. Швидко пересуватися» [13, 174]; «*Зайшли ще в одну кав'ярню. «Водимо козу», – уточнила Луїза*» [3, 155]; «*Просто йдеш як теля на мотузці*» [3, 179] (пор.: *на мотузці тягати*) – «насилено примушувати кого-небудь іти кудись» [13, 905]; «*... і будеш там вовком вити*» [7, 34] (пор.: *завити вовком*) – «тяжко страждати, впадати у відчай» [13, 300]; «*Виріс – їжаку по вуха, а нашій льосі по цицьки...*» [6, 45]; «*Відійшла тихо, як і жила, сіра мишка в сірих буднях*» [6, 227] (пор.: *як миша в норі*) – «ніяким чином не виявляти себе; тихо, нишком» [13, 490];

2) *орнітонімний МКК* – сукупність номінатем на позначення птахів: «*Поки ви, сер, ловили гав!*» [10, 20] (пор.: *ловити гав*) – «2. Розглядати все навколо з зайвою цікавістю» [13, 444–445]; «*Їла бабця як той горобчик...*» [2, 59] (пор.: *за горобця*) – «дуже мало» [13, 191]; «*...я – стріляний калач, дорогуші мої, і третій воробей*» [6, 45] (пор.: *стріляний горобець*) – «досвідчена, загартована життям, бувала, витримала людина, яку важко перехитрити, обдурити» [13, 190]; «*...в ось такі моменти, коли в душі птаха народжується?*» [6, 21]; «*Витьохкуються з серця солов'ї*» [6, 252] (пор.: *душа співає*) – «хто-небудь перебуває в дуже доброму, радісному настрої» [13, 280]; «*Та й родичі Владика бентежили – вона для них здавалася такою собі білою вороною...*» [7, 74] (пор.: *біла ворона*) – «той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших» [13, 145–146]; «*...воно якось не в'яжеться ані з коханням, про яке ви щойно співали соловейком, ані з політичною ситуацією, га?*» [7, 122]; «*Ірена співала соловієм...*» [7, 160] (пор.: *співати соловейком*) – «з надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь» [13, 848];

3) *інсектонімний МКК* – сукупність номінатем на позначення комах: «*...зайшла Галя на «Фейсбук» – і мурашки пробігли по спині*» [2, 155]; «*...події в її історії розгорталися динамічно й моторошно, аж мурашки бігли по шкірі*» [3, 36] (пор.: *мурашки бігають по шкурі*) – «2. Комусь стає страшно, моторошно, неспокійно» [13, 513]; «*У кожній сім'ї – свої мухи*» [3, 43]; «*Зашлють тебе за розподілом на далекий хутір комарів годувати*» [7, 34]; «*...всі слова панічно розбігалися, мов мурахи в зруйнованому мурашнику*» [7, 85]; «*А що вже нам старим казати, коли такі люди мруть, як мухи*» [6, 82] (пор.: *як мухи* з сл. *гинути, мерти*) – «1. У великій кількості; багато» [13, 515];

4) *герпетонімний МКК* – сукупність номінатем на позначення плазунів: «*І чоловік не зводив з неї очей як кобра з дудочки факіра*» [3, 27]; «*Ба більше, пригріли змію на грудях*» [7, 99] (пор.: *пригріти змію на грудях*) – «виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом» [13, 690];

5) *карціонімний МКК* – сукупність номінатем на позначення ракоподібних: «*...я вам, баранам безрогим, покажу, де раки зимують...*» [6, 45] (пор.: *показати, де раки зимують*) – «прочити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів» [13, 663];

6) *іхтіонімний МКК* – сукупність номінатем на позначення риб: «*Знов за рибу гроші*» [2, 217]; «*...після того пару ночей проревіла, як дурепа, в подушку, і от маєш – знову за рибу гроші*» [7, 121] (пор.: *знов за рибу гроші*) – «невідступно наполягати на чому-небудь, настирливо повторювати те саме» [13, 200].

Партативні елементи тварин та їхні дії фіксуємо в таких ФО, що корелюють у векторі зооморфного СКК. Виділено ФО, співвідносні з цим субкодом, у структурі яких наявний функціонально значущий партативний елемент: а) хвіст, лапки: «*Я був готовий закрутити хвостиком і стати на задні лапки*» [9, 34] (пор.: *ставати на двох лапках*) – «запопадливо схилитися перед ким-небудь, служити комусь» [13, 856] (пор.: *закрутити хвостом*) – «1. Хитрувати, лукавити, лицемірити» [13, 402]; «*...коли вона сказала, що може взяти мене до себе, я закрутила хвостом*» [9, 200]; *Добре, що результати дослідження вчора скопював, а то б півроку розрахунків коту під хвіст* [6, 26] (пор.: *собаці під хвіст*) – «даремно, марно, без позитивних наслідків» [13, 924]; б) пір'їна: «*...замість піти на дно, схопився за пір'їнку свідомого*» [6, 27] (пор.: *схопитися за солонину*) – «намагатися використати будь-яку, навіть і безнадійну, можливість вийти із скрутного становища, врятувати себе» [13, 920]; в) крила: «*Наче крила вирости, тільки маленький хижий звір моторошності всередині шкірився до нього*» [6, 271] (пор.: *ніби крила виростають*) – «хто-небудь відчуває прилив сили, енергії, натхнення» [13, 397].

Як доводить аналізований матеріал, ФО української жіночої прози початку ХХІ століття численно транслюють зооморфний субкод культури свідомості сучасних українців. Мовець послуговується ФО для особистих потреб із опертям на власне національне світобачення: «*Укололи кінську дозу заспокійливого замість стимулятора*» [6, 23]; «*І якщо хтось із вас, анциболів підкинутих, ще хоч один раз зметує таке вчудити, то я вам, баранам безрогим, покажу, де раки зимують і де козам хвости вправляють, і ті роги вам повідкручую*» [6, 45]; «*Не думаю, що тобі подякують друзі за таку ведмежу послугу*» [7, 123]. Ядерними є *теріонімний і орнітонімний МКК*, номінатемами ФО яких мають здебільшого символічне значення. Зокрема, у *теріонімному МКК* ФО із компонентом «домашня тварина» охоплюють значний за обсягом мовний матеріал, який досить часто піддається символізації, адже щоденне спостереження за поведінкою коня, собаки, свині, теляти, кози, барана та порівняння їх із поведінкою, звичками й особливостями людей відкриває можливості для персоніфікації, а через неї – для поступового розвитку в слові-образі символічного значення. Так, усвідомлення коня як бойової сили прочитуємо у ФО літературного походження *бути на коні*. Крім того, переконаємося, що, ввійшовши у фразеологічний склад української мови, ФО *водити козу* зазнала деградації внутрішнього символічного смислового ядра і в наш час означає «гуртом розпивати алкогольні напої тривалий час протягом дня чи кілька днів пір'яд» (перев. у різних місцях) [5, 297]. Тут спостерігаємо збереження конотації колективності та натовпу.

Серед інших номінатем ФО зооморфного СКК наголосимо, що *вовк* символізує самотність; *їжак* – сумирну, поступливу людину; *баран* – уособлення глупоти й упертості. *Миша* у складі ФО на основі певних асоціацій символізує смиренність та боягузтво. *Гадюка* (*гадина, змія*) сприймається українцями насамперед як символ зла, підлості, підступності, ворожості. А екзотичний фаунонім *кобра* не характерний загалом українській етносвідомості, проте для деяких українців властивий перегляд і відтворення в пам'яті сюжетів мультфільмів другої половини ХХ ст. Це зумовлює функціонування ФО із фаунонімом *кобра* як символом пильної уваги. ФО з партонімами різних тварин, предикативами, властивими тваринам, репрезентують певні сценарії свідомості сучасних українців.

Менш ємним структурним компонентом біоморфного коду культури ФО української жіночої прози ХХІ століття є *фітоморфний СКК* – сукупність імен рослин і їхніх частин, що позначають об'єкти світу рослин, їхні особливості, дії, пов'язані з ними, які разом із природними властивостями передають функціонально значущі для культури смисли. Цей код відбиває цілісні уявлення про рослинний світ, представники якого та їхні партативні елементи виконують роль еталонів культури [1, 581].

Фактичний матеріал дає змогу виокремити в межах *фітоморфного СКК* такі мікрокоди культури (далі – МКК):

1) *дендронімний МКК* – сукупність номіналем на позначення дерев: «*Арсене, ти наче щойно з пальми зліз!*» [6, 92] (пор.: *як з неба впасти*) – «2. Не усвідомлювати того, що ясне, зрозуміле для всіх» [13, 148];

2) *фрутицетонімний МКК* – сукупність номіналем на позначення куців: «*Вони разом – як бузина й дядько з Києва*» [2, 216];

3) *фітоценозний МКК* – сукупність номіналем на позначення рослинних масивів: «*Саме тому, що його першість завжди була безперечною, він занудьгував, узяв академвідпустку і на рік зник з поля зору*» [10, 106] (пор.: *випадати з поля зору*) – «переставати бути об'єктом спостереження; залишатися непобаченим, непомітним» [13, 97].

Проте численними в українській жіночій прозі XXI століття є ФО з партативними елементами фітоморфного СКК. Зокрема, це: а) компоненти на позначення плодів фруктових дерев: «*І знов влучив у яблучко!*» [9, 75]; «*...син своїм запитанням влучив у «яблучко»*» [3, 143] (пор.: *влучати в ціль*) – «говорити, робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації» [13, с. 138]; «*Не було де яблуку впасти, коли вони там виступали*» [2, 117] (пор.: *яблуку ніде впасти*) – «дуже багато людей, дуже людно» [13, 147]; б) елементи на позначення сухого нерозкривного однонасінного плоду з твердою оболонкою у рослин, що не розкривається: «*Ой, ...дісталося на горіхи від мами*» [7, 39] (пор.: *дістанеться на горіхи*) – «хто-небудь буде покараним за якусь провину» [13, 248]; в) узагальнювальні народні назви суцвіть та плодів, що мають численні колючки та здатні чіплятися: «*Побут чіплявся за неї реп'яхами...*» [3, 215] (пор.: *липнути як реп'ях*) – «набридливо виявляти свою приязнь, нав'язувати кому-небудь своє товариство» [13, 424]; г) елементи на позначення підземного, вегетативного органу рослини з необмеженим ростом: «*...людина мусить знати про місце, в яке пускає своє коріння*» [6, 61] (пор.: *пускати коріння*) – «1. Приживатися, закріплюватися, обживатися де-небудь» [13, 719]; г) назви результатів обробки рослин у сільському господарстві: «*Місто вичавлює з людини всі соки*» [10, 44] (пор.: *видавлювати всі соки з кого*) – «2. Дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь» [13, 85]; «*Тому й вийшли раніше, щоб заспокоїтися й не наламати дров*» [2, 36] (пор.: *наламати дров*) – «наробити чогось безглузлого; допустити значних помилок» [13, 528]; «*...ніби спеціально докидала хмиз до ватри*» [7, 35] (пор.: *докидати хмизу в жар*) – «підсилювати які-небудь почуття, переживання» [13, 258]; «*Сергій зумів утриматися на плаву, вхопившись міцно не лишень руками, а й зубами за ту соломинку*» [6, 39] (пор.: *хвататися за соломинку*) – «намагатися використати будь-яку можливість вийти із скрутного становища, врятувати себе» [13, 920].

Зафіксовані партативні елементи фітоморфного СКК транслюють конотацію ФО: партоніми *дрова, хмиз, сік, соломинка, коріння, яблука*, поєднані з предикатами, – символи діла, дії з позитивним / негативним конотативним компонентом семантики ФО.

Як бачимо, в українській жіночій прозі XXI століття переважають універсальні моделі біоморфного КК, проте функціонально значущі також інші моделі кореляції. Наприклад, ФО зооморфного СКК, компонентний склад яких містить фауноніми ФО *інсектонімного МКК і теріонімного МКК*: «*Не вигадуй, вічно з мухи слона робиш!*» [3, 161] (пор.: *робити з мухи слона*) – «надто перебільшувати щось, надавати великого значення чому-небудь незначному» [13, 740] та ФО фітоморфного СКК, у структурі яких поєднано партативні елементи *фрутицетонімного МКК* і номіналеми *фітоценозного МКК*: «*Лисиця – не нашого поля ягідка*» [9, 164] (пор.: *нашого поля ягода* із запереч. не) – «подібний до кого-небудь своїми думками, соціальним становищем, характером, поведінкою» [13, 974].

Отже, враховуючи смислову близькість і дотримуючись принципу антропоцентризму, де людина може виступати не лише як код для позначення певних речей, явищ, відносин, а й бути об'єктом номінації засобами інших кодів, особливо біоморфного, увесь установлений обсяг ФО зооморфного СКК і фітоморфного СКК функціонує в українській жіночій прозі початку XXI століття для вербалізації життєдіяльності людини (95% фразеологізмів) і навколишнього світу. Зафіксовані ФО також свідчать про різноманітність апарату символів як структурно-семантичних компонентів фразеологічних одиниць сучасної української мови. Фразеологізований світ флори порівняно зі світом фауни в досліджуваній прозі характеризується вужчою палітрою семантичних смислів через статичність самої флори.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні особливостей кодування культури у фразеологічній вербалізації щемливого сьогодення на сторінках української жіночої прози.

Список використаних джерел

1. Большой фразеологический словарь русского языка : значение, употребление, культурологический комментарий / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
2. Вдовиченко Г. «Інші пів'яблука» : роман / Галина Вдовиченко, передм. М. Руданської. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.

3. Вдовиченко Г. «Пів'яблука»: роман / Галина Вдовиченко. – К. : Нора-Друк, 2008. – 240 с.
4. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры: Материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Вид-во «Довіра», 2006. – 703 с.
6. Корній Дара. Зірка для тебе: роман / Дара Корній; поетичне оздоблення Л. Долик; передм. О. Хвостової. – 3-тє вид., стереотип. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 304 с.
7. Корній Дара. Тому, що ти є / Дара Корній. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
8. Косиков Г. К. Ролан Барт – семиолог, літературознавець [Електронний ресурс] / Г. К. Косиков. – Режим доступу: <http://www.humanities.edu.rU/db/msg/31901#51>.
9. Роздобудько І. Гудзик; Все, що я хотіла сьогодні...; Оленіум : романи / Ірен Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2008. – 475 с.
10. Роздобудько І. Дві хвилини правди : роман / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с.
11. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Фразеологічний словник української мови [укл. В. М. Білоноженко та ін.] / В. М. Білоноженко – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.

Анотація. У статті досліджено структурно-семантичний і функціональний аспекти фразеологічної інтерпретації біоморфного коду культури в українській жіночій прозі початку ХХІ століття.

Ключові слова: код культури, фразеологічна одиниця, біоморфний код культури, українська жіноча проза ХХІ століття.

Summary. The article investigates the semantic, structural and functional aspects of phraseology interpretation biomorfnoho code Ukrainian culture in the women's prose 21 century. Explained by the fact that from ancient times to the present day life is closely linked with the images from the world of flora and fauna, which are reflected in the phraseology units.

Within phraseology broadcast biomorfnoho code culture based on Ukrainian women's prose 21 century marked zoomorphic and fitomorfnyy subcodes culture.

Indicated that investigated phraseological richness of prose enabled in zoomorphic subcodes culture microcode identify the following crops: terionimnyy, ornitonimnyy, insektonimnyy, herpetonimnyy, kartasionimnyy, ihtionimnyy. Partatyvni elements of animals and their actions recorded in these phraseological units, which correlate the vector zoomorphic subcodes culture.

Emphasized that factual material made it possible to identify cultural fitomorfnomu subcodes only fruticetonimniy, dendronimnyy and fitotsenoznyy the microcode. Observed partatyvni elements fitomorfnoho subcodes cultural connotation broadcast of phraseology units.

Emphasized that phraseological units zoomorphic and fitomorfnoho subcodes culture operating in Ukrainian women's prose 21 century for verbalization of human life (95% phraseology), and the world. Observed phraseologisms show diversity apparatus as symbols of structural and semantic components idioms of modern Ukrainian language.

The article also explained frazeotvorochu activity fitonimiv and faunonimiv, their partatyvnyh elements in the idioms painful prose talented Ukrainian «meters» artistic expression of today – Irene Rozdobudko, Galina Vdovychenko, Dara Cornei.

Key words: cultural code, phraseological unit, biomorphic cultural code, Ukrainian women's prose 21 century.

Отримано: 12 липня 2017 р.

ВІДСОМАТИЧНІ ДЕРИВАТИ: ЧИННИКИ ПРОДУКУВАННЯ

Мовна картина світу є відображенням картини світу (як комплексу знань про світ, образу світу) на різних мовних рівнях, у тому числі й на словотворчому. Формуючись століттями, вона синтезує матеріальне та духовне надбання народу, його оцінки. Мовна картина світу дозволяє визначити, які фрагменти дійсності, які властивості предметів та їх відношень знаходять вираження в мові, тобто виявити своєрідність світобачення, національно-культурну специфіку мови, її зв'язок із матеріальною та духовною культурою, життям народу.

«Похідне слово за такого підходу виявляється насправді маленькою моделлю подання знання про світ як складного процесу його чуттєво-мисленнєвого усвідомлення людиною. А словотворчий акт у зв'язку з цим постає як логічно виправданий акт словотворення, що дає змогу проникнути в глибини людської свідомості, в тайни народного духу, в складний процес осягнення світу природи і людини» [5, 100]

Одним із аспектів дослідження словотвору передбачається встановлення чинників, що регулюють словотворчу поведінку різноманітних класів твірних лексем. Ставимо за мету виявити та проаналізувати такі чинники в сучасній дериватології, що дасть змогу встановити певні закономірності процесів словотворення, зокрема в деривації від назв частин тіла, спрогнозувати утворення нових дериватів, з'ясувати причини нереалізації словотворчої спроможності твірних тощо.

Проблему чинників, які регулюють словотворчу поведінку твірних, вивчало чимало дослідників, хоча на сучасному етапі вона залишається недостатньо вивченою. Так, у російському мовознавстві дослідженням цього питання займалися такі вчені, як О. Земська, Т. Вендіна [5] та ін. В українському мовознавстві цього питання торкалися В. Грещук [4], З. Валух [2], О. Микитин [7], І. Джочка [6] та ін.

Українські назви частин тіла входять до лексичної системи української мови як певні лексико-семантичні групи слів. Беручи до уваги семантичні характеристики досліджуваних твірних, їх структурні й функціональні параметри, визначимо домінантні чинники, які впливають на словотворчу спроможність досліджуваних груп твірних.

Такими для твірних є:

- лексична семантика;
- символічність значень;
- стилістична маркованість;
- синонімічність;
- структурна складність, похідність / непохідність;
- системне заміщення (йдеться про надлишковість деривата за умови, що від іншого твірного утворений дериват із іншим формантом, але тим самим значенням або його місце в лексичній системі мови заступає спільнофункціональна мовна одиниця несловотвірної структури).

Можливий набір та кількість потенційних дериватів передусім залежить від належності твірного субстантива до певної ЛІСГ і характеру лексичної семантики назв соматизмів.

Серед назв частин тіла найбільш продуктивними є назви зовнішніх частин тіла: *голова* (*голівка, головка, головище, головешка* (у 2 знач.), *наголовник, наголовок, приголовчик, головань, головач, головко* (розм.), *зірвиголова, крутиголова, пробийголова, урвиголова, узголів'я* (узголов'я), *приголів'я* (приголов'я), *приголовач*), *ніс* (*носик, носок, носюра, носяка, носак, носатка, носогрійка, перенісся, носоглотка, підковоніс, плосконіс, сухоніс*), *нога* (*ніжка, ніженька, ножище, ногавиця, ногавки, обніжжя, підніжжя, підніжка, підніжок*), *рука* (*ручки, рученята* (мн.), *ручка, руця, рущиця, рущисько, рущище, наручники, наручні, наруччя, підручник, поручата, поручі, поручні, поруччя, рукав, рукавиця, руків'я, рукоятка, рукоять, рукохід, рукоблудник*) та ін.

Часто в семантичній структурі назв частин тіла також спостерігаємо розвиток символічного компонента.

Із назв органів найбільш широко використовується в національній символіці слово *серце*. Очевидно, що символічні компоненти сприяють утворенню низки демінутивів від твірного *серце* (*серденько – сердень – сердечко*), які вживаються, наприклад, у функції звертань в народних піснях (пор. «*Сонце низенько, вечір близенько, вийди до мене, моє серденько*» (нар. пісня).

В українській культурі виділяється образне сприймання *чуба, чуприни* як символу чоловічої краси, мужності, гідності (пов'язане з козацьким звичаєм відрощувати чуб-оселедець). Ознакою чоловічої краси та мужності також є *вуса*. Символічне значення лексеми *вуса* знайшло відбиток у зворотах із наповненням «розум, стриманість, спокій, увага», пор. *мотати на вус, і в вус не дуги* та ін.

Значний внутрішній зміст несуть такі назви частин тіла, як *око*, *губи*, *брови*, *ніс*, *коса*. Наприклад, слово-символ *око* усвідомлюється як поняття всевидючості; слово-образ *губа* уособлюється із пихатістю; *брови* позначають незадоволення, гнів; *ніс* в українського народу є уособленням людської пихи, зарозумілості, підвищеної цікавості. Образ *коси* усвідомлюється українцями як символ дівочої краси та честі.

Символічні нашарування в семантиці назв частин тіла сприяють продуктивності твірних лексем: *серце* (*серденько*, *серденя*, *сердечко*, *серцеїд*, *серцевідець*, *серцезнавець*, *сердечник* (у 1 знач.), *сердечник* (у 2 знач.), *передсердя*), *чуб* (*чубчик*, *чубик*, *чубок*, *чубисько*, *чубище*, *чубайка*, *чубарка*, *чубар*, *чубрій*), *вуса* (*вусик*, *вусища*, *підусники*, *вусань*, *вусач*, *прудивус* (*прудиус*)), *око* (*очі*) (*очко*, *оченьки*, *оченята*, *очиці*, *очиська*, *очища*, *окань*, *очник*), *губа(-и)* (*губенята*, *губка*, *губочка*, *губонька*, *губище*, *губань*, *губрій*), *брова(-и)* (*брівка* (*бровенята*), *надбрів'я*), *ніс* (*носик*, *носок*, *носюра*, *носяка*, *носак*, *носатка*, *носогрійка*, *носач*, *перенісся*, *носоглотка*, *підковоніс*, *плосконіс*), *коса* (*кіска*, *косиця*, *підкісник*).

До семантичної структури аналізованих груп твірних, окрім прямого лексичного значення входять спеціальні, термінологічні, діалектні, розмовні, застарілі та ін. Стилістичне маркування аналізованих твірних здебільшого спричиняє обмеження їх словотвірних можливостей. Належність твірного «до класу рідковживаних, застарілих, розмовних, вульгарних та ін. зумовлює його обмежене вживання, а звідси – послаблення словотвірних можливостей, ступінь реалізації яких залежить від потреб спілкування» [6, 155].

Серед назв соматизмів засвідчено лише кілька твірних лексем, які в лексикографічній літературі подаються із позначками *анат.*, *біол.*, у яких спостерігається низька продуктивність або нульова. Наприклад, словотворчо непродуктивними є іменники – назви *глотка* (*анат.*) – *носоглотка*, *епістрофей* (*анат.*) – 0 дериватів, *стремено* (*анат.*) – 0 дериватів, *суреля* (*анат.*) – 0 дериватів, *яйцепровід* (*біол.*) – 0 дериватів та ін.

Серед назв частин тіла стилістично забарвлених твірних нараховується 119, серед яких є чимало розмовних, діалектних та анатомічних назв: *апендикс*, *бабешки*, *баки*, *бакени*, *балухи*, *банька*, *баньки*, *башка*, *бебехи*, *бельбахи* (*бельбухи*), *борлак*, *бурці*, *вирла*, *в'язи*, *гамалик*, *глотка*, *горгоші*, *горлянка*, *грудки*, *грудь*, *говда*, *епістрофей*, *зап'ясток*, *зів* (*діал. рот*), *зіниця* (*розм.*, *рідко око*), *зіньки*, *ключиця*, *ковбик* (*ковблик*), *коса*, *кудли*, *кумпол*, *куприк лабети*, *ланіти*, *лапа*, *лобок*, *лоно*, *макітра*, *макітра*, *макотиря*, *матка*, *мезинець*, *мізинок*, *молоточок* (у 2 знач.), *морда*, *мошонка*, *нутро*, *пазуха*, *палюх*, *пастка*, *патли*, *пах*, *паца*, *пащека*, *пелех*, *пелька*, *пень*, *пеньок*, *перепело*, *перст*, *печінки*, *пика*, *пипка*, *писок*, *подріб*, *поніб'я*, *попа*, *потрух*, *похреbt*, *поцька*, *поріст*, *почки*, *простата*, *пузо*, *п'ястук*, *п'ять*, *п'ятерня* (*п'ятірня*), *п'ять*, *рамено*, *рам'я*, *рило*, *рослинисть*, *сивинь*, *сидні*, *селезінка*, *середина*, *скіра*, *скрань*, *слизень*, *сліпи*, *срака*, *стопа*, *стремено*, *суреля*, *таз*, *твар*, *тельбухи*, *тиква*, *тілеса*, *тім'яниця*, *тлунок*, *торакс*, *утроба*, *утрунок*, *ухо*, *фізія*, *хава*, *ходулі*, *хорбак*, *циба*, *цицька*, *черепок*, *чупер*, *шкелет*, *штурхайло*, *шульга*, *яєчко*, *яєчник*, *яйцепровід*.

Серед стилістично маркованих назв частин тіла найбільший дериваційний потенціал мають розмовні назви (*вирла*, *в'язи*, *пазуха* – *вирлач*; *пазушка*) та діалектні (*циба* – *цибань*). Інші твірні непродуктивні.

Серед назв частин тіла також є кілька давніх назв: *бурці*, *перст*, *рамено*, *твар* та ін. Усі названі субстантиви не зреалізували свій дериваційний потенціал, натомість тільки деякі із сучасних їх відповідників словотворчо є досить активними. Пор.: *бурці* – 0 дериватів, *бакенбарди* – 0 дериватів; *обличчя* – 0 дериватів; *перст* – 0 дериватів, *палець* – *пальчик*, *пальчатка*, *півпальця*; *рамено* – 0 дериватів, *плече* – *плічко*, *плечико*, *плеченько*, *плечисько*, *плечище*, *оплічник*, *підоплічка*, *підопліччя*, *передпліччя*, *надпліччя*; *стопа* – 0 дериватів, *нога* – *ніжка*, *ніженька*, *ножище*, *ногавиця*, *ногавки*, *обніжжя*, *підніжжя*, *підніжка*, *підніжок*; *твар* – 0 дериватів, *обличчя* – 0 дериватів.

Яскраве словотвірне вираження мають назви, які відіграють у житті людини надважливе значення, що стає зрозумілим, якщо розглядати ці лексеми з точки зору цінностей анатомічного існування та виживання. Не зважаючи на те, що більшість стилістично маркованих назв є словотворчо непродуктивними, залучення словотвірних засобів дозволяє їх деталізувати, що експлікує чуттєвий та фізичний напрямок пізнання навколишнього світу.

Окрім аналізованих характеристик твірного (символічність семантики, стилістична маркованість), на його словотворчу спроможність впливає також наявність чи відсутність синонімів до твірних назв. Зазвичай, у синонімічному ряді твірних словотворчу продуктивність виявляє домінантна лексична одиниця синонімічного ряду, інші є малопродуктивними або зовсім не продукують похідних.

Серед назв частин тіла виділяємо такі синонімічні ряди: *живіт* (*животик*), *черев* (*черевце*, *черевина*, *начеревник*, *підчеревник*, *черевань*, *підчеревина*, *підчеревина*), *пузо* (*пузце*, *пузан*, *пу-*

зань), лоно (0 дериватів); голова (голівка, головка, головище, головешка (у 2 знач.), наголовник, наголовок, приголовчик, головань, головач, головко (розм.), зірвиголова, крутиголова, пробийголова, урвиголова, узголів'я (узголов'я), приголів'я (приголов'я), приголовач), говда (0 дериватів); рот (ротик, роток, ротяка, ротики), пика (пичка), писок (писочок), рило (0 дериватів); очі (око) (очко, оченьки, оченята, очиці, очиська, очища, окань, очник), вирла (вирлач), сліпи (0 дериватів) та ін. Отже, специфікою таких твірних синонімів є те, що здебільшого лише одна – дві лексеми є словотворчо активними, а решта виступають як словотворчо інертні лексеми.

Дослідження СП назв частин тіла підтвердило загальну тенденцію, згідно з якою чим простіша лексема за своєю будовою, структурою, тим активніше вона залучається до процесів творення слів. Складні слова характеризуються низькою словотворчою здатністю. Абсолютна більшість аналізованих твірних лексем, зокрема, *стравохід, яйцепровід* та ін., є словотворчо непродуктивні.

Із структурною складністю твірних лексем тісно пов'язаний параметр «похідності/ непохідності» аналізованих субстантивів. При цьому спостерігається така закономірність: словотворчо непохідні твірні слова на позначення знарядь праці, частин тіла та металів становлять ядро їх бази словотворення в сучасній українській мові, а похідні твірні – периферію, пор.: *бік – бочок, бокастий (боканий); кулак – кулачок, кулачище, кулачки, кулачний* але *носоглотка – 1 дериват (носоглотковий), очеревина – 1 дериват (очеревинний)* та ін.

Серед соматизмів трапляються, наприклад, лексеми *рука, лівиця, правиця, шульга, лапа* та ін. Деривати утворюються лише від твірного *рука (ручки, рученята* (мн.), *ручка, руця, ручиця, ручисько, ручище, наручники, наручні, наруччя, підручник, поручата, поручі, поручні, поруччя, рукав, рукавиця, руків'я, рукоятка, рукоять, рукохід, рукоблудник*). Решта твірних лексем не зреалізували дериваційний потенціал. Оскільки є спродуковані деривати від іменника *рука*, то немає потреби утворювати похідні від інших лексем із цим значенням. На місці слів *правиця, лівиця* та ін. ми часто вживаємо лексему *рука*, або можемо використовувати сполучення слів *права рука, ліва рука*. Аналогічні явища простежуються і в таких групах: *лице (личко, личенько* (нар.-поет.), *полличчя, полличник), морда (мордочка, мордяка, мордань, мордас), обличчя* (0 дериватів), *твар* (0 дериватів), *фізія* (0 дериватів) та ін.

Важливими чинниками, які визначають словотворчу поведінку аналізованих класів слів, є позамовні чинники, зокрема важливість того чи іншого денотата, який вербалізується твірним, у господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини. В межах окреслених груп лексик можна виокремити цілий ряд твірних слів, які вказують на важливі для людини частини тіла, яким приділялася увага і які наділялися різноманітними міфічними й асоціативно-образними властивостями (*рука, око, язик, серце* і под.).

Важливість частин тіла для людського світогляду пов'язана з антропоморфним мисленням давніх українців, олюдненням довкілля тощо. Саме тому людські емоції та почуття проектується на окремі частини тіла (кохання чи інші емоції – *серце*; біль, ненависть – *зуби* («сціпити»); страх – *ноги* («серце в п'яти», «ноги на плечі» та ін.), увага – *вухо*; стосунки між людьми також «матеріалізуються», прив'язуючись до частин тіла (вітаються, подаючи руку і под.). Назви таких частин тіла є чи не найдавнішими в мові (ще з праіндоевропейського чи праслов'янського періоду) і вони продукують велику кількість похідних, наприклад: *рука (ручки, рученята* (мн.), *ручка, руця, ручиця, ручисько, ручище, наручники, наручні, наруччя, підручник, поручата, поручі, поручні, поруччя, рукав, рукавиця, руків'я, рукоятка, рукоять, рукохід, рукоблудник, ручний, біло-рукий, довгорукий, криворукий, сухорукий, тонкорукий, рукоблудний, рукодайний, рукопашний, рукописний, рукотворний, однорукий, сторукий, рукатий, ручкатися, рукоблудничати, власноручно, вправоруч, врукопаш (рукопаш, врукопашну), нашвидкоруч, обіруч, одноруч, саморуч, голіруч, попідруки, попідруч, попідручки*).

Натомість твірні, денотати яких менш важливі для пересічного мовця (скажімо, назви окремих кісток у вусі чи носі, наростів, назви шкірного покриву, м'язів, залоз та частин нервової системи тощо) є малопродуктивними або й словотворчо інертними. Наприклад, не утворюють дериватів такі лексеми, як *епістрофей, кадик, кукса, панкреас, райдужка* та ін.

Отже, важливість назв частин тіла у господарстві та життєдіяльності людини позитивно відбивається на словотворчій спроможності аналізованих груп твірних.

Важливість тих чи інших предметів у житті мовця репрезентована, як свідчать дослідники, частотою вживання в мовленні лексем, які їх називають. Так, В.Грещук стверджує: «У комунікативних потребах відображається значущість слів у практичній діяльності людини, а вона, в свою чергу, корелює з частотою використання слів у мовленні. Ймовірність появи похідного на базі твірного більша в того слова, частотність якого вища» [4,11]. Тому під час аналізу дериваційної здатності твірних різних класів слів, зокрема назв соматизмів, необхідно звертати увагу на частотність твірного, яка позначається на комунікативних потребах мовця. Однак частотний

словник української мови фіксує частотність уживання лексем тільки в художніх текстах, не беручи до уваги різні технічні, анатомічні та хімічні посібники та довідники, тому потрібно використовувати дані цього словника з відповідними поправками. Наприклад, частотність твірного *груди* – 211, СП формується 15 дериватами (*груденята, грудина, груднина, нагрудник, огруддя, підгруддя, грудниця* (у 2 знач.), *грудний, білогрудий, пло(а)скогрудий, повногрудий, слабогрудий, широкогрудий, грудастий (грудистий)*) тощо.

Серед чинників, що впливають на продуктивність назв частин тіла, виділяємо лінгвальні (сюди належать різноманітні лексико-граматичні категорії, які властиві аналізованим твірним, особливості стилістичного функціонування, структурна складність та похідність / непохідність) та екстралінгвальні, які пов'язані із важливістю у господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини.

Дослідження показало, що є певні чинники, які пов'язані із високою продуктивністю твірного (лексична семантика, непохідність, господарсько-практичне використання). Деякі із чинників, навпаки, сповільнюють утворення дериватів, позначаються на низькому дериваційному потенціалі (стилістична маркованість, неможливість сполучування основ лексем з певними афіксами, структурна складність твірної лексеми, надлишковість деривата).

Варто зазначити, що деякі із чинників у різних аналізованих тематичних групах виявляються по-різному. Наприклад, стилістична маркованість на назвах соматизмів відбивається частково, а в поодиноких випадках гальмує їх дериваційний потенціал.

Відзначимо також комплексний характер дії чинників. Наприклад, такі чинники, як символічність твірного та важливість того чи іншого денотата, який вербалізується твірним, у господарсько-практичній діяльності та життєдіяльності людини мають вплив на високу продуктивність твірного *рука* та ін.

Висновкуємо, що словотвірно маркується, як правило, та назва частини тіла, що входить до сфери пізнавальної та практичної діяльності людини, яка є для неї життєво важливою. На перший план у дослідженні дериватів від назв частин тіла виходять оцінки – когнітивні та сенсорні оцінки. Маркуються цінності позитивної оцінки, хоча у окремих випадках трапляються продуктивні твірні із негативним забарвленням, про що детальніше піде мова у наших подальших розвідках.

Список використаної літератури

1. Адамець Н.В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Адамець Надія Вікторівна; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». – Івано-Франківськ, 2017. – 225 с.
2. Валюх З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові: монографія / Зоя Валюх. – Київ – Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.
3. Великий тлумачний словник української мови, уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
5. Вендина Т. И. Старославянский язык: субстратный подход к изучению производного слова / Т.И. Вендина // Сборник Матице Српске за филологију и лингвистику. – XLIII. – Нови Сад, 2000. – С. 99–109.
6. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Джочка Ірина Федорівна; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 194 с.
7. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Микитин Оксана Дмитрівна; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 180 с.

Анотація. У пропонованій розвідці проаналізовано чинники словотворчої поведінки назв знарядь праці в сучасній українській мові. З'ясовано, що на словотворчу спроможність назв знарядь праці впливають лінгвальні та екстралінгвальні чинники. Певні чинники пов'язані з високою продуктивністю твірного, а деякі, навпаки, сповільнюють утворення дериватів.

Ключові слова: чинники, словотворча поведінка, назви знарядь праці, твірне слово, дериват.

Summary. In the article the main factors derivational conduct of instruments nominations in the modern Ukrainian language are analyzed. It is specified that the derivational ability of instruments nominations are influenced by lingual and extra lingual factors. Some factors are characterized by the high productivity of formative, and some of them slow the formation of derivatives.

Among the factors that influence the performance of parts of the body, distinguish linguals (this includes the various lexical-grammatical categories that are inherent in the analyzed creation, features of stylistic functioning, structural complexity and derivativeness / non-appearance) and extralanguages that are related to the importance of economic- practical activity and human life.

The research has shown that there are certain factors that are associated with high productivity of creativity (lexical semantics, inconsistency, economic and practical use). Some of the factors, by contrast, slow down the formation of derivatives, affecting the low derivation potential (stylistic marking, the impossibility of combining the basics of lexemes with certain affixes, the structural complexity of generative tokens, redundancy of the derivative).

We conclude that word-for-word, as a rule, is the name of a part of the body that is part of the sphere of cognitive and practical activity of a person that is vital to it. At the forefront in the study of derivatives from the names of parts of the body are evaluations – cognitive and sensory assessments. Marked above all the values of positive assessment, although in some cases there are productive productions with a negative color, which will be further discussed in our further intelligence.

Key words: *factors, derivational conduct, instruments nominations, formative, derive.*

Отримано: 27 червня 2017 р.

УДК 811.161.2'42:323.23

О. С. Билінська

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ В СИНКРЕТИЧНИХ ЖАНРАХ ПОЛІТИЧНОГО АГІТАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Актуальність статті. Політично напружена ситуація у нашій країні впродовж останніх років помітно вплинула на розвиток новітніх напрямів сучасної мовознавчої науки, зокрема на лінгвопрагматику та політичну лінгвістику. Питання, що тісно пов'язані з мисленневою діяльністю людини, обумовлюють інтерес сучасних вчених-лінгвістів до різноманітних явищ, репрезентованих у свідомості мовця та втілених, зокрема, у політичному дискурсі (далі – ПД). Одну із специфічних характеристик, які притаманні ПД, становить конкурентна боротьба за владу. Вона репрезентує головну мотивацію дискурсу політика і відображається у всіх жанрах політичного дискурсу: агітаційній промові, виступі, дебатах, дискусіях, політичних інтерв'ю, листівках тощо.

Засновник сучасної теорії мовленневих жанрів, М.М. Бахтін, ще у середині ХХ століття звернувся до проблеми визначення і функціонування мовленневих жанрів (далі – МЖ), що існують у кожній сфері та відповідають її специфічним умовам. Саме специфічні для кожної сфери умови мовленневого спілкування породжують певні жанри, тобто певні відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань [2, 186]. На думку вченого, кожна сфера людської діяльності, виробляє свій, надзвичайно різноманітний, репертуар МЖ, куди входять усі типи усних або письмових висловлювань.

Функціонування і типологізування МЖ були предметом низки наукових розвідок і досліджень Н. Арутюнової [1], Ф. Бацевича [3], Г. Вежбицької [4], О. Селіванової, Т. Шмельової та ін. Відповідно до наукової позиції Ф.С. Бацевича, будь-який жанр формується у межах конкретного функціонального стилю; останній і задає основні координати мовленневого жанру [3, 96]. На сьогодні відсутність загально визнаної серед науковців типології МЖ як ключового поняття сучасної політичної лінгвістики і визначає пріоритетність та актуальність подальших розробок в межах цього напрямку. Проблема синкретичності МЖ іноді розглядається в розвідках і працях, пов'язаних з дотичними питаннями з предметного поля політичної лінгвістики, зокрема агітаційного політичного дискурсу, але ці поодинокі спостереження цілісного уявлення про категорію МЖ не надали.

Стан розроблення проблеми. При вивченні МЖ дослідники основну увагу приділяють проблемі діалогічної взаємодії між мовцем і адресатом, де пріоритетним визнається вивчення чинника адресата. Найчастіше мовні засоби залишаються поза їхньою увагою, хоча є поодинокі наукові дослідження і розвідки, де ця проблема стала пріоритетною з-поміж інших (див. праці: Краснопорова Ю.В., Федосюк М.О.).

Структуруючи жанровий простір ПД, одним із найбільш розроблених серед напрямів українських політико-лінгвістичних досліджень залишається дискурсивне дослідження комунікативних ролей, ритуалів, стратегій і тактик, що представлено в працях О. Іссерс, І. Імшинецької, Л. Завальської, Л. Стрій, та ін. Проте проблема синкретичності мовленневих жанрів досі є не до-

статньо окреслено в українському мовознавстві і потребує більш ґрунтовного і методологічного дослідження.

Метою цієї статті є визначення і аналіз найбільш частотних граматичних засобів сугестивності та особливості їхнього функціонування в мовленнєвих жанрах синкретичного типу українського політичного дискурсу. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: окреслити напрями розвитку та основні питання, що входять до кола сучасної генристики, проаналізувати будову агітаційних текстів синкретичного типу на граматичному, морфологічному та синтаксичному рівнях, визначити основні функціональні прийоми і вербальні маркери сугестивного впливу у передвиборчих текстах, представлених впродовж передвиборчих політичних перегонів останнього періоду.

Об'єктом дослідження було обрано сучасний агітаційний політичний дискурс на українському просторі, а **предметом** – агітаційні тексти, що функціонують в українській політичній комунікації. **Матеріалом** для аналізу слугували політичні тексти агітаційного спрямування та синкретичного типу – передвиборчі листівки, програми і виступи; загальна кількість склала 150 одиниць.

Граматичні засоби сугестії охоплюють морфологічні та синтаксичні мовні одиниці. Основним засобом вираження агітаційної функції в ПД є наказовий спосіб дієслова, що «виражає волевиявлення мовця – наказ, вимогу, спонування тощо виконати бажану для нього дію чи набути бажаний для нього процес або стан» [5, 258]. Завдяки адресному скеруванню наказового способу його граматичні форми виражають позначення 2-ої особи (однини і множини), оскільки мовець спонукає до певних дій свого адресата. В агітаційних МЖ українського ПД наказовий спосіб виконує функції прямого спонування до дії, тому використовується здебільшого в текстах закличного характеру, напр.: *Рецепт, як з цим боротись, досить простий: беріть все, що вони дають, бо це робиться за рахунок бюджетних або тіньових коштів, воно і так вам належить. Але ж ніколи не голосуйте за цих кандидатів, бо за ці нікчемні подачки вони купують право вас грабувати і надалі, без перешкод руйнувати нашу країну, нівечити наші долі. Тепер, коли ви знаєте їх команду в повному складі, не дайте себе обдурити, не продавайте свій голос. Проголосуйте за кандидата, що йде на вибори від тієї партії, у яку ви вірите. Проголосуйте саме за нього, навіть якщо він виглядає скромно, не розкидається коштами і не проголошує гарних слів з трибуни. Він у Верховній Раді посилить ту політичну команду, яку ви обрали* (Виступ Ю. Тимошенко на телебаченні, 2006).

Низка дієслів у формі наказового способу 2-ої особи множини вказує на масового адресата, на якого і розраховує мовець, спонукаючи його до активних дій у політичному просторі. Експліцитна імперативність наказового способу дає змогу використовувати ці форми як основний граматичний засіб реалізації агітаційної функції в ПК, напр.: *Одесити! Давайте разом з В.С. Філіпчуком думати про завтрашній день наших дітей і онуків. Оберемо його своїм головою в Одеську міську раду!* (Політична листівка В. Філіпчука, «Народна партія», 2012); *Одесити, не дайте себе ошукати! Приєднуйтеся до «Батьківщини»* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2014); *Піднімайте країну, не повертайтеся додому з поразкою. Наша справа чесна та моральна, Господь на боці тих, хто живе за його законами* (Ю. Тимошенко, 2010); *Пам'ятайте головне: Ваш голос на мою користь – це голос за мир і процвітання нашого улюбленого міста!* (В. Рондін, 2014); *У Політичній партії «Народний фронт» є гідна кандидатура прем'єра – Арсеній Яценюк – і менш гідна команда. Кожен із них має унікальний антикризовий досвід управління та беззаперечні заслуги перед суспільством. Голосуйте за європейського прем'єр-міністра українського уряду!* (Політична листівка партії «Народний фронт», 2014); *Але якщо я і моя команда користуємося Вашою довірою, то саме зараз, в розпалі чергової політичної бурі, я прошу Вас – підтвердіть це, проголосуйте за «Блок Едуарда Гурвіца Наша Одеса»* (Політична листівка Е. Гурвіца, 2014). Категорія адресатності тут виражається не лише на рівні наказових форм дієслова, а й через звертання, що конкретизують адресатів. Використання наказових форм у ПД стає можливим завдяки тому, що «мовець може спонукати до виконання дії чи набуття стану тих, хто не бере безпосередньої участі в акті спілкування з ним, тобто він прямо не звертається до об'єкта чи об'єктів, яких спонукає до виконання дії або набуття стану» [5, 259].

В українській мові значення імперативності можуть передавати інфінітиви, що містять семантичний відтінок категоричності [8, 62]. В агітаційних МЖ така форма вираження наказовості також представлена, хоч і не є частотною, напр.: *Чекати не можна діяти* (О. Манохіна, 2014); *Обирати Вам – не всі політики однакові* (Політична листівка «Блоку Юлії Тимошенко», 2012); *Досить давати порожні обіцянки і замилювати очі виборців тимчасовими благами на період передвиборчої кампанії! Ми маємо не обіцяти, а робити...* (Політична листівка Є. Шельдяєва, 2014); *Прибрати з п'єдесталів та назв вулиць постаті, що уособлюють тоталітаризм та відповідають за цілеспрямоване нищення українського народу, нашої культури та духовності*

(Політична листівка партії «ПОРА», 2006); *Відновити зруйновану систему охорони здоров'я в кожному місті та селі. Зняти всі перешкоди для тих, хто хоче відкрити власну справу, сприяти їх власній ініціативі* (Політична програма В. Ющенко, 2010). Проте інфінитив має високий ступінь категоричності, що не є характерним для ПД, де в текстах підкреслено толерантно подається інформація. А категоричні заклики скоріше є винятком, ніж правилом.

У формі наказового способі фіксуємо вживання і форм майбутнього часу однини та множини [5, 261]. Для цього використовують форми дієслів доконаного виду, напр.: *Переможемо, щоб стати сильніше!* (Політична листівка Партії Регіонів, 2012); *Від свого слова, від своїх обов'язків ми ніколи не відмовимось! Ми гарантуємо це!* (В. Янукович, 2010); *Вдаримо ж по тих, хто підвищує пенсійний вік, тарифи, податки і ціни – по тих, хто знищує державу!* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2014); *Будемо гідними пам'яті загиблих, пам'яті наших батьків і дідів. Не зрадімо їх! Відстоїмо Одесу!* (Політична листівка Партії регіонів, 2012). Цей тип граматичного вираження наказового способу також є характерним для сучасної української мови.

В агітаційних текстах, крім наказового способу, також вживають інші граматичні форми дієслів: насамперед представлені форми 1-ої особи однини та множини теперішнього та майбутнього часу, що вказують на звернення до адресата від імені політика або політичної сили, напр.: *Але я розумію, що в окрузі немало поточних, злободенних проблем, які необхідно вирішувати вже сьогодні. Тому прошу вас заповнити бланк наказу і передати моїй довіреній особі або принести в громадську приймальню. Обіцяю, що кожне ваше звертання буде найретельнішим чином розглянуто, що для вирішення тієї чи іншої проблеми я докладу максимум зусиль. Сподіваюсь на співпрацю з Вами і на Вашу підтримку* (Політична листівка Д. Голубова, 2014). У наведеному прикладі дієслівні форми посилені відповідними займенниками.

На морфологічному рівні фіксуємо домінування особових займенників 1-ої особи множини та відповідних дієслівних форм, що вживаються від імені мовця та вказують на його солідаризацію з адресатом, напр.: *Ми виконаємо План дій Президента Ющенко. 2004 – Ми разом зробили цей вибір на Майдані! 2006 – Перемогу відчує кожний! Україна у нас ОДНА!* (Політична листівка партії «Наша Україна», 2006); *Ми не хочемо, щоб Одеса перетворилась на позаштатний обласний центр. Нам кажуть: буде вертикаль влади, і Київ про Вас потурбується. Одного разу нам вже нав'язали волю Києва і мера від Партії регіонів. Ми пам'ятаємо, у що почало перетворюватись місто за часів Боделана* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2012); *Ми кажемо чиновникам та політикам: «Ми не віддамо вам нашого Києва! У нашому місті – наші закони! Києву потрібні працівники, а не політики!* (Політична листівка партії «Громадянський актив Києва», 2014). Займенники *ми, наш, нам* тощо вказують на об'єднання мовця з адресатом, з їх допомогою політики можуть «звертатися до різноманітних груп населення, установлювати зв'язки в межах групової свідомості залежно від своїх намірів, формувати почуття спільності, залучати адресата на свій бік, прямо звертаючись до нього і побічно представляючи себе і свою програму» [7, 203].

На синтаксичному рівні частотними є прості речення, що орієнтовані на привернення уваги реципієнта. Такими конструкціями є передусім двоскладні синтаксичні конструкції, у яких підмет і присудок виражені однією частиною мови, що на пунктуаційному рівні виражається за допомогою тире, а візуально сприймається як графічно актуалізований текст, зокрема, коли також речень ціла низка, напр.: *Виборчий бюлетень – наша головна зброя* (Політична листівка партії «Батьківщина», 2012); *Ми – більшість! Ми – конструктивна Пропозиція Країни* (Політична листівка партії «Третя сила», 2007); *Прийдешні вибори – це не просто вибори нових народних депутатів України* (А. Яценюк, 2014); *Вибори – це вихід* (В. Янукович, 2010). При цьому наявність тире не завжди відповідає правилам уживання розділових знаків, проте його актуалізаційна функція тут переважає над нормативними вимогами.

Також фіксуємо використання неповних речень, напр.: *Наша мета: Економіці – стабільний розвиток! Громадянам – достаток! Кожному – справедливість! Владі – народність! Судам – чесність! Людям – здоров'я і чисте довкілля! Нації – духовність і освіту! Селу – прибутковість! Армії – професійність! Зовнішній політиці – національний інтерес!* (Політична листівка партії «Наша Україна», 2007). За таких умов засобом актуалізації також виступає тире, а синтаксичний паралелізм слугує текстотвірним принципом. М. Вінтонів зазначає, що синтаксичний паралелізм є і «виразником тематичної структури тексту» [6, 247].

Агітаційну функцію виконують і риторичні питання, що сприймаються як вмонтовані команди: мовець сприймає подану інформацію як експресивну, без критики, напр.: *Наші діди гинули від пуль бандерівців! Чи дозволимо ми, щоб нашим дітям розповідали про «відважність» їх ббвиць? Не хочеш цього? Скажи помаранчевим «СТОП!»* (Політична листівка Партії регіонів, 2006); *Ви сьогодні відчуваєте, що після революції відсторонені від влади. Але скажіть, будь ласка, як я себе почувала, коли не могла призначити жодного чиновника? Я теж відчувала те ж*

саме, що і ви! А скажіть, ви думаєте, я не відчувала розчарування, коли люди, які брали такі самі зобов'язання як я, робили зовсім інші речі?! Коли паплюжили нашу з вами нову владу – всі сиділи і думали: може, вони справді такі? Та ні, шановні друзі! (Ю. Тимошенко, 2005); *Хто дав їм таке право? Точно – не ми. Тоді чому ми мовчки дивимось, як політичні квартиранти, соціальні безпритульники виживають нас із нашого міста?! Вчора вони поділили Україну, сьогодні вони прийшли ділити Київ* (Політична листівка партії «Громадський актив Києва», 2014).

Риторичні питання мають не лише експресивний, а й емоційний характер, що посилюється окличною інтонацією. Емоційність загалом є характерною рисою агітаційного ПД, напр.: *Це потребує наших спільних дій по чіткому узгодженому плану, який знає та розуміє вся громада. Тому не відступайте! Ні кроку назад! Не здавайтесь! Сьогодні у ваших руках доля нашої України!* (Ю. Тимошенко, 2013).

Важливою із сугестивного погляду є і синтаксична експресія, що реалізується в різноманітних синтаксичних фігурах, базовою серед яких є повтор в усіх його виявах, напр.: *Це нова політика нової влади, за яку не соромно і за яку можна звітувати* (Політична листівка партії «Наша Україна», 2007); *Це прекрасна мета, якій варто віддати свої роки і свої здібності* (В. Ющенко, 2006); *Наш обов'язок, наше зобов'язання перед Вами – покращити Ваше життя, Ваш добробут* (Політична листівка Партії регіонів, 2012); *Необхідно шукати порозуміння, порозуміння має стати основою нашого буття* (Політична листівка партії «Народний блок Литвина», 2012).

Різнманітні повтори представлені зокрема в усних формах ПД. Якщо повтор виконує текстотвірну функцію, то текст створюється за принципом синтаксичного паралелізму, напр.: *Давайте думати про те, як зберегти Україну. Давайте думати про те, що потрібно зробити для того, аби кожен відчував свою приналежність до однієї великої нації. Давайте сприймати історію України не лише як історію титульного народу, а як історію всіх народів, які мешкали на цій території і творили її культуру, її обличчя, які творять її майбутнє. Це і буде справжнім піклуванням про справжню соборність...* (В. Литвин, 2007); *Ми ніколи не будемо разом з тими, хто зрадив інтереси України. Ми йдемо на вибори, щоб відстоювати інтереси народу!* (Політична листівка партії «Наша Україна», 2012).

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, засобами сугестивного впливу в синкретичних жанрах на граматичному рівні виступають дієслівні форми наказового способу, теперішнього часу та інфінітиви, спонукальні речення, прийоми експресивного синтаксису та актуалізації інформації. На морфологічному рівні фіксуємо переважання займенників 1-ої особи множини та відповідних дієслівних форм, що вживаються від імені мовця та вказують на його солідаризацію з адресатом. Синтаксичний рівень меншою мірою бере участь в реалізації сугестивного впливу, ніж лексичний. Проте спонукальні речення із наказовими формами дієслова, займенниками 1-ої особи множини та елементами структурної симетрії та синтаксичного паралелізму становлять підґрунтя у вираженні сугестивності в агітаційних МЖ.

Список використаних джерел

1. Аругюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Аругюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров [Электронный ресурс] / М. М. Бахтин. Собрание сочинений. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. : Работы 1940–1960 г.г. – С. 159–206. – Режим доступа: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Вежбицка А. Речевые жанры (в свете теории элементарных смысловых единиц) / А. Вежбицка // Антология речевых жанров : повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 68–80.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : [монографія] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
7. Семенюк О. А. Основи мовної комунікації : [навч. посібник] / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 408 с.

Анотація. *Стаття презентує аналіз найбільш частотних граматичних засобів реалізації сугестивності в агітаційних жанрах українського політичного дискурсу. Виокремлено основні*

граматичні мовні засоби та проаналізовано їх впливовий потенціал у політичних текстах, що уналежнено до мовленнєвих жанрів синкретичного типу. Такі текстові репрезентації дозволяють одночасно використовувати різноманітні мовні засоби та одиниці завдяки їхньому великому обсягу та поліфункційності. Основну увагу приділено граматичним засобам мовленнєвого впливу в агітаційних текстах передвиборних кампаній впродовж 2006–2016 років.

Доведено, що засобами сугестивного впливу в синкретичних жанрах на граматичному рівні виступають дієслівні форми наказового способу, теперішнього часу та інфінітиви, спонукальні речення, прийоми експресивного синтаксису та актуалізації інформації.

Ключові слова: граматичні засоби, мовленнєвий вплив, синкретичний жанр, політичний дискурс, агітація, імперативність, синтаксична експресія.

Summary. The article presents the analysis of the most frequent grammatical means of realization of suggestibility in the promotional genres of the Ukrainian political discourse. The basic grammatical aspects of the language were determined and analyzed their powerful potential in political texts, which belong to speech genres syncretic type. Such textual representation can simultaneously use a variety of language tools and units through their large volume and polyfunctionality. The focus is on grammatical means of speech influence in the texts of pre-election propaganda campaigns for 2006–2016 years.

It is proved that by means of suggestive impact in a syncretic genres on the grammatical level are verb forms, the imperative, the present, and the infinitives, imperative sentences, the techniques of expressive syntax and update the information. Verb forms in the imperative mood serves the indication of the mass of the addressee to whom and expects a speaker, prompting him to action in the political space. The presence of explicit imperative gives the opportunity to use these forms as the main grammatical means of realization of propaganda functions in political communication.

At the morphological level these tokens are pronouns of the 1st person plural and the corresponding verb forms that are consciously used in behalf of the speaker and indicates its solidarity with the addressee. The syntactic framework for the expression of suggestively in campaign speech genres are imperative sentences with imperative verb forms, pronouns in the form of the 1st person plural, as well as the elements of structural symmetry and syntactical parallelism. Also agitation function is performed brightly by rhetorical questions, that are perceived as built-in commands. In texts of syncretic type they are haven't only an expressive but also an emotional character, that increases by means of exclamatory intonation.

Key words: the grammatical means, speech influence, syncretic genre, political discourse, propaganda, the imperative, the syntactic expression.

Отримано: 5 серпня 2017 р.

УДК 81'282(477.86)

М. В. Бігусяк

ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ ПОКУТСЬКИХ ГОВІРОК У СВІТЛІ ДАНИХ КАРТ ІІ ТОМУ АТЛАСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Покуття належить до унікального етномовного середовища України, яким є Прикарпаття, де поряд із однойменним говором побутують також інші старожитні українські говори: бойківський, гуцульський, наддністрянський (опільський), номінація котрих є похідними утвореннями відповідних історико-етнографічних регіонів краю: Покуття, Бойківщини, Гуцульщини, Наддністрянщини (Опілля). Як зазначають автори колективної монографії «Покуття. Історико-етнографічний нарис»: «Територія Покуття входить в Україні в той етнокультурний простір, де відбувалася кристалізація і становлення індоєвропейських, праслов'янських, слов'янських етнокультурних утворень, що згодом, набравши територіального та етнополітичного значення, трансформувались у назву – український народ» [17, 9].

Дослідження цього регіону, походження його назви має довготривалу історію, яка сягає початку ХІХ ст. Найдавнішою збереженою писемною пам'яткою, в якій використано субетнонім «Покуття», вважають грамоту молдовських бояр та господаря Стефана з 1395р., в котрій йшлося про турботу тих бояр і господаря про Коломию, Снятин, Покуття. Ці питання, а також бачення географічних меж Покуття, мабуть, найповніше узагальнили сучасні дослідники М. Паньків та Р. Кирчів [16, 100–104; 11, 1–22].

Навколо назви «Покуття» існує багато здогадок і різних припущень. Так, Я. Головацький виводить етимологію лексеми «Покуття» від назви одного з межових пунктів регіону – Кути тепе-

рішнього Косівського району Івано-Франківської області: «по Кути – Покуття [8, 280–281; цит. за: 13, 151]. Йому заперечував відомий дослідник говірок цього краю, покутянин Б. Кобилянський, який уважав, що «назву треба зіставити з аналогічним утворенням по-дол (діл: Подольє – Поділля, так само: Покутьє – Покуття). Тоді семантика цієї назви не вказуватиме якийсь один межовий пункт, до якогось звідкілясь доходить земля («по місто Кути»), а, подібно як Поділля, що вказує напрям і рельєф («уздовж по долах»), – і назва Покуття по відношенню до кутового сходження кордонів кількох держав своїм узагальненим кутьє визначає землю, що простяглася клином між Дністром і Карпатами до колишніх кордонів [13, 154]. Така етимологія назви «Покуття» сьогодні вважається найбільш достовірною і добре проглядається в аналогічному ряді топонімічних утворень типу Полісся, Подніпров'я, Опілля. Як слушно зауважує професор Р. Кирчів: «Назва «Покуття» має два семантико-сміслові й хронологічні зрізи: давній – історично-географічний, який стосувався південно-східного краю Галичини, та пізніший – етнографічний і географічно-природничий, яким іменується частина колишнього краю Покуття в межиріччі Дністра і Пруту» [11, 6].

Досліджуючи історію, етнографію Покуття, науковці намагались окреслити його межі, які або розширювались й охоплювали значну частину гуцульської, бойківської та інших територій, або навпаки – звужувались до невеличкої території декількох сіл і містечок у межиріччі Черемоша і Прута. З багатьох карт історико-етнографічних регіонів України, які уклав французький інженер Гійом де Боплан у XVII ст., вирізняється мапа Покуття. Автор визначає цю територію частиною українських земель, що її по-народному називають Покуттям [14, 172]. Територію Покуття різні автори окреслюють кожен по-своєму, але завжди назва «Покуття» стосується південно-східної низинної частини сучасної Івано-Франківської області в межиріччі Дністра і Пруту, яка на сході межує з Чернівецькою областю, на півночі обмежена течією Дністра, на півдні – річкою Прут; на заході – річкою Бистриця Солотвинська. Така конфігурація цього етнографічного регіону є до певної міри умовним просторовим окресленням, оскільки в межових смугах з іншими етнографічними ареалами відбуваються часові зміни локальних традиційно-культурних реалій із тенденцією до взаємозближення й уніфікаційної трансформації [11, 5].

Зрозуміло, що здавна дослідників-філологів також цікавили межі покутського говору в контексті прикарпатських ареалів. Короткий опис дотеперішніх лінгвогеографічних досліджень говірок Івано-Франківщини, зроблений нами в спеціальному дослідженні [5, 13–18], дає підстави говорити про те, що сьогодні відчувається певна суперечливість між виокремленням діалектних меж у лінгвогеографічних дослідженнях минулого та характером діалектної диференціації сучасних українських говірок Прикарпаття.

Метою статті є розгляд різночасових свідчень щодо статусу покутських говірок як окремого ідіому, визначення їх меж та внутрішнього членування на основі різнорівневих карт II тому Атласу української мови.

Зазначимо, що складність дослідження покутського ареалу зумовлена тим, що досі не визначено статус покутських говірок як окремого діалектного континууму. Так, Ю. Шевельов підкреслював, що вони містять «силу переходових явищ, що наближають їх до суміжних говірок, особливо багато спільних рис із гуцульськими» [18, 975], а О. Горбач зазначав, що виникнення цих говірок зумовлене схрещенням на Покутті «гуцульської та наддністрянської експансії» [9, 465]. С. Бевзенко зауважував, що покутсько-буковинські, надпрутські говірки, поширені на Покутті та північній Буковині, тобто в південно-східних районах Івано-Франківської області, де побутують *власне покутські говірки* (перехідні до наддністрянських) [1, 220]. Я. Закревська називала покутсько-буковинський говір також надпрутським і вказувала, що він складається з двох говіркових масивів – покутських і буковинських (основних) говірок [10, 502]. Відомий сучасний дослідник говірок Прикарпаття М. Лесюк засвідчує, що при детальнішій диференціації можна розділити цей діалект на покутський і буковинський [15, 396].

За нашими спостереженнями, карти II тому АУМ засвідчують, що в покутському ареалі продовжуються ізоглоси багатьох явищ, які властиві галицько-буковинській групі говорів, до котрої й належить цей діалект. Насамперед тут продовжуються ізоглоси багатьох наддністрянських явищ: одні з них повністю покривають покутські говірки, другі – частково, а треті можна назвати наддністрянсько-покутсько-буковинськими.

Найбільше в Атласі укладено карт третього типу, які демонструють, що покутські говірки є частиною суцільного ареалу, який починається в західних наддністрянських говірках. Це, зокрема, вживання звуків [i] та [e] як рефлексів наголошеного е в лексемах *ш'ч'іст'а* (к. 43), *памн'ім'* (к. 45); рефлексів цього ж звука після [р'] – *гор'ечий* та *запр'їжу* (к. 44); звука [и] як рефлексу кореневого голосного в іменнику *ложка* (к. 65); звукосполучення [ро] та [ир] як рефлекси *trьt у лексемі *крї'вавий* (к. 69); [ій] → [i] у лексемі *в'ім* вїт (к. 101); м'якість приголосного [ч'] перед [e], [и] ← а – *гон'ч'ер*, *крї'ч'еї*, *стир'ч'ети* (к. 113); реалізація звуком [о] фонеми /а/ перед складом

із наголошеним [а] у лексемах *гор'ечий, гор'ачий* (к. 59); *лигати* 'ковтати' (к. 384); звукосполучення [ли] як рефлекс *tlyt у лексемі *блиха* (к. 66).

Аналогічне явище виразно також демонструють к. 79, на якій відображено функціонування звукосполучення [ўн'] як відповідника звука [м] у лексемі *ком'ір* (к. 79); використання суфікса *-оньк-* у прикметнику *легон'кий* (к. 163); форма місцевого відмінка однини іменників колишніх *ја-основ* *грушч'і* (к. 173); форми давального відмінка однини іменників колишніх *јо-основ* – *товаришови / товаришеви* (к. 179); числівник *оден* (к. 225); числівник *дв'іста* (к. 231). Подібну картину спостерігаємо на к. 84, яка передає фонетичну структуру лексеми *квасоля*, суцільний ареал у наддністрянських, покутських і частково гуцульських говірках утворює фонетичний варіант – *фасол'е* (к. 84). Підтвердження наддністрянської експансії засвідчують карти в репрезентації морфемної структури лексем *билен'* (к. 146) та *пра'н:ик* (к. 148). Правобережні середньонаддністрянські, гуцульські, покутські, буковинські говірки покривають ареали лексеми з відсутнім протетичним приголосним *острий* та з протезою [г] у лексемі *гор'іх* (к. 125), подібні ареали утворюють лексеми *мар'іл'ниц'а* та *тачалка* у реалізації сем 'рубель' і 'качалка' (к. 289), *гойданка* 'гойдалка' (к. 299). Лексема *корито* утворює суцільний ареал у всіх говірках, розташованих на правому березі Дністра і аж до кордонів України з Молдовою та Румунією (к. 285). Також к. 159 засвідчує однакову морфемну структуру іменників *сверло, свердлик* у наддністрянських говірках Покуття та частині буковинських говірок. Подібне явище відображає й к. 198 у репрезентації форм родового відмінка множини іменника *гість* – *гостий*.

На початку минулого століття К. Кисілевський, досліджуючи покутські говірки, які він називає надпрутськими, виокремлює в їх межах дві групи говірок: західнонадпрутську із ядром (за його термінологією гніздом) Коломийщина – Делятинщина і східнонадпрутську – Снятинщина – Кіцманщина. Такий поділ цього діалектного масиву вчений зробив на основі досить детального опису ізофон, ізоморф, ізолекс та синтаксичних особливостей [12, 8–52].

Частина карт АУМ демонструє неоднорідність покутських говірок через взаємовпливи наддністрянського і буковинського говорів, що дозволяє виокремити західну, яку покривають ізоглоси наддністрянських мовних явищ, і східну, для якої характерні буковинські діалектні риси, зони Покуття. Наприклад, к. 110 засвідчує вживання звукосполучення [бж] у лексемі *бжол* 'бджола', що характерно для буковинського говору і досліджуваних говірок, східніше лінії Семаківці – Чортовець – Острівець Городенківського р-ну – Тростянець Снятинського р-ну. Карта 97 дещо увиразнює демаркаційну лінію в репрезентації звукосполучення [см] у лексемі *смерком*, характерної для буковинських говірок та інших говорів української мови, та звукосполучення [зм] у цій же лексемі, що характерне для правобережних наддністрянських, гуцульських і закарпатських: Семаківці – Серафинці – Острівець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну – Пилипи Коломийського р-ну – Тростянець Снятинського р-ну (к. 97). Неоднорідність покутських говірок демонструє і к. 61: ізоглоса, проведена умовною лінією Озеряни Тлумацького р-ну – Чортовець – Острівець Городенківського р-ну – Пилипи Коломийського р-ну – Тростянець Снятинського р-ну, членує Покуття на західні говірки, у яких зареєстровано у лексемі *глибокий* відповідник ненаголошеного [и] звук [у] – *глубокий*, та східні, у яких звук [и] передають звуком [і] – *глібокий* (к. 61). Дещо звужується ареал поширення лексеми *горобець* із початковим [г], який із заходу відтісняє ареал лексем *воробець, воробух, воробей* із початковим [в] по лінії Озеряни Тлумацького – Чортовець – Острівець Городенківського р-ну – Балинці – Запруття Снятинського р-ну (к. 144). Розмежувальна лінія функціонування лексем *гадина* (східні покутські говірки) та *гадога/гадина* (західні говірки) проходить по умовній лінії Семаківці Городенківського р-ну – Озеряни Тлумацького р-ну – Голосків Коломийського р-ну – Саджавка Надвірнянського р-ну (к. 151). Найменший ареал у західній зоні формують лексеми одного словотворчого типу на позначення назв листя картоплі, моркви, гороху. За допомогою афікса *-ин':а* назви утворюють лише у 2-х говірках Покуття: Острівець Городенківського р-ну та Балинці Снятинського р-ну, між якими і проходить обмежувальна ізоглоса. У решті говірок, західніше зазначеної лінії, АУМ фіксує лексеми, утворені за допомогою афікса *-анка*: *барабол'анка, мандибур'анка* (к. 152). Західні покутські говірки, в яких зареєстровано форми орудного відмінка однини іменників середнього роду колишніх *-т-основ* *порос'атем, порос'атим*, відокремлюються від східних покутських, у яких АУМ фіксує форми *порос'ам, тел'ам, йаг'н'ам*, ізоморфою по лінії Чортовець – Острівець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну – Пилипи Коломийського р-ну – Тростянець Снятинського р-ну (к. 188). На території Покуття по лінії Семаківці – Чортовець Городенківського р-ну – Велика Кам'янка – Пилипи Коломийського р-ну – Тростянець Снятинського р-ну проходить ізоглоса, яка розмежовує ареали поширення явищ акцентуації іменника *груди* в місцевому відмінку: *грудех* (західна зона) і *грудех* (східна зона) (к. 206). Буковинські ареали форм 3-ої особи множини теперішнього часу дієслів II дієвідміни *ход'а, нос'а, ход'і, нос'і* продовжуються в покутських говірках і обмежується ізоглосою Озеряни Тлумацького р-ну – Раківчик – Пилипи Коло-

мийського р-ну (к. 242). Ці ж говірки є відправними точками в поділі покутських говірок на західні, для яких характерне вживання займенника *сеїи*, та східні, у яких, як і в буковинських та інших говорах української мови, зафіксовано займенник *цейі*. Демаркаційна лінія цього явища проходить між пунктами Чортовець – Острівець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну – Пилипи Коломийського р-ну (к. 211).

У говірках Івано-Франківщини к. 286 фіксує локальну лексему *полубка* на позначення ободу в ситі, проте саме в говірках Покуття проходить межа ареалів названої лексеми та лексеми *обичайка*, характерної для багатьох говорів української мови і буковинського зокрема, по лінії Підпечери – Марківці Тисменецького р-ну – Голосків Богородчанського р-ну – Сопів Коломийського р-ну (к. 286). У буковинських говірках формує ареал лексема *линта* ‘сочевиця’, ізолекса, яка обмежує це явище, проходить через покутські говірки, членуючи їх по лінії Семаківці – Чортовець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну (к. 328). Такі ж ареали формує буковинська лексема *половик* на позначення яструба, членуючи покутські говірки по лінії Острівець Городенківського р-ну – Велика Кам’янка Снятинського р-ну – Голосків Бородичанського – Сопів – Марківка Коломийського р-ну (к. 338). Дещо звужується на території Покуття ареал буковинської лексеми *печериц’и* на позначення грибів, який обмежує демаркаційна лінія Балинці – Запруття Снятинського р-ну (к. 329).

Отже, найсхідніша ізоглоса поширення буковинських мовних явищ на території покутських говірок проходить між говірками Запруття – Острівець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну. Крайня західна ізоглоса, що обмежує функціонування буковинських елементів у говірках Покуття, відокремлює західну зону покутських говірок і продовжується в наддністрянських говірках, проходить між говірками сіл Озеряни Тлумацького р-ну – Голосків – Раківчик Коломийського р-ну – Саджавка Надвірнянського р-ну. Цю зону покутсько-наддністрянсько-буковинських рис ми детально описали на основі сучасних записів і даних АУМ [2, 3, 4; 6, 7]. Територія між крайньою західною і крайньою східною ізоглосами посічена ізоглосами інших мовних явищ, що не дозволяє за матеріалами АУМ вичленувати ядро чи периферію досліджуваних говірок.

Про можливу «окремішність» покутського ареалу можуть сигналізувати декілька карт, зокрема к. 205, що відображає форми місцевого відмінка множини іменників колишніх -jo-основ. Лише в говірках Покуття зафіксовано форму *на з’ат’их* із одиничними вкрапленнями *на з’ат’ех* та *на з’ат’ох*. Подібну картину відображає к. 203 у передачі вживання в досліджуваних говірках закінчення -ім у давальному відмінку лексеми *коні*. Цей ареал замкнутий, але спостерігаємо таку ж форму в західних лівобережних наддністрянських говірках (к. 203). У покутських говірках формують ареали лексеми *двадц’атка* на позначення ‘копа в межах 20-ти снопів’ та *мендил* ‘копа у межах 30-ти снопів’, але ці ареали не щільні (к. 318), мабуть, через брак інформації на карті. На цій території зафіксовано лексему *жит’н’анка* ‘поле з-під жита’, проте про цілісність ареалу також не можемо говорити через відсутність інформації з деяких говірок Покуття. Лінгвогеографічний матеріал к. 323, з одного боку, демонструє суцільний ареал лексеми *манди|бурка* ‘картопля’, з другого, в західних покутських, крім названої лексеми, зафіксовано лексему *бул’ба*, скартографовану в наддністрянських говірках, східних – *картофл’а* (буковинські і подільські говірки). Все це свідчить про перехідність досліджуваних нами говірок, оскільки вони поєднують у собі риси контактуючих говорів. Відповідну картину спостерігаємо в реалізації семи ‘картоплиння’ в покутських говірках: щільний ареал формує лексема *манди|бурин’и*, на який на північному сході Покуття натискає лексема *картон|лин’а*, а на півдні – буковинська лексична риса *бараболин’а*, яка відома й в інших говірках південно-західного наріччя (к. 324). Узагальнивши ці дані, можемо констатувати про те, що цієї інформації ще недостатньо, щоб говорити про покутський діалект як окремий говір української мови.

Дуже мало АУМ подає карт, на яких буковинські діалектні риси накладалися б на покутський ареал. Покриває повністю говірки Покуття буковинська лексема *гладун* на позначення глечика (к. 283), проте з мозаїчними вкрапленнями лексем *молочник* та *горшчок*, характерних для наддністрянських говірок. У говірках Покуття аж до говірок сс. Чортовець Городенківського та Балинці Снятинського р-нів заходить буковинська ізолекса *ве^uрин’а*, проте західніше цих говірок функціонує лексема *ве^uрета*, що не дозволяє говорити про монолітність покутських говірок (к. 291). Тісно пов’язує покутські говірки із буковинськими лексема *продлоб*, вживана лише в цьому ареалі, на позначення семи ‘гряділь’, проте і вона членує покутські говірки на східну і західну зони по лінії Семаківці – Острівець Городенківського р-ну – Балинці Снятинського р-ну – Пилипи Коломийського р-ну (к. 306). Очевидно, продовження буковинських ізолекс у покутських говірках спонукало дослідників С. Бевзенка, Я. Закревську розглядати досліджувані нами говірки в складі покутсько-буковинського діалекту.

Експансію гуцульських діалектних рис у покутські та буковинські ареали засвідчує к. 298, у яких хоч переважає лексема *торба*, але досить активною є лексема *тайстра* ‘торба’. Подібне

розташування ареалів передає к. 310, яка засвідчує, що лексеми ¹вуголоў, ²вуголово характерні для гуцульських, буковинських, покутських і частково середньонадністрянських. Гуцульська ізолекса *кар'ічка* 'наперсток у косі' утворює групу південно-західних говірок у покутських, об'єднуючи ареал по лінії Перерісль – Стримба – Саджавка Надвірнянського р-ну (к. 309).

Отже, за матеріалами АУМ (II том) поєднання різноговіркових рис контактуючих діалектів, з одного боку, членування говірок Покуття на західну і східну зони, з іншого, підтверджують думку багатьох дослідників минулого про статус досліджуваних говірок як «переходових».

Перспективу вбачаємо у створенні сучасної інформаційної бази досліджуваного діалекту на всіх мовних рівнях, яка дозволить конкретизувати конфігурацію меж та внутрішнього членування покутських говірок і, можливо, визначення їх статусу як окремого діалектного утворення.

Список використаних джерел

1. АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Бігусяк М. В. Гуцульсько-покутське діалектне суміжжя у світлі лексичних ізоглос / М. В. Бігусяк // Науковий часопис Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – Вип. 3, кн. 2. – К., 2008. – С. 21–26.
3. Бігусяк М. В. До питання гуцульсько-покутського діалектного порубіжжя на теренах Івано-Франківщини / М. В. Бігусяк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Сер. Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 27–29.
4. Бігусяк М. В. Лексика сімейних обрядів у покутсько-буковинсько-подільському суміжжі / М. В. Бігусяк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Сер. Філологічні науки. – Вип. 16, т. 1. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – С. 100–105.
5. Бігусяк М. В. Лінгвогеографічне дослідження говорів Івано-Франківщини / М. В. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. XXXII–XXXIII. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 13–18.
6. Бігусяк М. В. Покутсько-буковинське порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів / М. В. Бігусяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. II (24). – С. 29–35.
7. Бігусяк М. В. Покутсько-надністрянське діалектне порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів / М. В. Бігусяк // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст : тези доповідей міжнар. конф. / за ред. П. Ю. Гриценка. – К. : КММ, 2014. – С. 36–41.
8. Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Москва, 1878. – Т. I. – С. 280–281.
9. Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки / О. Горбач // Енциклопедія Українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Т. 6. – Париж ; Нью-Йорк : Вид-во «Молоде життя», 1970. – С. 2153.
10. Закревська Я. Покутсько-буковинський говір / Я. Закревська // Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., виправл. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – С. 502.
11. Кирчів Р. Покуття як історико-етнографічний район України / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 2017. – № 1. – С. 1–22.
12. Кисілевський К. Надпрутський говір / К. Кисілевський // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 162. – Нью-Йорк ; Париж, 1954. – С. 8–52.
13. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови) / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – 276 с.
14. Королько А. Покуття на картах Європи другої половини XVII – XVIII ст. / А. Королько // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2011. – Вип. 3. – С. 170–180.
15. Лесюк М. П. Покутський діалект / М. П. Лесюк // Покуття: історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт, 2010. – С. 396–415.
16. Паньків М. Покуття / М. Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 100–104.
17. Покуття: історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт, 2010. – 455 с.
18. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.

Анотація. У статті на основі аналізу карт II тому Атласу української мови розглянуто дискусійні питання щодо статусу покутських говірок, їх меж та внутрішнє членування. Виділено дві зони: західну, яку покривають ізоглоси наддністрянських мовних явищ, і східну, для якої характерні буковинські діалектні риси. Закцентовано увагу на тому, що сучасні дослідження можуть конкретизувати конфігурацію ustalених в Атласі меж.

Ключові слова: Атлас української мови, покутський діалект, лінгвогеографічні межі, внутрішнє діалектне членування, ареал, ізоглоси.

Summary. In the article that was written base of the map analysis mentioned in the Atlas (Volume II) of the Ukrainian language, linguo-geographical boundaries and internal division of Pokuttia dialects, which belong to the south-western dialect of the Galician-Bukovinian group of dialects, are outlined, as evidenced by the isogloss of many phenomena. It is noted that the boundaries of these dialects were distinguished by different generations of scientists, since their status as a separate idiom is not defined as of today. One group of researchers treats Pokutsk dialects as transitional ones that arose because of the «Hutsul and Transnistrian expansion» (Yu. Shevelov, O. Gorbach), others tend to consider them as part of the Pokutsko-Bukovinian (S. Bevzenko, Y. Zakrevskaya). Based on our observations of general map mentioned in the AUM (Volume II), we can single out several maps: 203, 205, 318, 323, 324 that signal about separate units of the Pokutsk, however, they do not have information on any specific dialects of Pokuttia. Most maps in this Atlas reflect the configuration of the Transnistria-Pokutsk-Bukovinian isogloss. A significantly smaller number of maps shows the expansion of Hutsul dialectal trends in these dialects. Some of the maps of AUM demonstrate the heterogeneity of the Pokutian dialects due to the mutual influence of the Transdnestrian and Bukovynian dialects, which makes it possible to isolate the western, which are covered by isoglosses of the Transdnestrian linguistic phenomena, and the eastern, which is characterized by Bukovinian dialectal features, Pokuttia zones. On one hand, the combination of diverse trends and their division of these dialects into the western and eastern zones, and on the other hand, confirms the views of some linguists of the past about the status of the studied dialects on the materials of AUM (Volume II) as «transitional». We see the perspective in creating a modern information base of the studied dialect, which will make it possible to specify the configuration of the boundaries and internal division of Pokutsk dialects and determine their status as a separate idiom.

Key words: Atlas of the Ukrainian language, Pokutsk dialect, linguistic and geographic boundaries, internal dialectal division, area, isoglosses.

Отримано: 26 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2' 271

L. A. Bilokonenko

FORMS AND MODELS OF INTERPERSONAL CONFLICT COMMUNICATION IN THE MEDIA

Ukrainians are carriers of both personal and social experience that store and transmit the provisions of the national language. Comprehensive analysis of the communication is only possible in consideration of socio-cultural and psychological features of the participants and the situational conditions of development. The presence in our community accepted standards of linguistic behaviour is the key to mutual understanding between people. Ignoring these rules can cause conflict.

Researchers pay much attention to issues of cooperative communication, in the scientific literature there are various definitions of effective [10], harmonious, successful [13] aimed at achieving consensus [14]. Scientists consider such communication as the situation of language comfort for the participants, and they also associate communication with a positive result: if the communicative purpose was released [12, 143; 15, 118; 16, 68–69; 18, 002–004]. Logically, in modern Ukrainian, there is an interest in the study unsuccessful communication, a multidimensional area of studying which is causing the problem even with the name of it. These categories are: communication barrier [3] unsuccessful dialogue [6], communicative conflict [5], communicative discomfort [8] verbalized and verbal conflict [4; 16; 17], dialogue-conflict [11]. Most researchers classify it as a communicative act in an implementation of which was a particular strategic goal was not reached, infringement of the exchange of knowledge [2, 108–119; 8, 35]. Communication failure can weaken, but if people keep confrontation conflict is growing. In this case, understanding the main idea of

cooperative communication technology is of particular importance. This fact creates significant social responsibility of each subject for the communicative action. Optimization of communication at first needed at those areas where there is a significant pragmatic division into «us» and «them». Cooperative communication in these circumstances determining factor when the boundary between «us» and «them» is mobile. It is important that in some cases the requirements for cooperative communication provided by cultural traditions, in other cases are situational: they are caused by communication in different spheres of society life.

Therefore, an urgent task **Ukrainian communicology** we consider as the analysis and systematization of linguistic material, which represents the tactical and strategic lines of human communication behaviour in different coordinate systems of life, among them – the media. So the **purpose** of this article is to describe forms and patterns of interpersonal communication in the media from the perspective of Ukrainian communicology. Implementation of the goal involves solving following **problems**: 1) establish the forms of interpersonal communication in the media; 2) study the means of language that implement communication in the conflict; 3) analyse different patterns of conflict behaviour in the media. **The source base** is recorded material in the speech of people in the media (informational, analytical, TV and radio programs, Web sources).

Fixing those verbal behaviours defines mechanisms of the text. Because of this interaction – is a phenomenon in which the leading and program participants are choosing this or that tactical and strategic language line, it is leading to particularly the question about the **forms and models of subject behaviour in the media** with the use of a particular strategy or tactics. Forms and models are determined not only by the competence and communicative intention of the speaker but also with the choice communicative constructive or destructive actions. The main strategy is characterized by three lines of communicative behaviour of the individual: cooperative, neutral and conflict [7, 52]. Partially, the strategy is described as proximity and suspension behaviour and defined as the human capacity for emotional contact, intimacy with other people or a desire to preserve individuality [9, 98]. The participant of communication who uses proximity strategy is friendly, positive emotional and seeks contact. Anyone who uses the strategy of exclusion is restrained and avoiding close contact.

By studying the verbal behaviour of people within certain television and radio programs, Web sources we can make a conclusion that for **neutral media form** of communication is not relevant. Neutral dialogue is possible only in the absence of contradictions purposes of interlocutors. However, the current Ukrainian sociolinguistic context which was formed at the turn of the century, at a time of significant social change, a balance of the goals of individuals «does not provide». Since any use of language caused by the need of influence at the recipient and starting point for analysis of strategies is the intention of the person, relevant to this study are only two strategies: cooperation and confrontation. If there is a positive dialogue, we can talk about the **cooperative form of communication**. In the basis of communication, which is results of imbalance, separation, lack of understanding between actors – **conflict form**.

To implement the cooperative form of communication usually used tactics of cooperation, for conflict communication – confrontation tactics. Studying valorous opinion about tactics system, we conclude: scientists are not always clearly demonstrating their compliance with goals of speakers, sometimes ignoring the psychological and behavioural parameters of communication. Therefore, the system of tactics that we choose takes into the different components. We believe that linguistic tactics are: 1) cooperative: apology, offer, sharing information, «soft» criticism, beliefs, assignment, promising, pleasing; 2) confrontation: indication, criticism, commenting, accusations, change of subjects, irony, dissent, public complaints questioning, prohibition, obsessive advice, orders, slander, negative personal evaluation, fraud, abuse, threats, intimidation, filing requirements, humiliation, ridicule, blackmail.

Behavioural tactics are: 1) soft: fixing own position, the friendliness, the agreement; 2) medium: demonstrative behaviour, authorization coalition; 3) hard: physical violence and psychological pressure. Communicative purposes usually serve several tactics. And cooperative and confrontational tactics have a cross operation, providing various models of speech behaviour. The first type – language updates cooperative action, but may be grounds for conflict.

The issue of cognitive factors that determine the activation of linguistic **models of human behaviour** is also one of the objectives of our study. Model in linguistics – it is artificially created by a linguist structure, it reproduces, imitates an original linguistic purpose. The need to create a model of a linguistic object occurs when the operating conditions of the facility multifaceted and complex. We analyse different types of communication, so the research is schematic. Our model is a simplified scheme of language situation, structured using the Ukrainian language. The entity identifies the language signs: it constituents. Through their understanding, subject defines an external situation, react according to their cognitive categories. The structure includes individual knowledge and typed

communication model that is socially meaningful communication plan, formed as a generalization of some similar contexts, and individualized, grounded in everyday experience.

Conflict form of communication in the media has two manifestations:

1. ***Euphemism form.*** We can talk about this form when the conflict is a hidden intention of persons and the use of speaker evaluation marks on their opponent's limited (or one of them) social status, age, sex, conditions of communication. For example, a politician deploys their communicative activities in a particular social area. Where it is important to focus not only on their own interests, but also consider the circumstances of the communication (Parliament, Congress, political party, political talk-shows, press-conference) status of the opponent (representative of other political party, state and public figure, foreign policy), the presence of «third side» (the public, journalists and observers). Because the person has a social role, he must consider the public impression of his behaviour. To create a negative image of the recipient's quite possible to use words that have sustained negative evaluative component, but then there is a risk of negative perception has also the addressee.

These circumstances determine the choice of language signs in conflict, which guarantee an adequate assessment of the opponent, his behaviour while not destroying the image of the speaker. The usage conflict verbal form with a neutral or positive connotation is profitable. The choice is creating a public perception of a politician as a tolerant, educated, enlightened person, who is following ethical standards in life. For example, when the visit of President with leaders of opposition was discussing on TV talk show, one of the representatives of pro-president party blamed representative of opposition of cowardice, indecision, not using any of these words: *Лідер опозиції повинен бути мужнім та вийти на діалог із владою; Повинні мати опоненти достатньо політичної культури, щоб вислухати Президента* (CISL). This euphemism form does not create conditions for solving the problem, making it unclear and unknown forcing «third side» to decode the clues of opponents.

On television, especially recently, various social and analytical programs are popular, in which Ukrainians are actively participating. Discussing certain political, cultural, personal, family problems, they often become participants in the conflict and behave in this situation according to how they used to do in regular life. At the same time, we have to acknowledge: the presence of spectators, conditions studio, edited the context of the discussion, the broadcast program itself, make television participants to control their communicative behaviour (though not always successfully). For example, *Багато що залежить від людини, але трапляються просто незрозумілі люди* (UUS) speaker avoids words *ненормальні* or *дурні*; the reaction *Ви розказуєте казки!* (UUS) addressee takes the addresser's phrases as false; question *Ти що, дороженька, дивна?* (ITUL) contains hidden negative evaluation.

Euphemism form causes different patterns of reaction recipient. You can set ***a model euphemism conflict*** in the media (A and B – communicant): reaction on its hidden context (1: -), or ignore (2: +), or use euphemism (3: +/-):

- 1) A (+/-) \rightleftharpoons B (-);
- 2) A (+/-) \rightleftharpoons B (+);
- 3) A (+/-) \rightleftharpoons B (+/-).

A person is manipulating with the hidden forms of by changing the values of tokens, the choice of certain words. Deliberately using characteristics such as language signs semantic mobility of separating from the main figurative meaning, variability values replaceable words, words with evaluation semantics.

2. ***Open Form.*** It is due to the open confrontation: some communicative steps, different emotional and extra linguistic expressions, provoking a «third side» (the leader, representatives of other political parties, observers, analysts) and others.

The incident creates three ***models of speech behaviour of the parties:***

A) Model of verbal behaviour of the parties determining to change the latent state of conflict, but the behaviour of individuals is limited to use some language resources (eg., rude words) because there is still an opportunity to solve the problem. In this phase, the subjects used confrontational influences, using tactics: indication, warning, unwarranted hype, denial, disagreement involving «third side», test the strength of the opponent. If a person controls the expression of its confrontational actions, the dispute became localized and completed without escalation. For example: *Ви пропонували нам гроші за убивство нашої дитини. Чи є у вас Бог в душі?; Як у 37 років можна отримати генерала міліції?; Вони думають, у них є «книжечка», влада, і на всіх начхатъ* (all: FNA); *Що ти фантазуєш?; Чому ти не говориш правду?* (all: ICLP).

B) The model of the verbal behaviour responds for the escalation. During this phase, the person is reinforcing effective tactics with new (order, negative evaluation, humiliation), confirming the uncontrollability of conflict, loss of opportunities to explain. The phase of escalation has certain impacts on conflicting opponents:

- a) grammatically, logically incomplete phrases, reformulation, repetitive sentences equivalents; uncomplicated, uncommon, exclamation sentences; reservations;
- b) negative assessment of the opponent (negative evaluative language trademarks, breach of politeness);
- c) the replicas not related to the content of the conflict, separated from its causes; these remarks demonstrate: the opposition parties are absorbed with their behavior, so they forget about their previous communicative purpose;
- d) replicas of «third side» who intervene in the conflict and change its character.

Here are some examples of replicas of people during the conflict: *Ви що, охамелі?; Нехай червона команда у спа-салоні відмолить свої гріхи* (all: CSWH); *Ти дістав уже, ходе, ние; Закрий хавальник; Прибуди тебе мало, скотина; Серьожа, хіба можна так жити, щоб кожний день пиво відрами дудлить; Ти шизофренічка, дебілка, у тебе параноя* (all: CSSF); *Не юродствуйте!; Ви україножери, агенти Кремля* (all: CISL); *Ми довго слухали ваш бред; Не влаштовуйте цирк, пане <...>!; Ми розуміємо – Ви кремлівська маріонетка* (all: CISL).

C) A model of the verbal behaviour of the parties confirming the apogee of the conflict when individuals use all possible verbal and nonverbal resources. During this phase, the parties are using the tactics of the previous model, but enhance them. People are moving away from the real causes of conflict: at this stage, the main idea of conflict is not confrontation goal but desire to win.

The process of strengthening communication effects on the physical opponent we can see in the informational and analytical TV programs. For example, during a break in the program «Shuster Live» (12.12.2009) N. Shufrych hit U. Lutsenko in the face, and before that, during the live broadcast, he asked U. Lutsenko, when he gives permission to use materials of German prosecutors investigating the incident at the airport in Frankfurt. In response U. Lutsenko asked: *Коли Ви оприлюдните, як саме Ви жорстоко побили свою дружину, зламавши їй щелепу, і прикрилися депутатською недоторканністю?* The opponent said: *Я після передачі відповім Вам на це запитання.* The answer was the hit in the face (UNIAN, date of treatment: 05.04.14). Awkward questions provoked physical impact in the conflict between U. Grymchak and K. Stogniy (12.11.2010). A dispute between them based on numerous parliamentary inquiries on assigning police ranks to K. Stogniy. K. Stogniy tried to hit U. Grymchak, and the last one was defending himself trying to push the opponent away. K. Stogniy, leaving the scene, allegedly turned to the deputy with the words: *А от тепер стережись і оглядайся!* (UNIAN, date of treatment: 03.04.14). The news reported about the fight between the First Deputy Speaker A. Martyniuk and deputy O. Lyashko (18.05.2011). On the peak phase, they forgot about the previous contents disputes (debate agenda). The O. Lyashko called colleague *Pharisee*, in response A. Martyniuk asked him *не вчити, бо Ляшко це занадто молодий.* After that O. Lyashko had offended ex-speaker, he took him by the neck (NAUT date address: 04.03.14).

In the program «Legal Proceedings» after a brief argument between the witness (A) and the defendant (B) (A: – *Якщо твій багатенький батько тебе відмаже, я тебе сам уб'ю.* B: – *Та ти переганяєш стрілки на мене. Подивіться на нього, це ж хвора людина. Дебіл!* A: – *Придурок! Виродок! Тюрма – твій дім* (ICLP) accused hit witness. Their remarks contain pejorative, but the word moron was a trigger for aggressive behaviour and physical actions.

Escalation and apogee correlated with the strategy of domination. In this case, the model B and C is difficult to differentiate without the assist – physical counterparties, supplementing communication (we are not talking only about the injuries the person may be obstructing the actions of the opponent, capturing and retaining a material object). At first glance, it would be logical to combine the model B and C, as their communication tactics they differ. However, behavioural tactics often a critical component of the communication process demonstrating the will to win in any form.

So, the interpersonal interaction of people in the media, we often see the rejection of feedback from principles of harmonious activity: such person knowingly or unknowingly violate the laws of the cooperative contact. Laws of cooperative and conflict communication related with all levels of language, historically and socially conditioned, worked in practice, rooted with general social agreements. Unacceptance of these laws, non-compliance increases the risk of conflict, while the ability to act in agreement with them helps produce consensus. Elucidation of the reasons that motivate individuals to this or that behaviour, choice of a particular model of verbal behaviour that provides these forms are important for the analysis of interpersonal relations.

The media was found to be an irrelevant neutral form of communication because it cannot balance the goals of communicants in the face of considerable competition socio-political opinions in Ukraine. To implement cooperative forms of communication using tactics cooperation (apologizing, supply, provision of information, soft criticism, beliefs, assignment, pledge, please) that accompanied mild behavioural tactics (fixing its position, the friendliness, the deal). The conflict in the media communication has two manifestations: euphemism form when the conflict is a hidden intention

of the person; the open form of three models of speech behaviour of the parties. Conflict is mostly stereotypical set the required language component, and it allows you to find the typical model of the verbal behaviour of people. The model of verbal behaviour that defines the transition from latent conflict state into an open confrontation; the model corresponding to the escalation of the conflict; the model, confirming its climax.

In modern Ukrainian society is the need to develop human cooperative communication skills, updating of social conflict-free communication and personal experience, enriching it with new active methods. So, *the prospects of research* first, see the analysis of forms and patterns of interpersonal interaction of individuals in other spheres of life, and secondly, in the formation of cooperative Ukrainian communicative competence that will ensure quality and positive communication.

References

1. Анцупов А. Я. Конфликтология : [учебн. для вузов] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Флорій Сергійович Бацевич. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
3. Белоус Н. А. Структурно-семантические аспекты конфликтного дискурса в коммуникативном пространстве : [монография] / Наталья Анатольевна Белоус. – М., 2007. – 246 с.
4. Борисевич В. В. Образы вербально-конфликтных ситуаций / В. В. Борисевич // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2003. – № 44. – С. 186–190.
5. Вороченко Л. В. Коммуникативный конфликт в современной лингвистической парадигме / Л. В. Вороченко // Известия Самарского центра РАН. Актуальные проблемы гуманитар. наук. – Самара, 2006. – № 4. – С. 50–57.
6. Иванова М. А. Прагмалингвистический статус неуспешного диалогического дискурса : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. А. Иванова. – Барнаул, 2007. – 17 с.
7. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А. В. Корольова // Studia Linguistica. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. – Вип. 1. – С. 48–53.
8. Мартынова Е. А. Типология явлений коммуникативного дискомфорта в ситуациях диалога : дисс. ... канд. филол. наук спец.: 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / Елена Михайловна Мартынова. – Орел, 2000. – 229 с.
9. Михальская А. К. Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической риторике / А. К. Михальская. – М. : «Academia», 1996. – 192 с.
10. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–129.
11. Рудик І. М. Діалог-конфлікт: стратегії розгортання й захисту / І. М. Рудик // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. Філологічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2003. – № 11. – С. 194–197.
12. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи / В. С. Третьякова // Проблемы образования, науки и культуры. Известия Уральского гос. ун-та. – Екатеринбург, 2003. – № 27. – Вып. 14. – С. 143–152.
13. Третьякова В. С. Речевая коммуникация: гармония и конфликт : [монография] / Вера Степановна Третьякова. – Екатеринбург, 2009. – 230 с.
14. Фадеєва О. В. Стратегії і тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук спец.: 10.02.04 «Германські мови» / Олена Володимирівна Фадеєва. – К., 2000. – 194 с.
15. Фролова И. Е. Системные основания определения конфликтного дискурса / И. Е. Фролова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – № 609. – С. 114–119.
16. Фролова І. Є. Вербалізований конфлікт в контексті культури / І. Є. Фролова // Вісник Сумського держ. ун-ту. Філологічні науки. – Суми, 2006. – № 11 (95). – Т. 2. – С. 77–82.
17. Чайка Л. В. Вербальні конфлікти: варіант класифікації / Л. В. Чайка // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – № 4. – С. 234–237.
18. Adejmolola A. Language and communication in conflict resolution / A. Adejmolola // Journal of Law and Conflict Resolution. – 2009. – June. – Vol. 1 (1). – P. 001–009.

List abbreviations source name

ITUL – channel ICTV: «Teach us to live»

ICLP – channel «Inter»: «Legal Proceedings»

NAUT – news agency «Ukrainian Truth». – <http://www.pravda.com.ua>

CISL – channel «Inter»: «Shuster LIVE»

FNA – channel «First National»: «Adrenaline»

FNSL – channel «First National»: «Shuster LIVE» (from 01.02.2014)

CSSF – channel STB: «Save our family»

CSWH – channel STB: «Weighted and happy»

UUS – channel «Ukraine»: «Ukraine Says»

UNIAN – news agency UNIAN. – <http://www.unian.ua>

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню евфемізованої та відкритої форм міжособистісної конфліктної комунікації у ЗМІ з позиції української комунікології. Проаналізовано особливості конфліктних форм спілкування, описано моделі мовної поведінки суб'єктів, що визначають вихід конфлікту з латентного стану та/або відповідають фазі ескалації.*

Ключові слова: *конфліктна комунікологія, засоби масової комунікації, міжособистісна конфліктна комунікація, модель мовної поведінки.*

Summary. *The article is devoted to the study of forms and types of interpersonal communication in the media from the position of Ukrainian conflict communicology. In the research cooperative and conflict, communication forms were grounded, established models of language behaviour of subjects that determine these forms of communication.*

It was determined that the conflicting form of communication in the media has two forms of manifestation. First one, it is a euphemism form. We can talk about this form when the conflict is a hidden intention of persons and the use of speaker evaluation marks on their opponent's is limited with the social status, age, sex, conditions of communication. Second one, it is an open form. It is due to the open confrontation: some communicative steps, different emotional and extra linguistic expressions, provoking a «third side», etc. The incident creates three models of speech behaviour of the parties. The model of speech behaviour of the parties (1), which determining to change the latent state of conflict, but the behaviour of individuals is limited to use some language resources. Model of speech behaviour of the parties (2), which is responsible for the escalation. During this phase, the person is reinforcing effective tactics with new confirming the uncontrollability of conflict, loss of opportunities to explain. The phase of escalation has certain impacts on conflicting opponents: grammatically, logically uncompleted phrases, re-formulation, repetition, equivalents of sentences; uncomplicated, unpopular, occasional sentences; brainstorming; negative assessment of the opponent; appearance replicas, allegedly not related to the content of the conflict, separated from its causes; replies of «third parties». Model of speech behaviour of parties (3), confirming the apogee of the conflict when individuals use all possible verbal and nonverbal resources. During this phase, the parties are using the tactics of the previous model, but enhance them.

Key words: *conflict communicology, media, interpersonal conflict communication, model of verbal behavior.*

Отримано: 28 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'28(477.42)

М. А. Бовсуновська

МОВНА СИТУАЦІЯ МІСТА ЖИТОМИРА

Сучасна мовна ситуація в Житомирській області досить складна: однозначно сказати, говорять мешканці області українською, суржиком чи російською, просто не можна. Це зумовлено історією області та її територіальним положенням. Житомирська область розташована на півночі України, в межах Поліської низовини, на півдні в межах Придніпровської височини. На півночі межує з Гомельською областю Білорусі, на сході з Київською, на півдні з Вінницькою, на заході з Хмельницькою та Рівненською областями України.

Історично ця територія перебувала у складі різних адміністративних одиниць: після Андрусівської угоди між Польщею та Росією 1667 року Житомирщина залишилася у складі Речі Посполитої, а сам Житомир був центром Київського воєводства. У ті часи Житомирщина була на межі католицького та православного світів. Хоча згідно з другим поділом Польщі 1793 року Житомирщина увійшла до складу Російської імперії, поляки залишалися впливовою силою у суспільній, культурній та мовних сферах.

Житомирщина – полідіалектний регіон. На теренах області поширені говірки: північно-українські (середньополіські), південно-західне наріччя (волинський діалект) і південно-східне наріччя (середньо наддніпрянський діалект). Зрозуміло, що на такій незначній території за наявності трьох різних нарічч мають місце факти мовних контактів (перехідні говірки). Отже, в територіально-діалектному плані Житомирщина строкатий регіон. Діалектні відмінності закономірно з часом нівелюються (стираються), тому південна межа Поліського наріччя, яка проходить і по території Житомирщини, з часом змінюється – в напрямку до скорочення. Микола Никончук, у своїх студіях, південну межу, порівняно з картами АУН, проводить значно на Північ [7, 12]. Оскільки населення міста поповнюється передусім за рахунок мешканців області, ці діалектні особливості накладають відбиток і на мовлення містян.

Діалектні особливості мовлення проявляються на всіх рівнях, але особливо на звуковому та морфологічному. Можна почути в мовленні житомирян, вихідців з північних регіонів, нерозрізнення звуків [и] та [і]: *вий, жито, лихо...* Жителі південних регіонів області вживають аналогічні флексії в атематичних дієсловах у формі другої особи однини теперішнього та майбутнього часу. Наприклад: *ти їсиш – ти дасиш*; Нерідко можемо почути давні форми займенників третьої відміни *вона* в родовому та знахідному відмінках: *на ню, до ню*.

Лексичні особливості проявляються менше, оскільки незрозумілі для мовців, тому використовуються лише за певних обставин, коли збираються представники однієї говірки. Наприклад, овручани поміж собою завжди *вила* назвуть *мач*, а *смалець – тук*. Але в ширшій аудиторії ці лексеми будуть незрозумілі, тому доведеться їх тлумачити.

Повсякденне мовлення з розвитком науково-технічного прогресу характеризується не лише місцевим діалектним, але й наддіалектним. Сучасну мовну картину регіону не можемо уявити без глобалізаційних процесів, які накладаються на традиційні, історичні, що склалися на певній території (Карта говорів Житомирщини).

Взаємопроникнення територіальних діалектів літературної мови та сучасних інтернаціоналізмів призводять до постання нової мовної реальності. Постають мовні одиниці, які виходять далеко за мовні норми, регулятором такої ситуації має виступати держава.

Донедавна, поліщуки із Житомирщини не могли вимовити нові для них слова: *пилорама (кілограма), мотоцикл (моциклет), велосипед (лісапед)*. А їхні діти та онуки уже озброєні як суржиком: *здрастує, больніца, врач, давленіє*, так і інтернаціоналізмами: *сайт, мишка, вінперсона*.

Із 20-х років ХХ ст. на Житомирщині починається активна трудова міграція українців із села до знекровленого громадянською війною міста, що не могло не впливати на мовну ситуацію загалом. Національний склад населення Волинського округу (тогочасне територіальне утворення, адміністративним центром якого було м. Житомир) відображений у табл. 1.

**Національний склад населення Волинського округу за даними
Всесоюзного перепису населення 1926 року**

Національні групи	Місце проживання		
	Місто	Село	Загалом
українці	13,68 %	86,32 %	100 %
	45,63 %	80,44 %	72,84 %
росіяни	63,13 %	36,87 %	100 %
	9,04 %	1,3 %	3,13 %
поляки	9,0 %	91,0 %	100 %
	5,64 %	15,92 %	13,67 %
євреї	83,69 %	16,31 %	100 %
	39,7 %	1,95 %	10,36 %
разом	20,03 %	71,7 %	91,7 %
	97,1 %	90,3 %	100 %

Як бачимо, українці переважно зосереджувалися в сільській місцевості (86,32%), але, зважаючи на їх загальне переважання в окрузі, в містах їхня частка сягала 45,63% від загального населення. Євреї зосереджувалися переважно у містах (83,69%), а їхня частка серед містян становила 39,7%. Росіяни, яких в усьому окрузі було трохи більше 3% (3,13%), мешкали переважно у містах (63,13%), де їхня частка зростала до 9,0%.

Зважаючи на неоднорідність національного і мовного складу мешканців області, зупинимось передусім на національно-мовній характеристиці обласного центру.

Перший перепис населення у Житомирі було проведено 18 грудня 1873 року. У цей час у місті було 43047 мешканців, розподіл проводився за віросповіданням. Проте у житомирській ситуації за цим показником можна робити висновок і про національний склад. Так, іудеїв (євреїв) у місті було 44,84%, православних (українців і росіян) – 32,53%, римо-католиків (поляків) – 18,94%, старообрядців (росіян) – 2,42%, лютеран (німців) – 0,92% [8, 12]. У 1912 році було проведено інший перепис. Хоча кількість населення за майже сорок років зросла вдвічі – до 88940 чоловік, характерно те, що структура населення за віросповіданням майже не змінилася. Іудеї залишилися найбільшою групою – 42,37%, кількість православних незначно зросла – до 36,76%, римо-католиків – незначно зменшилось до 16,97%, старообрядців залишалось так само 2,49%, лютеран – 1,19% [4, 167].

Мовою житомирських євреїв був ідиш. І досі у мові житомир'ян є велика кількість запозичених з ідиш слів: *шнобель* (ніс), *гендель* (торгівля, бізнес), *шахер-махер* (авантюристик). Охоче використовують житомиряни запозичення з ідиш тоді, коли їм потрібні міцні слова.

Польські слова і вирази також міцно увійшли в лексикон житомир'ян, які також мають експресивний характер (*щоб тебе шляк трафив*). Цікава трансформація відбулась зі словом *кобіта*: нейтральне у польській мові, у Житомирі воно чомусь вживається з негативною конотацією у значенні «бабера, груба жінка».

Зараз впливи ідиш та польської мови на мову житомир'ян відчуються не дуже сильно – ідеться лише про окремі слова і вирази. Звісно ж, найпотужніший вплив на мовну ситуацію міста (центру Волинської губернії) до жовтневого перевороту (як наслідок, після) був російський, оскільки російська мова як мова адміністрації, війська, освіти, релігії, преси, культури, частково торгівлі, медицини домінувала. У вищій адміністрації міста працювали переважно росіяни або давно русифіковані, лояльні українці. Серед службовців українці посідали нижчі щаблі, але на роботі послуговувались, звісно, російською. У дореволюційному Житомирі дислокувалися значні підрозділи царської армії, офіцери яких (переважно росіяни) були неодмінним складником життя провінційного вищого світу. Церковно-парафіяльні школи Житомира були російськомовні, хоча вчилися в них переважно українці – селяни та міщани. Ці школи фактично культивували українсько-російський суржик, оскільки вивчити російську добре за один-два роки навчання українці не могли. Усі газети Житомира були російськомовними. Торгівля перебувала в руках євреїв і росіян, оскільки серед українців традиційно було мало підприємців. Вищі класи та інтелігенція міста були російськомовними (незалежно від національності) та польськомовними (поляки). Євреї говорили на ідиш між собою, але для «зовнішнього світу» опановували російську. Так само робили й українці, що прибували з довколишніх сіл у місто працювати в промисловості,

яка активно розвивалася з кінця XIX століття (автохтони успішно русифікувалися). Російська, таким чином, виконувала роль посередника у цій ситуації трифокусного білінгвізму: українці, євреї і поляки вивчали російську не лише для спілкування з росіянами, а й для спілкування між собою.

Отже, російська мова/культура як офіційна, «вища», інтелігентська, літературна, міська протиставлялася українській мові/культурі як «нижчій», «простій», розмовній, сільській ще з XIX століття. Так само й суржик – найбільша проблема сучасних українських міст загалом і Житомира зокрема – виник не десять і не двадцять років тому.

Після революційних подій та громадянської війни картина почала стрімко змінюватися. Чимало представників вищих класів – росіян, євреїв, поляків – емігрували. Чимало євреїв було вбито під час денікінських погромів. Чимало поляків після радянсько-польської війни 1920–1921 рр. для самозбереження записувалися. Все ж робити якісь висновки про кількісно-якісну динаміку населення Житомира важко через брак відповідної статистики. За часів громадянської війни вона взагалі не велася, а матеріали за 20–30-ті роки (якщо вони взагалі існують) у Радянському Союзі були засекречені, вони й досі не опубліковані.

Житомир 20-х років – переважно російськомовний. Українізація викликала опір серед службовців і спочатку не принесла якихось вагомих результатів, але з часом помалу українізувався й Житомир. Значно успішнішою була українізація у сільській місцевості губернії, де населення було переважно українським [5]. У Житомирі, в якому українці аж ніяк не становили більшості (табл. 2), євреї та росіяни всіляко ухилялися від вивчення мови з невисоким рівнем престижу. Станом на 20 грудня 1924 р. у Житомирі як підсумок українізації перевірено 740 службовців, з яких добре українську мову знало 93 (12,6 %), напівволоділи – 249 (33,6 %), не володіло мовою 333 (45 %). За тими ж даними, по губернії загалом «пересічно письмова праця виконувалася українською мовою на 56 %, в розмові ж під час роботи майже завжди вживали російську мову. ... Відповідальні й висококваліфіковані робітники знову лишилися позаду всіх» [3, 11].

Таблиця 2

Динаміка національного складу населення Житомира, %

	1926	1939	1959	1989	2001
українці	37,2 %	47,8 %	56,4 %	71,8 %	82,9 %
росіяни	13,7 %	10,5 %	18,9 %	~16 %	~10 %
євреї	39,2 %	30,6 %	13,9 %	3,7 %	0,6 %
поляки	7,4 %	7,9 %	8,7 %	~6 %	~4 %
інші	2,5 %	3,2 %	2,1 %	2,5 %	2,5 %
населення, тис.	76,6	95,1	105,6	292,1	284,2

Загалом матеріали, наведені в таблиці, відображають загальну тенденцію щодо етнічного складу населення міста Житомира, що мало свою специфіку, зокрема, щодо кількості євреїв та поляків, відсоток яких був значно вищий порівняно з іншими областями.

У другій половині 20-х років починається індустріалізація: протягом 30-х років у Житомирі з'являються кілька потужних заводів, що вимагали робочої сили. Відіграла свою роль і відкритість освіти: часто отримання освіти було єдиним способом вирватися з села після згорання непу. І все ж україномовні селяни, приїжджаючи до міста і стикаючись з російськомовною бюрократією, професурою, висококваліфікованими робітниками та інженерами на заводах, відчували себе меншвартісними. Вони намагалися засвоїти російську, що призводило до виникнення українсько-російського суржика.

30-ті роки в історії Житомира залишаються до певної міри білою плямою. У Житомирі, як і в країні загалом, були масові репресії. Вони торкнулися насамперед чиновників, підприємців, партробітників, інтелігенції (в тому числі технічної), кваліфікованих працівників. Однак як ці процеси відбилися на мовній ситуації, сказати важко. Ця проблема потребує подальших ґрунтовних досліджень. Нацистська окупація стала жахливою трагедією для житомир'ян, передовсім євреїв. За містом діяв табір смерті, у якому їх масово розстрілювали. Після війни частка євреїв у місті була невеликою. Водночас, під час гітлерівської окупації діяли навчальні заклади з українською мовою викладання, видавалися українськомовні газети.

Після 1945 року в місті починається відбудова промисловості, а в 50–70-х роках – справжній промисловий бум. Міграційні процеси, що почалися у зв'язку з цим, власне, і відбувалися за рахунок україномовних селян, що приїжджали працювати на нових заводах, фабриках і комбіна-

тах, а також завдяки чималому військовому гарнізону. Якщо в 1945 р. населення міста становило 53 тисячі, то за п'ять років – уже 76 тисяч. Протягом 60-х – більш ніж 150 тисяч, до початку 90-х – близько 300 тисяч.

Мовна політика радянської влади була описана вже не раз, тому окремо зупинятися на ній не варто. Повоєнний Житомир через «приплив» сільського населення мав усі шанси стати природно українським, але не став. Російська мала стабільно вищий (підтримуваний) престиж. Вона було мовою номенклатури, бюрократії, ЗМІ, війська, вищої освіти, судочинства і т. д., тобто мовою офіційної та професійної сфер. Тому вчорашні селяни усіляко намагалися здобути собі вищий статус «городських», у тому числі намагаючись говорити «по-городському», тобто по-російськи. Прості робітники і службовці неминуче переходили на суржик: фонетика українська, морфологія – мішана, базова лексика – українська з російськими словами на позначення тих реалій, яких не було у сільській культурі.

Українці, що отримували вищу освіту, ставали українсько-російськими білінгвами. Росіяни, що приїжджали до Житомира за професійним розподілом (військові також), українську, звісно ж, вчити навіть не намагалися, до того ж і на законодавчому освітянському рівні це було дозволено (мову не вчили не лише дорослі, але й дітей за заявою батьків звільняли від вивчення української, якщо вони вступали не до 1-го класу). Національні меншини міста так само надавали перевагу російській. Більшість пенсіонерів Житомира (тобто саме тих людей, на яких впливала мовна ситуація 50–80-х) зараз або суржикомовні (причому це більш «український» суржик, ніж суржик їхніх дітей), або російськомовні. Невелика частина пенсіонерів – етнічних росіян (часто військових), проживши у Житомирі 20–40 років, українську мову взагалі ледве розуміють, тобто комунікативна потреба в ній у них ніколи не виникала. Так само дуже невелика частина говорить нормативною літературною мовою: це, як правило, викладачі або інтелігенція.

Отже, не селяни українізували Житомир, а Житомир їх русифікував. Найгірше було те, що нові покоління житомирян виростали з переконанням, що так має бути, що це правильно – відмовлятися від рідної мови. Переважно найбільшу зневагу до вихідців із села з їхньою «кугутською мовою» спостерігали в середовищі саме дітей учорашніх селян-мігрантів (яким зараз 35–50 років). Вони цією зневагою намагалися дистанціюватися від сільської культури, засвідчити свою «міськість», тобто російськість.

Таким чином, розмовною мовою Житомира поступово ставав суржик і російська. Українській залишилася лише обмежена сфера офіційної культури та хатнього вжитку.

Однак після отримання Україною незалежності відбуваються цікаві процеси. Привертає увагу динаміка національного складу за 1989–2001 рр.

Незважаючи на російськомовність, більшість житомирян виявилися досить патріотично налаштованими. Так, дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [2,11] в Житомирській області засвідчили, що 97,8 % українців (93 % усього населення області) назвали українську своєю рідною мовою, незважаючи на те, що нормативною літературною українською розмовляють не так багато людей. Те, що більш ніж 80 % росіян області назвали рідною мовою російську, підтверджує, що вони залишаються дуже стійкими у виборі мови і не вважають за потрібне українізуватися. Привертає увагу, що рідною українську назвали 94,5 % поляків, а от євреїв – лише 34,8 % (російську – 59,7 %).

Таблиця 3

Національний склад населення Житомирської області за даними Всеукраїнського перепису населення

Населення області за національним складом	Кількість, тис. осіб	Кількість наявного населення (у відсотках)	
		1989 рік	2001 рік
Усього	1389,3	100,0	100,0
Українці	1255	84,9	90,3
Росіяни	68,9	7,9	5,0
Поляки	49,0	4,5	3,5
Білоруси	4,9	0,5	0,4
Євреї	2,6	1,4	0,2

Українську мову вважали рідною 93,0 % населення області, 6,6 % – російську. Для порівняння: в Україні загалом вважали рідною мовою українську – 67,5 % населення, російську – 29,6 %.

**Мовний склад населення Житомирської області за даними
Всеукраїнського перепису населення**

Національність	Вважали рідною мовою (%)			
	мову своєї національності	українську	російську	мову іншу
Українці	97,8	X	2,2	0,0
Росіяни	81,3	18,6	X	0,1
Поляки	1,3	94,5	4,2	0,0
Білоруси	28,0	32,1	39,8	0,1
Євреї	5,4	34,8	59,7	0,1
Інші національності	26,1	30,9	37,3	5,7

Українська мова все частіше звучить на вулицях Житомира саме за рахунок двомовних українців, що більше не відчувають такого сильного, як колись, мовного тиску та зневаги. Україномовні в побуті чиновники без опору (на відміну від російськомовних) прийняли українську як мову діловодства, хоча і з певними мовними труднощами (на початку 90-х років у Житомирі нерідко кепкували над незвичними для вуха українськими новотворами, але але з часом уживання останніх усе менше викликало подивувань). Освіта (і вища, і шкільна) перейшли на українську мову (шкіл з російською мовою навчання в області 2), хоча викладачі, які читають уроки українською, на перервах часто послуговуються російською. У сфері вищої освіти навчальний процес здійснюється лише державною мовою.

Отже, місто Житомир, як і вся область, виразно демонструють загальноукраїнські тенденції, як щодо національного складу населення, так і щодо володіння українською та мовами національних меншин. Упродовж радянського періоду виразно простежується збільшення відсотку вживання російської мови та зменшення української, що і закономірно для розвитку імперії. Русифікаційні процеси призупинено від часу проголошення незалежності України.

Упродовж всіх 26 років незалежного існування, Україна помітно толерує розвиток мов національних меншин, нерідко, на шкоду державній мові. Зокрема, в місті Житомирі немає обмежень щодо задоволення культурно-мовних потреб місцевих національних меншин (поляків, росіян, євреїв): євреї здобувають освіту рідною мовою у своїй спеціальній школі, для поляків та росіян в окремих школах існують польські та російські класи, на телебаченні та радіо транслюють програми мовно-національних меншин, у періодиці, взагалі спостерігаємо явний перекик у бік продукції російською мовою.

Список використаних джерел

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М. : Издание ЦСУ Союза ССР, 1928–29. Том 10–16. Таблица VI. Население по полу, народности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=1873.
2. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_2&rz_b=2_1&k_t=80&bottom=cens_db
3. Жилюк С. І. Російська церква на Волині / С. І. Жилюк. – Полісся – Житомир, 1996. – 263 с.
4. Житомир в історії Волині та України : тези всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції. – Житомир, 1994.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Т. 6. – 727 с.
6. Натикач П. І. Політика «коренізації» на Волині / П. І. Натикач // Волинь-Житомирщина. – 1998. – № 3. – С. 73–83.
7. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся / М. Никончук. – К.–Житомир, 1994. – карти № 22, 32, 39, 99, 108.
8. Хвостова Л. Найперший перепис у Житомирі / Л. Хвостова // Панорама. – 2001. – № 17 (324). – С. 8–21.

Анотація. У статті здійснено аналіз мовної ситуації міста Житомира від початку ХХ століття до сьогодення, зацентровано увагу на багатонаціональності Житомира та намагання розв'язати культурно-мовні проблеми в різні періоди. Вказано на неприпустимість нехтування мовним питанням для розвитку національних мов.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовна норма, суржик.

Summary. *The article analyzes the linguistic situation of the city of Zhytomyr from the beginning of the 20th century to the present, focuses on the multiethnicity of Zhytomyr and attempts to solve cultural-linguistic problems in different periods. It is pointed out that the language issues are not being ignored for the development of the national languages.*

The present language situation in the Zhytomyr region is rather complicated: it is simply impossible to say clearly, the inhabitants of the region speak Ukrainian, Surzhik or Russian. This is due to the history of the region and its territorial situation position.

Zhytomyr region is polydialectal region. On its territory such dialects as North-Ukrainian (Middle Poles), South-Western dialect (Volyn dialect) and South-Eastern dialect (Middle Dnieper dialect) are common. The conclusion was made, that in the territorial-dialectal plan, Zhytomyr region is a colorful region. Dialectal differences are naturally being eroded over time, so the southern boundary of the Polissian dialect, which passes through the territory of Zhytomyr region, changes over time – in the direction of reduction.

Ukrainians were mostly concentrated in rural areas (86.32%). Jews were concentrated mainly in cities (83.69%). The Russians, who were slightly more than 3% (3.13%) throughout the district, lived mainly in cities (63.13%), where their share grew to 9.0%. Then the article gives the characteristic of the Zhytomyr region through the national and linguistic aspects.

Despite Russian speaking, the majority of Zhytomyrs were quite patriotic. Thus, the data of the All-Ukrainian Population Census 2001 [2, 11] in the Zhytomyr region showed that 97.8% of Ukrainians (93% of the total population of the oblast) called Ukrainian as their native language. The fact that more than 80% of Russians in the region called Russian as their native language confirms that they are very persistent in choosing the language and do not consider it necessary to become more aggressive. The investigation shows, that it is noteworthy that 94.5% of Poles named their native Ukrainians, and only 34.8% of Jews (Russians – 59.7%).

Ukrainian language is spoken more and more on the streets of Zhytomyr and the bilingual Ukrainians no longer feel, the linguistic pressure and contempt as strong, as before.

Consequently, the city of Zhytomyr, as well as the whole region, clearly shows the national tendencies, both in terms of the national composition of the population, and in relation to the possession of Ukrainian and the languages of national minorities.

This study supports the idea that throughout the 26 years of independence of Ukraine is significantly tolerating the development of languages of national minorities, often to the detriment of the state language. In particular, there are no restrictions in the city of Zhytomir for the cultural and linguistic needs of local national minorities.

Key words: *linguistic policy, linguistic situation, linguistic norm, surzhik.*

Отримано: 29 серпня 2017 р.

УДК 811.161'373.21

Н. О. Бойко

НАЗВИ ЧАСТИН ТІЛА ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕГІДРОНІМНИХ ОЙКОНІМІВ

Проблема сприйняття географічного простору і просторових відношень є однією з актуальних у сучасних філологічних і культурологічних студіях [1; 5]. Проте топонімічний матеріал вивчається у цьому плані недостатньо. Існує декілька наукових праць, присвячених проблемі відображення географічної орієнтації в топонімії [1; 8]. Основні проблеми відображення системи орієнтації у просторі і ментального образу простору вимагають детального вивчення. Зокрема постає питання про формування типу дегідронімних ойконімів, які представлені в ономастичних системах кожної із слов'янських мов.

Водні об'єкти – це орієнтири, біля яких виникають поселення. Назви водних об'єктів (рік, морів, потоків тощо) як найдавніші є основою для творення ойконімів, які розташовані біля них. Оними, похідні від гідронімів, С. Роспанд відносить до топографічних назв [11, 34–35]. Їх можна розділити на 2 групи: 1) ойконіми, похідні від географічних термінів (*річка, озеро, рука, струмок*: н.п. *Ріка, Озеро, Заріка, Поток*); 2) ойконіми, що утворені від гідронімів (м. *Задонськ* ← р. *Дон*, м. *Мена* ← р. *Мена*, с. *Прислуч* ← р. *Слuch*). Набір семантичних полів, що залучаються до

онімічних рядів, зумовлений набором самих реалій, які одержують власні назви. Враховуючи складність розкриття первинної семантики основ ойконімів, зумовлену специфікою номінації, необхідно зазначити, що назви поселень, що мотивовані найменуваннями водних об'єктів, опосередковано несуть інформацію про природничо-географічні властивості реалій. Нерідко вони включають до свого складу географічний термін, що є засобом локалізації населеного пункту по відношенню до іншого об'єкта навколишнього середовища.

Ойконіми, утворені від географічних термінів, відрізняються від чисто ономастичних топонімів тим, що перші також і означають, а другі, за Є. Куриловичем, тільки називають. Основним видом зв'язку географічних термінів з топонімами є їх конкретизація [4, 9]. Традиційно виділяють дві групи термінів: родові, які узагальнюють географічні явища і об'єкти (річка, озеро, гора і т.і.), і видові, що вказують на вузькоспеціальні риси і об'єкти (затон, рукав, пік) [7, 100]. Видові терміни частіше ономастизуються, ніж родові.

Переважає більшість власних назв походить від апелятивів. На думку Скляренка О. і Скляренка О., їх семантична «непрозорість» пояснюється тим, що вони пройшли значний трансформаційний шлях і первинна семантика повністю стерлася, або вони є іншомовними запозиченнями [12, 160–161]. Власні назви – це мовні знаки другого порядку. Отже, в кожному топонімному регіоні є назви поселень відгідронімного (транстопонімного) походження – трансгідронімні метоніми.

Розглянемо дегідронімні ойконіми, утворені від гідрографічних термінів. Слід зазначити, що важливим різновидом пропріальної номінації є процес метафоризації та онімізації апелятивних лексем. Цей процес широко розповсюджений у топонімічних системах Східної, Західної і Південної Славій.

Ономастична метафора – пропріальне переосмислення апелятивної назви об'єкта, який має певну схожість, подібність (реальну або уявну) з іншим об'єктом, якому присвоюється ця апелятивна лексема як власна назва. Цей процес ґрунтується на семантичному понятті аналогії: це приписування об'єкту незвичної ознаки [12, 166–167].

Основним просторовим параметром в ойконімії є локалізація об'єкта, який дозволяє визначити точку зору номінатора (людини) по відношенню до просторових об'єктів. Ця базова одиниця передбачає розгляд проблеми точки відліку у просторовій топонімічній номінації і проблеми позиції спостерігача. Річка як зорієнтований об'єкт-посередник передбачає положення спостерігача обличчям до гирла (устя) річки. На думку Березович О.Л., якщо автоорієнтація прив'язана до тіла людини, то орієнтація по річці може бути вмотивована можливістю розгортання образу цього водного об'єкта на антропоморфній основі, оскільки цього образу зафіксовані географічними термінами (пор. *голова* – 'вершина реки', *черёво* – 'изгиб, излучина реки', *локоть* – 'излучина реки, меандра', *палец* – 'небольшой ручей, впадающий в реку', *колени* – 'резкий, крутой изгиб, лука') [1, 148].

Об'єктом нашої уваги є структурно-семантичний аналіз ойконімів, похідних від гідрографічних термінів, зокрема назв поселень з основами **kolěno*, **olkъtzь (lokotъ)*. Ойконіми із зазначеними основами представлені в ойконімічних системах Східної, Західної і Південної Славій.

Основа **kolěno* пов'язана з анатомічним терміном *коліно*, серед значень якого у слов'янських діалектах є й такі, що мають гідронімічне значення: укр.діал¹. *коліно* 'звивина річки' [15, 102], блр. *калена* 'крутий поворот річки, дороги' [17, 85].

У Словнику В.І. Даля ця лексема означає «самый заворот и пространство от одного изгиба до другого; плесо» [3, 145]. У значенні 'резкий, крутой изгиб реки, лука, меандра' виступає воно як місцевий географічний термін [9, 291].

Основа **kolěno* широко представлена у назвах населених пунктів України. Це назви поселень, що утворилися шляхом демінутивізації й плюралізації: сс. *Колінки* Стн.², *Колінці* Стн. [14, 518], х. *Колінця* Рв. [14, 290]. Є назва поселення, утворена шляхом онімізації апелятива *коліно*. Наприклад, н.п. *Колени* у колишній Вл. губ. [21, 304].

Ойконіми з основою **kolěno* зустрічаються в назвах поселень Білорусі і Росії, наприклад, н.п. *Колени* у колишніх Гродненській, Мінській, Петербурзькій губерніях [21, 304], н.п. *Колени* в Воронежській і Саратовських областях, *Колени* в Киров. обл. [9, 291], сс. *Колени*, *Колени* в колишніх Смоленській і Рязанській губерніях [21, 305]. Широко представлений цей гідрографічний термін у назвах поселень на теренах Західної Славії. На території Польщі – н.п. *Kolano* [23, 257–258], на території Чехії ойконім *Kolence* [20, 248].

Топоніми з основою **kolěno* є в ойконімічній системі Південної Славії: *Koleno*, *Kolenko* [18, 56]. На думку В.П. Шульгача, в основі цих і подібних назв – географічний термін-метафора [16, 121]. Слід зазначити, що значна кількість назв поселень утворилася способом демінутивізації й плюралізації.

В ойконімічній системі України є назва *Криві Коліна* в Тальнівському р-ні [14, 289; 6]. Це синтаксичний ойконім, що утворює словосполучення за моделлю «прикметник + іменник». На-

зві такої структури утворюються іншим принципом пропріальної номінації – ономастичним дескриптивізмом. Цей принцип один із найстаріших і пов'язаний з іншими принципами пропріальної номінації. Дескриптиви, залежно від ознаки, що лежить в основі найменування, входять до складу кількох груп. Одну з них складають дескриптиви, утворені за ознакою відчуттів. Для людини саме зорові враження найважливіші серед усіх відчуттів. Отже, окремі групи назв становлять дегідронімні ойконіми, утворені за ознакою розміру, кольору, конфігурації і под. Назва села *Криві Коліна* належить до прямих топонімних дескриптивів, утворених за ознакою конфігурації течії річки Гірський Тікич [6, панорамний план села].

Слово *локоть* в діалектах російської мови має значення 'угол, ломаний сгиб, колено' «Речка вся в локтях, течет локтями, вдалась, либо выдалась локтем» [3, 264]. У значенні 'згин, лука' ця лексема зафіксована в пам'ятках писемності [13, 277]. В діалектах української мови топографічний апелятив *локоть* зустрічається в значенні 'звивина річки' [15, 127]. В. П. Шульгач відносить основу *olkъtzь (*lokotъ*) до праслов'янського гідронімного фонду [16, 190].

Праслов'янська основа *olkъtzь (*lokotъ*) широко представлена у назвах поселень на теренах Східної Славії. Серед них є ойконіми, що утворені онімізацією апелятива. Наприклад, х. *Локоть* в Підбузьк. р-ні Др. обл. [14, 146], с. *Локіть* в Ирш. окрузі Зк. [14, 684], н.п. *Локоть* в колишніх Курській, Орловській, Петербузькій, Мінській і Вітебській губ. [22, 201]. Назви такої структури є в ойконімічних системах Південної і Західної Славії. Пор. *Lakat* – поселення в Боснії і Герцеговині [19, 255], *Loket* – топоніми в Чехії [20, 655].

Цей термін представлений також і у деривативних ойконімах. На теренах Східної Славії є назви поселень, утворені способом плюралізації: н.п. *Локти* в колишніх Мінській і Вітебській губ. [22, 201]. Невелика група назв поселень утворилася шляхом деминутивізації й плюралізації: н.п. *Локотки* в Сум. обл., *Локотцы* в Тверськ. обл. [10, 19]. Серед назв поселень зустрічаються і суфіксальні утворення: х. *Локотьків* у Чрг. обл. [14, 664], *Локотск* у Новгород. обл. [10, 19].

Серед відгідронімних ойконімів з основою *olkъtzь (*lokotъ*) є назва, утворена префіксацією. Це назва села *Залокоть* Дрогоб. р-ну Льв. обл. [24, 353], яку можна розглядати як топонім-орієнтир, внутрішня форма якого пов'язана з вказівкою на місцезнаходження об'єкта.

Розглянуті назви поселень, похідні від гідрографічних термінів *коліно*, *локоть*, свідчать про вплив антропоцентризму на формування ойконімічних систем Східної, Західної і Південної Славії.

Трансонімізація, подібно до онімізації апелятивів, супроводжується деривацією, тому що онім попадає у нові умови і перебудовується під впливом відповідної системи. В ойконімії використовується обмежений масив частотних топооснов і велика кількість випадкових.

Проведений аналіз свідчить, що розвиток номінаційної моделі зумовлено взаємодією екстра- і інтралінгвістичних факторів.

Етнокультурна інформація, яка представлена в ойконіміконі, має свої особливості. Вона визначається специфікою її відображення в мові, набором семантичних полів, конструюванням моделей слів. Ойконімікон кодує інформацію про сприйняття людиною навколишнього простору, яка є найважливішою складовою моделі всесвіту.

Вивчення ономастично переосмислених мовних одиниць, їх реетимологізоване існування в ментальній топонімії, що віддзеркалює світоглядні моделі мовців, що користуються цією пропріальною лексикою, є перспективним у рамках сучасної наукової парадигми, яка має антропоцентричну спрямованість.

Примітки

¹Список скорочень назв мов, наріч і діалектів збережено за цитованими джерелами.

²Назви адміністративно-територіальних одиниць збережено за цитованими джерелами.

Список використаних джерел

1. Березович Е.Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Български етимологичен речник / Съст. Георгиев В., Гълъбов Ив., Заимов Й. и др. – София, 1979. – Т. 2. – 740 с.
3. Даль В.И. Словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М., 1955. – Т. 11. – 779 с.
4. Карпенко Ю. А. Взаимосвязь географических терминов и топонимов / Ю.А. Карпенко // Местные географические термины в топонимии. – М., 1966. – С. 6–9.
5. Лотман Ю.М. Избранные работы: В 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллинн, 1992. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 580 с.
6. Мовчан В.П. Криві Коліна крізь терни і роки. В історії села – історія України. Історико-краєзнавча, художньо-публіцистична оповідь / В.П. Мовчан, І.А. Нерубайський, В.Й. Олійник. – К. : КВІЦ, – 712 с.
7. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 382 с.

8. Мурзаев Э.М. Географическая ориентация и ее отражение в топонимии / Э.М. Мурзаев // Известия РАН. Сер. геогр. – 1993. – № 4. – С. 173–198.
9. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М., 1999. – Т. 1. – 339 с.
10. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М., 1999. – Т. 2. – 353 с.
11. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / С. Роспонд // Восточнославянская ономастика / Отв. ред. А. М. Суперанская. – М. : Наука, 1972. – С. 9–89.
12. Скляренко О. Типологічна ономастика: [монографія]: у 5 кн. Книга перша: Лексико-семантичні особливості онімного простору / Олексій Скляренко, Ольга Скляренко. – Одеса: Астропринт, 2012. – 416 с.
13. Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1981. – Вып. 8. – 351 с.
14. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1947. – 1064 с.
15. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е.А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 212 с.
16. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
17. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін. – Мінск, 1971. – 340 с.
18. Bezlaj F. Etimološki slovar slovenkega jezika / F. Bezlaj. – Ljubljana, 1982. – Knj. 2. – 235 s.
19. Imenik mesta. Pragled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd, 1956. – 497 s.
20. Profous A., Svoboda J. Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny / A. Profous, J.Svoboda. – Praha, 1949. – Díl II. – 706 S.
21. Russisches geographisches Namenbuch. – Wiesbaden, 1969. – Bd. IV (lfg.2). – S. 241–480.
22. Russisches geographisches Namenbuch. – Wiesbaden, 1970. – Bd. V (lfg.1). – 240 s.
23. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1883. – T. IV. – 963 s.
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1895. – T. XIV. – 930 s.

Анотація. У статті розглянуто відгідронімні ойконіми, похідні від гідрографічних термінів **kolěno*, **olkъtъ* (*lokotъ*). Проведений аналіз ойконімів дозволив диференціювати основні словотвірні типи назв із вказаними основами на територіях Східної, Західної і Південної Славії, визначити принципи пропріальної номінації цього типу онімів.

Ключові слова: апеллятив, ойконім, онім, ономастична метафора, ономастичний дескриптивізм, трансонімізація.

Summary. The author examined hydronimik ojkonims based on stems **kolěno*, **olkъtъ* (*lokotъ*). The main derivational means of names of settlement with these stems on Eastern, Western and South Slavonic territories are defined. The stem **kolěno* forms the names of settlement in all Slavonic languages. There are many names *Колено* in Russian language. Ojkonimik system of Ukraine consists of different derivative models making from appellative *коліно* (*Колінки*, *Колінці*, *Колінця*). Word *коліно* is the term- metaphore.

Ukrainian ojkonimik system has syntaktik ojkonim *Криві Коліна*. This ojkonimik type build combination of words on model «adjective + noun». Hydronimik ojkonims with such structure based on another principle of proper's name nomination – on onomastic descriptivism. This principle is connected with other principles of proper's name nomination. Ojkonim *Криві Коліна* is motivated on sign of curve stream.

The term **olkъtъ* (*lokotъ*) takes an active part in nomination of settlements in all Slavonic languages. The names *Локоть*, *Локти*, *Локотки*, *Локотцы*, *Локотьків* (Russia, Ukraine, Belarussia), *Lakat* (Bosnia & Herzegovina), *Loket* (Czech) form by onimization of appellative *lokotъ*. Hydronimik ojkonim *Залокоть* (Ukraine) is the approximate onim.

Reviewed the names of settlements, derived from the Hydrographic terms *коліно* *локоть*, show the influence of anthropocentrism on formation of ojkonimik systems of the Eastern, Western and Southern Slavij.

Slavonic ojkonimik system has own features and peculiarities in nomination of names. Derivational means of hydronimik ojkonims has some features depends on specific peculiarities of ojkonimik system. Transonimization as onimization of appellatives often is accompanied by derivation. The analysis

Ethno-cultural information that is presented in ojkonimikon, has its own characteristics. It is determined by the specifics of its reflection in language, a set of semantic fields, construction of models. Ojkonimikon encodes information about human perception of the surrounding space, which is the most important part of the model of the universe.

Key words: *appellative, ojkonim, onim, onomastic descriptivism, onomastic metaphore, transonimization.*

Отримано: 15 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'373.421

О. І. Васецька

КВАЗИСИНОНІМІЯ В СИНТАКСИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: ВАРІАНТИ ТЕРМІНІВ ОЗНАЧЕННЯ, ДОДАТОК

Фундаментальною властивістю будь-якої мови є варіювання мовних елементів, під яким розуміємо функціонування в текстах одиниць, які, маючи той самий смисл, відрізняються за формою (формальна варіантність, власне варіантність) і, меншою мірою – за семантикою (семантична варіантність, власне синонімія). Цій «вічній» проблемі (варіативності) в термінології присвячено низку праць К.Я. Авербуха, Л.А. Булаховського, Г.Й. Винокура, І.І. Ворони, Г.А. Іванової, І.М. Кочан, О.А. Мартиняк, Т.В. Михайлової, В.М. Молодця, С.Є. Нікітіної, Е.В. Неженець, О.І. Нечитайло, Л.О. Симоненко, О.В. Суперанської, О.О. Тараненка, А.В. Ткач, Г.А. Уфімцевої та інших дослідників, проте й досі не з'ясованими залишаються чимало питань, зокрема термінологічні номінації розглядуваного явища, відсутність критеріїв для розмежування одиниць на позначення того самого поняття, особливості синонімних рядів тощо.

За нашими спостереженнями, класифікація термінів із тотожним та близьким значенням на основі структурно-семантичного та когнітивно-дискурсивного підходів найповніше враховує семантичні та гносеологічні різновиди термінологічних одиниць. Розрізняємо семантичну варіантність (яку традиційно кваліфікують як синонімію), а також формальну варіантність. Виявом семантичної варіантності в межах цієї класифікації є сигніфікативні (поняттеві) синоніми та концепційні синоніми, формальна ж варіантність представлена словотвірними дублетами, або морфоваріантами, структурними, правописними, етимологічними, акцентуаційними, аббревіатурними та символічними дублетами.

Оскільки розвиток синтаксичної термінології триває, значне місце займає семантичне варіювання, представлене концепційними синонімами (або квазісинонімами), які позначають той самий феномен у різних наукових напрямках, школах, концепціях, теоріях і т. ін. [18, 185–186].

Пропонована стаття є продовженням серії публікацій, присвячених аналізу явища концепційної синонімії в синтаксичній термінології [3; 4]. Метою статті є підтвердження статусу концепційних синонімів для рядів термінів *означення* – *атрибут*; *додаток* – *об'єкт* – *комплемент*.

Означення (атрибут) – це другорядний член речення, функцією якого є вказівка на ознаку предмета.

Терміном *атрибут* послуговуються переважно в західноєвропейському мовознавстві. Зокрема, в «Словнику лінгвістичних термінів» Є.В. Кротевича, Н.С. Родзевич роз'яснено: *атрибут* – це «термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і термін *означення*» [20, 19].

Проте в сучасніших словниках лінгвістичних термінів спостерігаємо різне трактування *означення* та *атрибута*. З одного боку, не зафіксовано жодної різниці між цими термінами, адже поряд розташовані заголовне слово та його синонім. Пор.: «*Означення, атрибут* – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і підпорядковується іменникові» [11], «*Означення (атрибут)* – другорядний член речення, що виражає ознаку предмета і пояснює слово з предметним значенням, залежний від підмета або додатка, не належить до структурної схеми речення і виступає необов'язковим членом речення...» [17 (т. 2), 322]. З іншого, – терміни *означення* та *атрибут* подані в різних словникових статтях (часом із відсутнім посиланням на основний термін), що не дозволяє вважати ці одиниці синонімними. Таку фіксацію термінів *атрибут* та *означення* представлено, наприклад, у термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» О.О. Селіванової та в «Короткому тлумачному словнику. Українська мова» [15, 19, 112; 25, 46, 424].

Зауважимо, що існування міжмовної омонімії в граматичних терміносистемах французької, німецької, а також російської мов спричинило необхідність французький термін *attribut* перекладати як *предикативне означення* або *предикатив*, а *épithète* – як *атрибутивне означення* або просто *означення* [28, 163]. Відповідно, власне *атрибутивні означення* (за Л. Теньером) є *означеннями* в традиційному розумінні цього поняття, тобто є членами речення, що характеризують іменник. Імовірно, елемент *атрибутивне* в цьому випадку є вказівкою на те, що *означення* виражене прикметником або іншою частиною мови, яка виконує функції прикметника (морфологізоване).

Загальноживані одиниці *означення* та *атрибут* багатозначні, але тільки в функції граматичних термінів вони збігаються. У науковій літературі термін *атрибут* має декілька потрактувань: вузьке значення передбачає розуміння атрибута як ознаки суб'єкта або об'єкта; широке – атрибутом визнає будь-яку ознаку (ознаку ознаки, ознаку предиката). Так, терміном *означення*, під яким розуміють «твердження, що роз'яснює якого розуміння надають тій чи іншій назві або виразові» [6, 657], також послуговуються в математиці, а *атрибутом* як суттєвою, невід'ємною властивістю предмета або явища – у філософії [2, 72]. Водночас той факт, що означення «співвідносяться з позицією атрибута в семантико-синтаксичній структурі речення» [7, 87], доводить належність термінів *означення* та *атрибут* до розряду концепційних синонімів (квазисинонімів).

Зазначимо, що поряд із «традиційними» термінами *означення* та *атрибут* спостерігаємо поодинокі випадки вживання одиниці *додавання* (як означення). Це слово є перекладом з латини терміна *атрибут*. Напр.: «У лінгвістичній літературі термін «атрибут – додавання, означення» визначається як знак, що є відповідником властивостей певного предмета чи поняття» [27, 76].

Означення характеризує предмети або прямо (безпосередньо), або опосередковано, а тому в межах системно-структурного синтаксису виділяють два їхніх різновиди. Фіксуємо такі ряди термінів-концепційних синонімів: 1) *узгоджені означення* [20; 24], *морфологізовані означення* [20], *безпосередні (присубстантивні) означення* [1, 54; 26, 223], *узгодженники* [12, 23], *узгоджені компоненти (поширювачі)* [21, 514–515]; 2) *неузгоджені означення* [20; 21; 24], *неморфологізовані означення* [20], *опосередковані означення* [Кучеренко 43], *неузгоджені означальні поширювачі* [21], *неузгоджені поширювачі означального типу* [14].

Попри те, що одиниці *узгоджений*, *морфологізований*, *безпосередній*, *присубстантивний* не виступають синонімами в загальному вжитку, їхнє використання в наукових текстах у складі термінологічних сполучень дозволяє визнати їх близькими за значенням. *Узгоджені* (присубстантивні, морфологізовані, безпосередні) *означення* безпосередньо виражають відношення ознаки до предмета, перебуваючи в тому самому роді, числі та відмінку, що й пояснюваний іменник (субстантив substantivum). Оскільки безпосередню ознаку виражають здебільшого прикметники, тільки означення, виражені прикметниками вважаються *морфологізованими*, тобто є такими членами речення, «для яких дана синтаксична функція є первинною, типовою, основною» [9].

Практика вживання цих одиниць демонструє, що дослідники обирають переважно один із варіантів термінів, проте спостерігаємо випадки паралельної фіксації пар синонімів: «*Виходячи з характеру синтаксичного зв'язку з означуваним словом, розрізняють узгоджені (морфологізовані) означення, що виражаються прикметниками, дієприкметниками та прикметниковими словами, напр. і неузгоджені (неморфологізовані) означення, які виражаються іменниками, прислівниками, інфінітивами та предметно-особовими займенниками третьої особи, напр...*» (20, 109); «*Безпосередні означення називають безпосередню ознаку предмета, тобто виражають відношення ознаки до предмета. Тому обов'язковою формальною ознакою безпосереднього означення є його присубстантивна позиція*» (26, 223); «*У структурі простого речення узгоджені компоненти виконують роль власне-означення або виокремлювально-означальну функцію [Шахматов 1941: 29] і мають такі релевантні формальні та семантичні ознаки: 1) не входять у структурну схему речення, будучи периферійними компонентами, і не формують його предикативного центру; 2) спеціалізована морфологізована форма вираження – прикметник і дієприкметник; 3) типова форма синтаксичного зв'язку – підрядний, узгодження (на цій підставі І. Вихованець пропонує називати узгоджені члени речення «узгодженниками») [Вихованець 2005: 23]...*» [21, 514–515].

Отже, нині спостерігаємо різне потрактування і, відповідно, представлення термінів *означення* та *атрибут* в лексикографічних джерелах. Практика використання термінів на позначення видів означень свідчить про їхню синонімність, попри відсутню фіксацію в лексикографічних джерелах.

Розглянемо ряд концепційних синонімів *додаток* – *об'єкт* – *комплемент*.

Додаток традиційно визначають як «другорядний член речення, що означає об'єкт дії, стану чи ознаки і відповідає на запитання непрямих відмінків» [13, 69; 15, 53]; «другорядний член речення, що означає предмет (об'єкт), на який спрямовані (або якого стосуються) дія, процес,

стан чи ознака» [8]; «другорядний член речення, найбільш типовою функцією якого є позначення процесуального об'єкта (на який спрямовано дію, стан; який є знаряддям, допоміжним засобом дії тощо)» [25, 133], «другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака» [29, 391].

Термін *об'єкт* у лінгвістиці має такі значення: «Об'єкт (від лат. Objectum – предмет) – 1. Формальна категорія синтаксису; те саме, що додаток. 2. Семантична категорія синтаксису, що стосується назв предметів або істот, на які спрямовано дію, процес або стан, звичайно виражені дієсловом.» [10]. В 11-томному Словнику української мови перше значення слова *об'єкт* пов'язане з філософією: «філос. Пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї» [5]. За даними філософського енциклопедичного словника, «Об'єкт у логіці – одне з основних понять логічної семантики, позначає будь-який предмет, на який спрямована думка, мислення, судження» [19, 439].

Незважаючи на те, що терміни *додаток* та *об'єкт* виступають синонімічними, у їхньому використанні простежуємо яскраве маркування, тобто термін *додаток* застосовують під час опису структури мови з системно-структурної позиції, терміном *об'єкт* позначають предмети або істоти, на які спрямовано дію з позиції функціонального (семантичного) синтаксису.

Окрім термінів *додаток* та *об'єкт* спостерігаємо введений в обіг щодо українського синтаксису термін *комплемент*, який також потрактовуємо як синонім: «Термін *сепаратизація*, очевидно, вперше ввів у синтаксичну науку І. Мещанинов, визначаючи його як особливий різновид синтаксичного зв'язку між перехідним дієсловом відзосередженої семантики і його комплементом (додатком), оскільки, на думку лінгвіста, цей зв'язок суттєво відрізняється від сполучення дієслова конкретної семантики з іменником, де наявний основний вияв керування і обидва компоненти становлять єдиний член речення: брати уроки, мати розмову тощо» [16, 27]; «Позначення в структурно-синтаксичних формулах: ... Со – об'єктний комплемент / додаток...» [23, 109]. Побіжно зазначимо, що цю одиницю використовують в описі членів речення в англійській мові.

Терміни *додаток* та *об'єкт* визнаємо квазісинонімами з огляду на їхні тотожні значення та використання в різних аспектах дослідження синтаксису. Окрім цього, спостерігаємо окремі випадки вживання терміна *комплемент* на позначення члена речення, що називає об'єкт дії, і, відповідно, ряд термінів-синонімів розширюється (*додаток – об'єкт – комплемент*).

Отже, у лінгвістичній літературі зафіксовано низку синонімічних термінів на позначення членів речення. Ці одиниці (*означення – атрибут, додаток – об'єкт – комплемент*) визнаємо концепційними синонімами, адже терміни на позначення традиційних означень та додатків корелюють із термінами, які використовують на позначення компонентів семантико-синтаксичної структури речення (логічного синтаксису).

Список використаних джерел

1. Арібжанова І. М. Зміст і форма члена речення / Ірина Арібжанова // Українське мовознавство. – 2010. – Вип. 40. – С. 54.
2. Бурячок А. А. Атрибут / А. А. Бурячок // Словник української мови [в 11 т.]. – Т. 1. – 1970. – С. 72.
3. Васецька О. І. Квазісинонімія в синтаксичній термінології: підмет, суб'єкт, актант, агенс, аргумент / О. І. Васецька // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2015. – Вип. 3 (2) – С. 43–52.
4. Васецька О. І. Концепційна синонімія в терміносистемі синтаксису: семантичні варіанти терміна обставина / О. І. Васецька // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2017. – Вип. 4. – С. 63–70.
5. Винник В. О. Об'єкт / В. О. Винник // Словник української мови [в 11 т.] – Т. 5. – К., 1974. – С. 495.
6. Винник В. О. Означення / В. О. Винник // Словник української мови [в 11 т.] – Т. 5. – К., 1974. – С. 656–657.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. філол. фак. вуз.] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 358 с.
8. Вихованець І. Р. Додаток / І. Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 165.
9. Вихованець І. Р. Морфологізовані і неморфологізовані члени речення / І. Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 394.

10. Вихованець І. Р. Об'єкт / І. Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 441.
11. Вихованець І. Р. Означення / І. Р. Вихованець // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 450.
12. Вихованець І. Р. Студії про члени речення: приреченневики / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 22–27.
13. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
14. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – С. 266.
15. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
16. Загнітко А. П. Основні тенденції внутрішньореченнєвої сепаратизації / Анатолій Загнітко // Актуальні проблеми синтаксису : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 27–28.
17. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : [у 4 т.] / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012.
18. Иванова Г. А. О семантической эквивалентности терминологических единиц (на материале метаязыка лингвистики) / Г. А. Иванова // Терминология и знание. Материалы II Международного симпозиума (Москва, 21–22 мая 2010 г.) / Отв. ред. докт. филол. наук С. Д. Шелов. – М. : Издательский центр «Азбуковник», 2010. – С. 181–191.
19. Йолон П. Об'єкт / П. Йолон // Філософський енциклопедичний словник. – К. Абрис, 2002. – С. 438–439.
20. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич – К., 1957. – 236 с.
21. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
22. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – Видавництво Київського університету, 1959. – 108 с.
23. Образцова О. М. Речення-примітив як модель композиційно-мовленнєвої форми тексту «оповідь» / О. М. Образцова // Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpu_2014_18_17.pdf
24. Панейко Олександр Граматика української мови : підручник для середніх шкіл і для самоосвіти / Олександр Панейко. – Авґсбург, 1949. – 236 с.
25. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
26. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
27. Татьяначенко Н. Ф. Атрибут як смисловий компонент у межах простого речення / Татьяначенко Надія Федорівна // *Studia Linguistica*. – Випуск 4 / 2010. – С. 76–80.
28. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с франц. : И. М. Богуславского, Л. И. Лухт, Б. П. Нарумова, С. Л. Сахно ; редкол. : Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
29. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ Академія, 2010. – 408 с.

Анотація. Проаналізовано явище концепційної синонімії / квазисинонімії (на матеріалі рядів термінів означення – атрибут; додаток – об'єкт – комплемент). Подано класифікацію термінів-варіантів. З'ясовано особливості семантики синтаксичних термінів із близьким значенням.

Ключові слова: термінологія, синтаксична термінологія, семантична та формальна варіантність, синонімія, концепційна синонімія (квазисинонімія).

Summary. The article reveals a section of terminological units of the variology, the analysis is given in specialized dictionaries and reference books in linguistics, i.e. it deal with the status of synonyms and variants in general variance theory, in particular, synonymy is recognised as a semantic variation and traditional variation is declared as a formal expression of a broader category of variability.

The common phenomenon of describing a concept by several names is variability. It distinguishes into synonymy and doubling by such criterion as the interchangeability of terms in contexts. The way to avoid the terminological coincidence of terms which describe the general features of the language system and refer the indicator of the formal distinction of identical units by the meaning is proposed.

The phenomenon of the conceptual synonymy on the example of such terms as object, adjunct and modifier and attributive and attribute etc. is analysed. This research is based on the following algorithm: 1) to clarify the definition of the terms; 2) to establish the belonging to the scientific school, theories, concepts; 3) to observe the significative differences of the terms; 4) to reveal the syntagmatic characteristics of these units.

The classification of the terminological variants is examined. The features of the semantics of syntactical terms with similar meaning are clarified.

In conclusion, the author makes an attempt to solve the problem within the undertaken research. Considering the different approaches to the studying phenomenon, the presence of a diffuse denotatum and common signification, such terminological series as object, adjunct and modifier; attributive and attribute etc. are qualified as conceptual synonyms. In addition, the common shades of meaning of terms denote the varieties of objects.

Key words: *terminology, syntactic terminology, semantic and formal variability, synonymy, conceptual synonymy (quasi-synonymy).*

Отримано: 13 липня 2017 р.

УДК: 81'42(477)

К. П. Васильєва

«СПАДЩИНА ТИСЯЧОЛІТЬ»: УНІКАЛЬНА КНИГА ПРО УНІКАЛЬНУ МОВУ

Зовсім не дивно, що професійний літератор так само професійно цікавиться проблемами мови, першоеlementу літературної творчості. Добрий і вартий наслідування приклад – Олекса Сергійович Різників (Різниченко) – поет, прозаїк, мовознавець, патріот-дисидент, в'язень-сумління, просвітянин і громадський діяч. Його літературні твори були відзначені преміями імені П. Тичини, К. Паустовського, Т. Мельничука, С. Олійника, Б. Грінченка, Я. Дорошенка, Т. Осмачки, а мовознавчі праці ще потребують гідного поцінування. Діяльність митця у галузі лінгвістики – малодосліджена. Цим і зумовлена **актуальність нашої роботи**.

О. Різників є автором таких мовознавчих студій, як «Українська мова – спадщина тисячоліть. Чим українська мова багатша за інші» (2000; 2001; 2002; 2003; 2011; 2017), «Одноримки. Словник омонімів та схожослів» (2001), «Складівниця української мови» (2003), «Словогрона української мови» (2008), «Українські словогрона. Випуск другий: Словогрона духу» (2015). О. Різників відверто зізнається, що дослідження української мови – це його «найсолідше заняття» [12, 387].

Про його мовознавчі праці писали Д. Дроздовський, В. Барсуковський, Я. Радевич-Винницький, А. Здоровий, Ю. Сисін, Р. Кракалія та ін.

У цьому році автор відсвяткував своє 80-річчя і останні 40 років свого життя присвятив втіленню ідеї довести, що українська мова, «як найбагатша формами є – найменше змішана, найбільш первинна за походженням, найдревніша і найближча до першоджерела, себто, що вона є праматір'ю для всіх слов'янських мов, як латина для романських» [8, 192].

Об'єктом нашого дослідження стала праця «Українська мова – спадщина тисячоліть. Чим українська мова багатша за інші», що вийшла у цьому році як спільний проект «Літературної України» і видавництва «Український пріоритет». Презентація книги відбулася 5 серпня 2017 року на ХХІ Міжнародній книжковій виставці-ярмарку «Зелена хвиля» в Одесі.

Мета роботи – проаналізувати нове видання, з'ясувати значення книги у вивченні української мови, оцінити новаторство автора в дослідженні мовних питань.

На початку своєї роботи О. Різників поставив мету: допомогти українцям пізнати свою мову, спонукати до вивчення її тонкощів та багатств, адже «ці знання потрібні людині так само, як знання її родоводу» [10, 13]. При цьому поклав собі «не перебільшувати переваги своєї мови» та «бути об'єктивним», адже краса – поняття суб'єктивне, «кожному його рідна мова здається кращою», а багатство «можна виміряти, обчислити, обрахувати» [10, 9]. Така «мовна шляхетність» імponує багатьом [3, 11; 11, 419; 13, 4]. О. Різників вводить власний термін *багатинки* – уні-

кальні особливості рідної мови, мовне багатство, яке розгубили і втратили інші вихідці з мовної прабатьківщини.

Опираючись на свідчення багатьох учених (істориків, археологів, антропологів, мовознавців), наводячи цитати з різних наукових джерел, О. Різників дійшов висновку, що «древні мови були **багатшими**, нові мови – збіднюються», що «скриня багатств, достатків нашої мови *повніша*, наша мова зберегла більше давніх багатств, ніж інші сусідні» [10, 12].

Автор книги стверджує, що «мова – це не море. Мова – це скоріше **краєвид** (ландшафт). Як на поверхні землі важко пересунути гору деінде чи засипати яругу, промиту дощами, отак і в мові майже неможливо відновити втрачене» [10, 14]. Наприклад, кличний відмінок, який втратили за останню тисячу років багато сучасних мов (російська, романські), хоча він був у всіх старих мовах (латині); або двоїна, що її застосовували до парних предметів, двох людей, теж втрачена майже всіма мовами. Автор доходить висновку, що головними ворогами мовних багатств є час і чужинці, які збіднюють і спрощують мову [10, 19].

О. Різників називає причини, чому українська мова змінилась мало протягом кількох тисяч років, зберегла своє багатство і красу, на відміну від сусідів. По-перше, наші предки були автохтонами і жили на цій землі споконвіків, по-друге, чужинці не вивчали, а значить і не псували нашу мову, по-третє, українці, що проживали великими родинами і часто по декілька поколінь під одним дахом, протистояли будь-яким мовним змінам і спотворенням, споконвіків виправляли тих, хто припускався мовних помилок, зокрема наголошення слів, з року в рік бережно передавали мовне багатство своїм нащадкам, по-четверте, український народ не втрачав своєї духовності, а отже, не втратив і своєї мови, адже Дух і мова – взаємозалежні [10, 4–6; 11, 398].

Перші видання «Спадщини тисячоліть» були невеличкими посібниками для вчителів української мови, що нагадували брошури, а видання 2011 року перетворюється у навчальну книгу.

Останнє видання – це вже ґрунтовна наукова праця. На форзацах книги автор відтворив мовне дерево з 32 багатинками-листочками, яке вперше подав 2015 року у кореневому словнику «Українські словоґрона».

Першими багатинками, які О. Різників виділив, були: наявність у нашій мові двох звуків [г] і [ґ], перша особа множини наказового способу («будьмо!»), кличний відмінок іменників, чисельність суфіксів пестливості і лагідності, двоїна. Про них автор написав ще 1990 року у повісті «Тиждень у кирмови» [12, 177–224].

Автор розглядає фонетичні, морфемні, морфологічні та синтаксичні багатства української мови, серед них, окрім названих вище: злита форма майбутнього часу («*любитиму, сміятимусь, ростиму*»), яка зникає в усіх індоєвропейських мовах; два закінчення іменників у давальному однини («*молімося синові Божому*»), що є споконвічними у нашій мові; чергування звуків («*рука / руці, Чорновіл / Чорновола*»), що українська мова за вісім останніх століть зберегла в недоторканності, а російська мова – збідніла на них; взаємозаміна в/у, і/й («*ми на Вкраїні хворі Україною. В Одесі / у Львові. Вона й він / він і вона*») «уособлює надзвичайну гнучкість нашої мови, її розкутість і свободу», «дає поетам необмежену свободу у комбінуванні ритмів і розмірів у своїх поезіях», у російській мові це не можливо [10, 46–47]; четверта відміна іменників («*ягня, ягняти, ягняті... щеня, щеняти, щеняті*»), що відсутня у російській мові, де всі назви малят із середнього роду перейшли у чоловічий; давноминулий час («*я вже був пішов, як раптом згадав...*») властивий усім слов'янським мовам, окрім російської; суфіксальне багатство дієслів («*жити, животіти, живичити*») в українській мові значно переважає російську (18 видозмін слова *жити* проти 4 у російській, 16 видозмін слова *любити* проти 4 у російській тощо); ступені порівняння прикметників і прислівників («*щонайвищий, якнайкращий, щоякнайдешевший*») з подвійним і потрібним префіксами; два наголоси в особових займенниках *мене, тебе, себе* («*як на мене щиро гляне*») є спадком давньоукраїнської мови; орудний відмінок імен жіночого роду («*я люблю Петра душею...*») в українській мові має закінчення *-ою, -ею*, вік яких становить 5–6 тисяч років і сягає трипільських часів, хоча всі слов'янські мови втратили останній склад; відсутність акання («*атвари мне тихонька...калітку? Или вермишеля?*»), ясність, прозорість, зрозумілість, чистота нашої мови робить її багатшою від англійської, французької, російської мови, адже «нерозрізнення О та А є *збідненням* мови, а чітке розрізнення – є *багатством*» [10, 77]; оглушення дзвінких приголосок у кінці слів російських («*съест КПСС или не съест?*») в українській мові відсутнє, хоча *Ъ та Ъ* «редукувалися», зникли, як і в російській; пропуски голосних і приголосних у мові сусідів («*ЧЕСНЧЕК замість ЧЕСТНЫЙ ЧЕЛОВЕК. МГАЗИН замість МАГАЗИН*») та багатьох нових, зокрема англійської, не властиві українській мові; давнє розрізнення двох звуків [и] та [і] («*дитина – діти, мир – мір, бик – бік, ходи – ходімо, який – якій*»), на відміну від чеської, словацької, сербської, хорватської, словенської і болгарської; синонімічна ряснота, розкіш; багатство однокореневих родин («*мова, мовлення, промовець...*»); ідеально-чудове збереження всіх трьох родів («*бик – корова – теля. Мотузок – мотузка – мотуззя*»); різні закінчення дієслів при

відмінюванні («*він чита-є, вони чита-ють*»), на відміну від литовської і латиської мов, англійської та французької, де присутні омонімічні форми дієслів; давальний належності та називний підмета («*Йому народився син. Мені голова болить*») були поширені у часи Київської Русі; синтаксична свобода («*Павла навчає Петро ...*») та унікальне багатство відмінювання у порівнянні з англійською; різні закінчення у родовому відмінку іменників («*Рима і риму, духа і духу, тина і тину*»); розмаїття (варіативність) форм («*він іде в школу /// вони йдуть у школу*»); дві форми для двох видів дієслова («*запозичати і запозичити*»); подвоєний префікс *по-* («*попороби до поту – попоіси в охоту*»); повноголосся слів («*солодкий, сором, волога. Коли полова дорожча за пшеницю*»), яке звучить споконвіків і є спадщиною тисячоліть.

Новими багатинками, які О. Різників додає до своєї книги, є двоїна («*колисала Марусина дві дитини*»), приставні приголосні – з трипільських часів та надзвичайне багатство суфіксів у наших прізвищах.

Про двоїну О. Різників писав і в попередніх виданнях, але не виділяв її в окрему багатинку, бо у нашій мові є тільки залишки двоїни: «**ДВІ НОЗІ, ДВІ РУЦІ, ДВІ СЕЛІ, ДВІ СЛОВІ**» [10, 146]. А ще слово *двісті* протрималось у нашій мові тисячоліттями. «Колись це було два слова, себто, писалися окремо: ДВѢ СТѢ. Оце «ятъ» у кінці було ознакою двоїни», – зазначає О. Різників [10, 148]. Автор впевнений, що цю багатинку введуть до шкільної програми, а поки що ми самі повинні вживати її принагідно, аби зберегти.

Приставні приголосні (*ягня, вогонь, гострий*) також є окремою багатинкою нашої мови, бо звучать на нашій землі з трипільських часів. Вони характерні для верхньолужицької та нижньолужицької мов, які також зберегли двоїну, та для білоруської (*вл. hucho, нл. wucho, укр. вухо, біл. вуха*).

Описуючи багатство суфіксів у наших прізвищах, О. Різників порівнює українську мову з російською. Наведені ним 250 російський прізвищ утворюються завдяки трьом суфіксам: *-ов* (*-йов*), *-ев* та *-ин*, у той час як у творенні українських прізвищ беруть участь 40 суфіксів: *-ко, -енк, -єнк, -єньк, -очко, -овський, -івський, -евський, -євський, -ський, -цький, -ович, -ич* тощо.

Про кожну багатинку О. Різників говорить з захопленням, радіє щодо її унікальності. Наводить спочатку сухі наукові факти, а потім закликає: «А ми, читачі, вчителі, учні, повинні про це говорити цілком інакше: «*Це унікальне, дивовижне, безприкладне явище, яке відбулося у нашій мові!! У той час, коли в усіх індоєвропейських мовах злиті, стягнені форми зникають, замінюються на аналітичні, у нас раптом виникає злита, стягнена!*» [10, 31]. «Я закликаю вчителів не говорити учням про цю споконвічну нашу форму спокійно, епічно, як говорять вчені. Кінцівка *-ОВІ* (*-ОВИ*), *-ЕВІ*, (*-ЕВИ*) заслуговує емоцій, бурі почуттів, пієтету, просто побожного до себе ставлення. А ми часто не знаємо, що це гордість нашої мови» [10, 36].

Також автор постійно дає поради, одна з яких стосується його книги: «*читай і вивчай ці багатинки з олівцем у руках, запам'ятовуй, пропагуй. І люби їх, бо вони збережені і донесені тобі твоїми предками*» [10, 7]. О. Різників неодноразово підкреслює, що не достатньо просто констатувати факти, а необхідно дивуватися багатству і принадам нашої мови, при чому супроводжує свою мову риторичними питаннями (*Чи ті мови справді дав Бог, а ми потім зіпсували їх? Коли це сталося? Як же наш народ не розгубив її, не погасив, не забув? Хто з нас, українців, не мав у дитинстві мороки з оцим дивним, дикуватим для нашого вуха аканням? Вплив часу? Вплив імперських реалій? Як вам така збереженість нашої мови!?? Прочитали? Усвідомили? Ну, як оце можна пояснити чужинцю!?*), окличними реченнями (*Так-так! Навіть дієслова відмінювалися у двоїні! Уявляєте!? Ця кінцівка це з праслов'янських часів! Тож нам нема потреби заносити цю – четверту – відміну до Червоної книги мови! А автори Етимологічного словника, академічного, наукового! – навіть не подали слів з другим наголосом! Я за голову хапаюся – Боже мій! Нічого собі літературна вимова!! Яка пречудова, унікальна категорія – ці роди! О-го-го-го! У нас – унікальне багатство!!!*), звертаннями до читача (*Шукаймо ще. У твоїх руках, брате чи сестро по мові, унікальна книжка. ...зупиніться, читачу, повторіть: нема літери Г... Не подумай, шановний читачу, що наша мова нічого не втрачала! Будьмо господарями і господинями своєї мови! Гей, українці, закохайтесь всією своєю поетичною душею у це унікальне закінчення! Шануймо нашу спадщину! Тож, панове, вивчаймо і бережімо наші прізвища!*), чисельними вставними конструкціями, різними фразеологізмами (*зарубаймо на лобі; гострив зуби; наче корова язиком злизола; ніби камінчика кидає в наш город; ваш кожух не на мене шитий; я своїм очам не повірив, в тугу вдався*), сталими виразами, прислів'ями та приказками (*був кінь, та з'їздивсь; не завжди цінуєш те, що маєш; тяжко висівати, як ніщо орати; скачи, бабо, хоч задом, хоч передом, а діла підуть своїм чередом; скачи, враже, як пан каже*). Всі багатинки О. Різників підкріплює прикладами з усної народної творчості, з творів українських і російських письменників, а ще з власних. Часто користується аналогіями, наводить історії з власного життя, інколи навіть анекдоти. Заслуговує на увагу «Бувальщина про двох подорожніх» Козака-характерника і Москаля-служиво-

го, через розмову між ними О. Різників показує різницю між граматичними формами російської та української мов, а також гумореска «Як репресували літеру г», де через змалювання допиту розкриває «радянське» ставлення до нашої літери г, бажання її «ув'язнити».

Частими у книзі О. Різників є повторення певних фактів, цитат і висловів, щодо цього автор попереджає: «Не дивуйтеся, коли іноді намацаєте повторення – це треба для кращого запам'ятовування» [10, 13].

У «Спадщині тисячоліть» О. Різників стверджує, що «всі інші слов'янські мови походять від праукраїнської, базової, як романські від латини» [9, 130]. Автор передбачив, що його можуть запідозрити у надмірному патріотизмі, у прояві крайнощів, тому наводить цитати академіка П. Толочка з «Давньої історії України», М. Красуського з наукової розвідки «Древность малороссийского языка», І. Огієнка, рядки з листів Г. Квітки-Основ'яненка до А. Краєвського, навіть положення видатного російського історика В. Ключевського, які у своїх працях підкреслювали давність української мови, що сягає своїм корінням у глибоку праслов'янську давнину, наголошували, що російська мова сформувалася від української шляхом псування і змішування з іншими племенами і народами [10, 168–171].

Цікавою є пропозиція з-поміж основних виділити людинотворчу функцію мови, адже саме мова творить Людину. Жодна істота, навіть дитина, що зростала у тваринному світі і не володіє мовою, не може називатися Людиною. Мовознавець наголошує: «Саме через Мову і лише через Мову, через її опанування Дитя Людське стає Людиною. Людинотворча функція Мови є найосновнішою, комунікативна – то вторинна» [10, 167]. Розділяє цю думку і Д. Дроздовський: «Мова нас оточує, наче силове магнітне поле, яке ми можемо ідентифікувати, але до якого ми не можемо доторкнутися; і тільки тоді, коли ми здатні індукувати мову, – ми стаємо Homo sapiens, тільки тоді мова перетворює нас на людей» [4, 5]. Але, щоб стати людиною, потрібно не просто жити серед людей, а бути оточеним «атмосферою-аврою любови, доброти, людяності» і – «найголовніше – навчатися Мови» [11, 10]. Чим більше знань буде отримувати дитина, тим розумнішою вона стане. Ось як поетично автор змальовує цей процес: «Слова закіляються, прокльовуються, проростають, приростають, переплітаються коренями і гілочками, заповнюють душу і дивись – через два-три-чотири роки усе це плетиво стає свідомістю, а се значить – готова маленька людинка. Тепер залишається набирати ваги і розуму. Для тіла – їсти, для духу – вісти. Для тіла – їда, для Духа – віда. Слово дуже схоже на зернину: яке посадили, таке ж саме сходить і виростає» [8, 164].

Повертаючись до «Спадщини тисячоліть», хочемо наголосити, що поєднання науковості і популярності викладу сприяє легкому розумінню, робить книжку О. Різників цікавою і корисною для людей будь-якого віку і рівня знань. Ця книга вражала всіх, кому потрапляла до рук, нікого не залишала байдужим. Я. Радевич-Винницький за цікавість і легкість прочитання порівнював її з детективом, підкреслював її красу та глибину, вміння автора «сухий науковий матеріал подати в такій легкій артистичній формі, що дух захоплює» [11, 421]. В. Барсукивський писав, що ця книжечка «показує нашу мову в такому аспекті, над яким ніхто не задумувався до Олекси Різникова» [11, 397]. С. Бондаренко називає її книгою-зброєю «в руках свідомого українця, яка дає привід для гордості й подальшого розвитку душі і духу», а колосальне історичне тло, на яке опирається О. Різників, «дає відчуття смаку нашої мови та культури для розуміння у їхньому діалектичному становленні» [2, 1; 1, 1]. О. Олійників зауважував, що Олекса Різників «торкнувся цікавої теми, мов магнітом, привернув своїм дослідженням щирі патріотичні серця до правди, яка нерідко оминала минуле України» [7, 50]. Автор статті «Олекса Різників і... Китай», доктор філологічних наук Василь Івашків, зізнається, що постійно черпав з цієї книги матеріал для навчання китайських студентів української мови, його вражала «ерудиція автора, використання прикладів з інших мов, зі смаком підібрані поетичні тексти» [5, 6].

Книга О. Різників – цікава й захоплююча, доступна й дотепна, відверта й емоційна, з закликами, риторичними питаннями і звертаннями до читача, насичена фразеологізмами, прислів'ями та приказками, якими автор постійно привертає увагу до того чи іншого мовного явища. Саме у цьому полягає одна з ознак авторського індивідуального стилю О. Різників.

Оригінальність, самобутність і цінність книги О. Різників «Українська мова – спадщина тисячоліть» не викликає сумніву, адже збагачує мовно і духовно, сприяє самопізнанню, підкреслює українську самобутність.

Багато написано про красу, гнучкість, солов'їність, мелодійність, синонімічне розмаїття української мови, але про її багатства не писав жоден мовознавець. Тож нехай «Спадщина тисячоліть», як зазначила М. Андрущенко у вірші-присвяті О. Різникові в день презентації його книги 2003 року, «стане спадком і віків майбутніх» [11, 422].

Мовознавчі праці О. Різників потребують подальшого ґрунтовного дослідження, адже «кожна є рівноцінною цілому концертowi патріотичних пісень: емоції приходять і погамовуються перед іншими, знання – залишаються і стають зброєю» [6, 1].

Список використаних джерел

1. Бондаренко С. Українська мова – спадщина тисячоліть / Станіслав Бондаренко // Літературна Україна. – 2017. – № 30. – С. 1.
2. Бондаренко С. Чим наша мова багатша?.. / Станіслав Бондаренко // Літературна Україна. – 2017. – № 29. – С. 1, 7.
3. Волощак М. Скарби Олекси Різниченка / Марія Волощак // Шлях перемоги. – 2002. – 8–14 серп. – С. 11.
4. Дроздовський Д. Оселя народного духу / Дмитро Дроздовський // Слово Просвіти. – 2004. – 7–13 жовт. – С. 5.
5. Івашків В. Олекса Різників і... Китай / Василь Івашків // Літературна Україна. – 2017. – № 9. – С. 6.
6. Кракалія Р. Причасті мене розмовою українською мовою... / Роман Кракалія // Чорноморські новини. – 2013. – 9 лист. – С. 1, 3.
7. Олійників О. Велич і багатство української мови / Олег Олійників. – Одеса : Друк. дім, 2005. – 102 с.
8. Різників О. Складівниця української мови / Олекса Різників. – Одеса : Скайбук, 2003. – 224 с.
9. Різників О. Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? / Олекса Різників. – Вид. 2-ге. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
10. Різників О. Українська мова – спадщина тисячоліть. Чим українська мова багатша за інші? / Олекса Різників. – Київ : Український пріоритет, 2017. – 200 с.
11. Різників О. Українські словогрупа. Новий кореневий словник. Випуск другий : словогрупа Духу / Олекса Різників. – Одеса : Симекс-принт, 2015. – 440 с.
12. Різниченко О. З людей / Олекса Різниченко. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 384 с.
13. Черевиченко В. Чим українська мова багатша за інші? / Валентина Черевиченко // Вечерня Одеса. – 2002. – 4 февр. – С. 4.

Анотація. У статті розглядаються фонетичні, морфемні, морфологічні та синтаксичні багатства української мови, які О. Різників у своїй книзі «Українська мова – спадщина тисячоліть» (К.: «Український пріоритет», «Літературна Україна», 2017) називає багатинками; обґрунтовується значення книги у вивченні української мови, з'ясовується новаторство її автора в дослідженні мовних питань. Підкреслено: лінгвістична наукова праця поета, оригінальна і самобутня, сприяє підвищенню рівня національної свідомості українців та авторитету української мови.

Ключові слова: багатинки української мови; спадщина тисячоліть; людинотворча функція мови.

Summary. The article considers the phonetic, morphemic, morphological and syntactic riches of the Ukrainian language, which O. Riznykiv examines in his book «The Ukrainian Language – The Millennium Heritage» (Kyiv: published by «Ukrainian Priority» and «Literary Ukraine», 2017). It substantiates the value of the book in the study of the Ukrainian language. Also it clarifies the author's innovation in the study of the language issues.

The article highlights the linguistic scientific work of the poet, its original and unique distinctive features and contributes into the development of national consciousness level of Ukrainian people and of the Ukrainian language significance.

Therefor it shows the dynamics of the author's creative search in the development of linguistic problems. Thanks to the combination of scientific and popular manifestation of the work by O. Riznykiv it appears to be interesting, exciting, easy to read and comprehensive for people of all ages and levels of knowledge. Special attention is drawn to the ability of leading the dialogue with the reader: through the rhetorical questions, exclamation sentences, appeals, a great number of insert constructions, idioms, proverbs and sayings, many examples from the Ukrainian folklore and from the works of Ukrainian writers and his own ones. Due to a such literary approach the work is characterized by the atmosphere of mutual pride in the Ukrainian language. The innovation peculiarity of the author's book is to focus on a thorough study research of the depths Ukrainian language ancient origin and it emphasizes its divine purity for long centuries. The poet suggests convincingly that in the human-like function should be put in the first place.

The results of the study testify: the linguistic work by O. Riznykiv helps Ukrainian people understand their language more deeply, it motivates to study its details and riches, proves that the Ukrainian language has saved more ancient riches than other languages.

Key words: the riches of Ukrainian language; millennium heritage; the human-like function.

Отримано: 18 серпня 2017 р.

МОВНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВИНА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТИ «ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. УКРАЇНА»

Постановка проблеми. Однією з актуальних лінгвістичних проблем є вивчення концептів як складників концептуальної картини світу. Концепти – це інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища й закріплені за мовним знаком (Д. Лихачов, А. Вежбицька, О. Кубрякова, О. Селіванова тощо). З цього випливає, що мовний знак є способом існування свідомості й інтерпретації світу, а, отже, значущість тих чи інших мовних форм є значущістю іманентною, такою, що задається ціннісною системою самої мови. Саме з таких позицій ми будемо розглядати засоби вербального оформлення концепту ВИНА які, з одного боку, репрезентують уявлення українців про етичні норми, а з іншого – відображають емоційний досвід індивіда й соціуму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У російській мові вину описано з позицій логіко-семантичного підходу, який базовою дослідницькою одиницею профілює значення мовного знака (О. Ю. Богуславська, О. В. Падучева). У складі діад та тріад концептів досліджено специфіку системно-мовної та дискурсивної репрезентації вина у зіставленні російської та німецької лінгвокультур (К. О. Дженкова, І. Г. Колієва). Встановлено архаїчні правові терміни лексико-семантичної групи «провина» у германських та слов'янських мовах (А. О. Федорова). Однак концепт ВИНА не був об'єктом дослідження в українській національно-мовній картині світу.

Актуальним є дослідження концептуалізації мовних засобів репрезентації концепту ВИНА в сучасному українському газетно-публіцистичному дискурсі, під яким ми розуміємо взаємодію тексту та культурно-історичної надсистеми (дискурсної формації), яка включає інтердискурс та інтрадискурс, забезпечуючи тим самим актуалізацію зв'язку в комунікативному ланцюгу «адресант – адресат».

Мета статті – дослідження засобів вербальної репрезентації концепту ВИНА в сучасному українському газетно-публіцистичному дискурсі. Для реалізації цієї мети слугує концептуальний аналіз, що ґрунтується на методиках дистрибутивного, контекстуального, компонентного, етимологічного й архетипного аналізів [5, 258].

Матеріалом статті стали публікації інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна» (далі – ДТ) за 2017 рік. Всього проаналізовано близько 200 статей, які представляють рубрики «Влада», «Гроші», «Людина».

Методологічною основою нашого дослідження є розроблена О. Селівановою модель ментально-психонетичного комплексу (концепту), що містить пропозиційну структуру істинних об'єктивних знань (рівні диктуму), їхню суб'єктивну оцінку (модус), асоціативно-термінальний компонент неістинної, зокрема метафоричної інформації, сформований на основі зв'язків диктуму з іншими ментально-психонетичними комплексами, а також численні реляції з психічними функціями: відчуттями, почуттями, інтуїцією, образами тощо [4, 114]. Вивчення публіцистики в проекції на психокогнітивну модель дає змогу виявити специфіку бачення та позначення вина творчою особистістю, завдання якої інформувати та впливати на масового адресата.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт ВИНА на мовному рівні репрезентує лексема *вина*, семантична структура якої, на перший погляд, не є досить цікавою через відсутність в мові яскраво виражених символічних значень.

Великий тлумачний словник сучасної української мови в 11-ти тт. наводить два значення слова *вина* – «1. Негативний вчинок або злочин; причетність до них або до чогось неприємного, що сталося. // Відповідальність за негативний вчинок або злочин. 2. Те, що спричиняє, призводить до чого-небудь; причина» [СУМ, Т. I, 438]. Однак лексема *вина* містить ще одну ознаку, на яку не вказують тлумачні словники: «поганий психічний стан індивіда», пов'язаний з усвідомленням факту свого вчинку як неналежного [3, 155]. Аналіз функціонування мовних засобів, які репрезентують концепт ВИНА, засвідчує його синкретичний характер.

Ключовими словами, співвідносними з ядерною зоною концепту ВИНА, є *винний, винуватий, винуватець, винність, винуватість, винити, звинуватити, звинувачення, обвинуватити, обвинувачення, обвинувальний, обвинувач, провина, провинник(-иця), провинен, провинний, провинити(-ся), невинний, невинність* та концептуально пов'язані з ними *злочин, гріх, порушення, відповідальність, покарання, виправдання*. У публіцистичному дискурсі ці одиниці репрезентують вину як: 1) поганий вчинок / злочин; 2) визнання / невизнання індивідом своєї вини;

3) поганий психічний стан того, хто здійснив поганий вчинок / злочин; 4) відповідальність / покарання за вчинене; 5) кількість винних (персональна і колективна вина).

Специфікою публіцистичного тексту зумовлено те, що журналісти, зазвичай, використовують пропозиційну інформацію, яка має істинний, об'єктивний характер і передається знаками в прямих значеннях [4, 128]. Диктунні місця пропозиції найчастіше займає предикат *звинувачувати* і суб'єкт дії – конкретна або узагальнена особа, яка належить до певної спільноти: *Лавров звинувачує Київ у всіх смертних гріхах* (ДТ, № 2). Значення дієслова *звинувачувати* часто підсилюється квалітативом, репрезентованим оцінним прислівником *справедливо*: *Багато критиків справедливо звинуватили держсекретаря в нерозумінні прописних істин ...* (ДТ, № 17).

Якщо порушення будь-яких правових чи моральних норм є прямою виною суб'єкта, то наслідки цих порушень – результат його опосередкованої вини. Каузатив пропозиційної сфери на мовному рівні знаходить вираження у формі іменниково-прийменникової конструкції *з вини*: *Саме з вини С. Парашина і О. Кутової, в остаточному підсумку, так і не було переплановано Меморіал загиблим чорнобильцям на Митинському цвинтарі в Москві, і люди продовжують топтатися по їхніх могилах, бо всі надмогильні плити (їх 27) лежать не там, де покоїться прах героїв...?* (ДТ, № 16). Висловлювання може будуватися і таким чином, що учасником ситуації вини вважається той, хто не має до цього ніякого відношення: *Винен ти тому, що хочеться мені істи?* (ДТ, № 17). Питальне речення, яке містить непряму оцінку, виконує риторичну функцію і приховує ствердження: «Ти винен в тому, що мені потрібні засоби для існування» – пряма вина. Використання прецедентного висловлювання у перефразованому вигляді не дає змоги кваліфікувати його як безапеляційне судження.

Невід'ємною стороною мовленнєвої творчості журналіста-професіонала є оцінка явищ дійсності, яка може базуватися на створенні підґрунтя для гри на протилежних точках зору: *Зрештою, перш ніж позбавляти роботи сотні тисяч повністю законслухняних підприємців, уся провина яких тільки в тому, що дехто зловживає спрощеною системою для мінімізації податків, чи не краще розпочати із затятих злочинців, які десятиліттями в усіх на очах чинять шахрайство в особливо великих розмірах і не несуть жодного покарання?* (ДТ, № 16). У цьому випадку вину формулює не той, хто вважає вчинок таким, що заслуговує на покарання. Абстрактний іменник *провина* в ролі каузатора пропозиції, виражає модус негативної оцінки ситуації безробіття, у якій опинилися підприємці.

Вину можна приписати будь-кому: *Хтось далекоглядний вважає, що це був тест варіативності розвитку подій, хтось – що це спроба призначити «головного винуватця» всіх лих, хтось – що це своєрідне вимірювання можливостей основного конкурента напередодні виборчої кампанії* (ДТ, № 16). Номінація поняття вини репрезентована інфінітивом *призначити* зі значенням «визначити наперед когось для чогось», який у поєднанні з іменником *винуватець* формує мовне кліше за моделлю словосполучень офіційно-ділового стилю, у якому одночасно реалізується пряме й переносне значення.

Вина може бути визнана і не визнана індивідом. Заперечення вини, яка має значення об'єкта при перехідному акціональному дієслові ментальної дії *не визнав*, відбувається, коли небажаний стан справ виникає всупереч намірам і планам суб'єкта або незалежно від них: *Так звана «справа інженерів» проходила за зачиненими дверми, але відомо, що Анатолій Дятлов – єдиний, хто не визнав своєї вини, натомість він наполягав, що головні винуватці аварії – московські академіки, які не дослухалися до попереджень про можливість аварійної ситуації на ЧАЕС* (ДТ, № 16). Намагання встановити винуватців продиктовано бажанням не лише покарати тих, хто винен у своїй недбалості, але й з'ясувати, що саме призвело до негативної ситуації.

Іменник *винуватець* походить від *винуватий* і у своєму основному значенні збігається з прикметником *винний* – «Який вчинив що-небудь погане, зробив злочин, провинився у чомусь» [СУМ, Т. 1, 440, 444]. О. Ю. Богуславська, зіставляючи лексеми *виноватий* і *винуватий* в російській мові, зауважує, що прикметник *виноватий* допускає високий ступінь суб'єктивізму в оцінці вини того чи іншого суб'єкта, тоді як *винуватий* вказує на більш об'єктивну оцінку. *Винуватий* передбачає неприпустимість самих дій, а *виноватий* неприпустимість результату [1, 82–85].

Прикметник *винний* використовується для вираження політичної, соціальної оцінки дій особи або соціального інституту: *Росія підтримує кривавий режим Башара аль-Асада, винного в загибелі сотень тисяч мирних сирійців, використанні проти власного населення хімічної зброї, інших заборонених боєприпасів* (ДТ, № 10). *Винний* у предикативній функції керує цілим реченням зі значенням сумнівної вини, що вводиться власне модальною часткою *ніби*: *Автори документа зараз перебувають приблизно в такій самій ситуації: вони ніби винні в усьому. Їм постійно доводиться виправдовуватися, що вони не жорстокі карателі й не полюють на відьом...* (ДТ, № 17).

Пропозиційну інформацію про причетність / непричетність суб'єкта до поганих вчинків або правопорушень уточнюють слоти-опозитиви, вербалізовані контрадикторними антонімами: *вин-*

ний – невинний, винуватий – невинуватий. Субстантивований прикметник *невинний* у складі пропозиції виступає в ролі адресата, який зазнає змін стану в результаті дій суб'єкта, що викликають авторське обурення. Негативний модус пропозиції передає лексема *виправдання* зі значенням «доводити свою правоту, невинність» [СУМ, Т. I, 459] у сполученні з присудковим словом *немає*: *Немає такої ідеології, такої національної ідеї, яка б виправдовувала руйнування молодого життя, заподіяння болю невинним, застосування нелюдських методів виховання та колективної відповідальності* (ДТ, № 16).

Концептуальною ознакою вини є кількість винних: *Колективна вина* – це принцип, який застосовувався, зокрема, в СРСР, коли після Другої світової війни депортувалися цілі народи, визнані прислужниками нацистів (ДТ, № 16). У межах пропозиційної частини встановлюються зв'язки концептів *ВИНА* і *ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ*, зумовлені причинно-наслідковими відношеннями у значенні слова *вина*: *Колективна відповідальність – не є колективна вина, вина буває лише персональною* (ДТ, № 16). Зняття з себе відповідальності може бути частиною стратегії уникнення потенційної вини. Цей аспект значення лексеми *вина* імпліцитно наявний у фразеологізмі *умити руки*: ... *демонтаж у Грушовицях стався якраз напередодні 70-х роковин акції «Вісла» – до речі проігнорованих найвищим керівництвом Республіки Польща. А цю обставину офіційний Київ навряд чи залишив поза увагою. Відтак відомство пана В'ятровича в разі чого може з легкістю умити руки* (ДТ, № 17).

Значно рідше автори публіцистичних текстів використовують асоціативні механізми метафоризації, відображені в моделі ментально-психонетичного комплексу асоціативно-термінальним компонентом. Ми розглядаємо метафору, услід за представниками когнітивної семантики Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, як розуміння однієї концептуальної сфери в термінах іншої [2, 387–389].

Для репрезентації вини використовуються знаки концептів *ЛЮДИНА* / *ТВАРИНА* (дієслово *лягати* – «Приймати горизонтальне положення, розпластувачись усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин)» [СУМ, Т. 4, 576]: *Провина лягає на органи державної влади, які мусили давно закрити шкідливі видання* (ДТ, № 4).

Значно частіше у текстах трапляється предметна метафора, яка передає наслідки певних дій (дієслово фізичної дії: *падати*, яке актуалізує ознаку «спрямованість донизу»): *На Захід теж падає провина за ситуацію в Алеппо* (ДТ, № 1); самовиправдання і перенесення вини на іншого (дієслово *перекладати* метафоризує вину як важку ношу): *У путінській Росії намагаються перекласти вину за військові злочини на українців* (ДТ, № 2); прагнення позбутися вини будь-яким способом, зокрема силовим (дієслово фізичної дії *вдарити*): *Практично з будь-якого місця можна сказати «Стоп!»*. Я – автор. І з цього ж місця *вдарити по гордієву вузлу вини – образи – відповідальності* (ДТ, № 1). Метафора, що ґрунтується на зближенні концептів *ВИНА*, *ОБРАЗА*, *ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ*, передає стан гіркоти та душевного болю. В основі метафори лежить фразеологізм *гордієв вузол*, у якому символ *вузол* поєднано з комплексом, що складається з процесів «зав'язування і розв'язування». Існує два способи розплутування вузлів – терпіння і рішучі дії. Сучасна газетна публіцистика закликає не роздумувати, не вагатися, не сумніватися перед активними і рішучими діями з подолання почуття вини.

Винний у чому-небудь видає себе своїми діями, які не в змозі приховати: *Окремі судові справи по суті мають показовий характер, обвинувачення в них зшите білими нитками, а винних фактично «призначають»* (ДТ, № 2). Віддієслівний іменник *обвинувачення* (сторона-обвинувач у судовому процесі) у сполученні фразеологізмом *зшите білими нитками* вживається для характеристики ситуацій в юридичних контекстах, коли мова йде про спробу надати як доказ явно підтасовані факти, в очевидності подробиць яких не викликає сумніву. Використання фразеологізму як засобу інтертекстуальності викликає асоціацію судового процесу з несправедливістю.

Висновки. Концепт *ВИНА* у сучасному газетно-публіцистичному дискурсі найчастіше вербалізується ключовою лексемою *вина*, дієсловом *звинувачувати* та прикметником *винний*, який вживається атрибутивно і предикативно, до того ж предикативне вживання трапляється частіше, ніж атрибутивне.

Пропозиційні структури представляють інформацію про вину як поганий вчинок / злочин індивіда; визнання / невизнання ним своєї вини; кількість винних (персональна і колективна вина). Пропозиційну інформацію доповнює метафорична, що базується на предметності та антропоморфізмі. Асоціативний потенціал лексеми *вина* у публіцистиці незначний і виражає емоційну складову концепту, ознаками якої є переживання вини, намагання перекласти свою вину на іншого. У межах пропозиційної частини встановлюються зв'язки концепту *ВИНА* з концептами *ПОРУШЕННЯ*, *ЗЛОЧИН*, *ГРІХ*, *ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ*, *ПОКАРАННЯ*, *ВИПРАВДАННЯ*. Основу асоціативних терміналів визначили конекції вини з концептами *ЛЮДИНА* / *ТВАРИНА*, *ТЯГАР*, *ОБРАЗА*, *ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ*, *НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ*.

У структурі загальнооцінних модусів переважає негативна оцінка, яку репрезентують як прями, так і непрямі лексико-граматичні, морфологічні та синтаксичні засоби вираження (лексем з оцінною семантикою, прецедентні висловлювання, емоційні дескриптори, питальні речення тощо).

Подальші дослідження номінативно-сміслового поля концепту ВІНА мають наукові перспективи, оскільки в цій ментально-вербальній структурі наявні інші вербалізатори та смислові реалізації, характер процесів концептуалізації яких в українській мові залишається недослідженим.

Список використаних джерел

1. Богуславська О. Ю. И нет греха в его вине (виноватый и виновный) / О. Ю. Богуславська // Логический анализ языка: Языки этики ; отв. ред.: Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 79–89.
2. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–416.
3. Падучева Е. В. Семантика вины и смещение акцентов в толковании лексемы / Е. В. Падучева // Логический анализ языка: Языки этики ; отв. ред.: Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 149–166.
4. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
5. Селиванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. СУМ – Словник української мови : У 11-ти т. / АН УРСР, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні ; [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1: А–В. – 1970. – 799 с.; Т. 4: І–М. – 1973. – 840 с.

Анотація. У статті досліджено мовні засоби репрезентації концепту ВІНА в сучасній газетно-публіцистичній дискурсивній формації інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна». Для реалізації цієї мети використано модель ментально-психонетичного комплексу (концепту), ядром якого є структура пропозиційно-асоціативного типу (О. О. Селиванова). Схарактеризовано пропозиційну інформацію концепту ВІНА та проаналізовано антропоморфні й предметні метафори.

Ключові слова: концепт, пропозиційна структура, антропоморфна та предметна метафора, асоціативно-метафорична сфера.

Summary. The article deals with the linguistic representation of the concept GUILT in the newspaper-publicistic discursive formation of the information-analytical weekly «Dzerkalo tyzhnya. Ukraine». To study this concept we apply to the model of mental psychonetic complex, which nucleus is the structure of propositional-assotiative type. For modeling the propositional and assotiative-terminal components of the concept we apply to the conceptual analysis which is based on techniques of distributive, contextual, constituent and etymological analyses.

In the article we characterize propositional information of the concept GUILT, that has veritable, objective character and that is rendered by the signs of direct meaning. Concept GUILT is more often verbalized by the key word guilt, verb blame and adjective guilty, which is used as an attribute and predicate.

Propositional structure represents the information about GUILT as about bad action / crime of individual; confession of guilt / non-recognition of one's guilt; negative mental state of the individual, who committed bad action / crime; responsibility / punishment for the deed; number of perpetrators (personal and collective guilt). Within propositional component of the outlines concept of GUILT with your concepts CRIME, SIN, RESPONSIBILITY, PUNISHMENT.

Creating the imagine of GUILT journalists more rarely use associative technigues of metaphor, which are displayed by the associative-terminal component in the model of mental-psychonetic system. Metaphor is studied by us (according to the representatives of cognitive semantics G. Lakoff and M. Johnson) as an understanding of one conceptual sphere in the terms of another one. In the article we analyze humaniform (for the representation of associations the journalists uses language signs of the concepts HUMAN and ANIMAL) and substantive metaphors those the newspaper authors use more often in their articles.

Key words: concept, conceptual analysis, metaphor, proposition, associative-metaphoric scheme.

Отримано: 16 серпня 2017 р.

ПРО СУФІКСАЛЬНУ ОМОНІМІЮ В ІМЕННИКОВИХ НЕОЛОГІЗМАХ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Інноваційні процеси в українській лексиці неодноразово були об'єктом наукових розвідок вітчизняних лінгвістів. Зокрема, суфіксальний словотвір нових іменникових лексем вивчають Г. М. Віняр, О. А. Стишов, Є. А. Карпіловська, А. М. Нелюба, Ж. В. Колоїз, Г. М. Вокальчук та ін.; іменникова суфіксальна омонімія досліджувалась І. І. Коваликом, Л. М. Полюгою, Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенською, Т. М. Дячук, О. М. Кримець та іншими мовознавцями.

Сучасна українська проза формує значний сегмент української словесності та показово відбиває особливості національно-мовної картини світу. Специфіка розвитку іменникового словотвору, пов'язаного з неологізацією мови, і досі залишається малодослідженою. Необхідність аналізу словотвірних особливостей лексичних інновацій в українській художній прозі початку ХХІ століття актуалізує появу цієї статті.

Метою статті є аналіз суфіксальної омонімії в іменникових неологізмах, виявлення словотвірної специфіки іменникових лексичних інновацій, утворених за допомогою суфіксального словотвору.

Об'єктом дослідження є іменникові лексичні інновації, виявлені в текстах сучасної української художньої прози, а **предметом** – суфіксальна омонімія у досліджуваних іменникових неологізмах.

Джерельною базою дослідження слугувала художня проза Ю. І. Андруховича, С. Ю. Андрухович, Л. М. Дереша, Ю. Р. Іздрика, О. В. Ірванця, С. В. Жадана, використано також матеріали Українського національного лінгвістичного корпусу, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України.

З наукової літератури відомо, що найпродуктивнішим способом творення іменникових лексем в українській мові є морфологічний, реалізований за допомогою словотвірних формантів у структурі похідного слова [15, 636]. У межах морфологічного способу найактивніше використовується суфіксальне словотворення, тобто приєднання суфіксів до твірної основи [14, 671].

Відомий російський лінгвіст Г. О. Винокур стверджує, що суфікси є знаками часткових ідей, тобто такими знаками, які самі собою не передають ще цілісної ідеї, а лише її складові частини, елементи, відтінки і т. д. та стають виразниками ідей у певних сполученнях, що утворюються за певними законами. Науковець, підкреслюючи значущий характер суфіксів, вказав на їх співзначимість разом з передсуфіксальною частиною слова [4, 313]. За словами видатного українського мовознавця І. І. Ковалика, суфіксальні одиниці в процесі творення слова разом з передсуфіксальною його частиною не тільки модифікують лексичне значення його передсуфіксальної частини, але одночасно граматично оформлюють нейтральну передсуфіксальну частину, а тим самим і все слово [7, 26].

Є. А. Карпіловська, досліджуючи таку проблематику, використовує термін суфіксальна одиниця, який, на її думку, може становити родові позначення складників суфіксальної (післякореневої) частини простого (з одним коренем) слова з різним функціональним навантаженням. У структурі слова такі одиниці перебувають між коренем та флексією (у словах змінюваних частин мови) або (за відсутності словозміни) – між коренем та абсолютним кінцем слова [6, 11].

У науковій літературі часто використовують також термін суфіксальна морфема, який вважають тотожним її словотвірному значенню – узагальненому значенню слів, які входять до одного словотвірного типу, що формується на семантичних відношеннях між похідними і твірними одиницями та структурних відношеннях між твірними основами та словотвірним формантом [14, 621]. При цьому основною реалізацією суфіксальної морфеми є словотвірний формант, а словотвірне значення кваліфікується як ядерний інтегральний компонент суфіксальної семантики [13, 101].

У межах загального словотвірного значення деякі дослідники [3, 170; 6, 15; 8, 42; 9, 174–184; 14, 621] диференціюють часткові словотвірні значення. Якщо перше характеризується високим ступенем узагальнення і є спільним для всіх похідних слів певного словотвірного типу, то інші, часткові, існують у межах загального словотвірного значення й відрізняються від нього більшою конкретністю [15, 621].

Л. О. Вакарюк і С. Є. Панцьо омонімію суфіксальних одиниць кваліфікують як співвідношення, за якого суфікси з однаковим фонемним складом виражають різні дериваційні (словотвірні) значення. Натомість омонімічні суфікси мають різне значення, що не виводиться одне з одного [3, 112].

На нашу думку, умовно можна співвіднести омонімічні значення суфіксів із загальними словотвірними значеннями.

Аналізований матеріал засвідчує, що в межах морфологічного способу словотворення суфіксація є одним з найчастотніших при творенні іменникових неологізмів. Зокрема, серед 500 виявлених іменникових лексичних інновацій шляхом суфіксації утворено 190 одиниць, при цьому омонімічними виявилися 4 суфікси, кожен з яких має свою специфіку, загалом зафіксовано 11 омонімічних значень.

Серед аналізованих нами суфіксів найдавнішим вважається *-к-*, який, відповідно до загальних тенденцій діахронічного словотвору, починаючи з праслов'янського періоду і до періоду сучасної української мови, характеризується інтенсивним розширенням своєї семантики [1, 107]. За даними «Словника афіксальних морфем української мови» існує 29 омонімічних суфіксів *-к-* [12, 240]. Л. М. Полюга у «Словнику українських морфем» подає 11 омонімічних значень цього суфікса [11, 384]. Різну кількість омонімічних суфіксів, зафіксованих словниками, можна пояснити відмінними критеріями розмежування значень аналізованих частин слова.

У «Словнику афіксальних морфем української мови» для диференціювання суфіксальних одиниць-омонімів було створено спеціальну базу даних, в якій для кожної з суфіксів укладено окремий «паспорт», що містить різнотипні внутрішньослівні оточення одиниць-омонімів. Для розпізнавання омонімів було залучено також додаткові формальні ознаки слова: їхнє сполучення з певними коренями, префіксами або наголошення [12, 10]. У основу «Словника українських морфем» Л. М. Полюги покладено залежність семантики від граматичного значення; а також представлено частиномовну належність похідних слів, рід, вид, число, етимологічні характеристики запозичених суфіксів [11, 375].

У досліджуваному нами матеріалі суфікс *-к-* має 5 омонімічних значень, кожне з яких характеризує специфіку ідіостилів письменників.

Деривати, похідні від іменникових основ чоловічого роду (як питомих, так і запозичених), утворені шляхом додавання суфікса *-к-*, переважно формують словотвірний тип на позначення осіб жіночої статі за родом занять – характером діяльності та професією: *дилерка, юристка, диспетчерка, теледикторка, лідерка, неформалка*. Напр.: Милосердна жіночка-рятівниця, *дилерка* гарбузового насіння, з кам'яним обличчям втуплюється у вікно (С. Андрухович [1]); ... Ізабелла мала головну роль – *теледикторки* Олесі (О. Ірванець [10, 20]). Напр.: Ти десь бачив дівчину, яка була би *неформалкою*, мала таку досконалу фігурку, ну щоб [...] і щоб при тому всьому була ще й розумною... (Л. Дереш [6, 35]).

В інших неологізмах, утворених унаслідок компресії атрибутивних словосполучень шляхом додавання суфікса *-к-* до означальних компонентів, реалізовано друге омонімічне загальне словотвірне значення аналізованого форманта – назви предметів та понять: *хуліганка* ‘стаття Кримінального кодексу за хуліганство’, *парадка* ‘парадна військова форма’, *вестибулярка* ‘вестибулярний апарат’ та ін. Напр.: [Олег] сам загримів на рік, за *хуліганку* (С. Жадан [7, 111]); ... аж раптом щось помінялося ... *вестибулярку* повело, ніби я сп'янів (Л. М. Дереш [5, 120]).

У інших випадках суфікс *-к-* засвідчує третє омонімічне загальне словотвірне значення, актуалізуючи ономастичну ознаку: *Бесарабка* ‘Бесарабська площа’, *Марійнка* ‘Маріїнський парк’, *Політехніка* ‘Краківський політехнічний університет’, *Лісотехніка* ‘Львівський лісотехнічний інститут’. Напр.: ... піднятися Володимирським узвозом, збочити на Володимирську гірку, а тоді повз *Марійнку* вийти на Липки і повернутися додому через *Бесарабку* (Ю. Андрухович [4, 226]).

Девербативи з суфіксом *-к-* позначають ще одне омонімічне загальне словотвірне значення – назви процесів і станів: *ломка, чхавка, притирка*.

В українській мові віддієслівне словотворення за участю суфікса *-к-* характеризується усиченням у твірних основах дієслівних суфіксів *-а-* та *-и-*. Це ж явище притаманне дієслівним основам *ломити, притиратися*, від яких творяться інноваційні лексеми *ломка, притирка*. Напр.: *Притирка* закінчилася на тому, що вірменин купив восьмитомник Драйзера за 140 грн (Л. Дереш [5, 129]). Винятком є основа дієслова *чхати*, в якій фіксуємо процес інтерфіксації при творенні похідного неологізму *чхавка*. Напр.: ...всі як один, ми чхали і вмирили від сміху, бо як було стриматися – *чхавка*, сміх, істерика, розбухлі носи, соплі, сльози (Ю. Андрухович [4, 248]).

Більшість омонімічних суфіксів *-к-* у процесі словотворення виконують мутаційну функцію, яка полягає в утворенні похідного слова з новим лексичним значенням [3, 102]. Однак, суфікс *-к-* зі значенням демінутивності, тобто зменшеності або неповноти ознаки, яке здебільшого супроводжує значення суб'єктивної оцінки [15, 205–206], модифікує значення твірної основи, лише частково змінюючи лексичне значення слова. Відсубстантивні неологізми зі значенням демінутивності утворюються шляхом додавання до основи суфікса *-к-*: *делегайка, балюстрада, почварка*: ...до кожних дверей вели вигадливо оздоблені сходи – з *балюстрадами*, поруччями, загорожами... (Ю. Іздрик [8, 85]); На перехресті проспекту Паші Ангеліни й вул. Комунарів за-

сіла ціла банда: я розгледів Серого, Зеника-старшого, Ігорича і ще кількох **почварок** того ґатунку (Л. Дереш [6, 141]).

Трохи меншою є частотність вживання іменникових утворень із суфіксом **-ик**. За твердженням С. П. Бевзенка, цей суфікс в українській літературній мові вживається переважно при творенні іменників на означення предметів чи на означення здрібності чи пестливості, а також іменників, що означають осіб без відтінку пестливості-здрібності, це зокрема назви людей за спеціальністю, професією чи взагалі родом діяльності, за певним станом у суспільстві, за ознакою різних типів відношень і зв'язків з оточенням, за зовнішніми чи внутрішніми ознаками й якістьми [1, 109–111]. Серед зафіксованих неологізмів є іменники, що позначають назви будівель і демінутивність.

Від прикметникових складників атрибутивних словосполучень шляхом універбації (різновиду суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово [15, 749–750]) суфікс **-ик** бере участь у творенні назв будівель: *панельник* 'панельний будинок', *висотник* 'висотний будинок', *багатоквартирник* 'багатоквартирний будинок' та ін. Напр.: Поселилися вони [Марат із Чорним] у знайомих Чорного, у тісній квартирі в **панельнику**, з вікон навіть моря не було видно (С. Жадан [7, 31]); ...саме в цій околиці, в типово соціалістичному **багатоквартирнику**, мешкав Яцек Куронь! (Ю. Андрухович [4, 64]).

У інших випадках омонімічним загальним словотвірним значенням суфікса **-ик** є демінутивність. Приєднуючись до іменникових основ, аналізований формант реалізує семантику зменшеного розміру об'єкта і супроводжується емоційно-оцінними характеристиками: *барик*, *пагорбик*, *палацик*, *кілометрик*, *дідусик*, *носорожник*. Напр.: ... втішені поліцаї запрошують мене на пиво в місцевий **барик** «Клаустрофобія», де ми з ними проводимо кілька веселих годин за розмовами... (С. Андрухович [1]); [якийсь панок] А далі мали би волочитися пару **кілометриків** непролазними хащами (Л. Дереш [6, 54]; Смішний клаповухий **дідусик**, типовий Галушка, ну копія мами (Л. Дереш [5, 68]).

Іменникові лексичні інновації з суфіксом **-ак(-як)** утворюються переважно від прикметників. Загальне словотвірне значення **-ак(-як)** – 'особа-носії певної ознаки': *синяк*, *старшак*, *наївняк*, *худорляк*, *солідняк*, *першак*. Напр.: ...фацет, котрий лежав на матраці в куті. Довгов'язий **худорляк**, років так двадцяти-двадцяти п'яти (Л. Дереш [6, 97]); Так і називався по-їхньому – Бар Валютови. Для **солідняків**. І фірмачі заходили, сиділи (Ю. Андрухович [3, 107]). Омонімічним загальним словотвірним значенням суфікса **-ак(-як)** є 'конкретні назви': *мобільняк*, *пивняк*. Напр.: У тому ж парку за «Інтуристом» був такий собі цілком пролетарський **пивняк** зі столиками просто неба, і в ньому збиралися місцеві дядьки (Ю. Андрухович [4, 163]).

Суфікс **-от** був продуктивним у слов'янських мовах уже з найдавніших часів як у відприкметникових, так і в віддієслівних утвореннях [1, 131]. У межах досліджених іменникових неологізмів виявлено два омонімічних загальних словотвірних значення суфікса **-от**: абстрактності: *парнота*, *дивнота*. Пор.: Ані вітерця, лиш безбарвна сіра **парнота** (Л. Дереш [6, 141]); Іншу **дивноту** згадує поет Гаврилюк (Ю. Андрухович [3, 137]) та сукупності осіб за певною ознакою: *п'янота*, *бабнота*, *хіпнота*, *бомжота*. Напр.: По-перше, цікавило його, чому ця **бабнота** танцює суто чоловічий танець (Ю. Андрухович [3, 168]); Поруч із борделем – порожній будинок, влітку там живе **бомжота**, теж цікаво (С. Жадан [7, 71]).

Отже, в іменникових неологізмах, зафіксованих в українських прозових текстах початку ХХІ століття, простежується активне використання омонімічних суфіксальних морфем, словотворча специфіка яких визначає семантико-структурні характеристики досліджуваних інноваційних лексичних одиниць з констатацією особливостей суфіксальної специфіки ідіостилів сучасних українських прозаїків.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
3. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах : [словник-довідник] / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
4. Винокур Г. О. О задачах истории языка / Винокур Г. О. // История языкознания XIX-XX вв. В очерках и звлечениях. – М., 1965. – С. 300–319.
5. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
6. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : Будова та реалізація / Є. А. Карпіловська. – К., 1999. – 297 с.

7. Ковалик І. І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 5–57.
8. Козленко І. В. Тлумачний словник афіксальних морфем української мови: засади укладання / І. В. Козленко // Вісник КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. – 2008. – Вип. 19. – С. 41–45.
9. Мурашов Р. З. О словообразовательном значении и семантическом моделировании частей речи / Р. З. Мурашов // Вопросы языкознания. – 1976. – № 5. – С. 174–184.
10. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – [3-є вид.]. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.
11. Словник афіксальних морфем української мови / [Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим]. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1998. – 436 с.
12. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / О. А. Стишов. – К., 2003. – 597 с.
13. Тютенко О. Ф. Категорійний і денотатний компоненти значення в семантичній структурі суфікса / О. Ф. Тютенко // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 101–105.
14. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Список використаних джерел

1. Андрухович С. Ю. Жінки їхніх чоловіків [Електронний ресурс] / С. Ю. Андрухович. – Режим доступу: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=174554>.
2. Андрухович С. Ю. Літо Мілени / С. Ю. Андрухович. – К. : Смолоскип, 2002. – 104 с.
3. Андрухович Ю. І. 12 обручів / Ю. І. Андрухович. – К. : Критика, 2005. – 276 с.
4. Андрухович Ю. І. Лексикон інтимних міст / Ю. І. Андрухович. – Чернівці : Meridian Czernowitz, 2011. – 478 с.
5. Дереш Л. М. Намір / Л. М. Дереш. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
6. Дереш Л. М. Поклоніння ящірці: як нищити ангелів / Л. М. Дереш. – К. : Кальварія, 2004. – 172 с.
7. Жадан С. В. Месопотамія / С. В. Жадан. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 364 с.
8. Іздрік Ю. Р. АМ-тм / Ю. Р. Іздрік. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 314 с.
9. Іздрік Ю. Р. Флешка-2GB : збірка есеїв / Ю. Р. Іздрік. – К. : Грані-Т, 2009. – 248 с.
10. Ірванець О. В. Рівне/Ровно (стіна) / О. В. Ірванець. – Львів: Кальварія, 2002. – 189 с.

Анотація. Статтю присвячено аналізу омонімічних суфіксів, що беруть участь у творенні іменникових неологізмів, виявлених у текстах сучасної української художньої прози. Встановлено словотвірну специфіку суфіксальних морфем, що уможлиблює групування лексики за семантико-структурними характеристиками і вказує на частиномовну залежність неологізмів від типів суфіксального словотвору.

Ключові слова: іменникові неологізми, словотвірне значення, омонімічні суфікси.

Summary. Appearance of new lexemes in the Ukrainian language reflects changes in the conditions of social communication, the appearance of new subjects and concepts, the transformation of the views and tastes of the speakers, etc. Ukrainian modern fictional prose forms a significant segment of the Ukrainian literature and reflects peculiarities of the national linguistic view of the world. Therefore, there is a need to analyze the word-formation features of lexical innovations in the Ukrainian modern fictional prose of the beginning of the XXI century.

Studied material shows that the morphological method (in particular, suffixation) is one of the most frequent in the creation of noun neologisms. In particular, among the 500 identified noun lexical innovations, 190 ones were formed by suffixation; 4 suffixes were homonymic.

We consider the meaning of a suffixal morpheme as identical to its word-forming meaning. Thus, one word-forming morpheme can express various general word-forming meanings that are characterized by a high degree of generalization and are common to all derivative words of a certain word-forming type. There are partial word-forming meanings that distinguished within the general word-forming meanings, and they exist within the general meanings, but they are more specific. Thus, the homonymous values of suffixes are correlated with the general word-forming meaning.

The homonymy of suffixes is considered as the relation in which suffixes with the same phonemic composition express different derivation (word-forming) meanings. Homonymous suffixes have

different meanings that cannot be derived from each other. In noun neologisms, revealed in the Ukrainian modern fictional prose, an active usage of suffixal morphemes is traced, the word-formation specificity of which make it possible to state allows us to speak about the possibility of grouping in accordance with semantic-structural characteristics and to state the development of a suffixal homonymy.

Key words: noun neologisms, word-forming meaning, suffixal homonymy.

Отримано: 26 червня 2017 р.

808.3+808.2:801

В. А. Глущенко

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ РЕДУКОВАНИХ ГОЛОСНИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У КОНЦЕПЦІЇ П. О. ЛАВРОВСЬКОГО

Петро Олексійович Лавровський (1827 – 1886), видатний російський та український мовознавець, вирізнявся різнобічністю наукових інтересів. Славістичні праці П. О. Лавровського присвячено мові й палеографічним особливостям давніх писемних пам'яток слов'ян, відношенням між слов'янськими мовами в різні епохи їхнього розвитку, лексичним, фонетичним і граматичним особливостям слов'янських мов.

Дослідника особливо цікавила проблема походження й розвитку українського етносу та його мови; Лавровський досліджував споконвічні риси української мови, з'ясував історичну взаємодію української мови з іншими слов'янськими.

Лавровський – поряд з М. О. Максимовичем і Я. Ф. Головацьким – став одним з перших представників порівняльно-історичного методу в Україні [3, 23–31].

Разом зі своїм учителем Срезневським Лавровський стояв біля джерел Харківської лінгвістичної школи; Лавровський був учителем О. О. Потебні – фундатора й головного теоретика цієї школи.

Постановка проблеми. Починаючи з 50-х рр. XIX ст. Лавровський публікує низку праць, присвячених давньоруській (прасхіднослов'янській) мові та історії української, російської та білоруської мов. Вони зберегли своє наукове значення до нашого часу. Серед цих студій можна назвати «О языке северных русских летописей» (1852), «О русском полногласии» (1858), «Описание семи рукописей имп. Санкт-Петербургской публичной библиотеки» (1858) тощо.

Вагомим є внесок ученого у вивчення генезису й еволюції редукованих голосних **ѣ, ѝ** у давньоруській мові та подальшій історії **ѣ** і **ѝ** у східнослов'янських мовах.

Аналіз останніх досліджень. Проте це питання в лінгвістичній історіографії залишається не вивченим. Стисло про погляди Лавровського на **ѣ, ѝ** пише В. А. Глущенко [3, 29] й дещо докладніше – О. Л. Жихарева [4, 32]. Редукованим голосним В. А. Глущенко присвятив і окрему статтю [2]. Підготовка пропонованої статті зумовлена бажанням автора викласти питання повніше.

Метою нашої статті є розкриття поглядів Лавровського на генезис і еволюцію редукованих давньоруських голосних **ѣ, ѝ** у контексті української й російської компаративістики 20-х – 60-х рр. XIX ст., установити внесок Лавровського у вивчення **ѣ, ѝ**.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди на давньоруські **ѣ, ѝ** попередників Лавровського у вивченні цих звуків / літер; 2) виявити, що найбільш цінне було успадковано Лавровським; 3) проаналізувати аргументовану критику Лавровським деяких тез Востокова й Павського; 4) установити внесок Лавровського у вивчення генезису й еволюції редукованих голосних **ѣ, ѝ**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, дослідження **ѣ, ѝ** започаткував Востоков (праця Востокова «Рассуждение о славянском языке» уперше вийшла друком у 1820 р.). Установлення звукового значення кириличних юсів і ерів стали найвидатнішими досягненнями Востокова; саме вони ознаменували застосування порівняльно-історичного методу до матеріалу слов'янських мов.

Востоков першим прийшов до висновку про те, що **ѣ, ѝ** у давніх пам'ятках позначали певні звуки, відмінні від **о, е** у східнослов'янських мовах. При цьому Востоков спирався на матеріал сучасних слов'янських мов, де на місці давніх **ѣ, ѝ** представлені різні голосні звуки. Востоков назвав **ѣ, ѝ** «напівголосними» [1, 7–10], підкресливши тим самим їхню вокалічну природу. Термін *напівголосні* слідом за Востоковим почав уживати М. І. Греч. Г. П. Павський трактував **ѣ, ѝ** як «придиhi», про що докладно йтиметься далі (його працю «Филологические наблюдения над составом русского языка» було вперше видано в 1841 р.).

Першим мовознавцем, який назвав **ѣ, ѥ** власне голосними, став Срезневський. В «Мыслях об истории русского языка» (перше видання – 1849 р.) він зазначив: сучасні слов'янські мови незалежно свідчать про те, що **ѣ, ѥ** у давньоруській, старослов'янській та інших давніх слов'янських мовах були голосними. Слідом за Востоковим Срезневський розглядав **ѣ, ѥ** як праслов'янську спадщину в давніх слов'янських мовах. Срезневський назвав їх «глухими» (термін *редуковані* – пізнішого походження) й зазначив, що вони були короткими, чим споконвічно відрізнялися, наприклад, від голосних **о, е**. Голосний **ѣ** уживався у «складах твердих», а **ѥ** – «у м'яких». При цьому в історії східнослов'янських мов «чисті» (тобто **о, е**) виникли з «глухих», а не навпаки [8, 29].

Остання теза була дуже важливою й актуальною для того часу, беручи до уваги, що М. О. Максимович реконструював перехід **о, е > ѣ, ѥ**, причому він вважав **о, е** праслов'янськими архетипами, а **ѣ, ѥ** – специфічною інновацією македонського діалекту, що ліг в основу старослов'янської мови; Максимович розглядав редуквані **ѣ** і **ѥ** як специфічну старослов'янську рису, не притаманну іншим давнім слов'янським мовам [6, 71, 76] (праця Максимовича «Начатки русской филологии» вийшла друком у 1848 р.).

Оскільки у східнослов'янських пам'ятках XIII – XIV ст. **ѣ** і **ѥ** уживалися «правильно» (тобто відповідно до етимології), Срезневський зробив висновок про те, що в діалектах східних слов'ян **ѣ, ѥ** зберігалися ще в XIV ст. [8, 43–44].

Слід відзначити, що, розкриваючи свої погляди на природу **ѣ** і **ѥ**, Срезневський не згадує студій своїх сучасників Востокова, Греча, Павського, Максимовича; вважаємо, що можна певним чином говорити про полеміку Срезневського з цими лінгвістами, проте ця полеміка мала прихований характер.

Як показав подальший розвиток слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, погляди Срезневського на природу **ѣ** і **ѥ** стали важливим кроком уперед. Необхідно було більш докладно викласти ці погляди, подавши критичну оцінку праць сучасників Срезневського, насамперед Востокова й Павського. Це завдання поставив перед собою Лавровський (книга «О языке северных русских летописей»).

Перш за все підкреслимо, що Лавровський слідом за Востоковим і Срезневським розглядав **ѣ, ѥ** як праслов'янську спадщину в давньоруській мові [5, с. 24], що відзначила О. Л. Жихарева [4, 32].

Лавровський починає з констатації того, що питання про **ѣ, ѥ** «не цілком розв'язане», але близьке до розв'язання завдяки порівняльно-історичному вивченню слов'янських мов. Оскільки в давніх пам'ятках **ѣ, ѥ** уживаються «правильно», **ѣ, ѥ** не є «беззмістовними знаками», вони мають «особливе значення» [5, 25] (тут Лавровський іде за Востоковим і Срезневським).

На думку Лавровського, термін Востокова *напівголосні* є не зовсім коректним: він означає голосні «наполовину», але голосних «наполовину» бути не може; стосовно **ѣ, ѥ** треба говорити про голосні звуки [там же, 26] (отже, Лавровський поділяє погляд Срезневського).

Значне місце в книзі Лавровського приділено полеміці з Павським, який, як відзначалося вище, розглядав **ѣ, ѥ** як «придихи» [7, 39–42]. Лавровський довів, що «придихи» Павського нічим принципово не відрізняються від приголосних; звідси випливає, що **ѣ** і **ѥ**, за Павським, є приголосними звуками [5, 26–27].

Однак протиріччя позиції Павського на цьому не закінчуються. Кваліфікувавши **ѣ, ѥ** як «придихи», Павський далі пише про те, що **ѣ** і **ѥ** у найдавніших кириличних пам'ятках використовувалися для позначення твердості та м'якості приголосних і «для заміни збіглих голосних», тобто «не мали самостійного значення, як особливі літери» [7, 75]. На думку Лавровського, тут спостерігається нерозмежування значень літер **ѣ, ѥ** у давньоруській мові й у сучасній російській: значення сучасних російських літер **ѣ, ѥ** переноситься на **ѣ, ѥ** у давньоруських рукописах [5, 27–28].

«Правильне» вживання **ѣ, ѥ** у найдавніших давньоруських пам'ятках (X – XII ст.) пояснюється тим, що в цю епоху вони ще «жили в народі»; із занепадом звуків **ѣ, ѥ** літери **ѣ, ѥ** починають змішуватися з літерами **о, е** [там же, с. 29]. Проаналізувавши давньоруські грамоти XIV ст., Лавровський дійшов висновку, що «приблизним періодом» занепаду «глухих» на східнослов'янському мовному терені можна вважати «початок другої половини XIV століття». Якщо ж літери **ѣ, ѥ** трапляються й пізніше, «навіть і в XV столітті», то це є певним «анахронізмом» і пояснюється орфографічною традицією [там же, с. 32]. Отже, подальшу історію **ѣ** і **ѥ** Лавровський, так само як Востоков і Срезневський, моделював як утрату східнослов'янських редукваних у слабкій позиції та їх перехід у голосні повного творення **о** та **е** в сильній позиції.

Яким же, з погляду Лавровського, є походження звуків **ѣ, ѥ**? Посилаючись на праці Ф. Міклошича, В. Кошітара, Буслаєва, Каткова, у яких наведено паралелі із санскриту, латини, готської й литовської мов, Лавровський зазначає, що компаративістика «зближує **ѣ** зі звуком *у*, **ѥ** зі звуком *и*» [там же, 31]. Використовуючи сучасну термінологію, слід говорити про те, що

праслов'янський **ѣ** походить від праїндоевропейського **и** короткого, а праслов'янський **ь** – від праїндоевропейського **i** короткого.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. До виходу монографії Лавровського «О языке северных русских летописей» мовознавці характеризували **ѣ, ь** суперечливо: з одного боку, йшлося про вокалічну природу **ѣ, ь** (Востоков, Срезневський), з іншого – про **ѣ, ь** як «придихи» або навіть про те, що **ѣ, ь** «не мали самостійного значення, як особливі літери» (Павський).

2. У дослідженні **ѣ, ь** Лавровський ішов слідом за Востоковим і Срезневським; зокрема, він бачив у **ѣ, ь** літери, що позначали певні звуки; Лавровський стверджував вокалічну природу **ѣ, ь** і розглядав їх як праслов'янську спадщину в давньоруській мові.

3. Лавровським було наведено аргументовану критику деяких тез його сучасників. Лавровський вважав термін Востокова *напівголосні* не зовсім вдалим; щодо **ѣ, ь** треба говорити про голосні звуки. Павський фактично відстоював консонантну природу **ѣ** і **ь**. З іншого боку, у викладі Павського спостерігається нерозмежування значень літер **ѣ, ь** у давньоруській мові й у сучасній російській.

4. Подальшу історію **ѣ** і **ь** Лавровський, так само як Востоков і Срезневський, моделював як утрату східнослов'янських редукованих у слабкій позиції та їх перехід у голосні повного творення **о** та **е** в сильній позиції.

5. Значну увагу Лавровський приділив походженню звуків **ѣ, ь**: праслов'янський **ѣ** походить від праїндоевропейського **и** короткого, а праслов'янський **ь** – від **i** короткого.

6. Отже, Лавровський подав найбільш повну для свого часу характеристику давньоруських **ѣ, ь** з погляду їх генезису й еволюції.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному поглибленому вивченні студій Лавровського, присвячених історії української та інших слов'янських мов.

Список використаних джерел

1. Востоков А. Х. Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам / А. Х. Востоков // Востоков А. Х. Филологические наблюдения. – Санкт-Петербург, 1865. – С. 1–27.
2. Глуценко В. А. П. О. Лавровський про природу й походження редукованих голосних / В. А. Глуценко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – Вип. 248. Філологічні науки / редкол. : С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К. : Міленіум, 2016. – С. 14–20.
3. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В. А. Глуценко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
4. Жихарева О. Л. П. О. Лавровський і питання походження східнослов'янських мов // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. – Славянск, 2001. – Вып. IX. Ч. 1. – С. 31–36.
5. Лавровский П. А. О языке северных русских летописей / Лавровский П. А. – Санкт-Петербург, 1852. – 160 с.
6. Максимович М. А. Начатки русской филологии : об отношении русской речи к западнославянской / М. А. Максимович // Максимович М. А. Собрание сочинений. – Киев, 1880. – Т. 3. – С. 25–155.
7. Павский Г. П. Филологические наблюдения над составом русского языка : первое рассуждение. О буквах и слогах / Павский Г. П. – 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1850. – XXIII, 141 с.
8. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / И. И. Срезневский. – Москва : Учпедгиз, 1959. – 135 с.

Анотація. П. О. Лавровський зробив вагомий внесок у дослідження історії східнослов'янських редукованих голосних **ѣ, ь**. Слідом за О. Х. Востоковим та І. І. Срезневським Лавровський розглядав **ѣ, ь** як праслов'янську спадщину в давньоруській мові. На думку Лавровського, термін Востокова *напівголосні* є не зовсім вдалим; щодо **ѣ, ь** треба говорити про голосні звуки. Лавровський довів, що Г. П. Павський, говорячи про «придихи», фактично відстоює консонантну природу **ѣ** і **ь**. Значну увагу Лавровський приділив походженню звуків **ѣ, ь**: праслов'янський **ѣ** походить від праїндоевропейського **и** короткого, а праслов'янський **ь** – від **i** короткого. Отже, Лавровський подав найбільш повну для свого часу характеристику давньоруських **ѣ, ь** з погляду їх природи й походження. Подальшу історію **ѣ** і **ь** Лавровський, так само як Востоков і Срезневський, моделював як утрату східнослов'янських редукованих у слабкій позиції та їх перехід у голосні повного творення **о** та **е** в сильній позиції.

Ключові слова: редуковані голосні, праслов'янська мова, старослов'янська мова, давньоруська мова, східнослов'янські мови.

Summary. *A famous Russian and Ukrainian linguist P. Lavrovskiy (1827 – 1886) together with M. Maxymovych and Y. Holovatskiy became one the first representatives of the comparative historic method in Ukraine.*

Lavrovskiy researched the history of phonetic phenomena of Eastern Slavonic languages fruitfully. He made a great contribution to the study of nature and origin of the reduced vowels τ , υ in the Old Russian language. Although, this problem in the history of linguistics still remains unsolved.

It is known that the study of τ , υ was started by A. Vostokov. He was the first to come to the conclusion that τ , υ in old Cyrillic texts denoted definite sounds different from o, e in the Eastern Slavonic languages. Upon that Vostokov used the material of the Modern Slavonic languages that have different vowels instead old τ , υ . Vostokov called τ , υ «semivowels» and stressed their vocal nature. The term semivowels subsequently started to be used by N. Grech. G. Pavskiy regarded τ , υ as «breathed sounds».

The first linguist who called τ , υ properly vowels was Sreznevskiy. He admitted that they were short. The vowel τ was used in «hard syllables» and υ – in «soft ones». Upon that in the history of Eastern Slavonic languages o, e appeared from τ , υ , but not conversely. The last statement was very significant taking into account the fact that Maxymovych reconstructed the shift o, e > τ , υ along with this he treated o, e as Common Slavonic archetypes, but τ , υ – as specific innovation of the Old Slavonic language.

The ideas of Sreznevskiy about the nature of τ and υ became an important breakthrough. It was necessary to represent these ideas in detail giving the critical evaluation of the works of the contemporaries. Lavrovskiy, the follower of Sreznevskiy, set himself this task.

As well as Vostokov and Sreznevskiy, Lavrovskiy regarded τ , υ as Common Slavonic heritage in the Old Slavonic language. Lavrovskiy thought that Vostokov used improper term semivowels. He found it necessary to call τ , υ vowel sounds. Lavrovskiy proved that Pavskiy speaking about «breathed sounds» in fact defend the consonant nature of τ and υ . However, the discrepancy of Pavskiy's treatment of τ , υ doesn't end with it. Pavskiy further writes that τ and υ in the most ancient Cyrillic texts were used for defining hardness and softness of the consonant sounds as well as for substitution of vowels that fall together. Lavrovskiy stressed that here the insensibility of meanings of the letters τ , υ in the Old Russian and the Modern Russian languages can be traced. Lavrovskiy paid a great attention to the origin of the sounds τ , υ . Making reference to the works of F. Mikloshych, V. Kopitar, F. Buslayev, where the parallels from the Sanskrit, Latin, Gothic and Lithuanian languages are given, Lavrovskiy stated that Common Slavonic τ originated from Proto-Indo-European short u, and Common Slavonic υ – from Proto-Indo-European short i. So Lavrovskiy gave the most overall for its time record of Old Russian τ , υ from the point of their nature and origin.

Key words: *reduced vowels, the Common Slavonic language, the Old Slavonic language, the Old Russian language, the Eastern Slavonic languages.*

Отримано: 1 серпня 2017 р.

УДК 582(477)(038)

І. В. Гороф'янюк

ЗІЛЛЯ ОД 99 ХВОРОБ: СЕМАНТИЧНА МОТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН, ПОХІДНИХ ВІД ЧИСЛІВНИКІВ

Людина, ословлюючи світ, закарбовує в назвах власний життєвий досвід, зберігаючи його в такий спосіб для нащадків. Інформативність номінації здавна цікавить мовознавців, та, безсумнівно, перевагу в цьому питанні мають дослідники діалектного слова, яке не обмежене будь-якими стандартами, приписами та нормами. Об'єктом нашої розвідки стали українські назви рослин – народні та наукові, адже мотиваційні ознаки, покладені в основу номінації рослин, виявляють специфіку матеріальної та духовної культури народу.

У монографії А. М. Шамоти «Назви рослин в українській мові» [9] представлено системний аналіз народних флорономенів, похідних від іменників, прикметників, дієслів, у площині семантичної мотивації назв. Натомість найповніший на сьогодні корпус українських наукових і народних назв рослин – словник Ю. Кобова [5] – містить також немало флороназв, похідних від

числівників (433 назви), які й сформували емпіричну базу нашого дослідження. Як зауважує С. М. Толстая, «число – одна з важливих категорій у міфопоетичному образі світу; результат рахунку, засіб упорядкування та моделювання Всесвіту, перетворення хаосу в космос; у народній культурі об'єкт символізації та оцінки» [8, 544]. Числівники як дериваційна база лексики різних тематичних груп, їхнє функціонування в текстах різних стилів та періодів розвитку мови є об'єктом перманентної уваги українських дослідників (див. праці Г. І. Гримашевич, В. В. Денисюка, Ю. А. Карпенка, Т. Б. Лукінової, Т. М. Тищенко та ін.). З огляду на це, на наше глибоке переконання, українські народні назви рослин, словотвірно пов'язані з числівниками, також заслуговують на окреме спеціальне дослідження. Отож метою нашої розвідки є аналіз семантичної мотивації українських назв рослин, похідних від числівників, зумовленої специфікою формування та функціонування цієї давньої та багатой тематичної групи лексики.

Базою похідних назв рослин, пов'язаних із числівниками, виступають назви всіх чисел від 1 до 9, а також 40, 100, 1000.

Флороназви, пов'язані з числівником *один*, утворюються за двома семантичними моделями мотивації: характерні ознаки будови рослини та особливості вегетації рослини.

Наявність у будові рослини якоїсь однієї її частини зумовила постання таких однослівних назв, як: *одинарник* – *Trientalis* (Квіти на довгих квітконіжках, зазвичай поодинокі – І. Г.) та композитів: *однобічник* – *Goodyera*, *одногубка* – *Ajuga genevensis*, *однозірка* – *Scabiosa ochroleuca*, *одноквітка* – *Moneses*, *однолуска* – *Hainardia*, *одностеблиця* – *Agrostis capillaris*, *одногойдник* – *Paris quadrifolia* [5, 655]. Фіксуємо широкий корпус описових флороназв, побудованих за моделлю словосполучення «іменник + прикметник», де провідну роль у мотивації назви відіграє складний прикметник із числівниковою основою: *всезелен одноцвітний* – *Moneses uniflora* [5, 495], *глід одноматочковий / одностовпчиковий* – *Crataegus monogyna* [5, 505], *перстенець одношийний* – *Cuscuta monogyna* [5, 675], *підківка одностручкова* – *Hippocrepis unisiliquosa* [5, 679], *просинець одноквітковий / одноцвітний* – *Hypochaeris uniflora* [5, 690], *пшениця однозерниста* – *Triticum monococcum* [5, 699].

Залежний компонент у складених флороназвах *висипка однолітна*, *Роа annua* [5, 484], *камфорник однорічний* – *Samphorosma annua* [5, 565] вказує на те, що вегетаційний період рослини займає один рік.

Зафіксовані назви рослин, пов'язані з числівником *два*, засвідчують вищезазначені семантичні моделі мотивації, а також особливості забарвлення квітки рослини. Найактивнішою виявилася модель мотивації за характерними ознаками будови рослини. Її представляють як однослівні назви – *двійник*, *двійняк*, *двоаяк* – *Hordeum distichon*, *двовидка* – *Dimorphotheca*, *двоелісник* – *Petasites hybridus*, *двулистник / двойлист* – *Listera ovata*, *двозуб* – *Bidens*, *двозубка* – *Cleistogenes*, *двоколосник* – *Paspalum*, *двонасінник* – *Hornungia*, *дворіжниця* – *Proboscidea*, *дворучки / дворучки Пресвятої* – *Dactylorhiza maculate*, *дворядник* – *Diploxaxis* [5, 520] – так і описові: *болотяний кипарис дворядний* – *Taxodium distichum* [5, 464], *валеріана дводомна* – *Valeriana dioica* [5, 475], *кропива дводомна* – *Urtica dioica* [5, 594], *любка дволиста* – *Platanthera bifolia* [5, 617], *вика двоїстоїплода* – *Vicia amphicarpa* [5, 482], *глід двокісточковий* – *Crataegus leiomonogyna*, *глід двостовпчиковий* – *Crataegus laevigata* [5, 505], *голомша дворядна* – *Hordeum distichon* [5, 508], *горянка дворядна* – *Oreochloa disticha* [5, 513], *переступень двопенний* – *Bryonia dioica* [5, 673], *пшениця двозерна / двозерниста* – *Triticum dicoccum* [5, 699], *двоаячок лучистий* – *Hordeum distichon* [5, 520], *жабрій двонадрізний* – *Galeopsis bifida* [5, 537].

Особливості вегетації рослини є мотиваційною базою для похідних назв *любочник двулітний* – *Oenothera biennis* [5, 617], *вика дворічна* – *Vicia biensis* [5, 482], *водянка двостатева* – *Empetrum hermaphroditum* [5, 490].

Залежний компонент в описовій назві вказує на особливості забарвлення квітки рослини у флорономенах *верба двоколірна* – *Salix bicolor* [5, 477] та *жовтозілля двоколірне* – *Senecio bicolor* [5, 544].

За принципом антропоцентризму в народній номінації явищ неживої природи відбулося втягнення номена *двійнята* в ідеосферу рослинного світу, а тому в українських говірках послідовно фіксуємо лексеми *дв'їн'ата*, *двоїн'ата*, *двоїн'атка*, *двоїн'ашка* на позначення двох зрощених колосків на одному стеблі, у центральноподільських говірках засвідчено ще такі назви, як: *двоїній*, *двоїнішній колосок*, *два колоски*, *два колоски ї куп'ї*, *два колоски ї м'ес'т'ї*, *пара*, *парочка*, *два колоски ї пар'ї* [3, с. 59]. Народнотимологічне осмислення цих назв призвело до виникнення прикмети: *знайшла два колоски ї жит'ї ї пар'ї / значить д'їїчина буде у пар'ї* (с. Поташня Бершадського р-ну Вінницької обл.).

Широко відомі в українських говорах також відповідні назви двох огірків, що зрослися разом, напр., подільські діалектні назви *двоїн'ата*, *двоїн'атка*, *двоїн'ашки*, *два ї куп'ї*, *два гуйїрки ї куп'ї* [3, 35].

Флороназви, пов'язані з числівником *три*, мотивовані найчастіше характерними ознаками будови рослини, як-от: *три кольки*, *тригольник*, *триножник*, *трійчатка* [5, 755], *троїца* [3, 185] – *Xanthium spinosum*, *тигузи* – *Empetrum nigrum*, *тридільник* – *Juncus trifidus*, *тризілля* / *троєзілля* / *тройзілля* / *тройняг* / *трозіль* / *трійка* – *Trifolium pratense*, *тризуб* / *тризубець* – *Triglochin*, *тризубка* – *Sieglingia*, *трилис(твіник)* – *Menyanthes trifoliata*, *тройзілля* / *тройцвіт* – *Viola tricolor*, *тройник* – *Menyanthes trifoliata*, *трійця* / *тройця* – *Veronica prostrata*, *тройнячок* – *Trifolium repens*, *тройчак* – *Lythrum salicaria*, *троїця* – *Geranium divaricatum* [5, 755]. Флорономен *трилистник* зафіксовано на позначення 11 рослин [5, 755], що засвідчує продуктивність цієї моделі семантичної мотивації.

Числівник *три* є елементом залежного компоненту в численних описових назвах рослин: *амброзія тридільна* / *трироздільна* – *Ambrosia trifida* [5, 446], *блатат тринервний* – *Centaurea trinervia* [5, 460], *буряк трипріймочковий* – *Beta trigyna* [5, 474], *валер'яна трикрила* – *Valeriana tripteris* [5, 475], *волошка трижилкова* – *Centaurea trinervia* [5, 493], *гвоздики трипучкові* – *Dianthus trifasciculatus* [5, 500], *горішина-трилистник* – *Trifolium alpestre* [5, 509], *дівунка триплаточна* / *трирожна* – *Galium trifidum* [5, 528], *жеруха трилиста* – *Cardamine trifolia* [5, 539], *зозулинець тризубий* – *Orchis tridentata* [5, 557], *клен трилопастний* / *прилопастевий* – *Acer monspessulanum* [5, 575], *колючка трійчата* – *Xanthium spinosum* [5, 580], *коральківець тричінадрізаний* – *Corallorhiza trifida* [5, 585], *півонія трійчаста* – *Paeonia daurica* [5, 679], *ряска триборозна* / *триборозенчаста* / *триборозниста* – *Lemna trisulca* [5, 716], *верба затрійка* / *тричичинкова* – *Salix triandra* [5, 478], *тройчисте зілля* – *Lotus corniculatus* [5, 756].

У флорономенах *троєцвітник* – *Geranium divaricatum* [5, 755], *фіялка трибарвка* / *трибарвіста* / *трибарвна* / *триколірна* – *Viola tricolor* [5, 762], *ф'ялка тр'охкол'орова*, *ф'йялка трохцв'етна*, *ф'ялка тр'охкол'ірна*, *ф'йялка трикол'ірна*, *ф'ялка трикол'ірна* – *Viola tricolor* L. [3, 153], *берізка трибарва* – *Ipomoea tricolor* [5, 457], *братки трибарві*, *Viola tricolor* [5, 466] числівник *три* допомагає вербалізувати особливості забарвлення квітки рослини.

Залежний компонент у складених флороназвах *лаватера тримісячна* [5, 602], *собача рожа тримісячна* [5, 734] – *Lavatera trimestris* вказує на особливості вегетації рослини.

Нова модель семантичної мотивації назв рослин – розмір рослини чи її частини – задіяна в описових назвах *ломінь триперстий* – *Saxifraga tridactylites* [5, 613], *оводник тридюймовий* – *Aegilops triuncialis* [5, 654].

Затемнену мотивацію назв рослин, пов'язаних із числівником *три*, мають назви *трилистник* – *Solanum dulcamara*, *три брати* – *Odonites lutea*, *Trifolium medium*, *Viola tricolor* [5, 755].

Флорономени *трипутень*, *трипутник* – *Plantago major* [5, 755] хоча й мають частину, співзвучну з числівником *три*, проте ми підтримуємо припущення В. Т. Коломієць та А. М. Шамоти, що ці семантично паралельні назви до *подорожник* виникли з *трипутень* у результаті дисиміляції приголосних та наближення першої частини слова до *три-*, яке часто виступає компонентом складних назв рослин [6, 23].

Числівник *чотири* фіксуємо лише як елемент складної назви, яка вказує на особливості будови рослини: наявність чотирьох насінин – *вика чотиризерна* / *чотиринасінна* – *Vicia tetrasperma* [5, 483], *ячмінь четверняк* – *Hordeum vulgare subsp.* [5, 799]; чотирьох листків – *воронець чотирилист(н)ий* – *Paris quadrifolia* [5, 494]; чотиригранного стебла – *голомша чотиригранна* – *Hordeum vulgare* [5, 508], *діробій четвертастий* – *Hypericum maculate* [5, 529]; чотирироздільної чашечки та віночка – *шишкар чотиридільний* – *Phyteuma tetramerum* [5, 787]. Мотивація назви айстри садової, *Callistephus chinensis чотиригорішники* [3, 187] затемнена.

Особливості будови рослини репрезентовані числівником *п'ять* в описових флороназвах *верба п'ятерка*, *верба п'ятичичинкова* – *Salix pentadra* [5, 478], *глід п'ятиматочковий* – *Crataegus pentagyna* [5, 505], *дзеркальниця п'ятикутна* – *Legousia pentagonia* [5, 700], *ситняг п'ятиквітковий* – *Eleocharis quinqueflora* [5, 726]. Зазначена модель мотивації активна в композиціях *п'ятипал*, *п'ятиперстик*, *п'ятиперстен'* на позначення перстаца випрямленого, *Potentilla erecta* L. [3, 156], адже прикореневі листки рослини 5-пальчасті. Очевидно, назви перстаца білого, *Potentilla alba п'ятирик*, *п'ятірник* [5, 700] доцільно розглядати під кутом зору цієї ж семантичної моделі мотивації.

Наявність у будові рослини п'яти якихось частин – мотиваційна ознака назв *п'ятижилськийник*, *п'ятирушник* – *Potentilla alba*, *п'ятикутниця* – *Malva sylvestris*, *п'ятилист* – *Pentaphylloides*, *п'ятилистка* – *Potentilla reptans*, *п'ятилиственник* – *Potentilla alba*, *Potentilla argentea*, *Potentilla reptans*, *п'ятилисток* – *Alchemilla vulgaris*, *п'ятипалечна трава* – *Dactylorhiza maculate*, *п'ятипал(ечник)* – *Potentilla alba*, *п'ятипалочник* – *Peucedanum cervaria*, *п'ятипалошник* – *Gentiana cruciate*, *п'ятипальник* – *Potentilla alba*, *Potentilla recta*, *п'ятипальчики* – *Potentilla alba*, *п'ятипал* – *Potentilla argentea*, *Trifolium montanum*, *п'ять пальців* – *Geranium collinum*, *Potentilla alba*, *п'ять-трава* – *Chenopodium vulvaria* [5, 700].

Засвідчено й мотивацію назви рослини за її лікарськими властивостями – *п'ятосильник* – *Inula helenium* L. [3, 179].

Семантична модель мотивації назв рослин за їхніми особливостями будови найактивніша і у флороназвах, пов'язаних із числівником *шість*: *гадючник шестипелюстковий* – *Filipendula vulgaris* [5, 497], *очиток шестирядний / шістьорядний* – *Sedum sexangulare* [5, 665], *ячмінь шістьерняк* – *Hordeum vulgare* subsp. [5, 799].

Зафіксовані назви рослин, пов'язані з числівником *сім*, мотивовані характерними ознаками будови рослини (*перстач семилистий* – *Potentilla hertaphylla*, *семивихрик* – *Eupatorium cannabinum*, *семижильник* – *Plantago major*, *Astragalus glycyphyllos*, *семиколінка* – *Potamogeton lucens*, *семилисник* – *Allium ursium* [5, 722]), особливостями вегетації рослини (*цибуля семилітка* – *Allium fistulosum* [5, 770]). Також засвідчено назву *семисильник*, уживану для 4 рослин [5, 722], яка опосередковано вказує на лікарські властивості рослини. Натомість флорономен *семибратський лист* – *Erigeron acer* [5, 722] має затемнену мотивацію.

Найменше назв рослин, пов'язаних із числівником *вісім* – *дріада восьмипелюсткова*, *Dryas octopetala*, *підмаренник восьмилистковий* – *Galium octonarium* [5, 679], мотивовані ознаками будови рослини.

Найактивнішим у номінації рослин виявився числівник *дев'ять*. Закономірно цей числівник опосередковано реалізує модель мотивації флороназв за лікарськими властивостями рослин, адже саме число 9 часто фігурує в магічних лікувальних ритуалах українців: настанови пити дощову воду з листя чортополоху протягом 9 днів від переляку [2, 96], використовувати суміш із 9 сортів дерев чоловічого чи жіночого роду у практиці дитячого купання [2, 64], водити 9 сухими трісочками по хворому місцю і промовляти замовляння [4, 292], рекомендація скупати 9 разів кволу дитину у відварі *дев'ясила* – вовчуга [1, 277] тощо. Т. Б. Лукінова, досліджуючи тексти замовлянь східних слов'ян, називає «унікальним за кількістю повторень числової назви є замовляння саме з числівником «дев'ять» і пояснює це тим, що число «дев'ять» – потроєна, отже й посилена у своїй магічній дії трійка [7, 314].

Отож віра людини в те, що рослина допомагає від дев'яти недуг закарбувалася в назвах *маїе* *дейдат* сил, *трава від дейдати фороб* [3, 179], *сила дев'ята*, *дев'ятьсил*, *дев'ясила* [5, 230] – назви оману високого, *Inula helenium*, а подвоєна дев'ятка засвідчена в описовій флороназві *зілля од дев'яности дев'яти хвороб* – звиробій звичайний, *Hypericum perforatum* [5, 553].

Флороназва *дев'ятосильник* засвідчена для позначення 9 рослин [5, 521] і має розгалужений ряд фонетичних варіантів: *дев'ятисильник*, *дев'ятосельник*, *дев'ятосіник* – *Carlina acaulis*, *деветісільник* – *Inula helenium*, *дев'ятосильник* – *Carlina acaulis*, *дев'ядосилник* – *Carlina acaulis* [5, 520].

Для номінації 5 рослин використовують назву *дев'ятисил* із варіантами *дев'ятосил*, *дев'ятосіль* – *Ononis arvensis*, *дев'ятосин*, *дев'ятосинь*, *дев'ятотисина* – *Carlina acaulis* [5, 521].

Назва *дев'ясил* відома для 5 рослин [5, 520], на позначення яких уживають такі фонетичні варіанти: *девесил* – *Inula helenium*, *Betonica officinalis*, *девесиль* – *Clematis recta*, *дев'ясин* – *Carlina acaulis*, *дев'ясинь* – *Ononis arvensis*, *дев'ясень* – *Inula helenium*, *Achillea millerolium*, *дев'ясінь* – *Calluna vulgaris*, *Carlina acaulis*, *дев'ятизел*, *дев'єцел*, *девицар*, *дев'яцер*, *дев'яцил*, *дев'ячов*, *дев'ятел* – *Carlina acaulis* [5, 520–521].

Такий широкий корпус фонетичних і словотвірних варіантів флорономенів уможливає встановити мотивацію і на перший погляд немотивованої назви *дев'ять-осінник* – *Carlina acaulis* [5, 521]: *дев'ятосил* – *дев'ятосин* – *дев'ятосинник* – *дев'ять-осінник*. Або ж флороназvu *дев'ятосик* розглядаємо як варіант лексеми *дев'ятосіль* з огляду на те, що обидві назви вживають для позначення вовчуга польового, *Ononis arvensis* [5, 521].

Зрідка спостерігаємо, як друга основа композита редукує, проте вважати таку назву мотивованою нам дозволяє її аналіз у контексті номінативного ряду рослини, напр., *дев'ятник* = *дев'ятисил*, *дев'ятисильник*, *дев'ятосельник* – *дев'ятисил* звичайний, *Carlina vulgaris* [5, 107] або ж *дев'ятина* = *дев'ясил*, *дев'ятисил* – оман високий, *Inula helenium* [5, 230]. Натомість немотивованими залишаються назви *дев'ятинник* – перстач гусячий, *Potentilla anserina*, *дев'ятерник* – лілія лісова, *Lilium martagon* [5, 520], а також описові флороназви *дев'ять братів* – *Melampyrum nemorosum* та *дев'ять косарів* – *Tanacetum corymbosum* [5, 521].

Спорадично фіксуємо постання флороназв із основою *дев'ять* на ґрунті особливостей будови рослини – *дев'ятижильник* – *Astragalus glycyphyllos*, *Polygonatum odoratum* та особливостей росту – *дев'ятилітник* – *Astragalus glycyphyllos* [5, 520].

Числівник *десять* представлений у єдиній флороназві *десятисильник* – *Tanacetum vulgare* [5, 523], яка сигналізує про номінацію за лікарськими властивостями рослини.

Числівник *сорок* у складі флорономенів опосередковано вказує на наявність у будові рослини великої кількості якоїсь однієї її частини: *сорокалисник* – *Actaea spicata*, *сорокозуб* – *Dryopteris*

filix-mas [5, 738], *сорокозубка* – сорт цибулі городньої, *Allium sera* [3, 51], *сорок три колінця* – *Coronilla varia* [5, 738]. Залежний компонент в описових назвах *сорокати* також вербалізує цю ознаку в назвах *горошок сорокати* – *Lathyrus venetus* [5, 512], *зябрії сорокати* – *Galeopsis speciose* [5, с. 560], *тоя сороката* – *Aconitum variegatum* [5, 754].

Особливості вегетації рослин виражені числівником *сорок* у назвах раннього сорту картоплі, *Solanum tuberosum* – *сорокаденка*, *сороківка* [5, 738].

Лікарські властивості рослини окреслені числівником у флороназві *сороканедужник* – *Saponaria officinalis* [5, 738]. Припускаємо, що ця ж мотиваційна ознака опосередковано простежується в назві родолика лікарського, *Sanguisorba officinalis* *сорок-книжник* [5, 738].

Числівники *сто* і *тисяча*, як і *сорок*, не вказують на реальну кількість, а вербалізують велику кількість якихось елементів у будові рослини, про що свідчить також функціонування похідних від цих числівників в одному номінативному ряді. Так, на позначення дерев'ю звичайного, *Achillea millefolium* уживають такі назви: *тисячелисник*, *тисячолисник*, *тисячолистик* [5, 751], *тис'ачоліствен'ик*, *тис'ачу листой*, *столісник* [3, 165]. Припускаємо, що трансформація цих назв призвела до постання назв цієї ж рослини *тисячолітник* та *тисяченець* [5, 751]. Момен *тисячник* – *Adonis vernalis*, *Centaurium erythraea* [5, 751] має затемнену мотивацію. Особливості будови рослини репрезентовані числівником *тисяча* в назві *тисячоголов(ник)* – *Vaccaria hispanica* [5, 751].

Цінність рослини для людини знайшла мовне втілення у флороназві *золототисячник*, яку зафіксовано на позначення 12 рослин [5, 558]. Флорономен *болототисячник* – *Gratiola officinalis* [5, 463] має напівпрозору мотивацію, адже рослина росте на болотах, берегах річок, натомість числівник у структурі композита мотивувати складно. Припускаємо, у цьому випадку маємо структурну мотивацію, яка виявляється у структурній співвідносності зі словом *золототисячник*, яке, до речі, вживається на позначення цієї ж рослини – аврану лікарського, *Gratiola officinalis* [5, 206–207].

Отже, як засвідчило дослідження, переважна більшість українських назв рослин, пов'язаних із числівниками, семантично прозора. Мотиваційні ознаки флороназв виразно простежуються в описових назвах та композитах при комплексному аналізі двох і більше слотовірних основ. Натомість видається можливим встановити мотивацію назв однослівних із числівниковою основою, як-то *дев'ятник*, якщо розглядати назву в контексті номінативного ряду рослини, враховуючи так звані проміжні ланки, у нашому випадку – *дев'ятисил*, *дев'ятисильник*, *дев'ятосельник*. Найбільш значимим у флорономінації виявилися числа від 1 до 10, а також 40, 1000. У своїх слотовірних функціях найактивнішим є число *дев'ять* (61 назва). Аналіз семантичної мотивації назв рослин, пов'язаних із числівниками, дозволив виділити такі мотиваційні ознаки, які в різних випадках стали підставою для найменування рослин: характерні ознаки будови рослини, розмір рослини чи її частини, особливості вегетації, особливості забарвлення квітки рослини, лікарські властивості рослини. Спостережено, що числівники *сорок*, *сто* і *тисяча*, на відміну від інших числівників, не вказують на реальну кількість, а вербалізують велику кількість якихось елементів у будові рослини.

Список використаних джерел

1. Болтарович З. Українська народна медицина: Історія і практика / З. Болтарович. – К. : Абрис, 1994. – 320 с.
2. Вархол Н. Рослини в народних повір'ях русинів-українців Пряшівщини / Надія Вархол. – Пряшів ; Едмонтон : «ЕХСО s.r.o.», 2002. – 150 с.
3. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: матеріали до Лексичного атласу української мови / І. В. Гороф'янюк; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Вінниця : ПП І. Б. Балюк, 2012. – 304 с.
4. Ігнатенко І. Народна медицина і магія українців / Ірина Ігнатенко. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 320 с.
5. Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Ю. Кобів. – К. : Наук. думка, 2004. – 800 с.
6. Коломієць В. Т. Семантична мотивація українських назв рослин / В.Т. Коломієць, А.М. Шамота // Мовознавство. – 1979. – № 4. – С. 20–25.
7. Лукінова Т. Із спостережень над вживанням чисел у замовляннях / Тетяна Лукінова // Український діалектологічний збірник. Кн. 3 / Упор. та відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Довіра, 1997. – С. 310–321.
8. Толстая С. М. Число / С. М. Толстая // Славянские древности: этнолингвистический словарь. – М. : «Международные отношения», 2012. – С. 544–547.
9. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наук. думка, 1985. – 162 с.

Анотація. У статті виявлено моделі семантичної мотивації українських назв рослин, пов'язаних із числівниками: характерні ознаки будови рослини, розмір рослини чи її частини, особливості вегетації, особливості забарвлення квітки рослини, лікарські властивості рослини. Найбільш значимим у флорономіації виявилися числа від 1 до 10, а також 40, 1000, найактивніший у своїх словотвірних функціях є число дев'ять.

Ключові слова: мотивація, мотиваційна ознака, словотвір, композит, описова назва, числівник, назви рослин.

Summary. An object of an article is the Ukrainian names of plants – folk and scientific (about 450 units). In the article, models of semantic motivation of the Ukrainian plant names derived from numerals were revealed, because, as the research has shown, the vast majority of the Ukrainian plant names derived from numerals are semantically clear.

The analyzed plant names are grouped according to a numeral, from which plant names have derived, determined models of semantic motivation of plant names.

The motivational features of the plant names are clearly traced in descriptive names and composites in the complex analysis of two or more word-formation bases. Instead, it is possible to find out the motivation of one-word names with a numeral basis, such as a deviatnyk, if we consider the name in the context of the nominative row of a plant, taking into account the so-called intermediate links, in our case, deviatysyl, deviatysylnyk, deviatoselnyk. The most significant in floronomination are numerals from 1 to 10, as well as 40, 1000. In their word-forming functions, the most active is the number 9 (61 plant names), which often appears in the magical medical rituals of Ukrainians.

Analysis of semantic motivation of the plant names derived from numerals allowed to find out such motivational features that in various cases caused the occurrence of the plant names: the characteristic features of the plant structure, the size of the plant or its parts, vegetation characteristics, the color of the flower plants, medicinal properties of plants. It was remarked, that numerals forty, a hundred or a thousand, unlike other numerals, do not indicate the actual number and indicate a large number of some parts of plants. The motivational features of plant names show the specific material and spiritual culture of Ukrainians.

Key words: motivation, motivational feature, derivation, composite, descriptive name, numeral, plant names.

УДК 811.161.2'282:81'367.624

Г. І. Гримашевич

СИНОНІМІЯ ПРИСЛІВНИКІВ У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Синоніми – одне з основних джерел збагачення лексичного складу як літературної, так і діалектної мови. Різноаспектні проблеми синонімії порушували Ю. Д. Апресян, М. П. Кочерган, Г. А. Уфимцева, О. О. Тараненко, Н. Л. Щербина, Г. О. Винокур, О. І. Нечитайло та ін. Водночас питання діалектної синонімії перебували в полі зору Г. Л. Аркушина, О. І. Блінової, Ф. Г. Андрєєвої, Г. А. Мординої, Л. І. Омельченко, Г. А. Ракова, О. О. Нефьодової, І. Л. Демчик та інших, хоча, як зауважує З. Т. Франко, низка аспектів досі є дискусійними, а багато об'єктів маловивченими [4, 127], з-поміж яких і проблеми синонімії діалектних прислівників, зокрема на матеріалі середньополіських говірок, які досі не були предметом спеціального дослідження¹, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки, хоча загалом функціонуванню прислівників у різних зонах українського діалектного континууму присвятили праці Г. Л. Аркушин, О. Д. Брошняк (Пискач), Ю. В. Громик, Т. М. Довга (Розумик), М. А. Жежеря, В. П. Забеліна, О. П. Захарків, О. Ю. Левенець, М. В. Леонова, К. М. Лук'янюк, Г. І. Мартинова, В. В. Німчук, І. Й. Ощипко, І. Д. Пагіря, Н. П. Прилипка та ін.

Дослідники прислівникової лексики зауважують, що адвербіативи належать до периферійного класу лексичних одиниць, хоча, як зазначає О. О. Тараненко, обґрунтовуючи питання синонімів загалом, що найбільше синонімів серед дієслів і прикметників, за ними йдуть прислівники [3, 587]. Водночас функціонування синонімів у літературній та діалектній мові мають певні відмінності з огляду на об'єкт дослідження. Нам імponує позиція Г. Л. Аркушина щодо розв'язання проблеми діалектної синонімії. Учений зауважує, що вважати синонімами можна лише ті лексеми, які паралельно вживає говірконосій у своєму мовленні, а вже використання представниками

різних говірок навіть однакових чи близьких за значенням лексем не створює синонімічного ряду [1, 109–110].

Мета статті – проаналізувати синоніми, насамперед різнокореневі², у складі прислівникової лексики середньополіських говірок Житомирської області, зафіксовані в мовленні одного діалектоносія в процесі запису зв'язного мовлення та під час відповідей на питання програми-питальника.

Зібраний на зазначеній території матеріал підтверджує думку вчених про те, що синонімією жоден із діалектів не може рівнятися із літературною мовою, яка незрівнянно багатша за будь-який діалект [4, 148], оскільки один говірконосій використовує значно меншу кількість синонімів до того чи того прислівника, ніж наявні в літературній мові, адже за своїм виникненням говіркова синонімія завдячує переважно інтерференції і меншою мірою полісемантизації окремих слів [4, 134]. На формування синонімічного ряду прислівників у досліджуваних говірках впливає передовсім літературна мова та суміжні говірки. Це підтверджують і спостереження І. Л. Демчик, яка, досліджуючи явище синонімії в мовленні представника східнословобожанської говірки, зауважує, що реалізація в розмовному спонтанному мовленні синонімічних рядів та їх наповненість свідчать про продуктивність синонімії як відкритої рухомої системи, яка взаємодіє з літературною мовою та іншими говірками [2, 544]. Про вплив літературної мови на формування синонімічного ряду писав і Г. Л. Аркушин, зазначаючи, що упродовж останнього півстоліття в українських говірках збільшилася кількість синонімічних назв у зв'язку із запозиченнями з літературної мови що призводить до того, що літературна мова, впливаючи на лексику говірки, формує своєрідні синонімічні ряди [1, 111]. Зазначене вище тільки частково відображає системні відношення синонімії у сфері досліджуваного нами діалектного прислівника, адже в царині адвербіатива здебільшого не спостерігаємо широких синонімічних рядів, а зафіксовані прислівники передовсім вирізняються фонетичними, рідше – словотвірними рисами, притаманні середньополіським говіркам. Водночас кількість використання адвербіативів-синонімів залежить від розміру записаного діалектного тексту, тематики розповіді, рівня освіти діалектоносія, способу його життя (постійне проживання в одному населеному пункті чи міграція з одного до іншого), його ідіолекту, територіально-географічного розташування говірки.

Особливістю функціонування синонімів-адвербіативів у досліджуваних говірках є наявність синонімічних рядів, до складу яких входять не тільки власне прислівники, а й лексеми аналітичної номінації з адвербіальною семантикою, насамперед у вигляді словосполучень чи сполучень іменника з прийменником (напр.: *завидка, п'ід веч'ір, надвеч'ір, до заходу сонця*³ (Заб.), *зав'ідна, до заход сонца, надвечор, передвечором* (Б., Ч., СВ, Зар.) 'завидна'; *зайжди, вес час, ус'ігда, зайс'ігда, їс'акї час* (Заб.) 'завжди'; *їл'отину, їраз, одним м'ігом* (З.) 'миттю, в одну мить'; *ледве, йелі, лед', через силу* (С.) 'насилу, з великими труднощами'; *л'іворуч, нал'іво, їл'іво, у л'іву руку* (Заб.) 'ліворуч'; *ї секунду, ї м'інуту, с'рочно* (В.) 'негайно'; *поті, дос'і, до с'іх пор* (В.) 'досі, до цього часу'; *нав'ек, їс'огди, кажни раз* (П.) 'завжди' тощо), хоча ми обмежимося аналізом лише власне адвербіативів.

Як засвідчив зібраний матеріал, синонімічні відношення пронизують низку лексико-семантичних груп (ЛСГ) прислівників. Найбільшу кількість синонімів фіксуємо в ЛСГ адвербіативів способу дії, напр.: *прот'ішно, ужасно, жудко* (В.), *гідко, огидно, паскудно, бридко* (Заб.) 'мерзенно'; *вередл'іво, баловано, капризно* (З.) 'примхливо'; *їрозвалку, перехил'ці, ведмедиком* 'перехильцем, перевалюючись з боку на бік, з ноги на ногу'; *с'кудно, б'єдно, голодно* (З.), *убого, злиден:о, б'єдно, важко, трудно, голодно* (Ч.), *важко, скрутно* (Уж.) '(жити) бідно'; *неспеша, повол'і, помалу* (З.), *спроквола, неспеша, медл'ен:о, подалу, пот'іхон'ку* (Ч., СВ), *спроквола, помалу, звол'і* (Лип.), *медл'ен:о, нехв'атко* (В.) 'повільно'; *с'коро, хутко, бистро* (Лип.) 'швидко'; *вогко, мокро, сиро, їлажно* (Уж.) 'мокро'; *харашо, добре, лоўко* (С.), *хороше, крас'іво, добре, лоўко* (Ч., Зар.) 'гарно'; *ненароком, слу'чайно, не'чайно* (С.), *ненароком, ненаїм'існ'е, не'чайано, неспе'іал'но, нехот'а* (Ч.), *ненарошно, слу'чайно, несп'іц'іал'но* (Уж.), 'ненароком, необережно'; *м'ігом, їраз, махом* (В.) 'миттю, в одну мить, дуже швидко'; *разом, їм'ест'е, гуртом* (С., В.) 'разом'; *зразу, м'ігом, метеликом* (Кр.) 'негайно, без затримки'; *їакраз, добр'е, н'еп'агані* (П.) 'нормально'; *негарно, не'лоўко, неудобно* (Кр.) 'ніяково'; *на'радно, с'тайно, їбрато, ошатно* (В.) 'нарядно' тощо.

Низку синонімічних рядів репрезентують ЛСГ прислівників часу (напр.: *їноді, часом, деколи, коли-не-коли, порою, дес'коліс', їр'ади-годи, зр'ідка, м'іс'ц'ами* (Заб.) 'іноді'; *незабаром, с'коро, згодом* (Заб.) 'незабаром'; *кол'іс', тоді, ран'ше* (З., Ч., СВ, Б.) 'тоді, не тепер, у минулому'; *потом, пос'л'е, позж'єї* (С.) 'після, через деякий час'; *ос'ос', зараз, от-от* (Заб.) 'ось-ось, зараз, у цю мить'; *наперед, заран'ї, с'коро* (Заб.), *наперед, заран'єї, передчасно* (Ч.) 'завчасно'; *їперед, перш, сп'ачала, зразу* (Уж.) 'спочатку'; *теперечкі, зараз, нин'і* (Кр.) 'тепер, у цей час' та

ін.) та місця (напр.: *ўскрѡз*¹, *круґом*, *ўс’уди*¹, *в-ез’д’е* (Ч., СВ, Б.), *круґом*, *скроз*¹, *в-ез’д’е* (С.) ‘всюди’; *ос’о*, *оз’до*, *отута* (П.), ‘ось’; *туто*, *гендо*, *вондо* (В.) ‘тут, у цьому місці’ тощо).

Значно рідше синонімічні відношення пронизують ЛСГ прислівників міри і ступеня (напр.: *занадто*, *вел’ми*, *дуже* (Г.), *вел’м’и*, *валом*, *ажажаж* (Ч.), *черезшчур*, *багато* (П.), *занадто*, *черезшчур* (Лип.) ‘надто, більше від звичайної норми’; *достатн’о*, *хватором*, *навалом*, *валом* (В.) ‘понікуди, до крайньої міри’; *ўшцент*, *ўдребезг’и* (Уж.), *дотла*, *начисто* (Кр.) ‘вщент’) та мети (напр.: *наперекор*, *назло* (В., С.), *назло*, *нарошно* (Уж.) ‘на зло’; *спіційал’но*, *нарошно* (П.), *нарошно*, *спеціал’но* (С.), *наўм’іс’н’е*, *нарочно*, *спеційал’но* (Ч.) ‘спеціально’).

Водночас відзначаємо низку синонімічних рядів, до складу яких входять як різнокореневі, так і спільнокореневі адвербіальні одиниці, напр.: *споконв’іку*, *споконв’ік’іў*, *споконв’ічно*, *здаўна*, *з даўн’іх-давен*, *зв’іку-прав’іку*, *звіку*, *в’ід д’іда-п’рад’іда*, *здаўна-давен* (Заб.) ‘споконвіку’; *с’оґодн’и*, *нин’и*, *теп’іро*, *тепер* (В.) ‘сьогодні’, *веснойу*, *повес’н’и*, *попавод’и* (В.) ‘навесні’; *буд’-кол’и*, *кол’и хоч*, *кол’и-небуд’* (З.) ‘коли-небудь’; *інод’и*, *інколи*, *часом*, *деколи*, *поройу* (Кр.), *кол’и-не-кол’и*, *подекол’и*, *поройу* (З.) ‘інколи’; *с’коро*, *опосл’а*, *посл’єї*, *потом* (Ч.), *оп’іс’л’а*, *от’ім*, *потому*, *п’ізн’іше* (Кр.) ‘потім’; *након’ец*, *нас’ілу*, *нас’ілочку* (П.) ‘нарешті’; *ўчасно*, *ўчас*, *ўпору*, *йакраз* (Заб.) ‘вчасно’; *ос’о*, *оз’д’о*, *оз’д’ок’во*, *отутака* (Ч.), *одо*, *одека*, *отутека* (СВ) ‘ось’; *од’інаково*, *однако*, *ўс’ораўно* (Г.) ‘однаково’ тощо.

Крім того, спостерігаємо функціонування спільнокореневих синонімічних рядів, напр.: *с’ілойу*, *с’іл’ком*, *нас’іл’но* (З., Ч.) ‘насил’но’; *споконв’іку*, *зроду-в’іку*, *пов’ік* (Лип.), *посл’єўчора*, *позаўчора*, *заўчора* (П.) ‘позавчора’; *ўл’ітку*, *л’ітом*, *л’іт’ечком*, *ўл’іт’и* (Ч.) ‘влітку’; *докул’*, *докул’ка*, *докул’ека* (П.) ‘доки’; *увечер’и*, *вечором*, *вечорком* (СВ) ‘увечері’; *п’ерш*, *оп’ерв’єї*, *нап’ерш*, *нап’ерв’єї* (П.) ‘спочатку’; *б’ігом*, *б’іжк’и*, *б’іжком*, *пудб’ігом* (Ч., СВ) ‘швидко’; *ог’ідно*, *г’ідко*, *гадко* (В.) ‘гідливо’ та ін.

Зауважимо, що переважно в мовленні діалектоносіїв функціонує по дві адвербіальні синонімічні одиниці паралельно, переважно однакові за генезою, напр.: *настирливо*, *надоїдливо* (С.) ‘настирливо’, *н’енарошно*, *добровол’но* (П.) ‘не насил’но’, *прав’ел’но*, *прав’едно* (П.) ‘правильно’; *добре*, *ўкусно* (П.) ‘смачно’; *приблизно*, *прим’ерно* (Уж.) ‘приблизно’; *страшно*, *л’ачно* (Кр.) ‘страшно’; *парко*, *жарко* (С.) ‘спекотно’ тощо – відприкметникові; *шуткойу*, *сл’іхом* (П.) ‘жартома’; *гуртом*, *разом* (Уж.) ‘спільно, разом’; *галопом*, *рис’у* (Уж.) ‘спосіб пересування коня’ – адвербіалізовані відіменникові утворення у формі орудного відмінка; *напам’ят’*, *назубок* (Уж.) ‘напам’ять’; *ўгор’и*, *наверху* (Кр.), *угор’и*, *зверху* (Кр.) ‘вгорі’; *ўпору*, *воўрем’я* (Лип.) ‘своєчасно’ – відіменникові прислівники, утворені в результаті злиття прийменників та іменників у різних відмінкових формах, *нав’ипередк’и*, *наперегон’к’и* (С.) ‘наперегони’; *наоб’орот*, *нав’іворот* (С.) ‘навиворіт’ – віддієслівні тощо, хоча водночас відзначаємо й паралельне вживання діалектоносіями різних за походженням прислівників-синонімів, напр.: *рачки*, *начетвер’ен’ках* (Лип.) ‘рачки’; *к’радучис*, *ут’іхара*, *т’іхен’ко* (П.) ‘крадькома’; *ўсл’іпу*, *напомацки* (Уж.) ‘навпомацки’; *пр’іс’єўши*, *карачк’и* (В.) ‘присівши’; *авидна*, *подвечор* (Лип.) ‘завидна’ та ін.

У контексті означеної проблеми важливим є питання семантичної структури окремих прислівників, які вступають у синонімічні відношення говірці, оскільки їх використання в деяких говірках може різнитися за значенням, напр.: *гуртом* (всі разом щось роблять), *ўкупні* (живуть в одному будинку) (З., Ч., СВ) ‘разом, спільно, вкупі’; *наципочках* (діти), *наўшпін’ки* (дорослі) (З.) ‘навшпінки’ тощо, але цей аспект може бути предметом окремого наукового дослідження.

Отже, основним критерієм синонімічності говіркових прислівників є здатність слів замінювати одне одного, дублювати або уточнювати лексичне значення прислівника, виражати відтінки адвербіатива, часто підсилюючи його семантику. Загалом усі відзначені одиниці перебувають в активному словниковому запасі діалектоносіїв. Частотність уживання прислівників-синонімів у мовленні представників середньополіських говірок загалом висока, що свідчить про багатство діалектного мовлення та постійне поповнення прислівникової системи новими елементами з різними діалектними рисами досліджуваної території.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших видів системних відношень діалектних прислівників (омонімії, антонімії, паронімії) на матеріалі середньополіських говірок.

Примітки

¹ Принагідно питання синонімії діалектних прислівників у контексті проблеми системних відношень прислівників на матеріалі однієї говірки ми порушили в статті (див.: Гримашевич Галина. Діалектний текст говірки як відображення системних відношень прислівників // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 51. – С. 183–185).

² Спільнокореневі прислівники-синоніми як дериваційні варіанти лексеми проаналізовано в статті (див.: Гримашевич Галина. Варіантність прислівника в діалектному тексті // Діалектний текст [Серія : Діалекти в синхронії та діахронії] / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : КММ, 2015. – С. 62–67).

³ Ілюстративний матеріал подаємо від найбільш уживаної в мовленні говірконосія лексеми до найменш використаної.

Список скорочень назв населених пунктів Житомирської області, використаних у тексті статті

Б. – с. Білка Овруцького р-ну; В. – с. Воронево Коростенського р-ну; Г. – с. Городниця Новоград-Волинського р-ну; З. – с. Замисловичі Олевського р-ну; Заб. – с. Забілоччя Радомишльського р-ну; Зар. – с. Заріччя Овруцького р-ну; Кр. – с. Крем'янка Ємільчинського р-ну; Лип. – с. Липлянина Народицького р-ну; П. – с. Побичі Овруцького р-ну; С. – с. Селець Народицького р-ну; СВ – с. Старі Велідники Овруцького р-ну; Уж. – с. Ужачин Новоград-Волинського р-ну; Ч. – с. Черевки Овруцького р-ну Житомирської обл.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
2. Демчик І. Л. Явище синонімії у мовленні представника східнословобожанської говірки (на матеріалі с. Шульгінка Старобільського р-ну Луганської обл.) / І. Л. Демчик // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Частина I. – С. 541–548.
3. Тараненко О. О. Синоніми / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
4. Франко З. Т. Лексична синонімія / З. Т. Франко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 127–163.

Анотація. У статті проаналізовано прислівники-синоніми, зафіксовані в середньополіських говірках Житомирської області, визначено основні лексико-семантичні групи адвербіативів, які їх репрезентують; виявлено синонімічні ряди адвербіальної лексики; з'ясовано причини використання адвербіальної лексики із синонімічним значенням.

Ключові слова: прислівник, синоніми, середньополіські говірки, синонімічний ряд, діалектне мовлення.

Summary. The general theoretic problems of lexical synonymia foremost dialectal are analysed in the article, its specific is educed in comparison to synonymia in a literary language, in fact it is possible to consider dialectal synonyms only those lexemes that in parallel are used by the speaker in his speech, and the use of different dialects by the representatives even identical or near by value lexemes does not create a synonymous row. Theoretical material is applied for the analysis of synonymous relations of dialectal adverbs on material of dialectal speech of habitants of Middle Polissia of the Zhytomyr area, first of all coherent dialectal texts, and also the answers to the questions of program-questionnaire. The basic lexico-semantic groups of adverbialives that present dialects-synonyms are certain, among them there are adverbs of method of action, place and time; the semantic structure of analysed adverbialives is described; the synonymic rows of adverbial vocabulary are educed; the reasons of the use of adverbial vocabulary with a synonymous definition are found out; the origin of adverbs (adjective, substantial, numeral, pronoun, adverbial); the parallels of analysed adverbialives in other zones of Ukrainianian dialectal continuum, foremost on the walks of Northern Ukrainian natural habitat are educed; the place of adverbs-synonyms in the lexico-grammatical system of seredniopoliski dialects is found out. As the analysed material has witnessed, the basic criterion of synonymy of dialectal adverbs is ability of words to replace each other in the investigated texts, to be interchangeable. Qualificatory function of dialectal synonyms is an ability of the investigated synonymous units to duplicate or specify the lexical definition of adverb.

Key words: adverb, synonyms, seredniopoliski dialects, synonymous row, dialectal speech.

Отримано: 3 серпня 2017 р.

НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КАМЕНЯ В ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Постановка проблеми в загальному та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Установлення принципів і моделей культурної мотивації, що лежить в основі номінації географічних реалій, є однією із актуальних і перспективних проблем у сучасному мовознавстві. Дослідження української народної географічної термінології було, є і залишатиметься актуальним, до того ж у багатьох аспектах. По-перше, це поповнення діалектної бази на рівні цієї тематичної групи, яке у своїй перспективі орієнтоване на укладання «Словника народних географічних термінів України», по-друге, народна географічна термінологія – це апелювативний арсенал, традиційно досліджуваний ономастами, і по-третє, природно, що діалектологічні студії у цій галузі дають матеріал для подальших досліджень з етимології, лексики, словотвору тощо. До того ж, ґрунтовне знання місцевої лексики, особливо географічної, дає можливість визначити, як практично формувалася українська мова у живому мовленні носіїв.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про актуальність дослідження народних географічних термінів (далі, як і для географічна термінологія, – ГТ) свідчить значна наявність праць багатьох слов'янських дослідників (Е.Григорян [1], Р.Малько [9], М.Тостой [19], І.Яшкін [26] та ін.). В Україні лексику на позначення географічних об'єктів (далі ГО) представлено в регіональних словниках С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (1950), Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1962), Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984) [22], О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997, 2013) [7], Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [4] та в окремих монографічних розвідках [2]; лексикографічні матеріали окремих дослідників зафіксовані лише як додатки до дисертаційних робіт І. М. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноподільських говірках» (2012) [13] та С. В. Шийки «Народна географічна термінологія Ровенщини» (2013) [24] або фактичний матеріал до статей Є. О. Черепанової [21], Т. А. Марусенко (всі області України, 1968) [11], Н. Сокіл (НГТ Гуцульщини й Бойківщини) [17], О. Слободян (НГТ Луганщини) [15]. Однак зафіксована апелювативна лексика поки що не охоплює всього загальноукраїнського простору. У зв'язку з цим особливо актуальними є регіональні дослідження НГТ загалом та назв на позначення окремих ГО зокрема.

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми... Проведене нами дослідження НГТ Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) [3] показало, що ця лексична група є досить чисельною (1787 лексем та їх варіантів [4]) і важливою частиною загальнонародної мови.

Мета цієї статті – проаналізувати центральноукраїнські ГТ на позначення каменю в семасіологічному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження... З-поміж назв на позначення каменю як природного мінералу, який видобувають на обстеженій території або знаходять на певній території у вигляді суцільної маси чи окремих шматків без особливого призначення, складаючи загальний вигляд рельєфу, в центральноукраїнських говірках репрезентуються найменування цього географічного об'єкта з різними відтінками значень виражають 36 ГТ [2, 28–29].

Аналізовані ГТ можна об'єднати в семантичні ряди окремими релевантними ознаками: 1) камінь (загальне значення); 2) розмір; 3) походження. Діалектні й говіркові особливості зумовлюють значну варіативність ГТ на позначення каменю за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, увиразнення місцевого мовлення тощо.

ГТ *кам'ін'* з аналізованою семантикою охоплює весь досліджуваний ареал і виступає в основному з двома значеннями «окремий великий камінь (в степу)» і «камінь на дні річки»: *кам'ін'*, *камін'* 'камінь', *кам'ін'ука* 'великий камінь' [4, 29].

Загальнослов'янський НГТ *камінь* – (< псл. **кату* [8, II, 359]), др. *камы*, болг. *камен*, схв. *ками*, пол. *katier*, *katuk*, в.-луж., н.-луж. *katjen* [20, II, 173]. В українській літературній мові *камінь* 'тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді' [16, IV, 83]. Різноманітні утворення з близькою семантикою знаходимо і в інших українських діалектах, а також широко представлені його деривати з опозиційними ознаками демінутивності та аугмінтивності: східнослоб. *кам'інец'*, *кам'інч'ик*, *кам'ін'уч'ка*, *кам'ішки* 'малий камінь', *кам'інишч'е*, *кам'ін'ука* 'великий камінь', *кам'ін'* 'великий камінь', 'дорога з твердим покриттям', *кам'ін'* (загальне значення) (у всіх н. пп.) [15, 332–333]; західно-

под. *кам'єн'ука* 'великий камінь', 'окремі великі камені', *кам'інец'*, *кам'інюка*, *кам'ін* 'великий камінь', *кам'ін'а*, *кам'ін':а* 'окремі великі камені' [13, 265]; середньопол. *кам'інец'* 'окремі камінь', *кам'інчик*, *кам'ін'чик* 'окремі невеликий камінь', *кам'ін'ука*, 'окремі великий камінь', *кам'ін'*, *камен'*, *камин'* 'окремо взятий камінь', 'сукупність каменів', 'місце добування каменю' [24, 79].

Сюди ж відносимо і болгаризм *камак* 'окремі камінь', зафіксований у компактно проживаючих болгарських говірках Вільшанського району (пор. болг. діал. *чакмак* «камінь», який Е.Григорян кваліфікує як запозичення з тур. *cartak* [1, 239]).

Сему 'великий камінь' у говірках Центральної України репрезентують лексеми *кам'ін'ука*, *бол'шак*, внутрішня форма яких прозора (пор. східнослоб. *бол'шак* 'великий камінь' [15, 272]). Цю ж сему, але з указівкою на множинність ГО ('великі камені'), репрезентують лексеми *болване*; *брила*, *брил'а*; *вал*, *валуни*; *скала*, *скали*, *скал'а*, *скал'ука* [2, 29]. Структурально сема 'великі камені' оформляється у місцевих плуральних та збірних назвах, напр., *валуни*, *скали*, *скал':а*, *брил':а*.

НГТ *глиба* (< *псн.*glyba* < **gluba*, споріднене з лат. *gleba* 'глиба, кулька' [8, I, 523]) вживають у досліджуваному регіоні з семантикою 'окремі камінь' [4, 57]. В українській літературній мові лексема *глиба* має те саме значення, що *брила* 'великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.' [16, I, 236]. Отже, лексема в літературній мові містить характеристику ГО за розміром та формою, а в діалектному мовленні зацентровано увагу лише на розмірі реалії [13, 91]. Українські діалекти демонструють майже незмінну семантику терміна: східнослоб. *глиба* 'камінь (загальне значення)', 'великий камінь', та лексема *оглиба* 'великий камінь' [15, 297]; *глиба* – західнопод. 'великий камінь', 'окремі великі камені' [13, 252]; середньопол. 'великий камінь', 'велика брила' [24, 304]; східнопол. 'окремі великий камінь' [22, 58].

Місцевий ГТ *болване* – молдавське фонетичне оформлення, хоч етимологічно слово належить до праслов'янських утворень (< **bъlvantъ* < і.-е. **b(h)el-* «надуватися, товстіти» [25, 52–53]).

Взаємопов'язану з попередніми сему 'окремі камінь' репрезентує значна група ГТ: *скала*, *бруйака*, *брила*, *брило*, *брилак*, *брил'ука*, *булижник*, *булижн'ік*, *булджник*, *булиш*, *бут*, *кругл'ак*, *лежен'*, *одинак*, *голиш*, *груда*, *грудка*, *злам*, *обривок* [2, 29] (див. Картосхему № 13 [2, 156]).

Сема 'окремі камінь' – це лише одне з багатьох значень спільнослов'янського *скеля*, місц. *скала* [20, III, 630–631]. Див. також д.-рус. *скала* 'кам'яна гора' [23, 77]. Утворення *скала*, *скеля* 'кам'яна брила або гора з стрімкими схилами та гострими виступами' зафіксоване у «Словнику української мови» як літературні [16, IX, 259]. Ці загальнономовні утворення мають різне фонетико-морфологічне і семантичне оформлення у говорах української мови: західнопод. *скала* 'крута гора, горб, підвищення', 'круча, крутий схил гори', 'окремі камінь', 'великий камінь', 'глибокий обривистий яр', 'висока, відкрита, спустошена місцевість, вільна від рослинності', 'високий, прямовисний берег річки', 'кам'яна гора з відкритими виступами', 'великий яр', 'скала', *скали* 'група горбів чи гір', 'окремі великі камені', 'кам'яниста гора', *скал':а* 'великі камені', *скалка* 'крута гора, горб, підвищення', 'високий, прямовисний берег річки', *скал'ука* 'окремі великі камені', *скел'а* 'крута гора, горб, підвищення', 'великий камінь', 'високий, прямовисний) берег річки', 'скала' [13, 302]; західноукр. *скала*, *скел'а*, *скеліна* 'кам'яна гора з відкритими виступами', 'крутий, прямовисний берег', 'велике каміння', *скал':а* 'каміння, уламок скелі', *скал'ука* 'окремі уламок скелі', *скелище* 'велика скала, стрімчак' [11, 249]; середньопол. *скала* 'частина гори', 'кам'яний виступ на березі річки' *скел'і* 'круті схили гір (горбів)', *скел'а* 'кам'яне підвищення', 'круча', 'крутий схил гори', 'кам'яна брила' [24, 397–398]; східнопол. *скала* 'крута гора', 'окремі великий камінь'; *скел'а* 'крутий схил гори', 'крутий надвисний берег', 'вершина гори', 'гостра вершина гори', 'гола вершина гори' [22, 204]; східностеп. *скел'а* 'кам'яна гора', 'місце видобутку каменю', 'кам'янистий ґрунт', *скала* 'кам'яна гора', 'суцільний шар каменю' [14, 43]; *скала* 'великий камінь', 'виступ скелі', 'кам'яна гора або брила зі стрімкими схилами та гострими виступами', 'окремі камінь'; *скал':а* 'обломок скелі', *скал'ука* 'обломок скелі'; *скел'а* 'кам'яна гора або брила зі стрімкими схилами та гострими виступами', 'недоступна стрімка вершина' [15, 435–436].

У місцевому мовленні зафіксовані такі семантичні вираження ГТ *скала* 'кам'яна гора з відкритими виступами', 'крута гора', 'скелястий стрімкий схил', 'окремі великий камінь', 'великі камені'; *скел'а* 'камінний берег', 'камінь посеред річки', 'скелястий стрімкий схил', 'високий прямовисний берег річки' [4, 179–181].

Для ГТ не зовсім ясного походження *бруйака* [4, 29] (пор. *брояка* «сильна течія води», *бройаки* «пороги на річці» [ЕСУМ 1: 271]) значення «окремі камінь» єдине в досліджуваних говірках. Напевно, семантика ГТ мотивована такою ознакою, як «камінь, що обмивається сильним струменем води», і зводиться до псл. **brujati* з і.-е. **bhru-* «вертїтись; кипїти; бринїти» [2, 145].

ГТ *брила* та його морфологічні і словотвірні варіанти *брило*, *брилак*, *брил'ука* [4, 28–29] часто вживані з аналізованим значенням в усіх українських діалектах (див. [8, 1, 257]. М. Фасмер вважає його давнім метафоричним перенесенням з назви частини тіла тварини: рос. *брыла* ‘губа, відвисла нижня губа в собак’, порівнюючи з українським *брила* ‘глиба, грудка’, пол. *bryla* ‘т. с’ [20, I, 222]. Див. також приклади на користь цієї теорії, наведені Т. Марусенко [10, 218]. Автори «Етимологічного словника української мови» вважають таке зближення не доведеним і виводять термін *брила* з і.е. **bher* ‘бити, розбивати, дробити’ [8, I, 257]. В українській літературній мові *брила* ‘великий безформний кусок каменю’ [18, 69], а також ‘великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.’ [16, I, 236].

В українських діалектах виявлено здатність аналізованої лексики утворювати фонетичні та словотвірні варіанти з близькою семантикою: східнословоб. *брила*, *брилак* ‘великий камінь’, *брили*, *брил'а* ‘великі камені’, *брилак* ‘окремий камінь’ [15, 273] ‘великий камінь’; західнопол. *брила* ‘великий камінь’, *брили*, *брил'аки* ‘окремі великі камені’, *брил'іює* ‘великі камені’, *брило* ‘окремий камінь’, *брил'ука*, *брил'а* ‘окремі великі камені’, ‘окремий камінь’ [13, 242]; західноукр. *брила*, *брили*, *брил'іює*, *брилля* ‘велике каміння’, *брил'ак* ‘великий камінь’ [11, 218]; середньо-пол. *брила* ‘окремий великий камінь’, ‘великий камінний пласт’, ‘великий відламок каменя, землі, глини’, ‘шматок сухої землі’, ‘великі груди на зораному полі’, ‘поле, де грудкувата земля’, *брили* ‘великі камені’, ‘шматки сухої землі’, ‘великі груди на зораному полі’, ‘поле, де грудкувата земля’, *брил'ука* ‘великий камінь’, ‘затверділа земля’, ‘великі груди на зораному полі’, ‘поле, де грудкувата земля’, *брил'а*, *брил'ака* ‘великі груди на зораному полі; поле, де грудкувата земля’, *брил'че* ‘великі груди на городі; місце на городі, де грудкувата земля’ [24, 284]; східнопол. *брила* ‘окремий великий камінь’, ‘крута гора’ [22, 34].

Звертає на себе увагу ряд назв описуваного ГО, що вважаються запозиченнями з російської мови, з основою діал. *булига* «камень» < псл. **bula* «гуля, куля, брила тощо» [8, 1, с. 290]: *булижник* (пор. укр. літ. «середньої величини округлий камінь твердої породи, який використовують як будівельний матеріал (головним чином для брукування вулиць); дикий камінь» [16, I, 253]), *булдижник*, *булижн'ик*, *булдижн'ик*, *булиш* [4, 29] (пор. рос. діал. *булыга*, *булыжник* [5, I, 141]). В українських говорах репрезентується НГТ східнословоб. *булижни'к* ‘великий камінь’, ‘камінь (загальне значення)’, ‘окремий камінь’ [15, 276]; західнопол. *булижники*, *булижн'ики* ‘окремі великі камені’, *велик'і булижники* ‘великі камені [13, 91]; західноукр. *булига* ‘великий камінь’ [11, 219]; середньо-пол. *булига*, *булиги* ‘великий камінь’, ‘великі камені’, *булижник*, *булижн'ик* ‘великий камінь’ [24, 287]; східностеп. *булижник*, *булижн'ик* ‘вимощена каменем дорога’ [14, 78].

НГТ *валун* та мн. *валуни* ‘великі камені’ [4, 35], мотивовані дієсловом *валити* (< псл. **valiti* [8, 325–327]), має паралелі в інших мовах [20, I, 270]. В українській мові – це ‘камінь, уламок гірської породи, оточений водою’ [18, 82]; у діалектах значних формальних змін або семантики ГТ *валун*, *валуни* не було зафіксовано: ‘великий камінь’ [15, 278]; західнопол. ‘великий камінь’, ‘окремий камінь’, ‘окремі великі камені’ [13, с. 243]; середньо-пол., східнопол., центральностеп. ‘великий камінь’, ‘великі камені’ [24, 290; 22, 39].

Крім семи ‘окремий камінь’, в основі назви *сір'ак* [4, 179] імпліцитно відбита і вказівка на колір (сірий) ГО.

В іншому ГТ *кругл'ак* [2, 30] основа характеризує окремий камінь за формою.

Лексема *одинок* ‘окремий камінь’ [4, 133] – спільнослов'янського походження від числівника *один*. Її географічне значення сформувалося на основі семантики «самотній, відокремлений (про людину)» (див. [16, V, 628]. Як ГТ на означення ‘самотній камінь, що знаходиться на дні річки’ із значенням основи «одинокий, самотній», цілком умотивований, оскільки в степу – це рідкість.

Відсутній в інших українських говірках ГТ *голиш* [2, 30], можливо, перенесений з російської мови, в якій це слово функціонує у значенні «дикий камінь твердої породи» [5, I, 372].

ГТ *грудка*, *грудка* [4, 64] при зіставленні із загальнослов'янським значенням «грудка, кусок», можна трактувати як результат перенесення назви за подібністю. Помилковим вважаємо думку Т. Марусенко про *груд* ‘горб’ < псл. **gradъ*, з посиланням на Ф. Славського [10, 218]. Термін *грудка* та його дериват *грудка* ‘великі груди з землі’ праслов'янського походження < **gruda* (споріднена з лит. *grusti* ‘товкти’ і сягає і.е. **ghreu-*, **ghrou-d-* ‘кришити’ [8, 1, 603] (пор. також зх.-поліс. *груд* ‘горбок’, ‘острівець серед води’ [25, 220]). Найменування *грудка* утворено суфіксальним способом (суфікс *-к* одночасно має значення одиничності й зменшуваності) від спільнослов'янської основи **gruda*. Континуанти псл. гнізда **gruda*, зокрема в географічній термінології, набували внаслідок контамінаційних процесів семантичних ознак псл. **groda* ‘купа’, ‘грудка, шматок’, ‘горб, підвищення на землі’, що відображено в багатьох слов'янських мовах [12, 160]. В українській літературній мові лексема *грудка* зазвичай означає ‘ущільнену частину якоїсь речовини,

що набула округлої форми» [18, 180], і в українських говорах: західнопол. *зруда* 'окремі великі камені', 'окреми камінь' [13, 257]; середньопол. *зруда* 'окреми камінь' 'великі куски засохлого ґрунту', 'великі груди на зораному полі', 'поле, де грудкувата земля', *зрудка* 'спресований кусок 'поле, де грудкувата земля', 'затверділа земля', 'кусок мерзлої землі', *зруди* 'поле, де грудкувата земля', 'великі куски засохлого ґрунту' [24, 313]; східнопол. *зруда*, *зрудка* 'окреми великий камінь', *зруда* 'невелике підвищення' [22, 66].

Бут 'окреми великий камінь' – спільнослов'янська назва «будівельного каменя» [8, 1, 307], тобто або малого за розміром, або подробленого для використання в будівництві.

Назва окремого каменя *злам* [2, 30] мотивується дієсловом *зламати*: відламаний кусок скелі, а ГТ *обривок* – дієсловом *обривати*.

Щодо назви описуваного ГО *лежен* [2, 30], то вона мотивується характером розміщення його, тобто «той, що лежить».

За характером мотивації сюди можна віднести й назви, мотивовані походженням каменя від великої скелі, більшого каменя, тобто частиною колишнього великого ГО: *кусок*, *кусок скали* [4, 31, 55] (пор. східнослоб. *кусок* 'обломок скелі' [15, 354]).

Репрезентантами семи 'обломок скелі' є лексеми *скалля*, *скалюка*; *с'тинка*. Як і НГТ *виступ* 'виступ скелі', вони семантично прозорі.

Семему 'купа каміння' репрезентують різні за мотивами номінації лексеми *бугровище*; *вал*, *валок*, *навал*, *отвал*; *кагат*, *кагата*; *копиця*; *купа*, *куп'иця*, *скупище*; *куча*, *кучугура*; *насип* [2, 30], основи яких широко вживаються в українській мові. Для пор. – східнослоб. *завал*, *камін'а*, *купа*, *куч'а*, *навал*, *навала*, *насип* [15, 333]. Основну групу термінів на позначення 'купа каміння' складають віддієслівні утворення з кореневою основою *-вал-*. В українській літературній мові лексему *навал* 'нагромадження чого-небудь у великій кількості; купа, куча' [16, V, 23]. Загалом у центральноукраїнських та східнослобожанських говірках *вал*, *навал*, *отвал* [4, 31] смислове навантаження термінів зосереджене за ДО 'нагромадження певної кількості каміння'. В інших українських говірках такі найменування вказують на дендрооб'єкт: середньопол. *завал* 'запущений ліс', 'купа хмизу, гілля' [24, 324]; західнопол. *завали* 'ліс, повалений бурєю' [13, 260]; західнопол. *завал*, *завал'а* 'дерева, повалені бурєю', *навал'а* 'купа гілля, лісового сміття' [7, 49, 85].

Загальнономовний ГТ *куч'а* [4, 31] з географічною семантикою 'купа каменів' відомий в українських діалектах з такими видозмінами в семантиці: середньопол., східнослоб. *куча* 'купа' [24, 347; 15, 354]; західнопол. *куча* 'штучний горб, насип', 'висока, відкрита, спустошена місцевість, вільна від рослинності' [13, 272]; західноукр. *кучка* 'невеликий насип' [11, 31]; східнопол. *куча* 'куча каміння' [21, 176]; східностеп. *куча* 'підвищення на місцевості антропогенного походження', 'нагромадження чого-небудь', *кучка* 'невелике підвищення на місцевості антропогенного походження' [14, 246].

На позначення місця видобування каменя в центральноукраїнських говірках вживається загальнономовне *кар'єр* (пор. 'місце відкритого добування копалин, які залягають неглибоко, а також гірниче підприємство для такого добування', 'місце, де добувають камінь, глину, пісок і т. ін.' [16, IV, 105], *каменоломня*, *камен'арн'а* 'родовище каменю, де його видобувають, розробляють; кар'єр, каменоломня' [16, IV, 82]) *каменоломн'а*, *каме'н'арн'а*, *камй'арниці'а*, *камй'арн'а* 'місце добування каменю' [4, 33]. В інших українських говорах *кар'єр* означає 'місце видобування глини', 'місце видобування піску', 'місце добування каменю' *каме'ний кар'єр*, *каме'ноломн'а*, *каме'н'арн'а*, *кам'ині кар'єр* [15, 335]; західнопол. *кар'єр* 'місце добування піску', 'місце добування глини', 'місце добування вапняку', 'яр на території кар'єру', 'низьке піщане місце', *каменоломн'а* 'місце добування каменю', *каме'н'арн'а* 'місце добування каменю' [13, 265–266]; західнопол. *кар'єр* 'місце, де вибрали глину і пісок', 'висохле русло' [6, 61]; середньопол. *кар'єр* 'місце відкритого видобування корисних копалин', 'місце, де добувають камінь, крейду', 'яма, у якій добувають білу глину', 'місце, де добувають глину, пісок', 'місце добування торфу', 'місце на болоті, де викопали торф', *кар'єри* 'місце добування глини, піску', 'місце добування каменю', 'глибокі ями, що утворилися на місці добування корисних копалин', *каменоломн'а* 'місце, де добувають камінь', *камен* 'окреми камінь', 'місце добування каменю', *каме'н'арн'а* 'місце добування каменю', *камін* 'окреми камінь' 'місце добування каменю', *каміноломи* 'місця, де добувають камінь', *кам'ін* 'окреми камінь', 'сукупність каменів', 'місце добування каменю', 'ділянка поля, усіяна дрібним каменем' [24, 334–335]; східностеп. *кар'єр* 'місця відкритого видобутку природних мінералів (глини, каменю, піску)' [14, 66].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. У результаті проведеного дослідження зафіксовані в центральноукраїнських говірках Кіровоградщини НГТ на позначення ГО «камінь» мають строкату репрезентацію. До складу аналізованої групи ввійшли найменування, що виникли внаслідок впливу інтралінгвальних і екстралінгвальних чинників. У межах проана-

лізованої групи НГТ, як однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, так і мають свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з топонімічними утвореннями і, по-друге, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються. Дослідження їхньої генези та семантичних відтінків показало як спільне, так і відмінне на матеріалі інших українських діалектів.

Українська НГТ, як і в слов'янських мовах, допоки вивчена в аспекті співвідношення споконвічної і запозиченої лексики, етимологічному та системному. Перспективу всебічного аналізу цієї групи лексики вбачаємо у збиранні матеріалу з усього українського простору та всебічному дослідженні процесів у народній географічній термінології в просторі й часі.

Список використаних джерел

1. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков / Э. А. Григорян. – Ереван : Айастан, 1975. – 260 с.
2. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
3. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Громко Тетяна Василівна. – Кіровоград, 2000. – 194 с.
4. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.–Кіровоград : РВГ Щ КДПУ, 1999. – 224 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1980–1982. – Т. I–IV.
6. Данилюк О. К. Словник народної географічної термінології Волині / Оксана Климівна Данилюк. – Вид. друге, доп. і виправл. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
7. Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Данилюк Оксана Климівна. – Луцьк, 2000. – 222 с.
8. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–7.
9. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько; ред. Р. В. Кравчук. – Минск : Наука и техника, 1974. – 144 с.
10. Марусенко Т. А. Из наблюдений над украинскими названиями рельефов / Т. А. Марусенко // *Studia Slavica*. – Budapest, 1972. – Т. XVIII. – S. 197–234.
11. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)*. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
12. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
13. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Потапчук Ірина Михайлівна. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 356 с.
14. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Сіденко Надія Петрівна. – Донецьк, 2003. – 261 с.
15. Слободян О. В. Географічна народна термінологія східнолобужанських говірок Луганщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Слободян Олена Вікторівна ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2017. – 468 с.
16. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
17. Сокіл Н. Народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини / Н. Сокіл // *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філологія (мовознавство)*. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX–XX. – С. 43–46.
18. Сучасний тлумачний словник української мови / за ред. В. В. Дубічинського. – Х.: Школа, 2007. – 832 с.
19. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой ; отв. ред. С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
20. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва; под. ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
21. Черепанова Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. (Опыт семантической классификации) / Е. А. Черепанова // *Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исслед.* / отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1983. – С. 173–189.

22. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
23. Чучка П. П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 75–82.
24. Шийка С. В. Народна географічна терминологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Шийка Світлана Володимирівна. – К., 2013. – 451 с.
25. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В. П. Шульгач // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215–226.
26. Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў : Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 808 с.

Анотація. Народні географічні терміни на позначення каменю об'єднані в семантичні ряди окремими релевантними ознаками: розмір, походження. Діалектні й говіркові особливості зумовлюють варіативність аналізованих слів за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, увіраження місцевого мовлення.

Ключові слова: народна географічна терминологія, географічний об'єкт, лексико-семантична група, семантика, сема, діалект, говірка.

Summary. Research of Ukrainian folk geographical terminology is actual in many aspects. Firstly, it is addition to the dialectal base at the level of this thematic group, which in the prospect is oriented to the conclusion of «Dictionary of folk geographical terms of Ukraine», secondly, folk geographical terminology is arsenal of *apelyatyv*, traditionally investigated ономастами, and thirdly, naturally, that dialectology studios in this industry give material for further researches from etymology, vocabulary, to the word-formation and others like that.

The however fixed dialectal vocabulary does not embrace all загальноукраїнського space as yet. It is conducted by the author of the article of research of folk geographical terminology of Central Ukraine (on material of Kirovograd region) showed that this lexical group was numeral enough and important part of national speech.

As a result of the conducted research fixed in the manners of speaking of Kirovograd region of the name on denotation of stone have wide *пенрєзентацію*. Analysable words are incorporated in semantic rows by separate relevant signs: size and origin. Dialectal features predetermine considerable *варіативність* of folk geographical terms on denotation of stone after phonetic and word-formation registration, which is caused to their synonymous use, underlining of the local broadcasting and others like that.

The names which arose up as a result of influence of intralinguistic and Extralinguistic factors entered in the complement of analysable group. Within the limits of the analysed group of words, both synonymous, deprived portable-vivid values and emotionally-expressive function and those, which have the specific predefined by close connection, firstly, with toponymy educations and, secondly, with realities of geographical environment, that change dinamically. Research of their origin and semantic tints showed both a common and excellent on material of other Ukrainian dialects.

Ukrainian folk geographical terminology, as well as in the Slavic languages, while studied in the aspects of correlation of the Ukrainian and adopted vocabulary, in etymologic and system. See the prospect of comprehensive analysis of this group of vocabulary in collection of material from all Ukrainian space and comprehensive research of processes in folk geographical terminology in space and time.

Key words: folk geographical terminology, geographical object, lexico-semantic group, semantics, sema, dialect, manner of speaking.

Отримано: 21 липня 2017 р.

ТЕОРІЯ МОВНОЇ НОРМИ: КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Проблема мовної норми – одна з найактуальніших і найскладніших проблем сучасної лінгвістичної науки. Їй присвячено значну кількість праць як українських (І. Білодід, С. Бибик, К. Городенська, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Т. Коць, Г. Пашковська, М. Пилинський, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Селіванова, Л. Струганець та ін.), так і зарубіжних (Г. Винокур, В. Виноградов, С. Виноградов, Б. Гавранек, Б. Головін, Й. Єрден, Л. Крисін, Л. Матезіус, Ф. Філін, Л. Щерба та ін.) дослідників. Проте є ще багато суперечливих і недостатньо вивчених питань.

Сьогодні теоретичні проблеми мовної норми досліджуються у різних лінгвістичних центрах. Цим терміном практично користуються в усіх підручниках із фонетики й граматики, у працях із лексикології, лексикографії, стилістики й орфографії, у словниках та в різних посібниках із культури мови.

Дослідження поняття мовної норми в українському мовознавстві з 60-х років дає змогу досить чітко окреслити лінгвальну та соціально-історичну сутність норми, виокремити її основні ознаки, найголовніші аспекти вивчення.

З огляду на сказане, виникає необхідність окреслити та схарактеризувати ознаки мовної норми, норми літературної мови, критерії виокремлення мовної норми та принципи їх застосування.

«Норма літературної мови – це реальний історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі і нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [9, 94].

М. Жовтобрюх, досліджуючи мову української преси, зазначає, що нормою є «...історично зумовлені, відносно стабільні реалізації мовної системи» [4, 11].

У Словнику української лінгвістики подається така дефініція «мовної норми»: 1) сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови та усвідомлюються мовцями як зразок суспільного спілкування; 2) правило зразкового та загальноусталеного використання мовних засобів у певний період розвитку літературної мови; 3) загальноприйнятий, закріплений у мові вжиток; 4) вживання рекомендоване граматикою, словником, довідником, підкріплене авторитетом відомих письменників та ін.; 5) використання мовних одиниць, зумовлене системою тієї чи тієї мови, на відміну від систем інших мов; 6) вживання мовних засобів, визначуване структурою мови; 7) історично усталений у певному мовному колективі вибір одного із функційних парадигмальних і синтагматичних варіантів мовного знака [5, 297–298]. Це визначення доповнюється в Енциклопедії української мови, в якій вказується на те, що мовною нормою є сукупність мовних засобів, які відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови й суспільства [3, 420].

О. Селіванова характеризує мовну норму як «обрані в процесі комунікативної взаємодії з числа варіантів мовної реалізації, уніфіковані, свідомо фіксовані й найбільш поширені традиційні зразки (стандарт) репрезентації системи мови (засоби мови й правила їхнього вживання)» [11, 368].

«Норма – це сукупність загальноновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі» [10, 20].

Мовна норма нерозривно пов'язана із колективом мовців, а на вищому щаблі – як норма літературної мови – з певним людським суспільством, з усіма його інституціями аж до держави включно [12, 7].

Г. Пашковська розглядає мовну норму у діахронії (одні норми відходять у минуле, інші народжуються), та в синхронії (змагаються між собою різні варіанти, які претендують стати однією нормою) [8, 5].

Конкретні мовні норми мають різну стійкість, міцність. Є норми, які в принципі не порушуються носіями мови. Стійкі норми зберігають стійкість мови. Однак мова живе і розвивається. Норма – історичне явище. Зміни у системі мови реалізуються у змінах норми.

В. Дорошевський виокремив дев'ять критеріїв «мовної правильності»: 1) формально-логічний; 2) національний; 3) естетичний; 4) географічний; 5) індивідуально-авторський; 6) історичний; 7) сценічний; 8) шкільний; 9) орфографічний [8].

М. Пилинський, у свою чергу, сформулював основні критерії літературної норми і принципи їх застосування. Це – 1) територіальний критерій (культурно-історичний); 2) критерій авто-

ритетних письменників; 3) критерій визначних зразків; 4) критерій мовної традиції; 5) критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови; 6) критерій поширеності; 7) національний критерій; 8) формально-логічний критерій; 9) естетичний критерій [9, 103].

Проблема критеріїв нормативності, як бачимо, актуальна. Складність і строкатість критеріїв норми пояснюється насамперед складністю самої норми, неоднорідністю чинників, які її зумовлюють. На нашу думку, усі критерії нормативності не є абсолютними й однозначними, вони переплітаються між собою, змінюються й модифікуються залежно від типу норми. Усе це призводить, у свою чергу, до відсутності єдиної докладної класифікації лінгвістичних норм.

У зв'язку зі складністю й суперечливістю літературних норм та їх ознак цілком природним видається можливість існування багатьох різних класифікацій норм – залежно від того, що кладеться в основу їх поділу.

Так, М. Пилинський виокремив літературні норми на недиференційовані загальномовні норми, функціонально-стилістичні норми мови, функціонально-стилістичні норми мовлення та ситуативні стилістичні норми мовлення [9, 14].

Найрозповсюдженішою є класифікація за співвіднесеністю з рівнями мовної ієрархії. Згідно з нею структурно-мовні типи норм вирізняються у відповідності до наявних мовних рівнів. Проаналізуємо думки мовознавців щодо цієї класифікації.

Відомий мовознавець А. Загнітко у Словнику сучасної лінгвістики [5] виокремлює такі мовні норми:

Акцентуаційні норми (лат. *norma* – правило, лат. *accentus* – наголос) – норми, що визначають правильний словесний наголос [5, 298]. Попри напрацювання і кодифікацію акцентуаційних норм у повсякденній мовній практиці натрапляємо на чимало відхилень від них.

Норми граматичні – сукупність словотвірних (правил поєднання частин слова і створення нового слова за тією чи тією моделлю), морфологічних (правил побудови граматичних форм різних частин мови) і синтаксичних (правил побудови словосполучень і речень) [5, 298]. У подальшому нашому дослідженні аналізуватимемо граматичну норму у функційно-стильових різновидах сучасної української літературної мови.

Норми лексичні – усталені правила вибору слова з низки одиниць, близьких йому за значенням, а також використання слова в тих значеннях, які йому властиві в літературній мові [5, 299].

Норми морфологічні – норми, що регулюють добір варіантів морфологічної форми слова та варіантів сполучення з іншими словами [5, 300].

Норми синтаксичні – норми, що регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень [5, 300].

Норми словотвірні – норми, що регулюють вибір морфем та афіксів, їхнє розташування і сполучення у складі слова [5, 300]. Окреслену класифікацію мовних норм візьмемо за основу у нашому дослідженні.

Б. Головін виокремлює норми вимови, наголосу, словотворення, морфологічні, синтаксичні норми [2, 4].

Досліджуючи нормативний аспект культури мови, С. Виноградов, у свою чергу, виокремив норми вимови й наголосу, лексико-фразеологічні, граматичні, орфографічні та пунктуаційні норми [1, 51].

С. Єрмоленко співвідносить норми мови з рівнями мовної структури й виділяє орфоепічні, орфографічні, словотвірні, лексичні, фразеологічні, граматичні та стилістичні норми [7, 420].

Норми літературної мови регулюють функціональне варіювання, вибір парадигматичних і синтагматичних варіантів на різних рівнях мовної структури. Відповідно Л. Струганець розрізняє такі структурно-мовні типи норм: 1) орфоепічні; 2) акцентуаційні; 3) лексичні; 4) словотвірні; 5) морфологічні; 6) синтаксичні; 7) стилістичні; 8) орфографічні; 9) пунктуаційні [12, 29].

О. Пономарів вилучив зі своєї класифікації правописні норми.

Культура мови, як стверджує А. Загнітко, утворює такі норми:

- лексичні (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності);

- граматичні (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми);

- стилістичні (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідність ситуації спілкування);

- орфоепічні (вимова);

- орфографічні (написання) [5, 299].

У лінгвістиці на основі класифікації мовних норм за рівнями існує поділ норм за видами мовлення: норми писемної та усної форм мовлення; норми писемного мовлення; норми усного мовлення. До норм, загальних для усного й писемного мовлення, належать лексичні, словотвірні, граматичні та стилістичні норми.

Крім охарактеризованих класифікацій у сучасній лінгвістиці виокремлюють й інші типи мовних норм. Так, у Словнику сучасної лінгвістики [5] натрапляємо на норми диспозитивні та імперативні.

Норми диспозитивні (лат. *dispositus* – упорядкований, розподілений) – не суворо обов’язкові норми, що допускають варіанти – стилістично марковані / стилістично нейтральні [5, 299].

Норми імперативні (лат. *imperativus* – владний) – суворо обов’язкові норми, недотримання яких оцінюється як слабе володіння мовою. Так, наприклад, порушення норм відмінювання, дієвідмінювання або належності до граматичного роду, граматичного числа тощо [5, 299]. Граматичні норми, на нашу думку, належать до імперативних.

Рекомендовані норми набувають загальнонаціонального статусу і поширюються через освітні заклади, засоби масової інформації.

Отже, мовні норми відомі дослідники розрізняють за кількома принципами: за можливістю / неможливістю варіативності; за реалізованістю норми; за належністю до мовних рівнів; за віднесеністю до мови чи мовлення; за комунікативною спрямованістю тощо. Окреслені типології, на нашу думку, мають чимало спільного, певною мірою накладаються одна на одну.

Глибоке дослідження питання класифікації норм дозволить вирішити низку проблем, пов’язаних з іншими аспектами проблеми норми, воно й надалі потребує подальшого комплексного вивчення.

Список використаних джерел

1. Виноградов С.И. Нормативный и коммуникативно-прагматический аспекты культуры речи / С.И. Виноградов // Культура речи филолога и принципы стилистического анализа текста : Хрестоматия. – Екатеринбург : Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Уральский государственный университет им. А.М. Горького», 2008. – С. 50–58.
2. Головін Б.Н. Основи культури мовлення / Б.Н. Головін. – М., 1980. – С. 4. В Москві книжка рос. Філолога видана українською??? І складається лише з ОДНІЄЇ сторінки???
3. Єрмоленко С.Я. Норма мовна / С.Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія. – Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 420.
4. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / Жовтобрюх М.А. – Київ : Наукова думка, 1970. – 304 с.
5. Загнітко А.П. Словник української лінгвістики: аоняття і терміни : у 4 т. Т. 2 / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.
6. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. – Київ : Логос, 2010. – 303 с.
7. Літературна норма і мовна практика : монографія / [Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Коць Т.А. та ін.]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
8. Пашковська Г. Іван Нечуй-Левицький і норми української мови / за ред. Ю.Л. Мосенкіса / Г. Пашковська. – Київ; Умань : ПП Жовтий, 2009. – 112 с.
9. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / Пилинський М.М. – К. : Наукова думка, 1976. – 288 с.
10. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови / Пономарів О.Д. – Київ : Либідь, 1992. – 248 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX столїття / Струганець Л.В. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.

Анотація. Одним із найбільш складних і багатоаспектних явищ сучасного мовознавства є мовна норма. Встановлення основних типів і видів літературних норм є дуже важливим завданням як з теоретичного, так і з практичного погляду. У статті окреслено та схарактеризовано ознаки мовної норми та норми літературної мови, а також критерії виокремлення мовної норми та принципи їх застосування.

Ключові слова: норма, мовна норма, ознаки мовної норми, класифікація мовних норм, критерії нормативності, принципи та застосування.

Summary. Language norm is considered to be one of the most complex and multidimensional phenomena of modern linguistics. Defining of the main types and kinds of literary norms is a vital theoretical and practical task. The article characterizes the peculiarities of language norm and literary language norm, as well as the criteria for distinguishing the language norm and the principles of their application.

The problem of the language norm has always been in centre of modern linguistic science. It has been investigated by a significant number of Ukrainian linguists (I. Bilodid, S. Bibik, K. Horodenska, S. Yermolenko, M. Zhovtotbriukh, T. Kots, H. Pashkovska, M. Pylynskyi, O. Ponomaryov, V. Rusanivskyi, O. Selivanova, L. Sturhanets, etc.) and foreign researchers (H. Vynokur, V. Vynohradov, S. Vynohradov, B. Havranek, B. Holovin, Y. Yerden, L. Krysin, L. Matezius, F. Filin, L. Shcherba and others). However, there are still many controversial questions on the problem.

Nowadays theoretical problems of language norm are investigated in various linguistic centres. This term is practically used in all textbooks on phonetics and grammar, in works on lexicology, lexicography, stylistics and spelling, in dictionaries and books on language culture.

The study of the notion of the language norm in Ukrainian linguistics since 1960s makes it possible to define the lingual and socio-historical essence of the norm, its main features, criteria and vital aspects of investigation.

The problem of the normativity criteria is an actual one. The complexity and variability of the criteria of the norm can be explained by the complexity of the norm itself and the heterogeneity of the factors determining it. The author proves that all the criteria of normativity are not absolute and monosemantic, they vary and modify depending on the norm type. These factors promote the absence of a single detailed classification of linguistic norms. Due to the complexity and contradictory nature of literary norms and their features, it is quite natural that many different classifications of norms exist.

Key words: norm, language norm, features of language norm, classification of language norms, criteria of normativity, principles and application.

Отримано: 31 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'373.611

Т. Є. Гуцуляк

ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ОБРАЗНО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТНОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Основоцентричний напрям вивчення словотвірних процесів, представлений в українському мовознавстві працями І. І. Ковалика, В. В. Грещука, З. О. Валюх, Є. А. Карпіловської, Р. О. Бачкура, І. Ф. Джочки, Н. М. Пославської та інших, дає змогу виокремити ключові одиниці словотвірної бази української мови в межах різних лексико-граматичних класів слів як у діахронії, так і в синхронії, їхню здатність формувати словотвірні парадигми чи гнізда, – що в певний спосіб відображає особливості мовної картини світу українців. Похідна лексика, за словами Є. А. Карпіловської, завдяки спеціалізованим формальним показникам категоризації (словотвірний формант) та специфікації (твірна основа) певного поняття становить живодайний ґрунт для виявлення тенденцій та способів сучасного україномовного номінування світу, його «ословлення» [12, 161].

Аналіз комплексних словотвірних утворень та дериваційних процесів, пов'язаних з появою інновацій, дає підстави мовознавцям виокремити низку власне мовних та позамовних чинників, що допомагають встановити базові твірні одиниці та їхні дериваційні потенції. Однією з найважливіших ознак, що визначає словотвірну спроможність мотиватора, є його **семантичний потенціал**, а саме «актуальна для певного соціуму семантика слова, здатна забезпечити широке коло уявлень й асоціацій у картині світу» [20, 15]. Не менш вирішальну роль відіграють 1) формальна структура твірної одиниці, її частининомовні особливості; 2) активність та сфери функціонування в мові та мовленні; специфіка синтагматичних зв'язків і стилістичне забарвлення мотиватора; 3) його походження та ін. [Див.: 4, 7, 20]. Вагомим позамовним чинником, який впливає на появу похідної одиниці, є, на думку Т. І. Вендіної, «духовне начало, ті етнокультурні імперативи», що призводять до актуалізації внутрішньої форми слова [5, 10].

Сучасні дериватологи, беручи до уваги концепцію синтаксичної природи словотворення (праці Є. Куриловича, Є. Л. Гінзбурга, О. С. Кубрякової та ін.), положення функціонально-комунікативного підходу до виникнення нового слова на базі висловлення (праці Н. Д. Арутюнкової, І. С. Торопцева та ін.), пропонують виводити смислову основу словотвірного акту із пропозиційної (предикативної) структури, компонентами якої є твірна й похідна одиниці [24, 173]. При цьому М. М. Янценецька вважає, що «похідне слово співвідноситься не з певним реченням чи

синтаксичним зворотом, а з глибинною пропозицією, яка може мати синтаксичне, морфологічне чи лексичне вираження» [24, 171].

«Глибинне» (семантико-граматичне) трактування предикативності як основи творення номінативних одиниць пропонує й О. О. Тараненко, виділяючи в базових структурах психологічний предикат і психологічний суб'єкт. «У тій самій чи синонімічній предикативній конструкції мотиваторами можуть виступати різні члени групи предиката залежно від того, яку ознаку мовець вважає найбільш характерною для певного об'єкта називання і здатною його індивідуалізувати» [22, 44]. Тобто «семантична поведінка» мотиватора в усіх випадках, на думку М. М. Янценецької, підпорядкована однаковим мовним вимогам: його значення постає як функціональна модель (своєрідна формула), що зумовлена роллю мотиватора в пропозиції. Кількість таких формул стосовно однієї твірної одиниці залежить від кількості «місць» у складі пропозиції (наприклад, суб'єкт за функцією, за місцем, зняряддям, суб'єкт щодо об'єкта та ін.) [24, 171–180]. Таким чином, для визначення словотвірного потенціалу мотиватора потрібно враховувати не тільки дефініційний аналіз семантики, закріпленої в словниках, але й «функціональний» тип організації лексичного значення, пов'язаний з підготовкою слова до функціонування в комунікативному акті. При цьому відбувається виокремлення тих аспектів семантики, які необхідні для вираження певного типу зв'язків. Поняття *аспект семантики* було запропоновано в працях російських дослідників О. Й. Блінової та З. І. Резанової для «відображення на семному рівні типу властивостей предметів» або породжуваних їхньою специфікою типів зв'язків референта імені [17, 6]. В українському мовознавстві цей термін закріпився в працях Є. А. Карпіловської для опису семантичного потенціалу твірних слів, при цьому «аспекти їхньої лексичної семантики формують валентності для реалізації певних похідних і здійснення завдяки їм дальшої аспектуалізації (профілювання) означеного твірним словом (чи словосполученням) поняття» [12, 161–162]. Урахування «сітки» аспектів (профілів) семантики твірного слова, його семантичних валентностей, а також його аналогії зі словами спільної формально-змістової будови, на думку дослідниці, «дає підстави з достатньою мірою вірогідності прогнозувати появу інновацій» [12, 162] або ж допомагає розкрити причини однозначного чи багатозначного трактування варіантних номінацій [13, 67–68].

Вважаємо, що для багатоаспектного (широкого) розуміння семантичної структури лексичних одиниць, у тому числі й тих, що слугують мотиваторами у словотвірних процесах, важливим є їх аналіз з урахуванням власне семантичного, функціонального та когнітивного підходів. Наведені вище погляди М. М. Янценецької та О. О. Тараненка щодо пропозиційної (предикативної) природи дериваційних процесів власне репрезентують глибинне розуміння пропозиції, яке закріпилося в сучасних працях з когнітивної лінгвістики на позначення «структури репрезентації знань про певну ситуацію (подію), що характеризується відносною об'єктивністю й несуперечливістю і не використовує механізми уяви» [19, 603]. Відповідно семантична структура слова певним чином відображає знання носіїв мови про важливі та визначальні для елемента дійсності ознаки чи властивості. Американський дослідник у галузі когнітивної семантики Джеймс Пустейовски запровадив для аналізу лексичних одиниць поняття *qualia-структур* (тобто структур якісних атрибутів об'єктів), які містять відомості про склад і форму об'єкта (названого непохідною одиницею), про виконувани ним функції і про його призначення. Комплекс цих ознак детермінує сполучуваність слова або ж пояснює її неможливість [25, 419; 14, 452]. Такий підхід до аналізу семантичної структури підтримала й розвинула у своїх працях російська дослідниця О. С. Кубрякова, яка на прикладі відносних прикметників доводить, що їхні можливі значення є передбачуваними й заздалегідь визначені не тільки семантикою вихідного слова, а головне – його концептуальною структурою, – і це усуває потребу в надто загальному формулюванні значення цих слів [14, с. 454]. Семантична структура лексичної одиниці фіксує в мові або реалізує в мовленні лише окремі фрагменти інформації певних концептів – як таких різносубстратних одиниць, що «інтегрують ядерну структуру (поняття) з іншими результатами пізнавальної діяльності: уявленнями, гештальтами, асоціативно-образними, оцінно-емотивними компонентами тощо» [19, 295].

У процесі словотворення мовець не тільки обирає найбільш затребуваний аспект семантики мотиватора, але й може встановлювати із використанням мисленневих механізмів аналогії, подібності чи суміжності асоціативні зв'язки між елементами дійсності й відповідно між концептуальними (поняттєвими) сферами, до яких вони належать. У такий спосіб, на нашу думку, виникають **образні деривати** української мови, засновані на «типових для певної мовної культури образах» [23, 4]. Своєю морфолого-семантичною структурою образні деривати закріплюють особливий процес творення мовних одиниць, який, за словами О. О. Селіванової, не може бути пояснений з погляду традиційної концепції синтаксичної природи деривації, оскільки «асоціативно утворені слова ґрунтуються на механізмах метафоричного моделювання, гештальтування тощо» [19, 116]. Теоретичне підґрунтя такого підходу пов'язане з тим, що дослідниця підтримує погляд американського лінгвіста Дж. Лакоффа щодо трактування пропозиційного типу мотивації як

«ідеалізованої когнітивної моделі, ментальної сутності, у якій не використовуються механізми уяви» [19, 603]. Схожі думки висловлює й М. М. Янценецька, яка, відводячи ключову роль пропозиції в утворенні похідних одиниць, теж зараховує до специфічних ознак метафоричних утворень «власне ментальний характер» останньої із трьох базових пропозицій, а саме тієї, що закріплює подібність між об'єктами зіставлення. Асоціативні відношення при цьому зумовлені зближенням уявлень про денотати у свідомості людини, а не їх реальними зв'язками [24, 175–176].

У процесі творення образних одиниць української мови вибір мотиватора та його дериваційний потенціал підпорядковані процесам метафоричного та подекуди й метонімічного моделювання асоціативно-образних уявлень про елемент дійсності. Належність мотиватора до певної джерельної бази (лівої частини метафоричної моделі) відображає вплив національно-культурних стереотипів, історичних, духовно-ціннісних чинників, комунікативних інтенцій номінаторів [8, 162]. Образна деривація, так само як і будь-які інші словотвірні процеси, підпорядкована реалізації комунікативних потреб мовця (у тому числі відображенню його емоційно-оцінного чи раціонально-оцінного ставлення до об'єкта називання). У структурі похідного слова «сміслові завдання мовленнєвого акту відображає відсильна частина» [15, 16], тобто та, що пов'язана з обраним мотиватором.

Значною мірою на словотвірний потенціал твірних одиниць впливають закріплені в системі мови дериваційні ресурси – словотвірні форманти та словотвірні моделі. До того ж між твірною основою й дериваційним засобом повинна бути «семантична сумісність, відповідність», виявлена у виборі формантом основи з певним категорійним значенням або такої, що за своїм змістом належить тільки до однієї чи кількох лексико-семантичних груп [7, 8]. Для визначення словотвірного потенціалу основ, залучених у процеси образної деривації, важливу роль відіграє не тільки входження мотиватора до певної семантичної сфери, але і його активність стосовно інших одиниць цієї сфери, його «культурна опрацьованість» (частота вживання слова, здатність бути в центрі великої фразеологічної групи, входити до складу прислів'їв та інших популярних текстів) [6, 27–36].

Саме таку специфіку виявляють лексеми-мотиватори – **етноніми** – назви етнічних груп людей (племені, племінного союзу, народності, нації); а також етнографічних об'єднань у складі цих угруповань та груп споріднених народів [11, 179]. Загалом основи етнонімів не засвідчують високої активності в процесах творення образних дериватів української мови на відміну від тих випадків, коли результатом деривації є похідні, позбавлені образного змісту. За спостереженнями З. О. Валюх, словотворча здатність іменників – назв осіб за етнічною й національною належністю неоднакова. З-поміж них є «дуже результативні» твірні основи, яким властиво реалізовувати свої дериваційні потенції в похідних іменниках, прикметниках і дієсловах, до того ж «практично кожен іменник досліджуваної групи виявляє необмежену спроможність до утворення прикметників та іменників із модифікаційним значенням» [4, 70]. У формуванні образних мотиваційних відношень, як підтверджують наші пошуки, центральне місце посідають етноніми *циган / ром (цигани / роми)* та *жид / єврей*.

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати образно-дериваційний потенціал назви *циган / ром (цигани / роми)*, беручи до уваги здатність цього мотиватора формувати розгорнуті образні парадигматичні утворення, та описати вплив традиційних стереотипних уявлень про *циганів / ромів* на структурно-семантичні особливості образних похідних одиниць української мови.

У сучасному українському офіційно-діловому й науковому дискурсі простежуємо активне запровадження паралельного до етноніма *цигани* відповідника – *роми*. Популярними стають номінації *ромська етнічна група, нація, ромські студії, ромська газета, мова, ромське мистецтво, ромологія* та ін. Попри те ця назва не може конкурувати з лексемою *цигани* щодо формування образних морфологічних та семантичних дериватів з огляду на історію закріплення цих етнонімів, їх поширення та функціонування в українській мові. До того ж синонімічні (варіантні) назви по-різному виявляють свою словотворчу спроможність, і загалом, як вдалося спостерегти Р. О. Бачкуру на прикладі слів окремих лексико-семантичних груп, «синонімічні відношення здебільшого знижують здатність твірних основ утворювати нові деривати» [1, 75], а окремі елементи синонімічних груп переважно є словотворчо непродуктивними. У вживанні останнім часом в Україні терміна *роми* відомий історик Н. О. Зіневич вбачає вияв політкоректного ставлення до цієї етнічної групи. Проте з огляду на власне історичні та загальнономовні чинники більшу культурну опрацьованість в українській мові та активне функціонування в різних сферах отримав етнонім *циган (цигани)*. На думку А. Вежбицької, якраз загальнономовність мовної одиниці, а не периферійність впливають на її входження до «ключових» слів певної мови [6, 36]. За матеріалами ЕСУМ, лексема *циган* була закріплена як запозичення із грецької у старослов'янській мові. Етимологія цього етноніма є не зовсім зрозумілою й пов'язується із середньогрецьким словом на

позначення «представника візантійської еретичної секти» (оскільки цигани прийшли до Європи через Візантію) (ЕСУМ, VI, 244). За даними Н. О. Зіневич, перші писемні згадки про циган на сучасних теренах України в історичних документах (грамоти польських королів, львівські акто-ві книги, литовський статут), припадають на XV ст., а масовий (здебільшого) примусовий пере-хід цієї етнічної групи на осілість в українських землях розпочався з другої половини XVIII ст. [10, 42–43]. Тому українці настільки звикли, за словами С. В. П'ятаченка, до присутності цього непосидючого народу, що здавна вважали його невіддільним від своєї історії [16, 240]. Сприй-няття корінним населенням чужих народів, сформоване впродовж тривалого часу, призводить до закріплення в колективній свідомості етнічних стереотипів, які в певний спосіб знаходять своє відображення в мові, літературі й традиційно-обрядовому житті.

У своєму дисертаційному дослідженні Ю. Сілецький доводить, що в узвичаєному світогляді українців стереотип *рома (цигана)* постав в основному під впливом його кочового (чи радше – бродяжницького) способу життя; участю в крадіжках, шахрайстві; у причетності циганських жінок до гадального промислу, схильності до неробства, легковажного ставлення до труднощів життя. Безумовно, що всі ці чинники «спричинили формування цілого спектру різноманітних (і водночас різко контрастних) характеристик представників цієї етнічної спільноти – від відверто негативних до комічних чи навіть позитивних» [21, 12]. Відповідно такі традиційні уявлення в українській мові відображає вагома кількість стійких народних порівнянь з компонентом *циган* (52 вислови) (подаємо за ССНП) та приповідок (47 одиниць) (подаємо за Г-рНП). В основу формування сталих висловів покладено ознаки, що відображають зовнішність циганів, їхню бідність, непоквапливість, ледарство, схильність постійно волочитися з місця на місце, щось перепродувати, вдавати нещасних; невміння осилити традиційні для українців способи ведення господарства та ін.: *чорний як циган; багатий як циган на блохи; обдертий як циган; обдури мов циган на ярмарку* (ССНП, 158–160); *циган і лис, то оба браття; знає ся як циган на пасіці; над цигана нема пана: в него все Великдень; цигана ноги свирб'їт* та інші (Г-рНП, 381–384). Ковальську майстерність представників цієї етнічної групи засвідчує вислів *наліг як циган на ковадло (на точило)* у значенні 'посилено працювати' (ССНП, 159).

Назви, мотивовані етнонімом циган, закріпилися й у народнообрядовому житті українців – *цигани куй(ю)т* – *заст. звичаєве*, рід ритуальної гри при покійнику (СБГ, Ч. II, 252); *циган-щина* – весільний обряд, у якому передодягнені гості ходять по хатах, танцюють та «випрошують» різні речі (ЕСУМ, VI, 244); *цигане-гудаци* – весільні музики (СЛІГ, 333). В українській літературі образ *цигана* відомий ще з текстів апокрифів, народних легенд та переказів, він є невід'ємною традиційною частиною вертепної драми, різдвяної гри «Коза» та колоритним образом-персонажем художніх творів. Усі наведені чинники засвідчують, що тривале контактування українців із цією неслов'янською етнічною спільнотою позначилося на різних сферах їхнього життя, сформу-вало чітко усвідомлення своєї «іншості» й отримало реалізацію в структурно-семантичних осо-бливостях мовних одиниць.

Формування етнічних стереотипів щодо чужоземців є невід'ємною частиною етнокультури кожного народу. Російська дослідниця О. Л. Березович пропонує позначати узагальнену оцінку «чужого» поняттям ксенопсихології, реалізованої у словах і фразеологізмах (ксенонімах), що виникли на основі етнонімів і топонімів та мотивовані узагальненими уявленнями про чужі народи й землі (ксеномотивація) і здебільшого містять негативну оцінку: «чуже» як аномальне, неправильне, шкідливе, «дике»; зрідка – позитивну: «чуже» як краще за якість [2, 404–407]. Найважливішою властивістю ксенонімів, беручи до уваги семантичні деривати різних слов'янських і неслов'янських мов, дослідниця вважає варіативність твірних основ – назв етнонімів і топонімів, що нівелює їх «адресність» і створює номінативний парадокс, коли різні твірні одиниці породжу-ють однакову похідну мотивувальну семантику: «чужий» – 'аномальний', 'дивний', 'неправиль-ний' і т. ін. [2, 407–409].

На нашу думку, для аналізу образних морфологічних дериватів поняття ксеномотивації може бути застосоване лише частково як реалізація в мотивуванні похідних слів уявлень про чужі народи. Як засвідчує аналіз фактичного матеріалу – образних похідних утворень від етноні-ма *циган* – іменників, прикметників, дієслів і прислівників – мотивувальна ознака найчастіше пов'язана із чітко встановленим фрагментом інформації (відповідно – аспектом семантики), під-кріпленням етнічними стереотипами й актуалізованим у процесі асоціативно-образного зближен-ня поняття.

Структурно-семантичні особливості образних дериватів засвідчують реалізацію низки важ-ливих ознак, закріплених за назвою *циган* і сформованих у свідомості мовців упродовж тривало-го часу. Це дає підстави вважати такий етнонім еталоном для формування асоціативно-образних зв'язків, що реалізують мотивувальну семантику певного типу. Творення образних дериватів від основ етнонімів належить до **антропоморфної метафоризації** із різними чітко не закріпленими

реципієнтними зонами. У структурі словотвірної парадигми, що виформовується довкола твірної бази **циган** (**цигани**), виокремлюємо ад'єктивну, субстантивну, дієслівну та прислівникову зони, деривати яких реалізують різні аспекти семантики, актуалізовані у словотвірних процесах.

Ад'єктивну зону становлять похідні одиниці **циганкуватий**, **цигануватий** і **циганський**, які у процесі словотворення набули дериваційного значення «ознака об'єкта, схожа (аналогічна) до ознаки денотата, названого твірним словом». Його виокремлення підтверджує семантичну інваріантність формантів **-уват-** (**-куват-**) та **-ськ-** і зарахування їх до контекстно-залежних, чи контекстно-інваріантних прикметникових афіксів. Спільними мотиваційними ознаками появи таких дериватів є зовнішня подібність до **циганів** (темний, чорний колір волосся, шкіри, очей, загалом вигляду людини) та внутрішня подібність за особливостями характеру, поведінки. Однак попри легко встановлювані мотивувальні ознаки словникові тлумачення лексичного значення містять дещо узагальнені дефініції, наприклад: **циганкуватий** – *розм.* Схожий на цигана, циганку // Такий, як у циган (СУМ, XI, 209); **циганський** – прикм. до цигани. // Такий, як у циган // Власт. циганам (про характер, вдачу) (СУМ, XI, 209). Це засвідчує відсутність чітко виявленого зв'язку з певним денотатом, тобто предметно-поняттєві відношення виражені слабо, а семантичні компоненти яскраво не виокремилися й актуалізуються лише в певних контекстах, відображаючи різні сторони об'єктів порівняння. Тому пропонуємо такий тип значень окреслити терміном **образно-компаративні** значення. Їх реалізацію розкривають контекстні зв'язки слів: *Дивиться Христина на веселе циганкувате обличчя Юрка, на його задьористі, повні іскристого сміху очі й мимоволі починає посміхатися* (М. Стельмах) (СУМ, XI, 209). У гуцульських говірках прикметник **циганкуватий** засвідчує фіксування, виокремлення ознаки, пов'язаної із темним кольором шкіри, – 'смуглий; схожий на цигана' (МГуц, 214).

Актуалізацію семи «**темний**, **чорний**» реалізують і **семантичні деривати**, що підтверджує стійкість закріплених у колективній свідомості асоціативно-образних зв'язків. Такі одиниці здебільшого виявляють своє функціонування в розмовному та діалектному мовленні й представлені **орнітонімами**: **циган**² – польовий горобець, **циганка** – чайка звичайна, – назви закріпилися з огляду на темні (чорні або коричневі) тони в забарвленні цих птахів (ЕСУМ, VI, 245); **циганка**² – *орн.* Сіра чубата гуска (СПГ, 228); **зоонімами**: у буковинських і гуцульських говірках – **циган**¹ – чорний баран; **циганка** – чорна вівця (СБукГ, 623); вівця темної масті (МГуц, 214); **флорономенами**: **циганка**² – ломиніс; чина чорна (за темним кольором плодів рослин) (ЕСУМ, VI, 245); **циганка** – 3. *бот.* Сорт картоплі з темно-синьою, аж ніби чорною шкіркою (СЗПГ, 240); **циган**² – *бот.* Їстівний гриб, який при розрізі швидко синіє (СБукГ, 623); **цигани** – чорні гриби (СНГ, 269); **циганки** – сорт яблук червоного кольору (мотивація пов'язана з темно-червоним забарвленням) (ЕСУМ, VI, 245); **циганка**³ – *розм.* Зимовий сорт яблуні, що має соковиті плоди з темно-червоною шкіркою; плід цього сорту (ВТССУМ, 1583).

Інші аспекти семантики твірної бази **циган** (**цигани**) реалізує ад'єктив **циганський**, а саме **внутрішню подібність за ознаками характеру, поведінки**: *Я дарма що біла, а маю циганську натуру, і вештатись по світі мені мило* (Леся Українка) (СУМ, XI, 209). Наведений контекст відображає зв'язок з особливістю цієї етнічної групи часто змінювати місце проживання, вести кочовий спосіб життя, що загалом містить нейтральні конотації. Конкретизацію названої семантичної особливості передає лексема **цигануватий** – схожий на цигана з виду чи вдачею, подана у ВТССУМ (с. 1583) й відсутня в СУМ.

Дещо інші асоціативно-образні зв'язки – «**брехливий, як циган**» закріплено в утворенні образного прикметника **циганський** у лемківських говірках – 'брехливий, який не викликає довіри' (СЛГ, 333).

Творення образних дериватів **субстантивної зони** відбувається на основі схожих мотиваційних відношень, що ґрунтуються на встановленні подібності за кольором та вдачею. Реалізацію ознаки «**темний, чорний, як циган (циганка)**» засвідчують структурно-семантичні особливості назви квітів – розлогих чорнобривців – **циганкуци**, зафіксованої ЕСУМ як семантично видозмінене запозичення зі східнороманських мов. Її походження пов'язують із рум., молд. словом **Țigăncuța** «циганочка», утвореним від **Țiganca** «циганка» за допомогою зменшувального суфікса **-cuț(a)** (ЕСУМ, VI, 245). Схожі семантичні зміни І. В. Гороф'янюк фіксує в подільських говірках і для лексеми **циганка** також на позначення чорнобривців [9]. Такий аналіз дає підстави зарахувати лексему **циганкуци** до образних морфологічних дериватів, що розвинулися внаслідок образної (образно-метафоричної) мотивації. Питання про включення таких одиниць до морфологічних, а не семантичних утворень є дискусійним у сучасному мовознавстві. Проте його розгляд усе частіше пов'язаний із закріпленням за суфіксами пестливості й зменшеності статусу контекстно-залежних (див. праці О. О. Тараненка, О. Ф. Тилик та ін.).

У субстантивній зоні образних одиниць виокремлюємо деривати, утворені на основі подібності до циганів **за рисами характеру або поведінки**, внаслідок цього семантична структура похідних

одиниць фіксує семи 'шахрайство', 'обман', 'бродяжництво', підкріплені етнічними стереотипами: **циганство** – *заст.* 1. Шахрайство, обман. *Три мужики входять, живо розмахуючи руками і викрикуючи: – Ні, то ошука! То циганство! То не може бути!* (І. Франко). 2. Бродяжництво. *Образно. *Є обов'язок – і тоді людина стоїть у житті на твердо визначеному місці. І є блукання. Мандри. Циганство. Швендяння* (П. Загребельний) (СУМ, XI, 209); **циганота** – обман (СБГ, 252); **циганерия** – 1. Вільний спосіб життя (СЛГ, 333); **циганина** – брехня, обман (СЛГ, 333).

Суфіксальні форманти **-ств(о)**, **-от(а)**, **-ій(а)** (у діалектному мовленні фонетичний варіант **-ий(а)**), **-ин(а)**, залучені в процеси словотворення, належать в українській мові до продуктивних засобів вираження дериваційного значення «абстрактні, збірні назви». У похідних, утворених на базі етноніма **циган (цигани)**, вони позбавлені здатності виражати такий зміст, натомість чітко вказують на «риси характеру або поведінки, що роблять когось схожим на певну особу». Таке «вужче» словотвірне значення Л. О. Родніна подає тільки для дериватів із суфіксом **-ств(о)** [18, 114], проте, як засвідчують матеріали діалектних словників, закріплювати в морфологічній будові слова подібність, встановлювану мовцем щодо психічних (внутрішніх) ознак людини, можуть й інші форманти, пов'язані з позначенням абстрактних узагальнених ознак. Щодо твірної бази деривата **циганство**, то формально він може бути пов'язаний з прикметником **циганський**, але за семантичними особливостями тяжіє до іменника **цигани**, – тому зараховуємо його до відсубстантивних утворень.

Негативний образ **циган**, пов'язаний із виявом їхніх рис характеру (вдачі) – обманювати, видурювати, ошукувати, настирливо випрошувати, фіксують мотиваційні відношення, що лягли в основу творення відіменникових дериватів **дієслівної зони: циганити** – *розм.* Випрохувати, видурювати що-небудь; канючити. // Обманювати, шахрувати (СУМ, XI, 209); *Від двох років циганив у бабці дрібні гроші; Ти мене не цигань, що була в Олі, по очах бачу, що кажеш неправду* (ЛексЛьвів, 608);

вициганити – *розм.* Добути, настирливо просячи, вимагаючи (СУМ, I, 536); *Через агронома вициганили Шамілеві в конторі навіть довідку якусь жалюгідну, з розмазаною печаткою* (О. Гончар) (КУМ); **вициганити, вициганювати** – видурювати, виманювати (СЛГ, 48);

нациганити, нациганитися – нажебрати (-ся), наканючити (-ся); *рос.* напопрошайничать (-ся) (РУС, 1348);

оциганити, оциганювати – обманювати, ошукувати (ВТССУМ, 871);

обциганити – *зах-укр., розг.* Обдурити (Арго, 269);

перециганити – видурити (ЕСУМ, VI, 244); **перециганити, перециганювати** – *у кого що, рос.* выманить, купить обманом; перецыганивать, перецыганить (РУС, 1995);

попоциганити – нациганити (-ся) досхочу (РУС, 1348);

уциганити – *жарт., зах.* Обдурити, ошукати (ВТССУМ, 1522).

Усі наведені деривати за особливістю мотиваційних відношень, що призвели до їх творення, – «поводити себе, як циган; виявляти риси характеру, властиві циганам» – вважаємо десубстантивами, морфологічно оформленими за допомогою суфіксального та конфіксальних формантів, що увиразнюють характер виконання дії (*ви-...-ува-ти* – «раз у раз здійснювана дія»), ступінь її інтенсивності (*о-...-ува-ти; пере-...-ува-ти*), результативні відношення (*на-...-и-ти; об-...-и-ти; у-...-и-ти*), багатократність з максимальним виявом (*попо-...-и-ти*). Поєднання таких афіксів з основою, що зазнала переосмислення, надає похідним утворенням особливого стилістично-експресивного забарвлення, а контекстне оточення образних дериватів значною мірою може вносити зміни у словотвірне значення формантів.

З формального боку, наведені похідні одиниці близькі до префіксальних утворень, твірною базою для яких могло послужити дієслово **циганити**. Проте, вважаємо, що вибір мотиватора – етноніма **циган (цигани)** відображає загальні тенденції творення образних відсубстантивних одиниць, пов'язаних із метафоричним та метонімічним моделюванням асоціативно-образного уявлення про елемент дійсності. У процесі появи відсубстантивних образних дієслів задіяними є обидві моделі: метафорична слугує базою для формування образної семантики, а метонімічна має стосунок до появи категорійного значення процесуальної ознаки через зв'язок із денотатом, її носієм [8, 163].

Асоціативно-образні зв'язки з **циганом**, які реалізують подібність за ознакою **темного, чорного кольору**, фіксуємо при творенні морфолого-синтаксичного деривата **циганом: Пустиня циганом чорніла: Де город був або село – головня уже не тліла, І попів вітром рознесло** (Т. Шевченко) (СУМ, XI, 208–209). У сучасному мовознавстві адвербіальні лексеми з порівняльно-уподібнювальною семантикою, що розвинулися на основі безприйменникових форм О. в. іменників, ще не отримали однозначного трактування щодо особливостей їхнього творення та мотиваційних відношень, у яких вони перебувають з твірною базою. Вважаємо, що вживання іменника в синтаксичній позиції атрибутивного прислівника способу дії (рідше іншого типу) призводить до появи

в його семантичній структурі компаративного дериваційного значення (*образного порівняння*), формальним виразником якого є суфікси -ою (-ею); -ом (-ем). У наведеному контексті зв'язок із чорним кольором, окрім прислівника, містить й основа дієслова *чорніти*, тому появу порівняльно-уподібнювального значення для лексеми *циган* можна потрактувати або як вияв міри для називання ознаки чорний: *циганом чорніти* – бути *дуже, надзвичайно* чорним, як циган; або ж як вказівку на ступінь поширення цієї ознаки: місцевість була *геть-чисто, всуціль* чорною. Вважаємо, що образний дериват *циганом* перебуває на синтаксичному ступені адвербіалізації, який ще не передбачає виокремлення лексеми з прислівниковим значенням у словниках.

Отже, формування образно-дериваційного потенціалу етноніма *циган (цигани)* опирається на концептуальну структуру слова, а саме на етнічні стереотипи, сформовані впродовж тривалого часу спільного проживання цієї етнічної групи поряд з українцями на одній території. Чітке усвідомлення корінним населенням своєї «іншості» щодо зовнішнього вигляду та моральних якостей, традиційно-обрядової культури, способу проживання та ведення господарства зумовило виокремлення виразних мотивувальних ознак, що лягли в основу творення образних дериватів української мови. Найважливішими з-поміж них у словотвірних процесах виявилися асоціативно-образні зв'язки, спрямовані на зближення понять на основі подібності за ознакою чорного (темного) кольору та за рисами вдачі або поведінки (схильність циганів змінювати місце проживання, обманювати, видурювати, ошукувати, настирливо випрошувати). Формування довкола етноніма *циган (цигани)* образної парадигми, представлені морфологічними та морфолого-синтаксичним дериватами ад'єктивної, субстантивної, дієслівної та прислівникової зон, свідчить про «культурну опрацьованість» цієї мовної одиниці та її важливість для формування лексико-семантичних особливостей мовної картини світу українців.

Список використаних джерел

1. Бачкур Р. О. Синонімічні та антонімічні відношення як словотвірні детермінанти в сучасній українській мові (на матеріалі відіменникового словотвору) / Р. О. Бачкур // Вісник Прикарпатського університету. – Філологія. – Вип. 44–45. – Івано-Франківськ, 2015–2016. – С. 71–75.
2. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
3. Блинова О. И. Мотивология и ее аспекты / О. И. Блинова. – 2-е изд., стереотип. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2007. – 394 с.
4. Валюх З. О. Параметри дериваційної парадигми іменників – назв осіб за етнічною та національною належністю / З. О. Валюх // Рідний край. – 2004. – № 1 (10). – С. 65–71.
5. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – М. : Индрик, 2002. – 336 с.
6. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А. Д. Шмелёва / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
7. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 199 с.
8. Гуцуляк Т. Є. Образно мотивовані прикметники української мови (на матеріалі відсубстантивних дериватів із суфіксом -уват- (-юват-)) / Т. Є. Гуцуляк // Virtus : Scientific journal [голов. ред. М. А. Журба]. – 2017. – № 13. – С. 159–165.
9. Гороф'янюк І. В. Етноніми як база творення українських флорономенів / І. В. Гороф'янюк // Мовознавчі студії. Випуск 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила) / [упорядники : Л. Баранська, Н. Грицик, К. Іваночко та ін.]. – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 42–50.
10. Зіневич Н. О. Цигани в Україні : формування етносу і сучасний стан / Н. О. Зіневич // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 40–52.
11. Карпенко Ю. О. Етнонім / Ю. О. Карпенко // У книзі : Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2000. – С. 179.
12. Карпіловська Є. А. Семантичний потенціал слова як основа прогнозування інновацій / Євгенія Карпіловська // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2008. – Вип. 7. – С. 161–170.
13. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
14. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования / Е. С. Кубрякова // Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 439–459.

15. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 199 с.
16. П'ятаченко С. В. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняття в українському фольклорі / С. В. П'ятаченко // Матеріали до української етнології. – Вип. 6. – 2007. – С. 235–241.
17. Резанова З. И. Словообразующие возможности существительного : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук спец.: 10.02.01. «Русский язык» / З. И. Резанова. – Томск, 1983. – 18 с. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: «Українська мова»
18. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 57–119.
19. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
20. Свечкарева Я. В. Деривационный потенциал номинаций времен года в динамическом аспекте : на материале русского языка XI–XX вв. : дис. канд. филол. наук спец.: 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / Я. В. Свечкарева. – Томск, 2007. – 209 с.. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/>.
21. Сілецький Ю. Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 7.00.05 «Етнологія» / Ю. Р. Сілецький. – Львів, 2009. – 19 с.
22. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах (основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
23. Юрина Е. А. Образный строй языка / Е. А. Юрина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2005. – 156 с.
24. Янценецкая М. Н. Пропозициональный аспект словообразования (обзор работ сибирских дериватологов) / М. Н. Янценецкая // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2014. – № 1 (27). – С. 167–192.
25. Pustejovsky G. The generative lexicon / G. Pustejovsky [Электронный ресурс] // Computational Linguistics. – 1991. – Vol. 17 (4). – P. 409–441. – Режим доступа : <https://scholar.google.com>.

Список умовних скорочень

Арго – Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 686 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Г-рНП – Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко : 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 3. – 699 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. – Т. 6 : У–Я / уклад. Г. П. Півторак [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2012. – 568 с.

КУМ – Корпус української мови. Лінгвістичний портал. Мова. info. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>.

ЛексЛьвів – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.

МГуц – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Рошішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

РУС – Російсько-український словник. За ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова [Електронний ресурс (підготував О. Телемко)]. – К. : Держ. вид-во України – УАН, 1924–1933. – Т. 1–3. – К. : К.І.С., 2007 / Режим доступу : <http://www.r2u.org.ua>.

СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Частина друга (О–Я). – К. : Наукова думка, 1984. – 516 с.

СБукГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СЗПГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Т. 2. О–Я. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 458 с.

СЛГ – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядкування і підготовка до друку Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

СНГ – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник Г. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

ССНП – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

СУМ – Словник української мови : В 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Анотація. У пропонованій статті розглянуто формування довкола спільної твірної бази – етноніма *циган / ром* образної парадигми, що включає морфологічні та морфолого-синтаксичні деривати. Встановлено, що образно-дериваційний потенціал досліджуваного мотиватора опирається на концептуальну структуру слова, а саме на етнічні стереотипи, сформовані впродовж тривалого часу.

Ключові слова: відсустантивні деривати, етнонім, образно-дериваційний потенціал слова, образна парадигма, стереотипні уявлення.

Summary. In the process of forming of Ukrainian language figurative units the choice of the motivator and its derivation potential are subordinated to metaphorical and, sometimes, metonymic modeling of associative-figurative representations about the element of reality.

In the presented article we aim to analyze the figurative-derivational potential of ethnonyms *tsyhan / rom* (*tsyhany / romy*), taking into account the ability of this motivator to form an expanded paradigmatic formation that has a tendency to expand into a word-building nest and also to describe the influence of traditional stereotypical notions of *Gypsy / Roma* on the structural and semantic peculiarities of figurative-derivational units of the Ukrainian language.

During the analysis, it was found that the formation of the figurative-derivational potential of ethnonym *tsyhan* (*tsyhany*) relies on the conceptual structure of the word, namely on ethnic stereotypes formed over a long period of joint residence of this ethnic group along with Ukrainians in one territory. A clear understanding of the indigenous population of its «primacy» with regard to appearance and moral qualities, traditionally ritual culture, way of living and farming led to the identification of distinct motivational features (aspects of semantics), which formed the basis for the forming of figurative derivatives of the Ukrainian language. The most important among them in word-building processes were associative-figurative connections, aimed at converging concepts based on similarity based on the black (dark) color and the features of character or behavior. Formation around the ethnonym *tsyhan* (*tsyhany*) figurative paradigm represented by the morphological and morphological-syntactic derivatives of the adjective, substantive, verbal and adverbial zones testifies to the «cultural elaboration» of this linguistic unit and its importance for the formation of lexical-semantic features of the linguistic picture of the world of Ukrainians.

Key words: substantivized derivatives, ethnonym, figurative-derivative potential of words, figurative paradigm, stereotypical representations.

Отримано: 9 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'373-112

В. В. Денисюк

ПРИВАТНИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ XVIII СТ.: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ СТАТУС ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

XVIII ст. для дослідників історії розвитку української літературної мови становить значний інтерес. Наукові розвідки засвідчують, що лінгвісти по-різному потрактовують мовну ситуацію, що склалася на українських землях: від винародовлення України й формування російської літературної мови на українсько-церковнослов'янських мовних традиціях (І. Огієнко), «втомленості» староукраїнської мови та її занепаду у XVIII ст. (В. Русанівський) до тяглості й неперервного розвитку, відходу від церковнослов'янської писемної традиції та вибудовуванні нової літературної мови на народнорозмовній основі (В. Передрієнко). Домінантою попередніх двох століть стало жанрово-стильове збагачення староукраїнської літературної мови. Не можна стовідсотково погодитися з тими дослідниками, які кваліфікують XVIII ст. періодом занепаду. На загальному тлі розвитку держави це може видатися правдоподібним, однак конкретні сфери функціонування суспільства, зокрема й мови як суспільного явища, демонструють удосконалення й розвиток жанрів і стилів. У цьому аспекті помітне явище для досліджуваного періоду становить поступове виокремлення з офіційно-ділового власне епістолярного стилю. Протягом XVIII ст. спостерігаємо його жанрове розшарування, лексичне збагачення і специфічне граматичне оформлення.

Дослідження епістолярних текстів було і є на часі. В українстиці такі студії презентують переважно XIX–XX ст., тобто час, коли вже функціює нова українська літературна мова. До того ж звертає увагу, що мовознавці основну увагу зосереджують на листуванні відомих постатей, переважно письменників-класиків (див. праці А. Сагаровського, К. Ленець, С. Богдан, Н. Журавльової, Е. Ветрової, С. Ганжа, З. Мацюк, М. Фенко, та ін.), інтелігенції, еліти тогочасного українського суспільства, яка могла запропонувати лінгвістам «високоштильовий» продукт, до якого не потрапили багато одиниць різних рівнів мовної системи. Зокрема, якщо говорити про фразеологічний, то спостерігаємо дослідження переважно етикетної фразеології як складника початкового чи кінцевого протоколу листа. Функціонуванню власне фразеологізмів у контексті епістолярію Лесі Українки присвячена розвідка З. Мацюк і М. Фенко, які зазначили, що «письменниця не колекціонувала фразеологізми – вона вміло трансформувала ареальні фразеологічні одиниці задля збагачення української літературної мови. Це надавало їй листам більшої колоритності, глибшої експресивності» [2, 152].

Епістолярій XVIII ст. був об'єктом лінгвістичних студій. Зокрема, мовностилістичний аналіз цих пам'яток зробив В. Передрієнко в передмові до видання «Приватні листи XVIII ст.» [3, 5–15] і ґрунтовному розділі колективної монографії «Жанри і стилі в історії української літературної мови» [4, 93–130]. На думку дослідника, приватні листи в умовах XVIII ст. самостійного жанру ще не становили [3, 7]. У підручнику «Історія української літературної мови» В. Русанівський дав коротку характеристику мови приватних листів [5, 140–142], основною відмінністю яких від ділових документів вважав прізвиська [5, 140]. Нашу увагу привернув фразеологічний рівень цих пам'яток, творцями яких, на відміну від об'єкту сучасних досліджень – епістолярію письменників XIX–XX ст., були представники різних верств українського етносу.

Як зазначає В. Передрієнко, саме фразеологізми різного походження (книжного, з юридичної та військової сфер та ін.), прислів'я, приказки, що демонструють проникнення живомовного елемента у книжно-писемне середовище, засвідчують відмінність епістолярних пам'яток від офіційно-ділових, наводить [3, 108–109]. В. Русанівський, навпаки, дає лаконічний коментар про фразеологію досліджуваних текстів: «Природа приватних листів не дає змоги для широкого використання фразеології. І все ж окремі стали сполуки тут трапляються: *вири не доймаєте* (48); *скоро свѣтъ* (81); *в ми[с]лѣ не снилося* (92); *И положено в[ъ] довгий ящикъ* (97); *впокою не дає[т]* (134)» [5, 142]. Зафіксований у приватних листах фразеологізм *положити в(ъ) довгий ящикъ* став об'єктом дослідження В. Денисюка [1].

Приватний епістолярій XVIII ст. не можна сприймати в сучасному його розумінні. Якщо сучасний лист значною мірою тяжіє до письмової форми розмовно-побутового стилю, то лист трьохсотлітньої давнини ще повністю послуговується нормами ділового стилю староукраїнської літературної мови, а народнорозмовний компонент починає проникати в нього у зв'язку з позамовним чинником – поширенням такого виду обміну інформацією, як пошта. Аналізований епістолярій демонструє двополюсність ситуації: з одного боку, традиції ділового листування вимагають обов'язкового дотримання вимог стилю, з іншого – розмовна стихія проникає в манеру письма, визначаючи вибір мовних засобів. Лист як письмова форма комунікації робить її підготовленою, з обдуманим вибором мовних одиниць та врахуванням реалізації їх контекстуальних смислів відповідно до завдань комунікативної стратегії адресанта, у чому і проявляється прагматичний аспект листування. Приватний лист як мовленнєвий витвір нині має індивідуальний характер. Про це також маємо пам'ятати, оскільки ділове листування не завжди було позначене індивідуальністю. У цьому разі доводиться констатувати, що діловий лист – це значною мірою соціалізований, а не індивідуалізований продукт, коли в його творенні брали участь і, наприклад, гетьман, старшина, писар. XVIII ст. дозволяє простежити зміну статусу листа на індивідуальний комунікативно-прагматичний текст.

Проблемним залишається й те, що правильно сприйняти й інтерпретувати історичний текст може тільки носій відповідної мови чи її варіанту, а це вимагає від дослідника застосування дискурс-аналізу, що дозволить з'ясувати специфіку відображення людиною XVIII ст. навколишнього світу, соціуму, проаналізувати реальний вияв взаємодії комунікативної, когнітивної та прагматичної функцій мови в конкретних соціокультурних ситуаціях.

Ще однією ключовою ознакою приватного листування є поступовий відхід від моно- та перехід до політематичності, що також позначилося на входженні народнорозмовної стихії.

Спадком попереднього періоду й активним комунікативним засобом залишається ділова фразеологія. Стійкі сполучення слів слугують учасникам листування для позначення різних реалій та дій, що стосуються ділових відносин. Темпоральність на фразеологічному рівні в листах репрезентована переважно мінімальними фразеологізмами *по гробъ, за живота, по жизнь, вѣ би(т) но(ст)* та ін., що є своєрідними заміниками точних хронологічних маркерів – чисел/числівників та прислівників, напр.: *В(ъ) битность мою в(ъ) Стародубѣ, в дому ѓм(с). ѓ(с). п̃ней (,) якій*

розговорѣ имѣлъ я з(ѣ) вѣ(с). мѣ(с). панѣю ѿ сродствѣ (77; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Приватні листи XVIII ст. / підготував до видання В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1987. – 173 с.); *И поки я при продажи оногo моего Давидовского двора покойному родителю пна Владимира заводилѣ, чимъ онѣ, покойній, за живота своего бѣ(з) всяко(г) [о] спору з покойнимъ же Ори(д)рикѣвичемъ (,) по жизнь свою, владѣ(л), и за огорожу умершимъ Ори(д)рикѣвичемъ на томъ же мѣстѣ, гдѣ і ннѣ вше блгородіе о(т) городи(л) ся, уду(н) дова(н)но (,) чре(з) долгое время стоячую, онѣ, покойній пнѣ Войцеховичѣ, не спорилѣ (96); Проти(в) чѣ(г) [о] в отвить сама я вѣ. м. пну объявляю, что(б) наши людѣ в(ѣ) озера(х) вѣ. м. пна тайне рыбу ловили, того не уповаю (;), точію оніе тягли еще при битно(с)ти мужа моего неводѣ в(ѣ) свои(х), а не вѣ(ѣ) м. м. пна озера(х) (109); Я чре(з) сіе всенижайшое мое почтеніе вамѣ (,) дражайшому брату Пѣ(т)ру Ивановичу (;) і дражайшо(му) брату Якъму Семеновичу з сыномъ моимъ о(т) давь, себе нео(т)емлемоу приязны (,) і сина моего (;) препоручивѣ (,) пишуъ по гробѣ мой тако(;) (136) та ін. З-поміж фразеологізмів, що реалізують темпоральну семантику, звертає на себе увагу сполучення слів скоро свѣтѣ, яке засвідчує перехід прислівника скоро в частку, а тому його також зараховуємо до мінімальних, напр.: ... в(ѣ) панскій жуковскій дворѣ в(ѣ) прыйдучую субботу, скоро свѣтѣ, прыпровадыти (81) – «удосвіта».*

Виявляє активність і традиційний для ділового мовлення фразеологізм бити чолом, який в аналізованих текстах реалізує семантику «скаржитися», напр.: *Тѣди, понева(ж) онѣ и (в)казу вашого пнѣско(г) [о] не по(с)луше(н), то мушу на его в суду Енера(л)но(г) [о] би(т) чело(м) (22); Другія нши дѣла, Бондарцовѣ, Дудки, Примака и другихѣ (,) кои бю(т) чело(м) о козацѣ(с) тѣѣ, до приѣзду вшего комисия о(т) срочила (107); «виявляти повагу», напр.: Жѣна моя (,) а вѣ. м. добродѣя доче(р) (,) при обятіи ногѣ его отецески(х) нижайше б(ѣ) тѣ чоломѣ (55). Як засвідчують листи, наведені фразеологізми вступають з іншими стійкими сполученнями слів у системні зв'язки, зокрема синонімічні, напр.: «скаржитися»: *тѣпѣ(р), будучи в Гадячо(м), хотѣ(л) на его жалобу пре(к)лада(т), то(л)ко бѣ(з) волѣ вашо(й) пнѣско(й) ро(з)ми(с)лили(м) ся; а тѣпѣ(р), ко(г)да не будѣ(т) мило(с)ти вашо(й) пнѣско(й), то мушу о (с)вята(х) пре(к)лада(т) жалобу о то(м) (22); «виявляти повагу»: В(ѣ) неза(б)венной памяти имѣючи я осо(б)лившую вѣ(с). до(б)родѣя ко мнѣ (,) и убогому домишку моему отецескую милость и призрѣніе (,) не могѣ того оставить (,) что(б) при случившейся окказіи не восписать до(л)жного моего поклона (86) (про синонімічні, а не антонімічні зв'язки цих фразеологізмів свідчить подвійне заперечення); Тутѣ же увѣдомляю васѣ (,) что я, по блгости бжіей... поклонѣ вамѣ свой засилаю (,) жѣлая и вамѣ здравствова(т) (123).**

Широкий арсенал фразеологічних одиниць репрезентує сферу запевнення, обіцянки, напр.: *Якъ в(ѣ) бы(т)но(ст) вѣ(с)ти добродѣя в(ѣ) моемъ домку ізволили, вѣ(с)тѣ добродѣи, дати мнѣ такоѣ слово (31); Которіе Оума и Ігна(т) Го(р)батіе (,) на вѣрно(ст) ея ім(ѣ)перато(р)скому влч(с)тву к(ѣ) присяги тутѣ, в(ѣ) Стародубѣ, привѣдѣны (70); Того ради помянутіе (,) Семѣ(н) и Іванѣ Харкови (,) да Па(р)фѣ(нѣ) Кривоносѣ, по учиненіи и(мѣ) на вѣрно(ст) присяги (,) для жит(ѣ)я, з жѣнами (,) и дѣтми и(х) ... (74).*

Виразною рисою досліджуваного епістолярію є проникнення в його мовну тканину емотивної фразеології. Емоційна сфера у приватному листуванні XVIII ст., на відміну від сучасної української мови, репрезентована іменниковими та дієслівними, а не вигуківими фразеологічними одиницями. Наприклад, Яків Ширай у листі до Стефана Ширая повідомляє про судову тяганину, де просить останнього позичити грошей для швидкого і позитивного вирішення справи. Хвилювання останнього передано стійким сполученням слів справа худа: *И повторѣ прошу не ѿ(т)мовити, бо ежели п. войтѣ напередѣ мене // зайде в(ѣ) Глуховѣ, то моя справа худа (,) а когдѣ я поспѣшу, тѣди надѣюся на мѣсть бжію, що не виграѣ (17). Емоції можуть бути об'єктивовані за допомогою фразеологічних одиниць, які узуально не емотивні, проте контекстуально реалізують потенційну емотивність стійкого сполучення слів. У наведеному фрагменті, зокрема, акцентовано не стільки на матеріальному, скільки на емоційному аспекті: людина доклала багато зусиль і не хоче, щоб це було даремно.*

Об'єктивує емоційну сферу і стійке сполучення слів ско(л)ко силы мое(и), що безпосередньо вказує на неймовірне психічне напруження адресанта, напр.: *А что панѣ родитѣ(л)ка ваша тоѣ смѣла здѣлати самово(л)ствомѣ своимѣ на(д) мною (,) чѣго чѣ(ст)нимѣ и добримѣ людѣмѣ не ти(л)ко на(д) крѣвними (,) але и на(д) чюжими не при(с)тоитѣ (,) и ѿ то(м) я, ско(л)ко силы мое(и), хотя бы и самому ца(р)скому величѣ(ст)ву, готовѣ быть чело(м) ѿ кривдѣ мое(й) (21). У реченні Тѣди я, опосаючися, даби и оста(т)него з(ѣ)доровя (,) чо(г) [о] бжѣ не дай (,) не из(ѣ)бути, не пошла туда (31) фразеологічна одиниця передає внутрішнє хвилювання Марії Бороховичевої за стан свого здоров'я. Градує цю семантику вигуківий фразеологізм божѣ не дай.*

Іван Василієвич також описує свій психічний стан від пережитого на війні за допомогою стійкого сполучення слів, напр.: *Любо и многажди ізволили писати домой же, и една [к] же и тѣпѣ(р)*

через листопадав'язи вашмо(с)цьного, пожалуй(й), мо(с). доброд'ю, вичекати малое время; еще и са(м) не могу прийти до чу(с)твия по(с)л'ь походу, и впре(д'ь) прошу моего доброд'я не ду(р)боватися (47).

Стійкі сполучення слів із соматизмом *серце* репрезентують щире хвилювання за долю адресата, напр.: *Извѣстилась я через старосту своего душатинского, что ви и по сее время болѣзнуете (,) то ср(д)цѣмъ моимъ сожалѣю (,) и желаю вамъ получи(т) первобитное здравие (130); Я сердцемъ своимъ вѣсма сожалѣю (,) что вселюбезнѣйшая сестриця моя никогда, коли б не пишете (,) какъ то и в(ѣ) бытно(ст) в(ѣ) ва(с) сна моего Федора (,) чере(з) онога никакимъ пи(с)момъ мене не увѣдомила (133).*

Фразеологізми також слугують засобом іронії. Стійкі сполучення слів вступають у контекстуальні антонімічні відношення, перше з яких об'єктивує семантику підтвердження, друге – його заперечує, напр.: *Ежели надо(б)но вашему высокоблгородію, слово в(ѣ) слово, якъ пято(ѣ) [о] колеса до воза, к себѣ мене в Солову (:), то кляче(й) сюда присла(т), которого времени за блго избрѣтено вами будетъ, соблговолите (127).*

В епістолярії на фразеологічному рівні знаходить вираження й концепт «обман» як одна з доміант усного побутового мовлення. Стійкі сполучення слів репрезентують як дійовий аспект, так і наслідки таких дій, напр.: *Ли(ст) вѣм. мѣ(с). пѣна и доброд'я дойшо(л) рукъ мои(х) (,) в(ѣ) которомъ изволилѣ вѣм. м. пѣнѣ и доброд'и виражати, что якоби я, в(ѣ) непотребной завзятости будучи, бавлюся нѣякими(с) увѣ(д) лывими словами ... Аже посла(н)ній вде(нѣ) ... ло(ж)не вицѣ доброд'еви доносили (,) что буд(ѣ)то я не(с)лушними словами жону свою обношу, вирѣкаючися оной (,) в(ѣ) томъ е(ст) неправда (,) и такъ де(р)жу (,) что доношчики шмулятиму(т) очима (32). Парадигму обману розширює стійке сполучення слів *во умѣ, ниже в ми(с)лѣ не снилося*, чий семантичні потенції проявилися у відповідному контексті, напр.: *Що и(х) чуючи плутов(с) тво, мо(ж)но бѣ всяко(му) разсуди(т), іжъ по всяки(мѣ) примѣромъ сѣму ста(т)ся не мо(ж)но (,) что в мене и во умѣ, ниже в ми(с)лѣ не снилося (92).**

Незаперечний народнорозмовний вплив демонструє активне використання адресантами паремійних одиниць, основним простором функціонування яких було усне мовлення, напр.: *А вѣм. пѣна прошу, не затрудняючи себе и мене, оддати всѣ минѣ по пораху(н)ку денги, // бо стари(х) людей при(с)лове – «Рука руку знае» (25); ... такъ надѣюся, что моей вины жадной не обрѣтатиме(т) ся (,) якъ приповѣсть простая носи(т)ся (:); «Чия бша че(с)нику не вѣла, не буде(т) и па(х)нути» (33).*

Отже, приватні листи XVIII ст. демонструють широкий репертуар стійких сполучень слів, якими адресанти послуговуються для досягнення комунікативних цілей. Досліджуваний епістолярій засвідчує лінгвокреативний потенціал мовної особистості, що проявляється насамперед у вмілому доборі й використанні фразеологічних засобів для вербалізації і трансляції необхідної інформації.

Список використаних джерел

1. Денисюк В. В. Фразеологія українського епістолярію XVIII ст. / В.В. Денисюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : збірник наукових праць. Вип. 8. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 172–176.
2. Мацюк З. Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки / З. Мацюк, М. Фенко // Лінгвістичні студії. – 2014. – Вип. 1. – С. 146–153.
3. Передрієнко В. А. Мова староукраїнських епістолярних пам'яток XVIII ст. / В. А. Передрієнко // Жанри і стилі в історії української літературної мови / Німчук В. В., Русанівський В. М., Чепіга І. П. та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 93–130.
4. Передрієнко В. А. Передмова / В. А. Передрієнко // Приватні листи XVIII ст. / підготував до видання В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 5–15.
5. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

Анотація. *Епістолярій XVIII ст. є важливим джерелом вивчення розвитку фразеологічного фонду української мови. Аналізовані тексти засвідчують широкий арсенал фразеологізмів. Сподкопом попереднього періоду й активним комунікативним засобом у листах залишається ділова фразеологія. Проникнення в мовну тканину листів емотивної фразеології засвідчує відхід від власне ділового і витворення епістолярного стилю. Емотивна сфера у приватному листуванні XVIII ст. презентована переважно іменниковими та дієслівними фразеологічними одиницями.*

Зафіксовані фразеологічні одиниці засвідчують мінімальні трансформації: у структурі – чітко не закріплений порядок слів, у семантиці – контекстуальну об'єктивізацію потенційних значень.

Ключові слова: фразеологізм, стійке сполучення слів, епістолярний стиль, українська мова XVIII ст.

Summary. *Epistolary of the 18th century is an important source of studying the phraseological fund of the Ukrainian language development he. The specific of a private letter is that it is created in the process of communication. At the linguistic level, it serves as a reflection of the interpersonal relationship between the addresser and the addressee. Unlike other styles and genres, private letters are closer to the household sphere, which makes it possible to study the phraseology of live speech directly.*

The analyzed texts testify a wide arsenal of phraseological units. The business phraseology remains the heritage of the previous period and the active communicative means in the letters. Such stable combinations of words serve the correspondence participants and refer to different realities and actions related to business relations. The penetration into the letters linguistic tissue of emotional phraseology testifies the departure from the actual business and the creation of an epistolary style. Emotional sphere in private correspondence of the 18th century is presented predominantly by nominal and verbal phraseological units. In the explored texts phraseological units that verbalize the concept of «deception» are active. Such stable combinations of words objectify both action and its consequences.

The fixed phraseological units testify the minimal transformations: in the structure there is a stable word order, in semantics, the contextual objectification of potential values.

Key words: phraseological unit, stable combination of words, epistolary style, Ukrainian language of the 18th century.

Отримано: 7 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'42

Н. М. Дзюбак

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ, СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИН У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Мова засобів масової інформації (ЗМІ) в усі часи привертала увагу мовознавців як своєрідна вербальна система, що функціонує для адекватного відображення подій, фактів, явищ реальності, з метою обговорення, відстоювання та пропаганди важливих суспільно-політичних ідей, сприяння суспільному розвитку, вирішення суспільно-політичних питань, активного впливу на реципієнта, спонукання його до активної діяльності тощо. Стиль сучасних ЗМІ акумулює літературну (унормовану і кодифіковану) та художню (естетично опрацьовану) форми національної мови. Такий синтез сучасні мовознавці трактують по-різному: розглядають як один із функціональних стилів літературної мови, а також інтерпретують як мову в її суспільно-політичній функції, при цьому йдеться вже не про окремий стиль, а про особливий модус мови взагалі [1, 45], для якого притаманні специфічні прийоми, форми та засоби. Серед останніх вагоме місце посідають відокремлені члени речення.

Теорію відокремлення започаткували М.І. Греч, Ф.І. Буслаєв, О.М. Пешковський. В українському мовознавстві питання відокремлених членів речення ґрунтовно чи побіжно розробляли О.О. Потебня, Л.А. Булаховський, Ю.В. Шевельов, Б.М. Кулик, О.С. Мельничук. Дослідження цих мовознавців ґрунтувалися переважно на формально-синтаксичному підході. У кінці ХХ століття теорія відокремлення зазнає перегляду з урахуванням логіко-семантичного і комунікативно-прагматичного підходів. Нові аспекти значно змінюють розуміння відокремлення та оновлюють теорію відокремлених членів речення. І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.В. Русанівський, П.С. Дудик, А.П. Загнітко, І.І. Слинко, М.Я. Плющ, А.К. Мойсієнко та інші сучасні дослідники характеризують відокремлені члени речення як компоненти з опосередкованим зв'язком, і розглядають з позиції породження простого речення, ускладненого напівпредикативними (другоряднопредикативними) відношеннями та суб'єктивно-прагматичними відношеннями пояснення, доповнення, уточнення, що визначають комунікативні наміри мовця в мовленнєвому акті (дискурсі, тексті) [2; 3; 4; 5, 109–119].

Різні аспекти розгляду відокремлених членів речення призвели до паралельного існування у мовознавстві традиційної та функціональної концепцій відокремлення, що спричинило значні труднощі в систематизації та класифікації відокремлених компонентів.

Метою нашої наукової розвідки є з'ясування формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних ознак та комунікативно-прагматичного навантаження відокремлених обставин у сучасному газетному дискурсі.

У результаті аналізу газетного дискурсу ми потрапили на велику кількість відокремлених членів речення, серед яких значно переважають відокремлені напівпредикативні обставини. Ця ознака ускладнених речень виникає внаслідок злиття двох і більше суджень в одному реченні, що на формальному рівні сприймається як просте, але водночас є семантично складним. «У результаті логіко-змістових модифікацій додаткова предикативність, накладається у реченні на основну, тому не виступає засобом створення речення, а лише свідчить про наявність у висловленні внутрішньореченневої структури, що може співвідноситись з предикативною» [4, 14].

У газетному дискурсі найбільшого поширення набули відокремлені напівпредикативні обставини, виражені: 1) дієприслівниковими зворотами: *Дехто закуповує мішками продукти і везе їх у сиротинець, помпезно роздуваючи в пресі про свою душевну доброту, хтось скромно перераховує сотню-другу гривень на рахунок важкохворого малюка, а інший кидає пару копійок у пластиковий стаканчик безхатька, який тиняється міськими вулицями* («Ключ», 17.05.2013, № 20(68)). *15 квітня на перехресті Північної та просп. Грушевського 46-річний місцевий житель, керуючи автомобілем «Шкода Октавія», зіткнувся зі «Шкодою Фабія», за кермом якої був 55-річний кам'янецьчанин* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Щодня, ризикуючи своїм життям, вони ідуть у бій за безпеку громадян, рятуючи їх від стихії вогню* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). При чому, особливості оформлення додаткової дії за допомогою дієприслівникових зворотів залежить від смаку, вподобань та майстерності автора; 2) прийменниково-іменниковими конструкціями: – *Любово Василюво, а наодинці, як то кажуть, для душі, співаєте?* («Ключ», 17.05.2013, № 20(68)). *Свого часу мали василіяни кілька видавничих центрів і друкарень, зокрема у Вільнюсі, Супраслі, Почаєві та Уневі* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Нас, правда, пропустили, навіть у Київ, хоча туди не так просто було потрапити* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Вона (глина) залягає неподалік моєї дачі в яру, ближче до лісу* («Край Кам'янецький», 21.04.2017, № 16 (14005)); 3) іменниковими сполученнями. Засобом вирізнення і підсилення потрібного акценту в них є частки *навіть, майже* та ін.: *Але це не зупиняє браконьєрів, навіть у період нересту* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Як і її супутниця, вона обзавелася кількома розкішними маєтками, один із яких, майже в глибині села, досі недобудований* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)); 4) одиничними дієприслівниками: *Проспект Грушевського теж не залишився поза увагою садистів, котрі знову, дочекавшись, коли дерева прокинуться від зимового сну, всадили їм пилу в крони* («Подільнин», 21.04.2017, № 16 (1392)).

Як показав аналіз, відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами та дієприслівниками, не мають фіксованого місця у реченні й можуть знаходитись: на початку синтаксичної конструкції: *Прийшовши до тями, двірник покликкала на допомогу* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *Викинувши всього дві старенькі батарейки з ліхтарика, ви зіпсуєте дві ванни, вісім відер і півтора чайника води* («Подільнин», 21.04.2017, № 16 (1392)); всередині речення: *Остання (бабуся), втративши доньку, опинилася з двома сиротами на руках і почала чесно отримувати державну допомогу на своїх дітей* («Ключ», 17.05.2013, № 20(68)). *У 1928–1929 роках Сталін, усунувши політичних супротивників, домогся абсолютної влади і розпочав соціалістичні перетворення в державі індустріалізацію, колективізацію, культурну революцію* («Подільнин», 21.04.2017, № 16 (1392)); в абсолютному кінці синтаксеми: *Зрештою, до опитування свідків справа так і не дійшла, даремно вони їхали з Кам'янця, відволікаючись від своїх справ* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). Потрапляємо на випадки, коли в одному реченні є декілька відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, що стоять на початку і в кінці речення: *Маючи гарантії, 5 мільйонів сільських господарств України швидко засіялися, намагаючись отримати прибуток* («Подільнин», 21.04.2017, № 16 (1392)). Вільне розташування цих ускладнень простого речення можна пояснити тим, що їхнє відокремлення, на відміну від іменниково-прийменникових конструкцій, не залежить від позиції у реченні й відносно пояснювального слова.

Додаткова, другорядна дія, яку маркують ці компоненти, може протікати: одночасно, паралельно з основною: *Розглядаючи вишиванки, натрапляємо на фото господині з экс-президентом Віктором Ющенком* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)); частіше у певній часовій послідовності, зокрема: *То господар обійстя лагодить клітку для кролика. Помітивши нас, кинув ту справу й прийшов знайомитися* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *14 років тому, здобувши вищу освіту в стінах К-ПНУ ім. Івана Огієнка, вона прагнула продовжити навчання у Європі* («Подільнин», 21.04.2017, № 16 (1392)).

У простому ускладненому реченні відокремлені інтонаційно, просодично, а на письмі пунктуаційно обставини детермінують дію, що називає основний предикат, акцентуючи різні її се-

мантичні ознаки, зокрема: 1) визначають просторові координати основної предикативної ознаки, вказуючи на місце основної події або напрям чи шлях її перебігу: *Сівши у дворовій альтанці, спостерігали, в яких вікнах вмикають світло, а які залишаються темними* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *Залишивши за спиною Кульчіївці, минувши роздоріжжя із двома вказівниками в різні боки – Княжпіль-Фурманівка, – влітаємо в лісове мереживо Суржинецького яру і, наче в казці, петляємо трасою у його глибину* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *На заході Поділля знаходяться надзвичайно унікальні за своєю самобутністю і ландшафтом місця – це справжня Подільська Швейцарія, урочище якої знаходиться в селі Суржинці, неподалік від Кам'янець-Подільського* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)); 2) характеризують основну предикативну ознаку за її відношенням до певного часу: *Закінчивши санітарно-гігієнічний факультет та отримавши диплом з відзнакою, потрапила на роботу в Кам'янець-Подільську санепідемстанцію* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)); 3) називають причину чи підставу виникнення предикативної ознаки: *Не зорієнтувавшись у дорожній обстановці, водії допустили лобове зіткнення* («Ключ», 17.05.2015, № 20 (68)). *Нагадаємо, в Кам'янці архітектурні пам'ятки руйнуються, десятиліттями чекаючи реставрації* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Наступного дня ввечері на польовій дорозі поблизу с. Вербка 25-річний житель с. Слобідка Гуменецька, керуючи автомобілем ВАЗ-21099, з'їхав у кювет і перекинувся* («Подільнянин», 21.04.2017, № 16 (1392)); 4) позначають мету основної предикативної ознаки: *Для посилення «видимості» в організм можуть вводитися контрастні речовини, які заповнюють певні простори, спрощуючи розпізнання тих чи інших патологічних процесів* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *Крім читання, випереджаючи виникнення конфліктних ситуацій, потрібно пропонувати трирічці гру під назвою «Роби все навпаки»* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *Я спробував з'ясувати це у хлопців на проспекті, які бадьоро скакали у кузові КамАЗу, трамбуючи скалічене гілля, аби більше вмістилося* («Подільнянин», 21.04.2017, № 16 (1392)); 5) передають умови, за яких існує чи може існувати основна предикативна ознака: *Зайхавши в село, одразу помічаємо, що тут мешкають працюючі й необхідні люди* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). *Заплативши зерном, селянин міг продавати залишки хліба за ринковими цінами* («Подільнянин», 21.04.2017, № 16 (1392)); 6) вказують на умову, всупереч якій реалізується чи реалізуватиметься предикативна ознака: *Серед молоді є студенти з інших міст, тут у молодіжній спільноті вони, знаходячись далеко від рідної домівки, відчувають духовну опіку отців і дружню підтримку друзів* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Аж у селі Опачичах зустріли місцевого чоловіка, котрий, незважаючи на радіацію, не забажав покидати рідного дому* («Подільнянин», 21.04.2017, № 16 (1392));

Залежно від виконавця, а також модально-часових характеристик основної й додаткової дії, речення з відокремленими обставинами можна легко трансформувати: у складносурядні конструкції, порівняймо: *Довго не пояснюючи мету зібрання, він передав слово своєму колезі, Грушківському сільському голові Анатолію Тимчуку, який і розповів присутнім про бачення майбутньої об'єднаної громади* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Він довго не пояснював мету зібрання і передав слово своєму колезі, Грушківському сільському голові Анатолію Тимчуку, який і розповів присутнім про бачення майбутньої об'єднаної громади*; у складнопідрядні з підрядними обставинними відповідного типу, порівняймо: *Блукаючи Суржинцями, ми не могли повірити, що колись тут проживала майже сотня людей, був колгоспний двір, на якому вирощували птицю (4–5 тисяч качок), працювала городня бригада та навіть знайшлося місце для телятників!* («Ключ», 21.04.2017, № 15 (270)). *Коли ми блукали Суржинцями, то не могли повірити, що колись тут проживала майже сотня людей, був колгоспний двір, на якому вирощували птицю (4–5 тисяч качок), працювала городня бригада та навіть знайшлося місце для телятників!*

Особливого комунікативно-прагматичного навантаження зазнають парцельовані відокремлені обставини, наприклад: *Ка-та-стро-фа!!! Екологічна! Біля села Завалля, неподалік знаменитої печери «Атлантида»* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). У такий спосіб автор акцентує увагу читача на новій, важливій для сприймання інформації.

Відокремлено-уточнювальні обставини – це компоненти речення, що опосередковано пов'язані з присудком (головним дієслівним членом) через синтаксичні зв'язки зі звичайними обставинами, що виражені займенниками чи іменними частинами мови із узагальненою семантикою [5, 116].

У газетному дискурсі переважно потрапляємо на відокремлено-уточнювальні обставини, виражені: 1) прийменниково-іменниковими сполуками: *Ідея такого проекту запозичена, – ділиться Денис. – Підгледів я її в Києві, а саме – в КПІ* («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)); 2) іменниковими зворотами: *Тут, у стінах фортеці, моя гончарна майстерня функціонує з листопада 2011 року* («Край Кам'янецький», 21.04.2017, № 16 (14005)).

У газетному дискурсі найтипівішими є обставини, що пояснюють, уточнюють: 1) місце, де відбувається дія чи реалізується ознака, напрям чи шлях руху, його вихідну або кінцеву точку:

Тут, у глибокому ярку (колись на цій місцині був кар'єр), виникло стихійне звалище («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)); 2) час дії чи стану: У зв'язку із проведенням заходів з нагоди Дня міста, 17–19 травня, субота-неділя, буде обмежено рух автотранспорту на території Старого міста («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). Ще з вечора, в пасхальну неділю, хлопці пильно вивчали квартири однієї багатоповерхівки («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)). Температура у приміщеннях почне підніматися лише у п'ятницю, у другій половині дня («Подоланин», 21.04.2017, № 16 (1392)); 3) міру вияву ознаки: Після кількох спроб замок піддався і молодик радісно, з розмахом, шарпнув дверима («Ключ», 17.05.2013, № 20 (68)).

Конкретизаційно-уточнювальна функція обставинного компонента виявляється в його інтонаційно-смысловому виділенні в усному мовленні, а на письмі – пунктуаційному, яке є переважно факультативним, тобто залежить від інтенцій мовця-автора. Як показують спостереження, найчастіше воно відбувається в напрямі звуження семантики, у порівнянні з основним обставинним компонентом. Підсилювати значення уточнювально-відокремлених обставин можуть частки та інші службові слова: *саме, зокрема, точніше, передусім, у тому числі* та інші.

А отже, у сучасному газетному дискурсі важливим мовним засобом є відокремлені члени речення, що дають змогу лаконічно і точно донести інформацію до читача. Серед них більшість відокремлених обставин виконують другорядну предикативну функцію, що зумовлено інтенціями автора та комунікативно-прагматичними настановами повідомлення. Відокремлено-уточнювальні обставини, конкретизують відповідні компоненти з узагальненою семантикою. Перспективним вважаємо визначення функціонального навантаження інших відокремлених членів речення у мові ЗМІ.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 231 с.
4. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених членів речення / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.
5. Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 238 с.

Анотація. У статті розглянуто основні підходи до трактування відокремлення в сучасному синтаксисі. На матеріалі місцевих газет проаналізовано формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні особливості та комунікативно-прагматичне навантаження відокремлених обставин.

Ключові слова: газетний дискурс, відокремлені члени речення, відокремлені напівпредикативні обставини, відокремлено-уточнювальні обставини.

Summary. In the scientific article the modern newspaper discourse is analyzed – a complex, multifaceted alloy, the information field of which is formed by all branches of life and activity of society. The specificity of newspaper broadcasting is determined by its purpose – to broadcast and retransmit the information in order to persuade, to form a public opinion about different events and phenomena of reality. Perfectly combine the intentions of the author and the reader to help specific linguistic means, among which the important place is occupied by separate members of the sentence.

The concept of separation in modern linguistics is quite broad and multifaceted. In traditional grammar, separation is understood as the allocation of common and uncomplicated secondary members of the sentence (definitions, attachments, circumstances, applications) by punctuation marks in the letter, intonation in oral speech. With the development of the logical-semantic direction, which reflects the connections of judgments and sentences, the syntaxes began to link the phenomenon of separation with the logical organization of the syntactic unit. In scientific circles, the notion of additional predicativity was introduced, which can be realized in semi-predicativity or additional verbal predicativity is the result of combining two or more judgments in one simple sentence. Such sentences became qualified as syntactically simple, but semantically complex. The emphasis on the communicative nature of the phenomenon of separation made it possible to characterize a simple complicated sentence as a syntactic unit in a pragmatic context, taking into account the close interaction of speech and speech semantics in the process of generating and forming the objective content of newspaper discourse. From the point

of view of communicative, all components considered by us are specific in their function – aimed at expressing additional (actual) semantics of sentence-statement.

In our research, we synthesized all the existing aspects of separation, which allowed the most accurately determine its nature and functional purpose. In newspaper broadcasting, most of separated adverbial modifier performs a secondary predicative function, which is due to the intentions of the author and the communicative-pragmatic instructions of the message. Separate and clarifying adverbial modifiers, determine the relevant components with generalized semantics. Our promising direction will be the definition of the functional load of other separate members of the sentence in the language of the media.

Key words: *newspaper discourse, separated members of the sentence, separated semi-predicative adverbial modifiers, separate and clarifying adverbial modifiers.*

Отримано: 20 липня 2017 р.

УДК 81'373.612

Ю. М. Драган

ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ВИРАЗНОСТІ У ТВОРЧОСТІ А. КАЩЕНКА

У вітчизняному мовознавстві зібраний величезний досвід вивчення та опису естетичних можливостей мовного матеріалу в конкретній художній системі. Вивчення виражальної сили слова є досить актуальним.

Мистецтво покликане виражати свідомість людини, її внутрішні переживання, ритм життя і силу динамізму. Тому арсенал мовних виражальних художніх засобів допомагає письменникові висвітлити свій ідейно-художній задум в індивідуально-авторській спрямованості на відображення дійсності у світлі естетичних вимог часу.

Мова передає найрізноманітніші емоції людини, а щоб вона набула емоційності, чуттєвості, краси використовуються спеціальні засоби словесного зображення. Загальновідомо, що слово може міняти своє значення і семантичний зсув виникає тоді, коли слово попадає у незвичний для нього контекст. При всій узагальнюючій природі слова мистецтво слова повинно відтворювати дійсність в образах, що мали б конкретний характер, оскільки цього вимагає сама природа мистецтва. З цією метою використовуються вироблені протягом віків різні засоби конкретизації узагальнених значень слів. Насамперед тут слід назвати засоби творення образів – тропи та фігури мови. Троп – це зворот-використання слова у переносному значенні для характеристики якогось явища за допомогою вторинних змістовних відтінків, які властиві цьому слову і вже безпосередньо пов'язаних з його основним значенням.

До тропів відносять метафору, метонімію, синекдоху, а також, за здібністю реорганізувати семантичний простір висловлювання з тропами близько межують стилістичні фігури – епітет, порівняння, гіпербола. Троп представляє загальне явище мови, що розширює кордони слова, використовуючи багатство його вторинних відтінків. Найкращий троп – це такий троп, при якому читач перестає звертати увагу на слово як таке, а сприймає художній образ.

Порівняння належать до класичних тропів, що стали предметом дослідження багатьох учених, зокрема М.І. Черемісіної, Н.А. Широкової, В.М. Огольцева, О.П. Барменкової, Л.І. М'янькіної, І.К. Кучеренка, Н.П. Шаповалової, Г.Я. Довженко, Л.В. Голоух. Л.В. Прокопчук, М.С. Заборної, С.М. Рогако, О.І. Марчук.

Дослідженню порівнянь як образного засобу мови значну увагу приділяв О.О. Потебня. Вчений вважав, що саме в порівнянні як процесі відбувається рух думки «від предмета до предмета». Порівняння у мові, з одного боку, є засобом пізнання світу, а, з іншого, – результатом цього пізнання, оформленим у вигляді компонентів тексту.

Як писав В.С. Ващенко, «поетика знає порівняння як засіб творення образності мови, що існує вже так давно, як і сама образна мова. ...цей засіб узвичаєний і в індивідуальній майстерності художників слова» [1, 63].

Мета статті: проаналізувати використання А.Ф. Кащенком такого засобу мовної виразності, як порівняння.

Порівняння – це тропеїчні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших. Як предметом, так і образом порівнянь може бути будь-яке явище дійсності. Вибір цих тропеїчних засо-

бів – це результат індивідуального бачення світу. При зіставленні різнорідних за своєю сутністю понять, автор порівняння дає почате новому розумінню обох об'єктів: і того, який порівнюється, і того, з яким порівнюють.

Образне порівняння є одним із найважливіших образотворчих засобів мови. Воно широко застосовується в художній літературі для розкриття світовідчуття письменника, для характеристики дійових осіб, їх взаємостосунків і вчинків. Саме різновид образного порівняння найбільш яскраво представлений у творах А. Кащенка: «*І погляд той пекучий виграє на сльозинах, мов промінь ясного південного сонця на дощових краплинах*» [3, 314]; «*Це була чарівної вроди молода дівчина, струнка, як тополя, й свіжа, як троянда, вміта ранковою росою*» [3, 129]. Емоційність образів цілком залежить від того, наскільки художнику слова вдалося проникнути в суть зображуваного, розкрити в ньому нові, несподівані грані.

Використання порівнянь – одна з найхарактерніших ознак високої майстерності А. Кащенка як текстотворця. Він досить часто вживає порівняння для змалювання художнього образу персонажів, розкриття їх внутрішнього світу, при виділенні особливих рис характеру героя твору, його мови, вдачі і, звичайно, в описах картин природи. Через влучно дібране порівняння А. Кащенко висловлює і своє ставлення до певної події, персонажа.

Увагу привертає багатоманіття форм мовної матеріалізації порівняння. Як мовно-образний засіб у творах А. Кащенка цей троп має різне граматичне вираження. Серед найуживаніших – це порівняльні звороти та підрядні речення з порівняльною семантикою: «*Смутні стали козаки й одвели очі од скель, неначе ті скелі вже нелюбі їм стали... А велика бистря Дніпрової протоки, неначе навмисне, щоб не завдавати козацькому серцю жалю, так підхопила дуба, що козаки й незчулися, як промайнули повз млин, що своїм великим колесом розкидав під скелями по повітрю цілі пасма блискучих бризок*» [3, 523]; «*Понавколо все вицухало, і нарешті панувала урочиста тиша, і з близького, вкритого темрявою берега тільки цвіркуни подавали свої одноманітні, сонливі голоси та очерет, хитаючись і тручись своїми китицями, неначе шепотів про щось таємне*» [2, 384]; «*Степовики з народження, ми з Семеном ніколи не ходили до лісу й незвичайна лісова тиша смутком впала нам на душу, і той сум ще посилювався, бо одвічні дуби Сагайдачного так рясно заступили своїм віттям небо, що в лісі панувала напівтемрява, неначе після заходу сонця*» [2, 450].

Вдало вводить письменник у канву художніх творів описові порівняння: «*Рухлива пелена повноводої річки Сисиної, оточена зеленою пуцею плавні, скидалася тепер на рожевий килим, розгорнутий серед зеленої левади*» [2, 406].

Основним структурним типом порівнянь у творах А. Кащенка є *сполучникові порівняння*. Найчастіше письменник використовує сполучники *як, мов, неначе, немов*: «*Не вспів здивований шляхтич наблизитись до вікна, як у світлицю вбіг блідий, як полотно, гайдук*» [3, 131]; «*Почувши козацькі сурми і побачивши блискучі їхні списи, поляки заметушилися, як на вогні*» [3, 181]; «*Корсунь майже весь уже зайнявся і горів, як свічка*» [3, 62]; «*Тільки замок ще не встиг догоріти, і в йому, як у великому комині, клекотіло й хвилювалося полум'я*» [«Під Корсунем», 66]; «*Червоне полум'я облизувало живе тіло своїми язиками, козак же стояв, мов чарівник, нерухомо*» [3, 80]; «*Він навіть хотів видертись з рук козаків і кинутися на Вовгуру, та козаки держали його, мов у кліщах, і вирватись йому не пощастило*» [3, 133]; «*Серце дівчини затріпотіло у грудях, мов пташка у сільці*» [3, 152]; «*Мов золотом, налив Господь жіноче серце жалем та коханням*» [3, 128]; «*У нього шабля як дві моїх – важка, що я й не підніму її, а він нею косив ворогів, немов траву на покосі*» [3, 103].

У досліджуваних творах об'єктом порівнянь можуть виступати будь-які явища дійсності. Найчастіше порівнюються люди, їх зовнішність, характери, здібності, з тваринами, рослинами, явищами природи: «*Розгорнув Чорнота свої два повки лавами та й впав, мов шуліка, на тих поляків, що були на мості й на греблі*» [3, 170]; «*Вона бігла непомітно, мов та чорна кішка у темряві ночі, викручуючись поміж: кінями, шатрами й огнищами*» [3, 321]; «*Демко пішов до хати,, тільки не так пішов, як ходять люде, а поплазував на череві, ховаючись поміж травою, мов ящур або полоз*» [3, 496]; «*Вже не одну ніч Галя спала, мов та пташка на гілочці, що все чує*» [3, 496]; «*У безсилому лютуванні й розпущі козак скреготів зубами й змагався, як звір, а проте, через кілька хвилин нерівної боротьби був уже зв'язаний*» [3, 499]; «*Проте він бився ще, як поранений лев, все лютіше й лютіше*» [3, 116]; «*Козаки-богатирі билися, як леви, і тим зрятували уманців та чигиринців, що саме переходили за річку*» [3, 167]; «*Обидва козацькі повки, що були на польському боці річки, а разом з ними й вовгурівці, та гайчурівці, не чекаючи ніякого гасла, кинулися на поляків, мов роздратовані звірі*» [3, 166]; «*Не сподіваючись такого наскоку, польські й волоські хоругви, що були найближче до козаків, кинулися тікати до головного війська; та тільки те їм не минулося, бо гострі козацькі шаблі все поле понад Пилявою вкрили різноколіровими кунтушами польських гусарів, неначе квітками рясно сіяного маку*» [3, 167]; «*Виблизую-*

чи гострими списами і коливаючись, **мов** спіле жито на вітрі, запорожці двома живими річками збігли до Росі, вихопилися добрими кіньми на поле і, розгорнувшись широкими лавами, побігли на поляків» [3, 82]; «– Хмельницький! – Цей вигук, **мов** грім, приголомшив поляків, і всі вони кинулися тікати хто куди» [3, 65].

Особлива своєрідність майстра слова при використанні порівнянь відчувається у змалюванні пейзажів: «Краєвид був чарівний, **мов** талановито намальована картина; проте, запорожці не любували на красу й величність Божого світу, – всі думки їх линули туди, куди дивилися їхні сумні очі: назад, де лишилася їхня душа, ненька Січ» [2, 406]; «Два дні віз з подорожніми, поринаючи в густій траві й коливаючись, **мов** корабель, все далі посувався по безкрайому степу» [3, 460]; «Оббігаючи ту гору, велика річка розлягалася перед очима мандрівників широким та блискучим, **мов** загартована криця, півколом» [3, 464]; «І от ті височенні скелясті гори, уквітчані кучерявими дубами, **мов** вартові, стояли по обидва боки протоки, зазираючи в її прозорі води» [3, 523].

Вплітаючи у мовну тканину текстів подібні фрагменти, автор захоплює читача своїм умінням органічно поєднувати мальовничі пейзажі з психологічним станом персонажів твору.

Проведений аналіз свідчить про ефективність порівняння як стилістичного засобу вираження художніх текстів. Кожний компонент семантичної структури порівнянь є носієм образності, під якою розуміють властивість художньої мови передавати не лише логічну інформацію, а й таку, що підлягає чуттєвому сприйняттю. Індивідуально-авторські пошуки А. Кащенко реалізуються в порівняннях, які відіграють провідну роль у створенні системи художніх образів і тим самим дають можливість передати читачам те особливе бачення світу, яке притаманне автору чи його персонажам. У порівняннях письменника А. Кащенко втілились характерні ознаки його стилю – класика слова, динамізм художньо-образної системи, високе емоційне та інтелектуальне наповнення творів.

У перспективі – дослідження інших видів тропів у творчості А. Ф. Кащенко.

Список використаних джерел

1. Ващенко В.С. Мова Тараса Шевченка / В.С. Ващенко. – Харків, 1963. – 251 с. .
2. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / А. Ф. Кащенко. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 494 с.
3. Кащенко А. Зруйноване гніздо / А.Ф. Кащенко. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.
4. Потебня О.О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.

Анотація. У статті розглядаються порівняння як мовно-образні засоби у творчості А.Ф. Кащенко. Проаналізовано різні типи даного тропу.

Ключові слова: троп, порівняння, об'єкт порівняння.

Summary. In the article comparisons are considered as linguistic-figurative means in the work of A.F. Kaschenko. Various types of this trail have been analyzed.

Key words: trope, simile, object of simile.

Отримано: 6 липня 2017 р.

УДК 811.161.2

Т. О. Євтушина

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ТЕРИТОРІАЛЬНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В ПОВІСТІ МАРІЇ МАТІОС «ЧЕРЕВИЧКИ БОЖОЇ МАТЕРІ»

У контексті розвитку лінгвістичної парадигми третього тисячоліття пріоритетними є антропоцентричні тенденції, спрямовані на роль і місце сучасних прозаїків у збагаченні та збереженні української мови.

На окрему увагу заслуговує недостатньо вивчена постмодерністська проза Марії Матіос, у якій переплетено різноманітні мовні елементи. Не зважаючи на те, що творчість письменниці розглянута в літературознавчих працях Я. Голобородька, Т. Гундорової, Т. Ткаченко, Р. Харчук, у мовознавчих розвідках Н. Бербер, Т. Беляєвої, А. Вегеш, Ю. Вороніної, Л. Марчук, І. Тимченко, Н. Шарманової та інших, сьогодні доречним є дослідження маркованої лексики як стилістичного маркера прози Марії Матіос, що зумовлює *актуальність* наших наукових пошуків.

Мета статті – проаналізувати семантико-функціональний потенціал територіально маркованої лексики як текстотвірного компонента постмодерністської прози Марії Матіос.

Поставлена мета передбачає вирішення таких *завдань*: 1) з'ясувати особливості тлумачення й класифікації маркованої лексики; 2) виявити основні типи маркованої лексики в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»; 3) визначити й описати найтиповіші функціонально-семантичні призначення територіально маркованої лексики в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері».

Варто зазначити, що сучасний розвиток суспільного та культурного життя зумовлює активне вживання різних груп лексики. Тому предметом деяких мовознавчих розвідок Р. Бесачи, Н. Бойко, Г. Гайдученко, С. Єрмоленко, Б. Коваленка, Н. Пуряєвої, Н. Слободянюк, Н. Сологуб, Л. Ставицької, О. Тараненка, Н. Шовгун й багатьох інших є соціально, територіально, хронологічно, функціонально, експресивно, національно марковані лексичні одиниці.

Поняття «маркована лексика» набагато ширше, ніж «стилістично маркована лексика»: марковані лексеми несуть будь-яку супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність, емоційно-експресивне забарвлення або функціонально-стильове використання лексичних одиниць [2, 8].

Синтезуючи погляди О. Єфімова, М. Кожині, О. Тараненка, Ю. Скребнева, Н. Хруцької та ін., виокремлюють такі групи маркованих слів: 1) стилістично марковані – за належністю до певних функціональних стилів і наявністю емоційно-експресивного забарвлення (конотативна маркованість); 2) хронологічно марковані – з погляду історичної перспективи; 3) територіально марковані – з погляду територіальної обмеженості; 4) соціально марковані – за ознакою віднесеності лексичних одиниць до словникового запасу певних соціальних груп людей [див. 2, 8].

У повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері» зафіксовано два типи маркованої лексики: конотативну й територіальну.

Найяскравіше репрезентовано в повісті «Черевички Божої Матері» такий тип маркованої лексики, як *територіально маркована лексика*, до якої уналежнюємо лексичні одиниці, що прийнято називати діалектизмами.

Діалектну лексику поділяємо на дві групи: лексичні діалектизми, чи діалектизми протиставного типу (термін С. Бевзенка), та етнографічні діалектизми, чи діалектизми непротиставного типу. Наприклад: «*Мусіли би трембітарів наймати...*» [3, 42] (*трембітар* – той, хто грає на музичному інструменті під назвою трембіта); «*...і пішов до іншого примірника – Івана Припуляка*» [3, 26] (*примітник* – чарівник, мольфар); «*...сільська мольфарка Трюшка всі хвороби відмовляла тільки на сірниках*» [3, 27]; «*трималася своєї хати, щоби гонихмарник не забрав її з собою*» [3, 49] (*гонихмарник* – чорт, нечиста сила); «*Він у гриби любив ходити і у гогодзи*» (*гогодзи* – брусниця); «*...знову перев'язувала себе навхрест хустками і натягувала поверх них куценький сардачок чи кептарик*» [3, 83] (*сардак* – верхній осінній чи зимовий одяг із вовняної тканини). Зафіксовані діалектні лексеми-етнографізми є відображенням місцевого колориту, у таких контекстах інформативність домінує над експресивністю. «Такі лексеми існують лише в певному діалекті, вони поширені на обмеженій території в результаті того, що інші регіони не мають відповідних предметів чи понять» [1, 177].

Лексичні діалектизми протиставного типу здебільшого є відповідниками до літературних дублетів: «*Покровець, Елі, покровець, бо вже як викопають у селі барабулі, то настає Покрова, до Покрови всі городи мають бути чисті. А далі падолист*» [3, 67] (*барабуля* – картопля). У досліджуваному художньому тексті подібні лексеми виконують інформативно-текстові функції.

Варто зазначити, що лексичні діалектизми протиставного типу поділяють на п'ять підгруп: власне лексичні; лексико-семантичні; лексико-словотвірні; лексико-фонетичні; лексико-морфологічні [1].

Потенціал діалектних слів власне лексичного різновиду представлений у досліджуваній повісті Марії Матіос досить широко.

Так, прикметники, займенники, прислівники становлять найменшу кількість власне лексичного різновиду територіально маркованих слів: *переступний* (високосний) [3, 56]; *чоренний* (дуже чорний) [3, 151]; *ніц* (нічого) [3, 70; 3, 158]; *змаціцьканий* (зменшений, змалілий) [3, 179]; *первак* (двоюрідний) [3, 191]; *гездечки* (тут) [3, 56]; *байка* (байдуже) [3, 106]; *генде* (онде) [3, 190].

Одним із численних буковинських маркерів повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері» є діалектні дієслова: *увихатися* (старатися), *байцувати* (маринувати), *ляхканитися* (злословити), *побігатися* (запліднитися), *змудрувати* (обдурити), *задубити* (захворіти), *спудити* (злякати), *здиміти* (щезнути), *мотузкатися* (сваритися), *позаритися* (позаздрити), *наторокотіла-нателеніла* (швидко говорити), *гаратати* (бити), *глотитися* (юрмитися), *натроюджувала* (намовляти), *вадитися* (сперечатися), *шляхтуючи* (проклинати), *скапати* (уникати), *безсебитися* (виходити з себе), *бицкатися* (брикатися), *цмулити* (палити). Численне використання буковинських дієслів свідчить про емоційно-експресивне забарвлення твору. Ця експресивність та образність надають повісті «Черевички Божої Матері» особливого стилістичного забарвлення.

Зокрема, на початку повісті фіксуємо діалектну лексему-дієслово, якою схарактеризовано одне з призначень безцінного корита родини Борсуків: «...у кориті байцували свіжину...» [3, 12]. Цей домашній Ноїв ковчег був призначений для розчину тіста на хліб, зберігання сушених слив тощо.

Функціонально навантаженими в досліджуваній повісті є локальні дієслова, які відтворюють дії годувальниці родини Борсуків: «*Бо котру корову вподобала відьма – та корова задубила*» [3, 49]; «*Корова бицкається – Гаврило дужче співає за мотуз*» [3, 166]. У наведених реченнях прочитуємо віру, забобонність буковинців в образі маленької Іванки. Дівчинка вирішила пильнувати, щоб відьма в Борсукових корів не забрала молоко. Для цього вона перев'язала коров'ячий хвіст червоною стрічкою, щоб кров замість молока не йшла з вим'я. А на подвір'ї Іванка порозкидала іржаві підкови, щоб корова наступила на них. За таких пересторог вірили буковинці, що відьма не матиме сили, корова не зможе захворіти.

Найпоширенішим інформативно-текстотвірним потенціалом наділені діалектні лексеми-іменники: *бола* (хвороба) [3, 28]; *афинник* [3, 59] (місце, де ростуть чорниці, які гуцули ще називають афинами); *фертик* (кінець) [3, 66]; *фіра* (віз) [3, 99]; *шутер* (щербінь, галька) [3, 112]; *канона* (гармата) [3, 116]; *фана* (прапор, стяг) [3, 124].

Інформацію буковинської забобонності прочитуємо також у тлумаченні діалектної лексеми *бедзень*: «*Бедзень – червивий місяць, каже дід Іван, у бедзень не можна дерево на будівництво рубати, бо витрублять черви зрубане дерево, будуть дятли мати роботу, якщо хату з червивого дерева побудувати*» [3, 114].

Численними в художньому діапазоні письменниці є локальні лексеми семантичної групи «предмети побуту»: *куфер* (ручна дерев'яна валіза) [3, 29]; *сакві* (дві, з'єднані одним полотнищем, торби, які перекидають через плече на груди й спину чи через спину коня тощо) [3, 44]; *поташ* (сода) [3, 55]; *трійло* (отрута) [3, 150]; *бебехи* (торби) [3, 107].

Наприклад, територіально маркована лексема *цебро* наділена підвищеним інформативно-текстотвірним потенціалом у фрагменті повісті «Черевички Божої Матері», де йдеться про неймовірно таємничі дієства. Зокрема, знайомимося зі знахарством Северини, до якої привела мама Іванку, щоб рятувати дитину від страху. *Цеберко* як транслятор власне лексичних діалектних відмінностей обіймає узагальнювальну позицію в реченні. Препозиційно читач знайомиться, що Іванку одягнула Северина в довгу білу сорочку, тричі занурила з головою в сховане між високих трав корито з непочатою водою. Згодом знахарка оберла головного персонажа повісті жорстким конопляним рушником, «*а потім – голою срачиною посадила в сідло живого – ніби мільйон брутнатних душ! – мурашника, ніби цебром окропу ошпарила*» [3, 81] (*цебро* чи *цебер* – дерев'яна посудина, конічна чи циліндрична, має вигляд зрізаної діжки). Лексема *цебро* для носіїв діалекту виконує асоціативно-підсилювальну функцію, для інших читачів прозора внутрішня форма також створює подібний ефект.

Інформативну функцію в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері» виконують діалектні лексеми семантичної групи «людина за соціальним чи родинним станом»: «*І що, дід Матей і вуйко Остап отак, як великани, можуть ступати з горба на горб?*» [3, 44] (*вуйко* – материн брат); «*Здавалося, що ті гешефтари і зараз чатують за деревами*» [3, 53] (*гешефтар* – торговець); «*Ой, не кажіть, газдо*» [3, 56] (*газда* – господар); «*...доброзіка не вміє тримати навіть домашні секрети*» [3, 161] (*доброзіка* – попадя); «*Добре, що лісничівка побережника Івана Вейчука під трепіт не завалилася*» [3, 204] (*побережник* – лісник).

Численною й експресивно-забарвленою є лексема вищерозглянутої групи *вуйна*: «*То ти не бійся...станиш лиш отако на підвіконня, вуйна Августина дасть татові гроші за тебе, я передам тебе вуйні, вуйна візьме тебе з вікна на руки – та й по всьому*» [3, 91]; «*Вуйна Августина, чинно повівши плечима на два боки, зупинилася перед старшим воєнним*» [3, 125] (*вуйна* – дружина дядька по матері). У першому цитованому реченні *вуйна* – звичайна родичка, у якій є донька, тому буковинці вірять, що вона може «купувати» дитину, щоб та стала здоровою, тобто щоб Іванка позбулася чорної хвороби. Згодом дізнаємося про прислужництво Августини червоним комісарам.

Цілком природні й художньо-вмотивовані словникові діалектизми семантичної групи «одяг»: «*Дід ... поклав до кишені портяницю і мовчки пригорнув дитину до грудей*» [3, 86] (*портяниці* – білі домоткані чоловічі штани); «*Його щоденний чорний лейбик – весь був у білій муці...*» [3, 176] (*лейбик* – різновид народного одягу українців, безрукавка). Письменниця завдяки цим лексемам спробувала розкрити культуру мешканців Західної України в галузі моди. Зауважимо, що територіальній лексикі на позначення жіночого одягу жодного прикладу в досліджуваній повісті не зафіксовано.

Основу словника стилістично навантажених художньо-виражальних засобів досліджуваного твору складають, зокрема, локальні лексеми як компонент власне лексичного різновиду те-

риторіально маркованої лексики, що виконують оцінну функцію щодо найменування людини: «Вона згадала недавню батькову з мамою розмову про *шварцівників* ...» [3, 52] (*шварцівник* – торговець-контрабандист); «...і та *калюхата* Хая розчепірено стоїть перед царськими вратами» [3, 138] (*калюхата* – черевата); «...*мерза* Геллер при зброї цілими днями чипів коло сільради...» [3, 158] (*мерза* – мерзотник).

Склад територіальних діалектизмів у повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері» інколи пов'язаний із номенами «частини тіла людини»: «*Анниця довга, як сім неділь посту. А хлоп що, на пальці буде ставати, аби її чупру дістати...*» [3, 62] (*чупер* – волосся).

Одним із яскравих показників індивідуальної стильової манери письменниці є вживання лексичних діалектизмів семантичної групи «музичні інструменти»: «*Зісьо витягує з-поза пояса штанів телинку*» [3, 16] (*телинка* – різновид сопілки); «*Що у Семена, що в Елі – зіграла нога, як дудка у час маланкування*» [3, 203] (*дудка* – музичний інструмент, «коза» по-народному, зроблений із висушеного овечого шлунка)

В авторській мові та мовленні персонажів повісті «Черевички Божої Матері» фіксуємо численну кількість словникових діалектизмів як компонентів власне лексичного різновиду територіально маркованої лексики семантичної групи «буковинські страви та напої»: «*Запросила до столу, мовчки пригостила кислицею, а сама подалася надвір*» [3, 79] (*кислиця* – пісна страва, що нагадує кашу – у воду додають свіжі сливи, цукор і варять з кукурудзяною мукою). Поширеною є лексема *кулеша* [3, 46; 3, 58; 3, 64].

Як доводить аналізований матеріал, авторка зображує культуру передвоєнної Буковини в кулінарії: «*З бантини – найкраще кільце ковбаски, припасене до першої Богородиці, із бочечки – жменька торішньої бринзи, із печі – ще літеплий хлібець, а наостанок – полив'яний глечик свіжої гусянки*» [3, 35] (*гусянка* – кисле молоко, на зразок кефіру чи ряжанки). Продовольчі запаси разом із гусянкою наділені інформативно-текстовірним потенціалом у повісті. Ними маленька Іванка намагалася врятувати городину від граду. Оскільки тато не дотримався вірувань – на Різдво не зробив заклинання граду. І як наслідок – перед Спасом на Борсукові городи посипався град, тому Іванка з дитячою наївністю вирішила заманити його в гості, накривши стіл усім найкращим, що є в коморі. Дівчинка таким чином сподівалася, що град оцінить її гостинність і зрозуміє її слова.

Діалектна лексика повісті «Черевички Божої Матері» Марії Матіос дуже різноманітна: це також лексеми як компонент власне лексичного різновиду територіально маркованої лексики семантичної групи «назви рослин і тварин»: *синій вогник* (будяк) [3, 27]; *свербивус* (шипшина) [3, 45]; *йони* (сорт яблук) [3, 105]; *матриган* (золотий корінь, отруйна й одночасно лікарська рослина) [3, 159]; *морва* (шовковиця) [3, 186]; *канупер* (любисток) [3, 193]; *товар* (худоба) [3, 61].

Під час аналізу виявів територіальних особливостей діалектної лексики власне лексичного різновиду у творчій скарбниці Марії Матіос зафіксовано кілька контекстів, у яких відтворено семантичну групу «плазуни»: «*Москалиця нічого на світі не боїться. Ні цієї нехарі, що живе з нею в хаті, ні ночі, ні грому*» [3, 40] (*нехар* – гадюка). Генитивні конструкції з діалектною лексемою інформативно значущі, частково пояснюючи мікросвіт Северини Северин, яка є знахаркою: мама вродила їй в понеділок і в понеділок відлучила від грудей. Крім того, цей персонаж-вчителька для Іванки, головного персонажа повісті «Черевички Божої Матері», часто бродила пасовиськами, молилася перед образом Божим, ворожила на квасолі, постилася в понеділок і суворо дотримувалася п'ятниці.

Поряд із вказаними групами буковинських лексико-семантичних паралелей у мовленні персонажів Марії Матіос зафіксовано репрезентанти інших семантичних груп: «...*гори дараба йде!*» [3, 16] (*гори* – уверх, проти течії; *дараба* – річковий пліт); «...*поки баби перемиють ябка від грузий*» [3, 105] (*грузи* – болото); «...*кидаючи вареники в царок...*» [3, 194] (*царок* – загорожа для свиней).

Поодинокими в досліджуваній повісті є діалектні службові слова, які читач сприймає як додатковий характеризувальний штрих у мовному портреті: «*А май далі, Іванко, мзицьник!*» [3, 67] (*май* – ще); «*Коли би була така драбина, щоби потайки залізти та роздивитися, що на небі робиться...*» [3, 13].

Менш численними є лексико-словотвірні діалектизми, що відмінні від своїх літературних відповідників словотвірними афіксами: *назадьма* [3, 6]; *почерез* [3, 7]; *скорше* [3, 61]; *успокійся* [3, 91]; *зачалася* [3, 113].

Особливістю лексико-фонетичної підгрупи діалектизмів є те, що слова в літературній і діалектній формах української мови різняться особливостями звукового складу, спричиненими фонетичними явищами, що мають лексикалізований характер: *видко* [3, 58]; *Божка* [3, 47]; *война* [3, 97]; *гівка* [3, 167]; *инак* [3, 116; 3, 170]. Лексичні діалектизми є засобом для створення локального колориту в тексті. У цьому плані письменниця доцільно використовує лексико-фонетичні діалектні ознаки на рівні ненаголошеного вокалізму, зокрема літературний варіант слова

криниця функціонує в повісті паралельно з діалектним *керниця*. Ця діалектна лексема має повторюваний характер уживання, вербалізує разом із широким контекстом виховний потенціал до здійснення добрих справ у житті, яких багато не буває: «Коли в селі відкрили школу, дідич скликав чоловіків, тато покійного діда Матея знайшов тут жилу з водою, і вигнали люде *керницю*» [3, 111]; «Спершу Андрич на сході села сказав, що буде в селі *керниця* для всіх. Широку *керницю* копали, сама видиш, круглу, так, що на дні п'ятеро чоловіків люду може разом стояти» [3, 111]; «*Керниця* у цім зрубі – як цісар у короні – виглядає» [3, 112].

У повісті «Черевички Божої Матері» Марія Матіос часто використовує територіально марковані лексичні одиниці лексико-морфологічного різновиду: *чотири руці* [3, 79]; *молитов* [3, 21]; *тото* [3, 49]. Зокрема, поряд із літературними формами вищого ступеня порівняння прикметників інформативно-текстотвірний потенціал транслюють буковинські аналітичні форми вищого ступеня порівняння, що утворено шляхом додавання частки май до форми прикметника з суфіксом вищого ступеня: «А до неї приточити ще *май одну довшу драбину* – якраз би стачило» [3, 14].

Крім того, зафіксовано в повісті експресивно насичену аналітичну форму найвищого ступеня порівняння, яка утворена шляхом додавання слова *фест* до початкової форми прикметника: «*То фест добрі очі і розум треба мати, аби акурат додивився, хто є чужий, а хто – свій...*» [3, 113].

Поширеним явищем серед маркованих лексичних одиниць лексико-морфологічного різновиду в повісті «Черевички Божої Матері» є зворотні форми дієслів, у яких частка *ся* часто виступає переважно в препозиції, не зливаючись із дієсловом: *ся зробило* [3, 42] тощо.

Аналітично-особові форми минулого часу за своєю структурою становлять поєднання звичайної форми минулого часу з особовими енклітиками, що є zdeформованими формами колишнього допоміжного дієслова *бути* в теперішньому часі: «*Та просить, діти, Бога, абисьте були щасливі...*» [3, 117]. «*А сьогодні сховай їх із дідом так, щоби'сь знала, де сховала*» [3, 84]; «*А ти абись знала...*» [3, 164]; «*...може с'те чули, у тиждень до війни забрали з хати без «будь здоров», за Україну забрали...*» [3, 191]. Не меншим інформативно-текстотвірним потенціалом наділені діалектні дієслова умовного способу давноминулого часу: «*Що бисьте були робили?*» [3, 42].

У мовленні літніх людей зафіксовано аналітичні форми майбутнього часу дієслів недоконаного виду, що за структурою становлять поєднання допоміжного дієслова *буду*, яке виступає в препозиції, з формою дієслова минулого часу дієприкметникового походження: «*А коли підростеш та й будеш обнімала цією рукою бахурів, пам'ятай про доктора Маєра*» [3, 30]; «*Будеш видів, Маріко*» [3, 94]; «*Ще трохи – Іванці також попустить, будете видів, Маріко*» [3, 95]. Лексико-морфологічна діалектна відмінність на рівні дієслова виконує інформативну функцію, не стає у заваді й контекст повісті, у якому прочитуємо життєву мудрість єврейки, котра заспокоює матір Іванки щодо тривалості в дитини чорної хвороби.

Описові діалектні форми дієслів наказового способу мають відтінок застереження і функціонують як супроводжувальний компонент люб'язності у вигуківих фразеологізмах зі стрижневою лексемою Бог: «*–А що вже ваша Августина колот межі людьми робить, най Бог боронить!*» [3, 60]; «*–Свят-свят-свят, най Бог боронить...*» [3, 64]; «*–Най Бог боронить, аби друга війна колись зачалася. Най Бог боронить!*» [3, 113]; «*–Най Бог боронить, яке дурне сказав!*» [3, 166]. Вищенаведені діалектні форми дієслів наказового способу третьої особи однини, утворені за допомогою фонетичного варіанта спонукальної частки *нехай* – *най*, репрезентують разом із усім семантико-структурним арсеналом вигуківих фразеологізмів нагнітання психологічної атмосфери й служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв у момент мовлення. Як наголошує Р. Харчук, «письменниця завжди шукає гостру інтригу, надає перевагу емоційному надміру, різко протиставляючи добро і зло, пише про межові стани ефектно, але не ефективно» [4, 70–71].

Серед дієслів наказового способу також зафіксовано в мовленні персонажів діалектні форми з енклітичною часткою *-ко*, що пом'якшує наказовість: «*Ану-ко, зроби з ними ряд!*» [3, 43]. Такі лексико-морфологічні діалектні відмінності є цінними зображальними засобами в емоційному та ідейно-образному відтворенні об'єктивної дійсності Буковини напередодні 1941 року: у родині Борсуків панував ритуал вечірнього виховання дітей. Залежно від величини провини тато змушував дітей десять разів отче наш повторити чи голими колінами клав на кукурудзу чи горох, але найчастіше бив, змушуючи дітей рахувати кількість ударів.

Отже, мовний аналіз повісті «Черевички Божої Матері» Марії Матіос засвідчує, що виокремлені лексичні одиниці є маркованими – обмеженими у своєму вживанні (територіально), вони наділені інформативно-текстотвірним потенціалом: відтворюють місцевий колорит Буковини, мовленнєві особливості персонажів твору.

У подальшому доречним є ґрунтовне вивчення лексико-фразеологічного потенціалу вербалізації менталітету українців у прозі Марії Матіос.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / О. О. Кабиш. – К., 2007. – 21 с.
3. Матіос М. Черевички Божої Матері : повість / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
4. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період / Р. Б. Харчук. – К. : Академія, 2008. – 248 с.

Анотація. У статті виокремлено основні типи маркованої лексики в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»; проаналізовано семантико-функціональний потенціал територіально маркованої лексики як пріоритетного текстотвірного компонента повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері».

Ключові слова: територіально маркована лексика, лексичні діалектизми, семантична група, інформативно-текстотвірний потенціал, повість Марії Матіос «Черевички Божої Матері».

Summary. The article it is established, that in the story of Mary Matios «Our Lady Slippers», two types of marking vocabulary were recorded: the connotative and territorial. The most vividly represented in the research story is such a type of markup vocabulary as a territorially marked vocabulary, to which the lexical units belong, called dialectisms.

The dialect vocabulary is divided into two groups: lexical dialectisms, dialecticisms of the opposite type, and ethnographic dialecticisms, or dialecticisms of the non-opposite type.

It is noted that recorded dialect lexeme-ethnografisms are a reflection of local color, in such contexts, informality dominates expressiveness. Lexical dialecticisms of the opposite type are, for the most part, consistent with literary doublets. Among them there were recorded lexical, lexical-word-building, lexical-phonetic, lexical-morphological varieties.

The potential of dialectal words of a proper lexical variety is presented in the subject of the story of Mary Matios quite widely.

One of the numerous Bucovian markers of the «Our Lady Slippers» novel by Maria Matios is dialectal verbs and nouns.

Semantic dialects of nouns are defined and described: subjects, people by social or family status, names of people, parts of the human body, clothing, musical instruments, cookery, plant and animal names, etc.

The functional purpose of territorially marked lexical units of lexical-word-building, lexical-phonetic, lexical-morphological varieties is analyzed in detail.

It is emphasized that isolated territorially marked lexical units in the story «Our Lady Slippers» by Maria Matios perform important functions: they reproduce the local flavor of Bukovina, the linguistic features of the characters of the works.

Key words: territorial marking vocabulary, lexical dialektizmi, semantic group, informativno-tekstotvirniy potential, story of Maria Matios «Our Lady Slippers».

Отримано: 23 серпня 2017 р.

УДК 81'33/003

В. В. Желязкова

ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕКСПРЕСІВНОСТІ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАКІВ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Визначення функційного потенціалу знаків мовних систем, а також виявлення маркерів, що уможливають прагматичну інтерпретацію текстурального семіозису й зумовлюють його належить до дискусійних питань новітньої лінгвосеміотичної парадигми. Однією з домінантних позицій є інтенсифікація виразності мовного знака в мовленні, тобто під час реалізації комунікативно-інформативних можливостей мовної системи. Це підтверджує низка наукових розвідок. Зокрема в цьому руслі отримано немало теоретичних і практичних результатів, хоча й досі точаться дискусії щодо природи знака-символу (О. Комар, Е. Мамонтова, О. Темна), виокремлення його універсальних знакових і специфічних ознак (Т. Кулешова, Г. Осадко, О. Таран), встановлення зв'язку із символом-образом (О. Воробйова, Т. Горчак, С. Каленюк, В. Кононенко, М. Шкуропат),

доведення лінгвосеміотичних функцій як у мові, так і в мовленні (О. Годенко-Наконечна, Т. Коваль, В. Чекштуріна). Однак поза увагою наукової спільноти на сьогодні залишається питання формального та змістового вираження символічного знака в експресивно маркованому мовленні та й тексті взагалі. Не дивлячись на те, що в певних роботах сьогодення (О. Відюк, О. Демиденко, Л. Гармаш, О. Лавер, Г. Микитів, О. Муравйової та ін.) окреслюються деякі риси щодо продукування знаком-символом експресивного значення та форми, вони не дають вичерпної відповіді на поставлене питання, що в цілому й указує на актуальність дослідження такого напрямку.

У зв'язку з цим метою пропонованої розвідки визначаємо лінгвальну інтерпретацію знаків-символів з урахуванням їхньої експресивної потужності.

Для досягнення поставленої мети та яскравої репрезентації очікуваних результатів широкому колу мовознавців джерельною базою нами обрано тексти гуморесок миколаївського поета П. Глазового. На цьому фактажі лінгвосеміотичне дослідження здійснюється вперше, що лише більшою мірою переконує в його актуальності та новизні.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз гумористичних текстів (із чітко вираженою експресивною маркованістю), що здійснювався протягом тривалого часу, дозволив виявити та зафіксувати в них близько 700 знаків-символів.

Відомо, що найбільш потужними інтенсифікаторами виразності мови та експресивності мовлення є знаки-символи. Це підтверджують історіографічні дані з еволюції цього поняття.

Так, зародження теорії символу відбулося ще в часи античності, коли вперше Порфирій обґрунтував символічне тлумачення твору (фрагменту «Одисеї» Гомера). Філософ тоді наполягав на недостатності буквального, «історичного» розуміння тексту, оскільки автор поеми говорить своєрідними загадками, зображуючи «божественні речі». Саме Порфирій переконливо доводить, що сакральне знання протягом віків передавалося виключно за допомогою різноманітних символічних форм [16, 3].

Проблема недостатньої обґрунтованості символічної теорії перейшла до уваги християнських богословів, які в символі вбачали передусім релігійні денотати. В концепціях Псевдо-Діонісія Ареопігита зазначається, що основна мета символічних священних зображень полягає в тому, щоб через їхнє споглядання свідомість людини сягала духовних сфер. Таким чином, процес набуття божественними явищами «символічних сил» може відбуватися двома шляхами: на основі подібності, відповідності між тим, що символізується, й тим, що символізує, а також в образах «неподібних, зовсім відмінних, далеких від священних предметів». Пізніше про це заговорили й у схоластичних школах давнини, представники яких вважали, що образи Священного Писання мають кілька смислів: історичний, алегоричний, тропологічний та анагогічний. Зазначимо, що на цьому етапі розвитку символічної теорії символ не усвідомлювався як самостійна категорія, диференційна від низки суміжних, зокрема це поняття вважалося абсолютним синонімом до понять алегорії, емблеми, прикладу [16, 4].

Із плином часу категорія символу стала однією з центральних проблем у німецькій ідеалістичній філософії. Велика заслуга в цьому належить І. Канту, який вважається основоположником філософії символічних форм. У його роботі «Критика здатності суджень» стверджується, що «символ є специфічним різновидом зображення, яке прагне відобразити те, що не може бути відображеним апріорно...» [12, 207]. Крім того, посилаючись на ідею ототожнення образів речей і символів, філософ протиставляє символічне інтуїтивному: перше є просто варіантом другого, тобто символ – це репродукування, що відбувається на основі асоціативного принципу [12, 207]. Ці кантівські ідеї стали базовими для філософських концепцій його послідовників. Зокрема Ф. Шиллер висуває думку про те, що «символ є виявленням діалектично напружених відносин між духом і матерією, кінцевим і нескінченним, формою та реальністю, між свободою та буттям...» [12, 210]. Із цим повністю згоден О. Лосєв, який запевняв, що символ виступає як «втілення ейдоса в інобутті, і при цьому не обов'язково в реальному та фактичному, ... невичерпне багатство апофатичних можливостей смислу» [7, 16]. Питання символічності торкається і Й. Гете, намагаючись знайти точки дотику символу з мистецтвом, зокрема літературою та мовою літератури. В його працях неодноразово наголошується на тому, що будь-яке мистецтво, зокрема й література, має символічну природу [16, 4]. На основі його поглядів виникла концепція естетичного символізму, одним із постулатів якої стало таке твердження, що вважаємо вагомим для нашого дослідження: «мета поезії – надавати ідеям чуттєвих форм, натякати на таємничі зв'язки між предметами та явищами, виконувати роль посередника між ноуменальним і феноменальним» (Ст. Малларме, Ж. Мореас) [16, 4].

Синтез філософських поглядів став підґрунтям для розробки власне семіотичних моделей трактування символу в усіх його аспектах і насамперед знаково-мовному. За однією із семіотичних класифікацій символ визначається як знак, значенням якого є знак іншого характеру, що є

більш культурно значущим. За іншою, це поняття трактується як знакове вираження абсолютної незнакової сутності. Тут можна погодитися з Ю. Лотманом, що в першому випадку, символічне значення набуває виключно раціонального характеру, а в другому – зміст ірраціонально пронизує вираження й поєднує раціональний світ зі світом духовним [8].

Про семіотичність символу йдеться також у працях О. Афанасьєва, О. Веселовського, О. Потебні, В. Топорова, Р. Якобсона та ін. [14, 241].

Зараз у науці склалася традиція до розгляду символу як експресивного знака. Це пов'язано насамперед із визначенням і обґрунтуванням механізмів текстотворення. Із цього приводу А. Загнітко переконує, що «предметом текстової діяльності є комунікативна інтенція узагальнюваного, тобто не смислової інформація загалом, а смислова інформація, що цементується замислом, комунікативно-пізнавальним наміром ... у складі механізму спілкування формуються лінгвістичні ознаки тексту, використовувані в ньому лінгвістичні конструкції набувають вторинного значення щодо наявних в ньому структур «замішаної» на почуттєвих образах й емоціях інтелектуально-мисленнєві діяльності. Породження тексту, подібно до його інтерпретації, – вирішення перш за все емоційного і мисленнєвого завдань, а потім – лінгвального, оскільки у будь-якій діяльності замисел випереджає конкретні операції і вибір засобів щодо їхнього здійснення» [6, 30]. У зв'язку з цим абсолютно правомірно вважати, що символ є важливою ланкою у формуванні картини світу мовця, що репрезентує найзагальніші уявлення людини про світ, а тому «символами, зазвичай, стають глобальні за значенням явища, що є основами морально-етичних норм, культури світогляду, релігійних уявлень людей тощо. Вони виступають базисними концептами національного універсуму» [9, 79]. Таким чином, експресивний знак символ (далі – ЕЗС) – це семіотичний знак або лексема на позначення реалій, предметів і явищ певного культурного та мовного середовища, якому притаманна експресивність і який відтворює специфіку світосприйняття об'єктивної дійсності мовцем.

Акумуляційний характер виведеної нами дефініції ЕЗС потребує визначення і його основних властивостей та ознак. Одним із перших вирішити цю проблему намагався В. Іванов, який доводив, що «символ тільки тоді є істинним символом, коли він невичерпний і безмежний у своєму значенні, коли він базується на своїй сокровенній (ієратичній та магичній) мові натяку та навіювання чогось невимовного, неадекватного до зовнішнього слова. Він багатогранний, багатозначний і завжди знаходиться в глибині...» [4]. Це визначення й детермінує основні властивості ЗС (знак-символ). Дещо повнішим є спектр властивостей, представлений у роботах О. Темної, яка основними характеристиками ЗС вважає такі:

- 1) двоплановість (формально символ – це художній образ, із погляду змісту – знак);
- 2) багатозначність, семантична глибина, невичерпаність при існуванні певного набору інваріантних значень;
- 3) тісний зв'язок між формою і змістом;
- 4) символ – стійкий елемент «культурного коду», вони закріплюються в культурній традиції, «відтворюються», збагачуючись відтінками значень, новими «рівнями семантики»;
- 5) сприйняття символу вимагає активної творчої позиції, роботи інтуїції та уяви [16, 7].

Певні відмінності має концепція О. Таран, яка основними рисами ЗС вважає такі: «знаковий характер, образність, зумовленість екстралінгвальними факторами, культурно-національну маркованість, умотивованість, іманентну багатозначність, стійкість і відтворюваність, архетиповість, зв'язаність із міфом і ритуалом» [15, 147]. Зрозуміло, що такими властивостями характеризується й експресивний ЗС з однією лише відмінністю в тому, що, крім вищевказаних властивостей, має здатність до експресивної реалізації.

Загальнотеоретичний інтерес до проблеми ЗС підштовхує дослідників до здійснення типологізації таких знаків. Відомо, що першою класифікацією в історії семіотики та лінгвокультурології стала розробка О. Лосєва, в якій представлено 9 типів ЗС: наукові, філософські, художні, міфологічні, релігійні, соціально-природні, людино-виразні, ідеологічні та технічні [10, 6]. О. Комар заперечує таке широке розмаїття символів і пропонує поділяти їх лише на три групи: предметні, акціональні та мовні [8]. Така класифікація близька до класифікації Е. Фромма, який розрізняє умовні (конвенціональні), випадкові та універсальні символи [10, 6]. Відомими є інші типологічні моделі ЗС, зокрема О. Шелестюк (культурно-стереотипні, архетипічні, суб'єктивно-авторські) та В. Маслової (універсальні, національні, квазісимволи) [10, 6]. У своїй роботі ми спиратимемося на класифікацію Т. Кулешової, яка пропонує виокремлює ЗС трьох типів:

- 1) архетипічні або універсальні, що відображають первісні, несвідомі, найдавніші уявлення про навколишній світ [10, 6]:

«Захворів один сердега, геть охляв, не їсть, не п'є.

Зевсу, богові своєму, все молитви воздає:

– *Ізціли мене, мій боже, я благаю і молю.*

Обіцяю гекатомбу – сто биків тобі спалю» [5];

2) культурно-стереотипні, що є символами сучасної епохи, сучасності та зрозумілі всім представникам однієї культури [10, 6]:

«У хустинку зав'язала

Півхлібини й кусень сала.

Дала йому три червінці,

Що так довго відкладала» [5];

3) індивідуальні та авторські, що втілюють реальні переживання та уявлення окремої особистості [10, 6]:

«Баба сердиться на внука: – Таке оглашення...

Харя, чуєш, повернися! Харя, йди до мене! –

Біля баби зупинився молодий мужчина.

– Що за слово? Що за харя? Це ж мала дитина. –

Баба з місця підхопилась: – Причепились даром.

Я ж не винна, що хлопчину назвали Ерхаром» [5].

Як бачимо, архетипічними ЗС є лексеми «Зевс», «бог», «гекатомба», що позначають реалії та процеси давнини, про які відомо з історії. Культурно-стереотипними є такі ЗС: «сало», «червінці», що належать до слов'янської, насамперед української, мовної картини світу. У свою чергу, індивідуально-авторські ЗС можемо визначити в чітко окреслених контекстуальних межах. У зв'язку з цим робимо припущення, що перші два типи знаків репрезентують власне ЗС, а третій тип є експресивним ЗС.

Наведені вище факти дозволяють визначити функції експресивних ЗС. Серед них виокремлюємо загальні, що виконують і власне ЗС, і знаки інших типів, а також специфічні. До загальних функцій, услід за А. Соломоником, зараховуємо такі: обмін інформацією, накопичення інформації, соціалізації (адаптація мовців у конкретному мовному середовищі), репрезентативна, узагальнювальна, попереджувальна, ідентифікаційна, акумулятивна [17, 133]. Існуючі шляхи та способи символотворення, обґрунтовані О. Блаватською, яка запевняє, що експресія в символі утворюється 1) на основі подоби, аналогії; 2) за допомогою «неблаговидних» образів і 3) через заперечення [16, 5], детермінують специфічні функції експресивних ЗС. До них слід віднести власне експресивну (вираження емоцій за допомогою мовного знака) та стилетворчу (репрезентація індивідуального стилю автора тексту) функції [2].

Беручи до уваги вищевикладені факти, а також думку Е. Шубіна про те, що «ступінь впливу мовних засобів оцінюється по-різному. В одних випадках, слово, позначаючи певне поняття, не містить жодних елементів, що впливають на сприйняття. Тоді це нейтральне, індиферентне позначення предмета думки. В інших випадках, словесне значення має емоційні «підконтексти», що надають слову особливий виразний колорит...» [1]. Іншими словами, експресивність реалізують ЗС, що отримують експресивність у контексті, а також ті, які роблять контекст експресивним, тобто їхня впливова потенція закладена в семантичному значенні [3, 33]. В гуморесках П. Глазового ЗС можна згрупувати за двома категоріями (залежно від оцінки їхнього смислу) – з позитивною експресією та негативною.

ЕЗС із позитивними значеннями представлені одиницями меліоративної лексики, що «виражають схвалення, похвалу, любов, захоплення, повагу, співчуття, пестливість, доброзичливість, прихильність, ввічливість та інші позитивні відтінки значень» [13, 105]. Наприклад:

«Горда й рада до квартири сваха увійшла.

– Я для вашої Ельвіри жениха знайшла!» [5];

«Учить мати свою доню: – Ти вже не малесенька.

Вже подумати про пару час тобі, ріднесенька» [5];

«Татко хвалиться синочком: – Хто б мені повірив?

Три годочки, а вже знає всіх тварин і звірів» [5];

«Батько радий. Світ йому став ясним і милим:

В лотерею виграв він величезний килим» [5].

Наведені приклади показують, що вираження експресії в ЗС автор реалізує за допомогою зменшувально-пестливих форм іменника, використання прикметників. Це із семіотичної позиції можна пояснити тим, що позначення раціональних позитивних оцінок зумовлюється авторською інтенцією до повного та детального опису символічних образів, а також намаганням акцентувати увагу реципієнтів на головних рисах ліричних героїв чи їхньому ставленні одне до одного (в межах заданого контексту).

У свою чергу, негативні значення в мовленні передаються через пейоративну лексику. Додамо, що до терміну «пейоративний» О. Ахманова наводить такі синоніми, як зневажливий, де-

прециативний, детеріоративний, несхвальний, трактуючи його так: «такий, що володіє негативною експресивно-емоційно-оцінною конотацією та такий, що надає слову негативну конотацію» [11, 242]. Зрозуміло, що ЕКС у цьому плані не стали винятком.

За результатами лінгвістичного аналізу гуморесок П. Глазового, з-поміж таких ЕЗС провідне місце займають розмовні слова, просторіччя, жаргонізми, лайливі слова тощо. Звертаємо увагу, що такі ЕЗС – експресивні незалежно від контексту. Це доводять такі приклади:

«Тільки вздрів жонатий дядько гарну дівку, став, як пень,

Тільки здумав підморгнути, а дзвінок на шії: дзень!» [5];

«Он двогорбий верблюдаря, корабель пустині.

Бач, у нього, дармоїда, два горби на спині» [5];

«Я ні разу ще не чула,

Щоб нахабне рило

Без одеського акценту

Там заговорило» [5];

«Повернувся Кузьма додому. У квартирі – сивий дим

– Хто курує? – питає жінку. – Чи не хахаль твій Максим?» [5].

Отже, в розрізі лінгвосоціотичного вчення існує багато підходів до визначення сутності ЗС, що дозволило виокремити в самостійну категорію поняття ЕЗС, в основі якого лежать такі терміни: «знак», «символ», «експресема». Цей знак має такі риси: двоплановість, багатозначність, семантичну глибину, відтворюваність, здатність «накопичувати смисли», зв'язок із певним «культурним кодом». У зв'язку з цим існуючі класифікації та перелічені ознаки дозволили визначити функції ЕЗС, серед яких визначальною є власне експресивна.

Список використаних джерел

1. Арутюнян А. Р. Экспрессия в художественном тексте [Электронный ресурс] / А. Р. Арутюнян // Пятигорский государственный университет. Университетские чтения – 2008. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/V/uch_2008_V_00028.pdf ; Название с экрана.
2. Бідюк О. В. Мова віщих знаків у стилі Лесі Українки та Ліни Костенко / О. В. Бідюк // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки [та ін.]. – Луцьк, 2007. – Т. 4, Кн. 1. – С. 398–410.
3. Войтенко К. Експресивність у лінгвістичних студіях // Катерина Войтенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Вип. 19. – 2013. – С. 31–34.
4. Гармаш Л. В. Символ и миф в интерпретации Андрея Белого [Электронный ресурс] / Л. В. Гармаш // Режим доступа : <http://lgarmash.narod.ru/SymbolMyth2001.doc> ; Название с экрана.
5. Глазовий П. Сміхологія [електронний корпус гуморесок] // Режим доступу : <http://www.glazovoj.ru/> ; Назва з екрана.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
7. Коваленко Е. М. Концепт «символ» в філософії культури А. Ф. Лосева / Е. М. Коваленко // Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – № 2. – С. 16–20.
8. Комар О. Етнокультурна символіка національно-маркованих мовних одиниць [Електронний ресурс] / Олег Комар // Режим доступу : <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1188/1/> ; Назва з екрана.
9. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 195 с.
10. Кулешова Т. В. Природа символу в творчості М. І. Цветаєвої : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 «Російська література» / Тетяна В'ячеславівна Кулешова. – Сімферополь, 2007. – 20 с.
11. Кульчицька О. В. Про деякі критерії та методи визначення пейоративної лексики / О. В. Кульчицька // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2014. – Випуск 4 (76). – С. 242–245.
12. Мамонтова Е. В. Символ у дискурсі німецького просвітництва: політологічний аспект / Е. В. Мамонтова // Інтелігенція і влада. – 2012. – Вип. 25 : Історія. – С. 205–217.
13. Мельничук Н. О. Співвідношення емотивності та оцінності у структурі англійського прикметника / Н. О. Мельничук // Філологічні студії : наук. вісн. Криворіз. нац. ун-ту : зб. наук. пр. – Вип. 11 / ДВНЗ «Криворіз. нац. ун-т» ; за заг. ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : КНУ, 2014. – С. 99–107.

14. Микитів Г. В. Символ як експресема в українських народних ліричних піснях / Г. В. Микитів // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 4. – С. 241–247.
15. Микитів Г. В. Художньо-образна парадигма символів в українських козацьких піснях / Г. В. Микитів // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2008. – № 2. – С. 146–152.
16. Темна О. В. Поетика символу в творчості М. Волошина : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 «Російська література» / Оксана Валентинівна Темна. – Дніпропетровськ, 2006. – 22 с.
17. Чекштуріна В. М. Феноменологія знака як засобу комунікації / В. М. Чекштуріна // Наукові записки. Соціальні комунікації. – 2015. – № 1 (50). – С. 131–138.

Анотація. У статті звернено увагу на здатності символу як лінгвосеміотичного знака певною мірою виражати експресивність шляхом детального історіографічного огляду еволюції цього поняття та суміжних із ним. Визнаючи наявність експресії в значенні символічного знака, автором пояснено зміст терміна «експресивний знак-символ» та наведено типи цих семіотичних одиниць (залежно від підходів до їхньої класифікації). Аналіз текстів гуморесок П. Глазового показав, що в мовленні експресивні знаки-символи можуть продукувати як позитивні значення (за допомогою меліоративної лексеми), так і негативні (через одиниці пейоративної лексики).

Ключові слова: лінгвосеміотика, знак-символ, лексема, текст, експресема.

Summary. The article deals with the problem of ability of symbol as linguistics sign to a certain extent to convey expression through a detailed review of the evolution of this concept and others. Recognizing the symbolic expression of the meaning of the mark, the author explained meaning of the term «expressive sign symbol» and gave the types of these semiotic units (depending on the approaches to their classification). The article gives a detailed information about the expressive-functional field these signs is quite broad, it is formed primarily following properties: landmark, imagery, conditionality extralinguistic factors, cultural and national variations, motive, inherent ambiguity, stability and reproducibility, archetype and connectivity of a myth ritual and duality, symbolism, inexhaustible meaning, the relationship between form and content and so on. Analysis of texts humoresques by P. Hlazovyi showed that in the speech the expressive symbol-signs can produce positive values (through reclamation tokens) and negative (through units of the disparaging vocabulary). The author says that expressive signs-symbols produce positive values due to the diminutive-caressing forms of nouns and adjectives (in various forms). According to quantitative analysis, nouns are more dynamic. The palette of means of producing negative values turned out to be much wider. These are colloquial words, jargon, vernacular expressions, abusive words. Among the units of this group, colloquial words are quantitatively leading, which are characteristic for this text genre. On the second place there are colloquial and prosthetic phrases, which also reflects the genre essence of the texts being studied. The third position is occupied by abusive words.

Key words: linguasemiotic, sign-symbol, lexeme, text, expressive word.

Отримано: 11 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2:[659.131.2:2]«189/195»

А. Ю. Закутня

РЕКЛАМА В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ У КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ТЕМАТИКА, СТРУКТУРА ТА СТИЛІСТИКА ТЕКСТІВ

Історія української реклами (в сучасному розумінні терміна) розпочинається від останньої чверті ХІХ ст., коли в умовах Австро-Угорщини значного розвитку набули періодичні видання українською мовою. Їх видавали в багатьох містах і містечках Галичини й Буковини. На початку ХХ ст. з'явилися умови для розвитку періодики і на тій частині українських земель, що входила до складу Російської імперії. На межі ХІХ і ХХ століть почали виходити періодичні видання української діаспори в США та Канаді. У першій половині ХХ ст. чимало з таких видань ставали впливовим чинником суспільного життя – як в Україні, так і за її межами. На зростання впливу

періодики швидко реагували рекламодавці, розміщуючи на сторінках газет, журналів, альманахів, календарів інформацію про товари та послуги.

Свої друковані органи мали й церковні установи, братства, громадські інституції, що на їх чолі стояли духовні особи. На думку Ю. Шевельова, «завдяки особливій становій структурі українського населення в Галичині й на Буковині, однією з найвпливовіших груп суспільства було духовенство: греко-католицьке в Галичині, православне на Буковині» [12, 18]. У рекламних текстах кін. XIX – першої пол. XX ст. відображена й церковно-релігійна сфера життя та пов'язані з нею галузі підприємницької діяльності, що задовольняли духовні й матеріальні потреби церкви і вірян.

Тематика й мовно-стилістичні характеристики української реклами названого періоду майже не досліджені, хоч реклама вже тоді становила сформований жанр (підстиль) інформаційного стилю української літературної мови. Переконалим доказом цього факту є численні рекламні тексти, опубліковані в періодичних виданнях кін. XIX – першої пол. XX ст. Дослідження таких текстів мало б стати одним із актуальних завдань сучасного українського мовознавства, зокрема – історичної стилістики української літературної мови.

Поєднання таких понять, як «реклама» та «церква і релігія», назагал виглядає несумісним, адже реклама асоціюється зі щоденним метушливим життям, а сфера релігії та церкви – з духовними, вищими потребами людини. Та впродовж століть предмети релігійної обрядовості були також і предметами товарного обігу, адже виготовлялися вони в ремісничих цехах. Цехи давали пожертви на діяльність церкви, а їхні представники були членами церковних братств.

Метою статті є комплексний лінгвостилістичний аналіз рекламних текстів, що публікувалися в українській періодиці кін. XIX – першої пол. XX ст. й відображали церковно-релігійне життя українців – зв'язок церкви і культури, церковну обрядовість тощо. **Завдання** такого аналізу служать для розкриття змістових, структурних та стилістичних особливостей рекламних текстів церковно-релігійної тематики.

Актуальність і наукова новизна статті зумовлені тим, що зв'язок реклами з релігійним життям українців та мовні особливості рекламних текстів відповідної тематичної спрямованості досі не були предметом спеціального розгляду. Соціолінгвістичні та власне лінгвістичні аспекти дослідження української реклами кін. XIX – першої пол. XX ст. започатковані працями Л. Ткач (Тарновецької) [6; 7; 8; 9]. Рекламні оголошення цього періоду є цінним джерелом для вивчення лексичної семантики, структури та стильових функцій таких груп слів, що в сучасній українській літературній мові належать до пасивного фонду (архаїзмів; діалектизмів; спеціальних термінів тощо), а також – для аналізу явищ мовної інтерференції, історії культури, особливостей рекламного підстилю [2; 10; 11].

Сучасні дослідники рекламного дискурсу розрізняють комерційну рекламу та некомерційну, вважаючи, що соціальна, релігійна та політична реклама належать саме до некомерційної [4, с. 13]. Релігійна реклама має на меті поширення інформації про релігійне життя, окремі події, свята церковних громад тощо. Ця реклама має свої специфічні ознаки, що визначаються самою суттю релігійних відносин.

Ю. Булик виокремлює такі різновиди релігійного рекламного тексту: 1) комерційний, де об'єктом пропозиції є товари/послуги для віросповідання (фактично, це комерційна реклама); 2) власне релігійний рекламний текст як різновид соціального, метою якого є насамперед поширення інформації, а не збагачення; тексти такого типу мають на меті інформування про події з релігійного життя, можливості навчання, поїздки до святих місць, добродійні акції тощо [1, 98–99].

За нашими спостереженнями, у період кін. XIX – першої пол. XX ст. над власне релігійною рекламою (*Мал. 1*) переважає комерційна реклама, що пропонує товари та послуги, пов'язані з церковно-релігійним життям (*Мал. 2*).

Як можна побачити з ілюстрацій, релігійна реклама досліджуваного періоду має всі ознаки сучасного рекламного тексту, основними елементами якого є: 1) заголовок (назва, логотип); 2) слоган; 3) зачин; 5) основна частина (інформаційний блок); 6) висновок; 7) довідкова інформація (реквізити); 8) підписи та коментарі; 9) графічна частина (орнамент, рамка, шрифт) [1]. Загалом у рекламі кін. XIX – першої пол. XX ст. наявні такі структурні елементи: 1) заголовок (назва закладу, підприємства); 2) звертання до клієнтів та інші засоби мовного етикету; 3) інформаційний блок; 4) шрифтові та інші графічні засоби актуалізації інформації; 5) підписи та коментарі; 6) графічно-ілюстративна частина (рамка, шрифт, малюнки товарів). Зразком оголошення, що містить усі типові й необхідні елементи реклами предметів церковного вжитку, є рекламне оголошення Першої Буковинської спеціальної робітні церковних апаратів Ф. Ярмоловича (*Мал. 3*).

УВАГА! ТРЕНТОН, Н. ДЖ., І ОКОЛИЦЯ! УВАГА!
В НЕДІЛЮ, ДНЯ 18-ГО ТРАВНЯ (МАЯ) 1941
 ——відбудеться—

**ПОСВЯЧЕННЯ УГОЛЬНОГО КАМЕНЯ І ВІД-
 ЧИНЕННЯ ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОСЛАВ-
 НІЙ, ЦЕРКВИ В ТРЕНТОН, Н. ДЖ.,
 НОВОЗБУДОВАНОГО НАРОДНОГО ДОМУ**

Акту посвячення довершить Високопреосвящений
 Архиепископ ІОАН ТЕОДОРОВИЧ при участі дооко-
 личних священників, сенаторів Барбора і Джемсона, мі-
 ських достойників, гостей дооколичних і місцевих гро-
 мадян в 4-тій годині пополудні. Після посвячення
 Угольного Камня загальний обід, концерт і перший
 величавий БАЛЬ до пізної ночі.

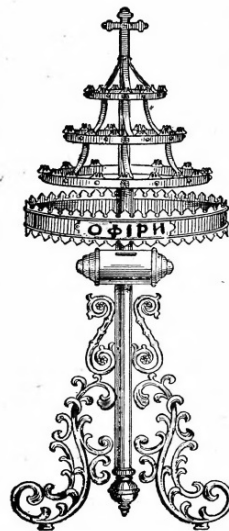
В концерті беруть участь Катедральний Хор з Фи-
 ладелфії, Хор Православної Церкви Нью Йорку і місце-
 вий Хор Бандурист, а також місцеві танцюристи.

На це Торжество запрошуємо всіх дооколичних і
 місцевих українців й українок.

Комітет

Мал. 1. Зразок некомерційної релігійної
 реклами (газета «Народна воля», 1941)

THE PROVIDENCE
792 Main Street, Winnipeg, Man.
 РОБІТНЯ І СКЛАД ЦЕРКОВНИХ РІЧЕЙ, РЕКОМЕНДОВАНІ ІХ ПРЕО-
 СВЯЩЕНСТВОМ КИР Н. БУДКОЮ.
 Річи є красні солідні і не дорогі. Висилка точна, обслуга чесна

ДЕЯКІ ЦЕРКОВНІ РІЧИ,
 ЯКІ МАЄМО НА СКЛАДІ:

- Всеночники
- Берелка
- Артоси
- Процесійні Образи
- Патериці
- Процесійні Хрести
- Хоругви і Фани
- Офірни
- Павуки
- Вічні Лямпи
- Ліхтарі
- Фігури
- Рами
- Чаші
- Пушки
- Монстранції
- Лижочки і звізди
- Мировники
- Ампулки
- Рурки і Спружини
- Кадильниці
- Дзвони і Дзвінки
- Кивоти
- Вістари
- Казальниці
- Лавки
- Образи і всі інші
 церковні річи.

Ми доставимо Вам, світло всякого рода і величини. Свічки воскові,
 віск, олива, гноти, ладан і вугля.

Всі ризи церковні з вибраних матерій і шовків
 Євангелія, Служебники і всі книги церковні, як також всякі книжки
 до побожного читання

ПИШІТЬ ЗА КАТАЛЬГОМ І ПАМ'ЯТАЙТЕ НА АДРЕСУ:

THE PROVIDENCE

792 MAIN STREET

WINNIPEG, MAN.

Мал. 2. Зразок комерційної релігійної реклами
 («Календар канадійського українця», 1923)

**Перша Буковинська спеціальна артистична
 робітня церковних апараментів в Чернівцях
 Ф. ЯРМОЛОВИЧ**
 при улиці Резиденції число 9,

має честь повідомити Вєч Духовен-
 ство і Ви. П. Т. Публику, що вигото-
 вляє всілякі в той ґах входячі
 роботи як: монстранції ліхтарі,
 хрести, кадильниці, свічники,
 образи, хоругви і проче церковне,
 по уміркованій ціні і на речинець.
**Замовленя з провінції то-
 чо, дешево і на час.**
Більші замовленя на догідні рати
 Кільканайцять літна практика
 в моім заводі. уневняє мене що під
 кождим зглядом зможу хочби най-
 вибаглившому густови Ви. Публики,
 вповні вдоволити. Отвиряючи мою
 робітню, не жалував я ні трудів ні
 коштів, а урядив єї так, аби ста-
 нула побіч перворядних робітень та
 відновила новочасним вимогам. Звер-
 таючи ся до Ви. П. Т. Публики
 з просьбою о ласкаве попєрте тої
 одинокої в своїм роді рускої робітні, стою на ласкаві услуги і пишусь
 151 (—) з глибоким поважанєм **Ф. Ярмолвич.**

Мал. 3. Реклама Першої Буковинської спеціальної робітні церковних апараментів
 Ф. Ярмоловича (газета «Буковина», 1909)

Лексичні особливості рекламних текстів церковно-релігійної тематики. Найвиразнішою лексичною прикметою таких текстів є вживання спеціальної церковної термінології. У досліджуваній період спеціальні слова церковного вжитку були відомі представникам усіх освічених верств і, на відміну від нашого часу, входили до активного індивідуального лексикону вірян. У вступній статті до «Словника церковно-обрядової термінології» Н. Пуряєва зауважує, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в церковно-комунікативній сфері відбулося зміцнення позицій української мови та витіснення нею традиційної церковнослов'янської (цьому сприяли переклади українською мовою Святого Письма та богослужбових книг). Перехід у богослужінні на українську мову спричинив активне засвоєння українською мовою всієї сформованої в церковнослов'янській мові церковно-обрядової термінології, а також – проникнення розмовно-побутової лексики української мови в церковно-обрядову термінологію (напр., *бурса* «дарохранильниця», *пушка* «дароносиця», «щіточка», *гілочка*, *патичок* «мирувальник», *павук* «панікадило» та ін.) [5, 8].

У складі спеціальної церковної термінології, вживаної в рекламних текстах кін. ХІХ – першої пол. ХХ ст., можна виділити певні предметно-тематичні групи. Основою для такого групування послужила, з певними уточненнями, класифікація церковно-обрядової термінології, що її запропонувала Н. Пуряєва [5, 13]. Отже, специфічну лексику рекламних текстів церковно-релігійної тематики становлять: 1) назви богослужбових предметів, їх різновидів та частин: *амвон*, *ампулка*, *артос*, *балдахим*, *вервиця*, *всеночник*, *дарохранительниця*, *звізда*, *илитон*, *ікона*, *кадило*, *кадильниця*, *канделябр*, *кивот*, *ладан*, *лижочка*, *ліхтар*, *лямпа*, *лямпа вічна*, *монстранція*, *образ*, *обрус*, *олива*, *офірник*, *павук*, *патериця*, *пушка*, *плащаниця*, *престол*, *свічник*, *статуя*, *фігура*, *хрест*, *чаша*; 2) назви богослужінь, обрядів; назви молитов, виголосів, піснеспівів, читань: *акафист*, *богослуження*, *Євангеліє*, *кондак*, *літургія*, *молебен*, *молитва*, *молитвен(н)ик*, *молитвослов*, *покаян(я)є*, *посвячення*, *прокимен*, *служебник*, *тропар*, *устав*; 3) назви елементів одягу: *епітрахиль*, *митра*, *напл(е)ічник*, *параменти*, *пояс*, *риза*, *стихар*, *фелон*; 4) назви храму та його частин: *вівтар*, *іконостас*, *казальниця*, *каплиця*, *купол*, *ризниця*, *сповідальниця*; 5) назви титулів та посад учасників богослужіння: *архієпископ*, *єпископ*, *митрополит*, *священник*.

У досліджуваних рекламних текстах кількісно найбільшою є група назв богослужбових предметів, їх різновидів та частин – 54%; назви богослужінь, обрядів, молитов становлять 20%; назви елементів одягу – 13%; назви храму та його частин – 7%; назви титулів та посад – 6%.

Рекламні тексти кін. ХІХ – першої пол. ХХ ст. містили спеціальну церковну лексику латинського та грецького походження. Частина цієї лексики з відповідними маркерами була зафіксована в українській лексикографії досліджуваного періоду – «Словарі чужих слів» З. Кузели й М. Чайковського (1910), а також у «Словнику чужомовних слів» І. Бойкова, О. Ізюмова, Г. Калішевського, М. Трохименка (1932), напр.: латинізми – *ампулка*, *календар*, *лямпа*, *метрика*, *монстранція*, *олива*, *офіра*, *параменти*, *статуя*, *фігура*; грецизми – *акафист*, *амбон*, *артос*, *архієпископ*, *євангеліє*, *емблема*, *єпископ*, *епітрахиль*, *ікона*, *іконостас*, *кивот*, *кондак*, *ладан*, *літургія*, *митрополит*, *митра*, *патериця*, *стихар*, *тропар*, *фелон*, *хоругов*.

У названих словниках знаходимо й **раритетну лексику**, що не увійшла до реєстру «Словника української мови» (1970–1980) і не включена до словника Н. Пуряєвої, як-от: *брокат*, *фр.* «тяжка шовкова матерія з гафтованими взірцями, особливо цвітами» (Сл. 1910, с. 49); «гаптованка, парча французька, шовкова тканина з золотими й срібними квітами» (Сл. 1932, с. 76); *монстранція*, *лат.* «в латинській церкві посуда, в якій переховують і обносять св. Євхаристію» (Сл. 1910, с. 207); *параменти*, *лат.* «церковна одіж, церковні знаряди» (Сл. 1910, с. 227); *шкаплір*, *нім.* «образець до ношеня на шиї» (Сл. 1910, с. 327).

Мова української реклами кін. ХІХ – першої пол. ХХ ст. характеризується вживанням **територіально маркованої лексики** – діалектизмів південно-західного наріччя та елементів галицько-буковинського койне. Такі мовні явища відображають орієнтацію тогочасної реклами на живе мовлення пересічних представників якнайширших верств українського суспільства [2]. У рекламних текстах церковно-релігійної тематики вживалися діалектизми різного типу. Як можна припускати, майже всі вони належали до стійкого шару діалектних мовних одиниць, що підтверджує сучасна українська лексикографія.

Найбільшу групу становлять лексичні діалектизми, більшість із яких зафіксована не лише в діалектних та регіональних словниках, а також – у «Словнику української мови», з різними маркерами: *кўтас*, *діал.* 'прикраса у вигляді китиці на одязі' (СУМ, IV, с. 417); *кўтас* 'прикраса у вигляді китиці на гуцульському одязі' (ГТКС, с. 107), *кўтас*, *кўтась* 'китиця' (Сл. БГ, с. 244); *напрїва*, *діал.* '2. лагодження, ремонт' (СУМ, V, с. 158), 'ремонт, поправлення' (МСБ, с. 217), 'ремонт, лагодження, полагодження' (Пиртей, с. 228), *направа* 'ремонт, лагодження'

(Турчин, с. 191), *направ'яти* 'ремонтувати' (Он., I, с. 473), *направляти* '2. лагодити, ремонтувати' (Сл. БГ, с. 317); *обіва*, *діал.* 'побоювання, острах' (СУМ, V, с. 462), 'осторога, занепокоєння, передбачення небезпеки' (МСБ, с. 226), '1) сумнів, пересторога; 2) побоювання, страх' (Турчин, с. 202); *обрус*, *діал.* 'скатерть' (СУМ, V, с. 572); *обрус* 'скатерка' (Он., II, с. 11; МСБ, с. 230; Сл. БГ, с. 355), *обрус* 'скатертина' (ГГКС, с. 135), *обрус* 'скатерть' (Турчин, с. 205); *офіра*, *рідко* 'те саме, що *жертва*', *офірний*, *рідко* 'прикм. до *офіра*; жертвний (у 1 знач.)', *офірувати*, *рідко* 'те саме, що *жертвувати*', *офіруватися*, *рідко* 'свідомо йти на які-небудь труднощі; наважуватися на що-небудь' (СУМ, V, с. 816); *офіра* 'данина, дар, пожертва з благородною метою' (Пиртей, с. 269); *офера* 'грошове пожертвування в церкві', *офірувати* 'жертвувати', *офіруватися* 'наважуватися на які-небудь труднощі, обіцятися виконати що-небудь' (Турчин, с. 224); *пўшка*, *діал.* 'металева банка, коробка' (СУМ, VIII, с. 412); *пўшка 2* 'ручний бідон для молока' (Он., II, с. 163), *пўшка* 'бляшана банка' (МСБ, с. 303); *робітня*, *діал.* 'майстерня' (СУМ, VIII, с. 586), 'майстерня, ательє' (МСБ, с. 315); *рўрка*, *рўра*, *розм.* 'те саме, що *труба*' (СУМ, VIII, с. 910), *рўра 2* 'труба' (ГГКС, с. 166; Сл. БГ, с. 471), *рўрка* 'мала, тонка труба; трубка' (Пиртей, с. 346), *рура*, *рурка* 'тс.' (Турчин, с. 287); *фўна* 'прапор' (МСБ, с. 382; Пиртей, с. 406), 'прапор, корогва' (ГГКС, с. 195), 'полотнище певного кольору чи поєднання кольорів, прапор' (Сл. БГ, с. 580), *фанов*, мн. *фанвы* 'прапор' (Турчин, с. 323); *фрэнзлі*, *діал.* 'торочки' (СУМ, X, с. 643); *фрўзлі*, *фрэндзлі* 'бахрома' (Он., II, с. 333), *франдзля*, *френдзлі* 'бахрома, торочки, звисаючі нитки', *франдзлюватий* 'з бахромою, з торочками, подібний до бахроми' (Пиртей, с. 412–413), *фрэндзлі*, *фрэнзлі* 'бахрома' (Сл. БГ, с. 600), *франдзлі* 'тс.' (Турчин, с. 325).

Семантичним діалектизмом і водночас спеціально церковним є вживання слова *вєрвиця* у значенні 'чотки' [5, 33]. Саме це слово й у такому самому значенні властиве і для північнобессарабських говірок. Слова *вервиця* й відповідного значення не фіксують ані СУМ, ані Сл. Гр. (натомість є лише форма *вервечка* в інших значеннях). У рекламі закладів з виготовлення церковного вбрання вжито широко розповсюджений у південно-західному наріччі семантичний діалектизм *корўнка*, *діал.* 'мереживо' (СУМ, IV, с. 297); *корўнка* (*корўнка*, *курунка*) 'тс.' (ГГКС, с. 101); *курунка*, *курунка* 'тс.' (Сл. БГ, с. 225); *корўнка*, *коронковий* 'мережаний, із зубчастим краєм' (МСБ, с. 184); *коронковий* 'мереживний, мережаний' (Пиртей, с. 171), *корунка*, *коруночка* 'тс.' (Турчин, с. 151), а також фонетичні діалектизми: *вўгля*, *діал.* 'вугілля' (СУМ, I, с. 781); *лўжка*, *лўжочка* 'ложка' (Сл. Гр., 2, с. 358); *лўжка* 'тс.' (ГГКС, с. 111); *лыжка* 'металева ложка, предмет, яким набирають рідку чи розсипчасту страву'; *лыжечка* 'ложечка, здрибн. до *лыжка*' (Пиртей, с. 186), [*выж ка*] 'ложка' (Турчин, с. 164); *фляжка*, *діал.* 'пляшка' (СУМ, X, с. 610); *флєшка* 'тс.' (ГГКС, с. 198); *флєшка* 'скляна посудина, пляшка' (Сл. БГ, с. 594).

Загальновідомі слова, що у своїй семантичній структурі мали, крім загальних, ще й спеціальні значення, пов'язані з церковною сферою, вживалися в релігійних рекламних текстах з відповідними означальними поширювачами, напр.: *богослужєбне вино*; *богослужєбні книги*; *братськї річи*; *вічна лямпа*; *духовна газетка*; *єпископська канцелярія*; *кадильне вугля*; *освячена лямпка*; *побожне читання*; *релігійні артикули, предмети*; *релігійна часопись*; *свячена олива*; *церковні* – *брокати*, *дзвони*, *книги*, *річи*, *роботи*, *товари*; *церковна посудина*; *церковне світло*.

Тематико-синтаксичні особливості. У рекламних текстах релігійного змісту, як і в рекламі загалом, реалізовувалися основні завдання реклами. Так, автори рекламних оголошень, у яких пропонувалося замовляти й купувати предмети церковної обрядовості (хоругви, ікони, фелони, ризи, молитовники, дзвони та ін.), вважали, що необхідною й переконливою для потенційних клієнтів буде інформація такого змісту:

– вказівка на тривалість роботи закладу: *найкраща обслуга – понад 30 літ досвіду*; *відливарня славиться своїми виробами більш як 400 літ*; *вже трицятьперший рік виходить в Жовкві народно-релігійна часопись п. з. «Місіонар»*;

– досвід роботи за кордоном: *старокраєвий кравець зі Львова з довголітню практикою американською*;

– відповідність новочасним вимогам: *урядив єї [робітню] так, аби станула побіч перворядних робітєнь та відповіла новочасним вимогам*;

– рекомендації авторитетних духовних осіб: *фірма горячо рекомендована їх преосвященством єпископом Никитою Будкою*; *«Місіонар» є необхідним письмом для кожного Українця-католика, що хоче заховати непохитною свою св. віру та вести життя по Божому закону. Тому всі наші преосвященні владики його затвердили і поручили до читання <...>* (Д., 1932).

– нагороди і відзнаки: *робітня відзначена срібною медалєю на виставі в Стрию 1909 році і многими похвальними листами*; *одинокa українська кооператива для церковних річей відзначена медалями і хрестами, заслуги на виставах*; *Одинокa українська кооператива для церковних річей відзначена медалями і хрестами, заслуги на виставах в Римі, Карльсбаді, Одесі, Стрию і Коломїї, під Фірмою: Дім торговельно-промисловий «Достава»*;

– схвальні відгуки клієнтів: *солідність фірми потверджують численні похвальні листи і признання відборців; просимо переконатися особисто або розпитати тих, що вже знають нашу фірму; оо. Духовні як і брацтва церковні суть все дуже вдоволені;*

– висока якість виробів, що аргументується: 1) якістю матеріалу, з якого вони виготовлені, та досконалим виконанням роботи: *за якість матерії і досконале викінчене роботи ручить; гарно й солідно виконуємо; відновляємо дбайливо церковну посудину й всякі прикраси; ризи церковні з вибраних матерій і шовків; готові фелони, роблені з найліпшого шовку; чудовий фелон зі всіма додатками, зроблений з шовкової матерії, витканий в цвіти; хоругви з найліпшого шовку з ручно мальованими на полотні образами; першорядні церковні річи; найліпші дзвони з передвоєнного матеріалу; дзвони з найлучшого металю; церковні дзвони з як найлучшого матеріалу; 2) естетичністю, відповідністю естетичним смакам клієнтів, ексклюзивністю: *выдане дуже гарне; річи є красні, солідні і не дорогі; хоругва гафтована золотими гальонами і френдзлями; образи до іконостасів прекрасно артистично мальовані; церковні дзвони з як найлучшого матеріалу з милозвучним голосом; дзвони з найлучшого металю о чистім звучнім голосі, під гарантією чистої гармонії як також і витревалости; під кождим зглядом зможу хочби найвибаглившому густови Вп. Публики вповні вдоволити; бальдахим і престол <...> спеціально продуманий і вироблений у нашій робітні; 3) вказівкою на конкретні зразки роботи, що вже мають визнання: *образи наші мож оглядати в церквах: ...;***

– для церковних книг та періодичних видань – вказівка на повноту змісту та докладний його опис: *найповнійший зі всіх таких молитвенників; В кождім українсько-католицькім домі повинен находится найбільше поширений і найцікавійший часопис «Місіонар». Виходить кожного місяця і подає научно-популярні статті з християнської науки, віри й обичаїв, цікаві оповідання, життя святих, новини зі світа й церкви, дописи про релігійне життя нашого народа в краю і за морем і т. п.;*

– невисока, доступна ціна: *по зниженій ціні; як найдешевши цѣны; вѣдповѣднѣй опустѣ (рабатѣ); дѣм, де купуєте дешевше; по уміркованій ціні і на речинець; точно, дешево і на час; більші замовлення на догідні рати; продаємо по старій низкій ціні; по низьких цінах і догідних услівях;*

– вказівка на матеріальні й моральні дивіденди від підтримки торговельних кооперативів: *Всі евентуальні зиски розділює «Достава» на церковні і народні цілі, а членам крім дивіденди дає щорічно товарові звороти від всіх готівкових закупок. Тому нехай не буде у нас ні одної церкви, ні одного церковного Брацтва, яке б не було членом «Достави».*

Для релігійних рекламних текстів властивим було звертання до служителів церкви – як потенційних клієнтів: *Високопреподобному священству поручаю свою услугу; для церков і Всч. [всечесного] Духовенства; Поручаю Впв. [високоповажному] Духовенству, Церковним Брацтвам і Комітетам дзвони.*

Рекламодавці зверталися й до патріотичних почуттів адресатів реклами: [«Життя святих»] *повинно бы бути вѣ хатѣ кожного русина; прекрасна, щиро-руська церковно-народна газета; [«Душпастир»] повинен бути в кождій руській хаті; ми свої люди, котрі серцем і духом ділимося з нашими братами русинами в далекій заокеанській чужині; свій до свого і по своє; попірайте рідний промисел; в кождім українсько-католицькім домі повинен находится часопис «Місіонар»; є необхідним письмом для кожного українця-католика; ПЕРША БУКОВИНСЬКА СПЕЦІЯЛЬНА АРТИСТИЧНА РОБІТНЯ <...> звертаючи ся до Вп. П. Т. [Високоповажних Панів Товариства] Публики з просьбою о ласкаве поперте тої одинокої в своїм роді рускої робітні, стою на ласкаві услуги і пишу з глибоким поважанєм; вийшов молитвенник виданий «Просвѣтою» в народній мові тощо.*

Упродовж кількох років американська фірма «Claude Denis», що виготовляла богослужбові предмети, подавала оголошення, у яких незмінним елементом було заохочення писати рідною мовою: *по близші інформації пишіть в своїй рідній мові.* В оголошенні, опублікованому в «Календарі канадійського українця» за 1921 р., використано звертання *Українці.* Назви *Україна, українець,* прикметник *український* уперше з'являються в рекламі на початку ХХ ст. і вживаються паралельно з назвами *русини / руський,* проте починаючи з 1920-х рр. спостерігаємо цілковиту перевагу етноніма *українці* та прикметника *український.*

Для досягнення ефекту безпосереднього спілкування з адресатом та спонукування його до придбання товару автори рекламних текстів використовували різні синтаксичні конструкції. Зокрема, поширеними були спонукальні речення, що містили побажання, пораду, переконання, запрошення, заклик до дії. Засобами вираження таких інтенцій виступали дієслівні форми наказового способу, напр.: *поширюйте його [часопис] між усіма знайомими і єдняйте йому нових передплатників; заходіть коли до нас і огляньте нашу робітню; пишіть до нас у вашій потребі; питайте за нашими цінами; просимо переконатися особисто або розпитати тих, що вже*

знають нашу фірму; рідше – бажального способу: *нехай не буде у нас ні одної церкви, ні одного церковного Брацтва, яке б не було членом «Достави»* тощо.

Для рекламних текстів церковно-релігійної тематики характерним було «нанизування» речень однакової синтаксичної структури, серед яких помітно переважають двоскладні неповні речення. Пропущений компонент у таких реченнях міг бути зрозумілий із зачину оголошення, основної частини або кінцівки: *«РИЗНИЦЯ» кооперативне товариство з обмеженою поручкою. Поручає свої склади: в Самборі, у Львові, Ринок ч. 43 і Перемишлі, Ринок ч. 14. Заосмотрені в великий вибір фелонів, хоругов, фан, ікон процесійних, хрестів, чаш, павуків, патериць, кадила, світла, книг богослужебних, молитвенників і всякого рода інших товарів церковних так для гр.-кат., як також православних церков. Приймає замовлення на: іконостаси, престולי, амво-ни і сповідальниці. Мальовання церков. Відновляє старі ризи й євангелія. Достарчає: найліпші дзвони з передвоєнного матеріялу і дає повну гарантію. Поручає: свій багато заосмотрений блаватний (склад всякого роду полотна, сукна, особливо для священників на реверенди) і паперовий склад в Самборі. Приймає гроші на щадницю. «Ризниця» дає 40 процентів чистого зиску вдовам і сиротам по священникам і бідним церквам. Сплати ратами допускаються. Свій до свого (Д., 1932); Гарно й солідно виконуємо найрізномодніші роботи з обсягу золочення, сріблен-ня, бронзовання і нікльовання. Відновляємо дбайливо церковну посудину й всякі прикраси. Заходіть коли до нас і огляньте нашу робітню. Пишіть до нас у вашій потребі. THE SHEFFIELD SILVER PLATING CO. Silversmiths and Platers R. Burton. Phone 28141. Princess st. Opp. Winnipeg Hydro. Winnipeg, Man (К. Укр. Р., 1941).*

Стилістичні особливості. Загальновідомо, що релігійний текст характеризується власною специфічною стилістикою: у ньому для реалізації функції впливу використовуються різні художні засоби посилення виразності та емоційності. Обов'язковим елементом церковних текстів та конфесійного мовлення загалом є метафора, підпорядкована основній меті окресленого жанру – здійснювати вплив на читача [3, с. 101-109]. Метафорична стилістика церковних текстів переноситься й на рекламу товарів, пов'язаних із релігійним життям, як-от у рекламі українського католицького часопису «Місіонар»: *«Місіонар» є найбільшим приятелем кожної родини, бо приносить їй кожного місяця небесне світло Божих правд, підносить та кріпить релігійне життя та єднає Боже благословення* (Д., 1932).

Автори рекламних текстів використовували й інший поширений засіб церковно-проповідницької стилістики – анафору, або єдинопочаток – повторення одного слова на початку кожного абзацу, неодноразове згадування назви компанії або товару. Типовий зразок анафори містить реклама кооперативу «Достава»: *Тільки тут дістанете найкращі дзвони, фелони, фани, шалі, су-конки, обруси, ілтони, плащаниці, чаші, монстранції, кадильниці, ліхтарі, павуки, кивоти, ампулки, образи, євангелія, світло, кадило і тп. Тільки «Достава» виконує своїми артистами найкращі іконостаси, престולי, вітарі, проповідниці. Тільки «Достава» найкраще малює церкви своїми артистами-знатоками нашого стилю...* (Д., 1932).

Висновки. Аналіз рекламних оголошень церковно-релігійної тематики, опублікованих в українських періодичних виданнях кін. XIX – першої пол. XX ст., виявив, що переважна більшість таких текстів має всі ознаки сучасної комерційної реклами й містить відповідні до її завдань необхідні структурні елементи. У церковно-релігійній сфері природа реклами так само, як і в інших сферах, пов'язана зі свідомістю людини, її етикою, з емоційною налаштованістю та естетичними вподобаннями. З іншого боку, релігійній рекламі досліджуваного періоду властива й специфічна стилістика, типові й обов'язкові тематичні компоненти і синтаксичні конструкції, що створювали ефект безпосереднього спілкування з потенційними клієнтами і спонукали до придбання товарів чи послуг. В українській рекламі згаданого періоду задокументовані назви предметів церковної обрядовості та інші групи церковної термінології, а також діалектну та архаїчну лексику, завдяки чому ці тексти можна розглядати як цінне джерело для історичної лексикографії української мови.

Список використаної літератури

1. Булик Ю. В. Рекламний текст у релігійній сфері / Ю. В. Булик // Масова комунікація : історія, сьогодення, перспективи : науково-практичний журнал / відп. ред. С. І. Кравченко. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. – № 1 (1). – С. 97–101.
2. Закутня А. Ю. Діалектизми південно-західного наріччя української мови в рекламних текстах кінця XIX – першої половини XX ст. / А. Ю. Закутня // Подільська регіональна лексикологія : стан та перспективи : Матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 6–7 квітня 2017 р.) / Відп. ред. І. В. Гороф'янюк. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2017. – С. 115-145.

3. Левчук М. А. Православна періодика Волині : стилістика релігійного тексту / М. А. Левчук // Стиль і текст. – 2006. – Вип. 7. – С. 101-109.
4. Мякота В. Реклама и рекламная деятельность / В. Мякота, Ю. Рудян. – Х. : Вид. дім «Фактор», 2004. – 256 с.
5. Пуряєва. Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
6. Тарновецька Л. Мова української реклами кінця XIX ст. (за матеріалами газети «Буковина») / Л. Тарновецька, І. Клим // Всеукраїнська наук.-практ. конф., присвячена 160-річчю Ю. Федьковича «Українська мова на Буковині»: Тези доповідей. – Чернівці, 1994. – С. 99-102.
7. Ткач Л. О. Лексико-стилістичні особливості української реклами кінця XIX – початку XX ст. (за текстами чернівецької газети «Буковина» (1885-1910) / Л. О. Ткач // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Науковий журнал : Філологічні науки. – Луганськ, 2000. – № 4 (24). – С. 184–190.
8. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника / Л. О. Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.
9. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. О. Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
10. Ткач Л. О., Прокопова А. Ю. Англізми в українських рекламних текстах кінця XIX – першої половини XX ст. : матеріали до словника / Л. О. Ткач, А. Ю. Прокопова // Лінгвістика : зб. наук. праць / Головн. ред. К. Д. Глуховцева. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – № 2. – С. 15-47.
11. Ткач Л. О., Прокопова А. Ю. Запозичення з англійської мови в українських рекламних текстах кінця XIX – першої половини XX ст. / Л. О. Ткач, А. Ю. Прокопова // Лінгвістика : зб. наук. праць / Головн. ред. К. Д. Глуховцева. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. – № 1. – С. 20-42.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с.

Список використаних джерел

1. Сл. БГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
2. Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Частина 1 : А–Н. – 495 с.; Частина 2 : О–Я. – 517 с.
3. ГГкс – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
4. Д., 1932 – Дніпро : календар-альманах на переступний рік 1932. – Л. : Вид. Укр. Т-ва допомоги емігрантам з Великої України, 1932. – 121 с.
5. К. Укр. Р., 1941 – Ювілейний Календар Української Родина на 1941 рік. Річник 2-ий. – Мандер : друкарня оо. Василіян, 1941. – 176 с.
6. КУ, 1923 – Календар канадійського українця на переступний рік 1923. – Вінніпег : Канадійський українець, 1923. – 193 с.
7. МСБ – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника / Л. О. Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.
8. НВ, 1941 – Народна воля : газета. – Скрантон, 1941. – 4 с.
9. Пиртей – Пиртей П. С. Словник лемківської говірки. Матеріали до словника / П. С. Пиртей. – Legnica – Wrocław, 2001. – 460 с.
10. Сл. 1910 – Словар чужих слів (12 000 слів чужого походження в українській мові) / збір. Зенон Кузеля, Микола Чайковський ; ред. Зенон Кузеля. – Чернівці : Друк. т-ва «Руска Рада», 1910.
11. Сл. 1932 – Бойків І. Словник чужомовних слів / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко. – Репр. з 2-го перероб. вид. 1955 р. – К. : Музей Івана Гончара ; вид фірма «Родовід», 1996. – 535 с.
12. Сл. Гр. – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. – К., 1907–1909 (Репринтне видання. – К. : Лексикон, 1996).
13. СУМ – Словник української мови : в 11 тт. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. Турчин – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 384 с.

Анотація. Тематика рекламних текстів, опублікованих в українських періодичних виданнях кінця XIX – першої половини XX ст., відображала тогочасний соціальний статус української мови та всі сфери суспільних відносин, зокрема – й церковно-релігійне життя. У статті

розглянуто основні лексичні, синтаксичні, структурно-композиційні та стилістичні особливості рекламних текстів церковно-релігійної тематики.

Ключові слова: історія української реклами, українські періодичні видання кінця XIX – першої половини XX ст., структура і стилістика реклами в церковно-релігійній сфері, лексика реклами, церковно-релігійна термінологія в рекламних текстах, грецизми, латинізми.

Summary. *The history of Ukrainian advertising begins with the last quarter of the nineteenth century, when, in the context of Austria-Hungary, periodicals in the Ukrainian language became much more developed. At the beginning of the twentieth century conditions for the development of periodicals appeared also on those Ukrainian lands that were part of the Russian Empire. And, at the turn of the 19th and 20th centuries, newspapers, calendars, almanacs and other editions of the Ukrainian diaspora in the United States and Canada began to be printed. Ukrainian periodicals of the end of the XIXth – the first half of the XXth century are one of the most important sources of research of advertising texts in several key aspects: sociolinguistic, linguistic, historical and culturological.*

The linguistic and stylistic characteristics of the Ukrainian advertising of this period are almost not explored, although the advertising was already formed by the genre (substyle) of the informational style of the Ukrainian literary language. The study of such texts should become one of the relevant tasks of modern Ukrainian linguistics, in particular – the historical stylistics of the Ukrainian literary language.

The subject matter of the advertisements of the mentioned period reflected the social status of the Ukrainian language and all spheres of public relations, in particular church and religious life. Advertising texts related to this field had all the features of modern advertising – both social and commercial, and contained its necessary structural elements: 1) the title (name of the institution, enterprise); 2) addressing clients and other means of language etiquette; 3) informative part; 4) font and other graphical means of emphasizing the information; 5) signatures and comments; 6) graphic-illustrative part (frames, fonts of various sizes, drawings of goods).

The most remarkable lexical feature of such texts is the use of special church terminology and territorially marked words – dialecticisms of the southwestern dialect and elements of the Galician-Bukovynian koine. Religious advertising of the period under research is characterized also by specific stylistics, typical thematic components and syntactic constructions, which created the effect of direct communication with potential clients and induced to purchasing of goods or services.

Key words: *history of the Ukrainian advertising, Ukrainian periodicals of the late XIXth and first half of the XXth century, structure and stylistics of advertising in the church-religious sphere, vocabulary of advertising, church-religious terminology in advertising texts, Grecisms, Latinisms.*

Отримано: 10 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'.0

О. Ю. Зелінська

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЧЕСНОТ ЯК СКЛАДНИК СИСТЕМИ ЗАСОБІВ ПЕРЕКОНУВАННЯ У ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ТВОРІ

Мовним механізмам впливу на переконання реципієнта у сучасній лінгвістиці присвячено багато робіт. Більшість з них виконано на матеріалі текстів реклам, агітаційних промов, текстів політичного дискурсу. Дослідники присвячують чимало уваги таким питанням як механізми мовного впливу на адресата, маніпулювання за допомогою мови свідомістю адресата з метою схилити його до виконання дій на користь мовця. Проповідь, відповідно до класифікації, розробленої Ф. Бацевичем, є мовленнєвим актом директивного типу [1, 23]. Провідник, виголошуючи проповідь має на меті переконати адресата дотримуватись релігійних норм, змінити спосіб життя, якщо воно їм не відповідає. Відповідно проповідник також вдається до механізмів мовного впливу, але специфіка комунікативної ситуації під час виголошення проповіді полягає в тому, що мовець не має прихованих намірів стосовно адресата і переконування спрямовані на користь адресату.

У системі переконувальних засобів проповіді вагоме місце посідають лексичні засоби. На думку польської дослідниці Д. Здункевич-Єдинак лексичні одиниці являють собою найбільш доступний засіб формування поглядів і уявлень слухачів. Для переконання людини важливе, якщо не центральне місце посідає система цінностей слухача. Тому кожен, хто переконує, в тому числі

і проповідник, вважає лінгвіст, повинен, з одного боку, враховувати світобачення епохи, суспільства, соціальних груп або особистостей, а з іншого – ефективно знаходити відповідні засоби мови для формування системи цінностей адресата. Уживання лексики на позначення моральних цінностей і чеснот спрямовано на імперативність їх реалізації [7, 38–39].

Матеріалом цього дослідження стала лексика українських проповідей XVII ст.

Настановою проповіді – виховати добропорядного християнина – зумовлено насичення мовної тканини твору лексикою на позначення християнських чеснот. Найважливішою християнською чеснотою є любов до Бога і ближнього, які позначено іменником *любов* та дієсловом *любити*: *Мѣймо ж межи собою любовь, яку заховуємо сакрамента, которыи Хс постановилъ. Так заховаймо любовь, которую, Хс кажетъ заховати* (Галят., Ключ, 110). У наведених контекстах проповідник закликає слухачів і читачів сповідувати любов – головну християнську цінність, заповідану Ісусом Христом.

Як назва християнської чесноти слово *любов* може виступати з епітетом *правдива*: *Не любить любовь раздвоена быти на двое, абы хто единою половиною сердца любилъ Бога, а другою мѣрность свѣтовую... еще и то певный знак правдивой любви, если кто любитъ Бога для самого только Бога, а не для себе, то есть не для своей приваты, не для своего пожитку, не для заплаты* (Туптало, 7–8); *То певный знак правдивой любви Божой, гды хто для любимого Господа своего всѣми силами выстерегається допуститися каковаго грѣха смертного* (Туптало, 9). Розмірковування проповідників про любов до ближнього часто мають моралізаторський характер. Автор зауважує, що не завжди земний вимір цієї любові може кваліфікуватися як чеснота: *любов* може бути корисливою, що в наведеній цитаті позначено епітетами *непорядна* і *лицемірно-фальшива*: *Въ любви ближняго чaste и много закрадається любви альбо непорядной, альбо лицемѣрно-фальшифой, альбо пріятной для якоговось своего пожитку* (Туптало, 6).

Переконувальний вплив посилюють метафоричні «дефініції» різноманітних чеснот: *Любовь Бжаа есть то скарбцем, в которо(м) и инныи цннты хованы бывають* (Рад., Огородок, хкн); *[Любовь] есть животом вѣры, силою и всѣхъ внутрнаа моць цнотъ* (Рад., Огородок, хкѳ); *Послушанье стое есть дорогою златою до нба* (Рад., Огородок, ѳг); *Послушаніе есть совершенною драбиною до нба* (Рад., Огородок, ѳв); *Покута то златыи ланцушокъ, которым(са) здобы(т) дша грѣшнаго члвѣка* (Рад., Огородок, ѳаѳ); *Кождая добродѣтель есть крилом, возносячимъ чelовѣка отъ земли къ небу* (Туптало, 14).

Узагальненою назвою чеснот в українській мові досліджуваного періоду була запозичена з польської мови лексема *цнота*, яка реалізувала широкий спектр значень, пов'язаних з позитивною оцінкою особи [2; 3]. Специфікою уживання лексики на позначення чеснот у проповідях є те, що їхній перелік часто утворював ампліфікаційний ряд. Не вдаючись до глибокого богословського тлумачення, проповідник перераховував усі можливі позитивні риси, вчинки, закликав вірян сповідувати їх у повсякденному житті, напр.: *Гды людъ посполитый избираеть кого на якое Царство, на княженъе, албо на иншое якое старшинство не повинни усмотривати на позвѣрховную его уроды пѣнкность, ани на родовитость фаміліи, але на цноты, на укладность пристойныхъ обычаевъ, на смиренне, на побожность, на щодробливість и ласкавость, тыи цноты оздобою суть Маестату Ц(р)ского* (Рад., Огородок, емд). У панегіричних проповідях назви на позначення чеснот уживалися для позитивної характеристики особи, якій була присвячена промова. Зазвичай проповідник безпосередньо чи емпліцитно закликав наслідувати позитивний приклад героя проповіді.

У досліджуваній період особливості актуальності та активного обговорення у богословських трактатах та іншій релігійній літературі набуло питання про шляхи здобуття вічного життя: чи можна отримати його лише завдяки ревній вірі та сподіванням на Боже милосердя [5, 71]. Українські інтелектуали сходилися на думці, що запорукою спасіння, крім названих чеснот, є добрі вчинки. Без них утрачає сенс така богословська чеснота, як віра, і не може існувати любові як сутності християнства. Проповідники теж пропагували цю ідею, спираючись на Святе Письмо: *Такъ едною вѣрою без(ъ) учинковъ не можна залетѣт до нба, бо мовить ап(с)ль Іаковъ: «Вѣра без(ъ) дѣлъ мертва есть»* (Галят., Ключ, 85). На позначення добрих учинків у проповідях зафіксовано загальні назви, виражені словосполученням з атрибутивами *добрий* або *милосердний* та іменниками *діло*, *учинок*, рідше *поступок*, напр.: *Поневаж иты в слѣдъ Хс не иншее что есть, только старатися подобнымъ ему быти ... во вшелякихъ добрыхъ учинках и поступкахъ завше себе найдовати* (Мог., Хрест, 284); *Оубогимъ братіи Хвои ялмужну даль, шпиталѣ едины фундоваль, а другіи надалъ ... и инымъ милосердныи учинки явилъ* (Коп., Передмова на діяння, 100). А. Радивилівський, апелюючи до адресатів, задає їм питання і спонукає до правильного висновку: *Чи можеть же члвѣкъ от Г(с)да Бга безконечно Мл(с)рдного без добрыхъ учинков одержати грѣховъ отпущеніе? Не можеть ... Если члвѣкъ не будете чинити добрыхъ дѣлъ ... нехай ся не сподѣваеть абы ему само едино Мл(с)рдіе Бжіе дало отпущеніе грѣховъ, дало животь вѣчный* (Рад., Вінець, рмс зв.); *Тылко еще при вѣрѣ мѣймо добрыи учинки, бо вѣра без учинковъ нѣчого не важна* (Галят., Ключ, 139).

Крім розглянутих загальних назв, проповіді фіксують лексику на позначення конкретних добрих учинків, які могли бути запорукою спасіння. Насамперед зазначимо, що вони регламенто-

вані Святим Письмом, десятьма Божими Заповідями, повчаннями Ісуса Христа. Перелік добрих учинків, який може варіюватися, знаходимо в різних творах. Учення про добрі вчинки опиралося на Ісусові слова, засвідчені в Євангелії від Матвія (гл. 15). Наприклад, в Учительному євангелії переказано епізод, де Ісус перераховує добрі вчинки, здійснені стосовно нього: ... *Котории Х̄с Гд̄ь выличает: накормилисте мене, напоили, ввели, одѣли, навѣдили и пришлисте до мене* (См., УЄ, 326). П. Могила у «Требнику» та І. Галятовський у книзі «Гріхи розмаїті» розробляють учення про добрі вчинки та класифікують їх на дві групи – ті, що стосуються тіла, і ті, що стосуються душі: *Припомни собі еще семь учинковъ мл(с)дныхъ до тѣла належачых ... А до дшӣ належачӣи сут тыи ...* (Мог., Требник, 820); *Двоакїи учинки млр(д)нӣи суть едни до тѣла належать ... другїе учинки мл(с)рдные дшӣи належа(т)* (Галят., Ключ, 384). Проповідники постійно нагадують про необхідність здійснення добрих справ і можуть варіювати їх перелік: *Котории людей убогих ратууют, цркви будуют, монастырѣ фундууют, невольниковъ зъ неволѣ выкупают, тыи могутъ нба̄ доступити* (Галят., Ключ, 146). У наведеному контексті компонентами словосполучень на позначення добрих справ виступають дієслова *ратувати, будувати*, запозичені з німецької мови через польське посередництво (ЕСУМ V, 156), (ЕСУМ I, 279); вони залишаються в лексичній системі української мови, зазнавши високого ступеня освоєння.

Важливою чеснотою для християнина, шляхом до здобуття вічного життя була матеріальна підтримка бідних людей, а також пожертвування своїх статків на будівництво і розвиток церков, шпиталів, друкарень, шкіл. Проповідники закликають адресатів до благодійницької діяльності, переконують у її спасительній силі, нагадуючи, що вона заповідана Христом. Наприклад, автор панегіричної присвяти Йосипу Тризні апелює до Євангелія: *Як̄ читаємо у Ма(θ) с: где пришедши един гдыса спытал ѱ досконалости Пана, с такою одишол ѱ(т)повѣдо: Аще хоцещи съвершен быти, иди и продаждь вса имѣніа и даждь нищимъ. Каждому прето шукаючому досконалости пилне належить ялмужна* (Присвята Й. Тризні, 350). Інший проповідник спрямовує до адресатів низку запитань: *Питаю тебе члѣвче, которий в дому свое(м) якїй колвек маешь достаток, чи даешь милостиню нищимъ? Чи прїимуешь людей странных до дому своего? Чи кормишь ихъ? Чи шдѣваешь? Чи ратуешь сиротъ бѣдныхъ и вдовиць чимъ колвекъ ѱ(т) имѣніа своего, которое тебѣ Бг̄ь далъ* (Рад., Огородок, ркв).

Як загальна назва чесноти, що полягала у матеріальній підтримці, здавна вживався церковнослов'янізм *милостиня*, напр.: *Так и мы, гды будемо давати убогимъ гроши и иншыи скарбы свои, збавить нас ялмужна таа ѱ(т) страшныхъ мук пекелныхъ. Дла того мовиль Товїа до сына своего: «Млстына ѱ(т) всакого грѣха и ѱ(т) смерти избавитъ(ь) и не оставитъ дшӣи ити въ тму»* (Галят., Ключ, 90). Однак у досліджуваній період зі значенням «милостиня, благодійництво» активно побутує іменник *ялмужна*, що походженням сягає ще грецького етимона (Брюкнер, 198), але староукраїнською мовою засвоєний з польської. Полонізм *ялмужна* зареєстровано в «Матеріалах» Є. Тимченка зі значенням «милостиня», лексикограф реєструє також похідний іменник на позначення особи *ялмужник* (Тимч., Матер. II, 510). У творах українських проповідників полонізм *ялмужна* виступає чи не основним лексичним виразником поняття про благочинність: *Офѣры приносити, й ялмужны гойныи чинити речъ естъ хвалебная, пожитечная й Богу угодная* (Коп., Омлія, 158); *Пожытокъ естъ и то ял(ь)мужны, которую гды даємо убогимъ(ь) она грѣхи наши зглажаеть и розпорощает* (Галят., Ключ, 88); *Так и мы, гды будемо давати убогимъ гроши и иншыи скарбы свои, збавить нас ялмужна таа ѱ(т) страшныхъ мук пекелныхъ* (Галят., Ключ, 90); *буд(ь) мл(с)рдный на людей убогихъ, спомагай ихъ ялмужною* (Галят, Ключ, 189).

З епохою Бароко увиразнюється роль такої чесноти, як праця. Аналізуючи філософське підґрунтя українського бароко, М. Кашуба дійшла висновку, що в цей період особливо актуалізувалася ідея сенсу життя людини як активної творчої діяльності на благо суспільства. Ця ідея торувала шлях у боротьбі з традиційним напрямом, представники якого вбачали життєвий ідеал у цілковитому самозреченні, відчуженості від світу, мовчазній підготовці до вічного блаженства шляхом суворої аскези. Яскравим представником цього напрямку був І. Вишенський. На його переконання, стверджує дослідниця, праця – то прокляття, яке несе людство від часів гріхопадіння Адама та Єви. Проте ці погляди не стали панівними в царині української духовної культури. Кінець XVI – перша половина XVII ст., на думку М. Кашуби, є часом утвердження цінності людини в духовній культурі, чому сприяли філософсько-етичні концепції ідеологів братського руху, згідно з якими розвиток індивідуальної свідомості відбувається через усвідомлення значущості й неповторності діяльності кожного індивіда на користь суспільства [4, 196–202]. Отже, працю на благо суспільства мислителі бароко розцінювали як основний сенс життя. Наприклад, в Учительному євангелії працю кваліфіковано як велику чесноту: *Великаа заисте и то цнота ... и з справедливой працы своей жити* (См., УЄ, 207). Проповідники переконують, що праця оберігає людину від гріхопадіння і допомагає здобути вічне життя: *Праца и порожныи мысли ѱ(т)гонить и богомыслност в ср(д)цахъ справуетъ, и до збавен(а) поводомъ бываеть* (См., УЄ, 539); *Так(ь) и теперь котории люде порожнюют, нѣчого не роба(т), на ты(х) непрїателѣ душныи воюют(т) и дшѣ и(х) грѣхами забївают(т). Котории за(с) люде*

працюють(ь), якую речь добрую чина(т), на ты(х) непріятель душныи не смѣют(ь) воєват(и) и дшѣ ихъ не могутъ забити (Галят., Ключ, 205).

На позначення трудової діяльності поряд з питомою лексемою *труд* (ЕСУМ V, 654–655) в українській мові XVII ст. уживається запозичений з польської мови іменник *праця* (ЕСУМ IV, 557). Саме цей полонізм та його похідні стають головними лексичними виразниками ідеї про працю в досліджуваних творах. У панегіричних проповідях слова зі значенням «праця», «працювати» слугують засобом вираження позитивної оцінки. Працьовитість – одна з благородних рис, за яку прославляли особу в панегіричних проповідях: *Поминаймо того ѿ(т)ца нашего, который на семь стомъ мѣсцу и словом и працею и коштомъ все доброе и всей цркви пожитечное знамените справовал* (Коп., Омелія, 167); *... по розныхъ мѣсцахъ з ѿвагою здоро(в)а працювал* (Коп., Омелія, 167); *В которомъ за всѣ по(д)натѣтъ труды и працы ѿ цѣлост цркви Бжеѣ зготованаа ѿ(т) Ха Пана Корона заплаты вѣкуистоѣ Вм(ст) моего Мл(ст) Пана очекиваетъ* (Мог., Присвята Проскури-Сущ., 333); *Кто не выразилъ своей же члвкъ родить са на працы? Выразы(л) Петръ Могила, бо былъ ѿ(т) юности въ трудехъ ... в Бгу зешлый Петръ Могила з власной своей працы набылъ хвалы* (Рад., Могила, 3); *... з жалемъ поминають, же оутратили Пастыра доброго, правовитого, статечного* (Рад., Могила, 4); *... малѡва(в)ши Петра Могила при црква(х) прида(л) бы(м) тотъ напишь: Працею и статечною* (Рад., Могила, 3). Т. Радзівська зауважує, що як константа життєдіяльності концепт *праця* набуває статусу духовної цінності, що відбито і в прислів'ях (Слова – полова, а праця – диво. Чесна праця – наше багатство) [6, 12]. Працьовитість і побожність як моральний етнокодекс українця втілено у прислів'ї, наведеному А. Радивилівським: *... ижъ посполите люде мова(т): Кто млитса и працюет, тому дати Бгъ обѣцует* (Рад., Вінець, рзі зв.).

Крім слова *праця*, лексичними виразниками працьовитості є назви конкретних різновидів трудової діяльності. Так, І. Галятівський закликає наслідувати приклад Феодосія Печерського – образ *праці*, який не цурався звичайної побутової роботи на користь монастирської братії: *Можемо, гладачи на прѣ(до)бно(г)[о] Феодосіа будоватиса в(ь) працю, бо прѣ(д)бны(й) Феодосі(й) ест(ь) обра(з) працы, нѣгда не порожнева(л), за(в)ше працюва(л), часо(м) дрова сѣ(к), часо(м) воду носи(л) в(ь) монастыри на потребу братіи своей* (Галят., Ключ, 205).

Отже, лексичні засоби є важливим складником у системі мовних засобів переконування. Лексика на позначення моральних чеснот чітко і безпосередньо окреслює моральні установки проповідника, до виконання яких він спонукає адресатів. Перспективи подальшого дослідження полягають у виявленні потенціалу інших тематичних груп в реалізації переконувального впливу у проповідницькому тексті.

Список скорочень джерел

1. Брукнер – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa, 1957. – 806 s.
2. Галят., Ключ – Галятівський І. Ключ розуміння / І. Галятівський // Галятівський І. Ключ розуміння / підг. до вид. І. П. Чепіги. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 53–211.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–7.
4. Коп., Омелія – Омелія albo казанье на Роковую Памать ...Елїссеа Плетенецкога // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 147–172.
5. Мог., Требник Мог., Требник – Могила П. Требник. – Київ, 1646.
6. Мог., Хрест Мог., Хрест – Могила П. Хрест Спасителя і кожної людини / П. Могила // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 271–290.
7. См., УЄ – The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryč'kyj / With an Introduction by David A. Frick // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Vol. II. – Cambridge-Mass, 1987.
8. Присвята Й. Тризни // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 347–351.
9. Рад., Вінець Рад., Вінець – Радивилівський А. Вѣнецъ Хвѣ. – К., 1688.
10. Рад., Огородок – Радивилівський А. Огородокъ Марїи Бцы. – К., 1676.
11. Тимч., Матер – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – 512 с.; 2003. – Кн. 2. – 512 с.
12. Туптало – Титовъ Ан. Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчїи. – Москва, 1909. – IX + 135 с.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. Лінгвістична генетика: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

2. Безпала Н. В. Слово цнота в мікросистемі морально-етичної лексики української мови XVII ст. / Н. В. Безпала // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. – Вип. 3, кн. 2. – К. : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 258–263.
3. Гонтарук Л. В. Семантичні процеси у полонізмі цнота в українській мові XVII ст. (на матеріалі творів Д. Наливайка) / Л. В. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – Львів : Ін-т славістики Львівського національного університету імені І. Франка, 2000. – Вип. 51. – С. 167–173.
4. Кашуба М. Філософське підґрунтя українського бароко / М. Кашуба // Українське бароко : в 2 т. – [Харків] : Акта, 2004. – Т. 1. – С. 175–215.
5. Матушек О. Українська проповідь XVII століття як «дія за допомогою слів» / О. Матушек // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія : Літературознавство : зб. наук. пр. – Вип. 30. – Тернопіль, 2010. – С. 67–76.
6. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: моногр. / Радзівська Т. В. ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
7. Zdunkiewicz-Jedynak D. Językowe środki perswazycji w kazaniu / D. Zdunkiewicz-Jedynak. – Kraków, 1996. – 126 s.

Анотація. У системі переконувальних засобів проповіді найважливіша роль належить лексиці. За оцінкою науковців, слова являють собою найбільш доступний засіб формування поглядів і уявлень слухачів. Одна з головних настанов проповіді – виховати добропорядного християнина, саме цим зумовлено насичення проповідницького тексту лексикою на позначення християнських чеснот. Проповідник, повинен враховувати світобачення епохи, суспільства, соціальних груп або особистостей, і водночас ефективно знаходить відповідні мовні засоби для формування моральних цінностей адресата. Уживання лексики на позначення моральних чеснот спрямована на імперативність їх реалізації. Дослідження виконано на матеріалі писемних пам'яток української мови XVII ст., що презентують проповідницький жанр.

Специфічним для проповіді є те, що автор не прагне подати богословське трактування різних чеснот, їхню класифікацію, а змодельувати поведінку адресата, переконати його жити відповідно до моральних цінностей. Найважливішою християнською чеснотою є любов до Бога і ближнього, які позначено іменником любов та дієсловом любити. Розмірковування проповідника зосереджено найчастіше навколо цих богословських чеснот. Крім того, проповіді фіксують лексику на позначення розмаїття конкретних добрих учинків, які повинен здійснювати кожен християнин і до яких закликає автор проповіді. Проповідь, презентуючи релігійний жанр, належить водночас до творів красного письменства, що зумовлює вживання великої кількості лексичних одиниць у переносному образному значенні: вони фігурують як елементи метафор, порівнянь, символів. Проповіді переповнені метафоричними тлумаченнями різноманітних чеснот.

Ключові слова: пам'ятки української мови, проповідь, мовні засоби переконання, лексика на позначення моральних чеснот.

Summary. *Lexis plays an important role in the system of convincing means of a sermon. According to the scientists' evaluation, words are the most available way to form views and ideas of listeners. One of the main tasks of a sermon is to educate a good-natured Christian, which is why a homiletic text is rich in the vocabulary to denote Christian virtues. A preacher is to consider the outlook of the epoch, society, social groups or individuals, and at the same time to effectively find proper linguistic means to form moral values of an addressee. The use of the vocabulary to describe moral virtues is aimed at their imperative realization. The research was done on the materials of written references of the Ukrainian language of XVII century, which represent homiletic genre.*

It is typical for a sermon that its author endeavors to model an addressee's behavior, to convince him/her to live in compliance with moral values rather than to present theological interpretation of various virtues, their classification. The most important Christian virtue is love of God and of the near one, and it is denoted by a noun love and a verb to love. Most frequently thinking of a preacher is focused on these theological virtues. Besides, sermons contain the vocabulary to describe a variety of good deeds which every Christian has to do and the author of a sermon appeals to. A sermon, presenting a religious genre, belongs to the works of nice writing which explains the use of numerous lexical units in a figurative imaginative meaning: they are elements of metaphors, comparisons, symbols. Sermons are full of metaphoric interpretations of different virtues.

Key words: *references of the Ukrainian language, sermon, linguistic convincing means, vocabulary to denote moral virtues.*

Отримано: 24 липня 2017 р.

DIE MASSEN MEDIEN IN DER SPRACHENTWICKLUNG DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE

Die Massenmedien entstanden nicht alle gleichzeitig, sondern sie mussten einen langen Weg gehen, bis heutige Zeit, bis heutige Entwicklung, die wir sehen können. Sie entwickelten sich Schritt für Schritt durch die Zeitperiode und versuchten, für ihre Position in der Gesellschaft und für das Interesse der Öffentlichkeit zu kämpfen. Es wäre auch sehr schwer, eine deutliche Grenze zwischen einzelnen Textsorten zu ziehen. Einen Grund, der mit der Entwicklung von Textsorten zusammenhängt, nannte schon Mistrik. Bei administrativen und wissenschaftlichen Texten geht die Entwicklung von der Textsorte zum Stil. Das bedeutet, dass sich der Textsortenstil mit der Zeit entwickelt und vertieft hat. Bei journalistischen Texten war dieser Prozess umgekehrt. Es entstanden Texte, die einen eigenen Stil haben, und für diese Texte suchen wir noch bis heute eine Klassifikation und Benennung. In unserem Artikel versuchen wir nicht die Texte klassifizieren, sondern direkt die Textsorten mit der Hilfe der Fachliteratur klar zu machen und die einzelnen Schwerpunkte von ihnen beizubringen. Seit längerer Zeit beschäftigt sich die Linguistik mit unterschiedenen Themen in verschiedenen Massenmedien. Aus diesem Grund richtet sich die Aufmerksamkeit auf zahlreiche Informationsweise in verschiedenen Medien. Das Ziel des Artikels ist also, die Textsorten in der Presse und Publizistik vorzustellen.

Die Massenmedien gehören zu einem wichtigen Teil unseres Lebens und beeinflussen viele Aspekte und Tätigkeiten unseres Daseins. Die Sprache der Massenmedien spielt eine besondere Rolle in der Sprachentwicklung – sie ist von großer Bedeutung bei der Ausprägung und Veränderung sprachlicher Normen.

Es ist sehr schwer zu definieren, was eigentlich unter dem Begriff «Pressesprache» genau verstanden wird. H.-H. Lüger stellt die Frage, ob eigentlich dieser Begriff benutzt werden kann, und wenn ja, wie er abgegrenzt werden kann. Er ist zur Meinung gekommen, dass die Pressesprache nicht im Sinne eines homogenen sprachlichen Systems existiert, sondern eher im Sinne einer Gesamtheit gemeinsamer Merkmale hinsichtlich der Produktionsbedingungen und Mitteilungen von Zeitungstexten [6; S. 138].

Nach der kommunikativ-pragmatischen Wende der 70-er Jahre entstanden zahlreiche sprachwissenschaftliche Disziplinen, wie z.B. die Textlinguistik, Pragmalinguistik, Soziolinguistik und Psycholinguistik, im Rahmen derer die Sprache der Massenmedien untersucht wurde. Das Interesse des öffentlichen Sprachgebrauchs an diesem Gebiet nahm ständig zu, zum Objekt der Forschungen wurden journalistische Texte und Sprachstile.

Die Pressesprache wird sehr oft zum Ziel sprachlicher Kritik. Mit dem Wort «Zeitungsdeutsch» war schon früher etwas Negatives und Minderwertiges gemeint. Der Sprachgebrauch der Presse war dabei zum größten Teil im Licht der Literatursprache betrachtet, ohne die spezifischen Verwendungsbedingungen der Pressesprache miteinzubeziehen. Meistens wurden vor allem die gut sichtbaren Tendenzen vorgeworfen, wie Phrasenhaftigkeit und häufiger Fremdwörtergebrauch. Die Spezifikationen der Zeitungssprache sind jedoch Resultat eines langen Entwicklungsprozesses und historisch bedingt. Hier gibt es also Tendenzen, die eigentlich von Anfang an schon existierten und sich später weiter entwickelt haben. Aus heutiger Sicht werden alle Stiltypen als gleichwertig anerkannt. Es sollte auch daran erinnert werden, dass die Presse zur Verbreitung einer einheitlichen Standardsprache zu einem großen Maße beigetragen hat.

Die Sprache der Presse wurde oft auch aus ideologischen Gesichtspunkten kritisiert. Sie diente als Mittel zum Steuern des menschlichen Denkens. Man kritisiert die Ausdrucksweisen, die eine bestimmte Einstellung oder Denkweise in das Bewusstsein des Lesers einzuprägen versuchen. Die Ausdrucksweisen können dem Leser mit der Information auch eine implizite Wertung übergeben, oder eine Tatsache mit einer bestimmten Absicht im Hintergrund unangemessen vermittelt. Dieses kann z.B. durch Verwendung von Euphemismen realisiert werden. Jedoch die Angst, dass Massenmedien ein gefährliches Mittel von Manipulation seien, ist übertrieben, besonders in einer Gesellschaft, wo die Medien frei sind und die Rezipienten sich frei entscheiden können, mit welcher Ansicht aus der großen Vielfalt sie sich identifizieren wollen.

In der Sprache der Zeitung wird der gegenwärtige Sprachgebrauch sozusagen «fixiert». An dem Beispiel der Pressesprache können Entwicklungstendenzen des allgemeinen Sprachgebrauchs genauer verfolgt werden. H.-H. Lüger fasst die wichtigsten dieser Tendenzen zusammen.

Die Untersuchung von Syntax und Wortschatz führte H.-H. Lüger dazu, dass er drei Betrachtungsweisen unterscheidet:

1) Pressesprache als Indiz für Tendenz der Gegenwartssprache: Ziel sind zwar generelle Aussagen über das heutige Deutsch (z.B. Veränderungen gegenüber einem früheren Sprachzustand), doch da das Belegmaterial zum großen Teil dem journalistischen Bereich entstammt, kann man die Ergebnisse hier mit heranziehen;

2) Pressesprache als spezifischer Sprachgebrauch im Medium Presse. Aussagepunkt ist die Annahme eines relativ eigenständigen Sprachstils, dessen Beschreibung ebenfalls die Merkmale erfassen soll, welche typische Besonderheiten gegenüber anderen Funktionalstilen, z.B. Sprachgebrauch in Rundfunk und Fernsehen, darstellen;

3) Pressesprache als Sprachgebrauch eines bestimmten Publikationsorgans. Stiltypische Merkmale werden nicht für die Presse allgemein, sondern im Bereich einer Zeitung / Zeitschrift (für einen begrenzten Zeitraum, eine bestimmte Berichterstattung usw.) untersucht [6; S. 58].

Auf der syntaktischen Ebene sind es die folgenden:

1) Tendenzen zur Verkürzung der Satzlänge. Man geht von einer Reihe statistischer Untersuchungen aus. Die moderne deutsche Schriftsprache zeigt eine allgemeine Tendenz zur Verkürzung der Satzlänge. Diese Entwicklung kann man vor allem in der Sprache der Journalisten sehen. Der hohe Anteil kurzer Sätze ist zwar offensichtlich, vor allem gegenüber älteren literarischen Texten, doch schon eine erste grobe Differenzierung führt zu einer wesentlichen Verschiebung der quantitativen Anteile.

2) Verteilung der Satzformen. Man unterscheidet 4 Kategorien. Setzungen sind grammatisch unvollständige Äußerungen, in denen ein konstitutives Element fehlt, z.B. das Verb oder der Subjekt. Einfachsätze bestehen aus nur einem Hauptsatz, ohne Nebensatz oder satzwertigen Infinitiv. Reihen sind zwei oder mehr miteinander verbundene, grammatisch vollständige Hauptsätze. Satzgefüge weisen außer dem Hauptsatz wenigstens einen Nebensatz oder satzwertigen Infinitiv auf.

3) Blockbildung. Man spricht hier über zusätzliche Erweiterungen eines nominalen Satzgliedes. Es geht um Genitivattribute, Präpositionalattribute, erweiterte Partizipialattribute.

4) Nominalisierungstendenzen, «Sinnentleerung» der Verben, Streckformen. Es handelt sich um das Phänomen der Multiverbierung, bei dem einfachen Verben wie durchführen, mitteilen, oder versuchen durch Verb + Substantiv – Verbindung ersetzt werden z. B.: zur Durchführung bringen, eine Mitteilung machen, einen Versuch unternehmen, in der Regel also präpositionales oder akkusativisches Gefüge.

5) Syntax von Überschriften. In ihnen kommen einige Merkmale, die im Zusammenhang mit der Komprimierung von Aussagen genannt wurden, gleichsam verstärkt zum Ausdruck. Denn in der Regel enthalten Überschriften das Kurzresümee eines wichtigen Textaspekts (meistens des Inhalts); sie werden daher gelegentlich auch als «Zusammenfassungsschlagzeilen» bezeichnet.

Auf der lexikalischen Ebene sind folgende Tendenzen bemerkbar:

1) Verwendung neuer Bezeichnungen. Es handelt sich vor allem um die Bezeichnungen, die in der Regel in den gängigen Wörterbüchern noch nicht verzeichnet sind.

2) Verschiebung in der relativen Häufigkeit von Wörtern. H. Eggers spricht über die Wörter, auf die man das «wechselnde Zeitinteresse» verweist: «... könnte aus Tageszeitungen von Jahr zu Jahr, aber auch für jeden beliebigen einzelnen Tag ermitteln, wie sich die Interessen der öffentlichen Diskussion innerhalb eines bestimmten Zeitraums verteilen, oder was zu bestimmter Zeit das ‚Tagesgespräch‘ war. Am Emporschnellen der relativen Häufigkeit des einschlägigen Vokabulars ließe sich das unschwer ablesen».

3) Eindringen fachsprachlicher Ausdrücke.

4) Fremdwörter. Beides hängt mit dem ständigen Austausch zusammen, der zwischen Wissenschaft bzw. Wissenschafts- und Fachsprache einerseits und Allgemeinsprache oder Umgangssprache andererseits verläuft.

5) Entlehnungen aus dem Angloamerikanischen. Den Entlehnungen muss man besondere Aufmerksamkeit widmen. Es handelt sich nicht nur um die angloamerikanische Beeinflussung, auch wenn sie den größten Einfluss hat. Es bleibt zur Frage, inwieweit man eine solche Tendenz noch als spezifisch für die Presse betrachten kann, denn die zahlreichen Anglizismen haben längst, wenn auch ursprünglich über die Medien, Eingang in die Gemeinsprache gefunden.

6) die häufige Verwendung von sog. Augenblickskomposita. Dieses Thema gehört zwar in den Bereich der Wortbildung. Neben bereits üblich gewordenen Komposita wie Krankenschwester oder Rettungsdienst enthält der Auszug einige Beispiele neu gebildeter Zusammensetzungen, die komprimiert mehrere Informationseinheiten wiedergeben:

Nomen + Relativsatz (Mann, der den Ersatzdienst ableistet; Ersatzdienst-Mann); Nomen + Präpositionalattribut (bzw. Relativsatz) (Patient mit einem Infarkt; Infarkt-Patient (... , der einen Infarkt erlitten hat); Nomen + Präpositionalattribut (bzw. Infinitivkonstruktion) (Bemühungen mit einer (um eine) Herzmassage (... , eine Herzmassage durchzuführen); Herzmassagebemühungen).

Eine Ursache für die Bildung von Augenblickskomposita dürfte wiederum in dem Bestreben nach Kürze liegen. Man kann nämlich in Presstexten feststellen, dass auf bestimmte Nominalgruppen mit einem verkürzenden Kompositum Bezug genommen wird.

Sprachliche Äußerungen sind immer Teil eines Kommunikationsprozesses, der in einer konkreten Situation verläuft. Man spricht nicht in Sätzen, sondern man kommuniziert in Texten. Das ist eine traditionelle linguistische Betrachtung, aber für die Untersuchung der Presstexte nicht ausreichend. Nur syntaktische, semantische und lexikalische Analysen lassen die Produktions- und Rezeptionsbedingungen der Texte außer Sicht.

Sprachliche Äußerungen sind immer in einer bestimmten Funktionssituation eingefügt und sind von der Kommunikationssituation abhängig. Als Untersuchungsbasis nimmt man deshalb nicht einzelne Sätze, sondern kommunikative Einheiten – und zwar entsprechende Texte.

Aus der Perspektive der Publizistikwissenschaft kann die Pressesprache aus zwei Gesichtspunkten betrachtet werden: 1) mit Hinblick auf die sprachlichen Vermittlungsweisen; 2) auf die sog. journalistischen Aussageweisen.

In der Publizistikwissenschaft unterscheidet man drei zentrale publizistische Funktionen: 1) Information; 2) Meinungsbildung; 3) Unterhaltung.

Auf der sprachlichen Ebene entsprechen diesen Funktionen bestimmte Formen der Präsentation, die man als Darstellungsformen bezeichnet. Man unterscheidet die tatsachenbetonte, meinungsbetonte und phantasiebetonte Darstellungsform. Aufgrund der Darstellungsformen können bestimmte Muster ausdifferenziert werden, die bei der Verfassung der Zeitungstexte als Grundlage dienen. Den drei publizistischen Funktionen werden bestimmte Zeitungstexte zugeordnet. So werden die Nachrichten, Berichte und Reportagen der publizistischen Funktion der Information zugeordnet, der Kommentar, die Glosse und das Essay der publizistischen Funktion der Meinungsbildung und schließlich das Feuilleton, Kritik und Kurzgeschichte der Funktion der Unterhaltung. Es kann jedoch bei der Zuordnung zu zahlreichen Abweichungen kommen, die unter anderem dadurch verursacht werden, dass die einzelnen Texte mehreren publizistischen Funktionen zugeordnet werden können. H.-H. Lüger sieht deshalb die Beschreibung der Pressesprache aufgrund der Darstellungsformen nicht ausreichend [6; S. 86].

Eine andere Möglichkeit, die Pressesprache zu beschreiben, liegt aufgrund der sog. journalistischen Aussageweisen. Journalistische Texte können zwei Tendenzen aufweisen. Man kann zwischen zwei Formen sprachlicher Präsentation unterscheiden. Es geht um die emanzipatorische Aussageweise und tendenziell repressive Aussageweise.

Diese Tendenzen kommen durch die Auswahl, den Umfang und die sprachliche Informationsgestaltung zum Ausdruck. Die für den jeweiligen Text typische Aussageweise wird aufgrund der Dominanz bestimmter sprachlicher Merkmale bestimmt. Tendenziell repressive Aussageweisen können sich in emotionaler, pathetischer, kommerziell werbender, propagandistischer und affirmativer Sprache manifestieren. Für emanzipatorische Aussageweisen ist dagegen referierende und bewertende Sprache typisch. Als kennzeichnend für diese Kategorie wird auch die Orientierung an der Alltagssprache bezeichnet. H.-H. Lüger bezweifelt aber die eindeutige Geltung folgender Behauptung: bei der Beschreibung der Presstexte müssen einige spezifische Bedingungsfaktoren miteinbezogen werden, die die Gestaltung der Presstexte beeinflussen. Die Kurzgeschichte (Übersetzung vom englischen «short story») ist eine besondere, moderne literarische Form der Kurzprosa, deren Hauptmerkmal in einer starken Komprimierung des Inhaltes besteht. Kurzgeschichte im engeren Sinn kennzeichnet modern «short stories», eine Gattung, die Anfang des 20. Jahrhunderts entstand. Der Oberbegriff für «kurze» (Kürze meint nicht nur die reine Länge) Geschichten lautet deshalb korrekterweise Kurzprosa. Der Begriff «Kurzgeschichte» hat sich aber mit der Zeit zu einer allgemeinen Bezeichnung für Kurzprosa ausgeweitet. Von der Kurzgeschichte abzugrenzen ist die Novelle, die in ihrer Länge auch 30 Seiten deutlich überschreiten kann, und sich dadurch auszeichnet, dass sie eine stringenter Handlung und einen strukturierteren Rahmen besitzt.

Bei den Einflussfaktoren geht es konkret darum, die Auswirkung einiger spezifischer Bedingungsfaktoren zu zeigen, durch die sich die Konstitution von Presstexten wesentlich von den anderen Gebrauchstextarten unterscheidet. Folgende Merkmale sind typisch für die Kommunikationssituation. Es geht um die:

- öffentliche Kommunikationssituation (im Unterschied etwa zu privater Kommunikation, prinzipiell ohne Begrenzung der Kommunikationsteilnehmer, sofern keine Sprachbarrieren oder Einschränkungen politischer Art vorliegen),
- vermittelt durch das periodisch erscheinende Medium «Zeitung»,
- indirekte Kommunikationssituation (keine gemeinsame Kommunikationssituation von Sender und Empfänger, wobei die räumliche Distanz allerdings stark variieren kann; vgl. Lokalblatt vs. überregionale Zeitung),

- einseitige Kommunikationssituation (kein Wechsel der Kommunikationsrollen möglich; von Leserbriefen u. a. abgesehen, praktisch «Einweg-Kommunikation»).

Ein zweites Beispiel gibt Harald Burger, der sich mit speziellen Aspekten befasst [2; S. 158]. Diese Aspekte verursachen die Besonderheit der Massenkommunikation. Infolge ihrer Wirkung hat sich eine medienspezifische Verwendung der Sprache entwickelt. Die Kommunikation erfolgt nicht nur durch sprachliche, sondern auch durch nonverbale Kommunikationsmittel. Es geht z. B. um Mimik, Gestik, Zeichnungen und auch Bilder. Die nonverbalen Kommunikationsmittel können die sprachlichen ergänzen und umgekehrt. Bilder und verschiedene Zeichnungen sind häufig bei Werbeanzeigen oder Comics benutzt. Sie können aber auch als Unterstützung bei verschiedenen Vorträgen oder Faceto-Face Gesprächen dienen.

Die Kommunikation wird nach folgendem vereinfachten Muster realisiert: Produktion Erstens Übertragung unterscheidet sich die Massenkommunikation von anderen Kommunikationsformen dadurch, dass der Produzent nicht ein bestimmtes Individuum ist. Presstexte werden zwar in der Mehrheit auf irgendeine Weise unterzeichnet, aber die Autonomie des Autors ist durch sein Angehören zu einer Redaktion eingeschränkt, an deren Strategien und Normen er sich halten muss. Die Art und Weise der Unterzeichnung spielt je nach Zeitungstyp auch eine unterschiedliche Rolle.

Die Presse als eines der Medien ist nicht innerlich einheitlich – es beweist die folgende Klassifikation der Zeitungen. Wir unterscheiden die Zeitungstypen nach folgenden Merkmalen:

1. Nach der Erscheinungsweise Tageszeitungen, Wochenzeitungen, Sonntagszeitungen. Die Wochenzeitungen und Sonntagszeitungen erscheinen einmal pro Woche. Bei den Tageszeitungen ist die Periodizität unterschiedlich. Meistens erscheinen sie sechsmal wöchentlich. (z. B. Süddeutsche Zeitung, Die Presse). Einige erscheinen auch am Sonntag (z. B. Bild und Frankfurter Allgemeiner Zeitung). Einige erscheinen dann nur fünfmal pro Woche (z. B. Handelsblatt).

2. Nach dem Verbreitungsgebiet: überregionale, regionale, lokale Zeitungen. Die überregionalen Zeitungen behandeln Themen aus einer Region, aus dem Land, Ausland und der Themenbereich ist sehr breit. Sie können als «überregionale» bezeichnet werden, nur wenn mindestens 20 Prozent ihrer Auflage ständig außerhalb ihres Kernverbreitungsgebiets bezogen werden. Regionale Zeitungen berichten über regionale und lokale Themen aus dem öffentlichen Leben einer Gemeinde oder einer Region. Das Verbreitungsgebiet ist klein. Lokale Zeitungen sind oft als «Blätter» bezeichnet. Zu ihnen gehören Alternativzeitungen, Stadtzeitungen oder Magazine. Sie informieren den Leser sehr gut über lokale Sachen.

3. Nach der Vertriebsart Abonnementzeitungen, Kaufzeitungen / Straßenverkaufszeitungen Abonnementzeitungen werden von dem Leser abonniert und er bekommt die Zeitung direkt ins Haus.

Kaufzeitungen bekommt man täglich am Kiosk, im Geschäft, oder auf der Straße. Diese Zeitungen bezeichnet man auch als Boulevardzeitungen. Mit der angedeuteten Zeitungstypologie hängt auch die sprachlich-lexikalische Ebene der einzelnen Typen zusammen. Hauptsächlich für Boulevardzeitungen ist typisch ein standardisiertes Vokabular. Der Produzent ist in diesem Fall kein Individuum. Es taucht die Frage auf, ob er bloß als «austauschbarer Texter» angesehen werden kann. Bei anderen Zeitungstypen haben die Autoren mehr Freiheit. Die Rolle des Produzenten wird also von dem nicht Individuellen zum Individuellen abgestuft. Bei der soliden Presse kann auf der anderen Seite die Schwierigkeit der Bestimmung des Produzenten dank der Übernahme von Agenturtexten entstanden werden. Bei der Massenkommunikation ist nicht nur die Identität des Produzenten schwer bestimmbar, sondern auch die des Rezipienten. Obwohl sich alle Presseorgane auf eine bestimmte Zielgruppe orientieren, ist das Leserpublikum für den Produzenten unbekannt.

Es muss zwischen den Individuen, die das Leserpublikum bilden, nicht einmal eine Gemeinsamkeit bestehen. Obwohl in dieser Richtung heutzutage zahlreiche Forschungen verlaufen, kann der Produzent nie wissen, mit wem er eigentlich kommuniziert. Der Rezipient wird in der publizistischen Forschung als «dispereses Publikum» bezeichnet, was zeigt, dass es sich um eine diffuse Größe handelt. Diese Gestaltung der Presstexte wird trotz der Schwierigkeit seiner Bestimmung durch den Rezipienten beeinflusst. Wie gesagt, jedes Presseorgan orientiert sich auf eine bestimmte Zielgruppe, die als «intendierter Rezipient» bezeichnet werden kann, was sich auch in der sprachlichen Gestaltung der Texte unbedingt widerspiegelt.

Weiterhin wird die Gestaltung der Presstexte dadurch beeinflusst, dass sich die Massenkommunikation nur in einer Richtung abspielt, es handelt sich also um eine Einweg-Kommunikation³². Der Rezipient hat keine Möglichkeit, den Ablauf des Kommunikationsprozesses unmittelbar zu beeinflussen. Auf der anderen Seite hat der Produzent auch keine Gelegenheit, ein Feedback zu bekommen und zu erfahren, ob die Kommunikation wie geplant abläuft. Bei den elektronischen Medien gibt es mehrere Vertreter der Kommunikation, die in dem Prozess eingeschaltet sind. Eine Ausnahme bilden vielleicht die Leserbriefe, wo es sich unter anderem wegen

der zeitlichen und lokalen Verschiebung jedoch auch nicht um eine unmittelbare Teilnahme an dem Kommunikationsprozess handelt.

Bei den Presstexten geht es in einem großen Maße um die kommunikative Funktion. Man diskutiert vor allem über die persuasive Funktion, und zwar in welchem Maße sie durchgesetzt werden darf. Sie kommt in mehreren Bereichen vor.

Bei der Bestimmung der Textfunktion geht man davon aus, welche Funktion im Text dominiert. Bei der Presse und vor allem bei den seriösen Zeitungen geht es um die informative Funktion. In den Boulevardzeitungen überwiegt die Funktion der Unterhaltung. Die neuen elektronischen Medien schließen die beiden Funktionen in einem großen Maße zusammen. Die Zeitung und Zeitschrift haben auch ihre eigene elektronische Ausgabe, wo man die neuesten Informationen suchen kann. Generell ist bei den Massenmedien eine Tendenz bemerkbar, dass man auch Texte mit einer anderen dominierenden Textfunktion unterhaltend zu machen versucht.

Die Art der Texterstellung ist ein wichtiger Faktor für die medienspezifische Informationsvermittlung. Im Zusammenhang mit der Verarbeitung von Agenturmeldungen wurde angedeutet, dass die notwendigen inhaltlichen Resümierungen als auch die sprachlichen Verdichtungen zur Folge haben können. Diese Voraussetzung liegt nicht nur bei den Agenturentexten sondern auch bei Korrespondentenberichten, Reportagen vor. Zur sprachlichen Verdichtung gehören die Tendenz zum Nominalstil, die Blockbildung mit Attributen oder die Häufigkeit von Komposita.

Die Presseorgane bedienen sich also nicht ausschließlich ihrer eigenen Informationsquellen. Das Angewiesensein äußert sich sprachlich nicht allein in der Frequenz von *verba dicendi*. Bei der Bearbeitung von verschiedenen Stoffen wird die Quelle entweder direkt genannt, oder im Gegenteil verbürgt. Im letzten Fall wird oft die Einstellung des Presseorgans zu der jeweiligen Quelle mehr oder weniger direkt ausgedrückt. Der Rezipient weiß dann, welche Quelle angezogen wurde und ob die Quelle glaubwürdig ist oder nicht.

Aktuelle und periodische Berichterstattung spielt eine große Rolle. Die Presseorgane übernehmen die aktuellsten Informationen von den Agenturen. Die neuesten Informationen bekommt man im Netz oder im Fernsehen. Diese Tatsache spiegelt sich auch bei den Printmedien in ihrer sprachlichen Gestaltung wider. Es besteht daher in dem Berichten eine bestimmte Kontinuität, die in der Sprache der Texte sichtbar wird. Es wird bei dem Rezipienten ein bestimmtes Kontextwissen vorausgesetzt, dank dem für ihn auch gekürzte Formulierungen und unerklärte Referenzen verständlich werden.

Bei der Pressekommunikation ist die Kommunikationssituation für den Sender und Empfänger nicht identisch. Es gibt zwischen der Abfassung und der Lektüre der Texte sowohl einen zeitlichen als auch einen lokalen Unterschied. Die Auswirkung dieser Umstände auf die Gestaltung der Presstexte ist, dass die temporalen Angaben entweder mit öffentlichen Zeitangaben ausgedrückt oder der vorausgesetzten Zeit der Lektüre angepasst werden müssen, um den Rezipienten die Zeitreferenz klarzumachen. Mit Hinblick auf die räumliche Trennung von Autoren und Leser müssen Lokalangaben explizit und situationsunabhängig sein.

Eine große Bedeutung liegt in der Beziehung Zeitung – Leserschaft. Die einzelnen Presseorgane orientieren sich auf ein bestimmtes Leserpublikum. Nach H.-H. Lüger sind die Presseorgane für das Publikum bestimmt und umgekehrt [6; S. 165]. Die Zeitungen passen sich einerseits an die Strategien des Herausgebers, andererseits an die Bedürfnisse und Erwartungen der Leser an. Die politische Ausrichtung ist soeben von Bedeutung, wobei man annimmt, dass sich die Zeitung auf dem Leser mit derselben Einstellung orientiert.

Die Auswirkung dieser Faktoren wird in der Auswahl und Gewichtung der präsentierten Information geäußert. Der Verfasser ist bestrebt, die Texte an die sprachlichen Gewohnheiten und Erwartungen des Lesers anzupassen.

Damit werden die Verständnisbarrieren verhindert. Dem Rezipienten bietet sich eine Möglichkeit, sich mit der Zeitung zu identifizieren. Texte können deshalb betrachtet werden als das Ergebnis des Bestrebens des Autors, bei dem Adressaten die intendierte Wirkung zu erzielen. Dabei geht der Verfasser von angenommenen Präferenzen und Einstellungen, der wahrscheinlichen Informiertheit, ideologischen Haltung und kulturellen Zugehörigkeit der Adressatengruppen aus. Ein geläufiges Beispiel der Rezipientenorientierung ist die häufige Verwendung der Umgangssprache, was vor allem in der Boulevardpresse bemerkbar ist.

Diese Beobachtungen stimmen nicht mit den Passagen von ausgeführter Einseitigkeit der Pressekommunikation überein. Der Rezipient hat eine beschränkte Möglichkeit dem Produzenten ein Feedback zu geben. Die einzelnen Presseorgane werden von ihrem Publikum mehr oder weniger mittelbar beeinflusst. mit dieser Tatsache hängen auch die typischen Unterschiede zwischen der soliden Presse und der Boulevardpresse zusammen. Die Verschiedenheit ihrer Orientierung und Rezeptionsbedingungen spiegeln sich in ihrer sprachlichen strukturellen und graphischen Gestaltung wider.

Aus dieser Untersuchung geht hervor, dass wir hier auf der Formulierungsebene sprachliche und stilistische Realisierungsmittel finden können, die typisch für den gegenwärtigen publizistischen Stil sind. Neue Medien verlangen aber nicht nur, wie alle Techniken, neue Wörter und Wortbedeutungen. Sie tragen Kommunikation selbst, und deshalb ziehen sie auch neue Kommunikationsformen und Sprechweisen nach sich. Dort, wo sie Massenmedien sind, setzen sie früher wo sie wechselseitiger Kommunikation dienen, erzeugen sie neuartige Kommunikationsverhältnisse und Textsorten.

Literaturverzeichnis

1. Ammon U. Standard und Variation: Norm, Autorität, Legitimation / U. Ammon. – 2005. – S. 28–40.
2. Burger H. Mediensprache / H. Burger. – Berlin, 2005. – 262 S.
3. Eichinger L. Standardnorm, Sprachkultur und die Veränderung der normativen Erwartungen / L. Eichinger. – 2005. – S. 363–381.
4. Entwicklungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache/hrsg. von Karl-Ernst Sommerfeldt. – 1. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988. – 267 S.
5. Löffler H. Wieviel Variationen verträgt die deutsche Standardsprache? // Begriffsklärung: Standard und Gegenbegriffe / H. Löffler. – 2005. – S. 7–27.
6. Lüger, Heinz-Harald. Pressesprache / Heinz-Harald Lüger. – Tübingen, 2009. – 280 S.
7. Radtke I. Soziologische Untersuchungen sprachlicher Variation und ihre Folgerungen für den Sprachunterricht // Beitr. Zu den Sommerkursen / I. Radtke. – München, 1975. – 300 S.

Анотація. У статті розглядаються основні риси сучасної німецької преси, як відображення тенденцій розвитку сучасної німецької літературної мови, які полягають у критичному осмисленні попередньої системи соціально-політичних цінностей суспільства.

Ключові слова: німецькомовна преса, засоби масової комунікації, друковані засоби масової комунікації, літературна мова.

Summary. Perhaps the one factor that arises from an examination of German media is the importance it plays in German intellectual life and debate. Indeed, German media is one of the most powerful opinion makers in European, or indeed world, media for it is a highly analytical and critical tool that leads to articulation of important subjects. At the beginning of the twenty-first century, Germans debate about their past, especially under Hitler, and also turn a critical eye to politicians in their midst. The early 2000s witness a mood of disillusionment with the electorate, particularly the disgrace of former Chancellor Helmut Kohl who allegedly received large amounts of campaign contributions from industry sources. Critical analysis is the hallmark of the modern German press. Particularly at the national level, the outlook for the media in the twenty-first century is inextricably bound up with the existence of the public broadcasting networks, both radio and television. The most fundamental question is whether there is a role for state subsidized electronic media in Germany at all or whether full privatization is necessary or desirable. One problem with public broadcasting systems is the amount of investment needed for both new technologies and programming, a cost that is usually not borne by license fees or state budgets that are increasingly looking to be reduced rather than increased. In order to raise this kind of money, public broadcasting stations need to become more commercial or more revenue oriented and in order to do that, they must emulate the existing commercial operations. In the early 2000s, advertising provides roughly one-third of television revenues and one-fourth of radio revenues. If public broadcasting stations are to become more financially viable, this proportion must surely increase. They must now find a new niche in an increasingly commercial media.

At the international or global level, much like in the rest of the western world, the mission of the German media is to embrace the phenomenon of globalization. The late 1990s saw the growth of large media conglomerates, of which Germany had a significant number. These conglomerates embarked upon a strategy of vertical and horizontal integration marked by convergence of telecommunication and information technology and in particular the integration of print media, broadcast media, and the Internet. By the year 2002 as the stock market was reflecting increasing difficulty and excessive cost in achieving that convergence, the wisdom of such convergence was being reexamined. With the importance of large media conglomerates to Germany, any strategic miscalculation could have a significant impact on German economy as a whole. Thus, the outlook for the twenty-first century must be one of guarded optimism, fuelled by the incredible success story of the past sixty years but possibly tempered by the structural difficulties and rigidities that once made the economic miracle happen.

Key words: German press, mass media, print media, language.

Отримано: 14 серпня 2017 р.

ЗАЙМЕННИКИ У СКЛАДІ ХУДОЖНЬОЇ АНАФОРИ ЯК СТИЛЕТВІРНІ ЕЛЕМЕНТИ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ

Як відомо, стилетвірні елементи творчості поетів включають тематику творів і комплекс стилістичних прийомів та засобів їхньої реалізації. З огляду на це особливої ваги набувають спостереження вчених над поетичним текстом як цілісною системою (В. В. Дятчук, С. Я. Єрмоленко, Т. А. Коць, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Г. М. Сютя та інші дослідники). Використання автором певних, а часом і пріоритетних стилістичних фігур накладає відбиток індивідуальності на його стиль, тому вивчення ідіостилію письменника передбачає й обов'язковий аналіз усього арсеналу стилістичних фігур.

Погляд на займенники, що склався вже в науці (М. В. Леонова, В. М. Ожоган, М. І. Откупщикова, О. В. Падучева, О. М. Пешковський, М. Я. Плющ, О. М. Селіверстова, Л. М. Синельникова, Т. І. Сільман, О. С. Шевчук, Л. В. Щерба, Р. О. Якобсон та ін.) передбачає й їхню характеристику з огляду на особливості можливих стилістичних функцій. Займенники посідають своєрідне місце в лексичному складі мови. Як носії широкого узагальненого значення, вони знаходять різноманітні форми конкретизації в процесі мовлення і цим збагачують та ускладнюють мову, органічно й дуже глибоко входять в її плоть і кров [1, 89].

Гнучкість займенників, властивість їх бути носіями як абстрактного, так і конкретного значення, властивість міняти свої функції залежно від контекстуальних обставин – ознака широких стилістичних можливостей. Дослідники вже підкреслювали таку особливість займенників, як «широту їх застосування», а разом з тим і наявність у їхньому функціонуванні «особливої експресії» [1, 89].

Створення зв'язності тексту супроводжується виконанням прономінативами ролі слів-замінників, що дозволяє уникнути повторів і економно викласти окремі фрагменти тексту. Крім того, займенник є одним із найважливіших засобів зв'язку між реченнями та між частинами складного речення. Майже всі займенники здатні виконувати функцію заміщення, яка так само є ключовою у створенні зв'язності поетичного тексту. Пронімативи нерідко заміщають найменування цілих подій і складних ситуацій. Ця властивість зумовлює можливість розширення семантики займенників. Відзначаються особливі випадки вживання займенників, коли вони стоять замість імен або назв предметів, набуваючи у кожній конкретній ситуації специфічних рис та якостей функціонування тих назв, які вони замінюють [5].

Дослідженню семантики прономінативів у поетичних текстах приділяли увагу такі відомі вчені, як Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Я. І. Гін, С. Т. Золян, І. І. Ковтунова, Ю. М. Лотман, О. М. Селіверстова, Л. М. Синельникова, Т. І. Сільман, Л. І. Мацько, І. Б. Циганок, Р. О. Якобсон та інші. На сьогодні науковий інтерес до функціонування займенників у поетичному мовленні не послаблюється, що засвідчують праці О. А. Олексенко, Н. В. Петренко, О. О. Скоробогатової та інших науковців.

У контексті проблем поетичної морфології привертають увагу стилістичні фігури сучасної інтимної лірики, утворені за участі прономінативів, що й зумовило **постановку проблеми** цього дослідження.

Мета статті – виявити в текстах інтимної лірики як особливого різновиду поезії стилістичну роль займенників у творенні художньої анафори.

Займенник є однією з основних виражальних одиниць поетичного тексту, однак дотепер у цьому аспекті залишається ще малодослідженим. Він виступає носієм авторської суб'єктивно-об'єктивної оцінки, а отже, є активною стилістикою, носієм інтертекстуальності, маркером ідіостилію, виразником психологічного підґрунтя мовної особистості поета. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше робиться спроба окреслити особливості стилістичних фігур, утворених за допомогою прономінативів, у текстах сучасної інтимної лірики.

Слушною видається думка Н. В. Петренко, яка зазначає, що «займенники слугують для створення широкого діапазону поетичних ефектів, виконуючи при цьому основну частину конотативного навантаження». І далі «...у поетичному мовленні специфіка займенників полягає в тому, що їх семантика й актуалізований смисл не замикаються онтологічними властивостями та словниковим значенням, а розширюються і набувають перетворень завдяки особливим умовам функціонування» [4, 31].

Не можна не погодитися з думкою О. А. Мартиняк, що в художньому мовленні займенники є не лише доречними заміниками слів інших іменних частин мови, але й вдалими стилістичними засобами, що надзвичайно сконденсовано виражають широку палітру емоцій і почуттів [3].

Інтимній ліриці властиве багаторазове вживання особових займенників, що підкреслює глибини особисті відчуття або стан духовного світу поета. Трапляються випадки, коли особові прономінативи починають перший рядок вірша, тобто знаходяться у сильній позиції на початку. Повторюючись, вони утворюють стилістичну фігуру анафори.

Ми вже звертали увагу на високу частотність займенників у процесі творення стилістичної фігури анафори, оскільки анафорична функція (заміщення) є природною для цього класу слів на мовному рівні [2, 38]. Проте у цій розвідці мова йтиме про художню анафору, яка є не засобом організації висловлювання, слугуючи потребам мовної економії, а художнім засобом – використанням прономінатива як базового для вираження ідеї поезії: *Ти, наче із хвилі морської... Ти вся лазурова, як море... Ти, наче богиня Любові... Ти свящисся в кожному слові... Ти сяєш у кожній краплині, Ти пахнеш штормами і бризом!... Ти вибухнуть можеш сюрпризом! Яка ж ти, їй-богу, зваблива!.. Яка ж ти насправді незнана...* [12, 51]. У вірші В. Шовкошитного «Біля моря» *ТИ* – об'єкт кохання ліричного героя опиняється в центрі думок і забарвлюється усіма відтінками уяви. Закоханому здається, що все прекрасне, притаманне людині, зосереджується в коханій. Вона для нього сама досконалість, богиня, ідеал. Ліричний герой оспівує свою кохану, порівнюючи її з явищами природи, підкреслюючи цим її неповторність.

Ще на один яскравий приклад художньої анафори натрапляємо у вірші Ю. Іздрика «ти» (орфографія автора): *ти живеш у мені життям окремим... ти мені не говориш що буде з нами ти мовчиш наче ангел чи тихий демон... ти як інша моя потаємна сутність ти немов полотно під моїм портретом ти в мені наче ніл всепрониклої лімфи ти в мені наче лімб де чекання вічне... ти живеш у мені поміж пеклом і раєм... ти живеш у мені і в собі тримаєш все що ще залишилось в мені живого* [9, 55]. У цій поезії анафоричне вживання особового прономінатива *ТИ* створює змістовий стрижень поезії, актуалізує основну думку вірша, акцентуючи на любовній одержимості ліричного героя.

Крім однослівної займенникової анафори (лексичної чи морфологічної), трапляються випадки вживання багатослівної (синтаксичної). Наприклад, у поезії Ю. Іздрика «solvere» така анафора має вигляд предикативної конструкції, її функція полягає у вираженні наскрізної для поезії думки про палкість почуттів ліричного героя, про його прагнення до єдності з коханою: *розчиняюсь в тобі і стає медовою кава розчиняюсь в тобі і міцнішим робиться чай розчиняюсь у тобі і розчин наш трохи гіркавить... я розчиняюсь в тобі – бачиш? я розчиняюсь в тобі – знаєш? я розчиняюсь в тобі плічем це ще хоч щось та для тебе значить? я розчиняюсь у тобі сміхом... я розчиняюсь у тобі снігом... я розчиняюсь у тобі мила я пропадаю в тобі сучко я розчиняю свою силу я здобуваю твою гнучкість* [9, 89].

У поезії В. Крищенка «Ми з тобою дуже різні» спостерігаємо анафору, утворену особовими займенниками *МИ*, *ТИ*: *Ми з тобою дуже різні, Бо ти рання, а я пізній, Бо ти рання, як світанок, Що схід сонця поганя. А я пізній, наче вечір, Що ліг втотою на плечі... І далі Ми з тобою дуже схожі – Не збагнеш відразу, може... Але очі, наші очі Схожі мають кольори. Ми з тобою дуже схожі – Й розлучитися не зможем, Хоча ти ідеш угору, А я йду уже згори* [10, 91]. Вираз «ми з тобою» має соціативну семантику, яка в тексті, завдяки входженню анафори до складу антитези, членується на семантику займенників *Я* і *ТИ*, яка зіставляється й протиставляється, виражаючи сутність вірша.

Подібний приклад входження анафори до складу антитези знаходимо в інтимній поезії Д. Павличка «Ми такі холодні»: *Ми такі холодні, Ми такі палючі, Може, ми в безодні, Може, ми на кручі. Ми такі подібні, Ми такі не схожі. Ми бездарні й здібні На любовнім ложі. Ми такі це юні, Ми такі вже сиві, Добре нам це в клуні, Зле – на голій ниві...* [11, 190]. Анафора, виражена особовим прономінативом *МИ* та вказівним *ТАКІ*, є складником антитези, яка заґрунтована на протиставлюваній семантиці ознаково-предикатних слів і назв локусу.

Анафора в поезії В. Шовкошитного «Шукаю брід» теж виражена предикативною конструкцією із семантикою заперечення, до складу якої традиційно входять особові прономінативи *Я*, *ТИ*: *Мені не йти тобі услід – Твоя хода – понад водою!.. Мені не йти тобі услід – Не вистачає крил для злету... Мені не йти тобі услід – Кривавляться душі порізи... Мені не йти тобі услід: Ти йдеш – пливеш понад водою!..* [12, 42]. Предметом художнього вираження у вірші є світла печаль нерозділеного кохання. Поетика твору побудована на анафорі «мені не йти тобі услід», за якою криється глибокий підтекст недосяжності коханої, нездійсненності прагнень ліричного героя.

У вірші В. Шовкошитного «Що в імені твоєм?» анафора утворена за участі присвійного прономінатива *ТВОЄ*: *В твоєму імені хлюпочеться життя. В твоєму імені гуляє вільний вітер... В твоєму імені – і полум'я, і дощ: І скупане, і сонцем обігрите... В твоєму імені ширяє світлий дух – Краплиночка тебе, твоє безмежжя...* [12, 55]. Повторенням займенника *ТВОЄ* автор акцентує увагу читача на безмежності, нескінченності почуття кохання до ліричної героїні. Для нього її ім'я – то цілий всесвіт, воно найкраще з усіх імен на світі.

В еротичній поезії М. Савки «Що він казав тобі, Анно» анафора, утворена за допомогою особових займенників *ВІН, ТИ*, становить частину питального речення: *Що він казав тобі, Анно, припавши губами... Що він казав тобі, Анно, плазуючи долі?.. Що він казав тобі Анно, схопивши рукою... Що він казав тобі, Анно, стискаючи стегна... Що він казав тобі, Анно, торкнувшись до квітки... Що він казав тобі, Анно, коли ви упали?.. Що він казав тобі, Анно, як рушили стіни...* [8, 209]. Частотність уживання рядка «що він казав тобі, Анно» дуже висока – 7 разів, це призводить до нагнітання смислового акценту, який припадає на анафору. У цьому вірші спостерігаємо один із тих поодиноких випадків, коли лірична героїня (*ТИ*) у творі не безіменна. За прономінативом *ВІН* криється незнайомиць, що викликає зацікавлення читача, інтригує його.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує, що займенники беруть активну участь у творенні стилістичних засобів і фігур у поетичних текстах інтимної лірики, зокрема художньої анафори, яка може бути частиною антитези. Традиційно це особові (*Я, ТИ, ВІН, МИ*) та семантично співвідносні з ними присвійні займенники. Повтори, до складу яких входять прономінативи, виконують важливу художню функцію, оскільки, акцентуючи на певних антецедентах, слугують для вираження провідної думки поезії – зазвичай ідеї палкого чи нерозділеного кохання. Особливості стилістичних фігур, утворених за участі прономінативів у текстах інтимної поезії, указують на широкі семантико-стилістичні можливості займенників, вивчення яких і вважаємо **перспективою** подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Харків, 1958. – 228 с.
2. Калашник О. В. Займенник як засіб творення стилістичних фігур / О. В. Калашник // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця, 2016. – Вип. 32. – С. 37–41.
3. Мартиняк О. А. Займенникові засоби виразності в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські» / О. А. Мартиняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Вип. 49. – Острог, 2014. – С. 208–211.
4. Петренко Н. В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Петренко. – Херсон, 2008. – 205 с.
5. Петренко Н. В. Займенник як засіб реалізації інтегративності поетичного тексту [Електронний ресурс] / Н. В. Петренко. – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/1618/1/ЗАЙМЕННИК%20ЯК%20ЗАСІБ%20РЕАЛІЗАЦІЇ%20ІНТЕГРАТИВНОСТІ%20ПОЕТИЧНОГО%20ТЕКСТУ.pdf>.
6. Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / О. Н. Селиверстова. – Москва : Наука, 1988. – 151 с.
7. Скоробогатова Е. А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени) : Монография / Е. А. Скоробогатова. – Харьков, 2012. – 480 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Біла книга кохання: Антологія української еротичної поезії. – Тернопіль, 2008. – 288 с.
2. Іздрик Ю. Календар любові / Ю. Іздрик. – Львів, 2016. – 431 с.
3. Крищенко В. Д. Час одкровення: Поезії / В. Д. Крищенко. – Київ, 2015. – 352 с.
4. Павличко Д. В. Таємниця твого обличчя / Д. В. Павличко. – Київ, 2015. – 240 с.
5. Шовкошитний В. Торкнутися небес / В. Шовкошитний. – Київ, 2010. – 205 с.

Анотація. У статті з огляду на стилістичні можливості займенників проаналізовано участь прономінативів у творенні стилістичної фігури анафори в текстах сучасної інтимної лірики. Виділено типи вживаних займенників. Схарактеризовано контекстуальну семантику прономінатива як базового для вираження ідеї поезії. Указано на особливість уживання такої художньої анафори в складі антитези.

Ключові слова: займенник, стилістичні функції, стилістичні фігури, поетичний текст, художня анафора, інтимна лірика.

Summary. The article has analyzed, in view of the stylistic possibilities of pronouns, the participation of pronominates in the creation of an anaphoric figure of speech in the texts of modern intimate. The types of used pronouns are highlighted. It is described the contextual semantics of the pronominate as the basis for expressing the idea of poetry. It is indicated on the peculiarity of using such artistic anaphora as part of the antithesis.

Attention is drawn to modern intimate lyrics figures of speech, formed with the participation of pronominates in the context of problems of poetic morphology, which led to the statement of the problem

of this research. The purpose of the article is to find in the texts of intimate lyrics as a special kind of poetry the stylistic role of pronouns in the creation of artistic anaphora.

The pronoun is one of the main expressive units of poetic text, but still is poorly investigated in this aspect. It acts as the carrier of the author's subjective-objective assessment, and, therefore, is an active stylistic system, an intertextuality carrier, an idiostyle marker, an expression of the psychological basis of the poet's linguistic personality. The scientific novelty of this research is that for the first time it is made an attempt to outline the features of figures of speech, created with the help of pronominals in the modern intimate lyrics texts.

The analysis of the actual material confirms, that the pronouns are actively involved in the creation of stylistic tools and figures in the poetic texts of intimate lyrics, especially the artistic anaphora, which may be a part of the antithesis. Traditionally, these are personal (I, YOU, HE, WE) and semantically correlated with them possessive pronouns. Replays, which include pronominals, perform important artistic function, because focusing on certain antecedent, serve to express leading poetry thoughts – usually passionate or unrequited love. The peculiarities of figures of speech formed with the use of pronominals in the texts of intimate poetry indicate the broad semantic and stylistic possibilities of pronouns, the study of which is considered to be the prospect of further research.

Key words: pronoun, stylistic function, figures of speech, poetic text, art anaphor, intimate lyric.

Отримано: 21 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2+81'373

С. О. Каленюк

МАРКЕРИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЛЕКСИКОМУ В ЗМІ МИКОЛАЇВЩИНИ: СМИСЛОВІ КОНЦЕНТРИ ТА ФУНКЦІЙНІ ВЕКТОРИ

На сьогодні актуальним є дослідження мови мас-медійного простору, оскільки саме ЗМІ найшвидше реагує на якісні та кількісні зміни активного словника українців та відображає це на своїх сторінках.

Мета статті – виділити та проаналізувати лексеми, що належать до суспільно-політичної лексики української мови, згрупувати за тематичними групами, дослідити вплив змін в Україні на формування тематичних груп суспільно-політичної лексики, визначити екстралінгвальні чинники, що зумовлюють процес лексичної неологізації мови засобів масової інформації.

У лінгвістичній літературі існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. І. В. Холявко пропонує розширене та узагальнене визначення «суспільно-політична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично та фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму» [8, 55].

Більшість визначень суспільно-політичної лексики об'єднує те, що, по-перше, вони є соціологічно спрямованими, по-друге, основною системою дослідники вважають систему понятійно-сміслових сфер, на яких базується ця лексична група (Ю. А. Бельчиков, А. А. Бурячок, Т. Б. Крючкова та ін.).

Останнім часом активізувався науковий підхід лінгвістів до дослідження мови мас-медіа як визначального чинника динаміки лексико-семантичних та словотворчих процесів української мови. У монографії «Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації)» О. Стишов стверджує, що «мова українських мас-медіа віддзеркалює стан сучасної української мови, відбиваючи її багатofункціональність, ступінь інтелектуалізації, оновлення і стилістичне перегрупування словника» [5, 8–9]. С. Єрмоленко визнає мовну практику ЗМІ як таку, що відіграє визначальну роль у виробленні мовного стандарту, формуванні мовних смаків, моди на слововживання.

Загальновідомо, що ядром лексичного складу мас-медіа є суспільно-політична лексика. Зміна влади, ідеології, політичного устрою в державі неодмінно призводить до появи змін у лексиці суспільно-політичного характеру, що постійно проникають у ЗМІ [6, 96]. Працюючи над дослідженням, ми з'ясували, що СПЛ розділяється на тематичні підгрупи. На загальноукраїнському рівні це питання висвітлювали такі мовознавці, як Л. Л. Михайленко, Н. О. Яценко, Г. Шаповалова та ін.

Л. Л. Михайленко у дисертації на тему «Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі мови українських ЗМІ)» говорить про

те, що ключові концепти СПЛ відображають уявлення мовної спільноти про суспільно-політичну сферу життя. Вони представляють усю суспільно-політичну лексику, оскільки вербалізують модель керуючого відношення суб'єкта та об'єкта влади. Концептуальні домінанти СПЛ мають неабияке значення для всієї лексики цієї сфери, оскільки людська свідомість виділяє, розрізняє, ідентифікує та групує предмети зовнішнього світу, що відображає за певними ознаками [3].

У статті «Політичні інновації в мові сучасних засобів масової інформації» Н. О. Яценко також пропонує власну класифікацію слів, що функціонують у рамках політичного дискурсу [9].

Ми проаналізували найвагоміші тематичні підгрупи, котрі виділилися в процесі роботи з фактичним матеріалом. У мас-медійному просторі Миколаївщини функціонують такі тематичні підгрупи:

1. *Одиничне, відокремлене поняття як основа номенклатурної назви.* Попри розбіжності критеріїв розрізнення понять терміна та номенклатури всі дослідники однотайно зауважують, що в основі терміна лежить загальне поняття, а в основі номенклатурної назви – одиничне. Отже, номенклатурою називаємо перелік (сукупність) назв (номенів) конкретних об'єктів певної галузі, науки, техніки, мистецтва тощо (на відміну від термінів, які позначають абстраговані узагальнені поняття).

Номенклатурними назвами в політичному дискурсі за цими визначеннями варто вважати посади представників влади у державі. Цю категорію в класифікації яскраво підтверджено великою кількістю прикладів із миколаївських ЗМІ: «*Забезпечення легальної зайнятості населення та недопущення використання роботодавцями найманої праці без належного оформлення трудових відносин – саме на таку актуальну тему спілкувалась журналістка Галина Щерба із гостем програми «Це вас хвилює» Дмитром Розуменком, заступником директора Департаменту соціального захисту населення Миколаївської облдержадміністрації»* [ОДТРК від 19.03.2015 р.]; «*Нам потрібна стійка більшість, щоб парламент і Президент працювали в унісон, щоб ті реформи, які ми запланували, ті законопроекти для реформування всіх сфер нашого життя, які вже підготовлені, були розглянуті та прийняті у найкоротші терміни»* [РП № 43 (3330), 16–23 жовтня 2014 р.]; «*Підтримав свою матір і заступник прокурора Заводського району Миколаєва Руслан Данилюк, який також поклав на стіл нового прокурора області рапорт про звільнення»* [РП № 32, 6 серпня 2015 р.].

2. *Назви відомств, органів у структурі державного управлінського апарату.* Поширеними в статтях та на інтернет-сторінках є назви установ, структурних підрозділів, тобто загалом відомств та органів, що регулюють діяльність у суспільно-політичній сфері життєдіяльності народу.

Ці поняття також характеризуються своєю універсальністю. Державна система таких установ передбачає ідентичність у кожній області нашої держави. Це означає, що усі вони притаманні мас-медійному простору на всеукраїнському рівні, наприклад: «*Вночі до чергової частини Вознесенського МВ УМВС України в Миколаївській області з приймального відділення центральної районної лікарні надійшло повідомлення про те, що до них було доставлено 24-річного молодика з проникаючим пораненням грудної клітини, відкритим пневмотораксом»* [ОДТРК від 15.11.2015 р.]; «*Про це він сказав під час виїзного засідання Державної комісії з надзвичайних ситуацій у Запоріжжі»* [ОДТРК від 05.01.2015 р.]; «*Упродовж вихідних днів до УМВС України в Миколаївській області надійшло 506 заяв та повідомлень громадян про кримінальні правопорушення та інші події»* [ОДТРК від 06.01.2015 р.].

3. *Фундаментальні лексеми політичного дискурсу.* В сучасній Україні ідеї політичного плюралізму та багатопартійна політична система дістала своє закріплення на конституційному рівні, що виражається у визнанні права громадян на об'єднання в політичні партії та громадські організації. Політичні партії в Україні намагаються сприяти формуванню та вираженню політичної свободи громадян, беруть участь у виборах. Крім Конституції, статус політичних партій в Україні закріплено в Законі України «Про об'єднання громадян», а також у виборчому законодавстві.

У словнику українців з'являються слова, що позначають людей, які належать до конкретних партій. Про партійну систему, ідеологічні рухи та їх учасників пишуть на шпальтах миколаївських газет, говорять на телебаченні та радіо, наприклад: «*На ТРК «Миколаїв» політичні партії отримали ефірний час у наступному порядку: сьогодні, 16 жовтня 2016 р., агітуватимуть за себе політична партія «БЛОК ЛІВИХ СИЛ УКРАЇНИ» о 19:00 та політична партія «СИЛА ЛЮДЕЙ» о 20:20 за київським часом»* [ОДТРК від 16.09.2016 р.]; «*Порошенківці відкрили громадську приймальню»* [ОДТРК від 27.10.2015 р.]; «*Прокуратура відсуджує бомбосховище, що приватизував депутат-«бютівець»* [РП № 4 22 січня 2015 р.].

Варто зазначити, що активний вжиток назв політичних партій, рухів, ідеологічних течій та їх учасників спостерігається у період передвиборчої кампанії.

4. *Роль суспільно-політичної лексики в організації воєнної безпеки держави.* Особливо актуально сьогодні, на жаль, у всіх ЗМІ є тема військово-воєнної діяльності на території України.

Ми живемо в епоху народження нової країни. Революція гідності, анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі змінили Україну та кожного з нас. Проїшов рік перших реальних перемог у євроінтеграції та народження сильного громадянського суспільства.

Із кінця 2013 року та до сьогодні Україна, її народ пережили надзвичайно багато жахливих, доленосних подій. Кожна із цих подій знайшла своє відображення в словниковому запасі української мови. Актуалізувалися слова, що не вживались у мирний час, з'явилися нові, в яких була потреба для найменування процесів, явищ, подій.

Миколаївський медіа простір зображає події як всеукраїнського рівня, так і ті, що стосуються безпосередньо жителів міста та області.

У цій тематичній групі виділяємо ще декілька дрібніших підгруп. Перша з них – особи, які представляють командування армією, військовослужбовців або осіб, які безпосередньо стосуються військової справи. Розглянемо приклади: *«Воїни, які стоять сьогодні на захисті нашої країни, – кіборги, водії бронетехніки, десантники, інженери, працівники тилу, хлопці, які несуть службу на передовій та блокпостах, – передають вітання Україні, землякам, рідним, коханим та побратимам»* [ОДТРК від 015.12.2016 р.]; *«За минулу добу в зоні АТО загинув один український військовослужбовець, ще п'ятеро поранені»* [ОДТРК від 25.10.2016 р.]; *«Конфлікт в Україні буде тривати доти, доки українська влада не домовиться з проросійськими бойовиками-сепаратистами в Донецькій і Луганській областях»* [ОДТРК від 09.02.2016 р.].

Наступна підгрупа охоплює поняття довкола концепту «війна» – це саме слово війна, й лексеми, що описують його з різних сторін, наприклад: воєнна техніка *«Колектив Южноукраїнської станції юних техніків передав військовослужбовцям окремої аеромобільної бригади унікальний літак-безпілотною»* [ОДТРК від 05.12.2016 р.]; концепт «війна» *«По-перше, потрібно зупинити війну будь-якою ціною, з розумінням того, що в ній переможців не буде»* [ОДТРК від 05.12.2016 р.]; загальні військові поняття *«Необхідно захистити наших вояків та зміцнити армію, розібратися в причинах братовбивства та запровадити на законодавчому рівні забезпечення миру, спокою і стабільності на сході держави»* [ОДТРК від 19.03.2016 р.]; *«Як війна змінює свідомість людини? Як адаптуватися до умов воєнного часу? Що таке посттравматичний стресовий розлад?»* [ОДТРК від 20.02.2016 р.]; *«Співробітники Служби безпеки України затримали громадянина України, 1972 року народження, який за завданнями спецслужб РФ організовував диверсії на території Дніпропетровської області для дестабілізації ситуації у мирному регіоні»* [РП № 41 02.10–09.10.2016 р.].

5. *Найменування соціальних процесів дезорганізації суспільного життя.* Загалом слів, що належать до суспільно-політичної лексики та обслуговують різні сфери, існує дуже багато.

Концепт «суспільство» з політичним акцентом сьогодні асоціюється в людей з проявою патріотизму, народним єднанням, демонстрацією власне українського, возвеличенням народного надбання. Розглянемо детальніше: *«Патріотизм і свою любов до рідного краю демонстрували того дня усі – від малого до старого»* [РП № 42 09.10–16.10 (2016)]; *«Національна символіка, вишиванки, патріотичні пісні, караоке. Чого лишень вартий молодіжний стріт-арт»* [РП № 42 09.10–16.10 (2016)]; *«Це дає нам сили для боротьби за незалежність та цілісність України»* [РП № 41 02.10–09.10 (2016)].

В економічній лексиці чітко простежуємо як позитивні, так негативні мовні одиниці, що пояснюються нестабільною ситуацією, наприклад: *«Бачачи, як життя моїх земляків з кожним роком погіршується, як розвалюється економіка, як росте безробіття і зубожіє народ, я зрозумів, що з таким багажем негативу неможливо далі жити»* [РП (№ 37 (3324), четвер, 11 вересня 2016 р.]; *«Тому головне завдання влади – запустити економіку. І всі реформи, започатковані зараз, спрямовані саме на це», – зауважив він»* [ОДТРК від 20.03.2016 р.].

Журналісти регулярно порушують релігійні теми в інформаційному просторі. Часто зустрічаємо привітання із християнськими святами, до студії на інтерв'ю запрошують служителів церков, які в такі складні часи намагаються донести суспільству основи взаєморозуміння між людьми. Газети, телебачення та радіо постійно використовують лексику релігійної підгрупи: *«14 жовтня ми відзначаємо одне із найдавніших християнських свят – день Покрови Пресвятої Богородиці. З давніх-давен козаки вважали Божу Матір своєю покровительською та заступницею»* [РП № 41 (3328), 2–9 жовтня 2016 р.]; *«Я готовий відроджувати християнську духовність, бо саме з цього починається наш народ. Будемо мати віру – матимемо й достатки, бо лише тому Бог дає, хто готовий на самопожертву заради іншого»* [РП № 37 (3324), четвер, 11 вересня 2016 р.]. Природа інформаційного простору полягає в швидкому реагуванні на те, що відбувається в житті народу.

Отже, мас-медіа Миколаївщини відображають актуальні події, використовуючи сучасний словниковий запас. Словники сучасної української мови на сьогодні не фіксують значної кількості неолексем. Але невдовзі вони невідворотно поповняться словами, що відобразатимуть дійсність. Адже засоби масової інформації – це мобільний засіб продукування, збереження та відтворення нових понять, явищ, подій сучасності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навч. закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
3. Михайленко Л. Л. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі мови українських ЗМІ) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лариса Леонідівна Михайленко ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2009. – 19 с.
4. Рідне Прибужжя / засн. : облрада, ОДА, редакція газети. – 1991, січень. – Миколаїв: «Газетно-журнальне видавництво миколаївської обласної ради», 1991. – 4 шпальти. – Щотижн. – 2014–2016, № 1–52 (РП).
5. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія / Олександр Анатолійович Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
7. Український Південь : загальноукр. тижн./ засн.: Миколаївська крайова організації НРУ, – 1993, листопад. – Миколаїв, 1993. – 2 шпальти. – Щотижн. 2014–2016, № 1–46 (УП).
8. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : Дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Ірина Вікторівна Холявко ; Кіровоградський держ. пед. ун-т. ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 229 с.
9. Яценко Н. О. Політичні інновації в мові сучасних засобів масової інформації / Н. О. Яценко // Наукові праці [Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка]. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2009. – Вип. 20. – С. 777–779.

Анотація. У статті виділено та проаналізовано лексеми, що належать до суспільно-політичної лексики української мови, згруповано за тематичними групами, досліджено вплив змін в Україні на формування тематичних груп суспільно-політичної лексики, визначено екстралінгвальні чинники, що зумовлюють процес лексичної неологізації мови засобів масової інформації.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, мова засобів масової інформації, концепт, дискурс, мас-медіа, термін.

Summary. The article is devoted to the problem of the functioning of sociopolitical vocabulary in the media of the Mykolayiv region from the point of view of their potential in verbal representation of changes in the relevant spheres of Ukrainian statehood. It is noted that this group of words is included in the core of the lexical composition of the modern mass media. It is accentuated by the heterogeneous composition of these words, their non-identical genesis, semantic and phraseological dynamism. The author draws attention to the sociological orientation and expressed semantic load of these lexemes. The author found this out thanks to a brief review of the dissertational works of scientists (O. Stishov, S. Ermolenko, L. Mikhailenko and others). Also due to this, it was possible to delineate the main functional dominants of key concepts of sociopolitical vocabulary. They include the formation of a holistic view of the sociopolitical life of the society and the modeling of relations between objects and subjects of power.

The markers of the sociopolitical vocabulary, recorded in the texts of the Mykolayiv periodicals, are distributed by thematic groups. There are five such groups. The first group contains the words in which the single concept is perceived as the basis of the nomenclatural name. The second group consists of the names of departments, bodies in the structure of the state administrative apparatus. The third group is represented by the fundamental lexemes of political discourse. The fourth group includes military words. This group also has its own taxonomy: the concept «people», who are engaged in military affairs or are related to it, and the concept «war» with the names of weapons, military equipment and other military concepts. The fifth group contains the names of social processes of disorganization of public life.

Conclusion: each formed thematic groups contains not only words recorded in lexicographic publications, but also neo-lexemes. The author explains that the appearance of this trend provoked by the specifics of the information space.

Key words: *sociopolitical vocabulary, mass media, concept, discourse, mass media, term.*

Отримано: 16 червня 2017 р.

УДК 811.61.2

Г. П. Карпенко

АНАЛІТИЧНІ НОМІНАЦІЇ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛОГІСТИКИ

Активний розвиток логістики в Україні призвів до посилення зацікавленості і галузевих фахівців, і термінознавців до проблем її термінології. Розв'язання цих проблем тривалий час обмежувалося лише діяльністю авторів навчальних посібників, яким потрібно було викласти основні знання з логістики в доступній для студента формі, супроводивши виклад невеличкими словничками та глосаріями термінів логістики. Водночас почалося інтенсивне вивчення новітніх термінологій – інформатики, нанотехнологій, корпусної лінгвістики тощо з метою укладання відповідних термінологічних словників. Тому вивчення терміносистеми логістики постає актуальним завданням сучасного термінознавства.

Дослідники спорадично звертаються до проблем термінології логістики [20, 6–18; 19, 123–128; 21, 130–135; 22, 101–119; 11], оскільки без її систематизації й упорядкування неможлива якісна комунікація між учасниками логістичних процесів. Однак фахівці-філологи логістичній терміносистемі приділяють значно менше уваги. Зокрема, можна вказати на окремі праці, у яких порушено проблеми історії термінів логістики [8–9], їхньої стандартизації та кодифікації [12], а також викладено засади укладання термінологічного словника цієї галузі [4].

Термінологія логістики інтенсивно розвивається, що зумовлює появу нових термінологічних номінацій. Це не завжди терміни-однослови. Поширеною є тенденція до утворення термінів-словосполучень, які містять два та більше компонентів. Зрозуміло, що процес творення аналітичних термінів здавна цікавить термінознавців. В.П. Даниленко вважає, що ці терміносполуки творяться синтаксичним способом, який у термінознавстві потрактовують дещо ширше, ніж у літературній мові загалом: до нього входять не лише лексикалізовані словосполучення на зразок слова *сьогодні* тощо, а й термінологізовані сполучення, які відповідають одному поняттю і є найменуванням цього складного поняття (*білий вірш, елементарна частка, нервова система* тощо) [5, 84]. Дослідниця підкреслює також, що марно пов'язувати цей спосіб термінотворення із сучасністю, бурхливим і комплексним розвитком наук (тобто екстралінгвістичними чинниками), оскільки він притаманний і раннім термінологіям як необхідний спосіб передавання спеціальних понять [Там само, 84–85].

Сьогодні проблемі структури й меж терміна, одній із найбільш актуальних у термінознавстві, присвячено багато розвідок [1–3; 6–7; 10; 13–18; 23–24 та ін.]. Для найменування неоднослівних термінів дослідники використовують такі номінації: *багатокомпонентний термін, полікомпонентний термін, складений термін, складний термін, складена назва, складене найменування, термінологічне сполучення, термінологічне словосполучення, термін-словосполучення, терміносполучення, словосполучення термінологічного типу, словосполучення термінологічного характеру, термінологізоване словосполучення, аналітичний термін, термінологічний зворот, термінологічний фразеологізм, складний фразеологічний термін, словосполука-термін, багатослівний термін, конвенціоналізм, конвенціональне сполучення, комплікативне сполучення, терміноване словосполучення, термінологічна словосполука* та інші [24, 34].

Мета статті – дослідити аналітичні терміни логістики в структурі логістичної термінології, з'ясувати питому частку таких термінів у загальній структурі терміносистеми, а також подати класифікацію структурних різновидів досліджуваної групи термінів.

Матеріалом статті слугують 1422 терміни, дібрані зі словників, наукових праць та навчальних посібників із логістики. Підрахунки показують, що терміносполуки становлять 1175 одиниць (82,6 %), тобто терміносистема логістики розвивається переважно за рахунок аналітичного термінотворення, й такий висновок кореспондує з дослідженнями науковців у інших галузевих терміносистемах (зокрема, Н.В. Разбегіна зазначає, що загальна кількість полікомпонентних термінів складає 67 % від усіх розглянутих нею термінів міжнародного права [18, 347]).

Серед аналітичних утворень у термінології логістики переважають двокомпонентні терміносполуки – їх 547 (46,6 % від загальної кількості аналітичних термінів). Як правило, вони номі-

нують родо-видові поняття. У цій групі виокремлюємо дві підгрупи – субстантивно-атрибутивні та субстантивно-субстантивні аналітичні утворення.

Субстантивно-атрибутивні терміносполучення побудовані за моделлю «іменник + прикметник», де головним словом є іменник, а прикметник пов'язаний із ним узгоджувальним зв'язком (у поодиноких випадках – приляганням): *авторизований дилер, агрологістичний ланцюг, аудит логістичний, аутсорсингова діяльність, аутсорсингова схема, базовий модуль, банківська логістика, бездокументний вантаж, беззбитковий розподіл, біржа товарна; буферні запаси; виробнича інфраструктура, витрати логістичні, військова логістика, вільне зберігання, вільне розміщення, вільний склад, віртуальна логістика* тощо. Переважно залежним компонентом у таких термінах виступає похідний відносний прикметник, однак в аналізованому масиві термінів є поодинокі поєднання іменника з прикметником, похідним від активного дієприкметника теперішнього часу, що не відповідає сучасній нормі, напр., *штовхаюча система* (ГУЛ, 366).

Нечисленними є терміносполучки, побудовані на основі зв'язку прилягання, в яких головним словом виступає іменник, а залежним – незмінюваний прикметник, напр., *вага бруто* (з італ. *brutto* – «поганий»); *вага нетто* (з італ. *netto* – «чистий»).

Меншою мірою представлена модель «іменник + іменник». Її ілюструють такі різновиди: 1. «Іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку»: *асортимент продукції, асоціація вантажовідправників, аутсорсинг бізнес-процесів, бюджет логістики, вага вивантаження, вага відвантаження, вантажообіг складу, визначення потреб, вилучення товару, витрати замовлень, витрати запасів, витрати капіталу, диверсифікація виробництва, дисципліна обслуговування* тощо. У таких терміносполучках головне слово виступає родовим поняттям, а залежне – видовим конкретизатором семантики стрижневого компонента: *договір – договір поручительства, договір поставки* (ТТК, 327; ТЛ, 109), *договір фрахту* (ГЛТ, 13) тощо. Аналізований матеріал містить один термін-епонім: *діаграма Ісікави* (КЕЛ, 537). 2. Модель «іменник у називному відмінку + іменник у місцевому відмінку з прийменниками *у / в, на*» (така модель представлена 6 прикладами): *бенчмаркінг у логістиці; запаси в дорозі, запаси у дорозі; логістика в будівництві; логістика в туризмі логістика на транспорті*.

У терміносистемі логістики серед двокомпонентних утворень зафіксовано також термін, утворений за допомогою сурядного зв'язку: *клейма і штамп*.

Трикомпонентні терміни логістики (490, близько 24 % полікомпонентних утворень) поширюють зазначені вище різновиди терміносполучень і побудовані за такими моделями. 1. «(Іменник + прикметник) + прикметник», тобто термін твориться за допомогою поширення двокомпонентного сполучення залежним від нього атрибутом-прикметником: *авіаційна транспортно-логістична діяльність, авіаційний транспортний вузол, автомобільний транспортний вузол, великий транспортний вузол*. 2. «Іменник + (іменник + прикметник)»: *адміністрування логістичної системи, аналіз ринкової інформації, вантажі для представницьких цілей, аналітична парадигма логістики базисна ставка фрахту, базисні умови поставки, геоекономічна логістична система, геоекономічні транспортно-логістичні процеси*. У таких термінах родовим поняттям є двокомпонентна сполучка іменника й залежного від нього прикметника, а видовим – ознака, виражена узгодженим із цією сполучкою прикметником. 3. «Іменник + (іменник + іменник)»: *аудит логістики фірми, бар'єри розвитку логістики* тощо, де головний компонент-іменник поширюється залежним від нього словосполученням «іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку».

Менш численна група терміносполук у логістиці – це чотири- і більшекомпонентні аналітичні утворення. Зокрема, аналізований матеріал містить 90 чотирикомпонентних терміноодиниці (близько 13 %). Вони утворені за моделями «(іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку) + (іменник у називному відмінку + прикметник)»: *база даних логістичних операцій, взаємозв'язок факторів зовнішнього середовища*; «(іменник у називному відмінку + прикметник) + (іменник у родовому відмінку + прикметник)»: *видова структура основних засобів, варіативно-ситуаційний принцип логістичного управління*. Видові поширювачі можуть уточнювати семантику трикомпонентних термінів, утворених за іншими моделями: *безперервні процеси поповнення запасів, внутрішнє виробниче середовище підприємства, внутрішній матеріальний потік сумарний, департаментизація логістичних систем управління* тощо. Такі чотирикомпонентні терміни можуть містити метафори: *глибина русла матеріального потоку*.

П'ятикомпонентні терміни – *векторна спрямованість русла матеріального потоку, витрати ведення переговорів і ухвалення рішень, витрати специфікації і захисту прав власності, виштовхуюча система управління матеріальними потоками*. Шість терміноелементів містять термінологічні сполучки *вертикальна векторна спрямованість русла матеріального потоку, концепція організації виробництва за умов логістичного управління* тощо; сім – *непрямий канал дворівневий, який передбачає двох посередників, непрямий канал однорівневий, який міс-*

тиль одного посередника, транспортний вузол в місцях з'єднання або перетинання декількох ліній; вісім – транспортний вузол, вхідний в оперативну зону терміналу залізничних станцій, дев'ять – канал товароруку за участю посередників дворівневий, який передбачає двох посередників. Максимальна довжина терміна в аналізованому матеріалі – 11 компонентів: *транспортний вузол з великими об'ємами навантажувально-розвантажувальних робіт і пов'язаних з цим технічних та комерційних операцій.* Очевидно, що подібні терміни не можуть задовольняти потреби користувачів у якісній фаховій комунікації через надмірну величину, тому вважаємо такі одиниці проміжним елементом у розвитку терміносистеми, з часом вони повинні бути замінені на коротші терміни зі збереженням семантики.

Отже, аналітичні номінації завдяки більшій конкретизації понять становлять переважну більшість в українській термінології логістики. Такі терміни сприяють систематизації або класифікації понять, які ґрунтуються на їхньому родо-видовому співвідношенні. Розглянуті структурно-семантичні особливості аналітичних логістичних термінів створюють підґрунтя для вивчення шляхів і способів їхнього творення, дослідження проблеми внормування та кодифікування в спеціалізованих словниках тощо.

Список використаних джерел

1. Білоусова О.І. Словосполучення термінологічного характеру в мові українського законодавства // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2012. – Вип. 12. – С. 43–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/digum_2012_12_8.
2. Гаращенко Л.Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації / Л.Б. Гаращенко // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2012. – Вип. 34. – С. 223–228.
3. Гаращенко Л. Аналітичні терміни загальнотехнічної галузі / Лілія Гаращенко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 96–100.
4. Григорак М., Казимилова І. Проспект словника «Логістика. Словник термінів» // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць / М. Григорак, І. Казимилова; відп. ред. І.С. Гнатюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 24–32.
5. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
6. Заверюченко М.П. Аналітичні номінації в українській метеорологічній термінології (семантика та структура) / М.П. Заверюченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Філологія. – 2016. – Вип. 74. – С. 159–163. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN//VKhIFL_2016_74_36.
7. Земляная Т.Б., Павлычева О.Н. Термины и терминологические сочетания: основные характеристики / Т.Б. Земляная, О.Н. Павлычева // Журнал научно-педагогической информации. – 2010. – № 2. – [Электронный ресурс] // 2010/40-02/102-zemlyanayapavlicheva.
8. Карпенко Г. Логістичні термінологічні студії в Україні / Галина Карпенко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. пр. / Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка; гол. ред. Каньоса П.С. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський: КПУ. – 2013. – С. 191–196.
9. Карпенко Г. Формування нової української терміносистеми логістики / Г. Карпенко // Українознавство. – 2013. – № 2. – С. 75–78.
10. Конопляник Л. Основні способи творення англійської науково-технічної термінології (на прикладі фізичних термінів) / Л. Конопляник // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Філологія (мовознавство). – 2014. – Вип. 19. – С. 148–152. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2014_19_31.
11. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії / Є.В. Крикавський. – Львів : Інтелект-Захід, 2004. – 414 с.
12. Купцова А.К. Проблемы формирования терминологий новых наук (на примере логистики): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Анна Константиновна Купцова; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 2007. – 17 с.
13. Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина / В.М. Лейчик // Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 62–67.
14. Луньо П.Є. Структурне моделювання трикомпонентних термінів конституційного права України / П.Є. Луньо // Дослідження з лексикології і граматики української мови: Збірник наукових праць за ред. проф. Попової І.С. – Дніпропетровськ, 2013. – № 14. – С. 79–87.
15. Михайлишин Б.П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б.П. Михайлишин // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 49–57.

16. Місник Н. Аналітичні терміни у складі термінології клінічної медицини / Н. Місник // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. пр.]. Вип. IV. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 193–194.
17. Овсейчик С.В. Формування української екологічної термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С.В. Овсейчик – К. : Інститут філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2006. – 20 с.
18. Разбегіна Н.В. Аналітичні номінації термінів міжнародного права / Н.В. Разбегіна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 58. – С. 346–349. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_58_132.
19. Сергеев В. Снова к вопросу о терминологии и околотерминологической возне вокруг логистики / В. Сергеев // Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 2008. – № 2. – С. 123–128.
20. Сергеев В.И. Еще раз к вопросу о терминологии в логистике и управлении цепями поставок / В.И. Сергеев // Логистика и управление цепями поставок. – М., 2006. – № 5 (16). – С. 6–18.
21. Стерлигов К.Б. Терминологическая база знаний и понятийная структура терминологии логистики и ее дефиниций / К.Б. Стерлигов // Логистика сегодня. – 2006. – № 2. – С. 130–135.
22. Стерлигова А.Н. Терминологическая структура логистики / А. Н. Стерлигова // Логистика и управление цепями поставок. – 2004. – № 4–5. – С. 101–119.
23. Толикина Е.Н. О системном соотношении терминологического словосочетания и фразеологической единицы / Е.Н. Толикина // Проблемы фразеологии. – М. – Л. : Наука, 1964. – С. 150–172.
24. Чуешкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Оксана Володимирівна Чуешкова. – Харків, 2002. – 200 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу полікомпонентних термінів логістики. З'ясовано, що синтаксичний спосіб термінологічної деривації, який полягає в творенні багатоконпонентних термінів, виявляє високу продуктивність у сучасних терміносистемах, зокрема в терміносистемі логістики. Схарактеризовано моделі багатоконпонентних термінів логістики.

Ключові слова: термінознавство, логістичний термін, спосіб термінотворення, аналітична номінація терміна, полікомпонентний термін, модель аналітичного терміна.

Summary. The active development of logistics in Ukraine has led to an increase in the interest of industry professionals and terminologists to the problems of its terminology. Solving these problems for a long time was limited to the activities of the manual's author, who had to show basic knowledge of logistics in the form available to students, accompanied their study by the small dictionaries and glossaries in logistics. At the same time, the intensive study of the latest terminology has begun – computer science, nanotechnology, case linguistics, etc., with the aim of compiling the appropriate terminological dictionaries. Therefore, the study of the terminology of logistics is an urgent task of modern terminology.

The article is devoted to the analysis of polycomponent terms of logistics. It was found out that the syntactic method of terminological derivation, which consists of creation of multicomponent terms, shows high productivity in modern terminology systems, in particular in the terminological system of logistics. Models of multicomponent terms of logistics are characterized. Among the analytical formations in the terminology of logistics prevail two-component terminological units – 547 (46,6% of the total number of analytical terms). They usually nominate genus-specific concepts.

In this group we distinguish two subgroups – substantively-attributive and substantively-substantive analytic creations. There are many three-component terms in the terminology of logistics. To a lesser extent, polycomponent terms, which consist of more than three words, are presented – in the analyzed material, analytical chains containing up to 11 components were recorded.

The article concludes that analytical nominations constitute the majority in the Ukrainian terminology of logistics due to the greater concretization of concepts, contributing to the systematization or classification of concepts based on their genus-species relation. Structural-semantic peculiarities of analytical logistic terms are considered. They provide the basis for studying the ways and methods of their creation, researching the problem of normalization and codification in specialized dictionaries, etc.

Key words: terminology, logistic term, method of terminology, analytical term nomination, multicomponent term, model of analytic term.

Отримано: 3 липня 2017 р.

КОМУНІКАТИВНА РОЛЬ АВТОРА В ПОСТМОДЕРНІСТЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: СТРАТЕГІЇ ВЗАЄМОДІЇ З ЧИТАЧЕМ

Актуальність обраної теми. Дослідження художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті належить до новітніх напрямів сучасної лінгвістики, зважаючи на актуалізацію комунікативних чинників у процесі створення та сприйняття художнього твору. Виокремлення чинників адресанта й адресата, що є безпосередніми учасниками художньої комунікації, потребує й залучення нових методологічних прийомів, серед яких пріоритетними є лінгвопрагматичні, зокрема, визначення стратегій і тактик мовленнєвої взаємодії мовця (автора) і реципієнта (читача). Стратегічний аспект дослідження уможливорює розгляд художнього тексту як дискурсивного явища, що має процесуальний і результативний складники. Процесуальність художньої комунікації передбачає витлумачення позицій автора і читача як дискурсивно детермінованих, а результативність – як образів автора і читача разом з відповідними текстовими категоріями адресантності та адресатності. У центрі уваги в нашій науковій розвідці – комунікативна поведінка мовця-автора, який є ініціатором спілкування з читачем, та вибір ним стратегій взаємодії та впливу на адресата. Такий підхід дозволить висвітлити специфіку художнього дискурсу в стратегічному аспекті та розглянути комунікативну роль автора як суб'єкта художньої комунікації.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Дослідження художнього твору в дискурсивно-прагматичному аспекті представлено в мовознавстві в останні кілька десятиріч: поступово від текстоцентризму і лінгвостилістичного аналізу художніх текстів лінгвісти перейшли до вивчення їх дискурсивної сутності, наголошуючи на релевантності текстово-дискурсивних категорій діалогічності (М. Кожина, Н. Кондратенко, О. Назаренко, Т. Плеханова, О. Селіванова та ін.), адресатності (У. Еко, О. Воробйова, Т. Губарева, І. Колегаєва та ін.), інтертекстуальності (Ю. Кристева, І. Арнольд, Л. Біловус, Г. Денисова, Н. Кузьміна, О. Переломова, Г. Сюта, Н. Фатеева, В. Чернявська та ін.) тощо. Образ автора в межах категорійних потрактувань художнього тексту представлено меншою мірою, оскільки його вивчення було зумовлено ідеями В. Виноградова [3], що передбачало й дублювання цього поняття як відповідної категорії – образу автора (В. Кухаренко). Проте наукова парадигма сучасного мовознавства, що об'єднує антропоцентризм з дискурсоцентризмом, зумовила скерування вектору дослідження до комунікативної позиції автора та притаманних йому інтенцій, стратегій, тактик і мовленнєвих актів у художній комунікації. Проблематика комунікативних стратегій (далі – КС) і тактик опрацьовано лінгвістами на матеріалі інших дискурсивних типів (Ф. Бацевич, О. Іссерс, Г. Почепцов, Т. Янко та ін.), але художній дискурс меншою мірою було розглянуто в лінгвопрагматичному аспекті (Дж. Сьорль, Н. Кондратенко, О. Криницька, Т. Плеханова, К. Седов та ін.). На нашу думку, сучасна українська постмодерністська проза потребує лінгвістичного аналізу саме в комунікативно-прагматичному аспекті, що зумовлено внутрішньою специфікою сучасного художнього дискурсу.

Мета статті – виявити комунікативні стратегії і тактики, характерні для комунікативної ролі автора у взаємодії з читачем, у сучасному українському художньому постмодерністському дискурсі. **Завдання роботи** – визначити поняття стратегії і тактики; схарактеризувати комунікативну роль автора в художньому дискурсі; проаналізувати специфіку мовленнєвої поведінки автора; представити основні стратегії, тактики і ходи, реалізовані автором-мовцем у постмодерністському художньому дискурсі.

Предмет дослідження – комунікативна поведінка автора художнього дискурсу, **об'єкт** – комунікативні стратегії і тактики мовленнєвої поведінки автора в сучасному постмодерністському дискурсі.

Матеріалом для аналізу слугували твори сучасних українських прозаїків Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, С. Жадана, І. Карпи та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зміна естетичних принципів художньої творчості в кінці ХХ ст. та поворот до постмодерністської естетики вплинули і на методологічний зсув у дослідженнях художнього тексту: Р. Барт проголосив постмодерністський текст вільним від авторського втручання як «смерть Автора» [1] та актуалізував роль читача як інтерпретатора та співавтору тексту. В літературознавстві цей підхід представлений низкою праць, у яких читач постмодерністських творів виступає не лише як «співучасник» комунікативної події в акті читання, а й як основний комунікативний суб'єкт, а автор займає другорядні комунікативні ролі (Р. Барт, Ж. Дерріда, Т. Гундорова, М. Зубрицька, О. Поліщук, І. Скоропанова, Р. Харчук та ін.), що вперше було обґрунтовано в межах теорії діалогізму М. Бахтіна [Бахтин]. У лінгвістиці цей

підхід передбачав домінантне вивчення категорії адресатності (Н. Арутюнова, М. Венгриянук, О. Воробйова, К. Олексій, Л. Пац та ін.). Проте трансформації художньої свідомості й посилення лінгвістичних підходів до аналізу художнього тексту потребує звернення до образу автора з комунікативно-прагматичних позицій.

Образ автора художнього дискурсу з цього погляду потрактовується як вияв комунікативної позиції мовця та реалізація комунікативної ролі адресанта. Комунікативна роль мовця передбачає наявність мотивів, цілей, інтенцій, емоцій, оцінок, відношень, очікувань реакції адресата та прилаштування до адресата. Мовець є ініціатором спілкування, для нього характерні «демонстрація власних соціальних і психологічних ролей, більша ініціатива в прийнятті рішень, більша комунікативна вага, визначення теми, стратегії і тактики для успішного впливу на адресата» [7, 66]. Як активний учасник спілкування, мовець обирає КС, оскільки задає напрям комунікативної взаємодії. У лінгвопрагматиці КС визначають як «когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах нестачі інформації про дії партнера» [5, 100]. Дослідники пропонують виокремлювати різні типи стратегій і тактик (Т. ван Дейк, О. Іссерс, О. Сковородников, Т. Янко та ін.), але ці підходи не є релевантними для художнього, зокрема постмодерністського дискурсу, зважаючи на специфіку вираження в ньому авторської позиції.

У постмодерністському художньому дискурсі комунікативна позиція автора реалізована передусім в наративному мовленні: мовець розповідає про перебіг подій, коментує їх від власного імені, характеризує героїв, спілкується з читачем. Потрібно взяти до уваги, що йдеться не про конкретного письменника, реальну історичну особу, а умовного автора художнього твору, оскільки письменник і автор, наявний у тексті, не є тотожними за комунікативними позиціями. Комунікативна роль автора не змінюється, вона задана вектором розвитку і конструювання художнього дискурсу, тому під час кожного акту читання залишається незмінною для читача: автор уже сказав усе, що хотів сказати. Проте реальний автор може змінювати свою комунікативну позицію та ставлення до читачів і персонажів, але його мовленнєва поведінка не належить до художнього світу твору. В. Виноградов вважав, що образ автора – це «концентроване втілення сутності твору, що об'єднує всю систему мовленнєвих структур персонажів в їх співвідношенні з оповідачем, розповідачем або розповідачами і через них є ідейно-стилістичним центром, фокусом цілого» [3, 118]. Здебільшого авторські стратегії репрезентовані в компонентах мегатексту – присвяті, епіграфі, коментарях, посиланнях, а також в авторських відступах. Проте й основний текст твору також організовано відповідно до обраних мовцем комунікативних стратегій.

Ми пропонуємо виокремлювати в основному тексті постмодерністського твору наступні стратегії, за допомогою яких автор здійснює взаємодію з читачами.

Наративна (оповідна) стратегія характерна для комунікативної позиції активного або нейтрального оповідача. Поняття наратора переважно використовується в літературознавстві на позначення вираження оповідної функції в художньому творі, проте наратор «конструюється в тексті і сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб'єкт, що має певні антропоморфні риси мислення та мови» [8, 65]. Звідси маркерами наративного мовлення є граматичні форми дієслів доконаного виду, подання подій у хронологічному порядку, динамізм оповіді, подієвість тощо. У постмодерністському художньому дискурсі основним репрезентантом наративної стратегії є 1-ої особа однини дієслівних форм і відповідні займенники, що вказують на мовця-оповідача, напр.: *Я відчув страх. Як звідси вибратися, подумав, куди веде цей чортів коридор? Кинувся шукати стіну, наткнувся рукою на щось тверде, на якісь металеві виступи й штирі, взявся бити рукою по чорній порожнечі, другою рукою намагаючись утримати виделки й ножі. Намацав рвані шпалери, з-під яких виступала прохолодна цегла, намацав вішак для одягу, намацав штори й капелюхи, хустки й целофан* (С. Жадан. Месопотамія). Наратив на мовному рівні представлений почерговим вживанням дієслів доконаного виду, що вербалізують хід подій. У цьому разі оповідач виступає як мовна особистість, безпосередній учасник описаної дії. Наратор веде оповідь або від імені 1-ої особи (експліцитний наратор), або від імені 3-ої особи (імпліцитний наратор). Для постмодерністського дискурсу характерний експліцитний наратор: за таких умов авторська позиція активна, мовець вступає в безпосередню взаємодію з читачем, а наратор збігається з внутрішньотекстовим автором, напр.: *Адже вибираємо ми одне, а відмовляємося від безлічі. Цю безліч Тарас Прохасько називає «невибраним». І стверджує, що вона набагато важливіша за «вибране». Він має рацію. Він знає. Адже він теж автор* (Ю. Іздрік. Флешка). Фіксуємо й вказівки на реальних осіб – у цьому випадку письменника Т. Прохаська, – на реальні події, тобто автор-наратор створює художній світ, що корелює і взаємодіє з реальністю. У такий спосіб здійснюється і перехід від уявного, потенційного читача, на якого розрахований будь-який художній твір, до реального адресата, який належить реальності, що конструює світ постмодерністського художнього дискурсу. Постмодерністська ризоматичність тут працює на багатоваріантність

читацького й авторського світів, що мають здатність перетинатися, і тоді можливий діалог між мовцем (автором-наратором) та читачем (адресатом).

Описова стратегія представлена в авторському монологічному мовленні, вона є додатковою до наративної, оскільки містить характеристики місця дії, портретні описи персонажів, статичні елементи художнього світу тощо. На мовному рівні описова КС реалізована за допомогою суб'єктних та об'єктних синтаксем: мовець фіксує предмети художнього простору, він мінімізує дію (звідси майже відсутність дієслівних форм) та надає перевагу перелікам предметів і явищ (звідси домінування іменникових конструкцій), напр.: *Ти вперто шукав вбиральню (незаперечна ознака ранкового сну), хоча навряд чи вона могла ховатися за якимись із цих височенних справді дубових двійчастих дверей з гладенькими випуцуваними мідними ручками* (Ю. Іздрік. Воццек). При цьому частотними є атрибутивні синтаксеми, що характеризують описані предмети. На відміну від оповіді, опис є статичним, він «призупиняє» перебіг подій, тому мовець за допомогою описів моделює художню картину світу. Якщо для звичайного художнього опису характерним є перелік суттєвих ознак предмета або явища, то в постмодерністському дискурсі такі ознаки часто є випадковими, другорядними і надлишковими. Зважаючи на це, автор-мовець не лише подає характеристики людини чи явища, а й взаємодіє з читачем: адресат змушений орієнтуватися в представлених характеристиках, створюючи для себе цілісний образ описаного явища через фрагментарність і безсистемність наведених ознак.

Специфічним засобом реалізації описової КС в постмодерністському художньому дискурсі є тактика «каталогових рядів», які охоплюють лексеми суб'єктної та об'єктної семантики іменникового типу на позначення предметів та осіб [6, 95], тобто подаються переліки субстантивів у вигляді поширених сурядних рядів різної семантики, функційним призначенням яких здебільшого є характеристика персонажів або опис місця дії, напр.: *Арнольд Горобець, український південь, русскоязычне населення, драматург-шістдесятник, популярний серед жіноцтва, але не більше, теж бородань, тільки гемінг'вейвського типу, професійний актор, п'яничка, блазень і картяр, щира душа, дотепник, ще раз п'яничка, пройдисвіт, вірний товариш, шалапут, танцюриста і мочиморда, кулінар, м'ясолюб, ласощохлист, у театрі грав Юлія Цезаря, монологи якого виголошує й зараз на певній стадії пиятики, розводячи їх при цьому латинізмами, матюками і цитатами з партійних документів* (Ю. Андрухович. Московіада). У наведеному прикладі в такий спосіб презентовано одного з персонажів твору: подано опис його зовнішності та характеру. Каталогів ряди охоплюють субстантиви та субстантивні словосполучення, в них рідко зустрічаються дієслівні форми, а вибір для опису одного висловлення (мікротексту) уможливорює репрезентацію цілісного фрагмента художньої дійсності.

Аргументативна стратегія представлена в монологічному авторському і персонажному мовленні, вона передбачають логічний виклад інформації, подання міркувань мовця або в формі внутрішнього мовлення (наратора чи персонажа), або у формі авторського мовлення, напр.: *З перспективи персонажів сюжету, себто мене й моєї приятельки, історія ця видається дивною, але не більше. Із перспективи ж автора, вибачте, Автора цієї (усіх інших) історії, вона має літературну привабливість банального, а тому комерційно виграшного сценарію* (Ю. Іздрік. Флешка). У цьому прикладі наратор збігається з внутрішньотекстовим автором, комунікативною інтенцією мовця тут є пояснення описаних подій. Аргументативна КС скерована на викладення думок у логічному взаємозв'язку, тому використовується за потреби пояснення, розтлумачення авторської позиції читачам. У персонажному мовленні відтворено міркування персонажів, вербалізовано їхні думки та обґрунтовано їхні вчинки згідно з логікою поведінки кожного учасника художнього дискурсу, напр.: *Запихаючись у спальний мішок, Марла думала про те, що вже зовсім скоро, за якихось там п'ять днів, вона вже не бачитиме звичної Великої Ведмедиці, а натомість споглядатиме якийсь гам незнайомий Південний Хрест* (І. Карпа. Фройд би плакав). Для відтворення міркування персонажів використовують як авторське, так і непряме мовлення та діалогічне мовлення. Автор, розкриваючи мотиви вчинків персонажів та пояснюючи поведінку з комунікативної позиції кожного комуніканта, змушує читача інтерпретувати художній дискурс з різних ракурсів, виявити його комунікативну плюралістичність.

На мовному рівні аргументативна КС реалізована, крім відповідних граматичних форм дієслів та займенників, ще й засобами вираження суб'єктивної модальності, передусім вставними і вставленими синтаксичними конструкціями, напр.: *Це навіть важче, ніж, скажімо, їхати в автобусі і вдавати, ніби не помічаєш знайомого (того ж таки однокласника чи алкоголічку з сусіднього під'їзду, яка назавжди втратила ознаки статі і подібно тобі живе святим духом наповненого келишка), повторюю: вдавати, що ти не помічаєш знайомого, коли обличчя твоє помічене, і тебе вже давно ідентифікували* (Ю. Іздрік. Воццек). Зокрема, це стосується вставлених конструкцій, що мають характер додаткового повідомлення і використовуються для пояснення, уточнення, доповнення основної інформації.

Діалогічні стратегії мають місце як у монологічному, так і в діалогічному мовленні. Діалогічний характер художньої комунікації знаходить вираження в постмодерністському дискурсі в підкреслено діалогічній манері викладення тексту. Насамперед, це діалогічність як принцип створення тексту, напр., роман Ю. Андруховича «Таємниця» є комплексом діалогів умовного журналіста, який нібито записав розмови з письменником на плівку (як зазначено в передмові), але через свою загибель їх не опублікував. Роман оголошено автором розшифрованим й обробленим записом цих розмов, звідси й діалогічна структура тексту, напр.: *Ти не забудеш, про що хотів розповісти? Та я ж і розповідаю! Ти мусиш уявити собі цю ситуацію на правду якомога чіткіше. Інакше ти нічого в ній не втямиш* (Ю. Андрухович. Таємниця). Запитання в тексті є стимулами до відповідей, вони конкретні та стислі, а відповіді є розгорнутими; це мікротексти монологічного характеру, що становлять з питаннями темо-рема-тичну єдність з позиції актуального членування тексту [4, 237]. Діалогічна КС виконує і текстотвірну функцію, утворюючи питально-відповідні комплекси в діалогах і полілогах персонажів, напр.: «А як же ти?...» – *запитують мене. «А ніяк», – відповідаю. Хоч міг би й не відповідати. Адже в мене немає... І далі за текстом* (Ю. Іздрик. Флешка). У цьому випадку діалог є змодельованим у внутрішньому мовленні оповідача, це наративний діалог, що репрезентує комунікативну ситуацію, релевантну для розуміння внутрішнього стану мовця.

У постмодерністському дискурсі діалоги мають місце не лише між персонажами або у внутрішньому персонажному чи наративному мовленні, вони також представлені як дискурсивна взаємодія між наратором і персонажем, напр.: *Якого ти дідька їдеш у той Чортопіль, де, можливо, нікому не потрібним будеш і зайвим, Хомський?* (Ю. Андрухович. Московіада). Оповідач створює ефект прямої розмови з персонажем, використовуючи форми звертань і 2-ої особи однини з відповідними займенниками. Такий тип викладення тексту характерний саме для постмодерністського художнього дискурсу: наратор тут виступає не як абстрактний оповідач, а як втілення конкретного внутрішнього автора, креатора художньої дійсності. Мовець не описує і не розповідає, він конструює власну реальність, створюючи в читача ілюзію самостійності поведінки персонажів через рівноправність комунікативних позицій автора-наратора та персонажа.

Висновки і перспективи дослідження. У постмодерністському художньому дискурсі комунікативна позиція автора має вияви в комунікативних ролях оповідача (наратора) та персонажа, які беруть участь у внутрішньотекстовій комунікації. При цьому автор вступає в комунікативну взаємодію (зовнішньотекстова комунікація) із читачем, використовуючи для цього комунікативні стратегії – наративну, описову, аргументативну та діалогічну. Кожна із стратегій має специфічні мовні засоби репрезентації, характерні саме для постмодерністського художнього дискурсу.

Перспективи дослідження полягають у розробленні методології лінгвопрагматичного аналізу художнього дискурсу та у вивченні стратегій і тактик художньої комунікації.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Смерть Автора / Р. Барт // Избранные работы : Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 384–391.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 240 с.
4. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : [монографія] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : УРСС, 2003. – 286 с.
6. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
7. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
8. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню художнього постмодерністського дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Розглянуто поняття комунікативних ролей у контексті художньої комунікації, де основні позиції співрозмовників представлені мовцем (наратором) та адресатом (читачем). Ґрунтовно проаналізовано реалізацію комунікативної ролі мовця, що поєднує автора, оповідача та персонажа. Виявлено основні комунікативні стратегії, що використовує автор для взаємодії з читачем, – наративні, описові, аргументативні та діалогічні. Матеріалом для аналізу слугували твори сучасних українських письменників.

Ключові слова: художній дискурс, комунікативна роль, комунікативна стратегія, автор, наратор, адресат.

Summary. *The article is devoted to the study of literary postmodern discourse in the linguopragmatic aspect. The concept of communicative roles in the context of literary communication is considered, where the main positions of the interlocutors are presented by the speaker (the narrator) and the addressee (the reader). A thorough analysis of the implementation of the communicative role of the speaker, combining the author, narrator and character. Actualization of the factors of the addressee and the addressee, who are direct participants in the literary communication, requires the involvement of new methodological techniques, among which priority linguopragmatic, in particular, the definition of strategies and tactics of the speech interaction between the author and the reader. The strategic aspect of the research makes it possible to direct the study of literary text as a discursive phenomenon that has procedural and productive components. The processuality of literary communication involves consideration of the positions of the author and the reader as discursively deterministic, and performance – as images of the author and the reader, along with the corresponding text categories. The focus of our scientific research is the communicative behavior of the author's speaker, who initiates communication with the reader, and the choice of strategies for interaction and impact on the addressee. This approach will allow to highlight the specifics of literary discourse in a strategic aspect and consider the communicative role of the author as the subject of literary communication.*

The purpose of the article is to identify the communicative strategies and tactics that are characteristic of the communicative role of the author in co-operation with the reader in contemporary ukrainian literary postmodern discourse. The task of the work is to define the concept of strategy and tactics; to characterize the communicative role of the author in the literary discourse; analyze the specifics of the author's speech behavior; to present the basic strategies, tactics and moves implemented by the author-speaker in the postmodern literary discourse. The subject of research – the communicative behavior of the author of literary discourse, the object – the communicative strategies and tactics of speech behavior of the author in modern postmodern discourse.

As a result of the study it was found that in the postmodern literary discourse the author's communicative position has manifested in the communicative roles of the narrator and the character involved in the text-to-speech communication. At the same time, the author enters into a communicative interaction with the reader, using for this purpose communicative strategies – narrative, descriptive, argumentative and dialogical. Each of the strategies has specific language representations characteristic of postmodern literary discourse.

Key words: *literary discourse, communicative role, communicative strategy, author, narrator, addressee.*

Отримано: 16 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'42:821.161.2 P1/7.08.09

Б. О. Коваленко

РУКОПИСНІ ЗБІРКИ ПІСЕНЬ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У середині минулого століття, завдяки зусиллям А. П. Євгенєвої, Й. О. Оссовецького, Є. Б. Артеменко, О. Т. Хроленка, С. Є. Нікітіної, Є. Сероцюка, Є. Бартмінського та ін., сформувався окремий філологічний напрямок, який виник на межі фольклору, стилістики й мовознавства, – лінгвофольклористика.

Мова усної словесності опинилася в центрі уваги європейських славістів: Є. Бартмінського та Є. Сероцюка – у польській лінгвістиці; О. Зілинського – у чеській; П. Брозовича – у сербській; Х. Щробака – у болгарській; Л. А. Кузьмича, А. А. Малюка – у білоруській тощо. Традиції дослідження українського фольклору започаткували І. І. Срезневський, П. Г. Житецький, М. І. Костомаров, О. О. Потєбня, М. Ф. Сумцов, О. Б. Курило та ін. Українську лінгвофольклористику як самостійну галузь наукового пошуку представили у своїх дослідженнях Л. К. Рак, О. О. Назарук, П. Є. Мишуренко, Р. Г. Волощук, В. П. Дроздовський, К. Ф. Шульжук, С. Я. Єрмоленко, В. А. Чабаненко, Т. М. Воробйова, Н. М. Журавльова, Г. М. Сагач, А. М. Поповський та ін. На сьогодні українське мовознавство має низку праць, у яких здійснено спроби осягнути фольклор як джерело діалектологічних досліджень (праці П. Ю. Гриценка, І. Г. Матвіяса, А. М. Поповського, С. Я. Єрмоленко, Г. Л. Аркушина, І. В. Гороф'янюк, Б. О. Коваленка та ін.).

Мета статті – з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища у фольклорно-етнографічних записах з Поділля, зокрема піснях, здійснених у середині XIX ст. Степаном Руданським. Для аналізу використано рукописи письменника, які зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Пісенна творчість українців дуже багата й різноманітна, а жанрово українські народні пісні поділяють на історичні, козацькі, календарно-обрядові, ліричні пісні: родинно-побутові, сусільно-побутові та ін.

Поетичний стиль народної пісні в усіх народів відштовхується від виразних діалектизмів і прагне до високого стилю, близького до літературної мови. Наддіалектний характер української народнопісенної мови виявляється в тому, що виразні діалектні особливості нейтралізуються або спостерігається міграція слів з одного територіального різновиду мови в інший. Крім того, народнопісенна мова прагне до тривалого збереження елементів давньої літературної практики [2, 13]. Однією з ознак наддіалектності народної поезії є також застиглість епічних формул, архаїчність деяких зворотів. Причиною стирання діалектних особливостей народнопісенної мови був факт «переживання» народної пісні митцем, художником слова, який бачив народний твір на ширшому тлі літературної мови і часто продовжував його творення в нових варіантах [2, 15]. Мова народних творів, як відомо, помітно відрізняється від побутового мовлення виконавців (і, мабуть, укладачів) цих творів значно меншою кількістю діалектизмів, більшою загальнонародністю. Треба мати на увазі, що деякі говіркові явища в текстах народних пісень є відбиттям не діалектної, а давньої літературної традиції.

Перші фольклорні записи С. В. Руданського припадають на 40–50-ті рр. XIX ст. Про нього як про етнографа і фольклориста писали ще А. Ю. Кримський та М. З. Левченко у знадобках до життєпису письменника [3]. Визначено, що він почав збирати фольклор не пізніше 1852 р. (в архіві поета є два рукописні томи пісень, що датовані 1852 р. – *Б.К.*), прозаїчні космогонічні оповідки фіксував від наймита Вакули («Вакуліні оповідки»), записував також народні пісні, до деяких додавав і ноти. Отже, до 1852 р. С. В. Руданський уже мав двотомний збірник «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии»; через дев'ять років, працюючи в Ялті після закінчення Петербурзької медико-хірургічної академії, він підготував до друку великий етнографічний опис подільського весілля, який вважався втраченим, поки його не відшукав А. Ю. Кримський; ще через рік С. В. Руданський упорядкував збірник українських народних пісень з нотами «Копа пісень». Рукопис цього збірника виявив фольклорист І. С. Абрамов у 1928 р. в одній із приватних колекцій, однак видрукувати його не вдалося. Зауважимо, що ідея публікації усіх фольклорно-етнографічних записів С. В. Руданського належить ще І. Я. Франкові, який у праці «До студій над Руданським» запропонував зібрати всі фольклорні твори, які були питомим ґрунтом його оригінальної творчості. «Се, конечно, потрібне між іншим і для оцінки того, на кілька власної творчості проявив Руданський в оброблюванні сирого матеріалу усного, – писав він. – Шукаючи народних джерел співомовок Руданського, увага наша звертається в першому разі на ти твори нашої усної словесності, котрі сам поет записав з уст народу ... Думаю, що в повнім виданні творів Руданського не повинно бракувати тих народних оповідань, записаних поетом» [7, 219–222].

Отже, С. В. Руданський захопився записуванням фольклору ще навчаючись у Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Зібрані пісні він оформляв у рукописні збірки. Перша із них двотомна, що має назву «Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии С. В. Р.». Перший том містить пісні смутні та веселії» [4]. Другий том – це «Пісні козацькії, чумацькії, бурлацькії, рекрутськії, весільнії, великоднії і так собі» [5]. Обидва томи датовані 1852 р., однак очевидно, що С. В. Руданський не один рік збирав пісні, вміщені в них. Ці записи свідчать про широку обізнаність юнака з народною творчістю, він свідомо, з усією уважністю добирав різноманітні пісенні зразки, групував їх за тематичним принципом. Рукописні збірки народної творчості, впорядковані ним, містять багато нових матеріалів порівняно з раніше друкованими фольклорними збірками. Пісні, у яких розповідалося про долю заробітчанина, наймита, рекрута, привертали його особливу увагу. Народну творчість, на думку І. І. Пільгука, С. В. Руданський розглядає у зв'язках з літературою. Із цього погляду показовим є те, що молодий поет добирав до розділів своїх збірок епіграфи з творів В. А. Жуковського та О. С. Пушкіна.

До розділу «Пісні сумнії» (перший том) підібрано такий епіграф:

Он пел... но был печален глас.

Увы! Он знал в любви одну лишь муку! Жуковский [4].

Розділ «Пісні козацькії» (друга збірка) розпочинається таким епіграфом:

Кто при звездах и при луне

Так поздно едет на коне.

Казак на север держит путь. Пушкин

До розділу «Пісні веселії» (перша збірка) епіграфом слугують рядки:

Станем братцы в круговую,

Грянем песню удалую. (*Русск. песня*)

Наведені епіграфи до збірок дають підстави стверджувати про захоплення молодого С. В. Руданського творами О. С. Пушкіна, В. А. Жуковського і про обізнаність його з усною російською народною творчістю.

Пісні, зібрані С. В. Руданським, чітко відбивають подільські говіркові риси. У збірці, датованій 1852 р. і написаній так званою «ярижкою», наприклад, виявляємо ряд говіркових рис Поділля: «Туманъ, туманъ по долини, Широкий лысть на ялыни; А ще ширшій на дубочку... Кличе голубъ голубочку *Хоць* не свою, то чужую Ходы сердце *поцюлюю!*»¹ – вживання [ц'] замість [ч] у сполучнику (частці) *хоца*; замість [і] (<ѣ) виступає [у] внаслідок уподібнення до [у]; «Ой хожу я хожу ненахожуся Да кого вирне люблю ненадывлюся» – відсутність чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими [дж], [ч], [ж], [ш]; «Возьмы мою милую Щей дытину малую А даремне несхочу Срибломъ *злотомъ* заплачу» – випадки неповноголосся; «Поховаю у саду Щей рожою *обсажу* Скажуть люде що кохав Що въ садочку поховавъ» – відсутність чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими [дж], [ч], [ж], [ш]; закінчення *-е* у слові *люди*; «Ой ты дубе *кучеравый* Лысть на тоби *расный*» – твердість приголосного [р]; «*Хоць* я тоби недамъ лыха *Дадутъ* тобі люде Буде *трасты* симъ литъ *трастя* А *смерты* не буде» – вживання [ц'] замість [ч] у сполучнику (частці) *хоца*; стверділий кінцевий [т'] у дієсловах; флексія *-е* у слові *люди*; твердість приголосного [р]; закінчення *-и* у формі род. відм. одн. іменників III відміни; «Хто хоче любыты молоду дивчыну Нехай зготує соби *домувыну*» – явище так званого *укання*; «Ой виддала мене маты За кого я *хтила* Незлизает нагаіочка Да изъ мого тила» – випадання звука [о] в середині слова у формах дієслова *хотіти*; «Ой Семене ой Семене, Семене Чомъ не *ходышь*, не *говорышь* до мене Чомъ душею и Машею *незовешь* Прыйде вечиръ самъ до *гыншои* *идешь* Пидъ полою медь, горивочку несешъ» – збереження м'якості шиплячих та африкат; уживання протетичних [г], [в] перед голосними; «Запалылы сосну Видъ верха до споду Ой сосонка *горытъ* Дивчына *говорытъ*»; «Ой у полю въ полю Вода човна *носытъ* Тамъ мыла мылого Якъ голуба *проситъ*» – стверділий кінцевий [т'] у дієсловах 3-ї ос. одн. і мн. теперішнього часу; «Ой на ставу на ставочку Тамъ *пльваютъ* череночки *Идна* къ други преплывае Которая пару мае А которая немає До берига видплывае А я жыю *въ божи кары* Не давъ Господь *пары*» – стверділий кінцевий [т'] у дієсловах; говіркова форма числівника *один*; у дав. і місц. відм. одн. прикметників та неособових займенників жін. р. наявні звичайні усічені закінчення з опущеним [й]; залишки двоїни; «Ой я буду говорыты Що видъ людей чую Ой що въ тебе моя мыла *Гыншии* ночуютъ» – уживання протетичних [г], [в] перед голосними; «Ой вернысь мылая Ой вернысь додому Вже буду жыты До *смерты* съ тобою» – закінчення *-и* у формі род. відм. одн. іменників III відміни; «На городи сино Два голубы сило Ой десь мое серденятко *Вечераты* *схтило*» – твердість приголосного [р]; випадання звука у середині слова у формах дієслова *хотіти* та ін.

Закінчивши семінарію, С. В. Руданський подав документи не до духовної, а до Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії. Щоправда, його одразу зарахувати студентом не могли, через те що він належав до духовного стану. Лише навесні 1856 р. святійший синод задовольнив клопотання юнака про вихід із духовного стану, а восени Подільська консисторія видала йому відповідне свідоцтво. Ставши повноправним студентом, С. В. Руданський почав одержувати мізерну стипендію, якої навіть не вистачало на харчування. Тривале голодування та вологий клімат спричинили захворювання на туберкульоз, яке ледь не скінчилося фатально 1860 р. Тому, закінчивши наступного року академію, поет виїхав на роботу до Ялти на посаду міського лікаря – тамтешній клімат був сприятливим для хворих на сухоти [6].

У Криму С. В. Руданський продовжував збирати і вивчати народну творчість. Тут він упорядкував рукописну збірку під назвою «Копа пісень. Списав Степан Руданський. Ялта року 1862, м-ця червня» [2]. У ній вміщено 60 українських пісень з мелодіями, які теж записав сам поет. Серед цих пісень є й такі, що вміщені у попередній збірці, наприклад, «Ой ти дубе кучерявий». Порівняльний аналіз цих пісень переконає, що у збірці 1852 року говіркових рис більше:

Збірка 1852 р.: *Хоць* я тоби недамъ лыха

Дадутъ тобі люде

Буде *трасты* симъ литъ *трастя*

А *смерты* не буде

Збірка 1862 р.: *Хочь* я тобі не дамъ лиха

Дадуть тобі люди

Буде трясти симъ літъ *трястя*

А *смерты* не буде.

Однак зауважимо, що й збірка 1862 р. не позбавлена діалектних рис, а пісні, вміщені в ній, відбивають особливості мовлення подолян середини XIX ст. На нашу думку, це все ж таки фольклорні записи з Поділля, відтворені через роки, а не зібрані безпосередньо в Криму.

В аналізованих текстах пісень ялтинського періоду серед говіркових елементів на фонетичному рівні можемо виокремити такі: «Дежъ ти *виіжжаешъ* Мій сизовый орле? Хто жъ мене молду Безъ тебе пригорне?»²; «На *добраничь* та всімъ на *нічь* Та вже жъ бо я иду спати За ворітьми зеленъ явіръ Тамъ я буду тай ночувати»; «Зеленая черемшино Чомъ не *горишь* оно *курушься* Молодая дівчинонько Чомъ не *робишь* оно *журишься?*» – збереження м'якості шиплячих та африкат; «Ой коли бъ ти пане Саво *хтївъ* у куми братии Ти бъ не ходивъ та до Січі церкви руйнувати» – випадання звука у середині слова у формах дієслова *хотіти*; «Хлопці молодці пийте гуляйте Жваві дівчата хлопцівъ кохайте Весна въ рікъ *ідна* – гуляйте люди И въ насъ другий разъ весни не буде», «Зеленая та дїбровонько Чого въ тебе та пенъківъ много? Паросточку ні *едного?*», «Ой на степу ой на степу ой на кримськимъ полі Висипали чумаченьки *штири* мажи солі», «Ой чи явіръ чи не явіръ Чи зелена черемшина Миже *стома* дівоньками Тільки мені тай *ідна* мила» – фонетичні варіанти числівників; «Ой вийшла другая Та вже не такая Підійняла китаечку Тай *поцілувала*», «И *цюлуе* милуе гостинці купуе. А на мене молодую нагайку готуе», «Ой за горою за долиною Тамъ сидівъ голубъ изъ голубкою *Цюлувалися* милувалися Сивими крилами обіймалися» – перехід [i] в [y] в наступному складі внаслідок асиміляції до [y]; «Ой місяцю перекрою Зайди за комору Нехай же я зъ своїмъ милимъ Стану й *поговору*», «Ой вийшла третя Одъ крайньої хати: «Було жъ тобі бісівъ сину Насъ *трохъ* не кохати!», «Ой моя мати та не журъ мене Въ далеку дорогу *виражай* мене Ой темна нічка та не видная Козаку дорога та далекая...» – твердість приголосного [r']; «Ой повій вітроньку на мою світлоньку Съ того краю звітки милу маю. Вітрець повіває світлоньку минае Десь милая вже *иншого* мае», «Скупа родина скупа Малий коровай *испекла*» – вживання [и] на початку слова; «Коло млина коло броду Пило два голуби воду Напилися й полинули За *коханя* спом'янули», «Ой чи вдаришь чи не вдаришь Тільки мене *житя* сбавишь Ой чи влучишь чи не влучишь Тільки мене зъ нимъ розлучишь», «Біжи коню долиною Темнимъ лісомъ дїбровою А стань коню на воротяхъ На зелене *папоротя*...», «– Ой не знаю милі *братя* чимъ же васъ витати Породила жінка сина буду въ куми братии», «Ой плини жъ ти мила тихою водою Не мавъ же я *коханя* съ тобою...» – відсутність подовжених приголосних в іменниках сер. р. II відміни; «Зелена дїброва безъ вітру шумить А чужий батенько не бье та болить Чужая матінка словами въялить *Пійде* до сусіди невістку судить», «Ой не спитъся не дремитъся И сонъ мене не бере *Пійшовъ* би я до дівчини Тай не знаю де живе» – спорадичне вживання дієслівних форм з нескладовим [i]; «Найшла жъ бо я кубелечко *Де вутка* несеться Чую жъ бо я миже люди Вражій синъ сміється» – вживання приставних [г], [в] перед голосними.

На словотвірному рівні фіксуємо такі риси: «*Покірнице* дитятко Тодорцю Низенько ся родиноньці кланяе Біле личко слізоньками вмивае А жадної родиноньки не минае» – вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-иш-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість нормативного суфікса *-иш-*; «Ой у полю криниченька *Кручане* відро А вже жъ мої дівчиноньки Давно не видно» – вживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*.

Чітко простежуються територіальні риси і на морфологічному рівні: «Хочъ я тобі не дамъ лиха Дадуть тобі люди Буде трясти сімъ літъ трястя А *смерти* не буде» – флексія *-и* у формі род. відм. одн. іменників III відміни; «Ой *хожу* я *хожу* Якъ та рибка въяла...» – відсутність чергування [д], [т], [з], [с] із відповідними шиплячими [дж], [ч], [ж], [ш]; «Ой *хожу* я *хожу* Якъ та рибка въяла *Дала-йсь* мні любощі Дівчино кохана», «Ой якъ би ти такъ за мною Якъ я за тобою *Жили би-сьмо* серце мое Якъ рибка зъ водою» – злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, здеформованому вигляді.

На синтаксичному рівні спостерігаємо вживання конструкції дав. відм. з прийменником *к* і його фонетичними варіантами: «Пригортайся мила *Къ зеленому дубу* Лишь не кажи правди Своему нелюбу», «Ой дівчина по гриби ходила Въ зеленому гаю заблудила Приблудила *къ зеленому дубу* «Ой тутъ же я ночувати буду!».

Отже, у пісенному мовленні, як свідчать рукописні тексти пісень, певною мірою відбиваються як фонетичні та морфологічні, так і лексичні й синтаксичні риси подільських говірок.

Примітки

¹ Тут приклади подаємо за: Народные малороссийские песни. Пісні смутніі, веселіі. Т. I. Збірка народних пісень. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 1; Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии. Пісні козацькіі, рекрутськіі, весільніі, великодніі і так собі. Т. II. Збірка

народних пісень. Каменець-Подольськ, 1852. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 2.

² Тут приклади подаємо за: Народные малороссийские песни. Пісні смутні, веселі. Т. І. Збірка народних пісень. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 1; Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии. Пісні козацькі, рекрутські, весільні, великодні і так собі. Т. II. Збірка народних пісень. Каменець-Подольськ, 1852. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 2.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
2. Копа пісень. Списав Степан Руданський. Ялта 1862 р. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 4.
3. Кримський А. Ю. Знадоба до життєпису Степана Руданського (1833–1873) / Акад. Аг. Кримський та Мик. Левченко // Збірник Історико-філологічного Відділу. – К., 1926. – № 19. – Вип. I. – С. 1–23.
4. Народные малороссийские песни. Пісні смутні, веселі. Т. І. Збірка народних пісень. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 1.
5. Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии. Пісні козацькі, рекрутські, весільні, великодні і так собі. Т. II. Збірка народних пісень. Каменець-Подольськ, 1852. Рукопис. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63, № 2.
6. Степан Руданський (1834–1873) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ababahalaha.com.ua/uk/%D0%A0%D1%83%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD
7. Франко 1980: Франко І. Я. До студій над Ст. Руданським / Іван Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах – К. : Наукова думка, 1976–1989. – Т. 28. – С. 219–221.

Анотація. У статті з'ясовано, якою мірою відбулися говіркові явища у фольклорно-етнографічних записах з Поділля, зокрема піснях, здійснених у середині XIX ст. Степаном Руданським.

Ключові слова: подільські говірки, діалектні риси, С. Руданськеий, рукопис, автентичний текст.

Summary. In the article it is clarified to what extent the dialect phenomena got reflected in folklore and ethnographic records from Podillia region, in particular in the songs performed in the middle of the XIXth century by Stepan Rudanskyi.

It is noted that the first folklore records made by S. Rudanskyi belong to the 40–50-ies of the XIXth century. Prior to 1852, S. Rudanskyi had already had a two-volume collection «Folk songs of Malorosiia (Little Russia), collected in Podollia province»; after nine years, working in Yalta after graduating from the St. Petersburg Medical and Surgical Academy, he arranged a collection of Ukrainian folk songs with notes a «Kopa of songs». Particulary those manuscripts of the writer, which are stored in the department of manuscripts and textology of the T. Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine, were used for the analysis.

In the collection, dated by 1852 and written by the so-called «yarizhka», a number of dialectal features of Podillian region are found. The collection of 1862 also is not devoid of dialectal features, and the lyrics, contained in it, reflect the peculiarities of people's from Podillian region language in the mid-nineteenth century. The songs, collected by S. Rudansky clearly reflect the Podillian dialect features: the usage of [u'] instead of [u] in conjunction (particle) хоча; [y] goes instead of [i] (<ѣ) as a result of assimilation to [y]; absence of interchange of [θ], [m], [z], [c] with the corresponding sibilant sounds [дж], [ч], [ж], [ш]; the phenomena of povnoholossia; the ending e in the word люду; firmness of consonant [p]; ending u in the form of genitive singular of nouns of the III declension; the drop out of sound [o] in the middle of the word in the forms of the verb xomimu; retaining of the softness of sibilant sounds and africates; usage of prothetic sounds [z], [v] before the vowels and etc.

Thus, in songwriting, as manuscript texts of songs show, both phonetic and morphological features are reflected to some extend, as well as lexical and syntactic features of Podillian dialects.

Key words: Podillian dialects, dialects features, S. Rudanskyi, manuscripts, authentic texts.

Отримано: 1 серпня 2017 р.

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ

Кінець ХХ – початок ХХІ століття прикметний з'явою значної кількості художнього тексту, відзначеного нетрадиційними прийомами синтаксичних конструкцій, призначених для реалізації прагматичної функції – впливу на читача. У пошуках ефективних прийомів впливу сучасні автори Галина Тарасюк, Ірен Роздобудько, Ірена Карпа, Юрій Винничук, Юрій Андрухович та інші використовують такі особливості і властивості мовлення, які загострюють і підтримують увагу читача, тобто, вдаються до найбільш виразних, нестандартних модусів подання інформації, використовуючи різні засоби мови: лексичні, морфологічні, пунктуаційні тощо. Проте найефективнішим засобом впливу найчастіше є синтаксис, названий ще у 60-і роки минулого століття **експресивним**.

У межах художнього тексту експресивний синтаксис (ЕС) постійно розширює потенціал впливу, видозмінюється, а, відтак, потребує подальшого вивчення, чим і мотивуємо **актуальність** зазначеної проблеми.

Мета статті полягає в аналізі структурно-функційних аспектів експресивного потенціалу синтаксичних одиниць українського постмодерністського прозового тексту через розкриття їхньої синтаксичної та функційної специфіки.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

– узагальнити напрями та здобутки міждисциплінарного вивчення статусу конструкцій експресивного синтаксису та лінгвостилістичної системи українського постмодерністського прозового тексту;

– розкрити шляхи та способи структурного та функційного ранжування експресивних маркерів синтаксичних одиниць українського постмодерністського прозового тексту.

ЕС відзначений більшою впливовою силою, виразністю, часто – образністю, емоційністю, стилістичним забарвленням. Високого впливового ефекту досягають через подрібнення, дезінтеграцію синтаксичного ланцюжка, як-от: *Життя завжди на боці переможців. Воно допомагає своїм улюбленицям, створює умови, розкладає пастки для супротивників. Ти тільки скористалася ситуацією. Вміло. От і все. Лора все одно була приречена. Власним характером. Від народження. І ти, навпаки, по-своєму врятувала її...* (Г.Тарасюк). Ця проза дістала назву ‘актуалізованої’ і протиставлена синтагматичній. Таке протиставлення ґрунтується на основі різних принципів оповіді. Якщо у синтагматичному типі прози переважають підрядні зв’язки, тобто, «організація речення подається як ієрархічна система, у якій елементи повідомлення перебувають у певній взаємозалежності» [1, 10], а межі речення і висловлення зазвичай співвідносяться, то актуалізована проза вирізняється синтаксичною розчленованістю. Обсяг речення у такому тексті значно скорочується, що спричиняє неспівпадіння меж речення і висловлення: «синтагматичний ланцюжок порушується у різних синтаксичних ланках» [1, 12].

Сучасний актуалізований прозовий текст сформувався під впливом монтування принципів авангардного кінематографу. Монтування у лінгвопрагматиці набуває статусу універсальної категорії, яка багато чим пояснює з'яву короткого, «рубаного» синтаксису із «притягненням» вставок, парцельованих і сегментних конструкцій. Зазначені конструкції ЕС відносять до синтаксичних засобів інтенсифікації висловлення, що разом із морфологічними засобами – прислівниками, вигуками, прийменниково-іменниковими сполуками, частками – слугують у дискурсі засобом реалізації цілей: створення особливого емоційно-експресивного тла оповіді; комунікативних завдань, головним із яких є не лише виокремлення реми, а і виділення у її складі найдинамічнішого фрагмента, завдяки якому актуалізується найбільш значуща інформація. Наприклад: *«Боронь Боже заблукати (а таке цілком можливо) і залишитись тут до ранку. Затопчуть. Залоскочуть. Або – перетворять на собі подібних...»* (Ірен Роздобудько).

Проте ствердження думки щодо того, що ЕС – «дитина» динамічного ХХ віку було б помилковим, бо учіння про експресію як підсилення зображення (образності) й виразності веде початок від античних мислителів, котрі детально розробили класифікацію фігур і тропів, досліджували розчленовані синтаксичні конструкції. Показовою у цьому сенсі є думка російського письменника Ф.М.Достоевського, висловлена у «Щоденнику письменника», датованому 1873 роком, на яку посилаються дослідники ЕС: «Вчора заходив приятель: «У тебе, каже, структура змінюється, рубана. Рубаєш, рубаєш – і вставлене речення, а тоді до вставленого ще вставлене, потім у дужках ще що-небудь вставиш, а тоді знову розрубеш, розрубеш...» [1, 90]. Хоча «рубаний» синтаксис

започаткований давно, засоби ЕС залишались поза увагою класичної граматики, структура якої є системою сукупності рівнів – рівня звука, морфеми, слова, словосполучення, речення. Останнє розглядалось поза контекстом, а аналіз засобів ЕС не може бути відокремленим від контекстуальних зв'язків. Описові граматики ХХ століття базувалися на морфологічній формі члена речення, а саме речення стало об'єктом дослідження у такому вигляді, яким його «народила» синтагматична проза. Таким чином, поширена у ХІХ-ХХ століттях теорія вербацентризму, що ставила дієслово у позицію «сонця», навколо якого, як планети, рухаються інші частини мови, а в його промінні формуються акціональні моделі у початковому (ізосемічному) вигляді, поступилась своїми позиціями ЕС, характерною ознакою якого є послаблення дієслівності. Наприклад: «...*І нарешті про лисих, котрих бачила Пеппі. А також про дракона Катле, Карлсона та бешкетника Еміле. І про решту персонажів найвідоміших шведських казок*» (Ірен Роздобудько).

Значним кроком уперед стала «Комунікативна граматика російської мови», розроблена Г.Золотовою із співавторами [4], у якій пояснюються закономірності уживання ЕК і визначається місце у синтаксичній системі мови. Ця граматика досить помітно відійшла від традиційних таксономічних граматик, оскільки її основу складають такі категорії, як суб'єкт «мовного існування, момент мовлення, мовна ситуація», що забезпечує висловлення думки, уведено поняття темпоральної вісі тексту, комунікативного реестру мовлення тощо. Окрім того, концепція Г.Золотової, базуючись на тексті, спрямована на таку граматику, «яка здобуває лінгвістичну інформацію із сукупності текстів і виявляє закономірності вираження смислів у текстах різного суспільного призначення, закономірності організації і функціонування текстів» [4, 9]. Проте не можна не погодитись із думкою М.Димарського щодо того, що «автори «Комунікативної граматики» не розмежовують тексти усної і писемної форм мовлення, а також ототожнюють поняття «текст» і «мовлення»: «Ототожнення тексту й мовлення, яке на певному етапі було, можливо, дуже продуктивним, сьогодні уявляється застарілим, не продуктивним, таким, що гальмує думку дослідника» [3, 15]. Для ЕС розмежування сфер усного і писемного мовлення є надто істотним, бо синтаксична експресія виявляється лише у художньому тексті в писемному авторському мовленні. Таке вузьке розуміння синтаксичної експресії ми запозичили у Г.Акімової, котра вважає, що «зміна стилістичного забарвлення й набуття експресивного значення перебуває у тісному зв'язку із порушенням синтетичності через аналітичні конструкції, які є менш частотними. Усний синтаксис багатий на розчленовані структури, які є для нього типовими. Тому поняття експресивного синтаксису ми пов'язуємо саме із авторським писемним мовленням» [1, 101]. У науковій літературі зустрічаємо і широке розуміння експресії [5, 6], коли поняття синтаксичної експресії співвідноситься як із писемною, так і усною формами мовлення на тій основі, що «усне і писемне мовлення не є окремими, особливими типами мовлення, а тільки різними формами, у яких функціонує те саме мовлення» [2, 5].

На наш погляд, ототожнення синтаксичної експресії у живому писемному мовленні є неправомірним хоча би й на тій основі, що експресія у двох формах реалізується різними засобами: у живому мовленні головним чином через екстралінгвістичні просодичні засоби (ритм, темп, тон, пауза, мелодика, інтонація); у писемному мовленні зазвичай через стилістично марковану лексику і синтаксичні засоби – подрібнення синтагматичного ланцюжка, порушення об'єктивного порядку слів (узвичаєного для живого мовлення), паратентичні внесення, використання інших експресивних ресурсів. Наприклад: «*Коли літак нарешті набрав висоти (чим довшали хвилини затримки відльоту, тим більше Редька вірила, що зараз у літак вломляться і витягнуть її за шкірку), а споживач зайнявся нетерплячим очікуванням шарових снєків і холодних напоїв із возика блакитноокої стюардеси («Девушка, шо, даже піва нет? Как – за деньгі?»), Редька вирішила перепакувати гроші з коробки в наплічник*» (Ірена Карпа).

Як бачимо, фрагментарність, розчленованість мовленнєвого ланцюжка, характерні для розмовного синтаксису, знаходять своєрідне сфокусування у писемному мовленні і за відповідного пунктуаційного і синтаксичного оформлення використовуються як засіб ЕС у писемному авторському тексті із цілеспрямованим прагматичним ефектом. Вплітаючись у художній текст, «розмовний субстрат» виконує експресивно-прагматичну функцію, оскільки, окрім стилістичної мети – імітації живого мовлення, – має цілеспрямований вплив на адресата – читача. У цьому підтримуємо думку Г.Акімової, що за ступенем цілеспрямування ЕК є близькими до ілокутивних. Саме близькими, а не тотожними, бо, на відміну від експресивних, ілокутивні акти є обов'язковими для будь-якої форми мовлення, для них не є характерними обов'язковість стилістичної маркованості, опора на певну синтаксичну модель [1, 100–101]. І все ж, незважаючи на істотні відмінності, в тім числі й у семантичній сфері, вважаємо, що ЕС конструкції не можна розглядати ізольовано від теорії мовленнєвих актів, зокрема, вчення про ілокутивні сили висловлення, оскільки у тексті тісно переплітаються два начала – змістово-сміслові і прагматичне, що реалізуються через різні мовні засоби.

У теорії мовленнєвих актів відзначено двоєдину функцію ілокутивного акту, який часто спрямовується не лише на те, щоб викликати певну первинну реакцію партнера комунікації, а й досягти мети – «подальшого впливу через посередництво цієї первинної реакції», примусу адресата до «вибору певної лінії поведінки для певної позиції» [6, 124].

Цей момент і є основною точкою перемирення ілокутивних мовленнєвих актів з ЕС конструкціями, оскільки експресивний ефект є прагматично передбаченим і спрямованим на емоційний й інтелектуальний вплив на реципієнта. Таку впливову силу мають синтаксичні розчленовані конструкції, що характеризуються послабленням дієслівності й розривом синтаксичних зв'язків. Відповідно, підхід, за якого синтаксична експресія пов'язується із силою впливу спеціально розчленованих, «подрібнених» синтаксичних конструкцій, на нашу думку, є найбільш цікавим. Зв'язок експресії із силою впливу особливих синтаксичних структур знайшов свій розвиток у працях Г.Акімової, Л.Майорової, С.Андріянової, М.Лужковської тощо.

Автори, що пов'язують експресію у синтаксисі зі стилістикою, розглядають її як художній прийом, що відзначається виразністю й навмисністю. Такий підхід має місце у працях В.Виноградова і його послідовників, котрі виділяють серед експресивних, конструкції із логічним зсувом, смислові відношення між частинами яких не проглядаються зі сполучників, а виводяться із натяків, підрозумінь чи зі співставлення предметних значень синтагм, досліджуються стилістичні прийоми зевгми й хіазму.

Отже, ЕС конструкції є відкритим переліком, який періодично поповнюється у працях різних авторів, зазнає розширення та урізноманітнення у новому постмодерному художньому дискурсі, тому потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г. Н. Акімова. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
2. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса / О. В. Александрова. – М. : Высшая школа, 1984. – 211 с.
3. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.) / М. Я. Дымарский. – СПб. : Изд-во СПб-университета, 1999. – 284 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / А. Г. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова / под общей редакцией Г. А. Золотовой. – М. : Наука, 1998. – 528 с.
5. Сковородников А. П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка / А. П. Сковородников. – Томск : Изд-во ТГУ, 1981.
6. Сусов И. П. Побудительность: деятельностно-коммуникативное и функционально-семантическое представление / И. П. Сусов // Императив в разноструктурных языках. – Тезисы докладов. – Л. : ЛГУ, 1988. – С. 124–127.

Анотація. У статті, основним поняттям якої є термін експресивний синтаксис, описано основні особливості експресивних синтаксичних одиниць в українському постмодерному прозовому тексті. Зазначено, що у межах художнього тексту експресивний синтаксис (ЕС) постійно розширює потенціал впливу, видозмінюється.

Ключові слова: експресивний синтаксис, синтаксична одиниця, український постмодерністський прозовий текст, структура синтаксичних одиниць, функційний аспект, речення.

Summary. In the article, the main concept of which is the term the expressive syntax, the main features of expressive syntactic units in the Ukrainian postmodern prose text are analyzed. It is noted that within the framework of a literary text the expressive syntax (ES) constantly expands the potential of its influence and modifies. The ES is marked by a greater influential power, expressiveness, often – figurativeness, emotionality, stylistic coloring. The high influential effect is achieved through fragmentation, disintegration of the syntactic chain. The current updated prose text was formed under the influence of mounting of avant-garde cinema principles. Mounting in linguistic pragmatics acquires the status of a universal category, which explains much of the short, «chopped» syntax with the «drawing» of inserts, parceled and segmental structures. The fragmentation, dismemberment of the speech chain are distinctive for the conversational syntax, finds a kind of focusing in written language and, for the corresponding punctuation and syntactic design, is used as a means of the ES in a written author's text with a purposeful pragmatic effect. Interacting with the literary text, the «conversational substrate» performs an expressive-pragmatic function, since, besides the stylistic goal of imitation of live speech, it has a purposeful influence on the addressee – the reader. In the theory of speech acts, the two-fold function of the illocutionary act, which is often directed not only to cause a certain initial reaction of the communication partner, but also to achieve the goal of further influence through the mediation of this initial reaction «, the coercion of a person to «choosing a certain line of behavior for

a particular positions. This moment is the main point of interlacing of illocutive speech acts with ES constructions, since the expressive effect is pragmatically foreseen and aimed at the emotional and intellectual impact on the recipient. The syntactically dissected structures, which are characterized by weakening of verbal characteristics and breaking of syntactic connections have such an influential force. Accordingly, the approach in which the syntactic expression is associated with the power of the effect of specially dismembered, «chopped» syntactic structures, in our opinion, is the most interesting.

Key words: *expressive syntax, syntactic unit, Ukrainian postmodern prose text, structure of syntactic units, functional aspect, sentence.*

Отримано: 29 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'282.2

А. О. Колесников

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МОВНИМИ КОНТАКТАМИ В АРЕАЛІ МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

Українські новожитні говірки межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД) чи Південної Бессарабії близько 200 років функціонують у ситуації множинних мовних контактів, адже на цій території побутують також новожитні діалекти болгарської, румунської, російської, гагаузької, циганської, албанської мов, наддіалектні форми деяких мов, а також до 40-х років ХХ ст. були представлені й говірки німецької мови. Такі особливі мультилінгвальні, мультиетнічні, мультикультурні регіони (пор. також Балкани, Закарпаття, Швейцарія тощо) привертають увагу дослідників, оскільки є фактично лабораторією, де відбувається природний експеримент з контактування різних етносів, культур, різноструктурних ідіомів. У подібних ситуаціях, з одного боку, активізуються інтерферентні процеси, взаємні запозичення, трансформації мовних явищ та структур ідіомів, утворюються спільні для різних мов явища, а також інновації, відсутні в материнських і контактних в ареалі говірок, з іншого, іноді зберігається, консервується те, що зникло на території метрополії.

Мета статті – визначити основні закономірності мовних контактів в МДД, проаналізувати зафіксовані в українських південнобессарабських говірках інтерферентні явища, окреслити перспективи дослідження мовних контактів в ареалі.

Українські південнобессарабські говірки почали вивчати в 60-х роках ХХ ст., зокрема А. М. Муқан [21], Т. П. Заворотна [13], В. П. Дроздовський [10], П. Ю. Гриценко [7]. Цей ареал став об'єктом й «Атласу української мови» (АУМ) [1], під час збору матеріалу для якого в МДД працювали також Н. Й. Марчук, І. О. Варченко. Наразі ці говірки вивчають П. Ю. Гриценко [6], М. С. Дельюсто [8; 9], І. Б. Циганок [24], А. О. Колесников [14; 17] та ін., а при Ізмаїльському державному гуманітарному університеті діє спільний з Національною академією наук України проект «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов і діалектів» (НДР № 0116U004158), (науковий керівник – проф. П. Ю. Гриценко), одним із завдань якого є створення «Мультилінгвального атласу МДД», де будуть картографовані інтегративні в ареалі, спільні для різних мов і діалектів, явища.

Окрім АУМ, аналізований ареал функціонування української мови картографований також у регіональному «Атласі українських говірок МДД» [14], а перед тим знайшов опис у монографічному [17] і дисертаційному дослідженнях [16].

Відзначені студії демонструють, що українські говірки в ареалі, по-перше, і наразі домінують серед говірок інших мов, а по-друге, є неоднорідними щодо походження і динамічних ознак, поділяючись на відповідні типи, територіальний розподіл яких експлікований на узагальнювальній карті регіонального атласу [14, 162].

Серед українських говірок тут переважає мішаний діалектний тип – такі полігенні говірки, діалектні основи (архетипи, материнські ареали), які вірогідно встановити вже складно, адже упродовж сотень років вони суттєво змінилися. Цей тип домінує в Ізмаїльському, Кілійському, Татарбунарському, Саратському, Білгород-Дністровському р-нах Одеської обл. Проте в останніх трьох районах він не становить собою рівномірного (в межах української мови) континууму, а є розірваним мозаїчними вкрапленнями моногенних говірок, говірок новішої формації, а також комунікативних систем, час побутування яких в ареалі, очевидно, значно перевищує 200 років (напр., с. Білолісся Татарбунарського р-ну Одеської обл., с. Стара Царичанка, с. Миколаївка Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл.).

Моногенні говірки (які зберегли чимало елементів структури своїх генетичних попередників) мають різну діалектну основу. До говірок з буковинсько-подільською (північнобессарабською) діалектною основою належать мікросистеми сіл Райлянка, Молодово Саратовського р-ну, Райлянка Татарбунарського р-ну, Петрівка, Височанське, Новоукраїнка, Плачінда Тарутинського р-ну; середньонадніпрянську діалектну основу мають говірки сіл Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну, Царичанка Тарутинського р-ну, Плахтіївка Саратовського р-ну; до східнополіського діалектного типу належать говірки сіл Ярославка Саратовського р-ну і Семенівка Білгород-Дністровського р-ну; до слобожанського – говірка с. Олександрівка Тарутинського р-ну; до західнополіського – говірки сіл Новоселівка і Мирнопілля Арцизького р-ну; а до закарпатського – говірка с. Прямобалка Арцизького р-ну.

У структурі ареалу відносно чітко виділяється ще 2 мікроареали: в Тарутинському р-ні українські говірки зазнають помітного впливу стійкого буковинсько-подільського типу, а в Арцизькому р-ні характер простору визначає домінування говірок новішої формації, які утворилися в 40-х–50-х роках ХХ ст. на місці колишніх німецьких сіл.

Як відзначав У. Вайнрайх, для дослідження мовних контактів несуттєво, чи є системи, що взаємодіють, «мовами», «діалектами однієї мови» чи «різновидами одного діалекту» [2, 23], тому логічно, що більшість виявлених ним закономірностей мовних контактів можна перенести і на контакти діалектних типів всередині української мови.

Безперечно, появу інновацій, динамічні риси українських говірок ареалу визначають процеси «міжмовного (міждіалектного, міждіомного – А.К.) ототожнення одиниць плану вираження і плану змісту» [2, 31–33], при фонетичній інтерференції велику роль відіграє гіперкоректність [2, 47], при власне граматичній інтерференції, де морфеми можуть як запозичуватися, так і ототожнюватися в контактних мовах (шляхом використання певного граматичного відношення мови А в мовленні мовою Б чи нехтування відношенням, властивим мові Б, але таким, що не має відповідника в мові А; шляхом зміни (розширення або звуження) функцій морфеми мови Б відповідно до граматичної моделі мови А як наслідок ототожнення морфеми мови Б з морфемою мови А), слід враховувати гіпотезу, що загалом виправдала себе в наших спостереженнях, про залежність інтерференції від ступеня інтегрованості морфем у морфологічну структуру слова [2, 60–68] тощо. Слід брати до уваги також відому в ареалі лексикалізацію, фразеологізацію граматичних явищ, функційну і комунікативну зумовленість динамічних рис, крім того, важливим маркером граматики говірок є функційна лакунарність (наприклад, переважна відсутність у говірках сполучника *але*) явищ [17].

Динамічні процеси можна розглядати й у площині теорії варіантності, коли внаслідок множинних мовних контактів у говірку проникає надлишкова кількість варіантів, а комунікативна система чинить цьому опір посиленням внутрішньоструктурних процесів уніфікації шляхом індукції, гіперкорекції, формальної та функційної взаємодії граем.

Лексикалізація, помічена в аналізованих говірках ще в середині ХХ ст. [12], виявляється, напр., в наслідках другої палаталізації, засвідченою АУМ [1, ч. 2, к. 50] у словах (*по дорозі, на ялинці*) як поширена в ареалі, натомість в описових працях цього ж періоду відзначена відсутність її у більшості випадків (лексем) [12; 22]. Пізніше була констатована закономірність лакунарності форм із відповідними чергуваннями у власних назвах (*у Миколайівк'і, у Молог'і*) [17]. Лексикалізація може бути зумовлена й прив'язкою до фонетичних явищ, наприклад АУМ зафіксував двоїну (*дв'і руц'і*) у словосполученні *дві руки* [1, ч.2, к.76] як явище непоширене в МДД, натомість описами засвідчено відсутність двоїни іменників ж. р. на задньоязиковий приголосний *г, к, х* [12, 138], але поширеність двоїни без чергувань *дв'і н'ідвод'і* [10, 17].

Фразеологізація, яку можна вважати різновидом функційної диференціації варіантів, простежується в побутуванні материнської для говірок буковинсько-подільської генези частки (наказового способу) *най*. У говірках с. Петрівка і с. Височанське Тарутинського р-ну цей елемент функціонує у фразеологізованих конструкціях типу *най бог милуй, най господ' милуйе, най бог простит*, в інших контекстах зафіксовано *хай, нехай* (*хай робл'а на своєю голову, хай / нехай спит*).

Функційна зумовленість динаміки спостережена у функціонуванні в говірках буковинсько-подільського і закарпатського типу архаїчної форми числівника *йіден*. Якщо в говірках стійкого динамічного типу північнобессарабської генези Тарутинського р-ну вони вживаються переважно функційно недиференційовано (*йе^dден цар був, йіден куркаⁿ'а, ус'і майут' по йної коров'і*), то в говірках менш стійкого типу (с. Молодово, с. Райлянка Саратовського р-ну, с. Райлянка Татарбунарського р-ну) материнський варіант у числівниковій функції витіснений формою *один*, натомість у займенниковій уживають *йіден* (*йедин, йеден, йден*): *а то / ш'о за йедин?* (Молодово Саратовського р-ну); *вс'і вимерли до йідного ... до йід'іного* – (Райлянка Саратовського р-ну). Подібну поведінку виявляє лексема *один* й у говірці закарпатського генетичного типу (*у нас й'една надойла; йеден в арм'ійі / а йеден уцц'а в Одес'і в інститут'і*).

Функційну диференціацію варіантів в ареалі помічали й у 60-х роках минулого століття [12] у функціонуванні форм кличного відмінка, відзначаючи витіснення кличного відмінка за близької відстані між комунікантами називним (*мама, Андрій*), натомість збереження форми у ситуації, коли кличуть з далекої дистанції (*мамо, Андрію*).

Звертає на себе увагу й комунікативна зумовленість вияву динамічних рис. Так, у Петрівці Тарутинського р-ну дієслівні «перфектні» аналітично-особові форми буковинської генези 1 ос. одн. ж. р. типу *ходила́м, робила́м, люби́лам, була́м*, пор. [3, к. 135], і форми 2 ос. множ. типу *ходили́сти, чу́ли́сти* чи *ходили́сте, чу́ли́сте*, пор. [3, к. 134], є маловживаними в ситуації спілкування з «чужим» для діалектоносія експлоратором, натомість під час розповіді про діалектні особливості і відповіді на питальник мовці їх зазвичай згадують (*були́сти^е у нас / до́бавка до мови // сти, чу́ли́сти / бачи́ли́сти / були́сти // це у нас*) [15].

Таким чином, динаміка у граматиці південнобессарабських говірок знаходить вияв у таких процесах: 1) появи нових запозичених елементів чи моделей (не властивих материнським говіркам, але, як правило, наявних у контактних); 2) зникненні старих (властивих материнським говіркам, але зазвичай відсутніх у контактних) елементів; 3) виникненні нових явищ (не властивих ні контактним, ні материнським говіркам).

Останнє може бути пов'язано з тим, що явища, відомі материнським говіркам прогресують у новожитніх, напр., для говірок буковинсько-подільського типу збільшується кількість граем іменників I відміни, що зазнають індукції II відміни (з *Тол'ом, з М'ішом; Тол'ов'і, М'ішов'і; чека́йу М'іша*), спостерігаємо в таких говірках і спорадичне, навіть оказіональне, але не випадкове поширення закінчення *-его* родового відмінка займенника *цей, він* на інші займенники (*цего, него, такего*) [17].

Ймовірно, новою порівняно зі старожитнім ареалом є й специфічна форма 2 ос. одн. атематичних дієслів *да́сеш, йі́сеш* у говірках с. Райлянка і с. Молодово Саратовського р-ну. Ця діалектна риса відзначалася раніше і саме як формант *-еш* атематичних дієслів¹ [11, 136; 19]. Ця форма може бути викликана уніфікацією за I дієвідміною, але сприяла їй, на нашу думку, особлива вимова наголошеного [u] в материнських говірках, де вона набуває ширшої, дещо обниженої артикуляції [e^u].

Оскільки розвиток явищ не завжди досягає відзначених кінцевих пунктів (поява нового чи зникнення старого), спостерігаємо різні трансформації лише форм або значень, незавершені перетворення, які, окрім відомої моделі залишення в мовленні старшого покоління і стирання в молодшого (таке відбувається з буковинсько-подільською діалектною формою числівника *ш'тири*) часто помічаємо через численні розбіжності свідчень питальника і діалектних текстів [18]. Наприклад, дієслівні форми дійсного способу 3 ос. множ. II дієвідм. (*л'убл'а, вар'а, робл'а, на́купл'а, го́тойл'а, хт'а*), поширені в буковинських говірках [3, к. 128] та зафіксовані раніше у похідних від них південнобессарабських [1, ч.2, к. 74; 11, 136; 19, 42], поряд з формами з флексією *-ат* (*робл'ат, сид'ат, вар'ат*) активно функціонують у діалектних текстах і тепер, проте у Петрівці Тарутинського р-ну форми типу *ход'а, вар'а, хт'а* не діагностуються питальником.

Переконаливим підтвердженням динамічних процесів вважаємо спостереження діалектологів стосовно материнських і контактних ареалів, особливо, якщо лінгвіст сам є діалектоносієм і може простежити динаміку упродовж свого життя. Так, О. С. Мельничук зауважував, міркуючи щодо зниклої за 10–20 років у південноподільській говірці «колишньої довільності частки *-с'а* відносно дієслова...», що сліди її «... проявляються в можливості вставлення між дієсловом і часткою *-с'а* деяких енклітичних слів, які в літературній мові можуть бути вжиті лише за межами дієслова з часткою *-с'а*» [20, 60–61]. Ці спостереження дали нам підстави констатувати генетичну і динамічну невідповідність у говірках МДД буковинсько-подільської генези збереження здатності частки *-са* при вираженні умовного способу віддалятися від дієслова (*в'чив би са* – Райлянка Саратовського р-ну, *бо́йав би са* – Молодово Саратовського р-ну, *нази́вав би са* – Райлянка Татарбунарського р-ну), припускаючи можливість її колишньої препозиції.

Низка діалектних граматичних рис українських говірок МДД підтверджує гіпотезу У. Вайнрайха про залежність ступеня інтерференції і її типу від міри емоційного напруження, через що частіше переносяться так звані «афективні» граматичні категорії і слова [2, 140]. У розряд «афективних запозичень» потрапляють такі яскраві факти південнобессарабських українських говірок, як частки *мей* (*мой*) – зі значенням звертання, привернення уваги, *бре, гай, гата* (результати впливів румунської мови), *ади* (як генетично південно-західна риса говорів української мови), різні трансформації, зокрема й з дублюванням засобів вираження, в межах категорії ступеня порівняння прикметників та прислівників.

У. Вайнрайх відзначав, що «...в ситуації українсько-румунського контакту двомовні практикують посилення власної української форми ступеня порівняння перенесеною румунською морфемою *mai*» [2, 67]. Такі надлишкові сполуки із перенесеними не лише генетично романськими

службовими словами і морфемами типу *майсил'н'іший*, *самий сил'н'іший*, *самий майсил'н'іший*, *самий найсил'н'іший*, відомі й у південнобессарабському ареалі [17]. Форми зі структурним компонентом *май* трапляються в говірках буковинсько-подільського та закарпатського діалектних типів і деяких контактних з ними та можуть вживатися й паралельно з формами без надлишковості (*май сил'ний*, *самий май сил'ний*, *ще май сил'ний*). В МДД фактично взаємодіють, накладаються і можуть дублюватися функційно усі відомі контактним мовам засоби ступенювання.

Цікавим з погляду діалектних контактів є функціонування і трансформування в ареалі частки *май*, пор. [4]. З'ясовано, що *май* активно уживається не лише з прикметниками і прислівниками, а й з дієсловами (*май походила*); що найвищий ступінь в північнобессарабському типі говірок може виражатися за допомогою протяжності *май* (*ма:й добрий*), тоді як в закарпатському типі зберігається здатність диференціювати грами цієї категорії наголосом; а також, що *май* зазнає впливу інших формально подібних елементів контактних структур.

На нашу думку, в аналізованих говірках *май*, хоч історично й походить, напевно, з румунської мови, трапляється в ареалі в румунських та деяких болгарських говірках, але є генетичним маркером українських говірок буковинсько-подільського і закарпатського діалектних типів, адже в українських говірках, які мали в ареалі порівняно триваліші і тісніші контакти з румунською мовою (наддунайські), ця риса відсутня або має лише спорадичний вияв, наприклад, у с. Шевченковому Кілійського р-ну [8, 193].

Особливий інтерес щодо вияву мовних контактів викликають взаємовпливи частки *май* із формально й генетично подібною й інтегрувальною в ареалі часткою *мей*, що уживається у низці значень [10, ч. II; 22; 23], основним з яких є значення звертання, відомою також в говірках МДД інших мов (рос., болг., рум., алб.) та інших контактних з румунською мовою ареалах української мови – буковинському, гуцульському тощо, і здатною трансформуватися в *мой* (зокрема в буковинському, подільському й, зрідка, в південнобессарабському ареалах).

Як і в більшості інших випадків, такі трансформації уможливила виявити увага до розбіжностей свідчень діалектних текстів і програми. Так, зауважено трансформацію частки *май* зі значенням вищого ступеня порівняння в *мей* в окремих говірках буковинсько-подільського типу (с. Молодово, с. Райлянка Саратського р-ну, с. Райлянка Татарбунарського р-ну). Частка *май* внаслідок міждіомного ототожнення плану вираження заміщується інтегральною в ареалі структурно схожою формою – часткою *мей*, яка завдяки цьому розширює своє значення (*мей крашчий*). Відбувається перехід *май* > *мей* (*мей луч'і*) з розширенням семантики *мей* і поступовим стиранням *май*, напр., *покам'іс' мей дешево*, *трошки мей стари'і*, *воно б'іл'ш мей качеств'ен:о бере*, *іше мей поперед'і* (Молодово Саратського р-ну); *мей добавили*, *картошку ме^ай накопала*, *весело мей було*, *мей прост'іше*, *л'уди мей стали / мей кул'турн'іш'і* (Райлянка Татарбунарського р-ну); *саме мей хуже*, *саме мей трудний*, *саме мей т'ажел'іше*, *уже мей на'чало уродило*, *та мей весело було йак ш'ас* (Райлянка Саратського р-ну). Але наразі така трансформація не завершена, бо частка *май* поряд з новим *мей* ще трапляється у відзначених говірках (*май старша*, *було чим май обробл'ати* – Молодово Саратського р-ну, *май прохладно*, *май попрост'і* – Райлянка Татарбунарського р-ну). Про ймовірність завершення цього перетворення свідчать відповіді діалектоносіїв на питання програми: мовці ототожнюють її тільки з часткою *мей*, із сумнівом відзначаючи спорадичне уживання *май* лише при зверненні експлоратором уваги на цей факт: *йа|зик де заб'іжит / та|може й|скажу* (Молодово Саратського р-ну).

Частка *май* в українських говірках МДД може ставати й результатом міждіалектних контактів: стійкі говірки буковинської генези Тарутинського р-ну цією рисою (з-поміж інших рис) здійснюють вплив на контактні говірки південно-східного, переважно мішаного, діалектного типу. При виявленні цих явищ так само спостерігаємо розбіжності свідчень питальника і діалектних текстів: програма фіксує відсутність частки *май*, але під час спілкування з діалектоносіями вона трапляється: *ви май помните* (Ганнівка Тарутинського р-ну), *май постари'і*, *май грамотний* (Скриванівка Тарутинського р-ну).

Іноді мовні контакти можуть не сприяти інтерференції, а навпаки, значно обмежувати (чинити опір, блокувати) проникнення контактних рис. Так, незважаючи на спорадичне уживання у мовленні окремих діалектоносіїв низки елементів російської мови, наприклад, займенників *етот* (*ета*, *ето*), *што*, *как*, вони не сприймаються діалектоносіями як елементи системи своєї говірки: *молод'ож і штокайет / і|какайет* (Петрівка Тарутинського р-ну) (уживає слова *што* і *как*. – А. К.); *не штокайу / хай там чорт* (Молодово Саратського р-ну).

У. Вайнрайх відзначав що «саме в ситуації мовного контакту люди найлегше усвідомлюють своєрідність своєї мови порівняно з іншими», тоді, за наявності чистої і стандартизованої форми, мова може ставати «символом цілості груп» [2, 167], що пояснює пильну увагу деяких полілінгвів до чистоти мовлення. Під час збору матеріалу нам часто доводилося слухати цілі «лекції» про мовні норми, наприклад, діалектоносій працівник Маразліївської сільради (Білгород-Дні-

стровський р-н) висловлював обурення, чому станція для миття машин в українській мові називається «мийка», адже ¹мийка у них «це найбрудніша ганчірка».

Подекуди така мовна поведінка полілінгвів зумовлює гіперкорекцію і витіснення питомих рис діалекту і мови. Наприклад, при перевірці питальником варіювання репрезентантів *ікона* і *в'ікона*, діалектоносії коментують: *ікона* // *це по рус'ки* / *по нашому в'ікона* // (Широке Білгород-Дністровського р-ну); перевіряючи структури числівників, властиві південно-західним діалектам і спорадично фіксованих в говірках МДД (Райлянка Саратського р-ну), типу *п'ятнайсам'*, пор. [12, 75], доводилося чути коментарі на зразок: *це по йа'кому?* / *це по болгарс'ки*; а відсутність чергування *з/ж* (*воз'у*) і наголос на корені у П дієвідм. 1 ос. одн. дієслів, діалектоносії коментують так: *во'жу* / *це по рус'ки* / *а воз'у* / *по ук'райінс'ки* (Єлизаветівка Тарутинського р-ну).

Аналіз відзначених діалектних рис підтверджує думку про необхідність посилення праці діалектологів на зміну напрямів таких досліджень – розв'язання завдань загального мовознавства, соціолінгвістики, структурного, функційного мовознавства тощо, оскільки «вивчення говірки має значення не тільки як шлях виявлення мовних раритетів, а насамперед як можливість пізнати механізми мовної еволюції, з'ясувати причини і умови збереження одних елементів структури мови і відсутності змін інших елементів, виявити моделі трансформації говірок» [5, 9]. Такі пошуки особливо актуальні і можуть виявитися плідними саме в мультилінгвальних і мультидіалектних ареалах, тому подальша діалектологічна праця в МДД, зокрема й у межах відзначеного державного проекту, здатна поглибити й удокладнити знання у цих галузях лінгвістики.

Примітки

1. Дослідники пояснювали появу цих форм «...або збереженням давніших говіркових особливостей, або впливом дієслів *в'із'меш, да'йеш*», див.: Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 136.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови : [в 3 т.]. – Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянизна, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриэль Вайнрайх. – К. : Изд-во при Киевском гос. ун-те изд. объедин. «Вища школа», 1979. – 263 с.
3. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова / К. Ф. Герман. – Чернівці : ПРУТ, 1998. – Т. 2. – 215 с.
4. Гриценко П. Е. Феномен диалектного явления: онтология и гносеология / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. 17. – М. : Институт славяноведения РАН, 2015. – С. 9–59.
5. Гриценко П. Ю. Діалектний фонофонд як джерело інформації про українську мову / П. Ю. Гриценко // Український діалектний фонофонд. – К. : Полігр. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2004. – С. 5–20.
6. Гриценко П. Ю. Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети) / П. Ю. Гриценко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2006. – Вип. 21. – С. 3–16.
7. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко ; відп. ред. І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1984. – 228 с.
8. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Делюсто. – Київ, 2010. – 235 с.
9. Делюсто М. С. Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю» / М. С. Делюсто // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць. – Випуск 21. Ареалогія й ономастика / Відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород : УжНУ, 2016. – С. 73–77.
10. Дроздовський В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 661. «Языки народов СССР (украинский язык)» / В. П. Дроздовський. – Киев, 1962. – 27 с.
11. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 132–155.
12. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661. «Мови народів СРСР (українська)» / В. П. Дроздовський. – Одеса, 1962. – 473 с.

13. Заворотная Т. П. Лексика украинских придунайских говоров : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 661. «Языки народов СССР (украинский язык)» / Т. П. Заворотная. – Черновцы, 1968. – 16 с.
14. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников. – Ізмаїл : ІРБІС, 2016. – 168 с.
15. Колесников А. О. Граматичні особливості говірки с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл. / А. О. Колесников // Мовознавчий вісник Черкаського національного ун-ту ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2013. – Вип. 16–17. – С. 62–74.
16. Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: 10.02.01. «Українська мова» / А. О. Колесников. – К., 2015. – 38 с.
17. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – 676 с.
18. Колесников А. О. Особливості опису граматики українських діалектів нової формації / А. О. Колесников // Gwary Dziś – vol. 7. – Poznań, 2015. – S. 57–70.
19. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 33–43.
20. Мельничук О. С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.) / О. С. Мельничук // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1951. – Вип. III. – С. 44–68.
21. Муқан А. М. Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец.: 661. «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. М. Муқан. – Киев, 1961. – 16 с.
22. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... канд. філол. наук: 661. «Мови народів СРСР (українська)» / А. М. Муқан. – Глухів, 1960. – 291 с.
23. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. – Одеса : ОНУ ім. Мечникова, 2011. – 223 с.
24. Циганок І. Б. Концепти хліба і води в українських говірках Наддунав'я / І. Б. Циганок, К. С. Чеботар // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Одеса : МГУ, 2016. – Вип. 20. – С. 45–47.

Анотація. *Стаття присвячена аналізу деяких динамічних процесів у граматиці генетично і динамічно неоднорідних українських новожитніх говірок полілінгвального і полідіалектного ареалу межиріччя Дністра і Дунаю як результатів мовних контактів. Останні реалізуються в розглядуваних говірках у вигляді ототожнень одиниць плану форми і плану змісту, запозичень, перенесень граматичних відношень і функцій.*

Ключові слова: *мовні контакти, граматика, новожитня говірка, динаміка, ареал, Південна Бессарабія, діалектний тип.*

Summary. *The article deals with analysis of some dynamic processes in the grammar of Ukrainian resettlement dialects, various in origin and dynamics, spoken in multi-lingual and multi-dialectal area between the Danube and the Dniester rivers as a result of language contacts. The latter independently to forms of interacting idioms (languages or dialects) realize in investigating dialects as identifications of plan of forms and plan of meanings, borrowings, transfers of grammar relations and functions. As a result transformations of well-known phenomena take place in interacting idioms, innovations and common for most interacting idioms language features arise. Language contacts also assist conservation of dialectal features, ousting of native variants.*

The Ukrainian South-Bessarabia dialects have different origin and dynamic characteristics (reductive and stable ones, old and newer formation). Some of these dialects are mixed, another ones mostly save language peculiarities of mother dialects – these are homogeneous dialects. They are dialects of North-Bessarabia, Zakarpatskiy, West-Polissya, East-Polissya, Middle-Dnieper, Slobozhanskiy dialectal bases in area between the Danube and the Dniester rivers.

Some of language grammar features of aforementioned dialectal types as a result of dialectal types' contacts within Ukrainian language and also of Ukrainian dialects with dialects of other languages (Bulgarian, Romanian, Russian, Gagauz and etc.) and their over-dialectal forms are the object of analysis in the article.

A lot of such dialectal characteristics realize inconsequently: fixed in certain words and contexts, functionally and communicatively determined (used in some situations of communication).

It is considered that studying of interference processes in dialects assists of necessary changes in scientific dialectology paradigm, helps to diagnose dynamic phenomena caused by language contacts

Key words: *language contacts, grammar, resettlement dialect, dynamics, area, South Bessarabia, dialectal type.*

Отримано: 10 серпня 2017 р.

УДК 81'373

Д. А. Колодько

МЕРОНИМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В РУСЛЕ РАЗЛИЧНЫХ НАУЧНЫХ ПАРАДИГМ

Одним из универсальных видов отношений в лексике является корреляция части и целого, или меронимия. Данный тип отношений относительно недавно стал объектом научных исследований, несмотря на то, что является одним из основных типов взаимосвязи предметов реального мира. Наряду с этим, категория части и целого является одной из фундаментальных философских категорий, отображающих общие свойства материи, воплощающих одну из важнейших особенностей мышления человека и одновременно общие направления процесса познания – от части к целому и наоборот.

Корреляция меронимии активно изучается в лингвистике, о чём свидетельствуют работы целого ряда исследователей: Е. Ляйзи, Д. А. Круза, Р. Чаффина, Е. М. Винстона, Д. А. Германна, В. Сторей, М. В. Никитина, И. А. Стернина и З. Д. Поповой, М. А. Кронгауза, Л. В. Глобиной, Ю. М. Русиной, Н. С. Рыжук, Е. В. Материнской, М. А. Останиной и др.

В своё время М. В. Никитин заметил, что меронимические, или холо-партитивные отношения являются важнейшим фактором смыслового упорядочения словаря. «Очевидно, что отношения часть-целое пронизывают весь мир снизу доверху, от микро- до макрокосмоса, от элементарных частиц до галактик. Они охватывают вещи всех уровней сложности, организуя их в многообразные многоступенчатые иерархии частей – целых, элементов – систем. Эти отношения столь же универсальны и глобальны, как многообразные многоступенчатые иерархии вещей, образуемые общностью присущих ей признаков и закономерностей» [5, 442].

Следует отметить, что особый интерес к исследованию меронимических отношений появился в середине прошлого века, в то время, когда активно начали изучаться системные отношения лексем с учетом их интегрально-дифференциальных связей на семном уровне. При этом ряд традиционно выделяемых лексико-семантических парадигм пополнился новой единицей – меронимической парадигмой.

Целью нашего исследования является определение подходов к изучению меронимических отношений в русле различных научных парадигм, выявление особенностей функционирования меронимов в языке, а также определение принципов упорядочивания слов, связанных меронимическими отношениями, в языковой картине мира.

Данное исследование проводится в русле одной из основных проблем лингвистики – изучения системных отношений в лексике, а также затрагивает философский аспект исследования меронимических отношений, что и определяет его **актуальность**.

Одними из первых проанализировали отношения части и целого античные философы Платон и Аристотель. Так, у Платона находим следующие характеристики данных категорий:

1. Целое не есть многое и не есть все.
2. Целое есть некое идеальное единство, не делящееся на пространственно-временные отрезки.
3. Целое делится на такие части, которые несут на себе энергию целого, и в таком случае они уже не пространственно-временные отрезки, но идеальные моменты в единстве целого.
4. Не будучи вещью и явлением, но идеальным единством, целое не подчиняется и обычным категориям вещи; оно может одновременно быть в двух, не будучи в каждом в отдельности; оно может быть во многом, не делясь по этим многим и не тратя своей энергии через это распределение и т.д. [3, 375].

Иное понимание категорий части и целого было у Аристотеля. Философ подходит к объяснению их природы с формально-логической позиции: часть у Аристотеля трактуется как нечто большее, нежели просто то, что входит в целое, она представляет собой не физическое, а логическое отношение «нахождения в». В своем трактате «Метафизика» философ, определяя часть,

выделяет следующие смыслы этого понятия: 1) всякая величина, входящая в другую величину; 2) единицы измерения; 3) видовые понятия по отношению к роду; 4) элементы целого, получающиеся из соединения материи и формы; 5) составные части понятия (род и вид в определении). Следовательно, часть – это «то, на что можно разделить – все равно как – количественно определенную вещь» [1, 102].

Однако следует отметить, что часть, по мнению Аристотеля, применима не только к физическим вещам, она относительна. Философ также отмечает, что понятие целого определяется через понятие части, что свидетельствует о неразрывной природе данных логико-философских категорий.

Понятие целого определяется Аристотелем через понятие части. Оно имеет следующие аспекты: 1) то, что имеет всё полагающееся и объемлет объемлемое, образуя нечто единое; 2) множество, объединенное в единство либо общностью природы, либо связью; 3) то, что имеет начало, середину и конец [1, 102]. Данное понимание категорий части и целого дают, в отличие от эйдетики, логическое понимание целого.

Таким образом, философ сформулировал очень важную характеристику категорий части и целого, которая впоследствии легла в основу многих классификаций данных категорий не только в философии, но и в языке.

Вышеизложенные представления античных мыслителей о природе части и целого нашли своё отражение в философии И. Канта, Г. Гегеля, Ф. Капра и других учёных, также пытавшихся определить их место в общей системе философских категорий и проследить закономерности соотношения целого и его составляющих.

В 20–30-х гг. XX в. представитель Львовско-Варшавской школы (одного из направлений в логическом позитивизме) С. Лесьневский обосновал необходимость основания мереологии, науки о части и целом, одной из логических систем наряду с прототетикой и онтологией. Изначально мереология трактовалась как теория множеств [7]. В работе исследователя «часть» понимается как «кусочек» (pièce) некоторого объекта. Часть объекта не может быть пустой, она содержится в объекте, но не заполняет его весь. Что касается отношения части и целого, то, с точки зрения С. Лесьневского, существует только одно исходное отношение «быть элементом» ($x \in y$), а отношение включения вводится исключительно по определению. В «Словаре философских терминов» также отмечается, что С. Лесьневский предложил нетрадиционное понимание множества, в котором элемент множества совпадает с его частью: «Так называемое мереологическое понимание множества, предложенное Лесьневским, стирает различие между элементом и частью в том смысле, что любая часть множества становится его элементом и само множество считается элементом класса множеств, состоящим из одного элемента, т.е. из самого этого множества» [6, 362]. Исследователь обратил внимание на один из важнейших признаков меронимов – подобие части и целого (например, *пирог – кусок пирога* и т.п.). Следует отметить, что в основе многих классификаций меронимов наряду с вышеуказанным признаком лежат такие параметры, как функциональность либо отделимость части от целого. Данные признаки основываются на логической связи целого и его частей в объективной реальности и находят отражение в языковой картине мира.

Чаще всего в классификациях холо-партитивных отношений прослеживается взаимосвязь философских категорий части и целого, выражающих отношения между одним и многим, сложным и простым, общим и единичным, качеством и количеством. В рамках диалектики, тотальное и партитивное взаимно порождают друг друга: целое есть продукт интеграции частей, а части – результат дифференциации целого. Следовательно, целое есть способ существования частей, а части есть то, из чего состоит целое. Взаимоотношение части и целого имеет достаточно сложный характер. С одной стороны, любое целостное образование членимо на составляющие (части), а любое составляющее – это часть целого: одно немыслимо без другого, поэтому понять целое, не осмыслив его составляющие, невозможно в принципе. Однако знание частей не служит окончательным условием познания целого, как нельзя раскрыть сущность компонентов, не понимая целого, в состав которого они входят. С другой стороны, целое может обладать свойствами, которые отсутствуют у составляющих. Следовательно, нельзя познать целое, не зная частей. Но части, вырванные из целого (познанные раньше, чем целое), – не то, что они в целом. Возникает гносеологический парадокс: чтобы познать целое, надо познать части, но чтобы правильно понимать части, надо знать целое.

В рамках лингвистики существует целый ряд классификаций меронимов. Так, Е.М. Маркман различает меронимы по признаку однородности / разнородности частей; Е. Ляйзи классифицирует меронимы по форме, материи и расположению; Е.М. Винстон и Р. Чаффин предлагают семантическую классификацию меронимов, рассматривая «части» в отношении совокупности, массы, деятельности и пространства; Д.А. Круз классифицирует партонимы по принципу их необходимости и необязательности по отношению к холонимам; А.С. Шелли обращает внимание

на структурную и / или функциональную связь партонимов при типологии меронимов и т.п. Мы не будем останавливаться на характеристике классификационных типов меронимов, поскольку этому вопросу уже была посвящена отдельная статья [2]. Однако, на наш взгляд, наиболее полно система меронимов классифицирована и структурирована Е. В. Материнской. Согласно её точке зрения, меронимами выступают следующие группы слов: 1) соматизмы: *ухо, лапа*; 2) наименования частей живой природы: *ветка*; 3) наименования частей неживой природы: *берег*; 4) наименования частей артефактов: *ручка* (чашки), *ножка* (стула), *рукав, каблук, крыло* (самолёта); 5) наименования частей совокупностей: *делегат*; 6) обозначение понятия «часть»: *кусочек*; 7) количественные лексемы: *треть, четверть*; 8) локативные лексемы: *кончик* (пальца, языка); 9) темпоральные лексемы: *час до полудня*; 10) наименования частей процессов: *заключительная стадия, завершение* (как фаза) [4, 82]. Данная классификация даёт представление о меронимах как универсалиях познавательного процесса как в окружающей действительности, так и в языке.

Таким образом, универсальность и глобальность меронимических отношений подтверждается активным их изучением в рамках различных наук. Данное исследование позволяет расширить представление о меронимах, способах их классификации, а также об их роли в формировании языковой картины мира.

Перспективой исследования является дальнейшее изучение классификационных типов меронимов.

Список использованных источников

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т. / Аристотель; пер. А. В. Кубицкого в переработке М. И. Иткина. – М.: Мысль, 1975–1983. – Т. 1. – 552 с.
2. Колодько Д. А. К вопросу о классификации меронимов / Дарья Андреевна Колодько // Научные записки Национального университета «Острожская академия». Серия «Филологическая»: сборник научных трудов / составители: И.В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецкая. – Острог, 2015. – Вып. 51. – С. 226–228.
3. Лосев А. Ф. Бытие-имя-космос / Алексей Фёдорович Лосев; сост. и ред. А. А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1993. – 958 с.
4. Материнская Е. В. Система меронимов в немецком и английском языках / Елена Валерьевна Материнская: Дисс. докт. фил. наук: 10.02.04. – Донецк, 2013. – 403 с.
5. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие для студентов, аспирантов и преподавателей лингвистических дисциплин в школах, лицеях, колледжах и вузах / М.В. Никитин. – С.-Пб.: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
6. Словарь философских терминов / Гл. ред. В.Г. Кузнецов. – М.: – ИНФРАМ, 2007. – С. 362–363.
7. Lesniewski St. Podstawy ogolnej teorii mnogosci (Foundations of the General set theory), I. M., 1916.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню меронімічних відношень як глобального та універсального типу взаємовідношень між предметами реального світу. У статті представлені філософський, логічний та лінгвістичний аспекти вивчення природи меронімів, а також виявлені важливі ознаки, що покладені в основу їх класифікацій.

Ключові слова: меронімія, холонім, партонім, меронім, холо-партонівні відношення.

Summary. The article investigates meronymic relations as a global and universal type of relationships between real objects in the world. The article presents the philosophical, logical and linguistic aspects of studying the nature of meronyms. Meronymy is a correlation of the part and the whole and it is not investigated enough in spite of the fact that this correlation is one of the main types of relationships between objects of the real world. In the process of research, important parameters which are based on the logical connection of the whole and its parts in the objective reality and the linguistic picture of the world are revealed. These parameters (functionality, the resemblance of a part and a whole, the separation of a part from the whole) are used as the basis for classifications of meronyms. Meronymic relationships are established between entities of different types: biological and physical objects, processes and actions, geographic regions, states and properties, collections and groups, abstract entities, etc. One of the fullest and the most complete classification of meronyms in the surrounding reality and language is suggested by E.V. Materinskaya. According to this classification meronyms are divided into the following thematic groups: 1) somatisms: an ear, a paw; 2) names of parts of wildlife: a branch; 3) names of parts of abiocoen: a shore; 4) the names of parts of artifacts: a handle (of cups), a leg (of a chair), a sleeve, a heel, a wing (of an airplane); 5) names of parts of sets: a delegate; 6) designation of the concept of «part»: a piece; 7) quantitative lexemes: third, a quarter; 8) local lexemes: the tip (of a finger, of a tongue); 9) temporal lexemes: an hour before noon; 10) the

names of the parts of the processes: the final stage, the completion (as a phase). This classification gives an idea of the meronyms as universals of the cognitive process both in the surrounding reality and in the language. Meronyms are necessary and important concepts for studying in different fields of science as philosophy, logic, linguistics etc. Meronymy as a new paradigm needs a detailed study of various types of meronyms and holonyms.

Key words: *meronymy, holonym, paronym, meronym, whole-part relations.*

Отримано: 28 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'42:32

Н. В. Кондратенко

ІНФОРМАЦІЙНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дослідження мовних аспектів політичного дискурсу (далі – ПД) передбачає актуалізацію лінгвопрагматичних аспектів аналізу, серед яких особливе місце належить виокремленню мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) та створенню їхньої типології. ПД перетинається з іншими дискурсивними типами, що спричиняє виникнення синкретичних жанрів з ознаками політичного та інших дискурсивних типів, зокрема це стосується ПД та масмедійного дискурсу. Масмедійний дискурс функціонує в засобах масової інформації, рекламі, зв'язках з громадськістю та актуалізує інформативну та персуазивну функції мови як визначальні. Проте інформативність масмедійного дискурсу представлена саме в повідомленнях ЗМІ та опосередкована за допомогою таких каналів комунікації, як телебачення, газети, журнали, радіо та інтернет. Повідомлення політичної тематики, скеровані на інформування і вплив реципієнтів, мають широкий жанровий спектр репрезентації і потребують уваги як вияви політичної комунікації.

Ступінь вивчення проблеми в лінгвістиці. Питання жанрології активно вивчають у зарубіжному (А. Вежбицька, В. Дементьев, М. Кожина, Ю. Краснопорова, К. Седов, Дж. Сьорль, О. Сиротініна, М. Федосюк, Т. Шмельова та ін.) та українському (Ф. Бацевич, О. Дерпак, О. Почепцов, С. Шабат-Савка, Т. Яхонтова та ін.) мовознавстві, але кожний тип дискурсу вимагає ґрунтовного аналізу жанрових різновидів та створення їх типології. Наукові розвідки, що висвітлюють жанри українського ПД, охоплюють агітаційні (О. Билінська), ритуальні (Л. Стрій), презентаційні (Л. Славова) жанри, однак комплексні дослідження політичних жанрів в україністиці відсутні, зокрема синкретичних і проміжних МЖ, що мають ознаки різних типів дискурсів.

Мета дослідження – проаналізувати основні жанри політичної комунікації, доміантною функцією яких є інформування реципієнтів, та створити їх типологію. Мета визначала розв'язання таких завдань: схарактеризувати поняття МЖ, представити жанрову специфіку ПД, визначити та проаналізувати інформаційні жанри українського ПД.

Об'єктом дослідження є український ПД, репрезентований через засоби масової інформації, а **предметом** – інформаційні МЖ українського ПД.

Викладення основного матеріалу дослідження. Лінгвопрагматичний аналіз ПД передбачає поміж іншим висвітлення проблем МЖ політичних текстів. Поняття МЖ було вперше обґрунтовано в працях М. Бахтіна на позначення тематичних, стилістичних і композиційних типів висловлень, що мають закріплений характер [1, 198]. У мовознавстві теорію МЖ було розвинено в межах дискурсології, комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики, а поняття МЖ отримало статус «універсальної лінгвофілософської категорії, «дослідження якої має прояснити природу дискурсивної поведінки та мислення мовної особистості» [8, 237]. В українському мовознавстві теоретичні засади МЖ було розроблено в наукових розвідках Ф. Бацевича, який потрактував МЖ як «прагматичну, соціопсихологічну категорію мовного коду, тобто мову в процесах спілкування, формування дискурсів, яка включає в себе способи представлення типової ситуації у вигляді конкретних комунікативних тактик і комунікативних кроків розгортання дискурсів, а також як чинник організації і формалізації соціальної взаємодії» [2, 53]. Такий лінгвопрагматичний підхід переважає в сучасних дослідженнях та уможливорює вивчення МЖ у контексті мовленнєвої поведінки. На думку Л. Славової, кожна людина у процесі комунікації «здійснює вибір жанрів, що передбачає зміну жанрів та жанрового репертуару відповідно до комунікативної ситуації» [10, 77]. Це стосується і політичної комунікації, для якої вибір МЖ залежить від мети учасників мовленнєвої взаємодії, конкретної ситуації спілкування та особливостей ПД.

У політичній комунікації виокремлення МЖ, на нашу думку, потрібно ґрунтувати на розмежування двох типів комунікативної взаємодії – фатичного та інформативного [4, 155], що пов'язані з протиставленням «спілкування / повідомлення», де засадничим критерієм розмежування є те, що виходить на перший план – «інформація чи контакт» [3, 108]. Звідси й розмежування фатичної та інформативної комунікації, серед яких у ПД переважає перша. О. Шейгал протиставляє фатику та інформативність політичної комунікації, наголошуючи на відсутності новизни, а також на стандартності та стереотипності ПД [12, 45]. Мінімізація інформативності в ПД схарактеризована і А. Чудіновим, який протиставляє інформативність і ритуальність: «політична комунікація часто стає ритуальною, тобто такою, для якої характерні фіксованість форми та відсутність настанови на новизну повідомлення» [11, 53]. Однак це не означає, що інформативність у жанрах ПД загалом відсутня: інформативний складник різною мірою представлений в окремих текстах і найбільше – в текстах інформаційних жанрів. Визначаючи презентаційно-іміджеві, ритуальні, агітаційні, агонально-аргументативні та інформаційні жанри та відзначаючи їх жанровий синкретизм, вважаємо, що інформаційні МЖ підпорядковані виконанню основного комунікативного завдання – повідомленню нової інформації. Зважаючи на це, вони наближаються до журналістських інформаційних жанрів – замітки, звіту, репортажу, інтерв'ю тощо, що виокремлюють разом з аналітичними та художньо-публіцистичними (М. Василенко, В. Здоровега, М. Кім, І. Михайлин, О. Тертичний та ін.). Проте в ПД система інформаційних МЖ, на нашу думку, відрізняється від жанрів масмедійного дискурсу, оскільки політична комунікація має оптимізований характер, тоді як тексти ЗМІ повинні бути орієнтовані на інформативність та об'єктивність у поданні інформації. В. Здоровега вважає, що інформаційні жанри друкованих ЗМІ об'єднані за критерієм домінування в них повідомлення [5, 147]. Зазначимо, що повідомлення нової інформації в ЗМІ має бути фактологічним, об'єктивним, неупередженим (однак це не означає, що воно так і є в дійсності), тоді як у ПД інформація подається в обробленому вигляді та обов'язково виконує додаткову функцію – висвітлення фактів, подій, явищ у позитивно оцінному значенні для політичного суб'єкта. Що стосується публічних комунікацій, до яких переважно уналежнюють і політичні, то тут, на думку окремих дослідників, взагалі не представлено власне інформаційних жанрів. Так, О. Кривоносів виокремлює оперативно-новинні, дослідницько-новинні, фактологічні, дослідницькі та образно-новинні жанри [6, 130–204], серед яких елементи інформаційні наявні в прес-релізі, бекграундери, листі тощо, однак інформаційність в них є другорядною.

Пропонуємо виокремлювати в політичній комунікації такі основні інформаційні МЖ, як повідомлення, заява та інтерв'ю. Розглянемо кожний жанр та його мовленнєву реалізацію в ПД.

Повідомлення – це основний інформаційний МЖ політичної комунікації, що характеризується актуальністю та оперативністю. Він зосереджений на певній події, яку висвітлено як новину, при цьому подання події позбавлено аргументативності, аналітичності та оцінності. МЖ повідомлення у журналістиці деференційовано на замітку, репортаж, звіт, хроніку тощо, проте для ПД, на нашу думку, таке подрібнення є недоцільним, тому що в політичній комунікації інформаційні жанри не відрізняються різноманітністю. Натомість політичні повідомлення характеризують певну подію як новину і відрізняються лише обсягом. У центрі уваги авторів політичного повідомлення – подія або факт із зазначенням часу і місця дії, а також безпосередніх учасників, напр.: *Президент України Петро Порошенко прибув з робочим візитом до Львова. Президент виступить на бронетанковому заводі перед робітниками, представниками громадськості та журналістами. Йому продемонструють військову техніку, зокрема, пожежну машину ГПМ-72 для гасіння пожежі на військових складах, броньовані автомобілі «Дозор» та інше* (ІА ЗІК, 14.07.2017). Відсутність у тексті конкретної дати події пов'язана з тим, що представлене повідомлення у стрічці новин супроводжується датуванням кожного запису. Специфікою політичних повідомлень є структурування тексту за принципом: від головної до другорядної інформації: спочатку (у підзаголовку або в першому абзаці тексту) фіксується подія та її учасники, а друга частина тексту містить деталізацію події.

Короткі політичні повідомлення найбільше подібні до журналістського МЖ замітки що підпорядкована вимогам точності, стислості, відсутності «інформаційних шумів» [7, 77]. Замітка має закріплену структуру на рівні змісту (домінування основної фактологічної інформації, що подано на початку тексту) та форми (наявність заголовка, підзаголовка, авторського підпису). Основний факт, що є предметом замітки, ґрунтовно описується та характеризується, перевага надається параметрам подієвого, суб'єктного і хронотопного рівнів. Замітка здебільшого належить до журналістських жанрів, проте її поширення в ПД дає змогу уналежнити цей МЖ і до політичної комунікації, напр.: *Парламентська асамблея Спеціальної моніторингової місії Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ) на засіданні в н'ятницю, 7 липня, в Мінську підтримала резолюцію «Відновлення суверенітету і територіальної цілісності України». Делегат від Росії*

проголосував проти рішення ОБСЄ по Україні (ІнтерФакс-Україна, 7.07.2017). На нашу думку, саме замітка становить основний обсяг політичних повідомлень завдяки її зосередженості на одній події, стислості та відсутності суб'єктивізму. У ПД, опосередкованому через ЗМІ, переважають інформаційні тексти невеликого обсягу, тому замітка як різновид повідомлення є найпоширенішою. Такі журналістські МЖ інформаційного типу, як репортаж та звіт, через їх обсяг та дослідницько-аргументативний характер, представлені в ПД обмежено. Крім того, ми не вважаємо їх власне інформаційними МЖ, оскільки в них поєднано елементи різних жанрів.

У публічних комунікаціях замітка наближається до прес-релізу, який часто і стає підґрунтям для створення інформаційних повідомлень у ЗМІ, напр.: *Сьогодні, 17 березня, в с. Чонгар Херсонської області за участі Міністра інформаційної політики України Юрія Стеця офіційно відкрито телекомунікаційну вежу, побудовану для організації українського мовлення на території Автономної Республіки Крим (...)* (Прес-реліз міністерства інформаційної політики України, 17.03.2017). Зважаючи на це, прес-реліз часто називають інформаційним повідомленням, проте його специфікою є настанова на позиціонування політичного суб'єкта навіть за рахунок втрати інформаційності. У прес-релізі основним завданням є подання для ЗМІ не лише оперативної, а й оптимізованої інформації від імені публічного суб'єкта, проте в рекламних комунікаціях прес-реліз визнають основним інформаційним жанром (Д. Карпушин, С. Козак, О. Кривонос, А. Сапкін, М. Шишкіна та ін.). У політичній комунікації прес-реліз поширений меншою мірою. Але за змістом і структурою він відповідає вимогам до інформаційних жанрів і подібний до замітки. Ми вважаємо доцільним об'єднати ці жанрові різновиди в один – повідомлення, що охоплює замітку і прес-реліз.

Заява як інформаційний МЖ політичної комунікації є реакцією на певну політичну подію від імені суб'єкта або організації. О. Кривонос, порівнюючи заяву з прес-релізом, зазначає, що в прес-релізі базисний суб'єкт подає оптимізовану інформацію про подію для громадськості, а заява ґрунтується на характеристиці проблеми, що потребує нагального розв'язання [6, 178]. З огляду на це заяву зосереджено не стільки на певній події, скільки на проблемі, що може бути не викликана конкретно подією, тобто не ґрунтується на інформаційному приводі. Проблема в політичній комунікації часто формується поступово, тому політичні заяви не завжди містять хронологічні характеристики, напр.: *Усе суспільство уважно спостерігає за роботою нових антикорупційних органів та сподівається, що в Україні нарешті розпочнеться справжня боротьба з корупцією. Але водночас окремі представники влади хочуть залишити статус-кво. Саме тому затягувався арешт, ухвалено незначну заставу, добираються судді із сумнівною репутацією на рівні апеляційного суду. Усе це свідчить, що влада відірвалася від реальності та не розуміє значного суспільного запиту на зміни (...)* (Політична заява партії «Сила людей» щодо «справи Насірова», 13.03.2017). Проблема спричиняє відповідна політична ситуація, але заява зосереджена не на події, а на проблемі та приверненні до неї уваги суспільства.

Зважаючи на це, політична заява – це «оперативний відгук на певні політичні події й повсякденні проблеми, виклад ставлення цієї організації щодо подій і їх можливого розвитку. Може включати також заклики щодо участі членів партії (організації) у подальшому розвитку подій» [7, с. 76]. На відміну від замітки заява представляє ставлення політичного суб'єкта до певної події, тому в центрі уваги, як і в інших інформаційних МЖ, здебільшого постає конкретний факт дійсності та коментарі щодо нього від імені політичного суб'єкта, напр.: *Якщо духовна особа дозволяє собі під виглядом моральних повчань робити політичні заяви, то тим самим втрачає імунітет на критику, бо стає політиком. Якщо політик, мешкаючи в чужій державі, робить ворожі щодо неї та страждань її народу заяви, то має повне право стати персоною нон ґрата в цій державі. Йдеться про гр. Мечислава Мокшицького, котрий дозволив собі звинуватити цілий український народ у геноциді та назвати російську агресію в Криму і на Донбасі, що принесла смерть в десятки тисяч українських родин, знаком, даним Богом, щоб «той народ визнав свою вину і очистився з цього гріху»* (Заява Української Галицької Партії з приводу обурливих висловлювань громадянина Польщі Мечислава Мокшицького в інтерв'ю журналу «Niedziela», 7.06.2017). Крім того, у заяві наявний потужний елемент суб'єктивності та авторської позиції, тому що політичний суб'єкт виражає своє ставлення до певної події, напр.: *З відкритим серцем і надією в душі, я був і далі буду поруч з 10-а українськими солдатами, пораненими під час сутичок з проросійськими сепаратистами в Східній Україні, які, з 29 квітня 2015, перебувають на лікуванні та реабілітації в спеціалізованих відділеннях в Румунії* (Заява депутата парламенту Румунії І. Марочко, 2015). Звідси й зміни стилістики тексту – від інформаційно-публіцистичної до художньо-публіцистичної: політичний суб'єкт виступає від власного імені, використовує яскраві образи та порівняння, епітети, декларації тощо. Заява, на нашу думку, має також ознаки аргументативних текстів, тому що поєднує інформативність із поясненням позиції політичного суб'єкта.

Інтерв'ю як інформаційний жанр діалогічного характеру має на меті «повідомити новину, вплинути на громадську думку» [7, 77] від імені політичного суб'єкта та передбачає викладення його позиції від 1-ої особи. Політичне інтерв'ю потрапляють у двох значеннях: по-перше, як розмову політичної тематики з будь-якою людиною, по-друге, як розмову журналіста з політиком [9, 293]. Для журналістикознавства характерним є вузький підхід, а для вивчення ПД – широкий, тому ми будемо використовувати поняття політичного інтерв'ю щодо розмови журналіста з будь-яким співрозмовником, однак визначальними критеріями вважаємо тематичний і функційний. За тематикою політичне інтерв'ю висвітлює проблеми політичного життя, а за функцією призначене для подання актуальної інформації про певні події та характеристику цих подій політичним суб'єктом від власного імені, напр.: *Чи зустрічалися ви з Юлією Володимирівною після вашої відставки? Чи намагалися, можливо, розкурити трубку миру з нею? Тет-а-тет, можливо.* А. Яценюк: *Я не зустрічався з Тимошенко після відставки. Вона до мене на зустріч не приїжджала* (Цензор.нет, 2016). Інформаційним приводом стала відставка А. Яценюка з посади прем'єр-міністра, а тематикою – політична ситуація в країні.

Серед інформаційних жанрів ПД представлено інтерв'ю інформаційного типу, хоч виокремлюють й інші різновиди: аналітичне, портретне, іміджеве тощо (О. Грабельников, Л. Майдано-ва, К. Серажим, О. Тертичний та ін.). У ПД поширене портретне та іміджеве інтерв'ю, метою яких є не повідомлення інформації, а позиціонування політика у привабливому світі, проте такі інтерв'ю належать до іншої групи МЖ – презентайно-іміджевих. Трапляються випадки й провокативних політичних інтерв'ю, метою яких є дискредитація політика, напр., відома розмова Р. Скрипіна з О. Царьовим, під час якої політик не міг відповісти на питання, коли почалася Друга світова війна (Громадське телебачення, 2014).

Натомість інтерв'ю як інформаційний жанр характеризується зосередженістю на конкретній події новинарного типу, тобто інтерв'ю розкриває позицію певної особи щодо події або проблеми, актуальної для суспільства, напр., фрагмент інтерв'ю з Х. Деканоїдзе: *Ви близько півроку очолюєте Національну поліцію України. Що у вашому активі, крім нової назви, нової уніформи і нової патрульної служби замість ДАІ?* Х. Деканоїдзе: *Перейменування – це, звісно, не найголовніше. У Росії також міліцію перейменовували в поліцію. Ну і що? Ми ж пішли складним шляхом – шляхом очищення і кардинального реформування. Міліція була найкорумпованішою системою не лише в Радянському Союзі, але й у пострадянській Україні* (DW, 2016). Інтерв'ю присвячено не конкретній події, а певному періоду і проблемам, що виникли за цей період, але в центрі уваги – позиція співрозмовника, який від власного імені характеризує ситуацію. Для потенційних реципієнтів інтерв'ю важливо знати не стільки позицію журналіста, скільки політика, причетного до розв'язання проблеми.

Зважаючи на це, для інтерв'ю з політиком не обов'язково має актуальний інформаційний привід, але темою завжди стає політична ситуація в країні, навіть якщо інтерв'ю містить і запитання особистісного характеру, напр.: *Як ви вважаєте, як сьогодні перемогти Росію?* Ю. Тимошенко: *Завжди націю в такі складні часи веде лідер. Нам не пощастило. Нам війна вигідна. На ній заробляють мільярди, на контрабанді, на постачанні армії непридатного обладнання* (ТСН, 2017). При цьому політики не відповідають прямо на питання, а намагаються більше прокоментувати ситуацію та висловити власну позицію. Загалом для політичного інтерв'ю характерно поєднання ознак інформаційних та аналітичних жанрів. Також характерною рисою інтерв'ю є його діалогічний характер, тому воно не має нагадувати розгорнуті монологи політика із технічними запитаннями журналістів, а бути реальною розмовою двох комунікантів.

Висновки і перспективи дослідження. В українському ПД представлено комплекс МЖ політичних текстів, серед яких інформаційні жанри характеризуються синкретизмом і поширенням у сфері масмедійних комунікацій. Інформаційні жанри представлені політичними повідомленнями (власне інформаційний МЖ), політичними заявами (інформаційно-аргументативний МЖ) та політичними інтерв'ю (інформаційно-іміджевий МЖ). Серед власне інформаційних жанрів виокремлено замітку та прес-реліз, що зосереджені на актуальній події та подають оперативну інформацію реципієнтам. Перспективи дослідження полягають у створенні розгорнутої типології МЖ українського ПД.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров // Бахтин М. М. Собрание сочинений. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – С. 159–206.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генетика : проблеми і перспективи : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
4. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.

5. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : [підручник] / В. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
6. Кривоносов А. Д. PR-текст в системі публичних комунікацій / А. Д. Кривоносов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2002. – 288 с.
7. Пономаренко Л. Г. Жанрова палітра політичної літератури / Л. Г. Пономаренко, Я. В. Зоська, А. О. Бессараб // Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки». – 2012. – № 4–31. – С. 75–80.
8. Седов К. Ф. Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации / К. Ф. Седов // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 7–38.
9. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) : [монографія] / К. С. Серажим. – К. : Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
10. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.
11. Чудинов А. П. Политическая лингвистика : [учеб. пособие] / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
12. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню українського політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Схарактеризовано поняття мовленнєвого жанру та виокремлено мовленнєві жанри українського політичного дискурсу. Основну увагу приділено інформаційним мовленнєвим жанрам, що представлені в засобах масової інформації. Розмежовано журналістські жанри, жанри публічної комунікації та жанри політичного дискурсу. Здійснено лінгвістичний аналіз жанрів повідомлення, заяви та інтерв'ю політичної проблематики, розглянуто структурно-семантичні та функційні особливості цих жанрів. Доведено пріоритет інформативності над фатикою в аналізованих мовленнєвих жанрах.*

Ключові слова: *політичний дискурс, мовленнєвий жанр, інформаційний жанр, заява, повідомлення, інтерв'ю.*

Summary. *The article is devoted to the study of Ukrainian political discourse in the linguistic and pragmatic aspect, in particular within the theory of speech genres. The main problem lies in the fact that political discourse intersects with other discursive types, which results in the emergence of syncretic genres with signs of political and other discursive types, in particular, it concerns political and mass-media discourses. The mass-media discourse functions in mass media, advertising, public relations and updates informative and persuasive functions as determinative. However, media content is presented in media reports and is mediated through such channels of communication as television, newspapers, magazines, radio and the Internet. Messages of political themes aimed at informing and influencing recipients have got a wide genre spectrum of representations and require attention precisely as a manifestation of political communication.*

The purpose of the study is analyzing the main language genres of political discourse, the dominant function of which is to inform recipients, and create their typology. The object of research is the Ukrainian political discourse, represented through the media, and the subject – the informational speech genres of Ukrainian political discourse. The material was served by political texts of different genres, represented in the Ukrainian media of mass communication.

The study delineates the concept of fativity and informativity in political communication and substantiates the advantage of factual speech genres in political discourse. The concept of the speech genre was described and an attempt was made to isolate the speech genres of political discourse. The main attention is paid to the informational speech genres, presented in the mass media. Separate journalistic genres and genres of political discourse. The linguistic analysis of the genres of the message, statements and interviews on political issues is carried out, the structural-semantic and functional features of these genres are considered.

The Ukrainian political discourse presents a complex of speech genres of political texts, among which informational genres are characterized by syncretism and the spread in the field of media communications. Information genres are represented by political messages, political statements and political interviews. The prospects for the study are to create an expanded typology of speech genres of Ukrainian political discourse.

Key words: *political discourse, speech genre, informational genre, political statement, political message, political interview.*

Отримано: 14 липня 2017 р.

ГРАФІЧНЕ ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСТВО ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. спостережено активізацію досліджень художнього тексту, який репрезентує, з одного боку, креативну сферу діяльності окремого автора, його індивідуально-неповторну манеру самовираження в конкретному творі, а з іншого, – мовотворчість певного історичного відтинку, світоглядно-мистецького напрямку. Огром сучасного тексту як витвору мистецтва породжує якісно новий світ фрази, слова і навіть їхнього звуко-буквеного оформлення (О. Бабелюк, І. Бехта, Н. Гуїванюк, А. Загнітко, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Н. Кондратенко, А. Мойсієнко та ін.). У цьому аспекті на часі розв'язання проблемних питань **графостилістики**, що має на меті віднайти закономірне й постійне у відборі графічних одиниць для розуміння ролі індивідуально-творчого початку, а також усвідомленої / спонтанної природи мовного відбору адресанта [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Лінгвістичні засади оформлення графічно увираженого тексту запропонував І. О. Бодуен де Куртене, якого справедливо вважають засновником теорії письма. Учений виокремлював два види мовленнєвої діяльності: вимовно-слухову й писемно-зорову, які витлумачував як нерівноправні [2].

У сучасній лінгвістиці графічне оформлення текстів трактують як маргінальне доповнення або самостійний прийом, що завжди вияскравлює загальне враження від прочитаного (С. Бибики, Н. Бойко, І. Дегтерьова, Л. Короткова, Н. Тишківська та ін.). Принагідні зауваги щодо засобів візуалізації художніх творів спостережено в працях із комплексного лінгвістичного аналізу тексту (А. Загнітко, Т. Єщенко та ін.) або різнотипних дискурсів (В. Корольова, Л. Короткова); у процесі з'ясування способів і форм мовлення в дискурсних зонах наратора й персонажа (І. Бехта) або ідеологічного принципу постмодерністської мовної гри в текстотворенні (О. Бабелюк); у ході аналізу ідіостилів окремих письменників (С. Бибики, Н. Тишківська та ін.), вивчення актуального членування речень (М. Вінтонів, Т. Николаєва та ін.). Дослідники констатують, що об'єднання вербальних засобів виразності з невербальними (у нашому розумінні візуальними. – О. К.) репрезентують намагання сучасної культури до синтезу смислів, що їх можна декодувати через різні канали сприйняття. Отож **актуальність** наукової статті полягає в необхідності комплексного опису одиниць і прийомів графічної організації художнього тексту, укорінених у мовленнєвій і мовній здатності людини; установлення основних авторських інтенцій використання й комбінування одиниць графіки, що здатні видозмінюватися відповідно до конкретних завдань і ситуації мовлення.

Мета розвідки – аналіз взаємодії засобів графічної виразності із формальною організацією та семантичним простором сучасного українськомовного художнього тексту; установлення структурно-семантичних і функційних виявів графічних інновацій у його будові. Реалізація мети передбачає розв'язання **завдань**: 1) окреслити основні чинники ускладнення графічного малюнка сучасного художнього тексту в процесі збагачення його виражальних засобів; 2) визначити й описати основні вияви графічних інновацій у сучасній українській прозі й поезії; 3) установити тенденції функціонування засобів візуальної виразності в художньому українськомовному тексті.

Об'єктом дослідження є графічні інновації як результат умисного / спонтанного порушення письменником усталених норм і канонів художнього тексту, його символіки, що спричинюють читацький «емоційний шок», а **предметом** – структурно-семантичні і функційно-стилістичні особливості засобів візуалізації як рушійної сили сучасної художньої комунікації.

Матеріалом дослідження послужили прозові та поетичні твори українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема Ірени Карпи, Ніни Бічуї, Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Юлії Смалі, Надійки Гербіш, Міли Іванцової та ін. Вибір зазначеного періоду обґрунтований початком формування культу незалежної особистості, переконаності в тому, що саме мова створює систему координат, за якими людина усвідомлює себе і світ, використання увиражено ігрового стилю, щоб акцентувати на аномальності пізнаного в реальній дійсності способу життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. В організації зовнішньої та глибинної структур художнього тексту беруть участь **графічні засоби**, що за *вужького витлумачення* охоплюють дві підсистеми: 1) букви алфавіту (основні графеми); 2) пунктуаційні знаки (допоміжні графеми). У найновіших мовознавчих працях зроблено спроби дослідження графічних засобів організації тексту як художнього цілого: 1) у прагматичному аспекті як засіб інтимізації (А. Палійчук); 2) за

психолінгвістично-асоціативного підходу як засіб експресивізації (О. Вялікова); 3) у контекстно-варіативному аспекті текстотворення (О. Бабелюк); 4) з оперттям на поняття «онтологічний абсурд» (Ф. Бацевич), «графіко-синтаксичні засоби вираження іронії» (Н. Гуйванюк, Ю. Пацаранюк) та «маркери оповідності» (С. Бибик) тощо. У цьому разі йдеться про *широкий виражальний арсенал* (окрім зазначеного вище): розташування тексту на сторінці, міжрядкові інтервали, поділ на строфи й абзаци, нормативне або ненормативне (емотивне) вживання пунктуаційних знаків і великої літери, специфічне написання слів (поділ слова на окремі літери, а також голофразис), незвичне оформлення заголовків і епіграфів, гру шрифтами.

Завдяки використанню «неографії» [7], «графічної пере акцентуації» та «графічних аномалій» [4], «графічних інновацій» [3] письменники фіксують увагу читача, маркуючи важливу інформацію відповідно до своїх інтенцій. Стилiстично значущі відхилення від графічної норми є візуальними ефектами для досягнення певної мети або для виконання семантичних функцій. Зокрема, комунікативний намір автора сучасного художнього тексту реалізується через удосконалення комп'ютерного редагування та імітації спілкування за допомогою мобільного телефону, де графічні символи репрезентують емоційно-оцінну інтенцію, архітектоніку, ієрархічну структуру повідомлюваного.

Засоби графічної актуалізації в сучасному художньому тексті поліфункційні, і їх варто за виражальним потенціалом і систематичністю вживання варто класифікувати в такий спосіб: 1. Регулярні, що мають установлену постійну структуру, відзначаються систематичністю й рівномірністю функціонування в художньому тексті й охоплюють два підтипи: 1.1. Стереотипні (традиційні, загальнозвичивані); 1.2. Ідіотипні (притаманні групі письменників); 2. Нерегулярні (індивідуально-авторські), прикметною рисою яких є спорадичність, нерівномірність уживання в текстовому масиві.

Регулярні стереотипні графічні знаки лежать в основі художнього тексту, оскільки паралельно з лексико-фраземним складником вони набувають смислового навантаження, «апелюючи до зорового сприйняття та нестандартного звучання» [5, 22] авторської оповіді або мовлення персонажів. До зазначеного типу уналежнюємо такі основні вияви: а) уживання великої та малої літер у позиціях, що виходять за межі правил української орфографії; б) використання буквиці; в) графічні трансформації, тобто виокремлення курсивом, напівжирним шрифтом, зменшення або збільшення розміру літер; г) широкі проміжки між фрагментами тексту.

Уживання великої та малої літер у позиціях, що виходять за межі правил української орфографії. Активізує зміст певної мовної одиниці її написання з малої чи великої літери. Велика літера означає емоційне забарвлення, піднесення, урочистість, виокремлення об'єкта з ряду подібних, є засобом мовної гри, семантичного прирощення смислів, стилізації живомовності [4, 267; 1, 9].

У досліджуваних текстах зафіксовано виокремлення великими літерами таких текстових компонентів, які видозмінюють авторську модальність: **1) іменників:** а) загальних назв для персоніфікації, посилення експресивності: Надвечір прийшов ТАТО, вони з МАМОЮ про щось розмовляли на кухні (9, 24); б) власних назв для увиразнення важливості персонажа в перебігу певної події: МАТРОНКА знайшлася на третю добу (10, 47); **2) номінативних займенників**, що маркують мікроконтекст персонажа з певним Я, який акцентує увагу на духовній близькості між конкретними, відомими тільки йому, художніми образами, напр.: Не привертати уваги, не впадати у чуже око, загубитися серед інших, але так – щоб ХТОСЬ таки помітив! (5, 158); **3) дієслівно-іменних конструкцій** у ролі головних членів речення з метою психологізації, інтимізації або оцінювання зображуваних ситуацій і персонажів: ДАРУСЯ ПЛАЧЕ, поклавши непокриту голову в самотню червону айстру (10, 124); **4) прислівників або прийменниково-іменникових форм** на означення вербалізованих подій для конкретизації місця або часу їх перебігу, засвідчують суб'єктивізацію голосу автора: ВІДТОДІ ніхто більше не супроводжує Дарусю до ріки (10, 39); **5) службових частин мови**, якщо автор деталізує не узагальнену проблему чи особу, а відношення між конкретними авторськими образами: «Справжнього мужчину» з хлопця робить армія – НЕ жінка (4, 129). Нині письменники практикують також написання великої літери в середині слова.

Спостерігаємо і зворотню тенденцію – навмисне уникнення великої літери, як-от: знову зліпки садів розкладаєш в уяві / цей час – твої штири стіни / на них образ раю відсутній (боги повмирали) / квартали спустошених площ / звеселять колись / як звуки звучатимуть зорями / і краплі дощу – / мільярди дрібних дзеркал – / губами збиратимуть янголи... (8, 23). Мала літера на місці великої зменшує ціннісну вартість слова, є маркером зневаги чи байдужості, розпачу або самотності.

Використання буквиці – більшої від загальнотекстових початкової *букви* розділу (*параграфу*, *абзацу*) тексту в *рукописних* і *друкованих* текстах відповідно до авторського задуму. Напр., втоптану в текст буквицю використовує Ольга Купріян у повісті «Солоні поцілунки» (9) на початку кожного розділу. Проте авторка надає великій літері не графічної пишності бароко, а втілює

недосконалість юнацького почерку, оскільки головним персонажем є дівчинка-підліток. У такий спосіб О. Купріян прагне уникнути автоматизації читацького сприйняття тексту, через імітацію дівочого почерку інтимізувати оповідь, увиразнити емоційний стан головної героїні.

Графічні трансформації репрезентують текстові виокремлення курсивом, напівжирним шрифтом, зменшення або збільшення розміру літер, а також написання лексеми літерами через пропуск. Сконцентруємо нашу дослідницьку увагу передовсім на «**курсивному**» виокремленні лексем у писемному тексті, за допомогою чого письменник акцентує увагу читача на слові / сполученні слів, що в усному мовленні виділено інтонаційно.

Найчастіше курсивуються слова, що мають: а) поза контекстом номінативну семантику: Щоб не сидіти вдома в *тієї жінки...* (9, 72); б) стратегічне значення слова-зв'язки між складниками художнього тексту в разі повторення лексеми, як-от: Бог шукав своє *число два*, але *число два* вже було зайняте (7, 219).

Курсивне увиразнення компонентів художнього тексту виконує такі основні функції:

1) привернення уваги читача до форми художнього тексту, фіксація інформації, що є одним із способів впливу на адресата писемного мовлення;

2) наголошення на психологічному компоненті, який може втілювати:

- **номінативну семантику** через іменники на означення: а) **термінів** у художньому переосмисленні: *Українська радянська* – особливий колоніальний підвид радянської, з усіма, крім великодержавних, приналежними останній структурними ознаками, тільки що специфікованими до місцевих умов (3, 131); б) власних чи загальних назв, що вказують на конкретну особу – позасюжетний елемент, що умовно наближений до переліку дійових осіб у драматичному творі, пор.: *Продавець* – лежить у ліжку в напівтемній кімнаті при закритих шторах; *Сестра продавця, Віра Іванівна* – прокинулася о четвертій ранку, приїхала електричкою, хвилюється, клопочеться, перед усіма вибачається за незручності; *Зять Віри Іванівни* – приїхав із нею для підтримки, курить у коридорі біля ліфта, у подіях участі не бере (6, 13); в) увиразнення характеристики образу персонажа в сюжетотворенні: *Аля, або Аліна*. Тринадцятирічна дівчинка. Дуже не хоче вчитися, бо не бачить у цьому жодної перспективи; *Марта* стала подругою зовсім недавно; *Маму звали Таня*. Вона страшенно переживала з будь-якого приводу; У їхній сім'ї була ще киця *Мася* (6, 10–11);

- **експресивно-оцінну функцію** в займенникових формах, лаконічність яких указує на раптовість та щирість судження: А що може бути після забуття? *Нічого*. (7, 220–215); Як можна не любити *такого* чоловіка... Як можна не любити його просто так (5, 29);

- **символічно-асоціативний аспект** за допомогою прикметників на позначення кольорів, пор.: Тілом тіпнуло, і я побачив *червоне*; То було ранком, і ранок був *зеленим*; Моя старість устелена по днищу сном – *жовтим*, гіркуватим сном із запахом сірки (7, 220–223).

Іноді курсив виконує пунктуаційну функцію лапок і вказує на особливу змістовність, афористичність і повчальність виокремленого слова чи фрази, що є знаком широкого культурного, побутового або повсякденного контексту, напр.: Психологічний комплекс *страху перед власною жіночністю* все ж не відбився і мутацій поетичного голосу не спричинив (3, 141); Але не здатний передати це словами і навіть думками. *Що не здобудеш у молодості, на старість не знайдеш* (11, 482); Бачити довкола себе лише письменна, знаки, намагатися розшифрувати, не помічаючи найсуттєвішого: *ми живі серед живих і не повинні завдавати шкоди одне одному* (11, 483).

Найчастіше в прозових творах курсив слугує маркером діалогічної чи строфічної «демаркації» друкованого тексту, відтворення «чужого слова», утілюючи прийоми інтертекстуальності як однієї з найважливіших текстових категорій, зокрема:

- **тексту в тексті**, напр., Ніла Зборовська використовує цей прийом у повісті «Дзвінка» (5), виділяючи курсивом переповідні елементи головної героїні від І-ої особи, як-от: Він переконав її, що залишатися у пустій хаті не можна, що нічого немає брудкішого у світі, як жінка-п'яниця... «*Андрій запропонував мені шлюб, і я погодилася. Хоча не повинна була цього робити. У мене три-вожне відчуття...*». Андрій намагався розпитати Дзвінку про її сімейне життя, але вона вперто не відкривалась йому;

- **цитовання**, пор.: Я сміялася, коли вірменин, що сидів поруч у літаку, вигукнув: «Какой красота! А мне его будет снітца?» (1, 34);

- прийом **ремінісценції**, який є наскрізним у повісті Ю. Смаль (12): ведучи розповідь, авторка констатує та доповнює основний зміст різноманітними історіями, тобто курсив дає змогу поєднувати різні часові площини, зіставити різні кути зору на одному текстовому полі.

Рідше курсивне виокремлення може слугувати «позасюжетним» голосом, коментувати певні події, поглиблювати філософське міркування, напр.: *Озирнутися на життя своє, охопити його із висоти пташиного польоту* – що там? (13, 550); *Життя минає у поспіху, у тлумі – хіба задля цього я народилася на світ?* Біжиш кудись, рвешся, боїшся запізнитися – а чого ради? (13, 557); Але вона прийшла, і нікуди від цього не дінешся, *бо це – доля!* (13, 571).

За нашими спостереженнями, нерідко виділяють курси вами **позасюжетні композиційні елементи**: титри, епіграфи, заголовки. Зауважимо: нерідко трапляються графічні експерименти, де курсивом написаний увесь художній текст чи книга, тобто графічний засіб слугує художньою чи стилістичною фігурою, засобом вираження макрокомпозиції, сигналом змін часових площин у текстовому масиві, що поглиблює багаторівневність світосприйняття дійсності автором.

Роль виокремлення лексеми або кількох лексем **жирним шрифтом** частково збігається із функцією курсивного увиразнення інформації, проте в усному мовленні в цьому разі потрібно використовувати більш категоричну інтонацію, замість пояснювальної («курсивної»), тобто виділені різними шрифтами лексеми є не лише необхідними у структуруванні тексту, а й маркерами експресивного забарвлення, концентрації уваги на композиційно важливих елементах: *Тому що насправді у тебе була сестра* (3, 123). *Вперше за довгий, злиплий у нескінченну протяглість час цей сон якимось чином обіцяв їй спокій* (4, 126); *Замість полегкості опритомнення, відчувала, як привалює її тягар неборно чіткої свідомості, що то був не її жах* (4, 125).

Написання лексеми літерами через пропуск (голофразис) є способом підсвідомого акцентування уваги читача на непомітних деталях. Цей прийом є не складним за своєю семантикою, тому може повторюватися кілька разів і поєднувати лексеми, які належать до кардинально різних сфер життя, але є винятковими у сприйнятті світу автора на зразок: – *Аби ви запам'ятали її і не думали: ось дівчинка годує черепаху, – в з а г а л і дівчинка, в з а г а л і черепаху; – Так, так, тоді він стане будинком в з а г а л і, а не тим будинком, котрий займає мою уяву* (1, 68).

Отже, автор, орієнтуючись на читача, за допомогою шрифтового виокремлення або голофразису отримує ширші можливості впливу на читача, щоб досягнути взаєморозуміння, емоційної та інтелектуальної співпраці, що і є основним завданням сучасної текстової комунікації.

Регулярні ідіотипні графічні знаки – це низка різноманітних способів візуального структурування тексту та увиразнення його елементів для впливу на підсвідомість читача, що трапляються в певній групі авторів одного з періодів літературного процесу, графічні інтенсифікатори яких є безпосередніми маркерами їхнього ідіостилю.

Досліджуючи популярні твори з використанням інтенсифікаторів, можна констатувати, що сутність ідіотипних знаків полягає в нетрадиційному розміщенні чи виокремленні важливих елементів структурування тексту (найчастіше – абзаців), зокрема: а) нумерації абзаців римськими або арабськими цифрами, спеціальними символами, комп'ютерними графемами, великими чи малими кирилическими буквами, латинкою; б) уникнення поділу на абзаци; в) незвичність розташування абзаців.

Позначення абзацного поділу або окремих композиційних частин комп'ютерними графічними знаками створює ефект утілення тематичної структури, що охоплює весь текст і оприявлений у тематичних зв'язках між елементами. Так, Юлія Смаль у повісті «Теплі історії з КОРИЦЕЮ» перед назвою кожного розділу використовує спеціальний емодіон «**☺**» («серце»), що виконує психологічно-естетичну функцію, слугує допоміжним компонентом утілення ідеї письменниці. Авторські передбачення читацьких асоціацій емодіону синонімічно співвідносяться з позитивно-асоціативним значенням лексеми «теплі», яку контекстуально пов'язано з кожним образом твору.

Надійка Гербіш у повісті «Теплі історії до ШОКОЛАДУ» (2) в розділі «Звідки береться нахнення» використовує спеціальний комп'ютерний символ «**•**» для втілення макрокомпозиції. Графічний інтенсифікатор підпорядкований задуму письменниці зображення монологічних спогадів, кожен з яких є окремою порадою, а комп'ютерний символ слугує відправним моментом осмислення вибраного компонента тексту.

Уникнення поділу на абзаци є яскравим утіленням прийому потоку свідомості автора. Створюючи ефект хаотичності, зазначений тип сегментації тексту виконує асоціативно-смыслотворчу функцію, виформовуючи зв'язок між конкретними образами та сприйняттям цих образів. Наприклад, твори Е. Андіївської «Простори», «Тигри» та «Географічна мапа» позбавлені абзацного поділу: у новелі «Простори» зазначений графічний експеримент спричинює несподівані, багатозначні асоціації, що апелюють до емоційної сфери читача, його образного мислення, а новела «Географічна мапа» – яскравий доказ формоцентризму, що сфокусовує певну авторську проблему, водночас розщеплюючи її. Це допомагає читачеві разом з автором досягнути основи художнього аналізу й синтезу навколишнього світу.

В оповіданні Ірени Карпи «Сни Ієрихона» (7) поділ на частини наявний тільки між розділами (снами), тоді як ні пролог, ні жоден розділ не поділений на абзаци. Отже, констатоване явище вважаємо графічною аномалією, оскільки найбільша частина – 8 розділ (сон) – складається із 70-и речень, які умовно за смисловими зв'язками можна розділити на 4–5 мікротем, виокремивши їх абзацами.

Висновки й перспективи подальших розвідок.

1. Однією з тенденцій сучасного українськомовного тексту є «нова графічна свідомість», індивідуальне осмислення письменником тих чи тих формальних засобів, у т. ч. і візуалізації.

2. Художній текст кінця ХХ – початку ХХІ ст. охоплює не лише вербалізовану послідовність знаків, а й графічні компоненти візуальної організації в їх взаємодії. Почасти цей процес спричинили: загальна тенденція до візуалізації образу / думки; зміни філософської бази, пріоритетів комунікації та технічних умов сучасного життя (масова комп'ютеризація та використання мобільного зв'язку); тенденція до автономізації та самостійної семантизації мовного знака й будь-якого елемента твору загалом; посилення авторських стратегій мовного епатажу, розкутості, елітарності, лінгвокреативності. У друкованому (не рукописному) художньому тексті візуалізація підвищує ранг кожного графічного знака (букви, складу, слова, висловлення або їх графіко-орфографічного, пунктуаційного, шрифтового оформлення) до композиційних одиниць зображення: графеми стають унааявненими предметно-виражальними складниками експресивних конструкцій.

3. Графічна переакцентуація текстових елементів спричинює порушення загальноприйнятої системи графічного оформлення тексту, зокрема у використанні як регулярних (традиційних та ідіотипних), так і нерегулярних (індивідуально-авторських) графічних знаків.

4. Регулярні традиційні графічні знаки, що охоплюють уживання великої та малої літер у позиціях, що виходять за межі правил української орфографії, використання буквиці, графічні трансформації (виокремлення курсивом, напівжирним шрифтом, зменшення або збільшення розміру літер), широкі проміжки між фрагментами тексту, є ефективними засобами виокремлення об'єкта з ряду подібних, мовної гри, семантичного прирощення смислів, стилізації живописності, маркером відтворення «чужого слова».

5. Регулярні ідіотипні графічні знаки, сутність яких полягає в нетрадиційному розміщенні чи виокремленні важливих елементів структурування тексту – абзаців), створюють ефект хаотичності; сприяють деавтоматизації зорового сприйняття текстового масиву; спричинюють несподівані, багатозначні асоціації, що апелюють до емоційної сфери читача, його образного мислення.

6. Установлено чинники графічних інновацій: 1) сучасна естетична свідомість і, як наслідок, нове ставлення письменника до оформлення тексту; 2) брак невербальних засобів усного мовлення в письмовій формі комунікації; 3) перехід до комп'ютерного запису текстів і поширення їх безпосередньо письменником в Інтернеті (розвиток авторизованих і авторських публікацій); 4) зміна пріоритетної комунікативної мети: від правильного розуміння повідомлюваного – до стратегії мовного епатажу, розкутості, елітарності, лінгвокреативності за відсутності цензури.

7. Вивчення засобів візуалізації тексту залишається актуальним питанням сучасного мовознавства. *Перспективу* подальших досліджень графічних інновацій убачаємо в аналізі широкого жанрового (лірика, драма, епос) сучасного літературно-художнього та публіцистичного (масмедіа, реклама) матеріалу з використанням зіставних методів.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – [2-ге вид., доп.]. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Бодуэн де Куртэне И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртэне. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. I. – 384 с.
3. Корольова В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургічного дискурсу : монографія / Валерія Корольова. – К. : Дніпро : Ліра, 2016. – 382 с.
4. Короткова Л. Графическая переакцентация как структурно-композиционное проявление текстовых аномалий в постмодернистском художественном тексте / Людмила Короткова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / відп. ред. Іваницька Н. Л. – Вінниця, 2009. – Вип. 11. – С. 224–228. – (Серія: Філологія).
5. Павличко С. Зарубіжна література : дослідження та критичні статті / Соломія Павличко. – К. : Основи, 2001. – 559 с.
6. Поліщук Н. В. Зорова поезія другої половини ХХ – початку ХХІ століття «Періодична система слів» Івана Іова / Н. В. Поліщук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць / Хмельницький, 2012. – Вип. 5. – С. 141–149. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2012_5_21.
7. Соболева О. В. Графічні особливості друкованих текстів / О. В. Соболева // Романослов'янський дискурс : зб. наук. пр. / ред. М. Попович. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – Вип. 769. – С. 88–90.

8. Тишківська Н. Графіка як засіб мовної гри (на матеріалі прози Юрія Іздрика) / Надія Тишківська // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / ред. кол. : М. Федурко (наук. ред.). – Дрогобич : Посвист, 2015. – С. 163–272.

Список використаних джерел

1. Бічуя Н. Портрет маленької дівчинки з черепахою / Ніна Бічуя // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 65–68.
2. Гербіш Н. Теплі історії до ШОКОЛАДУ / Надійка Гербіш. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 144 с.
3. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології / Оксана Забужко // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 126–152.
4. Забужко О. Сестро, сестро / Оксана Забужко // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 112–126.
5. Зборовська Н. Дзвінка / Ніла Зборовська // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 188–205.
6. Іванцова М. Теплі історії про радість і сум / Міла Іванцова. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 136 с.
7. Карпа І. Сні Ієрихона / Ірена Карпа // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 216–222.
8. Кирилюк С. Сад земних насолод / Світлана Кирилюк. – Чернівці : Друк Арт, 2016. – 240 с. – (Серія : Третє тисячоліття : українська література).
9. Купріян О. Солоні поцілунки / О. Купріян. – К. : Академія, 2016. – 126 с.
10. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Ужгород : ХейВей, 2009. – 88 с.
11. Пагутяк Г. Книга пробуджень / Галина Пагутяк // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 456–476.
12. Смаль Ю. Теплі історії з КОРИЦЕЮ / Юлія Смаль. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 128 с.
13. Таран Л. Кремовий період / Людмила Таран // Незнайомка : антологія. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 556–567.

Анотація. У статті проаналізовано індивідуальне осмислення письменником тих чи тих структурних засобів, у т. ч. засобів візуалізації сучасного художнього тексту, що охоплює не лише вербалізовану послідовність знаків, а й графічні компоненти візуальної організації – регулярні (стереотипні / ідіотипні) та спорадичні (індивідуально-авторські) – у їх взаємодії. Спостережено: той самий графічний елемент в авторських текстах може виконувати різні функції; водночас ту саму функцію можна зреалізувати за допомогою різних формальних елементів – частини слова, букви, буквосполучень, пропусків тощо.

Ключові слова: художній текст, комунікативний намір мовця, графічні інновації, засоби візуальної виразності, трансформація, поліфункційність.

Summary. The article is devoted to the relevant problems of graphical stylistics, which aims to find a logical and an invariable in the selection of graphical units to understand the role of individual-creative handwriting, as well as the role of conscious or spontaneous nature of the writer's linguistic choice. In particular, the main factors of the complication of graphic drawing in the frames of contemporary postmodern text in the process of enrichment its expressive means are established; the display of graphic innovations in the Ukrainian prose and poetry of the late XX – early XXI century are defined and described; the tendencies of the functioning of the means of visual expressiveness in the literary Ukrainian text are outlined. It is proved that the use of upper-case and lower-case case letters in atypical positions, font assignments, wide intervals between the text fragments are effective means of accentuating the object from a series of similar components, speech game, semantic augmentation of meanings, stylization of live speech. It is the marker for the reproduction of «another's word».

Key words: literary text, communicative intention of the speaker, graphic innovations, means of visual expressiveness, transformation, polyfunctionality.

Отримано: 23 серпня 2017 р.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ОПИС КОНЦЕПТУ «НАДІЯ» В МЕТОДИЧНОМУ АСПЕКТІ

Як відомо, сучасна лінгводидактика провідними підходами до навчання української мови поруч з комунікативно-діяльним і компетентнісним вважає лінгвокультурологічний та лінгвоконцептологічний, теоретико-методологічним підґрунтям для яких слугують відповідні напрями лінгвістичних досліджень – лінгвокультурологія та лінгвоконцептологія.

Лінгвокультурологія, за визначенням О. О. Селіванової, як складова етнолінгвістики «вважає фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної й матеріальної культури народу, тобто культурно значимої інформації» [8, 254]. Відповідно лінгвокультурологічний підхід передбачає вивчення української мови в контексті української культури, впровадження й збільшення питомої ваги етнокультурознавчого компоненту в межах дисциплін мовно-літературного циклу, про що неодноразово зазначали у своїх працях провідні українські лінгводидакти В. Ф. Дороз, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Г. В. Онкович, М. І. Пентилюк, О. І. Потапенко, О. М. Семенов, Л. В. Скуратівський та інші. Дотичними до лінгвокультурології є не лише суміжні галузі знань: етнологія й етнографія, фольклористика й культурологія, які дозволяють вивчати мову як національно-культурний феномен, а й лінгвістичні дисципліни, зокрема когнітивна лінгвістика, у складі якої виокремилась нова галузь – лінгвоконцептологія.

Метою лінгвоконцептології «став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації» [8, 403]. Природно, що лінгвоконцептологічний підхід до навчання рідної мови ґрунтується на роботі з лінгвокультурним концептом і «дозволяє за допомогою слова (як одиниці мови й одиниці тексту) прямо, цілеспрямовано й систематично впливати на формування індивідуально-ціннісної картини світу особистості, що росте» [6, 235]. Засадничі положення лінгвоконцептологічного підходу розвинуті в працях російської дослідниці Н. М. Мішатіної, а також у роботах В. В. Жайворонка, В. І. Кононенко, В. А. Маслової.

Однак аналіз методичних джерел засвідчив, що в мовно-літературній підготовці студентів філологічних факультетів актуальними залишаються питання естетичного виховання, культурного і духовного розвитку студентської молоді на засадах лінгвоконцептології, занурення їх у простір української культури.

Мета запропонованої статті спрямована на пошук практичних шляхів опанування студентами філологічних факультетів простору української культури. Відповідно до мети сформульовано *завдання*: 1) визначити методологічний інструментарій лінгвоконцептологічного підходу до навчання рідної мови, 2) проілюструвати на прикладі роботи з лінгвокультурним концептом «надія» систему лінгвокультурологічних завдань (далі – ЛКЗ).

У межах першого завдання уточнено базові поняття когнітивної лінгвістики відповідно до потреб антропоцентричної лінгводидактики.

Як відомо, поняття «концепту» широко використовується різними гуманітарними науками (філологією, культурологією, філософією, дидактикою), що призвело до його популяризації та модифікації визначень залежно від аспекту дослідження. В антропоцентричній лінгводидактиці концепт розглядають як базову одиницю навчання, спираючись на такі його ознаки:

- концепт – основа мовної картини світу, а тому виступає «дієвим засобом усвідомленого та багатоаспектного формування у школяра (у нашому випадку – студента) як мовної особистості цілісного уявлення про національну картину світу» [6, 19];
- концепт – одиниця національної культури; «те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина (...) сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [9, 40];
- концепт має рухомі межі і становить багатовимірну структуру, яка «включає, окрім понятійної основи, соціо-психо-культурну частину, що не стільки осмислюється носіями мови, скільки переживається, вона включає асоціації, емоції, оцінні, національні образи та конотації, властиві певній культурі» [5, 47].

Отже, підґрунтям лінгвоконцептологічного підходу виступає вчення про концепт як основну клітинку культури в ментальному світі людини.

У лінгводидактичному аспекті слід звернути увагу й на поняття «концептуалізації». Як засвідчують З. Д. Попова та Й. А. Стернін, концепти формуються у свідомості людини з безпосереднього сенсорного досвіду, предметної і комунікативної діяльності, а також у процесі навчання, під час якого важливо спиратися на такі мисленнєві операції, як аналіз, абстрагування, порівняння, конкретизація та інші. Означені прийоми роботи з концептом російська дослідниця

Н. Л. Мішатіна вдало об'єднала терміном «лінгвокультурологічна задача». Мета лінгвокультурологічних завдань – поглиблювати або розширювати концептосферу учня як мовної / мовленнєвої особистості [6].

У системі мовно-літературної підготовки студентів філологічних факультетів лінгвокультурологічні завдання розглядаємо як такі, що спрямовані на добудову відсутніх фрагментів національно-мовної картини світу студента як культуромовної особистості, осмислення, а головне переживання студентом національно-духовних цінностей, закладених у лінгвокультурний концепт. У зв'язку з цим постає питання відбору лінгвокультурних концептів для роботи в студентській аудиторії, що безпосередньо пов'язано з проблемою типології концептів у когнітивній лінгвістиці. Так, С. Г. Воркачов розрізняє концепти-універсалії духовної культури (*щастя, свобода*) та концепти-символи (реалії, що позначені національно-культурним забарвленням) (*береза, хліб*), але при лінгвоконцептологічному моделюванні надає перевагу першим [1]. Зокрема, концепти-духовні сутності, або, як їх називає В. І. Кононенко, духовно-культурні концепти (*воля, надія, віра, доля / недоля, кохання, любов; зло, добро*) та традиційно-характерологічні концепти (*родинність, побратимство, милосердя*) [4] мають глибинний виховний потенціал, вивчення їхньої структури дозволяє ознайомити студентів з морально-етичними цінностями українців та особливостями національного світосприймання. Натомість В. В. Жайворонок акцентує увагу на концептах історико-культурної свідомості. До поданого ним переліку входять не просто слова-знаки, як підкреслює дослідник, а мовні одиниці, що мають національно-культурний підтекст та пов'язані з народними звичаями, переказами, традиціями, історією (*батько-мати, берегиня, вечорниці, земля, калина, козак, місяць, хата, душа тощо*) [2].

У розв'язанні другого, практичного, завдання започаткованої розвідки використано методичні матеріали, апробовані в роботі зі студентами і магістрантами філологічного факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Для лінгвоконцептологічного моделювання обрано лінгвокультурний концепт «надія», а в процесі опису – польову модель концепту. Як правило, ядро концепту ототожнюють з поняттям, зі значенням лексеми, яка виступає мовним репрезентантом концепту, або з образом предмета чи явища. Периферія концепту представлена по-різному: «дистрибуцією ключового слова, асоціативними зв'язками з іншими концептами, поглибленою інформацією, суб'єктивними досвідними знаннями, конотативними елементами» [8, 417], всім тим, що «привнесене культурою, традиціями, народним й особистим досвідом» [5, 55].

Визначимо ядерну зону лінгвокультурного концепту «надія» за тлумачним словником: «1. Впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподівання; 2. Те (той), на що (на кого) можна надіятися, покладатися, що (хто) є відрядою, опорою для когонебудь» [7, 265]. При цьому надія як одна з християнських чеснот у свідомості більшості респондентів викликає такий асоціативний ряд, як *віра, надія, любов*. Відповідно роботу з лінгвокультурним концептом доречно розпочати з низки асоціативних завдань, в яких може бути зашифрована тема практичного заняття, як-от: *З якими трьома християнськими чеснотами асоціюються подані стимули-ознаки? Продовжіть кожен рядок 2–3 прикметниками.*

А) Духовне, споконвічне, надприродне (*віра*). Б) Бажане, потрібне, приємне, сподіване (*надія*). В) Глибоке, сильне, віддане (*любов*).

Будучи спрямованими на активізацію асоціативних зв'язків, ЛКЗ означеного типу будуються на засадах вільного або зворотного асоціативного експерименту. Прикладом цілеспрямованого асоціативного експерименту може слугувати завдання: *З яким кольором у Вас асоціюється надія?* – яке дозволяє розширити асоціативне поле лінгвокультурного концепту і продемонструвати роль асоціативного експерименту у визначенні когнітивних ознак концепту. Так, надія у більшості опитуваних студентів асоціювалась з блакитним (синім) (37%) та жовтим (21%) кольорами. Змістовною була когнітивна інтерпретація результатів асоціативного експерименту. В українському народному сприйманні блакитний (синій) колір «набув символіки справедливості, доброї слави, доброго походження» [3, 41], колір неба, жовтий – символізує небесні денне і нічне світила, багатий урожай, тепло [3]. Отримані асоціати ототожнюються з позитивним, приємним відчуттям, що несе надія. Цікаво звернути увагу на зелений колір, з яким традиційно пов'язують надію, яку приносить весна, природа, що пробуджується, зелені ниви, новий врожай. Цей показник склав лише 8%. Крім того, були отримані й такі кольори-реакції, зміст яких може бути проаналізований під час бесіди зі студентами: червоний (*життя, свобода*) (15%), білий (*чистота, святість*) (14%), рожевий (*мрія*), фіолетовий (*суперечливість*) і помаранчевий (*Помаранчева революція*) (2%).

Як бачимо, асоціативні ЛКЗ активізують особистий, чуттєвий, досвід, образне мислення студента, допомагають з'ясувати його емоційно-оцінне ставлення до світоглядної універсалії, порівняти лексикографічне і психолінгвістичне значення слів, проінтерпретувати традиційні та інди-

відуально-особистісні асоціати, що можуть суттєво доповнити лінгвокультурну модель концепту.

Аналітичні лінгвокультурологічні завдання передбачають лінгвоконцептологічний опис та спираються на головні прийоми концептуального аналізу. Основу таких вправ найчастіше становлять художні, фольклорні, мас-медійні тексти. Оскільки чеснота надії насамперед висвітлена в християнському вченні, важливо проаналізувати релігійний дискурс. Наприклад: *Що вкладає в сутність надії християнське вчення?* Прочитайте Псалом 32 у перекладі І. Огієнка і виділіть когнітивні ознаки лінгвокультурного концепту «надія».

Душа наша надію складає на Господа.

Він наша поміч і щит наш, бо ним радується наше серце, бо на Ймення святее Його ми надію кладемо!

Нехай твоя милість, о Господи, буде на нас, коли покладаємо надію на Тебе! (Псалом 32) (Надія – уповання на Божу ласку і милосердя, життєва опора).

З іншого боку, лінгвокультурний концепт «надія» позначений національно-культурним забарвленням, на що вказує фразеологічний і пареміологічний фонд української мови. Наведемо приклади завдань, які дозволяють виокремити когнітивні ознаки концепту і водночас порівняти психомотивне почуття надії та релігійну чесноту надії у світосприйманні українців.

Завдання 1. Подумайте над внутрішньою формою слова НА-ДІЯ. Чому в народі кажуть: «Надія у Бозі, коли хліб у стозі».

Завдання 2. Прочитайте паремії, що містять ключове слово-репрезентант концепту «надія». Проаналізуйте їх зміст та визначте когнітивні ознаки лінгвокультурного концепту. Виявіть найбільш частотні пареміологічні смисли.

Де є життя, там є й надія. Щастя скоро покидає, а надія ніколи. Хто надію стратить, той жити не вартий (людина надіється, поки живе). *Надія у Бозі, коли хліб у стозі. Хто густо сіє, в того є надія* (передбачливість, працьовитість). *Надіявся дід на мід, та й утратив обід* (наївний оптимізм). *Хто має надію, той молодіє. Надія є добре снідання, та лиха вечеря* (молодість). *Хай радіє, поки надія серце гріє* (життєрадісність). *Козак в дорозі, а надія в Бозі* (милість Бога).

У роботі над збагаченням змісту лінгвокультурного концепту важливу роль відіграє художній текст, в якому якнайповніше розкривається національно-культурний і метафорично-образний потенціал мовних засобів. Концепт «надія» широко представлений в українській класичній і сучасній літературі. Так, В. Кононенко на основі концептуального аналізу ліричних і драматичних творів Лесі Українки обґрунтовує ідею єдності таких двох концептів, як «надія» і «мрія». Він наголошує: «Художня література з її чутливістю, нервовою енергією й підвищеною емоційністю має виявити такий набір співзначень слів-понять *мрія* й *надія*, який суттєво розширить власне лексикографічні дані, зумовлюючи сутність концептуальних показників» [4, 68]. Студентам пропонується виконати концептуальний аналіз таких творів поетеси, як «Надія», «Contra spem spero», «Мріє, не зрадь», «Стояла я і слухала весну», «Знов весна і знов надії», «До мого фортепіано» тощо та упорядкувати конотативні прояви концептів «в їх власне поетичних, ліроепічних видозмінах і контраверсах» [4, 69] (*надія – щастя, воля, надія – безнадія, надія – мрія, надія – весна, молодість, життя, надія – творчість*).

На визначення когнітивних ознак концептів «надія» і «мрія» спрямована й наступна аналітична вправа, яка, крім концептуального аналізу художнього твору, включає роботу із синонімічним рядом як одним із прийомів уточнення ядра та близької і дальньої периферії концепту. Наприклад: Побудуйте синонімічний ряд до слова «надія». (*Надія – сподівання – уповання (заст., уроч.) – розрахунок (тверда надія) – мрія (нездійсненна)*). Визначте місце *мрії* у структурі лінгвокультурного концепту «надія», звернувшись до художніх творів української літератури.

Різновидом когнітивної інтерпретації можуть бути роздуми над символічно-образним поєднанням слів «мрія» і «крила». Наприклад: Прочитайте вірш Ліни Костенко «Крила». Як ви розумієте загальновідому метафору «окрилена людина»? Як вона інтерпретується у вірші поетеси? Які крила тримають людину на землі?

(...) А як же людина? А що ж людина?

Живе на землі. Сама не літає.

А крила має. А крила має!

Вони ті крила, не з пуху-пір'я,

А з правди, чесноти і довір'я (...)

У кого – з вірності у коханні.

У кого – з вічного поривання.

У кого – з щирості до роботи.

У кого – з щедрості на турботи.

У кого – з пісні, або надії,

або поезії, або з мрії! (...)

Одним із різновидів аналітичних ЛКЗ є аналіз концептуального простору художнього твору і моделювання концептосфери текстового концепту. Означені вправи включають елементи лінгвістичного і концептуального аналізів тексту. Наприклад: Прочитайте уривки з повісті М. Коцюбинського «Fata morgana» («Ідуть дощ...» (1 ч.), «Думи про землю будили Маланку по ночах ...» (2 ч.)) і виконайте завдання:

1. Виділіть ключові слова, пов'язані з базовим концептом, що виступає у протиставленні «надія – безнадія» («*Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум*». «*Тимчасом сподом, потай од холодної думки, ворушилася тепла, маленька і добра. Вона щось шепотіла Маланці і вела за собою в поле*»).

2. Визначте означення (атрибути), які експліцитно чи імпліцитно характеризують «надію – безнадію» (*молоді надії; тепла, маленька, добра надія – вмерлі надії, чорні думи, чорні, нещасні заробітчани, сіра безвість, зажурене серце* тощо).

3. Проінтерпретуйте в уривку образ дороги, що є символом вічної надії («*Маленьке, сіре, заплакане віконце. Крізь його видко обом – і Андрієві і Маланці, як брудною, розгужлою дорогою йдуть заробітчани, йдуть та йдуть чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі*»). Зверніть увагу на асоціативно пов'язане із ним дієслово «іти», яке зустрічається в уривку 7 разів (наприклад, *йдуть дощі, йдуть заробітчани, все пішло на других, чи прийде коза до воза*).

4. Як концепт «надія» пов'язаний із семантичним розгортанням основної теми твору? із назвою твору?

Посідаючи важливе місце в духовній культурі українців концепт «надія» своєрідно тлумачиться в суміжних видах мистецтва. Тому поруч із завданнями, що ґрунтуються на роботі з художніми і фольклорними творами, виділяємо завдання, побудовані на роботі з невербальними артефактами, творами мистецтва (живопису, музики). Вони будуть особливо ефективними в пошуках відповідей студентів на запитання: *Що є символом (втіленням) надії в народній уяві?*

Підкреслимо, що духовно-ціннісні універсалії (концепти) сприймаються набагато ширше, ніж концепти-символи. З цього приводу зазначав С. Г. Воркачов: «ідеї берези, черемхи, матрьошки» охоплюються «ідеєю патріотизму або любові до Батьківщини» [1, 24]. Як універсалія духовної культури *надія* знаходить втілення у світових символах *дороги, якоря* (християнське вчення), а також національно-забарвлених символах, пов'язаних з народними легендами, переказами, творами мистецтва. Розглянемо варіанти завдань.

Завдання 1. Які квіти влітали в традиційний український вінок дівчата? Що в ньому символізують ружа, мальва і півонія? (*віра, надія, любов*). Пригадайте народну легенду про появу цих квітів. У чому повчальний зміст легенди?

Завдання 2. Особливо повно тема квітів розкрита у творчості народної майстрині, художниці К. Білокур. Доведіть значущість лінгвокультурного концепту «надія» для української культури, звернувшись та описавши картини художниці «Мальви», «Мальви та троянди», «Квіти за тином», «Букет квітів». Як втілено образ-символ надії у живописі?

Завдання 3. В українській культурі є вінок надії (дівочий вінок для тих, кому не поталанило в коханні), його в'язали з волошок і польового маку – символів простоти, ніжності та надії. Проаналізуйте символіку квітів та їх місце в лінгвокультурному концепті «надія».

В оперуванні лінгвокультурним концептом на практичних заняттях студент проходить шлях від чуттєвого образу до власне мовленнєвого. Лінгвокультурологічна інформація, отримана на основі виконання асоціативних та аналітичних ЛКЗ, інтерпретується та переосмислюється під час виконання креативно-конструктивних завдань. За образним визначенням Н. Л. Мішатіної, ЛКЗ на побудову студентом власних висловлювань із використанням відповідних лінгвокультурних концептів можна назвати завданнями на відкриття культурного смислу. Особистісні переживання та відчуття, спостереження за національно-культурними цінностями, смислами, закладеними в лінгвокультурному концепті «надія», студентам пропонується втілити в сенкані – п'ятирядковому неримованому вірші, що складається за заданим алгоритмом з одинадцяти слів. Такий сенкан отримав назву дидактичного, маючи на меті розвиток креативності та образного мислення учнів. Наведемо приклади студентських робіт.

Надія

Виплекана, тендітна.

Окриляє, надихає, підтримує.

Виникає надія – зникає порожнеча.

Уповання (Карина А.).

Надія

світла, вічна.

Надихає, допомагає, возвеличує.

Необхідна кожному із нас

Опора (Настя С.).

У підсумку зазначимо, що лінгвокультурологічне моделювання концепту «надія» в аспекті антропоцентричної лінгводидактики дозволило продемонструвати систему лінгвокультурологічних завдань та їх місце на практичних заняттях у ВНЗ. Підкреслимо, що виконання ЛКЗ забезпечує вивчення рідної мови на засадах лінгвоконцептології, розширює уявлення студентів про концептосферу української культури, занурює їх у простір рідної культури.

Розробка лінгвоконцептологічного підходу до навчання рідної мови й досі залишається одним з важливих питань у мовно-літературній підготовці студентів філологічних факультетів, відповідно подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення практичних шляхів впровадження когнітивно-концептуальної методики в процес навчання української мови у вищій школі.

Список використаних джерел

1. Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре : монография / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 190 с.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : [навч. посіб.] / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу : монографія / Віталій Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
5. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 296 с.
6. Мишатина Н. Л. Методика и технология речевого развития школьников : лингвоконцепто-центрический подход : монография / Наталья Львовна Мишатина. – Спб. : Наука : «САГА», 2009. – 264 с.
7. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Вид-во «Аконіт», 2006. – Т. 2. – 928 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Анотація. У статті розкрито сутність лінгвоконцептологічного підходу до навчання української мови, зокрема уточнено методологічний інструментарій та наведено приклади лінгвокультурологічних завдань. Для лінгвоконцептологічного моделювання обрано лінгвокультурний концепт «надія».

Ключові слова: концепт, лінгвоконцептологічний підхід до навчання рідної мови, лінгвокультурологічні завдання, студенти філологічних факультетів, лінгвокультурний концепт «надія».

Summary. *The article focuses on the essence of the lingual and concept approach to teaching the Ukrainian language as one of the practical ways of mastering the space of Ukrainian culture by philology students. For this purpose, the methodological tools of the lingual and concept approach to teaching the native language were determined, in particular, the basic concepts of cognitive linguistics (concept, conceptualization, typology of concepts, structure of the concept) were specified in accordance with the demands of anthropocentric linguistic didactic, as well as examples of lingual and cultural tasks (associative, analytical, creative and constructive) were provided. We consider lingual and cultural tasks as being aimed at completing missing fragments of the national and linguistic picture of the student's world as a cultural and linguistic personality, student's understanding and experiencing of national and spiritual values embodied in the lingual and cultural concept. The initial study was practice-focused and took into account the specifics of language and literature training of philology students. For the lingual and concept modelling, the lingual and cultural concept «hope» was chosen. The selected system of lingual and cultural tasks allowed to focus attention on both universal and national-cultural components of the concept; to determine its nuclear zone and periphery on the basis of the concept analysis of religious and artistic discourses (works of Lesia Ukrainka, M. Kotsiubynskyi, L. Kostenko), associative experiment, work with the paremiological fund of the Ukrainian language, to follow the interpretation of the linguistic and cultural concept in related art forms (the picture of K. Bilokur, a wreath of hope). The author concludes that the use of lingual and cultural tasks in philology students' language-study course allows to provide the formation of a lingual and cultural concept in the unity of its figurative component, informational content and an interpretation field (according to Z. D. Popova and J. A. Sternin), that is to influence the formation of student's national and linguistic picture of the world.*

Key words: *lingual and cultural concept, lingual and concept approach to teaching native language, lingual and culture study tasks, philology students, lingual and cultural concept of «hope».*

Отримано: 4 липня 2017 р.

СТРУКТУРНІ ТИПИ НАПІВФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ТРИМІСНИМ ФРАЗЕОКОМПЛЕКСОМ

У лінгвоукраїністиці напівфразеологізовані речення розглядають в системі синтаксично нечленованих речень. Дослідження здебільшого ґрунтувалося на загальній характеристиці їхніх структурних і семантичних ознак [10; 17]. Однак не було створено структурної типології напівфразеологізованих речень.

Мета статті – схарактеризувати структурні типи напівфразеологізованих речень із фразеокомплексом, що утворений із трьох структурних елементів. Мета окреслює такі завдання: 1) описати структурні типи напівфразеологізованих речень, в основі яких є змінний іменниковий компонент; 2) описати структурні типи напівфразеологізованих речень, в основі яких є змінний інфінітивний компонент; 3) охарактеризувати семантико-граматичні особливості змінних компонентів фразеокомплексів цих структурних типів.

У напівфразеологізованих реченнях постійний компонент є організаційним центром. Його пре- чи інтерпозиція потребує компонента або компонентів для семантичного й інформативного завершення фразеосинтаксичної побудови. Постійний компонент може бути виражений повнозначними словами, частково або повністю граматизованими, чи аналітичними лексемами. Змінний компонент виражений здебільшого іменником або інфінітивом. Постійний і тримісний змінний компоненти утворюють фразеологізований комплекс, якому властива значеннева цілісність.

За формальним принципом напівфразеологізовані речення поділені на структурні типи, виділені за такими критеріями, як кількість компонентів у складі фразеокомплексу, морфологічне вираження постійного і змінних компонентів та позиція постійного компонента.

Залежно від морфологічного вираження змінного компонента напівфразеологізовані речення з тримісним фразеокомплексом утворюють три групи: I) зі змінним іменниковим (прикметниковим, займенниковим), II) зі змінним інфінітивним та III) зі змінним дієслівним компонентами. Кожна група об'єднує різну кількість структурних типів. Ми аналізуємо першу і другу групи напівфразеологізованих речень з тримісним фразеокомплексом.

I. Напівфразеологізовані речення зі змінним іменниковим компонентом об'єднують чотири структурні типи, основою яких слугують такі фразеокомплекси: *вигуково-частково-іменниковий*, *вигуково-займенниково-іменниковий*, *частково-займенниково-іменниковий*, *бічастково-іменниковий*.

1. Вигуково-частково-іменниковий фразеокомплекс представлений схемами $Ox\ i\ (\ddot{y}) + N_1$; $Ex\ i\ (\ddot{y}) + N_1$; $Ux\ i\ (\ddot{y}) + N_1$; $Hu\ i\ (\ddot{y}) + N_1$. Вигуки *ox*, *ex*, *ux* і *nu* урізноманітнюють фразеологізовані комплекси і формують семантичні різновиди напівфразеологізованих речень.

Двохелементний постійний компонент таких речень утворений поєднанням первинних вигуків *ox*, *ex*, *ux*, *nu* з відсполучниковими частками *i* або *й*. Він займає ініціальну акцентовану позицію в напівфразеологізованому реченні і виконує такі функції: створює план суб'єктивної модальності – передає емоційно-оцінні значення – та виконує підсилювально-констатувальну функцію. Вилучення вигукового комплексу нейтралізує значення напівфразеологізованого речення, спустошує його семантику. Правобічний залежний компонент, виражений іменником, здебільшого має значення особи (істоти) або є лексемою з оцінним значенням. Напр.: – *А заєць же був! – знову спокушав Микола. – Ех, і заєць!* (А. Дімаров); *Ох і жеребчик!* (М. Вінграновський); *Ух і шапка!* – вигукнув Андріяка Василькові (О. Гончар).

2. Вигуково-займенниково-іменниковий фразеокомплекс опертий на дві стійкі схеми: $Ax\ ti + N_1!$; $Ex\ ti + N_1!$

О. О. Шахматов кваліфікував речення зразка *Ax\ ti\ чортеня!* як односкладне, указував на неможливість його поділу на члени речення, бо основа конструкції *ти чортеня* – «неподільне сполучення» [21, 511]. В основі типу – трьохелементна зв'язана стійка структурна схема. Правобічний іменниковий компонент виражений грамемою називного відмінка однини або синтаксично еквівалентною грамемою кличного відмінка. Напр.: *Ax\ ti\ ж\ мерзотнику!* (С. Васильченко); *«Ax\ ti\ ж,\ гадино\ солона! Скільком\ людям\ ти\ життя\ поламав,\ зруйнував,\ спустошив\ щастя,\ отруїв\ радість...»* (М. Стельмах); *Ех\ ти,\ життя\ прокляте!* (М. Хвильовий).

3. Частково-займенниково-іменниковий фразеокомплекс ґрунтується на одній схемі – *Що\ мені\ (тобі,\ йому,\ їй,\ йому,\ нам,\ вам,\ їм) + N_1!* Його постійний компонент утворений відзайменниковою часткою *що* та формою давального відмінка займенникових лексем *я*, *ти*, *він*, *вона*, *ми*, *ви*, *вони*, змінний компонент виражений іменником у формі називного відмінка. Напр.: *Що\ мені*

чужинці?! Чого я маю жалувати їх? (Лєся Українка); Що йому настрої в суспільстві?! Повинні запрацювати соціальні проекти (Український тиждень, 6–12.02.15).

Синтаксично маргінальною є позиція змінного компонента, представлена особовим займенником або іменником – назвою особи – у формі родового відмінка з прийменником *до*, напр.: *Що їм до неї!* (Розм.); *Що йому до батька!* (Розм.); *Що їм до Ганни!* (Розм.).

4. Бічастково-іменниковий комплекс: *Оце так + N₁*. Його структурною особливістю є постійний компонент, утворений двома частками. Узагальнений характер значень часток спричиняє незначні семантичні зміни. Стверджувальна частка *так* утратила первинну семантику і набула вторинної функції – функції висновку, завершення семантичного обрамлення нерозкладної сполуки. Нерозкладний комплекс *оце так* має високий ступінь емоційно-оцінного потенціалу. Напр.: *Звідусіль миттєво налетіло, пригриміло, притупотіло... загаласувало, заверещало, зателесувалося: – Галя! Галя! Га-га-га! ..Галя, Галина по-грецьки означало «тиша». Оце так тиша!* (П. Загребельний).

5. Бічастково-іменниковий комплекс: *Теж (також) мені + N₁*. Частка *мені* – це десемантизований і цілком граматизований особовий займенник *я*. У фразеологічному комплексі вона закріплюється у формі давального відмінка однини. Як структурний компонент фразеологічного комплексу відзайменникова частка *мені* істотно впливає на значення напівфразеологізованого речення: змінює його зі стверджувального на заперечне, доповнюючи значенням глузування, іронії чи сарказму. Напр.: – *Співтовариство, значить. – Теж мені співтовариство. То замість «в гурті» – «на бригаді» скаже (М. Стельмах); За столом зринула розмова, котру культурно вів далекий родич. Теж мені родич!* (М. Рябчук).

II. Напівфразеологізовані речення зі змінним інфінітивним компонентом.

Ці речення вирізняються тим, що постійний компонент обов'язково виражений однією чи двома лексемами. Вони охоплюють сім структурних типів, в основі яких лежать такі фразеологічні комплекси:

1. Дієслівно-займенниково-інфінітивний комплекс: *Є кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + Inf*. Пара дієслівних форм *є – немає (нема)* сформувала базу для утворення двох структурних типів напівфразеологізованих речень, пор.: *Є від чого турбуватися!* (М. Чабанівський) і *Нема з ким говорити* (Розм.).

Змінний інфінітивний компонент не має лексичних обмежень, напр.: *Є з ким побалакати* (Є. Пашковський); *Є через що вибачатися* (М. Рябчук).

Здебільшого дослідники розглядали стверджувальні і заперечні конструкції в межах різних типів речень. Б. М. Кулик подавав стверджувальні речення як структурний різновид безособових речень [7, 94]. В академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» заперечні конструкції трактовано як безособові [19, 253–254]. Г. П. Арполенко об'єднала в семантично-антонімічну пару *стверджувальні – заперечні речення* лише ті стверджувальні речення, в яких «наявні форми теперішнього, минулого або майбутнього часу дієслова *бути* у сполученні з інфінітивом і відносним займенником» [1, 48–49]. Наприклад, у стверджувальному реченні *Було кому купити* інформацію передає дієслівна форма *бути*, що має самостійне синтаксичне значення, а в заперечному *Нікому було купити* вжито зв'язку *було*. Н. Ю. Шведова зараховує стверджувальні речення до речень фразеологізованої структури, а заперечні кваліфікує як один із різновидів простих речень з «лексично обмеженими компонентами» [16, 346–348; 385]. Н. В. Кобченко відзначила відмінність синтаксичної організації стверджувальних та заперечних речень, що полягає в семантико-синтаксичній валентності предикатів *є* та *немає*. Вона наголосила, що, виражаючи протилежні ознаки – наявність і відсутність, предикати потребують актантів різних відмінкових форм: суб'єкт наявності при предикаті *є* виражений номінативом і на формально-граматичному рівні виконує роль підмета, а об'єкт відсутності при предикаті *немає (нема)* має форму генітива і на формально-граматичному рівні є додатком головного члена односкладного речення, пор.: – *Молода й справді гарна. Є на що подивитись* (Є. Гуцало); *Нема коли й жінку пожаліти* (Л. Костенко). Тобто Н. В. Кобченко зайняла позицію тих дослідників, які трактували стверджувальні речення зразка *Є над чим працювати* двоскладними, але уточнила, що за способом вираження предикативного ядра стверджувально-заперечні побудови можуть бути двоскладними й односкладними [6, 44–45].

2. Дієслівно-займенниково-інфінітивний комплекс: *Немає (нема) кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + Inf*. Фразеологізовані речення на зразок *Нема про що говорити; Нема з ким піти* здебільшого розглядають в межах односкладних речень, але як різні типи цих речень. Одні дослідники трактують їх як безособові [14, 363–364; 7, 95; 5, 254], інші – як інфінітивні [12, 48; 1, 48–49; 18, 227–231; 3, 202;] або безособово-інфінітивні [9, 128; 2, 305]. Деякі лінгвісти визначають такі синтаксичні побудови як двоскладні, відводячи інфінітиву роль носія предикативної ознаки, а прономінативу з наголошенням *ні-* – роль самої предикативної ознаки [11, 168].

На нашу думку, насамперед варто розмежовувати членовані формально-граматичні і нечленовані напівфразеологізовані речення такого типу. У формально-граматичних реченнях кожний компонент зберігає своє лексичне значення, і значення речення постає на основі сукупності значень таких компонентів. Напівфразеологізоване речення побудоване за стійкою структурною схемою, за якою закріплена індивідуальна семантика, що має ідіоматичний характер. Вона не оперта на значення окремих компонентів, а витворена як єдина узагальнювальна семантика схеми. Пор.: *Реставрувати? Нема кому. Усі будівельники стоять у чергах за червоним міцним* (Ю. Андрухович) – це формально-граматичне речення; – *А що ж ти раніш махав рукою? – Нема що згадувати* (А. Головка); *Нема в що солі зав'язать* (Укр. нар. прислів'я та приказки) – це напівфразеологізовані речення.

Акцентована дієслівна форма *немає* (*нема*) є основним компонентом фразеологізованих нерозкладних комплексів *Немає* (*нема*) *кого* (*кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому*) + *Inf*, напр.: – *Та що, нема чому дивуватися, – говорили багачі. – Такий лінюх через тільки літа зашанував свою силу, то й має її* (І. Франко); *Нема коли журиться* (Л. Костенко).

3. Частково-займенниково-інфінітивний комплекс: *Було кого* (*кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому*) + *Inf*. Постійний компонент – дієслівна форма теперішнього часу інфінітива *бути* – замінено формою середнього роду минулого часу *було*. Заміна складника постійного компонента спричинила зміну модального плану напівфразеологізованого речення. Стверджувальне значення синтаксично нечленованого речення перетворилося в заперечне з нашаруванням додаткового відтінку – глузування чи іронії. Десемантизувавшись, дієслівна форма *було* перетворилася на частковий компонент. Змінний інфінітивний компонент виражений дієслівною лексемою зі значенням активної дії. Напр.: *Оксана. Ото й всього? Було про що просити* (Леся Українка); – *Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною. – Еге, курча, навчи півня, як в гної гребтисся... Було б що говорити! Оксен замовк і непомітно для самого себе посміхнувся* (Г. Тютюнник).

4. Частково-займенниково-інфінітивний комплекс: *Знайшов у кого* (*чого, кому, чому, ким, з ким, чим, при кому, на чому*) + *Inf!* Специфіку цього фразеологічного комплексу становить облігаторний постійний компонент – віддієслівна частка *знайшов*. Займаючи анафоричну позицію у фразеологізованому нерозкладному комплексі, він вимагає розширення відмінковою чи прийменниково-відмінковою формою відносного займенника, напр.: *Знайшов, чого боятися!* (В. Нестайко); *Знайшов у кого брати!* (Розм.).

5. Дієслівно-прислівниково-інфінітивний комплекс: *Є де* (*коли, куди, звідки*) + *Inf*. Постійний компонент виражений дієслівною формою *є* і прислівниками *де* (*коли, куди, звідки*), змінний – інфінітивом дієслова із значенням активної фізичної дії. Напр.: – *Тут є де заробляти, – говорив Оникій до Ганни* (О. Гончар); *Є звідки отримати* [надходження] (Високий Замок, 18.06.15).

6. Дієслівно-прислівниково-інфінітивний комплекс: *Немає* (*Нема*) *де* (*коли, куди, звідки*) + *Inf*. Перший елемент постійного компонента експлікований акцентованою дієслівною формою *немає* (*нема*), другий елемент виражений прислівниками *де, коли, куди* чи *звідки*. Змінний компонент – інфінітив дієслова без семантичних обмежень. Напр.: *Нема куди звертатися. Однак керівники компаній наполегливі і зберігають оптимізм* (Український тиждень, 5–12.07.12); *Нема коли й [жінку] пожаліти* (Л. Костенко).

Поява таких синтаксичних одиниць та їх функціонування були в полі зору дослідників [8, 60; 7, 97; 15, 422; 20]. Заперечні конструкції зафіксовані ще в текстах XI–XII ст., а структурно-семантичне оформлення вони отримали в XVII ст. відповідно до літературної мови того періоду.

Перші спостереження над заперечними синтаксичними побудовами на зразок *Нема куди піти* провів О. О. Потебня. Він схарактеризував заперечні конструкції, зіставивши їх із співвідносними стверджувальними та синонімійними особовими реченнями у слов'янських і латинських мовах [15, 422]. О. О. Потебня дійшов висновку, що такі синтаксичні конструкції з'явилися в мові внаслідок процесу етимологізації заперечних займенників і прислівників з аглютинацією *нѣ* [Там само, с. 422]. Ідеться про речення на зразок *Некуда пойти*, що засвідчені тільки в російській мові.

Лінгвісти по-різному кваліфікують заперечні синтаксичні конструкції, ґрунтовані на фразеосхемі *Нема чого* (*де, коли, куди, чим*) + *Inf*. Одні розглядали їх як особливий різновид безособових речень [8, 60; 7, 97], інші зараховували такі конструкції до перехідного типу безособово-інфінітивних [9, 128; 20, 3]. Т. Я. Шабаліна відзначає їхню структурно-семантичну своєрідність, яка вможливує виокремити їх у самостійний тип односкладних дієслівних речень [20, 17].

С. Я. Гехтляр пропонує виділити речення на зразок *Нема куди піти* в підтип власне-інфінітивних речень – дативно-інфінітивні, що здійснено на основі комплексного опису «поняттєво-семантичних, структурно-синтаксичних ознак та змістових варіантів «модальної рамки» [4, 15].

Відома спроба зарахувати речення *Нема де (коли) + Inf* до загальнозаперечних [18, 231; 13, 57–59], адже, на думку Л. М. Ольхової, заперечний компонент «створює модальний відтінок неможливості здійснення дії у всьому висловленні» [13, 58].

7. Дієслівно-займенниково-інфінітивний комплекс: V_f я + *Inf!* У розмовному мовленні в ролі заперечення може вживатися стверджувальна за формою конструкція. Постійний компонент об'єднує два елементи: анафоричний дієслівний компонент з послабленою семантикою, виражений формою майбутнього часу першої особи однини, та особовий займенник я, змінний компонент – інфінітив дієслова з будь-якої лексико-семантичної групи. Напр.: *Піду я говорити!* (Розм.); *Буду я відповідати!* (Розм.).

Отже, структурні типи напівфразеологізованих речень із тримісним фразеоконструктивом виділяємо за такими основними критеріями: кількість компонентів фразеоконструктиву та морфологічне вираження постійного і змінних компонентів. Тримісний фразеоконструктив утворений двохелементним постійним та іменниковим чи інфінітивним змінним компонентами. Специфікою постійного компонента є те, що один із його елементів виражений здебільшого часткою або вигукком. Змінний компонент має досить широкі семантичні вияви.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г. П. Інфінітивні речення / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна // Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 5–65.
2. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке: [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
3. Вихованець І. Передмова. Основні питання морфології. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенникові слова // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. члена-кор. НАН України І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 6–216.
4. Гехтляр С. Я. Русский инфинитив: категориальная характеристика, функционирование : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / С. Я. Гехтляр. – Орел, 1996. – 48 с.
5. Дудик П. С. Слова-речення / П. С. Дудик / Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 286–303.
6. Кобченко Н. Структурно-семантична типологія речень з прономінативно-інфінітивним комплексом в українській мові / Н. В. Кобченко // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 39–51.
7. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : Ч. 2. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – 283 с.
8. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. акад. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 407 с.
9. Лекант П. А. Система глагольных односоставных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. записки Моск. город. пед. ин-та им. В. И. Ленина. – М. : Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1969. – Т. 257. – Вып. 16. – С. 128.
10. Личук М. І. Ступені фразеологізації речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Марія Іванівна Личук. – К., 2001. – 16 с.
11. Луцкай В. В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности : интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики / В. В. Луцкай. – Донецк : ДонНУ, 2010. – 255 с.
12. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
13. Ольхова Л. Н. Отрицательные предложения типа «Нечего читать», «Негде отдохнуть», «Некому пожаловаться» / Л. Н. Ольхова // Пушкинские чтения – 96 : сб. тезисов межвузовской научной конференции (Санкт-Петербург, 6 июня 1998 г.). – СПб, 1996. – С. 57–59.
14. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Гос. учебно-педаг. изд-во Мин. просвещения РСФСР, 1956. – 511 с.
15. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. /общ. ред., предисл. и вст. ст проф., д. филол. наук В. И. Борковского. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
16. Русская грамматика : в 2-х т. Т. 2. Синтаксис / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
17. Ситар Г. Синтаксичні фразеологізми, побудовані за моделлю *Чим не N₁*, в українській мові / Г. Ситар // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 209–215.
18. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.

19. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
20. Шабалина Т. Я. Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений переходного типа в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Я. Шабалина. – М., 1991. – 18 с.
21. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Анотація. *Стаття присвячена аналізу структури напівфразеологізованих речень, описові одного із структурних типів напівфразеологізованих речень – із тримісним фразеокомплексом. Схарактеризовано семантико-граматичні ознаки постійних і змінних іменникових та інфінітивних компонентів фразеокомплексів цих речень.*

Ключові слова: *напівфразеологізовані речення, фразеокомплекс, постійний компонент, змінний іменниковий компонент, змінний інфінітивний компонент.*

Summary. *In lingua-Ukrainian studies semi-phraseologized sentences are considered in the system of syntactically uncountable sentences. The permanent component of the semi-phraseologized sentence can be expressed in full-fledged words, partially or completely grammatically, or analytical tokens. The variable component is expressed primarily in the noun or infinitive. Constant and triple interchangeable components form a phraseologized complex, which possesses semantic integrity.*

According to the formal principle, semi-phraseologized sentences are divided into structural types, selected according to the following criteria: the number of components in the phrase-complex, the morphological expression of the constant and variable components, and the position of the constant component. Depending on the morphological expression of the variable component, semi-phraseologized sentences with three-dimensional phraseology form three groups: I) with variable noun (adjective, pronoun), II) with variable infinitive and III) with variable verbal components. We analyze the first and second groups of semi-phraseologized sentences with a three-dimensional phrase-complex.

Semi-phraseologized sentences with a variable noun component combine four structural types, the basis of which are the following phrase-complexes: exclamation-share-noun, exclamation-pronoun-noun, share-pronoun-noun, bi-noun.

Semi-phraseologized sentences with a variable infinitive component are distinguished by the fact that a constant component is necessarily expressed by one or two tokens. They cover seven structural types based on the following phrase-complexes:

The most frequent are semi-phraseologized sentences, formed on the basis of verbally pronoun-infinitive and verbally adverbial-infinitive complexes: Is there anyone (who, with whom, on whom, what, why, why, why, what, with, than, on why) + Inf; No (no) who (to whom, with whom, on whom, what, what, why, why, what, (with) what, on what) + Inf; There is where (when, where, from where) + Inf; No (No) where (when, where, from) + Inf.

The first element of a constant component is exploded with an accented verbal form is or is not (no), the second element is expressed by pronouns or adverbs. The variable component is the infinitive without semantic constraints.

Key words: *semi-phraseologized sentence, phrase-complex, constant component, variable noun component, variable infinitive component.*

Отримано: 7 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'367.32

Н. В. Максим'юк, О. В. Максим'юк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС ВИСЛОВЛЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВІДМОВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Багатоаспектність сучасної антропоцентричної лінгвістики уможливила формування різних термінологічних систем, які відображають потрактування висловлення з погляду прагматики, комунікативного, семантичного синтаксису, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики тощо. Комплексне дослідження ВВ в парадигмі різних лінгвістичних напрямів зумовлює обґрунтування вибору термінологічного апарату.

Прагматичний підхід до вивчення висловлень відмови передбачає оперування такими термінами, як мовленнєвий акт та мовленнєвий жанр.

Таким чином, *метою* нашого дослідження є проаналізувати мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр як категорії організації мовлення та визначити місце висловлень зі значенням відмови в класифікації мовленнєвих жанрів.

Мовленнєвий, або ілокутивний акт, що його Дж. Серль визначає як мінімальну одиницю мовного спілкування, став основним терміном у теорії мовленнєвих актів (ТМА) [18, 152]. Грунтуючись на ТМА Дж. Остіна (за теорією МА Дж. Остіна, висловлення прирівнюють до мовленнєвого вчинку, тобто воно є дією, яка здійснюється словом (приміром, констатація, запитання, вибачення, привітання, заспокоювання тощо), та називають мовленнєвим актом, що в цілому характеризується інтенційністю, цілеспрямованістю та конвенційністю) [21], дослідник змодифікував структуру МА, умови і правила його ефективності; розробив власну класифікацію МА на основі 12-ти параметрів, яка залишається однією із найпоширеніших і сьогодні, та ввів поняття прямих і непрямих МА [22]. На думку вченого, взаємозв'язок між висловленням і його ілокутивною силою є здебільшого питанням лінгвістичної конвенції (наприклад, він закодований у модальному типі речення: розповідне – виражає повідомлення, твердження, заперечення тощо) [22]. Дослідник виокремлює ілокутивні акти (дії, реалізовані за допомогою мовленнєвої діяльності), ілокутивні сили (елементи висловлень, які відносять їх до певних видів актів), та ілокутивні дієслова (лексичні одиниці, що дозволяють називати конкретні ілокутивні акти). Критеріями виділення ілокутивних актів, уважає Дж. Серль, є намір мовця і соціальний стан співрозмовників. На його думку, більшість ілокутивних актів мають форму Р (р), де змінна величина Р слугує маркером ілокутивної сили, а «р» репрезентує препозитивні вираження. Аналізуючи різні типи ілокутивних актів, дослідник встановив певні умови їхньої реалізації та відповідні правила. Особливу увагу він звертає на семантичні правила, що визначають реалізацію обіцянки [23, 105]. У праці «Что такое речевой акт» [18] виокремлює такі типи ілокутивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларації. Висловлення зі значенням відмови є реакцією на директивний і комісивний ілокутивні акти.

У працях, присвячених аналізу директивів, виокремлюють власне спонукання (команда, вимога, наказ, військовий наказ); офіційні вказівки та інструкції (кулінарні рецепти, етикетні надписи, розпорядження); заборону; спонукальні висловлення зі значенням підбадьорювання та заохочення; пропонування, рекомендації, поради, прохання, побажання, застереження, погрози, висловлення осуду (докору, обвинувачення), прокльони, дозвіл, відмову. Класи директивів неоднорідні й різняться інтенсивністю ознаки спонукальності, характером модального забарвлення, варіативністю компонентів семантичної структури. Найпоширенішою є спроба згрупувати директиви в три класи: ін'юктиви, оптативи чи апелятивні спонукання та рекомендації чи сугестиви. О. І. Беляєва за ознаками облігаторності виконання дії, пріоритетності положення мовця та бенефактивності дії виділяє такі класи директивів: прескриптиви, реквестиви, сугестиви [7, 69].

Головною особливістю ТМА вважається підхід до МА як способу досягнення людиною певної мети та розгляд під цим кутом зору реалізованих ним мовних засобів [14, 13]. МА розглядають як єдність трьох рівнів: 1) створення граматично правильного речення із «вкладанням» у нього певного смислу (локуції), 2) надання висловленню потрібної комунікативної спрямованості (ілокуції) та 3) впливу на свідомість або поведінку адресата (перлокуції), які також називають актами: відповідно локутивним, ілокутивним та перлокутивним.

У класичному варіанті ТМА зорієнтована на окремі репліки та вплив, який здійснює мовець на слухача. Учені критикують ТМА за статичність, відзначаючи, що вона ігнорує внутрішню логіку розвитку комунікації, а тому не здатна адекватно інтерпретувати живе мовлення у взаємодії комунікантів [19, 364–367]. Модель МА зорієнтована переважно на мовця, і в ній лише потенційно представлена інформація про спосіб взаємодії партнерів [16, 170; 19, 367].

У ТМА мовленнєвий акт є багаторівневим утворенням (локутивний, ілокутивний, перлокутивний рівні, серед яких основним об'єктом дослідження слугує ілокутивний). ТМА продемонструвала важливість урахування інтенції мовця для пояснення процесів мовленнєвого взаємовпливу, визначила взаємозв'язок наміру з іншими екстралінгвістичними чинниками як відповідність ілокутивної мети й обставин МА.

ТМА пропонує оригінальну модель комунікативної ситуації, компонентами якої є: мовець, слухач, висловлення, обставини, ціль і результат МА (за Кобозевою). Суб'єкт мовленнєвої діяльності в ТМА – це абстрактний індивід, який є носієм низки психологічних і соціальних характеристик.

На позначення одиниць, структурно більших за МА та ширших за наповненням, лінгвісти все частіше послуговуються терміном мовленнєвий жанр (МЖ) [5, 36–37; 10, 240–241].

У теорії мовленнєвої комунікації, зокрема в дискурсіології, запропоновано декілька термінологічних визначень МЖ. На думку М. М. Бахтіна, МЖ – це стійка форма висловлення, вироблена кожною сферою використання мови, що характеризується певним змістом, стилем як відбором

словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім – композиційною побудовою [17]. МЖ характеризується триєдністю: тематичний зміст, стиль і композиція висловлень. Наприклад, повідомлення, оповідання, прохання, питання тощо характеризуються цією триєдністю, а тому учасники спілкування відразу впізнають їх [4]. А. Вежицька вважає, що мовленнєві жанри – це сукупність об'єднаних в одне ціле мовленнєвих актів, складники мовного універсуму певної етнічної культури [17]. За О. О. Селівановою, МЖ – це одиниця мовлення як системно організованої мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями [17]. Ф. С. Бацевич розглядає МЖ як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування [6].

МЖ – це комунікативні категорії репрезентації мовного коду, одиниці мисленнєво-мовленнєвої діяльності, які забезпечують здійснення інтерактивної діяльності між комунікантами. Ідея комунікативної природи МЖ незаперечна (Ф. С. Бацевич, В. В. Дементьєв, К. Ф. Сєдов), адже «рідну мову – її словниковий склад та граматичний стрій – ми впізнаємо не зі словників і граматик, а з конкретних висловлень, які ми чуємо і які самі відтворюємо в живому мовленнєвому спілкуванні з людьми, які нас оточують» [4, 257], тобто «будь-яке конкретне висловлення – ланка в ланцюгові мовленнєвого спілкування певної сфери... Висловлення наповнене діалогічними обертонами, без урахування яких неможливо до кінця зрозуміти стиль висловлення. Адже і сама думка наша – і філософська, і наукова, і художня – народжується і формується в процесі взаємодії та боротьби з чужими думками, і це не може не відобразитися й у формах словесного вираження нашої думки» [4, 285].

Мовленнєві жанри – це когнітивно-прагматичні категорійні одиниці дискурсу, що існують у мовній свідомості комунікантів, які їх словесно відтворюють та розпізнають у мовленні, є передумовою взаєморозуміння мовців, орієнтування в стереотипних ситуаціях та засобом втілення їхніх комунікативних намірів. МЖ є своєрідним регулятором людських стосунків, мовним стереотипом побудови стратегій чи тактик конфліктного або кооперативного комунікативного дискурсу. Це інтерактивні категорії комунікативного дискурсу, які словесно (мовне оформлення), втілюючи інтенції адресанта в конкретній ситуації спілкування (диктум) з урахуванням передумов та наслідків комунікативної дії (фактор комунікативного минулого та майбутнього), апелюють до свідомості, світоглядних позицій, тобто мовної картини світу адресата задля реалізації цілеспрямованої комунікативної мети.

Російська дослідниця Т. В. Шмельова виділила такі ознаки мовленнєвих жанрів: 1. Комунікативна мета. За нею виокремлюють: інформаційні, оцінні, етикетні, імперативні. 2. Концепція автора (адресанта). 3. Концепція адресата. 4. Подійний зміст. Передбачає віднесеність / невіднесеність до особистісної сфери автора або адресата, часову перспективу події, оцінку події; важливою є кількість подій (епізодів, вчинків). 5. Комунікативне минуле. Ураховує те, що передує жанру. Виділяють мовленнєві жанри реактивні й ініціативні. Породження реактивних мовленнєвих жанрів «провокують», наприклад, запитання, адресовані учасникам спілкування, звернення, вимоги, запити тощо; створення ініціативних мовленнєвих жанрів може бути викликане передусім позамовними чинниками, залежить від інтенцій мовця тощо. 6. Комунікативне майбутнє. Визначає стандарти спілкування, слідування одних мовленнєвих жанрів за іншими. Так, наприклад, за проханням слідує згода або відмова, за питанням – відповідь та ін. 7. Параметр мовного втілення. Це мовне оформлення мовленнєвих жанрів, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до його адресата. Окреслені ознаки мовленнєвих жанрів Т. В. Шмельова назвала «паспортом мовленнєвих жанрів» [20].

Аналізуючи МЖ та МА як категорії різних наукових напрямів, С. Ю. Ковалів [Ковалів 2010, с. 113–114] робить спробу виокремити спільні та відмінні риси зазначених категорій. Спільними для МЖ та МА є такі: 1) обидві теорії розглядають мовленнєві висловлення у взаємодії мовця і слухача; 2) їх об'єднує наявність інтенції, комунікативної мети, стратегічний підхід до дискурсу, прогнозування можливих реакцій співрозмовника; 3) простежується збіг мовних, а також паравербальних способів «утворення» МА / МЖ; 4) обидві теорії зважають на ситуативний контекст і функціональну орієнтацію мовленнєвого висловлення; 5) мету і функцію МА / МЖ вважають головними критеріями класифікації висловлень. Відмінні риси: 1) М. М. Бахтін визначав МЖ як тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань, вкладаючи у поняття «висловлення» не синтаксичний, а тексто-стилістичний смисл. У ТМА наголошується на синтаксичному характері МА як висловлень із конкретною метою і конкретним впливом; 2) відмінною рисою концепції МЖ є її яскраво виражений соціолінгвістичний підхід – МЖ є засобами соціальної взаємодії в комунікації, ТМА вивчає мовленнєві дії мовців як вплив мовця на слухача; 3) ТМА на

відміну від ТМЖ не можна вважати адекватною теорією міжособистісного спілкування, оскільки вона зорієнтована на окремі висловлення – репліки; 4) ТМЖ значно ширша за ТМА – виходить далеко за межі чистого дослідження мовлення, охоплює як первинні, так і вторинні МЖ; 5) комунікативна мета МА може бути здійснена в мінімальній мовленнєвій ситуації, у МЖ вона не настільки одноактна й одномоментна за своєю дією; 6) МА спрямований на побудову конкретної ситуації спілкування /фрагмента/, МЖ організовує комунікативний простір у цілому.

Головними ознаками МА є інтенційність, цілеспрямованість та конвенційність; МЖ вирізняються триєдністю тематичного змісту, стилю та композиції висловлень. Оскільки вони виступають типовим способом побудови мовлення, певними зразками, то їхніми характерними рисами є впізнаваність та відтворюваність.

Сьогодні визначають три підходи у витлумаченні понять МА та МЖ загалом та вирішення проблеми їхнього співвідношення зокрема. У межах першого, ці поняття вживаються та розглядаються окремо, як категорії різних наукових напрямів без з'ясування подібних рис або відмінностей; представники другого розглядають їх як тотожні, вважають МЖ західним аналогом МА (а ТМЖ – прагматичним аналогом ТМА [2, 62; 17, 618]); деякі вчені намагаються інтегрувати ці теорії, шукаючи в них спільні елементи, у якісно нову концепцію, яка б вирізнялася вищим пояснювальним потенціалом, ніж кожна з них окремо.

На сучасному етапі бачимо зближення й навіть інтеграцію у межах окремих напрямів цих понять як одиниць різних рівнів. Все частіше висловлюється думка, що ТМА та ТМЖ можуть і повинні взаємодоповнювати одна одну; водночас, послуговуючись двома термінами, лінгвісти вносять певні корективи в розуміння цих категорій.

Ми дотримуємося думки, що МЖ постають як закріплені у суспільному обігу схеми мовленнєвих дій, прийняті в певних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту, – типові способи побудови мовлення, характеризуються складнішою побудовою, ніж МА (який є фактично мовленнєвою дією, здійсненою в прагматичних координатах *Я (адресант/ адресат) – Ти (адресат / адресант) – тут – тепер* під впливом значної кількості комунікативних чинників і можуть поєднувати декілька ілокутивних сил. У мовленні важко виявити межі між МА та МЖ, оскільки в реальній комунікації останні представлені у вигляді фрагментів, і можуть реалізуватися одним МА, або поєднувати фрагменти інших МЖ. У цілому розглядаємо МЖ як категорію організації мовного коду ієрархічно вищого порядку та вважаємо, що кожне висловлення водночас може бути відповідним МА та фрагментом певного (не обов'язково однойменного) МЖ або його конкретною реалізацією.

Сьогодні є декілька класифікацій мовленнєвих жанрів. В. В. Дементьев зазначає, що «головні труднощі, з якими стикається дослідник, – пошук адекватного підґрунтя класифікації» [9, 115]. Усе розмаїття концепцій можна згрупувати за такими напрямками: комунікативно-прагматичний та семантичний.

В основі виділення прагматичних класифікацій мовленнєвих жанрів перебуває поняття інтенції мовленнєвого вчинку (Н. Д. Арутюнова, М. М. Бахтін, В. В. Дементьев, Т. В. Шмельова; Дж. Остін, Дж. Серль та ін.).

М. М. Бахтін поділяє мовленнєві жанри на усні, письмові, прості (первинні жанри, що сформувалися в умовах безпосереднього спілкування) і складні (вторинні, які утворилися в умовах «складнішого і відносно високо розвинутого і організованого культурного спілкування (переважно писемного)» [4, 291]. ВВ належать до первинних і водночас є складником вторинних жанрів.

У лінгвоантропологічній концепції Н. Д. Арутюнової подано узагальнену класифікацію мовленнєвих жанрів за ілокутивним критерієм: інформативний діалог; прескриптивний діалог; обмін думками з метою ухвалення рішення або пошуку істини; з'ясування стосунків, або діалог, який регламентує міжособистісні стосунки; марномовленнєві жанри: емоційний, артистичний, інтелектуальний. Зазначимо, що об'єктом дослідження є не окремий ізольований МА, а діалогічна єдність, що «визначає не тільки зв'язок між окремими репліками, але й типи, або жанри людського спілкування» [3, 10]. Незважаючи на те, що і в цій класифікації основна увага припадає на ініціальні репліки, можна визначити в ній місце відмови. Відмова належить до макроструктури другого типу діалогу, до пари «прескрипція – обіцянка (згода) / відмова». Дослідниця зазначає, що для таких діалогів характерні точність у висловленні репліки-господаря, жорстке програмування реакції, пресупозиція права на вимогу і виконання її адресатом, здійснення в інтересах ініціатора. Мовець виступає в ролі програміста, адресат – виконавця. Вірогідність відмови у виконанні дії розвиває тактику впливу на адресата, зокрема систему погроз і покарання.

Узявши за основу ТМА і ТМЖ, Т. В. Шмельова пропонує таку типологію мовленнєвих жанрів: інформативні, імперативні, етикетні, оцінні [20, 81–89]. Утім, як і в ТМА, так і в зазначеній типології увага сконцентрована на ініціальних репліках. Зважаючи на це, висловлення зі значенням відмови як репліка-відповідь може потрапляти до різних МЖ.

Інший спосіб диференціації МЖ – механізм структурування мовлення (горизонтальний і вертикальний). За концепцією В. В. Дементьєва (1997), перший механізм працює на забезпечення зв'язності мовленнєвих утворень, а другий використовується для їхньої цілісності. Такі механізми, на думку автора, концептуально ближчі до ідеї МЖ як системно-структурного утворення [9, 35]. Тому за основу класифікації дослідник пропонує взяти «протиставлення двох полярних мовленнєвих задумів – «фатики» та «інформатики» і, відповідно, вирізняти інформативні (спілкування для повідомлення про щось) і фатичні МЖ» [11]. Науковець інтерпретує фатичні жанри, як входження в спілкування заради самого спілкування, для задоволення потреби в інтеракції з іншими людьми, та інформативні жанри, у яких комуніканти спілкуються для повідомлення про щось. Аналіз фатичних жанрів ґрунтується на шкалі дисонансного спілкування або комунікації в унісон, розробленій дослідником. В.В. Дементьєв пропонує п'ять різновидів фатичних МЖ: 1) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в прямій формі; 2) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 3) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в прямій формі; 4) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 5) фатичні мовленнєві жанри, у яких міжособистісні стосунки принципово не змінюються. ВВ належать до фатичних жанрів, можуть репрезентувати відповідно третій, четвертий і п'ятий зазначені різновиди.

Для визначення місця МЖВ в системі МЖ скористаємося діалогічним підходом, запропонованим у працях Г. О. Золотової, розпрацьованим у дослідженнях Н. Д. Арутюнової, В. С. Храковського та ін.

Комунікативний підхід до розв'язання проблеми враховує особливості реальної комунікації, зв'язок обох реплік у діалогічній єдності. Такий підхід ґрунтується на розмежуванні комунікативної функції висловлень, їхніх комунікативних потенцій, мовному способі використання для вираження певних комунікативних дій [12, 391; 1, 52]. В основі комунікативного погляду на проблему класифікації мовленнєвих повідомлень лежить поняття комунікативних типів, або реєстрів мовлення [Золотова 1998]. Комунікативний тип, або реєстр, визначають як «поняття, абстраговане від численних предикативних одиниць, або їхніх об'єднань, які вживаються в різних за суспільно-комунікативним призначенням контекстах, зіставляваних чи протиставлюваних за сукупністю таких ознак: а) характер відображуваної в мовленні дійсності (динаміка дії, процесу протистоїть статичності якості, відношення; б) просторово-часове дистанціювання позиції мовця або персонажа-спостерігача і – відповідно – спосіб сприйняття, сенсорний чи ментальний (конкретно-одиничні, референтні предмети, дії, явища протистоять узагальненим, нереперентним); в) комунікативні інтенції мовця (повідомлення, волевиявлення, реакція на мовленнєву ситуацію» [13, 402].

Г. О. Золотова виокремлює такі реєстри: репродуктивний, інформативний, генеративний, що характерні для монологу; волюнтаристичний та реактивний, що характерні для діалогу. ВВ виокремлюємо в реактивному реєстрі.

Реактивна функція об'єднує речення різної структури, що не містять повідомлення, але виражають реакцію мовця, емоційну чи ментальну, усвідомлену чи автоматичну, на комунікативну ситуацію. Реакцію, переважно з емоційним забарвленням, що виражає позитивне чи негативне ставлення до того, що відбувається, викликає або а) попередня репліка в діалозі (або в «діалогізованому» монолозі), або б) немовленнєва подія, неочікувана, приємна, неприємна. Реактивну функцію виконують також контактні-етикетні стійкі акти, запропоновані суспільним узусом [Золотова 2004, с. 408]. Запропонований підхід уможлиблює не лише визначення місця висловлень із семантикою відмови в мовленнєвих реєстрах, а й з'ясування можливих причин їхнього виникнення.

Детальнішу класифікацію висловлень реактивного реєстру мовлення запропонувала Н. М. Гастева [8]. Авторка виокремлює такі типи реплік реакції: 1) згода, підтвердження; 2) «оцінка»; 3) уточнювальні питання; 4) незгода, заперечення; 5) «підхоплення»; 6) перепитування; 7) «зіставлення»; 8) з'ясування. ВВ як репліки реагування в складі діалогічної єдності виокремлюємо в четвертому типі «незгоди і заперечення».

Семантичний підхід до дослідження МЖ доповнює прагматичний і комунікативний підходи. Семантичний, або лексичний підхід, передбачає аналіз семантичних елементів висловлення. За такого підходу відбувається членування мовленнєвого потоку на його найдрібніші складники (МЖ) і подальше їхнє об'єднання навколо денотата, де в зону дії потрапляють і дієслова, що репрезентують цей МА, і синонімічні їм дієслова. Такий підхід уможливив виокремлення МЖВ за дієсловом *відмовлятися*, яке номінує цей жанр.

Отже, комунікативно-прагматичний та семантичний аналіз уможливив кваліфікацію відмови як МЖ реактивного реєстру мовлення, що має (переважно) діалогічну природу, функціонує в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування як первинний МЖ, який виникає як

реакція на репліки директивного чи комісивного типу, може виступати як елементарний МЖ або ускладнений іншими типами висловлень. Для нашого дослідження релевантними є діалогічне мовлення (репліка-стимул – репліка-реакція), під час аналізу якого ми враховуватимемо й інтенції мовця, й інтенції адресата.

Список використаних джерел

1. Акуленко Н. Л. Единицы текста с точки зрения коммуникативной теории / Н. Л. Акуленко // Высказывание как объект лингвистической семантики и теории коммуникации : Тез. докл. республ. научн. конф. Часть 2. – Омск, 1992. – С. 52–54. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / под ред. проф. К. Ф. Седова. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
2. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / под ред. проф. К. Ф. Седова. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
3. Арутюнова Н. Д. Жанры общения / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – М. : Наука, 1992. – С. 52–63.
4. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Наука, 1986. – С. 250–296.
5. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 262 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
7. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык / Е. И. Беляева – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1992. – 167 с.
8. Гастева Н. Н. Диалогическое единство в разговорной речи [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Н. Н. Гастева ; Сарат. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. — Саратов : Б.и., 1990. – 20 с.
9. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109–121.
10. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
11. Дементьев В. В. Фатические речевые жанры / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 37–55.
12. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.
13. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Наука, 2004. – 544 с.
14. Кобозева И. М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 7–21.
15. Ковалів С. Ю. Мовленнєвий акт чи мовленнєвий жанр? / С. Ю. Ковалів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, № 928. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2010. – С. 109–116. – Режим доступу : <http://www-foreign.univer.kharkov.ua/ua/nauka/vistnuk/928.pdf>.
16. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 712 с.
18. Серль Д. Р. Что такое речевой акт / Д. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 151–169.
19. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 363–373.
20. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 81–89.
21. Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin. – Harvard University Press, 2002. – 166 p.
22. Searle J. R. Expression and Meaning Studies in the Theory of Speech Acts / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 187 p.
23. Searle J. R. A Taxonomy of Illocutionary Acts / J. R. Searle // Expression and Meaning. – Cambridge : Cambridge UP, 1979. – P. 1–30.

Анотація. У статті проаналізовано мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр як категорії організації мовлення та визначено місце висловлень зі значенням відмови в класифікації мов-

ленневих жанрів, тобто комунікативно-прагматичний та семантичний аналіз уможливив кваліфікацію відмови як мовленнєвого жанру (МЖ) реактивного регістру мовлення, що має (переважно) діалогічну природу, функціонує в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування як первинний МЖ.

Ключові слова: висловлення відмови, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, фатичні жанри, діалогічне мовлення, дискурсологія, ілюктивний акт, інтенційність, директиви.

Summary. *A pragmatic approach to the study of refusal phrases involves the use of such terms as speech act and speech genre.*

We have attempted to analyze the speech act and the speech genre as a category of speech organization and determine the place of expressions with the value of the refusal phrases in the classification of speech genres.

At the present stage, we see convergence and even integration within the separate directions of these concepts as units of different levels. Increasingly, the view is expressed that the theory of speech acts and the theory of speech genres can and must complement each other; At the same time, using two terms, linguists make some adjustments to the understanding of these categories.

We consider that the language genres appear as the social circuits of the speech actions enshrined in the social circulation, adopted in certain situations and intended to convey certain content, – typical methods of speech constructing are characterized by a more complex construction than a speech act (which is actually a speech action carried out in pragmatic coordinates I (addressee / addressee) – You (the addressee / addressee) – here – are now under the influence of a large number of communicative factors and can combine several illocutionary forces. It is difficult to identify the boundaries in the speech between the linguistic act and the linguistic genre, since in the actual communication the latter are presented in the form of fragments, and can be realized by one speech act, or combine fragments of other speech genres. In general, we consider the speech genre as a category of the organization of the linguistic code of the hierarchically higher order, and we believe that each statement at the same time, may be a relevant speech act and a fragment of a certain (not necessarily the same name) speech genre or its specific implementation.

Communicative, pragmatic and semantic analysis made it possible to qualify a refusal as a speech genre of the reactive register of speech, which has (predominantly) a dialogic nature, functions in the context of direct speech communication as the primary language genre, which arises as a reaction to replicas of a directive or commissive type, can act as elementary speech genre or complicated by other types of expressions. For our study, dialogical speech (replica-stimulus – replica-reaction) is relevant, in the analysis of which we take into account both the intentions of the speaker and the intention of the addressee.

Key words: *refusal, speech act, speech genre, factual genres, dialogical speech, discourse, illocutionary act, intentionality, directives.*

Отримано: 28 серпня 2017 р.

УДК 811.161.1'42

В. В. Мальцева

В ПОИСКЕ УТРАЧЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ПОЛИДИСКУРСИВНОСТЬ В РОМАНЕ САШИ СОКОЛОВА «ШКОЛА ДЛЯ ДУРАКОВ»

Фикциональная реальность художественного произведения доступна для восприятия читателей благодаря тому, что в ней задействованы конвенциональные коды, которыми обладают все члены той или иной социальной группы. Оригинальность творимого мира может быть детерминирована, в частности, нетривиальным сочетанием в текстовом пространстве различных форм социальных практик, находящих свое выражение в дискурсах-строках (совокупности всех дискурсивных форматов, используемых в определенной области общественной коммуникации [7, 126]).

Ряд лингвистов, изучающих тексты Новейшего времени с позиций дискурсивного анализа, выделяют в них игровую доминанту, подчиняя ей логику своего исследования [3; 5]. Представляется, что игровой характер постмодернистского письма может быть обусловлен борьбой писателя с идеологией, которую транслирует тот или иной дискурсивный формат. В таком случае было бы уместно рассматривать дискурс как одну из форм социальной практики и применять для его изучения метод критического дискурс-анализа.

Актуальность исследования продиктована необходимостью обозначить дискурсивное измерение социально-идеологических феноменов в романе Саши Соколова «Школа для дураков». **Цель** статьи – определить роль дискурсивных форматов в формировании идентичности главного героя романа. Поставленная цель предполагает решение ряда **задач**: анализ дискурсивного пространства художественного произведения, определение роли субъекта дискурса, выявление борьбы дискурсов за власть. В качестве **объекта** исследования выступает текст романа Саши Соколова «Школа для дураков», **предметом** изучения является наложение и взаимодействие нескольких дискурсивных форматов в рамках одного текста (**полидискурсивность**).

Художественный дискурс представляет собой неоднородное, гибридное явление: он содержит следы других дискурсов, «сырье для дискурсивной формации», которое мы вслед за М. Пешё будем называть преконалами [2, 41]. Именно гибридность позволяет тексту вобрать в себя потенциально бесконечное количество дискурсивных следов; что, в свою очередь, обуславливает большую вариативность художественного дискурса по сравнению с иными дискурсивными форматами.

В анализируемом художественном тексте дискурсивная неоднородность получает дополнительную аргументацию: главный герой, *ученик специальной школы такой-то*, страдает диссоциативным расстройством идентичности. Он выступает в качестве центра, организующего систему персонажей, которые, в сущности, оказываются двойниками друг друга (отец / директор школы Перилло, *Тинбергер / Трахтенберг; Нимфея / Савл; меловая девочка / девочка с простой собакой / Вета Акатова* и т. д.). В исследованиях, посвященных «Школе для дураков», отмечается, что романские образы складываются из расщепленной фигуры Повествователя. Это единственный реальный персонаж, который, фантазируя, передоверяет творение мира двум ипостасям Нимфеи. Те, в свою очередь, продолжают изобретать новых действующих лиц. Поэтому так «облегчены взаимоотношения» [1, 229]. Персонаж может говорить о себе в женском роде, принимая на себя роль андрогина: *Ору сударь ору ибо обманутая Нимфея аз емь лысая слабая плоскостопая* [6, 85].

В романе поднимается проблема идентичности, которая является центральным вопросом философских исканий Новейшего времени. В постструктуралистской дискурсивной теории гегемонии Э. Лакло и Ш. Муфф говорится о фрагментированности субъекта: ему приписывается множество разных позиций в различных дискурсивных форматах. Субъект предстает как незавершенная и незавершимая, «внутренне радикально расщепленная» структура, желающая обрести свою целостность посредством участия в различных дискурсах [7, 81–83], что согласуется с содержанием романа «Школа для дураков». Эта дробность может выражаться с помощью полидискурсивности.

Смена дискурсов сопровождается переключением дискурсивных ролей, которые принимает на себя говорящий, и, соответственно, изменением мировоззренческой позиции субъекта речи по отношению к описываемой действительности, что формирует многоипостасность динамического «Я», которое не равно самому себе во времени: *я, выбравший свободу, одну из ее форм, я волен поступать как хочу и являться кем угодно вместе и порознь, неужели ты не понимаешь этого? А если не веришь мне, то спроси Савла Петровича* [6, 65].

Сознание главного героя расщеплено между двумя субъектами, один из которых включен в обыденный дискурс, насаждаемый *в школе и дома*. Именно он транслирует стереотипное представление о том, как следует жить, *чтобы не было мучительно больно: Мне – столько-то, я давно закончил спецшколу, институт и стал инженером. У меня много друзей, я совершенно здоров и коплю деньги на машину – нет, уже купил* [6, 62–63]. При этом желание *слиться в общем потоке* продиктовано не столько установкой на обретение целостности, которая в рамках данного романа может восприниматься скорее как сужение и уплощение образа по сравнению с всеобъемлющей, многомерной личностью героя-демиурга, сколько желанием субличности Нимфеи никогда больше не попадать *Туда: по-моему, мы раз и навсегда договорились, что между нами нет никакой разницы, или ты снова хочешь туда?*

На фоне этой конформистской позиции Alter Ego Нимфеи видит себя идейным аутсайдером: *О, я ошибся, сударь, инженером мечтает стать тот, другой <...>. Я же – ни за что, лучше – пестушков на палочке, лучше – учеником холодного сапожника, лучше – негром преклонных годов* [6, 127]. Именно эта ипостась Нимфеи, очищенная от социально-идеологических наносов, имеет больше полномочий в единственно значимом для данного произведения пространстве – пространстве мифа. Персонаж видится с Леонардо да Винчи, свободно входит в Край Одинокого Козодоя, пересекая Лету, и беседует с наставником Савлом.

Представляется, что раздвоение личности можно проинтерпретировать в качестве приема, позволяющего автору показать полифонию сознания каждого человека. В этом случае «болезнь» Нимфеи демонстрирует его многомерность и одаренность. Он предстает как пророк, обладаю-

щий поэтическим чутьем: *Я слышал, как на газонах росла нестриженная трава* [6, 95]. При этом в романе эксплицируется противостояние поэта и толпы, что также моделирует мироощущение главного героя: мифо-бытийному измерению романа противостоит мир обывателей, который конституируется образами директора Перилло / отца мальчика, завуча Тинберген / старухи Трахтенберг и т.д. Перилло и отец-прокурор транслируют дискурс насилия, представляя угрозу для творимой Нимфеей вселенной: *попрыгал бы он у меня, поизучал бы ветер кое-где; если вы не желаете, чтобы я исключил вас из школы и передал ваши документы туда, то немедленно садитесь и пишите объяснительную записку*. Они отсекают все, что выходит за рамки принятой ими идеологии: так, роман «Школа для дураков» отец и директор определяют как *Антинаш* [6, 18; 6, 70; 6, 132].

Главный герой осознает шаткость своего положения и ту опасность, которая ему грозит, более того, он уже бывал *Там*, однако это не мешает ему противостоять воле господствующей идеологии. Он то и дело становится транслятором «нежелательных» дискурсов. Так, Нимфея дословно цитирует отрывок из «Жития протопопа Аввакума, им самим написанное», автор которого сам, в свою очередь, был преследуем и казнен из-за того, что осмелился противостоять идеологии гегемонного дискурса обновленной православной религии: *выпросил у Бога светлую Русь сатона, да же очервленит ю кровию мученическую. Добро, ты, диавол, вздумал, и нам то любо – Христа ради, нашего света, пострадать* [6, 37].

«Запрещенными» оказываются философский и научный дискурсивные форматы, поскольку они продуцируют «опасные», «вредные» смыслы и составляют конкуренцию обыденному дискурсу, который не приемлет позицию «Другого»: *когда-то в каком-то научном журнале (я показывал отцу нашему эту статью, он полистал и тут же выбросил весь журнал с балкона, причем, выбрасывая, несколько раз выкрикнул слово акатовщина) я прочитал теорию одного философа* [6, 78–79].

Так в романе впервые упоминается имя Аркадия Аркадиевича Акатова, опального ученого-биолога, занимающегося энтомологией. Он тоже побывал *Там*, но *справедливость победила, и после того-то и того-то, о чем давно не принято вспоминать, академик спокойно живет у себя на даче* [6, 84]. Сам Акатов вспоминает *Их*. Ученый противопоставляет дискурсу насилия интеллигентский дискурс, в котором утверждается ценность прав и свобод каждой личности: *любой из нас вправе задать любой вопрос и вправе не отвечать на любой вопрос, но, к сожалению, здесь – здесь и там, повсюду, еще не многие усвоили эту истину, они заставляли меня отвечать на каждый их вопрос* [6, 88].

Характерно, что в тексте романа не эксплицирован советский политический дискурсивный формат, однако он дан читателю в прекоплектах (*Антинаш; Образцовая Ударная имени отечественного математика Лобачевского специальная школа*), намеках на определенные исторические реалии того времени, озвучивание которых в романе зачастую табуировано (*Там, кое-где, Они*). Система принуждения осуществляет контроль надо всеми членами общества, в том числе над учениками специальной школы, что находит отражение в *тапочной системе имени Перилло*, согласно которой каждый ученик должен носить с собой сменную обувь в белом полотняном мешке, на котором крупными красными буквами должно было быть написано «спецшкола». Унификация и стандартизация – то, против чего протестует Нимфея и его наставник Савл.

Для описания близкого герою мира *пятой пригородной зоны* необходим особый, нескомпрометированный идеологией язык. Поиск Слова осуществляется в новых, неожиданных сочетаниях дискурсивных форматов: *придет наша пора, пора сказать некое слово – и скажем. И если случится, что вы разберетесь во всем этом первый, немедленно сообщите, адрес вы знаете: стоя над рекой на закате дня <...> звенеть косою, приговаривая: коси, коса, пока роса, или: коси-коси, ножка, где твоя дорожка* [6, 38].

В ткань романа вводится культурный код устного народного творчества, представленный пословицами и поговорками, песнями, детскими считалками и сказками, что подпитывает и обогащает творимый героем Миф, который становится едва ли не единственным спасением от мира обывателей.

Однако пошлость неизбежно прорывается в мир воображаемого. Так появляется «Скирлы» (окказионализм представляет собой звукоподражание скрипу протеза, *скирлучих* ступеней или кровати) – *страшная детская сказка про медведя*, порожденная травматическим опытом мальчика: *не медведь, а какой-то неизвестный мне человек, мужчина, и я прямо вижу, как он что-то делает там, в номере гостиницы, с моей знакомой, и проклятое скирлы слышится многократно* [6, 87]. Экспликация интимных переживаний свидетельствует о страхе перед дефлорацией, которая, по представлениям мальчика, неизбежно приведет (и привела) к катастрофе, крушению привычного мира: сорвав цветок белой лилии, герой потерял способность самоидентификации и обнаружил себя растворенным в новом безграничном психодальном мире: *Я превратился тогда*

в нимфею, в белую речную лилию <...>, а точнее сказать: я частично исчез в белую речную лилию [6, 25].

В романе отсутствует историческое время: *у нас с ним, со временем, какая-то неразбериха <...>. Наши календари слишком условны, и цифры, которые там написаны, ничего не означают <...>*. [6, 23]. Отсутствие фиксированного времени тесно сопряжено с мифологическим сознанием, которым наделен Нимфея. Нелинейность времени конституирует образ героя, способного развертывать свое бытие в различных временных координатах, переходить из небытия в бытие, а также вступать в диалог с автором.

Поиски героем «своего» слова продиктованы представлением о речевой деятельности как о демиургическом акте. Они приводят к постоянной рефлексии над сказанным, которая проявляется в метадискурсивных высказываниях: *Так, но с чего же начать, какими словами? Все равно, начни словами: там, на пристанционном пруду. На пристанционном? Но это неверно, стилистическая ошибка* [6, 9]. Рассуждения о том, «с чего начать», обыкновено остаются за рамками художественного текста. Представляется, что в данном случае автору важно не столько показать саму рефлексивность, сколько органично ввести читателя в процесс написания текста, сделать его со-автором, соучастником и свидетелем творческого акта.

Эксплицированный автор входит в диалогические отношения со своим персонажем, Нимфеей: *Дорогой ученик такой-то, я, автор книги, довольно ясно представляю себе тот поезд – товарный и длинный* [6, 28], причем порою их голоса сливаются в один, позиции говорящих не различаются. Потенциальная, но практически не реализованная диалогичность на деле оборачивается характерной для романов потока сознания монологичностью, автокоммуникацией автора/Нимфеи. Это также может быть сопряжено с «автобиографическим» мифологическим мышлением, которым наделен главный герой. По словам О. М. Фрейденберг, в мифологическом мышлении есть лишь одно «всеобщее собирательное «я», на лицо которого наброшена маска безличного хорового коллективизма». При этом мир становится автобиографией, рассказанной самому себе [8, 404; 8, 127].

Представляется, что безграничность и открытость мира «Школы для дураков» по отношению к различным культурным и национальным кодам позволяет Саше Соколову не только передать глубину внутреннего мира героя и мифологичность его сознания, но и эксплицировать постмодернистское сознание персонажа (ср. постмодернистский принцип нонселекции). Это находит отражение в преконалах и языковых картинах мира японского (*Ц. Накамура: в прошлом году в это время была точно такая погода, у меня в доме протекла крыша, промокли все татами*), английского (*я Вета беременная от ласковой птицы по имени найтингейл*), португальского (*у меня с собой ни сентаво*), церковнославянского языков (*обманутая Нимфея аз есмь*), интертекстуальных отсылок и мифическом к древнегреческому (*бегущий Гермес цветку подобен*), и латинскому культурному коду (*сенатор и легионер Савл*), а также устным народным творчеством, о котором речь шла выше [6, 35; 6, 63; 6, 85; 6, 14; 6, 109]. Любопытно проследить за тем, как автор осуществляет отбор лексических средств. Например, использование английского слова «найтингейл» (*nightingale*) вместо русского «соловей» может быть мотивировано этимологией обоих слов: *nightingale* буквально переводится как «поющий в ночи» – **nakht* + **galon* – *to sing*, в то время как соловей образован от **solъ* – желтовато-серый. Вероятно, в данном случае можно говорить об установке на поэтизацию речи. Вероятно, в данном случае можно говорить об установке на поэтизацию речи.

Прозаический текст, написанный поэтическим языком, или *проэзия* (по определению самого Саши Соколова), бессюжетен, но полон смыслов, которые поданы в сжатом, концентрированном виде, что особенно ярко проявляется в речевых лавинах (отрывках текста, лишённых знаков препинания и строящихся на основе ассоциаций). Они формируют очертания внутреннего Хаоса, дающего жизнь новому миру, и представляют собой «перетекающие друг в друга» идиомы, метафоры, цитаты. При этом на первый план выходят фонические и ритмические отношения [4, 404].

Речевые лавины можно рассматривать как ключ к смысловой стороне романа, поскольку в них задействованы все понятия, значимые для художественной вселенной Нимфеи: цветы (Вета Акатова, Роза Ветрова, ветка акации, нимфея альба), река, птица козодой (мифический Край Одинокого Козодоя) и проч.: *о Ветке ветлы о ветре тарарам трамваи трамваи аи вечер добрый билеты би леты чего нет Леты реки Леты* [6, 13]. Пространство текста организуется за счет паронимических аттракций, апеллирующих к промежуточному языку мысли. Они демонстрируют первобытный хаос имен и названий, невычленимость частного из общего: *тысячелюбая толпа; баррикады и барракуды* [6, 67], кондуктор-конструктор-констриктор, *в скитальческих суммах и иудиных суммах, <...> в мареве и мураве, в стадиях и студиях* [6, 37]. Действительность предстает в неотрефлектированном, сыром виде, объекты реальности складываются в реестр: *Левая сторона: РЕМОНТ ДЕТСКИХ КОНСТРИКТОРОВ... КИНО-ЛИСТОПАД-ТЕАТР... ПРОКАТ*

ВЕЛОСИПЕДОВ [50:96], *Правая сторона. БОТЫ-ЗОНТЫ-ТРОСТИ... КОЛБАСЫ* [6, 98]. Герою не удается найти себя в Хаосе означаемых. Подобная дисперсность и децентрализация приводит к аннулированию самого субъекта, его «смерти»: будучи всем, ты не являешься никем конкретно. Ни в одной социально-идеологической практике нет субъекта, способного совпасть со столь широкой и в то же время неопределенной и бессодержательной категорией.

Сознание, усомнившееся в достоверности бытия, озабочено поиском четких границ, разделяющих познающего субъекта и тот объект, который он познает. Отсутствие такого размежевания позволяет Нимфее обратиться в лилию, которую он сорвал и положил к себе в лодку. Таким образом, ни субъект, ни мир, на который направлено познание, не являются фиксированными, а изменяются в соответствии со своей внутренней логикой. При этом превращение индивида из дива не происходит, более того, все попытки обрести свой голос оборачиваются лишь умножением дискурсивных ролей за счет нанизывания преконструктов.

Изложенное позволяет сделать следующие **выводы**:

1. Полидискурсивность в романе Саши Соколова «Школа для дураков» обусловлена расщепленностью сознания героя романа. Отсутствие господствующего дискурса, интертекстуальность и метадискурсивность свидетельствуют об авторской установке на создание открытой и потенциально бесконечной реальности художественного произведения, поддающегося множеству прочтений.

2. Дискурс не только описывает социальную реальность, но и в определенной степени моделирует ее, что обуславливает внимательное отношение автора к слову. Создавая фикциональную действительность, автор активно обращается к религиозному и мифологическому дискурсам, поскольку они становятся единственными ценностными ориентирами в мире пошлости и обыденности.

3. Сложное взаимодействие дискурсов индивидуального сознания (отсутствие дискурсивных швов, непредсказуемая смена субъекта речи, его «неустановимость») и социальных дискурсов, в которых ситуативно реализуется индивидуальное сознание, приводит к многомерности текстового пространства, его нелинейности, отсутствию временных и пространственных координат, что, в свою очередь, позволяет выделить философский дискурс в качестве доминанты, определяющей характер текста и тип сознания героя.

4. Полидискурсивность предстает как особенность сознания каждого человека, который может одновременно оперировать различными дискурсивными форматами. При этом роль субъекта дискурса является временной, «ничьей» конкретно, ее невозможно себе присвоить, что становится причиной поисков своего слова и собственной идентичности.

Список использованных источников

1. Дарк О. Миф о прозе / Олег Дарк // Дружба народов. – 1992. – № 5. – С. 219–234.
2. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: пер. с фр. и португ./ Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – 416 с.
3. Кондратенко Н. В. Визначальні принципи текстотворення в дискурсі некласичної парадигми [Електронний ресурс] / Н. В. Кондратенко // Слов'янський збірник. – 2013. – Вип. 17. – С. 112–118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/slzb_2013_17_11
4. Лейдерман Н. Л. Современная русская литература: 1950–1990-е годы: [уч. пособ. для студ. высш. учеб. завед.] / Н. Л. Лейдерман, М. Н. Липовецкий. – Т. 2: 1968–1990. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 688 с.
5. Олизько Н. С. Художественный дискурс как полилог автора, читателя и текста / Н. С. Олизько // Вестник челябинского университета. Сер. Филология. Искусствоведение. – 2011. – № 33 (248), вып. 60. – С. 164–166.
6. Соколов С. Школа для дураков. Между собакой и волком. Палисандрия. Эссе / Саша Соколов. – СПб. : Азбука-классика, 2009. – 608 с.
7. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М. В. Йоргенсен [пер с англ. А. А. Киселевой]. – [2-е изд., испр.]. – Х. : Гуманитарный Центр, 2008. – 352 с.
8. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. М. Фрейденберг ; [общ. ред. Н. В. Брагинской]. – М. : Лабиринт, 1997. – 445 с.

Анотація. Статтю присвячено проблемі ідентичності людини Новітнього часу, яка знаходить відображення у романі Саши Соколова «Школа для дурнів». Пошуки власного слова серед численних інституціональних та індивідуальних дискурсів призводять до виникнення полідискурсивності та руйнування лінійності оповіді.

Ключові слова: дискурс, полідискурсивність, ідентичність, нонселекція, постмодернізм.

Summary. The present article deals with the problem of identity, which is one of the main philosophy questions. The significance of the issue raised in this paper is substantiated by understanding the

discursive format as a main form of social practice (please refer to the works by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe). It means discourse can define roles and communicative goals and purposes of speaker. The application of the discourse is connected with the conceptualization of the universe. Person become a product of the chosen discourse. Discourse analysis is critical to understanding polyphony concepts and their application to a narrative structure.

The study is devoted to the interpretation of the functions, transformations and meaning of the fictional discourse. The object of the work is poly-discursivity in Russian postmodern literature (on the material of the novel «A school for fools» by Sasha Sokolov). The aims of the research include studying linguistic means of creating registers of the discourse, the classification of speakers and their influence on a narrative structure, the analysis of the intertextuality and metatextuality, which implies knowledge of cultural heritage.

Postmodern principle of nonselection gives a blend of different contexts, in which there's no fixed position of the speaker. This principle brings to the text non-linearity and absence of the temporal and spatial coordinates. Text appears as a system of quotes, different voices and discourses. The presuppositions of this phenomenon lie in the dissolution of narratives. Culture gravitates towards multiculturalism, universal experience. The world is perceived as a set of contexts.

The study of the novel is represented by the analysis of the interrelations between significant discourse fragments, which helps to understand heterogeneous nature of the humans identity. The result of mixing of different voices should be understood as cultural «omnivorousness», which includes tolerance to divergent ideologies, non-hierarchy and openness to other cultures. It therefore seemed that no one can find one's identity in the potentially open space of institutional discourses.

Key words: *discourse, poly-discursivity, identity, nonselection, postmodern.*

Отримано: 16 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2Н/7.08

Ю. О. Маркітантов, О. М. Мозолук

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ МИКОЛИ НЕВИДАЙЛА

Творчість Миколи Гавриловича Невидайла знайшла свого поціновуача лише у ХХІ сторіччі, коли до читача прийшло його чотирикнижжя: «Приносини часів смутенних» (2012 р.), «Динозаври» (2013), «Нариси з історії України – від прадавніх літ до сучасності. Буквар патріота України. Публіцистика» (2013 р.), «Людина людині – вовк» (2014 р.). Великий патріот, якого не зламали десять років норільських виправних таборів, увесь свій досвід і досвід своїх побратимів, таких же борців за волю України, художньо переосмислив і втілює у своїх книгах. Галина Райбедюк справедливо наголошує: «Все, про що він писав, можна об'єднати в одну велику книгу, назва якій «Правда про Україну» [3, 6].

Твори письменника, в яких «з величезною епічною силою показано розмах національної трагедії народу» [4], вражають розмаїттям тем і документальним фактажем. Про що б не писав письменник: про голодомор 1933-го чи колективізацію, боротьбу за визволення України чи тоталітарний режим – усе документально-вивірене й художньо-наснажене.

Багатство мови творів М. Невидайла базується на народному мовленні, про що й свідчить фразеологічний матеріал, яким рясніють сторінки оповідань.

Мета нашої розвідки – показати роль фразеологічних зворотів у комунікативному просторі художнього тексту Миколи Невидайла.

Для аналізу ми взяли автобіографічну повість «Кум, чорна кицька, Родіон і ми (майже автобіографічна повість)», яка увійшла до збірки «Динозаври» (2013 р.). Це твір про табірне життя автора.

Складається він з дванадцяти розділів, перший з яких, вступний, письменник називає музикознавчим терміном **інтродукція**. Мотивовано це тим, що головний герой твору – колишній студент консерваторії, а нині табірний баяніст Родіон, ув'язнений на двадцятип'ятирічний термін за «зраду Родіни». П'ятий, шостий і дев'ятий розділи також названо музикознавчими термінами: **5. Крещендо** – поступове підвищення сили звуку; **6. Дімінуендо** – знак, що вказує на необхідність виконання музики з поступовим зменшенням сили звуку; те ж саме, що декрещендо (decrescendo); позначається – dim., dimin.; **10. Presto** – позначення швидкого темпу в музиці. Та й дев'ятий розділ має назву «Соло для сексота», що також пов'язано з музикою: в опері, симфонії

та інших великих музичних творах **соло** – ‘самостійна партія для одного голосу чи інструмента’. Завершується повість дванадцятим розділом «**Фінал**», одне із трьох значень якого – ‘завершальна частина музичного або театрального твору, конструктивно виділена й призначена для великого ансамблю’. Як бачимо, композиційно твір має музично-мистецький фундамент.

Періодично в тканину твору влітається музична лексика. І навіть фразеологізм – **під сурдинку**: – *Чого ж ви мовчите? – каже чародійка [Дульсінея] притишено під сурдинку («Обійняти б, поцілувати, а там хай стріляє»). – Казав Пантелей, що якби ви не мали такого божевільного строку... Якби хоч років п'ять... То вас би розконвоювали. Він домігся б вам амністії. Ви – красивий мужчина і так гарно граєте... [2, 55].* Вживається цей фразеологізм у значенні ‘крадькома, підступно, нишком, двоєко, намагаючись не привертати до себе уваги’. В основі ж його – слово **сурдинка**, яке називає пристосування для приглушення звуку музичного інструменту.

Та й у фіналі повісті, коли підступність кума (Недолупченкова) стає причиною розстрілу Родіона, доречним є вдруге вжитий автором фразеологізм **під сурдинку**: *На вишках над колючими дротами задзенькотіло в калатала. Кум підбіг упритул. Перша куля вдарила в шию. Скошуючись, запримітив грунку в'язнів, що випадали з бараків погавити, як убивають «утікача», а вже сіпаючись на жорстві в мареві побачив: на Медвежку сіли багряні бовдури і несуться багряними кривавими яйцями, що котяться через його, Родіонове, розчавлене тіло в чорні ущелини гір. Знову вкол у груди, ще й ще раз, аж наркотично німотіє Всесвіт. І звідусюди, ніби зайло грамплатівку, завмираючи, трубить під сурдинку божественна арія «Сердешний, сердешний, сердешний». Над широко розкритими повіками в тумані схилилися мавпоподібні тіні [2, 69].*

Засудження підступності, продажності, холуйства – вад, притаманних запроданцям, – саме це є лейтмотивом повісті.

Перший розділ (**Інтродукція**) починається так: *«З'яничарений козак – гірше татарина» – казали колись в Україні. А мій табірний побратим, відомий поет Василь Боровий сформулював по-сучасному: «З'яничарений хохол стократ небезпечніший від російського імперіяліста» [2, 47].*

Перед нами яскравий приклад трансформації відомого прислів'я *Невчасні гості гірше від татарів; Непроханий гість гірше татарина; Незваний гість – гірше вовка* [див.: 6, 521]. Щоправда, інваріант прислів'я у своїй основі має часову сему: невчасність, несподіваність [1]. Микола Невидайло подає невідому лексикографічним джерелам формулу про *з'яничарених козаків*, у якій часовий аспект замінюється морально-етичним. І йде далі у своєму викритті ницості окремих представників українства, яких навіть українцями не називають, лише хохлами. Отже, заміна в прислів'ї *козака* на *хохла*, а *татарина* на *російського імперіяліста* значною мірою осучаснює його, робить актуальним у конкретному комунікативному просторі.

Далі письменник тлумачить сутність цього новотвору: *В яничарських генах ходом еволюції вкарбований страх бути схожим на волюбного козака-лицаря, а тому він вилузується зі шкури, хоч і коштом зради братам, батькові, матері, своєму народові, Україні, аби запобігти ласки поневолювача, якого він чомусь шанує, як старшого брата. Від поспіху він аж хекає: якомога швидше позбутися роду-племіні (начхати йому на них!), щонайперше – рідної мови. Він не терпить, щоби ним керували одноплемінники – обожнює чужих. Він боїться й сам правити, обов'язково запрошує варягів. Яскравий і найновіший цьому приклад подає наш з предків собрат, а нині сябер Лукашенко. Але якщо вони накажуть – розіб'ється в друзки – виконає, ще й обов'язково перевиконає.*

Ось про це «перевиконає» і піде мова. Бо всі ми, українці, були в чужинських ярмах. Кожен змушений був чи тягти лямку, чи холуйствувати, чи загинути. Та яничари в катівських вигадках перевершують навіть самих іноземних повелителів, що відзначаються неймовірною підступністю [2, 47].

Як бачимо, вже в цьому невеличкому контексті письменник вживає чотири фразеологічні одиниці, три з яких відверто розмовного походження, до того ж одна з них трансформована. Так, фразеологізм **на (в) дрізки (друзки)** зі сл. *розбітися, розлетітися і т. ін.* вживається лише щодо предметів і означає ‘повністю, дощенту, на дрібні шматочки’. Автор метафоризує цю одиницю за моделлю «живому – неживе» і цим посилює її художньо-комунікативну значущість.

Саме таким з'яничареним хохлом у повісті є оперуповноважений особлагу на Медвежці в Норильську з характерним прізвиськом Недолупченков, якому письменник дає таке пояснення: *Напевне, предків опера звали трішечки по-іншому, та «правнуки погани» десь у лабіринтах холуйської вислужливості прихвостили до свого справді немилозвучного прізвиська оту всесильну літеру «в» [2, 48].*

У невеликій за обсягом аналізованій повісті (23 сторінки) ми зафіксували 65 фразеовживань (2,8 ФО на одній сторінці), або 60 фразеологічних одиниць, п'ять із яких трапляються двічі. Це свідчить про високий рівень інтенсивності дії цих мовних одиниць у розкритті ідейної сутності

твору (пор.: у повісті письменника «Родове прокляття», аналогічній за обсягом, ми зафіксували 42 фразеологізми, серед яких лише два повторюються).

Оскільки події, описані у творі, відбуваються в «гулагівському пеклі», то й фразеологічний матеріал дібраний відповідний. Наприклад, що стосується оперуповноваженого особлягу Недолупченкова, то його «супроводжують» такі фразеологізми, які віддзеркалюють семантику агресії: *засукати рукави, оскалювати зуби, відковбасив гембу, цить і не рипай, руки мазати не буду, туди-т-твоє діло!*, що яскраво характеризують цього нелюда. Наприклад: *Довгенько він, яничар, гримав, засукував рукави, з харчанням оскалював зуби, погрожував кулачиною (та не бив – усе-таки близький земляк), проте мені було по-домашньому затишно, бо на столі під лампою грілася гарненька чорна кицька і підбадьорливо дивилася на мене розумними очима [2, 48]; Сидить Родіон у кумовому кабінеті й наярює без брешеш увертюру до опери «Егмонт» у власній транскрипції «для баяна», а мила кицька, примостившись на його плечі, дрімає під музику. В них – любов. Пантелеймон Сидорович [Недолупченков – Ю.М.], згорбатіло обіпершись ліктями об стіл, відковбасив гембу, слухає і, напевне, мріє про залізну дисципліну й зразковий режимний порядок у зоні, де з дня на день бубнявіє непокора і спротив комуно-фашистській тиранії, що на арканила зашморг і на Родіоновій милій Беларусі [2, 49–50].*

Табірне життя в'язнів особлягу теж має своє мовленнєве забарвлення. І фразеологічний матеріал, відповідно, є прекрасним його характеристикатором. Це, як правило, жаргонні ФО: *мотати строк, гадом буду, без брешеш, гнути підозру, галюни пливуть: Дев'ять літ етапів і таборів. А вже 1953-тє літо підкрадається. Починав серед блатняцької, злодійської і грабіжницької шалманії. А тепер змотує строк у чортовирові беріївських особлагів. ... Сам начлаг Пузирьков «Камаринську» замовляв. А ще, у вільні від знущальних турбот години, полюбляють ошляхетнюватися музикою табірні божки, яничарські прихвосні, придурки, суки, ті братани, що «гад буду, доконаю!» (інтернаціонал): комендант – пацикуватий литовець, нарядчик – безжальний кавказець і бригадир госпблоку – клятий хохол. Заманулося – шле шестірку, і – «давай, з баяном» [2, 48-49]; На столі недопита пляшка «Боржомі», закусон – баличок севрюги – аж галюни пливуть [2, 57] (ФО *галюни пливуть* має значення 'галюцинації').*

Спостерігаємо також і просторічні фразеологізми: *хоть би хни, чим пахне, чорти б тебе забрали, цить і не рипай, для блезиру: І завів кум свою шарманку. Для блезиру, бо все те написано в формулярі, як і на кожного в'язня [2, 52].*

Величезний пласт фразеологізмів, використаних письменником у повісті, належить до розмовно-побутового стилю мовлення: *бери більше, кидай далі, хоч сокиру повісь, мотати на вус, боком вилізе, нудити світом, тримати хвіст трубою, скакати в гречку, без задньої мислі та ін.: У Бога – кожному своє. Одні приречені керувати й командувати, інші без війни нудять світом, ще інші створюють тло, а моє призначення – мотати на вус і потім, якщо зумію, описати долі людські [2, 67]; Як не кинь, а природа кричить. Дуня, чи без задньої мислі, чи навмисне, кокетуючи, притулить ногу до його ноги, чи грудьми зляже на плече, чи, перебираючи пальцями на грифі, притисне його руку. Його єство при тих торках прошивається запаморочливими струмами та токами Фуко, і він не в змозі вже піймати ні бемолів, ні дієзів [2, 55].*

Фразеологізми у супрязі з лексичним складом повісті допомагають авторові зробити соціокультурний зріз персонажів твору, показати різні відмінності психічного стану, поведінки людей, які знаходяться «по різні боки барикад». У цьому аспекті варто навести слова А. Архангельської: «Відомо, що найчутливішою до так званого соціального фактора є лексико-фразеологічна система мови як найбільш динамічна з огляду на складну природу її одиниць. Найглобальніші тектонічні зміни у цій системі спостерігаються у переломні моменти історії» [7, 61].

У комунікативному просторі повісті письменник застосовує фразеологізми не лише у традиційній формі і значенні, але й у видозміненій. Трансформації, на думку більшості дослідників, є осмисленим авторським актом, спрямованим на реалізацію інформаційно-комунікативних завдань, що забезпечує глибину розкриття проблеми, реалізацію задуму письменника і водночас свідчить про значний структурно-семантичний потенціал ФО.

Щоправда, виділити якийсь улюблений автором спосіб трансформації важко. Переважають структурно-семантичні перетворення.

М. Невидайло активно, майстерно і з розумінням втручається в структуру слів і фразеологізмів (частіше слів), намагаючись у природі мовного знака відшукати такі нюанси змісту, яким потрібна для реалізації зміна форми.

Найчастіше автор вдається до такого прийому, як лексична субституція (відбувається заміна компонента ФО для конкретизації ситуації): – *Камінь тобі пухом, ласкаве створіння, рятівнице моя. Прощай. Скоро я прибуду до тебе, – сказав тихим голосом. Розтягнув міхи. Жалібна мелодія піаніссімо проковтнулася міжбараковим простором [2, 65] (пор.: земля тобі пухом).* Перед нами яскравий приклад заміни компонента ситуативним синонімом.

По-новому сприймається фразеологічна одиниця, коли автор вдається до антонімічної заміни одного з компонентів, як-от: *Оце б запулити якусь крихту хоч під язика, смакоту задобрити б хробачка* [2, 57]. Цей фразеологізм найчастіше вживається у формі *заморити черв'яка (хробака)* – ‘з’їсти що-небудь, перекусити трохи’. Як бачимо, компонент *заморити*, що означає ‘вбити’, автор змінює на компонент *задобрити*, абсолютну протилежність інваріантній формі, хоча глибинний смисл залишається незмінним.

Ще один цікавий приклад заміни компонентів фіксуємо в тексті – *Гомо Советікус*. Цей фразеологічний новотвір нагадує нам відомий фразеологізм *гомо сапієнс*, який частіше вживають у латинській графіці: *Ното сапієнс* – ‘людина розумна’. У трансформованому вигляді фразеологізм набуває сатирично-гумористичного значення: *Напише: регочуть кошлаті химери епохи розквіту й зачаття кінця найжорстокішої імперії Всесвіту, що з жадобою приреченого пожирає власних дітей, потрошить душі й виплоджує з них потвор на ім'я Гомо Советікус* [2, 64].

У тексті надibuємо й трансформацію, що відбувається шляхом лексичної субституції фразеологізму російського походження *помирати, так з музикою* з «музичною» етимологією: іменник *музика* замінюється конкретним музичним інструментом – *тулумбасом*. Тулумбас був частиною військового побуту запорозьких козаків. Ним скликали раду козаків чи старшин, повідомляли про загрозу ворожого нападу, навіть передавали накази по кошу чи полку під час бою. Литаври або *тулумбаси* — це мідна чаша (казан), обтягнута з відкритого боку шкірою. Натягується шкіра, а за потреби й регулюється системою гвинтів. Добувають звук ударами по шкірі колотушкою. Для козацтва литаври були священною річчю [8]. Тулумбаси надихали воїнів на подвиги, тому так доречно цей бойовий музичний інструмент з’являється у складі відомої сталої формули в епізоді, коли зваблива дружина Недолупченкова Дуняша (Дуся, Дульсінея) провокує в’язня-музиканта Родіона, який давав їй уроки музики, на інтимну близькість. Родіон розуміє, що все це може завершитися для нього виразом, але не може стримати природного потягу до жінки: *Ех! Помирати – так з тулумбасами. І рука, скоряючись сигналам з підсвідомого центру, лягла на Дульсінеєну пухкеньку спину. Вологі, вимріяні роками жіночі уста перекрили йому виспраглий подих. – Сердешний! – зашепотіла гарячим повітрям. – Як же ти стільки терпиш?* [2, 55-56].

Автор використовує також поширення компонентного складу: *Кум уже чинив свій геройський труд на полі бою, кулачиною втираючи в щоку сльозину. Щойно Родіон рипнув, з’явившись на його зволожені очі, як той наклав текою предмет своєї невтомної праці. Тільки й блимнуло – список. Чи не перелік сексотів?* [2, 56] (пор.: *з’явитися на очі*). І ще: відома компаративна фразеологічна одиниця *як корова язиком злизала* в авторському баченні нарощує свою структуру: компонент *корова* «обростає» означеннями з обох боків: *Закінчивши гру, загорнув ямку. Ще подумав: обіцяли не чіпати нікого, навіть організаторів заворухи, а вийшло, що відома всім корова шортским язиком позлизувала заводяк і потихеньку проковтнула їх в Кайерканівський бездонний тюремний шлунок, де, кажуть, їх і прикінчено* [2, 65].

Ще один цікавий прийом структурно-семантичного способу трансформації знаходимо у тексті повісті: фразеологічний натяк.

Термін фразеологічний натяк у середині ХХ ст. запропонував Л. І. Ройзензон [5, 146]. В. М. Мокієнко вживає описову назву цього явища – вичленовування ключового компонента фразеологічної одиниці. Т. В. Цимбалюк та Л. Ф. Щербачук у своїх наукових працях використовують термін фразеологічна алюзія, Н. А. Ковальова – термін фразеологічний уламок. Ми послуговуємося терміном фразеологічний натяк, що підтриманий більшою частиною наукової спільноти. Фразеологічний натяк – «це згадка про якусь фразеологічну одиницю, іноді її назва одним словом, натяк на відомий носіям мови фразеологізм» [5, 154]. М. Невидайло ось так натякає на відому фразеологічну одиницю *скакати в гречку* – ‘зраджувати дружині / чоловікові; вступати в незаконні інтимні зв’язки’: – *Щось мене нудить, – сказав кум. – Клята виразка. Полежу трохи. А ви тут вправляйтеся. Я ж тобі, Родіоне, довіряю.*

Та куди звідси вишиєшся? Однаково схоплять і печінку відгепують. На втечу важиться тільки самогубець. Чи, мо’, на «гречку» натякає? [2, 55].

Крім того, письменник використовує й метафоризацію. Якщо *ФО в друзки* письменник метафоризує за типом «неживе – живому», то в прикладі: *Імперія тримає хвіст трубою. Облаштовується. Планує сотні років, а, може, й тисячоліття рабсилу охороняти* [2, 55] тип метафоризації «неживому – живе».

Отже, фразеологічний матеріал у майстерних руках письменника Миколи Невидайла стає тією рушійною силою, що здатна викристалізувати текст твору в високохудожню правдиву повість про страждання, віру і зраду, є стрижнем інформаційно-комунікативного поля автобіографічної повісті.

Список використаних джерел

1. Маркитантов Ю. А. Непрошенный и другие паремические гости в поэтическом тексте / Ю. А. Маркитантов // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород : Новгородский государственный университет им. Ярослава Мудрого, 2014. – Вып. 77. – С. 180-182.
2. Невидайло М. Кум, чорна кицька, Родіон і ми (майже автобіографічна повість) / Микола Невидайло // Динозаври: Вибрані твори. – Ужгород: Видавництво «Графіка», 2013. – С. 47–69.
3. Райбедюк Г. «Єднаймося! Нас ще багато!»: уроки січеславського праведника / Галина Райбедюк // Творчість Миколи Невидайла. Рецензія та інтерпретація: Збірник статей. Наук.-популярне подарункове видання України. – Ужгород: Видавництво «Графіка», 2015. – С. 6–9.
4. Райбедюк Г. «Ні на йоту не погрішив суворою правдою життя»: про Миколу Невидайла та його чотирикнижжя / Галина Райбедюк // Творчість Миколи Невидайла. Рецензія та інтерпретація: збірник статей. Наук.-популярне подарункове видання України. – Ужгород: Видавництво «Графіка», 2015. – С. 10–18.
5. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии / Л. И. Ройзензон. – Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. А.Навои, 1973. – 221 с.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
7. Archangielskaja. A. Фонові знання носіїв мови і фразеологічна неологіка пострадянської доби (на матеріалі української преси останніх десятиліть) / А. Архангельська // Проблемы европейской фразеологической неологии // Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеология в новой Европе. Neue Phraseologie im neuen Europa. Słowo. Tekst. Czas. VI: Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 6-7 września 2001 r. / Pod redakcją Hany Waltera, Walerija Mokijenki i Michaiła Aleksiejenki. – Greifswald, 2001. – С. 61–63.
8. Historical Rehab of Ukraine-Ruthenia: Музыка запорожских казаков: тулумбаси й довбиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://historyukrainian.blogspot.ru/2015/06/blog-post_28.html.

Анотація. У статті йдеться про фразеологічні одиниці та їх місце й роль у комунікативному просторі автобіографічної повісті Миколи Невидайла. Подається аналіз фразеологізмів за стилістичним навантаженням та їх трансформацією.

Ключові слова: фразеологізм, текст, народне мовлення, комунікативний простір, трансформація.

Summary. The article deals with phraseological units and their place and role in the communicative space of the autobiographical novel by Mykola Nevidailo.

The works of Mykola Nevidailo found their connoisseur only in the XXI century, when to the reader received his collection of four books. A great patriot, which was not broken by ten years of prison in Norilsk camps, all his experience and the experience of his counterparts, the same fighters for freedom of Ukraine, artistically reinterpreted and embodied in his books.

The richness of the language in works by M. Nevidailo is based on folk speech, as evidenced by the phraseological material which impregnates the pages of editions.

For the analysis we took the autobiographical novel «Kum, black cat, Rodion I me (almost an autobiographical story)», which was included in a collection «Dinosaurs» (2013). It's about the camp life of the author.

In a small analyzed novel (23 pages), we recorded 65 times of phraseological units usage (2,8 FU on one page), or 60 phraseological units, five of which occur twice. This indicates a high level of intensity of action of these linguistic units in the disclosure of the ideological essence of the work. The text of the novel is filled with slang and colloquial everyday phraseological units that reflect the language behavior of the residents. They, together with the lexical structure of the novel help the author to make socio-cultural group of personages, to show striking differences between the mental state, the behavior of people who are «on different sides of the barricades».

Key words: idiom, text, national broadcasting, communicative space, transformation.

Отримано: 19 липня 2017 р.

КОНЦЕПТ «ХИТРИСТЬ» ТА ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Вивчення національної мовної картини світу допомагає виявити специфіку сприйняття дійсності відповідним етносом, тобто особливості концептуальної картини світу, що характерні для етносу, а також специфіку лексичної системи мови. Різні аспекти окресленої проблеми аналізувалися у роботах Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Р.А. Брутяна, Т.В. Булигіної, Г.Ф. Гачева, Т.А. Грідіної, Г.В. Колшанського, В.І. Кононенка, О.С. Кубрякової, Л.А. Лисиченко, Л.М. Пеллепейченко, Ж.П. Соколовської та інших науковців.

Виокремлення етносом феномену **хитрість** і його варіативна реалізація в українській мові може яскраво схарактеризувати менталітет нації, особливості української мовної системи й особистісні варіанти ставлення до навколишнього світу.

Робочим визначенням у роботі є визначення О.С. Кубрякової: «Концепт – це одиниця свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід; а також «оперативна одиниця пам'яті, всієї картини світу, квант знання» [3, 90–91].

В.І. Карасик пропонує вважати концепти первинними культурними утвореннями, виразом об'єктивного змісту слів, які мають сенс і тому трансльовані в різні сфери буття людини, зокрема, в сфери понятійного, образного та діяльнісного освоєння світу [2].

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних із виявленням у мовних одиницях етнокультурної інформації на матеріалі різножанрових текстів та різних лексико-семантичних і тематичних груп, зробили І. Голубовська, Н. Данилюк, Л. Дяченко, Л. Дробаха, С. Єрмоленко, В. Жайворонко, В. Кононенко, Т. Космеда, В. Русанівський, О.Селіванова та інші. Упродовж історичного процесу розвитку кожна нація зберігає певний психоповедінковий тип, який реалізується через морально-етичні формули поведінки, культурні стереотипи, мову. Цей психоповедінковий тип можна окреслити як менталітет. У вітчизняній літературі менталітет тлумачиться як «...соціо-психологічний феномен, котрий характеризує етнічні спільноти та окремих представників етносу і який визначає способи сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою навколишнього світу, а також способи й форми теоретичного і практичного відношення до природного і соціального середовища» [4, 7].

Дослідження реалізації концепту «хитрість» у фразеологічній семантиці дозволяє визначити його сутність таким чином:

ХИТРИСТЬ:

Властивість людини, яку можна представити через порівняння з образами представників потойбічного світу, сил зла, тваринного світу, що виражає недоброзичливе відношення до людей: намір обдурити кого-небудь, приховати справжнє ставлення, вчинки, вирізнятися досвідом, уміння знаходити вихід із скрутного становища.

Носій властивості **хитрість** втілюється в образах людини зі своїми особливостями, представника потойбічних сил, сил зла (чорта, біса, диявола, шельми), тваринного світу (бестії, лисиці, гусака, вовка, бобра, птиці, риби).

Прийом, що дозволяє обдурити, злукавити, щось приховати. Широко використовується нечистою силою.

Характеристика форми, побудови предмета, що виявляється у хитромудрості.

Моральні та етичні норми української мови містять моральні норми, що накладають заборону на такі вчинки, як обман, уведення когось в оману. Це яскраво відображено в семантиці таких ФО, як *баки забивати*, *крутити динамо*.

Різкої негативної емотивної оцінки набувають дії індивіда, спрямовані на завдання іншій людині моральних збитків. Не слід хитрувати, лукавити, принижуватися, плазувати – *вертити хвостом*; не слід вивертатися – *як карась на пательні*; не слід прикидатися, лестити – *прикидатися лисицею*.

Хитрий – собі на умі; (надто меткий, спритний, пронозливий) в ступі не влучити кого; сам чорт в ступі не влучить кого; в одно вухо влізе, а в друге вилізе.

Нормативний канон мовної особистості присутній у семантиці ряду ФО, що відображають негативні особистісні властивості суб'єкта. Однак на відміну від суспільної нормативної культури, яка регулює поведінку індивідів, нормативні приписи, відображені імпліцитно у ФО, не характеризуються варіативністю, вони мають більш узагальнену природу й спрямовані на представника цієї культури – людину взагалі. В українській мові негативну оцінку мають такі особистісні властивості, як спритність – *в ступі не влучити*; пройдисвітство – *знає всі ходи та виходи*;

лукавство – старий лис; підступність – змія підколодна; лицемірство – лисячий хвіст; прихованість намірів – собі на умі; хитрість.

У мовній картині світу також негативно кваліфікуються такі суспільно шкідливі дії, як витівки й виверти; злодійства, шахрайства; крутість.

Саме ці оцінки використовує Іван Франко у казці «Лис Микита». Ось портрет:

*Лис Микита злодій є.
Він сумління, честь і віру
За дриглі, горівки міру
Без вагання продає.
Та ж то нехрист, та ж то Юда!
Патріот – у нього злуда!
Хто ж добраб від нього ждав?
Знаю я його натуру!
Він царя б жидам на шкуру
За свинини фунт продав [5, 173].*

Далі розглянуто реалізацію концепту «хитрість» у пареміологічних одиницях. Пареміологічна одиниця розглядається як когнітивний мовний знак. Когнітивна модель паремійного знака складається з двох рівнів – когнітивного рівня значення і внутрішньої форми. Когнітивна модель усіх пареміологічних одиниць, що входять до пареміологічного фонду мови, утворює загальну когнітивну структуру, картину світу прислів'їв.

Проведений аналіз паремій показав, що у картині світу прислів'їв концепт «хитрість» репрезентовано в когнітивній моделі паремійних знаків.

У результаті дослідження тематичної представленості названого концепту у когнітивній моделі паремійних знаків було встановлено, що носії мови приділяють увагу тому, які різновиди властивості **хитрість** можуть бути притаманні людині. Вираження досліджуваної властивості спостерігається у контактах з іншими людьми: використання непрямих, облудних шляхів, лукавства, прихованого наміру у діях, зайняття шахрайством, використання лестощів або в прояві **хитрості** у виконанні певних дій: уміння знаходити вихід зі скрутного становища, використання майстерності, вигадливості, хитромудрості.

У порівнянні зі змістом концепту «хитрість» у лексичній і фразеологічній семантиці у когнітивній моделі паремійних знаків було виявлено додатковий аспект його реалізації – використання лестощів.

Якщо концепт «хитрість» подано в когнітивній моделі паремійного знака на рівні внутрішньої форми, то він зреалізується у семантичній моделі паремій, які містять лексеми лексико-семантичного поля **ХИТРИЙ**.

У картині світу прислів'їв виявлено когнітивні структури, що виражають знання про вияв **хитрощів** крізь обман, лукавство, спритність, шахрайство, злодійство, лестощі. На рівні внутрішньої форми фіксується знання про те, що **хитра людина** лицемірна, дволика, лествива, спритна, використовує обман, схильна до шахрайства, що **лукавство** карається, а постійний обман завжди буде викрито. На рівні значень відображається знання про те, що **хитра людина** приховує свої дії, лицемірна, дволика, лествива, спритна, підступна, уміє пристосуватися, схильна до шахрайства та крадіжки. **Хитрість** – майстерність, витонченість, химерність. **Лукавство, шахрайство й крадіжка** караються, а подвійний обман завжди викривається.

У казках про тварин первинне значення лексеми-реалізатора концепту «хитрість» повністю переходить до периферії. Названий концепт реалізується в значеннях слів з ядреними семами «спритність», «приховування намірів», «використання облудних, непрямих шляхів», що відображає більш сучасну мовну реалізацію аналізованого концепту.

*Лисенята стали граться.
«Бачиш, трику, – Лис сказав, –
Мінка ловить вже курчата,
Міцько ж, бестійка завзята,
Вчора Утку споловав! [5, 203].*

Доведено, що втілення концепту «хитрість» в українській казці залежить від типу героя, якому притаманна властивість **хитрість**, бо саме від носія властивості залежить оцінка **хитрощів** розповідачем і слухачем. Основним носієм властивості **хитрість** у казках про тварин є лисиця. Її **хитрість** полягає у спритності, приховуванні намірів, використанні непрямих, облудних шляхів, нерідко у лукавстві, що вказує який-небудь прихований намір.

Побудова теоретичної моделі змісту лінгвокультурного концепту «хитрість» як глобальної ментальної одиниці в її національному, соціальному і іншій своєрідності здійснювалась за допомогою наступних прийомів опису:

1) Аналіз ключового слова. Ядро концепту об'єктивується в українській мові лексемою «хитрість». Найбільш повне уявлення про сучасну семантику досліджуваної лексики містить «Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.)» під редакцією В.Т. Бусел (2005)» [1, 1569], в якому приводиться наступні пояснення значення лексики хитрість:

Хитрість – властивість за значенням хитрий. Хитрий – 1) який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий. // Який завжди знайде вихід, викрутиться зі скрутного становища. // Який вживає хитрість або свідчить про неї. // Замаскований, прихований. // Який дістається, добувається нечесним шляхом. // Який ґрунтується на неправді, несправедливості. 2) Який відзначається розумом, кмітливостю; розумний, мудрий // який потребує особливого розуму, проникливості, кмітливості. // Здатний на що-небудь. 3) розм. Зроблений, виконаний вигадливо, майстерно. // Який має складну будову, з вигадкою, секретом. // Який відзначається складністю; заплутаний, витіюватий.

Пейоротивне осмислення концепту «хитрість» призводить до виявлення субстантивованого прикметника «лукавий».

Проаналізувавши семантику лексики можна зробити висновок, що концепт складається з декількох базових образів. З одного боку його властивість передає позитивні характеристики (у відсотковому відношенні приблизно 40%), а з іншого – негативні (60%), а, отже, має складну структуру.

2) Аналіз синонімічних одиниць та образних номінацій, що репрезентують концепт «хитрість». Аналіз словників синонімів показав ряд одиниць, які є близькими за значенням лексемі «хитрість»: хитрощі, лукавство, крутість, хитромудрощі, хитринка, лукавинка.

Блиькими за значенням лексемі «хитрість» є також лексеми, що репрезентують когнітивні ознаки досліджуваного концепту: шахрайство (хитрий і спритний обман), крутість, афера, махінація, оборудка розм., махлярство розм., плутні (плутня) розм., плутощі, розм., шулерство розм., крутя розм., крутанина розм., бестія, пройдисвіт розм. (хитра і спритна у своїх вчинках людина), авантюрист, авантюризм, пройда розм., проноза розм., пронира розм., пролаза розм., шельма розм., в'юн розм., маневр, викрут, викрутка, виверт, викрутки, штука, штучка, фокус, фіглі-міглі (окремий хитрий прийом, спритна дія), еківоки (словесні викрути, двозначні натяки) і т.д.

Синонімічні ряди концепту репрезентовані здебільшого з негативним забарвленням та представлені як в образах живої так і неживої природи.

3) Аналіз словотвірної парадигми ключового слова, що репрезентує концепт «хитрість». Даний аналіз показав такі однокореневі одиниці:

хитровірець, хитромовка, хитромудрий, хитроокий, хитросплетіння, хитрошитий і т.д.

4) Аналіз репрезентації концепту «хитрість» в українських пареміях.

Об'єктивація концепту може також відображатися і в індивідуально-авторських номінаціях (на рівні тексту).

В українській мовній свідомості концепт «хитрість» представлений дуже широко, тому не має чіткого окреслення. Наприклад, в українській народній казці «Хитрий півень» він набуває позитивне забарвлення, оскільки хитрість допомагає півневі втекти від смерті. А з іншого боку, у тих же самих казках словосполучення «хитрий лис» завжди носить негативну оцінку, оскільки лис/лисиця зображуються як негативні герої, що намагаються прогнати себе нечесним шляхом.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що досліджуваний концепт має складну структуру, в образах можуть відбиватися міфологічний, антропоцентричний компоненти, а також компоненти живої природи. Українська людина, яку характеризують за допомогою даного концепту може зображуватися як недорікувата, глупа, вперта, потайлива, замаскована, брехлива і в то й же час, залежно від контексту, як проворна, винахідлива і навіть розумна.

Концепт БРЕХУН трактується нами як квант структурованого знання, що перейшов із ряду індивідуально-особистісного смислу на рівень семантичного утворення, яке відображає світобачення носіїв української мови, що фіксує знання, уявлення, образи й оцінки мовця, який свідомо вербалізує інформацію, зміст якої не відповідає його власному знанню про предмет розмови; формує у співрозмовника хибне уявлення про предмет, коли адресатові невідомо про можливість порушення мовцем умов істинності та щирості у висловлюванні.

З огляду на те, що в комунікації концепт актуалізує різні ознаки та їх сукупності, він отожднюється зі смислом у його процесуальності, з елементом рефлексії, що народжується в комунікативній ситуації.

Тому ми зосередили увагу на проявах прагматичного компонента у структурі лексичного значення іменника брехун.

Напр.:

Лис Хапко був сином Лиса Микити і унаслідував його натуру і, як то зазвичай буває, деякі батькові прикмети розвив даліше, а деякі занедбав. Лис Микита був добрий брехун і хитрець, інколи не без добродушного гумору. Лис Хапко не дуже любив працювати язиком, а більше покладався на зуби [5, 543].

Ознаки брехуна – вміння говорити, подавати неправдиві свідчення.

Царю, – Лис сказав маркітний, –

З радості душі охитний

Я з тобою йти в ту путь.

Та в предсмертну годину

Шлюбав: коли не згину,

За гріхи покуту збути [5, 193].

На нашому матеріалі до хитруна у казках є такі синоніми:

1) Гайдамака:

Лис Микита, гайдамака.

Ой, не даром він ховаєсь!

Знать сумління обзиваєсь:

«Кривдив ти звірячий люд!» [5, 171].

2) Злодій:

Лис Микита злодій є [5, 172];

Так той злодій непослушний

Зневажає наказ твій! [5, 175].

3) Убивця:

А убійця – Лис Микита! [5, 174].

Навіть у назвах казок будь-якої збірки можна знайти казки, які, в основному, говорять про хитрість на імплікаційному рівні.

- Як їжак і заєць бігали наввипередки (про хитрого їжака)
- Як покумалася лисиця з вовком
- Як музика змудрував звірів
- Як лис розводив курята
- Як лис показав вовкові масло
- Як лисиця ночувала у людей
- Як лисиця зробила чоловіка багачем
- Як лисиця-черниця півня сповідала
- Як заєць ошукав ведмедя
- Як горобець помстився лисові
- Як вовк забавив козенят
- Як вовк гусям грав
- Чорт-змій і запродані діти
- Хитрий їжак
- Хитрий заєць
- Хворий лев і лисиця
- Тхір і лис
- Піддурена ворона
- Про котика і півника
- Помста лиса над вовком
- Пан Коцький
- Орел і лис
- Лис із цапом на суді
- Лисичка та журавель
- Лисичка, гарбуз, скрипка та капкан
- Лисичка-суддя
- Лисичка-сестричка і вовк-панібрат
- Лисичка-сестричка
- Лисиця і козел у ямі
- Лисиця та рак
- Лисиця, що мала мішок хитрощів, і кіт
- Лев і осел, що удавав царя
- Котофей і пан Печерецький

На рівні внутрішньої форми фіксується знання про те, що **хитра людина** лицемірна, дволика, лестива, спритна, використовує обман, схильна до шахрайства, що **лукавство** карається, а

постійний обман завжди буде викрито. На рівні значень відображається знання про те, що **хитра людина** приховує свої дії, лицемірна, дволика, лестива, спритна, підступна, уміє пристосовуватися, схильна до шахрайства та крадіжки. **Хитрість** – майстерність, витонченість, химерність. **Лукавство, шахрайство й крадіжка** караються, а подвійний обман завжди викривається.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з вивченням концепту «хитрість» у сучасній живій мові, у гендерному аспекті, а також з вивченням реалізації інших концептів у фольклорі.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. – 1728 с.
2. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / В.И. Карасик // Языковое сознание: содержание и функционирование. XIII Междунар. симп. по психолингвистике и теории коммуникации: тез. докладов / Под ред. Е.Ф. Тарасова. – М. : РАН ИЯ, 2000. – С. 106–107.
3. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Е.С. Кубрякова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 90–93.
4. Старовойт І. С. Західноєвропейська та українська ментальність. Компаративний аналіз / І. С. Старовойт. – Тернопіль : Діалог, 1995. – 183 с.
5. Франко І. Казки : повне зібрання / І. Франко. – Дрогобич: Коло, 2013. – 662 с.

Анотація. *Казка – це мініатюрна модель культури тієї етнічної спільноти, яка її втворювала. В українських народних казках відображено як історію народу, так і його уявлення про загальнолюдські цінності, звичаї, характер діяльності, прагнення, ідеали, відчутний національний колорит зображальних засобів. Серед найоригінальніших – опис та омовлення такої риси характеру, як хитрість. Мета статті – виявити способи репрезентації концепту «хитрість» в українській казці.*

Ключові слова: *хитрість, концепт, казка, функціонування.*

Summary. *The fairy tale takes on an exceptionally important place among other folk genres, as it provides researches with wide variety of material, which shows a remarkable resemblance, sometimes even coincidence in the folklore of different nations. In the fairy tale epic, as well as in the whole folklore, the life of the nation, its outlook and ideas are reproduced. Fairy tales have great cognitive and educational value in the cultural life of a human being. The texts demonstrate the talent of the folk in the field of plot creation. Plot, which has its own specificity in each folklore genre due to features of the content, creative principles and the purpose of the work, is the main feature of epic genres of folklore. The concept «cunning» in this system is realised in the meanings of lexical and phraseological units the totality of which is a plan for expressing of the lexical-semantic field. The word «cunning» is used as the name of the field being studied.*

The logical structure of the lexical-semantic field CUNNING is represented by the names of the semantic groups and subgroups, that corresponds to the structural organisation of the concept «cunning» in the conceptual picture of the world.

The group is considered as thematic, when it consists of the words united by common semes, which are the basis for all the lingual representations of the concept «cunning» and belong to the different parts of speech.

*The semasiological structure of the studied lexical-semantic field is formed by a certain semantic content, that is, it has a set of semes and their relations within the chosen language, that corresponds to the realisation of the concept in the language picture of the world. In the semasiological structure of the lexical-semantic field we define the nuclear and the peripheral parts and there is no clear boundary between them. The nucleus of the studied field contains the dictionary value of the adjective **cunning**. The units, whose nuclear semes are the semes, common for all lingual realisations of the concept «cunning», we refer to the nuclear part. These semes «fasten» the lexical-semantic paradigm and form the conceptual system of the concept «cunning».*

Key words: *cunning, concept, folk tales, functioning.*

Отримано: 5 липня 2017 р.

ПОНЯТТЯ БІЛІНГВІЗМУ ТА ДИГЛОСІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Проблеми білінгвізму та диглосії є дуже важливими в сучасній лінгвістиці, адже функціонування в одній країні двох мов часто стає джерелом не тільки мовного конфлікту, але й національного. В Україні мовна проблема є особливо актуальною, оскільки поряд із державною українською мовою в усіх сферах життя активно функціонує російська, внаслідок чого мова не консолідує народ, а, навпаки, є фактором, який диференціює суспільство.

Мета роботи – охарактеризувати поняття *білінгвізм* та *диглосія*, проаналізувати їхні різновиди, а також вказати на відмінності між цими термінами.

«Соціолінгвістичні дослідження зарубіжних країн довели, що поширення в одній країні двох мов не може бути ні гармонійним, ні збалансованим. Мовні проблеми у двомовному соціумі набувають такої гостроти і конфліктності, що їх неможливо розв'язати «збалансованим» шляхом компромісу, тобто поступок і одній, і другій групі мовців... Тому поширення двох мов у одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою» [8].

Функціонування двох мов у країні є наслідком двомовності її мешканців. Двомовність або білінгвізм – «практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави або соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах» [13, 131]. У ситуації білінгвізму мовці рівноправно користуються двома мовами у різних комунікативних ситуаціях. Проте не всяка країна, де побутують дві мови, може вважатись білінгвальною. Наприклад, стан, за якого в державі використовуються різні мови, а індивідуальний білінгвізм відсутній, означає лише те, що населення країни розпадається на низку одномовних колективів із власною соціально-комунікативною системою. Так само індивідуальний білінгвізм не є ознакою того, що суспільство – двомовне [14, 111–112].

Існують різні визначення білінгвізму. Так, У. Вайнрайх описував його як наперемінне використання двох мов [4, 22], Ю. Дешерієв зазначав, що білінгвізм – це вільне володіння двома мовами [6, 22], а В. Аврорін підкреслював, що двомовність починається тоді, коли рівень володіння другою мовою наближається до рівня володіння першою [1, 49–62]. У всіх цих тлумаченнях білінгвізм розуміється як явище, за якого обидві мови усвідомлюються мовцями як рівноцінні. Проте ще А. Мейє доводив, що не можна досягнути однакового рівня знання двох мов. Тому багато дослідників все-таки вважають, що в переважній більшості двомовних ситуацій обидві мови, якими володіє білінгв, посідають у його свідомості неоднакове становище [9, 98].

Явище двомовності класифікують за різними ознаками. Наприклад, деякі науковці наполягають на тому, що потрібно розрізнити білінгвізм як індивідуальну характеристику та як ознаку групи, спільноти, країни. Тому розрізняється індивідуальний, груповий та масовий білінгвізм [9, 99].

Р. Белл виділяє два типи білінгвізму: змішаний і координований. Змішаний білінгвізм – це явище, за якого дві мови зливаються в одну систему, координований ж означає, що дві мовні системи залишаються окремими. Тому змішана двомовність характеризується єдиною семантичною базою, яка пов'язана з двома механізмами входу і виходу, тоді як за умови координованої існують дві семантичні бази, кожна з яких поєднана з конкретними мовними системами входу–виходу [2, 157–159]. В. Бондалетов змішаний та координований типи білінгвізму називає змішаним та чистим, хоча чиста двомовність, на його думку, є винятком [3, 83].

У. Вайнрайх класифікує різні види білінгвізму на основі конкретних ознак двомовності. Одна з ознак – послідовність засвоєння мов. Йдеться про індивідів, які вивчають дві або більше мов ще з дитинства в колі сім'ї. Залежно від послідовності засвоєння мови класифікують на першу мову, другу, третю та ін.

Друга ознака – спосіб засвоєння мови. За цією ознакою білінгвізм може бути природним (результат перебування індивіда в іншомовному середовищі, коли нова мова засвоюється через наслідування) та штучним (коли іноземна мова вивчається за допомогою підручників та навчальних посібників). До цієї категорії зараховуємо всіх, хто вивчає іноземну мову в рідному мовному середовищі, наприклад школярів, які вивчають іноземні мови у школі та ін.

Третя ознака – важливість актуальної комунікації для індивіда. Ця класифікація, запропонована В. Уайтлі, визначає необхідність та престижність мов, якими володіє й користується в повсякденному житті індивід. Тут мови поділяють на основну (первинну) і допоміжну (вторинну).

Четверта ознака – рівень володіння відповідними мовами. Традиційна лінгвістика розрізняє повний і частковий білінгвізм, тобто володіння двома мовами як рідними (повний білінгвізм) чи

лише однією як рідною, при цьому друга мова зазнає фонетичної, граматичної та лексичної інтерференцій, що є наслідком слабшого володіння (частковий білінгвізм) [цит. за 12, 84–85].

К. Бейкер у праці «Foundations of Bilingual Education and Bilingualism» описує різні класифікації білінгвізму, що ґрунтуються на попередніх дослідженнях. Так, автор розрізняє білінгвізм вибірковий (elective bilingualism) та такий, що залежить від обставин (circumstantial bilingualism). За умови вибіркової двомовності людина спілкується однією мовою, але сама має можливість обирати, яку ще мову вона хоче досягнути, наприклад на заняттях. Такі люди вивчають другу мову без втрати першої. Білінгвізм, що залежить від обставин, пов'язаний із особистим ставленням до мови. Це явище можна проілюструвати на прикладі іммігрантів. Вони через обставини міграції в усіх комунікативних сферах користуються нерідною мовою, але в неформальному спілкуванні продовжують говорити рідною, адже розуміють, що в такому середовищі їй загрожує зникнення. Тобто цей тип двомовності трактується як спілкування першою мовою з метою усвідомленого бажання зберегти її [15, 3].

Науковець виділяє також поняття мінімального та максимального білінгвізму, спираючись на класифікацію Діболда. Максимальна двомовність – це достатнє володіння обома мовами. Прикладом мінімального білінгвізму є те, що люди з мінімальними знаннями другої мови можуть певним чином спілкуватись в іншій країні. Маються на увазі туристи, які з окремими завченими фразами та виразами, мають можливість передавати та отримувати інформацію в іншомовному суспільстві. Такі мовці є початковими білінгвами [15, 6].

Розрізняють ще поняття збалансованого білінгвізму, хоча, на думку К. Бейкера, це ідеалізований концепт. На цьому наголошує і Дж. Фішман, який стверджує, що більшість білінгвів використовують дві мови для різних потреб та у спілкуванні з різними людьми, тому двомовність не може бути збалансованою [15, 7].

Ф. Грожан твердить, що існує два протилежні погляди на індивідуальних білінгвів. Згідно з першим, що має назву одномовного або часткового, білінгв розуміється як сукупність двох монолінгвів у одній особі. Інший погляд – холистичний, за яким білінгв не є поєднанням двох монолінгвів, а унікальною особистістю з власним мовним профілем. Другу думку дослідник підтверджує ілюстрацією зі сфери атлетики, де одномовець асоціюється зі спринтером та стрибун, а двомовець – зі спортсменом, який займається бігом із перешкодами. Питання в тому, чи доречно порівнювати таких людей, адже спринтер і стрибун виконують одну дію, тоді як інший спортсмен зосереджений одночасно на двох. Хоча останній не може бігати так швидко, як спринтер, і стрибати так високо, як стрибун, ми не можемо стверджувати, що він гірший спортсмен. А, отже, таке порівняння не має сенсу, точно так само, як і порівняння мовної майстерності монолінгвів і білінгвів [15, 7–8].

Якщо на поняття білінгвізму в мовознавчих студіях різних науковців простежуються подібні погляди, то термін *диглосія* є не таким однозначним. Причиною цього є різне розуміння того, що вкладається в це поняття.

Термін *диглосія* (від грец. δι – дво- і γλῶσσα – мова; буквально – «двомовність») у 1959 р. увів у науковий обіг американський дослідник Чарльз Фергюсон, що розглядав її як два чи більше різновиди однієї і тієї ж мови, що використовуються мовцями за певних обставин [14, 112]. Аналізуючи це явище, він спирався на такі соціолінгвістичні ситуації: функціональний розподіл варіантів арабської мови, німецької мови у Швейцарії, а також французької і креолу на Гаїті. Усі ці ситуації передбачають вживання саме варіантів однієї мови, а не різних мов.

Подальший ґрунтовний внесок у розробку проблеми був зроблений Дж. Фішманом, який розширив поняття диглосії за рахунок того, що під цим явищем розумів не тільки вживання різних форм однієї мови, але й різних мов. На думку Дж. Фішмана, диглосія існує як у багатомовних суспільствах, які офіційно визнають декілька мов, так і в суспільствах, що є багатомовними в сенсі використання окремих діалектів, регістрів або функціонально диференційованих мовних різновидів будь-якого роду [17, 360].

Отже, відмінності в поглядах на диглосію полягають у тому, що одні науковці трактують її як використання різних мов, інші ж твердять, що в диглосних ситуаціях використовуються лише різні варіанти однієї мови.

Так, наприклад, Дж. Поль описує диглосію як один з типів двомовності – вертикальний білінгвізм, однак щодо діалектів однієї мови, а не різних мов [18, 84]. А. Швейцер та Л. Нікольський визначають її як використання двох різновидів мови в межах одного колективу залежно від комунікативної сфери, соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту [14, 112]. Так само розуміє це явище і В. Бондалетов [3, 77–78].

Дослідники виділяють також різні типи диглосії: кодифікована літературна мова і розмовна мова, літературна мова і койне, літературна мова і просторіччя, літературна мова і піджин, літературна мова і креольська мова, два діалекти однієї мови, діалект і локальне койне, терито-

ріальний діалект і літературна мова та багато інших різновидів [3, 78–79]. Отже, ці науковці під диглосією розуміють різні форми існування мови. Однак більшість соціолінгвістів дотримуються думки, що мовна ситуація, за якої одночасно функціонують стандартна мова та її діалекти, не може бути розглянута як диглосія. «Вирішення цієї суперечки пропонує американський учений Х. Клосс, диференціюючи диглосію на внутрішню та зовнішню. Під терміном *внутрішня диглосія* вчений розуміє ситуацію, запропоновану Ч. Фергюсоном, а під терміном *зовнішня* – диглосію з неспорідненими мовами або з надто віддаленими спорідненими мовами» [12, 86]. Він каже, що, з одного боку, існує диференційоване функціонування мов у суспільстві, а з іншого боку, внутрішнє ставлення до мов або варіантів мови у свідомості її носіїв.

Н. Мечковська зауважує, що для диглосії характерні такі ознаки: 1) функціональний розподіл мов, за яким одна мова використовується у «високих» сферах, інша – в побутовому спілкуванні; 2) престиж високої книжної мови; 3) надетнічний характер престижної мови; 4) штучний (шкільний) характер вивчення престижної мови [10, 171–172].

Важливою ознакою диглосії є те, що вибір певної мови спілкування є свідомим. Обидві мови чітко розрізняються за ознакою *офіційна–неофіційна, престижна–непрестижна, висока–низька, своя–чужа*. Тобто дві мови не можуть виконувати однакові функції в суспільстві. Мовці самі обирають певну мову задля досягнення конкретних потреб.

Отже, для чіткої диференціації понять розглядаємо білінгвізм як рівноцінне використання двох мов у суспільстві, під диглосією ж розуміємо свідомий вибір конкретної мови задля досягнення поставленої мети.

Незважаючи на те, що феномен диглосії активно досліджується західними науковцями (за останні 40 років світ побачило більше трьох тисяч друківаних праць з цієї проблематики), в українській лінгвістиці досі немає єдиного погляду на цей термін.

Обґрунтоване визначення диглосії дає енциклопедія «Українська мова»: диглосія – це «мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існують дві мови або дві форми однієї мови, що виконують відмінні функції. Поняття диглосії як соціолінгвістичного аспекту передбачає, на відміну від двомовності чи багатомовності, обов'язкове оціночне протиставлення наявних у суспільстві двох функціональних різновидів мови: високого (в т. ч. урочистого, літературного) та низького (простого, розмовного)... У чистому вигляді диглосія зустрічається досить рідко, частіше її окремі ознаки поєднуються з одномовними ситуаціями недиглосійного характеру або з двомовністю...» [13, 141].

Так, Дж. Фішман окреслює чотири мовні ситуації, за яких білінгвізм та диглосія можуть існувати разом чи окремо. Перша ситуація – коли в суспільстві поєднуються індивідуальний білінгвізм та диглосія, тобто населення є двомовним, проте функції мов чітко розмежовані. Наприклад, високою мовою спілкуються в галузі освіти та судочинства, а низькою – вдома з сім'єю. Друга ситуація, яку окреслює Фішман, характеризується лише диглосією без білінгвізму. За такої ситуації одна група мовців говорить однією мовою, а інша – іншою. Мови не перетинаються, а функціонують відокремлено. Третя ситуація – білінгвізм без диглосії (дві мови вживаються однаково без розрізнення їхніх функцій). Така ситуація є дуже нестабільною, адже мовці користуються обома мовами поперемінно, а тому є загроза зникнення слабшої мови. І остання ситуація – це стан, коли не існує ні білінгвізму, ні диглосії, тобто суспільство є одномовним [16].

Прикладом першої ситуації, описаної Дж. Фішманом, є мовна ситуація в Україні. Вона характеризується поширенням на її території двох мов – української та російської, а також різних форм українсько-російського білінгвізму та диглосії. Такий стан підтверджують різноманітні дослідження.

Так, у 2000 р. Центр соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва провів соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації столиці. Результати масового опитування показали, що мовну ситуацію Києва можна охарактеризувати як українсько-російську двомовність з елементами диглосії, де переважає російська мова.

У 2006–2008 рр. аналіз мовної ситуації був здійснений в рамках проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» під керівництвом професора Юліане Бестерс-Дільгер, у результаті чого показано, що в Україні російська мова на деяких територіях більш поширена, ніж державна мова.

Громадська організація «Простір Свобода» вже декілька разів оприлюднювала результати огляду «Становище української мови», де на основі аналізу показників використання обох мов у різних сферах доводиться існування двомовності та прямий зв'язок між русифікацією і загрозою державній незалежності України.

Українсько-російська двомовність зумовлюється кількома взаємопов'язаними чинниками: територіальним, віковим, конфесійним і т. д.

Територіальна неоднорідність є однією з причин того, що регіони нашої держави і в національно-культурному, і у мовному сенсі, а також за соціально-політичними традиціями та орієнтацією суттєво розрізняються. «Три великі регіони, з яких складається Україна, свого часу належали різним державам, досить довго співіснували роз'єднано і возз'єднувалися поетапно – за різних політичних обставин і причин. Це слабо зрусифікований Захід (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області); середньо зрусифіковані Північ та Центр (Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська області) та сильно зрусифіковані Південь і Схід (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька, Луганська області). У середині регіонів спостерігаються певні мовно-політичні відмінності» [11].

Якщо мовна ситуація у територіальному аспекті сьогодні мало змінилась, то віковий принцип двомовності зазнав помітної трансформації. Наприкінці минулого століття родинна двомовність у більшості випадків полягала у тому, що представники старшого покоління, часто вихідці із села, продовжували у побуті спілкуватись українською мовою, в той час як молодше покоління надавало перевагу російській. Зараз ситуація відрізняється: все частіше у російськомовних батьків діти говорять українською. Тому все очевиднішою стає тенденція до зростання престижу української мови серед молоді. Саме молоді люди найбільшою мірою усвідомлюють суть мовних проблем та стараються більше використовувати у спілкуванні рідну мову. Тому, можливо, у недалекому майбутньому прояви білінгвізму та диглосії в Україні стануть менш вираженими, а Україна поступово перетвориться на одномовну країну.

З усього сказаного можна зробити висновок, що білінгвізм – це результат використання індивідом або суспільством більше одного мовного коду. Диглосія – це результат оцінки такого функціонального розподілу, саме тому білінгвізм та диглосія можуть зустрічатись поряд та окремо в різних мовних колективах. Отже, теперішню мовну ситуацію в Україні за класифікацією Дж. Фішмана відносимо до першого типу, коли в суспільстві поєднуються індивідуальний білінгвізм та диглосія, тобто населення є двомовним, проте функції мов певною мірою розмежовані.

Список використаних джерел

1. Аврорин В. Двужычье и школа / В. Аврорин // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 49–62.
2. Белл Р. Т. Социолінгвістика (цели, методы и проблемы) / Р. Т. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 318 с.
3. Бондалетов В. Социальная лингвистика / В. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх. – К. : Вища школа, 1979. – 264 с.
5. Виденов М. Увод в социолінгвістиката / М. Виденов. – София: ДЕЛФИ ИЗДАТ, 2000. – 318 с.
6. Дешериев Ю. Проблема создания системы билингвистических понятий и вопросы методики ее применения в исследовании / Ю. Дешериев // Методы билингвистических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 20–33.
7. Залізняк Г., Масенко Л. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній / Г. Залізняк, Л. Масенко. – К. : Урок української, 2002. – 32 с.
8. Масенко Л. Мова і політика / Л. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.
9. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Л. Масенко. – К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.
10. Мечковская Н. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков / Н. Мечковская. – М. : Флинта: Наука, 2001. – 312 с.
11. Огар Е. Українська мова в сучасній мовній ситуації в Україні: соціолінгвістичний та етнокультурний аспект / Е. Огар // Незалежний культурологічний часопис «І». – 1998. – № 12.
12. Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? / С. Узунов // Українське мовознавство. – 2014. – № 1 (44). – С. 81–93.
13. Українська мова. Енциклопедія / ред. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
14. Швейцер А., Никольский Л. Введение в социолінгвістику / А. Швейцер, Л. Никольский. – М. : Высшая школа, 1978. – 216 с.
15. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism / C. Baker. Multilingual Matters Ltd, 2001. – 484 p.
16. Fishman J.A., 1980, Bilingualism and biculturalism as individual and as societal phenomena // Journal of Multilingual and Multicultural Development 1, 3–15.
17. Fishman J. Bilingualism with and without diglossia; Diglossia with and without bilingualism / J. Fishman // Sociolinguistics: the essential readings / Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker. – Oxford, 2003. – P. 359–366.

Анотація. Статтю присвячено характеристиці понять білінгвізму та диглосії у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, а також розмежуванню цих термінів. Проаналізовано причини української двомовності та перспективи змін мовної ситуації в Україні.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, диглосія, мовні контакти, мовні конфлікти.

Summary. Much research has been devoted to the phenomena of bilingualism and diglossia, unfortunately the latter one still remains a contradicting point. The article «Concepts of bilingualism and diglossia in modern linguistics» describes some ideas of the Ukrainian and the foreign scientists about these terms.

The purpose of the present paper is to outline different definitions of the concepts «bilingualism» and «diglossia» and formulate their distinctive features. Presented in the study are the ideas of V. Avrorin, R. T. Bell, V. Bondaletov, L. Masenko, N. Mechkovska, C. Baker, J. Fisman and others.

Bilingualism is considered by many authors as a phenomenon, when both languages are equal for speakers and perform the same functions. Attention is paid in the article to the different classification of this concept. According to the presented classifications bilingualism can be: individual, group and mass; mixed and coordinative; elective and circumstantial; minimal and maximal; balanced.

The term diglossia is more contradictory. Although the phenomenon of diglossia has been studied by western researchers (over three thousand publications about this subject have been appeared for the last 40 years), the Ukrainian linguistics has still no definite opinion about this term. The differences in views on this concept lies in the fact that some scientists interpret it as the usage of different languages, while others say that only different versions of language are used.

From all this investigation we can make a conclusion that the term bilingualism is typically used to describe two languages, used by individual, while diglossia is the situation when different languages may be used for different purposes; it is the result of the functional separation. That is why bilingualism and diglossia can exist together and separately in the different language groups.

Key words: language situation, bilingualism, diglossia, language contacts, language conflicts.

Отримано: 25 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'373.43

М. М. Медведь

ПОНЯТТЯ НОВОГО ТЕРМІНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: ОСНОВНІ ОЗНАКИ, ВИМОГИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Швидкий темп накопичення термінів, що входять до мови, відбувається на тлі науково-технічного прогресу. Стрімкий розвиток професійно-орієнтованої мови, поява великої кількості термінів, не зафіксованих словниками, дає вагому підставу для вивчення, систематизації й уніфікації нових термінів.

Протягом останніх десятиріч опубліковано низку наукових праць, присвячених найрізноманітнішим проблемам українського термінознавства (Н. Андрейчук, М. Єльнікова, В. Іващенко, Т. Кияк, І. Кочан, З. Куделько, Л. Митрохина, Т. Панько, Ю. Прадід, Л. Симоненко). Зокрема, наявні наукові розвідки, в яких досліджується вплив інновацій на стабільність мовної системи та на її граматичну будову (Є. Карпіловська), також учені привертають увагу до логіко-лінгвістичних проблем технічної термінології та особливостей її творення (І. Ковалик), особливостей термінології абстрактних іменників (В. Грещук), аналізуються синтаксичні та словотвірні особливості, зокрема й термінологічних сполук (В. Кононенко). Акцентується увага на джерелах українського термінотворення (Т. Лещук), проблемах адекватного перекладу термінів із англійської мови українською (М. Лозинський), характеризуються особливості стандартизації термінів та визначень (Г. Миронюк), привертається увага до симптомів та синдромів сучасного термінотворення (П. Селігей). Також описується галузева термінологія, наявна в сучасній тлумачній лексикографії (Л. Томіленко), історичне термінознавство в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття та інноваційні процеси в науковій термінології (Л. Туровська). Нині наявні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам студювання галузевої термінології (О. Стишов, Л. Філюк, Г. Солоїденко, Е. Огар, М. Процик, М. Медведь).

Поява нового терміна у мові свідчить про завершення наукового пізнавального процесу, репрезентоване терміном наукове поняття є відносною істиною, оскільки процес пізнання безконачний [13, 4–5].

Поряд з термінами, що вживаються протягом значного періоду, є багато позначень, властивих певному періодові: є слова що творяться заново з того самого морфемного матеріалу, означаючи пов'язане або не пов'язане з попереднім поняття або запозичаючись з іншої мови чи створюється новий, невідомий досі термін.

За твердженням В.М. Русанівського, в періоди активного розвитку науки й техніки, особливо в наші дні, коли бурхливими темпами відбувається науково-технічна революція, термінологічна лексика потужним струменем вливається в лексичний склад мови [16, 27].

Статус нового в лексичній базі базується на головній ознаці нового слова, за твердженням більшості вчених, є так звана ознака об'єктивної новизни, яка припускає відсутність певної одиниці в лексичній системі мови, що дозволяє носіям мови сприймати її як нову. Ознаками, які засвідчують процес інтенсивного входження нового слова в лексичну систему мови, є: 1) його висока частотність уживання; 2) використання в текстах різних жанрів і різної стильової належності; 3) словотвірна активність, здатність виступати мотиваційною базою для творення похідних слів; 4) закріплення за ним нових значень і переносних уживань; 5) здатність уступати в синтагматичні зв'язки з іншими словами [8, 6].

Для чіткості визначенням поняття *новий* термін, розглянемо його базову основу – поняття термін. Поняття *термін* (від латин. *terminus* – *межа, кінець*) трактується як спеціальне слово (або словосполучення), яке позначає поняття певної галузі знань чи діяльності людини [17, 14].

За твердженням Суперанської А.В. термін зберігаючи зовнішній вигляд слова відмежовується від нього своїм змістом, тобто у терміна на першому місці його зміст, а форма, на ранніх етапах його творення може бути нечіткою, неуставленою, потребує уточнення [17, 83].

Терміни, що позначають поняття окремих конкретних галузей науки або техніки, об'єднуються у спеціальні термінологічні системи (термінології) з властивими їм закономірностями внутрішньої організації, взаємовідношень між відповідними номінативними одиницями.

Згадані ознаки терміна мають статус диференційних, бо реалізуються лише в межах кожної окремої термінологічної системи (замкненої, кількісно обмеженої множини слів і словосполучень на відповідному етапі розвитку тієї або іншої галузі наукового знання і лексичного складу мови).

Підкреслюючи важливе місце термінологічної лексики у словниковому складі української літературної мови, вчені-лінгвісти проникнення термінології в усі сфери людської діяльності вбачають в непинному розвитку науки і техніки, дослідженні у різних галузях знань, міжнародній співпраці вчених, митців, діячів суспільно-політичного напрямку, технічного й комерційного співробітництва та інших форм стосунків між народами й державами.

Проте основні вимоги, які ставлять учені до термінів, поки що сформовані не цілком виразно, адже дехто з дослідників, наприклад, нараховує одинадцять вимог до визначення термінів, але деякі з них стосуються не тільки термінів, а й великою мірою нетермінологічної лексики. Та всі дослідники одностайні в тому, що термін повинен характеризуватися лаконічністю, моносемічністю, відсутністю омонімів, синонімів тощо. Термін не може містити надлишкової інформації, він повинен точно співвідноситись із поняттям [11, 65].

Деякі термінознавці називають і такі ознаки (або вимоги) до терміна: точність (термін повинен якнайповніше й найточніше передавати зміст поняття, яке він позначає, *неточний* термін може бути джерелом непорозуміння між фахівцями); наявність дефініції (кожний науковий термін має дефініцію (означення), яка чітко окреслює, обмежує його значення [18, 514].

Т.І. Панько та І.М. Кочерган у статті «Українська літературна мова в її термінологічній розбудові», характеризуючи термін як елемент загальнолексичної системи, в якій він народився або якою засвоївся, та виходить на стандарт у результаті частоти вживання у певній фаховій сфері, основним критерієм визначення вважають зручність термінологічної моделі та словотворчу гнучкість. Дослідники звертаються до традицій в розвитку термінологічної науки, наголошуючи, що це і Києво-Могилянська академія, і Наукове Товариство ім. Т.Шевченка, і журнал «Рідна мова», і, звичайно, Інститут мовознавства, а ще такі подвижники термінологічної роботи, як І. Верхратський, І. Франко, І. Огієнко та інші діячі, заклали підвалини системної організації сучасних терміносистем [12, 3–6].

Засновник термінологічної школи, відомий термінознавець Д.С. Лотте зазначає, що термін неможливо розглядати і оцінювати ізольовано, незважаючи на те, що виокремлено він задовольняє вимоги стислості, індивідуальної доцільності і таке інше, він не завжди зможе бути застосованим, адже всі ці якості можуть бути оцінені лише в точності всієї системи термінів [7, 72–73] (переклад наш, – М. Медведь).

Саме тому погоджуємось з думкою Т. Добко про те, що термінологія, яка входить до складу спеціальної лексики, є найбільш динамічною частиною лексико-семантичної системи мови, у якій найяскравіше проявляється специфіка словникового запасу людей, що належать до однієї професійної групи, адже терміносистема – це природно-штучні, відкриті, динамічні системи, що розвиваються одночасно з наукою [3, 14].

Розглянемо основні вимоги, завдяки яким терміни найістотніше відрізняються від інших слів. Основні вимоги до термінів наводить Ю.О. Карпенко, визначивши їх послідовність:

- Термінам властива чітка окресленість значення – вони не просто виражають поняття, а спираються на наукову дефініцію поняття.
- Ідеальний термін повинен бути однозначним.
- Терміни – підкреслено логічні, поняттєві слова, яким не властива емоційність і стилістична забарвленість.
- Поширення термінів серед фахівців (у загальнонавчівану мову вони входять рідко) [5, 93–94].

Що до визначення поняття *нового терміна*, то на думку М.А. Жовтобрюха, воно включає в себе потребу називати нові предмети, поняття, явища, якості, властивості, дії, а іноді для заміни вже існуючих назв іншою, точнішою і зручнішою для фахового спілкування [4, 79].

За твердженням автора праці «Нарис історії української граматичної термінології» Н.А. Москаленко, *нові терміни* не просто «з'являються», вони придумовуються, утворюються свідомо, обов'язково мотивуються, чим відрізняються від звичайного слова, а для найточнішого вираження поняття в терміні до мінімуму зводиться емоційне забарвлення [10, 14].

Поняття *новий термін* базується на визначенні поняття *термін*, зберігаючи основне трактування, розширює його часовими межами творення. Особливістю *нового терміну*, як і усталеного терміну, що різнить його від загальнонавчіваного слова є чітке, доступне та найкоротше мовне оформлення, характерними рисами якого є:

- вираження найбільш суттєвих специфічних ознак поняття;
- точність значення, однозначність, повна або майже повна відсутність синонімів;
- вмотивованість, відпрацьованість у творенні;
- відсутність емоційного забарвлення;
- з формального боку – короткість і чіткість, ясне для сприймання формулювання у задовільному мовному оформленні [10, 15].

Коржаєва Ю.В. при визначенні поняття *новий термін* опирається на концепт *неоніма* (концепт квебекського лінгвісти Г. Рондо, трактується як термінологічний неологізм), вказуючи на те, що *новим* є термін що входить до професійного мовлення в результаті відкриття нового концепту, який функціонує в науковому середовищі й згодом потребує свідомої номінації [6].

У поглядах Г. Рондо відмінність неологізму (нового слова) та неоніма (термінологічного неологізму) у фіксуванні етапу життя: для першого – він завершується фіксацією в словниках, а для другого цього не достатньо, бо він має бути перевірений шляхом додаткового звертання до найсвіжішої науково-технічної документації та до висновків експертів [Там само].

І.К. Білодід зазначає, що творення нового терміна відбувається складанням двох або кількох слів, з метою найчіткіше назвати наукову реалію, адже *термін* – це одиниця мови, покликана виражати поняття науки, техніки та інших спеціальних галузей [1].

Думка про необхідність виникнення *нового терміна*, з метою досконалості терміна, підтримується Н.С. Буцько, називаючи його методом творення нових термінів, або методом моделей. Завдяки йому *новий термін* твориться з декількох морфем, кожна з яких слугує однією з характеристик відповідного матеріалу. Внаслідок цього подібні за принципом дії, засоби, технічні прилади, схожі за складом отримують схожі написання та звучання [2, 339–341].

Дослідниця нових термінів Малкіна Є.Б. шляхи творення *нових термінів* вбачає у:

- творенні нових термінів шляхом переосмислення значення;
- творенні нових термінів від власних імен авторів, винаходів, розробок;
- творенні термінів-словосполучень абrevіатур [9, 559–562].

Як продукт суспільства мова завжди відображає його розвиток. У суспільній свідомості відбуваються зміни, проте мова не одразу реєструє їх. Із вдосконаленням наших знань поняття в науці й техніці безперервно розширюються й поглиблюються, тому потреба в них постійно зростає.

Спорідненість термінології з лексико-семантичною системою мови, що її породила, є найбільшою, передусім, за матеріальним складом одиниць, адже значна частина термінів є продуктом семантичної деривації в межах уже готового слова. Базою нової номінації в спеціальних сферах є спільна мова, а опорним моментом – змістова сторона терміна, склад його сем. Крім того, обслуговувати нову сферу починають і ті слова, які є назвами повсякденних понять, набутих у процесі практичного пізнання світу, що зафіксували початковий ступінь, який колись був у про-

суванні пізнавальної думки, і стали тепер репрезентами наукових понять. Наукове й повсякденне поняття поєднуються не лише одним словом, а й однією ділянкою пізнавального простору – рамками знання. У цьому відношенні змістова сторона мови задає і наперед визначає контури наукових термінологічних систем поряд із будівельним матеріалом для потреб словотвірної деривації і правил побудови термінів-словосполучень [15, 32]. Слушною з цього приводу є думка О. Реформатського, який пропонує при виборі терміна, що трактує нове поняття, переконавшись, чи немає вже такого терміна, і, лише впевнившись у його відсутності, творити новий. Шляхи термінотворення учений убачає у запозиченні інтернаціонального терміна (у випадку наявності), перекладі іншомовного усталеного професійного терміна, термінологічній специфікації загальноживаних слів, яка включає в себе назви предметів, явищ природи, переклад із іноземної мови; запозичення з термінології інших галузей; словотворення [14, 173].

Безперервно поповнюючи й збагачуючи мову та взаємодіючи з різними лексичними пластами, нова термінологічна лексика у своєму становленні підпорядковується загальним законам і нормам мови, характеризуючись і окремими, властивими їй, особливостями побудови моделей термінів, а конкретні термінологічні системи формуються на базі загальної лексичної системи мови. Тому в роботі над термінологією її лінгвістичні аспекти завжди мають вирішальне значення. Конкретні термінологічні системи формуються на базі загальної лексичної системи, підпорядковуючись основним законам мови.

Список використаних джерел

1. Білодід І.К. Наукова термінологія доби НТП – органічний складник сучасної літературної мови [Електронний ресурс] / І.К. Білодід. – Режим доступу : kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-1.pdf.
2. Бутько Н.С. О некоторых недостатках в практике образования терминов / Н.С. Бутько // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : научный симпозиум. – М. : Издательство Московского Университета, 1971. – Т. 2. – С. 339–341.
3. Добко Т. До питання розвитку термінології бібліотечно-інформаційної сфери / Тетяна Добко // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 8. – С. 13.
4. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова: монографія / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 256 с.
5. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : [підручник] / Ю. О. Карпенко. – К. ; Одеса : Либідь, 1991. – 280 с.
6. Коржаєва Ю.В. Неонімія у сучасній французькій мові: способи та шляхи термінотворення [Електронний ресурс] / Ю.В. Коржаєва. – Режим доступу : http://lingua.lnu.edu.ua/Visnyk/visnyk/Visnyk_16/articles/Korzhayeva.pdf.
7. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
8. Мазурик Д. Нове в українській лексиці: [словник-довідник]. – Львів : Світ, 2002. – 130 с.
9. Малкина Е.Б. Научно-технические термины и термины словосочетания-неологизмы в английской химической литературе / Е.Б.Малкина, З. М. Булат // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : научный симпозиум. – М. : Издательство Московского Университета, 1971. – Т. 2. – С. 559–562.
10. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології / Н.А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1959. – 223 с.
11. Осипенко З.М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З. М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 65–69.
12. Панько Т.І. Українська літературна мова в її термінологічній розбудові / Т.І.Панько, І.М.Кочерган // Вісник Львівського університету. – Львів : «Світ», 1996. – Вип. 24. – С. 3–6.
13. Панько Т.І. Українське термінознавство / Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Реформатский А.А. Мысль о терминологии / Александр Александрович Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. – М., 1986. – С. 163–197.
15. Рожнова И.А. Неологизмы в английской терминологии полиграфического производства: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Рожнова Инесса Анотольевна. – Омск, 2005. – 187 с.
16. Русанівський В.М. Мова в нашому житті / В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1989. – 110 с.
17. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
18. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник] / С.Шевчук, І.Клименко. – К. : Алерта, 2011. – 696 с.

Анотація. У статті викладено результати дослідження поняття новий термін у сучасній українській літературній мові, охарактеризовано його основні ознаки та вимоги, що стосуються відповідності зазначеного в публікації статусу, виявлено й описано відмінності нової термінолексики від уже наявної, складники якої помітно поповнюють її словниковий запас. Доведено, що у своєму становленні нова термінолексика входить у вжиток різними лексичними пластами, підпорядковується загальним закономірностям і нормативним вимогам мовної системи.

Ключові слова: термін, новий термін, термінологічна лексика, термінологічні системи, неонім.

Summary. The article focuses on the results of the notion of the new term study in the Modern Ukrainian Literary Language, new basic signs and requirements have been characterized, concerning the correspondence to the above mentioned status in the publication, the distinctions of the new terminological lexis have been revealed and described in comparison with the already available one, the constituents of which noticeably replenish its word-stock. It has been proved that in its formation the new terminological lexis comes into being by means of different layers, is subordinated to generally accepted regularities and normative requirements of the language system.

The status of innovation in lexis is based on the main sign availability in a newly-formed word which was not in use before. Therefore this lexical unit is now perceived as new. The author proceeds from the assumption that any term must be characterized with laconism, monosemanticity, lack of homonyms, synonyms etc. Besides, the term must not comprise surplus information, it must definitely correlate with a notion.

The definition of the notion new term includes the necessity of calling new things, notions phenomena, qualities, properties, actions and sometimes for the substitution of already available names with others, more definite and more suitable for professional communication as new terms are formed consciously, the differences from common words, have been motivated in the article, and for the most precise notion in the term emotional colouring has been reduced to minimum.

The peculiarity of a new term that differs it from a from a common word is distinct, accessible and the shortest wording, the characteristic features of which are the expression of the most essential specific signs of the notion: precision of the meaning, monosemanticity, full or almost full lack of synonyms, motivation, perfection in the creation, lack of emotional colouring; from a formal side – shortage and distinction, formulation that is clear for perception in a satisfactory wording.

The ways of new term creation Ukrainian linguists consider in: making new terms by means reinterpretation of meaning, the formation of new terms from proper names of the authors, inventions, developments, composing abbreviated terminological word groups.

Key words: term, new term, terminological lexis, terminological systems, newonym.

Отримано: 22 серпня 2017 р.

УДК 811.111'0

A. I. Mel'nyk

THE ENGLISH LANGUAGE IN A GLOBAL CONTEXT

Target setting. Nowadays a lot of people have more opportunities to come into contact with English than was the case 25 years ago – through travel, the Internet, websites, Facebook and so on. As communication expands throughout the world, so does the need for a global language, recognized and understood by people everywhere.

Whether we want or not, English has become a global matter, the essential language of international communication. Its uses have expanded to cover virtually anything from the language of international relations to the language of science; from the language of international business to the language of culture. The rise of English as a universal language inevitably leads our interest to the issue connected with the study of English as a global language in modern paradigm.

New rethinking of English in the context of modern integration processes is stipulated by the up-to-date practical demand for culture-correspondence renovation of professional education essence that is oriented to the world's progressive standards. Thus ELF acquires actuality as the main 'scene' in the field research of second language acquisition and English language teaching.

Last scientific research analysis. Within current research area the concept of ELF is not new. It is at the interface of several disciplines: applied linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics, pedagogy, educational politics and several other fields of research seem to have a bearing. It has

been studied by D. Borodina, O. Khomenko, N. Pozhydayeva. The study of this phenomenon was investigated by many foreign scholars as B. Kachru, A. Cogo, D. Crystal, D. Graddol, R. Phillipson, C. Sowden and others.

This article **aims** to study problems arising from the hegemony the English language enjoys in modern international community. The **main tasks** of the article are depicted in the following focus points: the reasons why English has become the Lingua Franca of the world; ways of classifying countries on the basis of their use of English; positive and negative effect on the use of non-native English speakers. The object of the investigation is the phenomenon of ELF.

More people speak English today than have ever spoken any language in the recorded history of the world. According to conservative estimates, it is spoken by 700 million people and more radical estimates put this figure between one and two billion. More strikingly, the number of people who speak English either as their mother tongue or as a second foreign language has grown by 40 per cent since the 1950s [2].

English is the official or semi-official language in more than 60 countries over the 6 continents. It has become the dominant language in many fields of activity, such as banking, industry, commerce, transportation, tourism, sports, advertising and so on. Above all, English has become the common language of scientific discourse in a world where the development of a nation can best be measured in terms of its access to science through English [9, 913]. Garfield reports that 88 per cent of all articles in the Science Citation Index are in English and 96 per cent of all citations refer to articles written in English [3, 63–72].

The present-day world status of English is primarily the result of two factors: the expansion of British colonial power, which peaked towards the ends of the nineteenth century, and the emergence of the United States as the leading economic power of the 20th century. Since World War II, military development, economic stability and the invention of computer networking have been instrumental in securing a privileged status for the nations who speak English as their first language.

The demand for English far exceeds the supply. Since English is a precondition for countries to gain access to the mainstream of global communication, a lot of governments try to satisfy this insatiable demand. Millions of young people spend thousands of hours trying to come to grips with English. Knowledge of this language is a passport to a better job. People appreciate English for its role of promoting cross-cultural communication and global understanding. Nowadays it is no longer the carrier of essentially one culture, but that of the cultural heritage of all the individuals and communities who use English in their everyday lives.

But some non-English-speaking countries are unenthusiastic about ‘the rush of English’ and those who regard it as a sign of ‘linguistic imperialism’ often try to hold up the process of ‘linguistic genocide’, that is the degeneration of the native language. Referring to multilingual societies where English is the primary medium of instruction, Phillipson claims that ‘For children whose mother tongue is not English, English is not the language of their cultural heritage, not the language of intense personal feelings and community, [...] English does not necessarily have teaching materials which are culturally appropriate, nor experts with the appropriate linguistic and cultural understanding for all learning contexts’ [13, 286]. His arguments also apply to monolingual cultures who may feel threatened by the omnipresence of English.

The original «Lingua Franca» was a stabilized pidgin, i.e., a contact language developed spontaneously in order to bridge language barriers with a simple grammar and a lexicon confined to the expression of only the notions needed for the communication goals of the participants, often merchants [1, 12–14]. It was spoken around the Mediterranean, especially on its southern and eastern coast between the 14th and 19th century AD. It never developed into a pidgin which has become the mother tongue of monolinguals, who broaden its scope and ability to all kinds of communication in their society.

A worldwide approved and the most common definition of the term «Lingua Franca» is given by the UNESCO: «A language which is used habitually by people whose mother tongues are different in order to facilitate communication between them» [1,103]. According to Wikipedia (2005) «a lingua franca is any language widely used beyond its native speakers, primarily for international commerce but extending to other cultural exchanges, such as diplomacy». Today the term ‘Lingua Franca’ is associated first with the use of the English language as a medium of communication between speakers of different native languages.

Within the last decades a new field of research known as ELF has emerged, leading to hundreds of books, papers dedicated to the phenomenon connected to the unprecedented spread of English all over the globe in the 20th and 21st centuries. The scholars publishing on this topic include definitions of their new field, which makes it possible to compare their varying conceptions.

Most definitions of the Lingua Franca use of English or other ethnic languages include native speakers of English, i.e., according to them English has the role of a Lingua Franca as long as one of the communication partners is speaking it as a second language [1; 6;]. The following source may be used to exemplify this term as «any use of English for communication among speakers of different first languages for whom English is the communicative medium of choice» [16, 7].

ELF has been established as the essential term of what earlier was referred to, and occasionally still is, as International English, Global English, or International Educated English. This term variety suggests that scholars have been aware of the global usage of English for a long while now. The varied terminology also suggests that the approaches to the phenomenon of ELF have been diverse. Some linguists have treated ELF as a legitimate variety in its own right, others have doubted its relevance to the study of English in the first place [12]. The stance of the given study towards ELF is congruent with the former view, and from a lot of options, ELF has been chosen as the umbrella term.

EFL has led to a crisis of terminology. The distinctions between «native speakers», «second-language speaker», and «foreign-language user» have become blurred. One of the familiar ways of representing the global community of English speakers is in terms of three circles. The «inner circle» represents the native speakers from those English-speaking countries where the language serves as a native language (ENL), for example the UK and Australia; the «outer circle» consists of second-language speakers in countries like India, Nigeria, Singapore, where people use English as a second language (ESL). The «expanding circle» was the ever-increasing number of people learning English as a foreign language (EFL), for instance people from China, Israel, Finland [8, 13–14].

The three circles were first described in this way by the sociolinguist Braj Kachru in 1985. This division has become increasingly problematic: the neat concept of ENL, ESL and EFL have become blurred in the globalized world [4, 110]. By the time *The Future of English?* was published in 1997, such a model was already failing to capture the increasing importance of the ‘outer circle’ (as the outer and the expanding circles share many characteristics, their clear-cut separation is not always clear), and the degree to which ‘foreign language’ learners in some countries – especially Europe – were becoming more like second language users.

In a globalized world, the traditional definition of ‘second-language user’ (as one who uses the language for communication within their own country) no longer makes sense. There is an increasing need to distinguish between proficiencies in English, rather than a speaker’s bilingual status.

Kachru himself has recently proposed another kind of circle where the ‘inner circle’ is now better conceived of as the group of highly proficient speakers of English – native or nonnative – those who have ‘functional nativeness’ regardless of how they learned or use the language. The former outer and expanding circles have merged into a community of less proficient users [7]. This depicts the nature of ELF with all the users of English, the whole community of English speakers.

There is another way of grouping English and non-English-speaking countries. Phillipson speaks of ‘core-English’ countries as opposed to ‘periphery-English’ countries. In this binary grouping, second and foreign language speakers of English have been grouped together (they are both peripheral). He points out that ELF provides a useful terminological veneer for continued linguistic domination by English-speaking countries through their political, educational and cultural institutions [13].

In agreement with Seidlhofer [15, 146], we consider ELF as an additionally acquired language system that serves as a means of communication between speakers of different first languages. As a consequence, there are no native speakers of ELF. It does not mean it would be a restricted Pidgin Language, as it is used in influential domains and leads to linguistic variation and presumes effective elaboration. Diversity does not mean that ELF would be incomprehensible. Diversity of linguistic backgrounds, uncertainty of shared knowledge, and potential misunderstandings can be tackled by special kinds of communication skills, such as proactive clarification and repair strategies, which often promote intelligibility among ELF speakers [11, 147].

People living in different parts of the globe speak English in their own ways, showing linguistic features which reveal their roots. Thus American speakers can be immediately distinguished from British ones, who can be distinguished from Arabic speakers of English. Furthermore, within each ‘inner circle’ country, English speakers represent different varieties. If we have experienced difficulty in understanding Texan English or any other English variety, we are only well aware of the dialect richness.

There are so many ‘Englishes’ in the world that some researchers once predicted that English would fall into separate languages one day, due to mutual unintelligibility [10]. They liked to remind us of Latin, which broke into separate Romance languages many centuries ago. Quirk points out that English cannot fall into separate languages, because today ‘we have easy, rapid and ubiquitous communication, electronic and otherwise [...] Moreover, we have a strong world-wide will to preserve intercomprehensibility [14, 3].

Thus, currently, English represents an unrivaled lingua franca of the globe, with its enormous functional flexibility» [5, 243]. An essential reason for this expansion has been the role of non-native speakers of English. In fact, the overall majority of English speakers worldwide are non-native speakers who often use the language in influential networks, and the proportion of those speakers is growing fast. Along with the variety of uses in different fields, non-native speakers have also brought about a variety of Englishes in the linguistic sense.

Conclusion. Thus we considered the phenomenon of ELF as the basis for the investigation in the fields of second language acquisition and English language teaching. In our research we have shown that English has become the universal language of international and cross-cultural communication and have referred to the ambivalent attitudes towards the hegemony attributed to the English language.

In accordance with the three concentric circles, English speakers can be classified into three broad groups. On the basis of real historical facts we defined that first Britain and some other 'inner circle' countries took over half the world. They imposed English on the indigenous people who they came into contact with. English spread in the colonies and became the second language for privileged people. Countries of the 'outer circle' are different, but they have one feature in common. In many spheres of life English appeared to be the institutionalized language.

The perspective of further study of ELF is laid in the issue of Standard English.

References

1. Adler M. Pidgins, creoles and lingua francas: A sociolinguistic study / Max Adler. – Hamburg: Buske Verlag, 1977. – P. 12–14.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language / David Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 514 p.
3. Grabe W. English, information access, and technology transfer: A rationale for English as an international language / William Grabe // World Englishes. – 1988. – Vol. 7. – Issue 1. – P. 63–72.
4. Graddol D. English Next: Why global English may mean the end of English as a Foreign Language / David Graddol. – London: The British Council, 2006. – P. 110.
5. House J. Communicating in English as a lingua franca / Juliane House. – EUROSLA Yearbook, 2002. – Vol. 2. – Issue 1. – P. 243–261.
6. House J. English as lingua franca in Europe today / Juliane House // Guus Extra & Durk Gorter (eds.). Multilingual Europe: Facts and Policies (Contributions to the sociology of language 96). – Berlin: de Gruyter, 2008. – P. 63–85.
7. Kachru B. Asian Englishes: Beyond the Canon / Braj Kachru. – Hong Kong: Hong Kong University Press, 2005. – 333 p.
8. Kachru B. Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle / Braj Kachru // Randolph Quirk and H. G. Widdowson (eds.) English in the World: Teaching and learning the language and literatures. – Cambridge: CUP / The British Council, 1985. – P. 13–14.
9. Kaplan R. Language and Science Policies of New Nations / Robert Kaplan // Science. – 1983. – Vol. 211. – Issue 4614. – P. 913.
10. Lewis J. W. The American and British accents of English / J. Windsor Lewis // ELT Journal. – 1971. – Volume 25. – P. 239–248.
11. Mauranen A. Signaling and preventing misunderstanding in English as lingua franca communication / Anna Mauranen // International Journal of the Sociology of Language. – 2006. – Vol. 177. – Issue 1. – P. 123–150.
12. Mollin S. New variety or learner English? Criteria for variety status and the case of Euro-English. / Sandra Mollin // English World-Wide. – 2007. – Vol. 28. – Issue 2. – P. 167–185.
13. Phillipson, R. Linguistic Imperialism / Robert Phillipson. – Oxford University Press, 1992. – P. 286.
14. Quirk R. The English language in a global context / Randolph Quirk // R. Quirk & H. G. Widdowson (Eds.) English in the world: Teaching and learning the language and literatures. – Cambridge: CUP / The British Council, 1985. – P. 1–6.
15. Seidlhofer B. Closing a conceptual gap: the case for a description of English as a lingua franca / Barbara Seidlhofer // International Journal of Applied Linguistics. – 2001. – Vol. 11. – Issue 2. – P. 133–158.
16. Seidlhofer B. Understanding English as a Lingua Franca / Barbara Seidlhofer. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 7.

Анотація. У статті окреслено еволюційні аспекти творення 'лінгва франка', проаналізовано особливості стрімкого розвитку 'англійської мови як лінгва франка' в епоху глобалізацій-

них викликів, подано короткий огляд підходів до феномену 'англійська мова як лінгва франка' у контексті сучасних інтеграційних процесів, розглянуто класифікації варіантів англійської мови в світі в зіставленні зі стандартною англійською мовою.

Ключові слова: глобалізація, лінгва франка, англійська мова як лінгва франка, неносій мови, варіанти англійської мови.

Summary. *The article focuses on the role of English as the language of international communication in the 21st century, touches upon the analysis of the development of English in the epoch of globalization, evolutionary changes and extensive technological advances causing the emergence of English as a Lingua Franca (further ELF), that has given reasons to shift the focus from native speakers to non-native speakers. There is an unprecedented linguistic situation in which native speakers are outnumbered by non-native speakers of English. A consequence of this is a sense of having of the language by different communities, which is reflected in the way English has become multiple and diverse.*

This paper aims to analyse problems arising from the hegemony the English language catches in modern international community. It examines the background of ELF, its historical aspects of forming and developing the world; positive and negative effect on the use of non-native English speakers.

The purpose of the paper is to provide background information on ELF as its emerging insights can provide useful input with regard to the aims and methods of English language teaching. On the basis of the literary sources' analysis the author theoretically comprehends and outlines the approaches to the terminology of the phenomenon of ELF and introduces ways to group English speakers around the globe.

Based on analyzing the ways of grouping English and non-English-speaking countries it confirmed that countries of the 'outer circle' are different, but they have one feature in common. In many spheres of life the English language appeared to be created as the institutionalized language.

In our research we have shown that English has become the universal language of international and cross-cultural communication and have referred to the ambivalent attitudes towards the hegemony attributed to the English language.

Understanding how non-native speakers use English among themselves has become a serious research area. The perspective of further study of ELF is laid in the issue of Standard English.

Key words: globalization, Lingua Franca, ELF, non-native English speakers, Englishes.

Отримано: 20 червня 2017 р.

УДК 398.23(477):159.923.5

Н. Г. Мельник

ОБРАЗ МОСКАЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ АНЕКДОТІ ХХ СТ.: СОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МАРКЕРИ

Загальновідомо, що здатність сприймати дійсність із гумором є однією з найхарактерніших рис українського характеру. Саме вона допомагала українцям не лише вистояти протягом трагічної історії, але й зберегти національну притомність та життєвий оптимізм. Сміх віддавна є засобом звільнення людини від тиску пануючого суспільства, заперечення неприйнятних у межах власного розуміння явищ, норм, цінностей, ідеалів та утвердження своєрідної життєвої концепції. Звернувшись до народної сміхової культури, уважний дослідник відкриє для себе найхарактерніші риси національного світогляду. Ми погоджуємося з думкою І. Кімакович про те, що глибоке вивчення народної сміхової культури, аналіз її історичної динаміки сьогодні «доконче необхідне для вияву істотних стереотипів народного світогляду, поза якими неможливе вивчення української ментальності» [2, 3].

До аналізу сміхових явищ української народної культури зверталися в своїх працях М. Драгоманов, М. Сумцов, В. Гнатюк, І. Франко, А. Кримський, Г. Нудьга, О. Дей, Л. Махновець, Г. Крекотень, М. Яценко, Б. Деркач, В. Косяченко, О. Курочкін, О. Щербатюк, Р. Кирчів, І. Кімакович. Проте, багато проблем, пов'язаних із природою комічного, особливостями функціонування фольклорного сміхового феномену ще й сьогодні потребують глибокого вивчення.

Нині актуальним, на нашу думку, є дослідження традиційного анекдоту як фольклорного жанру малої форми, що, на думку багатьох дослідників, є одним із найпродуктивніших та найпопулярніших жанрів.

Особливе місце в гумористичній фольклорній спадщині займають анекдоти про москалів. Попри історичні, політичні, світоглядні трансформації українського суспільства, ці твори продемонстрували надзвичайну ідейну стійкість. Це цілком зрозуміло з огляду на те, що сутність історичного соціально-психологічного типу москаля залишилася незмінною (великоруські амбіції, зверхність, неповага до інших націй, культур, міф про вибраність росіян, про причетність до високорозвиненої універсальної культури, прагнення загарбати якомога більше «ісконно русских земель»). Тому такими актуальними нам сьогодні видаються твори, що виникли в минулі століття.

Відповідно до тематичної класифікації, анекдоти про москалів дослідники відносять до соціально-побутових творів [2, 171].

Мета статті – дослідження образу москаля в українському народному анекдоті ХХ ст. крізь призму соціальних та національних маркерів.

Відомо, що активного використання в сучасному значенні етнонім «москаль» набуває в ХVII–ХVIII ст., коли українські землі стали частиною Російської імперії. Так почали називати солдат Російської армії, які складали окрему соціальну групу. Так із етноніма слово «москаль» перетворюється на назву представника певної соціальної групи і означає «солдат», «військовий» [7].

Протягом історії стосунків Україна / Росія наш народ уважно стежить за подіями, глибоко аналізує внутрішні та зовнішні вияви цих зв'язків, виявляючи своє ставлення до них. Результати такого народного аналізу можна побачити, звернувшись до фольклорного образу москаля.

Анекдоти про москалів із огляду на лаконічну форму та особливості функціонування (розповідаються вони в невеликому колі однодумців, людей, яким можна довіряти), як правило, є зразками гострого, іноді «чорного» гумору.

ХХ століття – особлива сторінка української історії. Це час революцій, війн, позначений тиском радянської ідеології на всі сфери життя людини, час пригнічення національних почуттів, усеохоплюючого терору. На думку дослідників, у цих умовах народний анекдот починає виконувати особливу роль. Так Р. Кирчів вважає, що в ХХ ст. «анекдот вийшов практично на перше місце як найбільш мобільний і впливовий вид народної творчості, здатний оперативно відгукуватися і сміливо реагувати на болючі й актуальні суспільні справи» [4, 520].

Г. Мальцев вважає анекдот жанром «абсолютно специфічної естетики». Характеризуючи анекдот епохи застою в праці «Традиційні формули російської народної необрядової лірики», вчений підкреслює, що цей жанр дав таку характеристику часу, відносин, поведінки людей, оцінку історичних особистостей та сучасників, яку ми не знайдемо в будь-яких інших джерелах суспільної думки» [5, 63–64].

У часи, коли критичне ставлення до подій у тоталітарній країні висловлювати відкрито було вкрай небезпечно, народне слово сконденсувало, зберегло та передало наступним поколінням об'єктивні оцінки «діяльності» комуністичних лідерів, викрило лицемірство більшовицької ідеології по відношенню до простої людини та сформулоало засади національної ідеї.

На противагу текстам «радянського» квазіфольклору в анекдотах про москалів народ висловив своє істинне ставлення до ідей «інтернаціоналізму», «рівності» та «братерства», розтиражованих більшовицькою владою. Ці твори є яскравим зразком усвідомлення нацією своєї «іншості», виявом небажання миритися з насильством та осмислення шляхів протесту.

У передмові до праці Р. Кирчіва «Етюди над українським народним анекдотом», С. Павлюк зазначає: «У цілісній системі етнічного самозбереження засобами глибокого етнокультурного духовного закорінення традиційної культури у спосіб життя анекдот відіграв збадьорюючи мобілізаційну місію всенародного політичного спротиву на колоніальне поневолення сусідніми державами, а особливо Росією, яка агресивно намагалася реалізувати найбільш цинічну політичну програму на денационалізацію українців. Сюжетна основа, яка складалася з наративу сімейного і громадського буття і носила колорит добродушного гумору та іронії, змінювала свій вектор на соціально-політичний зміст глузу, осуду і насмішки на російсько-комуністичний лад» [3, 3].

Знаково, що сьогодні в народному середовищі побутують як твори, що виникли в ХІХ–ХХ ст., так і новітні зразки. Образ москаля маркований традиційно негативно. Образ москаля-солдата, що втратив моральні орієнтири під час служби у війську Російської імперії, образ москаля-загарбника – вояка червоної армії, зомбованого радянською ідеологією, цинічного і жорстокого, що топчеться по західноукраїнських землях, органічно трансформується сучасною фольклорною свідомістю. Але якщо перший тип москаля викликає в народі бажання бути обережним, то два наступних – боротися з ним усіма можливими засобами.

У анекдотичних серіалах ХХ ст. названої тематики спостерігаємо ефект певного «смакування» сцен, у яких москалі зазнають тортур. Картини помсти навмисне уповільнено, розтягнуто в часі. Формули «маю час і натхнення» відносно сцен покарання москалів – багатоваріантні:

1) *«Село на Західній Україні. По вулиці іде парубок і чує, що з його двору лунають несамовиті крики та стогін. Підійшов, бачить: тато прив'язав москаля до колоди і разом з колодою його*

пилить повільно ржавою пилкою. Він питає до нього: – Тату, ну що, у Вас немає рушниці, щоб його застрелити? – Маю, синку, маю... – Тату, ну що, у Вас немає сокири, щоб його зарубати? – Маю, синку, маю... – Тату, ну що, у Вас немає мотузки, щоб його повісити? – Маю, синку, маю... – Так у чому ж справа? – Розумієш, сину, я маю час та натхнення [8];

2) Криївка партизанів. Старшина, перекладач і полонений «стрибок».

– Спитай москаля, де розташована їхня частина.

– Руководитель спрашивает вас, где расположена ваша часть.

– Я не скажу!

– Москаль відповів, що не скаже.

– То скажи, що зараз ми його катуватимемо.

– Руководитель говорит, что сейчас вас будут пытать.

– Я все равно не скажу!

– Москаль каже, що все одно мовчатиме.

– То клич хлопців із жаровенькою й цвяшками.

– А что это они внесли?

– Это жаровня. Сейчас в ней раскалят гвозди и загонят их вам под ногти.

– Нет, нет! Скажите вашему начальнику, что я все расскажу!

– Що там москаль белькоче?

– Каже, що москалі тортур не бояться [10];

3) Їдуть хлопці по селу

– Хлопці, куди вас так багато?

– Москалів бити!!!

– А якщо вони вас?

– А НАС ЗА ШО?? [10];

4) Їдуть двоє у львівському трамваї і бачать в кутку забився якийсь хлопчина. Один другому й каже:

– Мабуть москаль, потрібно перевірити.

– А що з науки їдеш?

– У-гу.

– Не колиться.

– А що мабуть голодний?

– У-гу.

– Не колиться.

– А скільки тобі років?

– Ну в сєньтябрє будєт двацать.

– Ой синку не буде!!! [9];

5) Зловив українець золоту рибку і каже:

– Хочу, щоб мертві москалі пливли в трунах по Дніпру.

Рибка:

– Та не всі москалі такі погані, зустрічаються серед них і добрі.

Українець:

– Ну добре, тоді нехай погані москалі пливуть в поганих трунах, а добрі – в добрих [9];

6) Їхав якось москаль потягом та й мав пересадку в націоналістичному місті Коломия. До слідуючого потяга залишалося три години і він вирішив прогулятися по місту. Але тут сталася халепа – він заблукав та й подумав, що мабуть буде краще знайти зупинку та доїхати до вокзалу автобусом. Бачить назутріч йому йдуть молоді люди та й запитує:

– Хлопці, а где тут у вас останівка?

– Хе, зупинка тут неподалік. Але ти москалю вже приїхав [11];

7) Українське село. Часи радянської окупації. До криниці підходить чоловік напиться води.

Інший йому кричить:

– Чоловіче, не пий, москалі воду отруїли!

– Шта ви ГАВАРИТЕ?

– ...Я говорю, що вода холодна, – пийте медленно [14].

Доброзичливий, за своєю природою, український народ у таких зразках «чорного гумору», по суті, сублімує накопичені століттями соціальні та національні образи, трансформує бажання справедливої помсти «братам» за численні зради та насильство, є своєрідним виявом протесту і засобом самозбереження.

Отже, спроби духовно протистояти тотальному винищенню, намагання зберегти національну та особисту ідентичність призвели до появи такої гілки народної словесності як анекдоти про москалів ХХ століття. Саме він допоміг зберегти та передати наступним поколінням традиційний

дух свободи, проілюстрував неупередженість, стійкість політичних, соціальних, морально-етичних позицій народу, здоровий глузд та оптимізм.

Наш народ завжди був і є відкритим для спілкування, обміну традиціями, творчої співпраці. Разом із тим він справедливо вимагає поваги до себе, своєї культури, не терпить насильства, зверхності, хитрості, пристосуванства. Саме в цій національній концепції слід шукати витoki народного ставлення до москаля, що яскраво репрезентований у народному анекдоті.

Список використаних джерел

1. Брехуненко В. «Братня» навала. Війна Росії проти України XII – XXI ст. / В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2016. – 248 с.
2. Кімакович І. І. Традиційний анекдот в контексті сміхових явищ української культури: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Ірина Ігорівна Кімакович. – К., 1996. – 248 л.
3. Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом / Роман Кирчів. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.
4. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.
5. Мальцев Г. И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики (Исследования по эстетике устнопоэтического канона) / Г. И. Мальцев. – Л.: Наука, 1989. – С. 63–64.
6. Храмова В. М. До проблеми української ментальності: Замість передмови / В. М. Храмова // Українська душа. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 3–36.
7. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
8. <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3330479-anekdoty-pro-moskaliv>.
9. <http://www.pidmanula.narod.ru/anekdoty9.htm>.
10. https://vk.com/topic-2186134_3121803.
11. <http://otvet.bigmir.net/question/948419>.
12. <https://www.facebook.com/permalink>.
13. https://vk.com/topic-8270518_18390094.
14. <http://anekdoty.if.ua/category/national/pro-ukraintsiv>.

Анотація. У статті досліджуються проблеми, пов'язані з визначенням соціальних та національних маркерів образу москаля, презентованих в українському народному анекдоті ХХ століття.

Анекдоти про москалів із огляду на лаконічну форму та особливості функціонування, як правило, є зразками гострого, іноді «чорного» гумору. Образ москаля перебуває в межах традиції: він маркований підкреслено негативно.

Спроби духовно протистояти тотальному винищенню, намагання зберегти національну та особисту гідність визначили активне побутування в ХХ ст. такої гілки народної словесності як анекдоти про москалів.

Ключові слова: фольклор ХХ століття, анекдот, москаль, соціальне, національне.

Summary. *This article deals with the problems related to the definition of social and national markers of the image of the Muscovite, presented in the Ukrainian folk anecdote of the twentieth century.*

Studying folk humorous culture reveals for a researcher the most characteristic features of the nation's outlook, its traditional stereotypes, and national mentality in general.

Researching traditional anecdote as one of the most productive and most popular genres of small form is actual point now.

The anecdotes about the Muscovites take a special role in the humorous folklore heritage. These works have shown remarkable resistance to historical, political, worldview shifts.

The purpose of the article is researching the image of the Muscovite in the Ukrainian folk anecdote of the twentieth century through the prism of social and national characteristics.

XX century is a special part of Ukrainian history. This is the time of the revolutions, wars, pressure of Soviet ideology in all spheres of human life, the time of oppression of national feelings, all-inclusive terror.

The anecdotes about the Muscovites from the point of view of their laconic form and their peculiarities of functioning are usually examples of critical humor and sometimes «black» one. The image of the Muscovite is within the limits of tradition: this image is negatively marked.

Attempts spiritually resisting to total extermination, attempts to preserve national and personal dignity have determined active existence in the twentieth century such branch of folk literature as

anecdotes about the Muscovites. Exactly they helped to preserve and transmit to the descendants their traditional spirit of freedom, they promoted to illustrate the stability of public, social, political and national positions, they helped to demonstrate common sense and optimistic worldview.

Our people have always been and are ready for communication, exchanging traditions, creative cooperation. However, our people rightly require respect for them, their culture, our people do not bear violence, superficiality, cunning, adaptability. The origins of the national attitude towards the Muscovite (who is clearly represented in a public anecdote) should be looked for in this national concept.

Key words: *folklore of the twentieth century, anecdote, a Muscovite, social, national point.*

Отримано: 8 серпня 2017 р.

УДК 81.161.2'373.2(477.43/44)

О. П. Оскирко

НОМІНАЦІЯ КРУП ТА СТРАВ ІЗ НИХ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Лексика на позначення їжі посідає важливе місце в структурі говорів української мови. В останній час зростає увага до цього сегмента діалектної мови [1; 2; 3; 4; 6; 9] через те, що лексико-тематична група на позначення їжі та напоїв активно вживана, тісно пов'язана з побутом і культурою українців, яскраво відображає їх повсякденне життя і є динамічною. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках не були предметом спеціального опису, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – проаналізувати способи номінації в лексико-семантичній групі назв круп та страв із них у східноподільських говірках, визначити найбільш продуктивні, з'ясувати особливості найменувань за структурою.

Джерелом дослідження стали власні польові записи, здійснені в говірках західних районів Черкащини, східних – Вінниччини, північно-західних – Кіровоградщини.

Значне місце в кухні господинь на Східному Поділлі займають страви, приготовлені із круп, для виробництва яких використовують зерно зернових культур, переважно злакових. З ячменю виробляють звичайні ячні крупи у вигляді подрібненого зерна ячменю без верхньої оболонки й перлові крупи (дорідні й дрібні) у вигляді добре відточених зерен. З вівса виробляють крупи трьох сортів – дорідні (неподрібнені), дрібні (подрібнені) й пластівці (розплющені зерна вівса). Гречані крупи виробляють двох видів – цілі (ядро) й дрібні (проділ). Рисові крупи бувають полірованими, шліфованими й подрібненими. Пшоняні крупи виробляють із проса. Вони бувають зі стертою оболонкою й подрібненими. Кукурудзяні крупи бувають трьох сортів: дрібні, середні й дорідні. Із пшениці виробляють манні й пшеничні крупи. Манні крупи являють собою дрібну крупку з ядра зерна, очищеного від оболонок [5].

Єдиної моделі утворення назв круп у східноподільських говірках немає: зафіксовано однослівні та аналітичні найменування. Позалінгвальний чинник сприяв утворенню в межах лексико-семантичної групи на позначення круп окремих мікрогруп за диференційними ознаками неподрібнене / подрібнене середнього помолу / дуже подрібнене. Інтегральною є загальнонародна лексема *крупна*, яка відома ще з праслов'янського періоду зі значенням крупно змелене зерно, збіжжя, крихта, кришечка (ЕСУМ, III, 110).

Неподрібненими для приготування страв господині використовують гречку, рис, пшеницю, пшоно, які номінують відповідними лексемами *гречка*, *рис*, *пше^нниц'а*, *пшоно*. Перших три назви метонімічного походження: назва рослини переноситься на її частину «рослина» → «зерно (плід) рослини». Лексема *пшоно*, як стверджують автори ЕСУМ, походить від праслов'янського субстантивованого дієприкметника *ръшенъ, що утворився від рьхати «товкти». Назва зумовлена тим, що для одержання пшоно необхідно обтовкти зерна проса (ЕСУМ, 4, 648). Якщо гречку, рис і пшоно господині використовують у щоденному вжитку, то неподрібнену пшеницю лише в обрядових стравах: *на ку^т'у т^реба варити т^л'ки пше^нниц'у / до^йго / шоб умл'ївала / перед цим обой^йазково замочуйу* (Жр).

Для позначення круп середнього помолу в досліджуваних говірках використовують однослівні номени *йач^л'інка*, *в'ї^с'анка*, *манка*, *пе^рло^ука*, фонетичні варіанти *йачи^л'інка*, *гойс'анка*, *ойс'анка* та атрибутивні словосполучення *йач^л'ін:а крупна*, *йашна крупна*, *пше^ннична крупна*, *ман:а крупна*, *пе^рлова крупна*. Очевидно, лексеми *йач^л'інка*, *в'ї^с'анка*, *йачи^л'інка*, *гойс'анка*, *ойс'анка*, *манка*, *пе^рло^ука* постали внаслідок універбації узгоджених атрибутивних словосполучень. Т. Тищенко зауважує, що для тематичних груп лексики з конкретним значенням у

східноподільському ареалі української мови таке явище є досить поширеним. Значну кількість універбів, які утворюються на базі аналітичної номінативної одиниці, що вживається в говірці паралельно із універбом, вона зафіксувала жіночого роду із формантом -к- [7, 326]. Проте ми не відзначили утворення універбів, утворених від неузгоджених атрибутивних словосполучень, що характерно для інших тематичних груп лексики у східноподільських говірках [там само].

Зафіксовані лексеми в досліджуваних говірках мають широку семантичну структуру. Наприклад, вивчаючи сільськогосподарську лексику подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі, Т. Тищенко в східноподільських говірках у семантичній структурі лексеми *йачм'інка* картографує такі значення 'ячмінна солома', 'ячмінна полова', 'ячмінна крупа', 'ячмінне борошно', 'ячмінна каша', 'поле з-під ячменю' [8, к. 131].

Зауважимо, що на позначення дуже подрібненої крупи переважно зафіксовано назву *с'ечка* / *с'ічка*, мотивовану дієсловом *сікти*, або аналітичні найменування з цією ж лексемою як основним компонентом та атрибутивом, утвореним від назви зерна: *гречана с'ечка*, *рисова с'ечка*, *йашна с'ечка*.

Окрему мікрогрупу у складі досліджуваної лексико-семантичної групи утворюють назви страв із крупами: це назви супів, назви каш та інших страв, одним із інгредієнтів яких є крупа.

Л. Артюх зауважує, що каша є однією з найдавніших і найпоширеніших слов'янських страв. На Україні каші виготовляли з пшона, гречки, ячменю, пшениці, вівса, кукурудзи, пізніше рису [1]. Архілексемою є загальнонародна лексема *каша* (СУМ, IV, 125). Більшість етимологів схиляються до думки, що номен *каша* праслов'янського походження від назви з давнього псл. *kō-sja 'побите, потовчене зерно' (ЕСУМ, II, 410).

На позначення каш із круп у досліджуваних говірках зафіксовано однослівні номени *гречка*, *йачм'інка*, *в'їс'анка*, *манка*, *йачм'інка*, *гоїс'анка*, *оїс'анка*, *перлоїка*. Всі вони в досліджуваних говірках полісемічні. Розвиток семантики названих лексем відбувався за подібними схемами: *гречка* – «назва рослини» → «назва плоду (зерна) рослини» → «назва крупи» → «назва каші із крупи», *в'їс'анка*, *гоїс'анка*, *оїс'анка*, *манка*, *йачм'інка*, *перлоїка* – «назва крупи» → «назва каші із крупи».

Осібню виокремлюються назви каш із кукурудзяної крупи, а точніше із кукурудзяного борошна. Назви, мотивованої головним інгредієнтом, ми не зафіксували жодної. Проте лексико-семантичну мікрогрупу утворюють репрезентанти сем 'густа каша', 'рідка каша'. Сему густа каша реалізують декілька лексем. Найбільший ареал утворює лексема *мамаліга* (Шм, Йс, Мч, Рз, Плн, Плс, Об, Окс, Крс, Дб, Крс, Клб, Клд) та її фонетико-граматичні варіанти *мамаліга* (Лк) та *мамалік* (Нс, Глм, Гл). Лексема *мамаліга* є запозиченням із молдавської та румунської мов і пов'язана з італійським *melicose* «кукурудза» (ЕСУМ, III, 376). Для номінації рідкої каші з кукурудзяного борошна мовці використовують прозоро мотивовану лексему *мастурка* (РБ), що, очевидно, походить від *мазати*, запозичення з російської мови *баланда* (Крт, Жр) (ЕСУМ, I, 124). Позначена впливом російської мови і лексема *болтушка* (Крт). Лексема *бурда*, якою в досліджуваних говірках позначають рідку кашу або несмачну будь-яку рідку страву, запозичена з татарської мови, очевидно, через російське посередництво, де позначала каламутний напій, суміш різних рідин (ЕСУМ, I, 299). Крім того, обидві семи реалізує інтегральна лексема *каша*.

Значна частина назв каш є атрибутивними словосполученнями, утвореними за моделлю «іменник *каша* + прикметник», де прикметник вказує на основний інгредієнт – рослину, з плоду якої приготовлена каша: *каша гречана* 'каша із гречки' (Лк, Мх, Тп, Плн, Тр, Клд), *каша оїс'ана* 'каша із вівсянки' (Мх, Жр, Уг, Чй, Клд), *каша ман:'а* 'молочна каша з манки' (Хр, Сч), *каша пше'нична* 'каша із пшениці' (Шм, Йс, Мч, Хм, Мх, Тп, Цб, Трг, Лщ, Уг, Чй, Сн, Сч, Пг, Лщ, Хр, Бт, Гр, Бг, Жр, Снх, Ск, Тр, Кл, Нд, СХ, Рс, Крт, Кбр, Плн, Тр, Окс, Дб, РБ, Клд), *каша пшо'на* 'каша із пшона' (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Цб, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сн, Сч, Пг, Лщ, Хр, Бт, Гр, Бг, Жр, Снх, Ск, Тр, Кл, Нд, СХ, Рс, Крт, Кбр, Плн, Окс, Дб, РБ, Клд), *каша рисова* 'каша із рису' (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Тп, Цб, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сн, Сч, Пг, Лщ, Хр, Бт, Гр, Бг, Жр, Снх, Ск, Тр, Кл, Нд, СХ, Рс, Крт, Кбр, Плн, Окс, Дб, РБ, Клб, Клд), *каша йачм'ін:'а* 'каша із ячменю' (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Тп, Цб, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сн, Сч, Пг, Лщ, Хр, Бт, Гр, Бг, Жр, Снх, Ск, Тр, Кл, Нд, СХ, Рс, Крт, Кбр, Плн, Окс, Дб, Крс, РБ, Клб, Клд).

Крім того, у лексико-семантичній мікрогрупі на позначення каш зафіксовано аналітичні номінації з основним компонентом *каша* та атрибутивами, які вказують на основу для приготування страви *молоко* / *вода*: *каша молочна* 'страва, приготовлена із молока та рисової крупи' (Мх, Жр, Лщ, Сч, Бт, Гр, Клб), *каша не'жирна* (Лк), *каша п'існа* (Шм, Жр, Сн, Лщ, Йс, Кнл, Клб) 'каша, зварена на воді і у якій відсутні м'ясні і молочні продукти', *каша з шкварками* 'каша з будь-яких круп, заправлена шкварками' (Дб).

Каші, зокрема гречана та манна, можуть бути основою для приготування інших страв. Лексеми на позначення таких страв є похідними від назви основного інгредієнта – назви крупи чи

каші, звареної з неї. Відзначено дериват лексеми *манка* – *ман:ик* на позначення страви, яка нагадує вареник, для виготовлення якого як тісто використано густу манну кашу. Від назви *гречка* зафіксовано похідні *гре^ччаники* ‘котлети із гречаної каші’ (Жр, Лщ, Мх, Уг, Гнн), *гре^ччаник* ‘виріб із гречаної крупи та шматочків м’яса, має форму котлети’ (Жр, Лщ, Сч), *гре^ччушки* ‘печиво із гречаної муки’ (Мх), *гре^ччанка* ‘страва з густо запареного гречаного борошна’ (Шм, Йс, Мч), ‘випечена з салом ковбаса з гречаного або кукурудзяного борошна’ (Цб) та аналітичне найменування *пир’їж^жки з гречкою* ‘печений виріб з прісного або дріжджового тіста, начинений гречаною кашею’ (Сч, Лщ, Хр).

Назви супів, одним із інгредієнтів яких є крупи, є переважно узгодженими атрибутивними словосполученнями, зокрема *суп пер^лловий* ‘суп із перловкою’ (Хм, Жр, Лщ, Хр, Сн, Сч, Тп, Рс, Гнн), *суп пше^нничний* ‘суп із пшеничною крупою’ (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Тп, Жр, Уг, Чй, Пн, Нд, Кл, Зл, Окс, Дб, Крс, Клд, Гнн), *суп пше^наний*, ‘суп із пшоном’ (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Жр, Снх, Сн, Сч, Тр, Рс, Зл, Дб, Окс, Крс, Клд, Об, Гнн), *суп рисовий* ‘суп із рисом’ (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Рс, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Бт, Гр, Уг, Чй, Пн, Окс, Зл, Клд, Дб, Крс, Глм, Плс, Об, Гнн), *суп яч^миний* ‘суп із ячмінною крупою’ (Шм, Тп, Йс, Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Рс, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Бт, Гр, Уг, Чй, Пн, Крт, Кбр, Клд, Об, Глм, Плс, Гнн), *суп гре^ччаний* (Шм, Йс, Мч, Цб, Хр, Вр, Снх, Ск, Уг, Чй, Пн, Бт, Гр, Крт, Кбр, Зл, Окс, Дб, Крс, Клд, Гнн), ~ *гри^ччаний* (Лк, Мх, Тп) ‘суп із гречкою’.

Проте в номінації каш і супів із тих самих круп відзначено відмінність. Для лексико-семантичної мікрогрупи на позначення каш характерним є вживання поряд із аналітичними однослівних найменувань, що постали внаслідок метонімічного перенесення в *їїс’анка*, *оїс’анка* ‘вівсяна крупа’ → *в’їїс’анка*, *оїс’анка* ‘каша, зварена з вівсяної крупи на молоці або воді’ (Гб, Уг, Сч, Сн, Лщ, Хр, Хр, Юр, Жр, Снх, Гл, Пл), *яч^мінка* ‘ячмінна крупа’ → *яч^мінка* ‘каша з ячмінної крупи’ (Юр), *пер^ллоїка* ‘перлова крупа’ → *пер^ллоїка* ‘каша з перлової крупи’ (Жр), *манка* ‘манна крупа’ → *манка* ‘каша на молоці з манної крупи’ (Жр, Лщ, Тп, Рз, Чй).

У лексико-семантичній мікрогрупі на позначення супу відзначено лише один універб *круп^ник* (Шм, Йс, Рс, Жр, Окс, Крс Мч, Лщ) ‘суп із крупою’: *суп / шо робили з крупи дер^ркої* (Лк) ← *суп круп^ланий* ‘суп із будь-якою крупою’. Лексема *круп^ник* у досліджуваних говірках полісемічна, вона реалізує ще значення ‘посудина для крупи’ (Плн). Якщо для номінації каш використовують і однослівні, і аналітичні найменування однаково активно, то серед назв супів із круп зафіксовано лише дві однослівні назви: полісем *кул’їш*, що позначає густий суп із пшона, заправлений салом (Крт, Плн, Тр, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клб, Гнн); картопляний суп (Рс, Тп, Цб, Лщ, Врх, Хр, Бт, Гб, Уг, Чй); суп без картоплі (Рз); обмішку, залиту окропом (Кбр); густий суп із пшона, заправлений шкварками (Дб), та лексему *лем’їшка* ‘страва з густо запареного борошна, засмажена салом, олією або маслом’ (Лк, Хм, Рз, Крт, Уг, Чй, Зр, Плс, Окс, Крс, Клб, Клд), ‘страва з гречаного борошна’ (Нс). Номінативне поле цієї лексеми розширюється, оскільки її мовці ще використовують на позначення каші з пшеничної муки з молока чи шкварками (Рз, Плн) та непорткої, вайлуватої людини (Дб).

Отже, зважаючи на реалемний план досліджуваної лексико-семантичної групи, в її складі виокремлюємо мікрогрупи на позначення неподрібнених круп, подрібнених середнього та мілко-го помолу, а також назви страв із цих круп, зокрема каш та рідких страв із використанням круп.

Єдиної моделі утворення назв круп немає. Репрезентанти цієї лексико-семантичної групи за структурою є однослівні та аналітичні найменування. Однослівні назви круп – це лексеми метонімічного походження, утворені за моделлю «назва рослини» → «зерно рослини», або універби, що утворилися з узгоджених словосполучень. Більшість назв страв із круп – узгоджені словосполучення, до складу яких входить головне слово – назва страви, наприклад, *каша*, *суп*, та атрибутив, похідний від назви крупи. Однослівні найменування страв із круп – деривати назв круп, утворені лексико-семантичним способом за моделлю «назва крупи» → «назва каші», або суфіксальним способом. Найбільше у говірках Східного Поділля зафіксовано назв страв із гречки, які є суфіксальними дериватами лексеми *гречка*. Значна частина назв страв із круп є запозиченими лексемами зі слов’янських і неслов’янських мов, зокрема із турецької (*плов*), татарської (*бурда*), румунської (*мамалига*), російської (*баланда*), через старослов’янську з грецької (*манна*), французької (*перловка*). Етимологію окремих назв установити не вдалося (*лем’їшка*, *кул’їш*). Значна частина однослівних назв круп та страв із круп полісемічні. Назви круп утворюють різноманітні словотвірні ланцюжки для номінації страв, приготовлених із них.

Список обстежених населених пунктів:

Шм. – Шамраївка, Йс. – Йосипівка, Мч. – Мечиславка, Лк. – Лукашівка, Хм. – Хомутиці, Тп. – Тополівка, Жр. – Журавка, Уг. – Угловата, Чй. – Чайківка, Пп. – Попудня, Нд. – Надлак, Окс. – Оксанино, Дб. – Добра, Гнн. – Ганнівка, Лщ. – Лішинівка, Рз. – Розсішки, Хр. – Христи-

нівка, Сч. – Сичівка, Сн. – Синиця, СХ. – Скалівські Хутори, Нд. – Надлак, Ів. – Іванівка, Юр. – Юрїївка, Снх. – Синюха, Ск. – Скаліва, Трг. – Торговиця, Рс. – Русалівка, Крт. – Крутогорб, Кбр. – Кобринове, Глм. – Гольма, Тр. – Тарасівка, Плс. – Плоске, Об. – Обжиле, Зл. – Заліське, Крс. – Красногірка, Клд. – Колодисте.

Список використаних джерел

1. Артюх Л. Повсякденна й святкова їжа та напої [Електронний ресурс] / Л. Артюх // Українська мінувшина. – Режим доступу: <http://etnography.national.org.ua/mynuvshyna/r06.html>
2. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Борис. – Чернівці, 2015. – 20 с.
3. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / М. О. Волошинова. – Луганськ, 2014. – 20 с.
4. Ганудель З. Народні страви і напої: лексика українських говорів Східної Словаччини / З. Ганудель. – Пряшів : Слов. пед. вид-во в Братиславі, 1987. – 212 с.
5. Крупи. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддніпрянського суміжжя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. «Українська мова» / В. П. Різник. – Львів, 2017. – 21 с.
7. Тищенко Т. М. Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу / Наукові записки вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство): зб. наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – Вип. 16. – С. 325–330.
8. Тищенко Т. М. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя (рукопис).
9. Турчин Є. Д. Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 347 с.

Джерела

1. СУМ – Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – 480 с.
2. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

Анотація. У статті розглянуто способи номінації назв круп та страв, приготовлених із них, у східноподільських говірках. Зауважено, що репрезентанти цієї лексико-семантичної групи за структурою є однослівні та аналітичні найменування. Однослівні назви круп – це лексеми метонімічного походження та універби. Значна частина назв страв із круп є запозиченими лексемами. Більшість назв страв із круп – узгоджені словосполучення, до складу яких входить головне слово – загальна назва страви та атрибутив, похідний від назви крупи. Однослівні назви круп та страв із круп полісемічні.

Ключові слова: назви круп, назви страв із круп, способи номінації, однослівні найменування, аналітичні найменування, східноподільські говірки.

Summary. This article represents groats names and meals cooked from them nomination methods used in Eastern Podillya dialects. As studied lexical-semantic group implies realm plan, it was divided into micro groups denoting whole grains, medium and small crushed grains and also names of meals cooked from them, porridge and liquid dishes including groats in particular.

It is defined that there is no a single model for groats names' formation. It is also observed that according to the structure representatives of this lexical-semantic group are one-word form and analytical denominations. One-word groats denominations are either lexemes of metonymic derivation formed according to the model «plant's name» → «grain's name» or univerbs derived from coherent expressions. Mostly the names of the dishes cooked from groats are coherent expressions where the main word is the name of the dish like, for example, porridge, soup and the attribute is the name of the groats. One-word denominations of meals cooked from groats are derivatives of groats' names formed by lexical-semantic method following the model «name of groats» → «name of porridge» or by means of suffixation. The most popular names of dishes cooked from buckwheat (in Ukrainian 'grechka') in dialects of Eastern Podillya are suffixal derivatives of lexeme 'grechka'. Mostly names of meals cooked from groats are lexemes taken from Slavonic and non-Slavonic languages, for example, Turkish ('plov'), Tatar ('burda'), Romanian ('mamalyha'), Russian ('balanda'), from Old Slavonic to Greek

(‘manna’), French (‘perlovka’) in particular. It was impossible to define etymology of some names. Significant part of one-word names of groats and dishes are polysemic. Names of groats form different chains for meals cooked from groats nomination.

Key words: *names of groats, names of meals cooked from groats, nomination methods, one-word denominations, analytical denomination, Eastern Podillya dialects.*

Отримано: 26 липня 2017 р.

УДК 811.161.1+81'42

Е. В. Палатовская

МНОГОКОМПОНЕНТНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СИНТАКСИСЕ ГОВОРЯЩЕГО (НА МАТЕРИАЛЕ УСТНОГО НАУЧНОГО ДИСКУРСА)

Многокомпонентные сложные предложения (МСП), начиная с середины XX века, вызывают постоянный интерес у лингвистов: это нашло свое отражение в многочисленных исследованиях, в которых собран большой языковой материал, осуществлена его систематизация, выдвинут и обоснован подход к МСП как синтаксическим конструкциям высшего порядка по сравнению с бинарными сложными предложениями, создана типология данных конструкций (см. раб. И.А. Василенко, В.А. Шитова, В.В. Казмина, Г.Ф. Калашниковой, К.Ф. Шульжука и многие др.). МСП изучалось и продолжает изучаться исследователями в разных аспектах: с точки зрения структуры и семантики (структурно-семантический аспект), с точки зрения динамической (коммуникативный аспект), с точки зрения стилистики и функционирования в текстах разных стилей и жанров (функционально-стилистический аспект). В последние десятилетия большое развитие получили исследования, изучающие языковые единицы различных уровней в научной парадигме когнитивной лингвистики. Представляется интересным рассмотреть в этом аспекте МСП с учетом позиции говорящего, продуцирующего спонтанное научное сообщение в режиме онлайн.

Целью данного исследования является анализ синтаксической организации МСП в устном научном дискурсе в когнитивно-дискурсивном аспекте.

Материалом для исследования послужили видеозаписи 20 мини-лекций ведущих лингвистов на актуальные темы современного языкознания, представленные на разных сайтах в Интернете, которые, насколько нам известно, еще не были предметом специального изучения. Общий объем звучащей речи составил более четырех часов (средняя продолжительность каждой мини-лекции – 12–15 минут). Исследуемый материал – это расшифровки устных научных сообщений, произнесенных без опоры на письменный текст.

Исследование языкового материала показало, что самой частотной синтаксической единицей в устных мини-лекциях являются МСП различной структурной организации. Это обусловлено, по нашему мнению, следующими причинами: 1) предшествующим профессиональным опытом и высокой языковой компетентностью говорящего – учёного и опытного оратора, позволяющие свободно оперировать обширной и сложной информацией в сфере научно-профессиональной коммуникации; 2) процессом спонтанной сериализации сложной мысли во внешнее высказывание, когда говорящий стремится максимально точно и однозначно передать типизированные мышлением отношения между объектами, явлениями и ситуациями действительности посредством той или иной синтаксической связи, объединяющей предикативные единицы (ПЕ) в единое целое; 3) творческим характером языковой деятельности, во многом обусловленной потенциальными возможностями синтаксиса создавать максимально усложненные структуры.

В процессе спонтанного порождения высказывания конструктивные элементы МСП объединяются в блоки в соответствии с замыслом и коммуникативными задачами говорящего, а в случаях неожиданного изменения им синтаксической перспективы высказывания могут подвергаться перегруппировке, уточнению, компрессии и обрывам сегментов текста, что приводит к возникновению аструктурированных конструкций, характерных для устной спонтанной речи в целом. Таким образом, МСП, представленные в устном модуле научной коммуникации, можно разделить на две группы: 1) МСП, соответствующие структурным схемам кодифицированного литературного языка (КЛЯ); 2) МСП, в той или иной степени окказиональные для письменной научной речи, появление которых обусловлено различными факторами спонтанности их порождения.

Большая часть МСП в тексте устных мини-лекций соответствует моделям КЛЯ. Для данного жанра научно-профессиональной коммуникации характерны прежде всего МСП со сложнопод-

чиненной структурной основой, организованные по моделям однородного (пример 1) и последовательного подчинения компонентов (примеры 2), а также контаминации этих типов синтаксических связей в пределах одного предложения (примеры 3):

1) *Мы видим/ что/ с одной стороны/ происходит экспансия письменной речи/ с другой стороны/ эта письменная речь меняется и по сути становится устной//* [3].

2) *Причиной было то/ что вместо кода американцы использовали язык индейцев племени навахо/ которые были призваны на военную службу и переводили с английского на навахо при передаче сигнала и с навахо на английский при приеме сигнала//* [7].

3) *Нам становятся доступны подсказки/ которые позволяют нам понять/ как формировалось речевое задание/ что именно не устраивает говорящего в момент осознания ошибки//* [5].

Данные МСП с синтаксической связью подчинения на первом уровне членения, а особенно многочлены, в которых этот вид связи может по-разному комбинироваться, наилучшим образом приспособлены для передачи сложных смыслов: ведения полемики с оппонентами, выражения предположений и утверждения истин, установления причинно-следственных связей между ситуациями и явлениями и т.д. Они широко используются в научном, прежде всего письменном, языке и, как показал анализ материала, весьма частотны и в устной научной коммуникации.

Несмотря на синтаксическую сложность, для МСП с однородным и последовательным подчинением компонентов характерна смысловая ясность выражения: «цепочечное» или «веерное» нанизывание ПЕ постепенно и последовательно передает языковыми средствами осознанные мышлением объективные иерархические отношения между ситуациями и явлениями. Причем в главной ПЕ, расположенной в инициальной позиции, обычно содержится модусный предикат, определяющий отношение говорящего к сообщаемой информации, а стабильное семантическое ядро, содержащее глубинный смысл высказывания, состоит из цепочки пропозиций, представленных в виде последовательно развертываемых ПЕ (в случае последовательного подчинения) или блока однородно соподчиненных придаточных (при однородном соподчинении компонентов). Такие МСП характеризуются четкой, иерархически организованной структурой, удобной для спонтанного порождения высказывания: главная ПЕ обычно находится в препозиции по отношению к придаточным, в случае же контаминации последовательного подчинения и однородного соподчинения однородные ПЕ образуют смысловой блок, что способствует снятию глубины многокомпонентной структуры. Это облегчает его восприятие, позволяет достаточно легко установить иерархию смысловых отношений, выражаемых в предложении. Кроме того, снятие глубины и объема конструкции происходит за счет преимущественного использования «прозрачных» в семантическом плане синтаксических отношений между компонентами (изъяснительных, определительных, причинных, целевых и т.д.), которые поддерживаются доминантными средствами связи – союзами и союзными словами (*что, то...что, потому что, чтобы, который, когда, как* и др.).

Обычно такие предложения состоят из трех или четырех ПЕ, однако встречаются и более протяженные многочлены:

Но вместе с тем очень важно то/ как люди сидят/ как они стоят/, смотрят как друг на друга/ подходят ли они близко друг к другу или находятся/ говорят на расстоянии/ что означает на относительно большом расстоянии/ касаются ли они друг друга/ отворачиваются ли/ смотрят в сторону или не смотрят в сторону// [2].

Данное МСП состоит из шести ПЕ, для облегчения его восприятия «на слух» используется целый комплекс языковых средств: Т-местоимение в главной части сигнализирует о последующем блоке придаточных предложений, которые характеризуются *однородностью состава, одинаковым порядком слов* и наличием *повторов* местоимений-подлежащих и союзных скреп.

По нашим наблюдениям, использование синтаксических и лексических повторов – важнейшая закономерность синтаксической организации МСП всех типов, характерных для устного научного дискурса. Так, например, в анализируемом материале достаточно частотны предложения, представляющие собой на первом уровне членения многокомпонентный открытый ряд ПЕ с бессоюзной или сочетанием бессоюзной и сочинительной связей, оформляющих соединительно-перечислительные отношения между компонентами. Такие конструкции обычно построены по модели *синтаксического параллелизма*, усиленного разнообразными *лексическими повторами*. Следует отметить, что количество МСП, представляющих собой открытый перечислительный ряд ПЕ в «чистом» виде, в текстах мини-лекций минимально (пример 1); как правило, подобные многочлены осложнены предикациями с пояснительной и уточняющей семантикой, которые вводятся в текст как сопутствующие замечания в виде вставных конструкции или же при помощи подчинительной связи (пример 2):

1) *Такой речью пользовался иногда Цицерон/ такой речью пользовался Сенека/ и такая речь обычно основывается на фигуре убавления//* [9].

2) *Почему так? // Потому что **внимание** / во-первых / никогда не существует как отдельный процесс / оно встроено либо в процесс восприятия / когда мы лучше что-то ухитряемся разглядеть или что-то замечаем / а чего-то не замечаем / оно встроено в процесс мышления / когда мы концентрируемся на решении определенной задачи / отвлекаясь от всего / что нам мешает ее решать / и оно / соответственно / не имеет собственного продукта // [8].*

В художественной речи стилистическая фигура синтаксического параллелизма усиливает эмоционально-экспрессивный потенциал предложения на уровне структурной организации. При спонтанном порождении высказывания в научном дискурсе построение каждой последующей ПЕ по «образу и подобию» предыдущей в составе МСП выполняет сразу две коммуникативные установки говорящего: с одной стороны, экономит его когнитивные усилия – ему не надо думать о последующей структурной единице, в которую он облакает необходимое содержание, а с другой – синтаксический параллелизм в сочетании с лексическими повторами облегчает восприятие сказанного, и таким образом реализуется интенция лектора на понимание сообщения адресатом. Кроме того, это позволяет избежать хезитационных пауз и обеспечить плавность звучащей речи. Лексические повторы в этом случае играют роль своеобразных скреп предикаций в сложном предложении, привлекая внимание слушающего к каждой новой порции информации и облегчая тем самым восприятие смысла произносимого.

Таким образом, разнообразные повторы, которые представляются избыточными в письменном научном языке, в устной речи необходимы говорящему по следующим причинам: 1) повтор используется автором сообщения для того, чтобы удержать в памяти уже сказанное и иметь время на обдумывание следующей порции подаваемой информации; 2) повтор способствует плавности речи и позволяет избежать хезитационных пауз; 3) повтор является действенным средством облегчения восприятия сложной информации адресатом сообщения.

Следующей особенностью синтаксической организации МСП в устном модуле научной коммуникации является обилие ПЕ пояснительного и уточняющего характера, которые вводятся в дискурс различными способами. По ходу спонтанного продуцирования речи у говорящего часто возникает потребность пояснить сказанное или передать необходимую информацию другими словами. Чаще всего пояснительные отношения в составе МСП оформляются сочинительным союзом *то есть*. Пояснительный союз *то есть* указывает «на тождество, равнозначность соотнесенных ситуаций» [6, 630] и является связующим звеном в распределении информации между предшествующими и последующими частями предложения. Причем для грамматической организации таких предложений характерно то, что последующие части, как правило, имеют тенденцию к значительному предикативному усложнению, образуя в результате отдельный структурно-семантический блок. Это связано с ассоциативным характером протекания мысли, когда у говорящего по ходу порождения высказывания возникают новые идеи, как наилучшим способом представить излагаемый материал:

Вообще / хотелось бы узнать / бывают ли на самом деле более простые или более сложные языки в отвлечении от того / как их пишут и кто их учит / то есть / условно говоря / если бы на нашу планету прилетел марсианин / которому надо было бы выучить какие-то разные языки в их устной форме / поскольку это первичная форма языка / то было ли бы ему сложнее учить финский / или сербский / или китайский / или хинди // [4].

Такие конструкции обычно не имеют аналогов в письменном научном языке. Соединению этих достаточно протяженных конструкций в единое целое способствуют лексические повторы, использование соотносительных местоимений, дублирование референциальных форм подлежащего, а также активное использование *дискурсивных слов*.

Дискурсивы (*вернее, точнее, скажем, так сказать, вот, вообще, казалось бы* и т. д.) являются лексическими маркерами автоскрининга говорящего. Они наглядно демонстрируют творческий потенциал синтаксиса, его потенциальную способность к бесконечному усложнению синтаксических структур, и позволяют исследователю проследить параллельно протекающие процессы обдумывания и сериализации высказывания во внешнюю речь. При передаче сложного содержания говорящему приходится держать в оперативной памяти большое количество информации, поэтому, когда нагрузка на когнитивный аппарат является особенно большой и необходимо время на обдумывание, в речи появляются дискурсивные слова, не позволяющие многочленной синтаксической конструкции расчлениваться на отдельные предложения:

Вот / казалось бы / очевидная вещь / да / мы все знаем / что наша речевая продукция / так сказать / состоит из предложений / но выясняется, что предложения хорошо разделены в письменном тексте / там есть точки / другие пунктуационные знаки / которые помечают его границы [1].

К группе МСП, окказиональных для письменного языка, относятся предложения, которые появляются в спонтанном дискурсе вследствие неожиданного изменения говорящим синтакси-

ческой перспективы высказывания. В этих случаях наблюдаются так называемые конструкции добавления, которые представляют собой своеобразный вариант автокоррекции: в процессе необратимости спонтанного говорения говорящий предполагает, что недостаточно раскрыл свой замысел, поэтому использует развернутые уточнения, объяснения в виде «добавочных» ПЕ. Такие ПЕ могут занимать интерпозицию в структуре основной модели предложения (пример 1) или же находиться в постпозиции по отношению к уже законченному предложению (пример 2):

1) Ну/ получается/ что такой синтаксис/ это современный как раз синтаксис/ мы сейчас его переживаем/ сейчас он моден/ получается/ что он демонстрирует при прочих равных/ как фон/ демонстрирует наше состояние некоторой неуверенности/ сомнений/ то есть он передает поневоле сложность бытия изменчивость современного мира [9].

2) Ну, правда, от письменности осталось мало/ но по крайней мере/ потому что мы стучим по клавишам/ и вдруг что-то возникает на экране [3].

Подготовленный слушатель, как правило, воспринимает такие конструкции достаточно легко – ведь конкретизация, уточнение сказанного по ходу изложения материала помогают ему следовать за логикой мысли говорящего и облегчают понимание услышанного.

К сожалению, формат статьи не позволяет детально рассмотреть все особенности синтаксической организации МСП в устном научном дискурсе, поэтому мы остановились на наиболее типичных случаях устно-речевого синтаксиса полипредикативных предложений. Перспективой дальнейших исследований является изучение синтаксиса устного научного монолога с позиций его восприятия и понимания профессионально ориентированной аудиторией, состоящей как из филологов-носителей языка, так и из иностранных лингвистов, изучающих русский язык.

Список использованной литературы

1. Кибрик А.А. Дискурс [Электронный ресурс] / А.А. Кибрик. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/3646>.
2. Крейдлин Г.Е. Телесное поведение людей [Электронный ресурс] / Г.Е. Крейдлин. – Режим доступа: <http://www.lingling.ru/video/video.php>.
3. Кронгауз М.А. Язык в Интернете [Электронный ресурс] / М.А. Кронгауз. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/8674>.
4. Пиперски А. Языковая сложность [Электронный ресурс] / А.Пиперски. – Режим доступа: <https://postnauka.ru/video/54750>.
5. Подлеская В.И. Сбои в спонтанной речи [Электронный ресурс] / В.И. Подлеская. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/23892>.
6. Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
7. Тестелец Я. Языковые универсалии [Электронный ресурс] / Я.Тестелец. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/44745>.
8. Фаликман М.В. Виды и свойства внимания [Электронный ресурс] / М.В. Фаликман. – Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/46933>.
9. Хазагеров Г.Г. Риторические фигуры и синтаксические стратегии [Электронный ресурс] / Г.Г. Хазагеров. – Режим доступа: www.khazagerov.com.

Анотація. У статті досліджено синтаксис багатокomпонентних складних речень (БСР), які характерні для усного спонтанного наукового дискурсу. Матеріалом для дослідження було обрано міні-лекції з актуальних проблем мовознавства, представлені в Інтернеті в режимі онлайн. Аналіз БСР проводився з урахуванням синтаксичної перспективи мовця. На конкретному мовленнєвому матеріалі встановлено, що БСР є найбільш уживаною синтаксичною одиницею усного наукового дискурсу; воно має типові усно-мовленнєві особливості структурної організації, зумовлені поєднанням когнітивної й мовленнєвої діяльності мовця у процесі спонтанного породження висловлювання.

Ключові слова: багатокomпонентне складне речення, усний спонтанний науковий дискурс, мовець, міні-лекція, синтаксис, серіалізація.

Summary. Introduction. The article is based on the study of the syntax of spontaneous oral scientific discourse of the mini lectures in linguistics available online, in particular, the syntax of such syntactic unit as multicomponent complex sentences. Multicomponent complex sentences that actively function in the syntax of oral scientific discourse are considered in the paradigm of cognitive linguistics taking into account the syntactic perspective of a speaker spontaneously producing a scientific message.

Purpose. The aim of this study is the analysis of the syntactic structure of multicomponent complex sentences into a new genre of scientific discourse – a virtual mini-lectures – in terms of its cognitive and discursive organization and functioning features in the online mode.

Results. On a specific speech material it is demonstrated in the article that multicomponent complex sentences are the most commonly used syntactic unit of oral scientific discourse, which has typical speech-language features of a structural organization due to the combination of cognitive and speech activity of a speaker in the process of spontaneous generation of expression. Thus, multicomponent complex sentences presented in the oral mode of scientific communication can be divided into two groups: 1) sentences corresponding to the structural schemes of the codified literary language; 2) sentences, to some extent occasional for written scientific speech, the appearance of which is due to various factors of spontaneity of their generation.

Conclusion. Studying of the scientific professional discourse in the online mode has a theoretical significance to explain the mechanisms of text generation in its natural, original form and a practical orientation to ensure successful communication in the classroom. The prospect of further research is the study of the syntax of an oral scientific monologue from the position of a professionally oriented listener – both native speakers and foreign linguists who study Russian language.

Key words: *multi-component complex sentences, spontaneous oral scientific discourse, mini-lecture, syntax, speaker, serialization.*

Отримано: 18 липня 2017 р.

УДК 811.163.1:821.161.2-1

В. А. Папіш

СВІТЛОТВІР МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

З відродженням духовності повертаються в Україну табуйовані колишнім режимом імена. Серед них – і митрополит Іларіон (Іван Огієнко) (1882–1972), відомий як учений, педагог і політик, але не осмислений як поет. Його релігійна поезія у реаліях сьогодення не тільки відроджує свою життєздатність, але й дістає шанс нового, сучасного прочитання. Зокрема, за допомогою мовних категорій можна експлікувати несвідому сферу відчуттів автора.

Кожен твір має психологічну таємницю, розгадати яку буває непросто. Церковна література в цьому плані важко піддається аналізу через канонічність образів і сюжетів, а тому науковці апелюють до художніх текстів, де наявні авторські рецепції біблійних історій. Легенду про Каїна та Авеля у зарубіжній літературі творчо інтерпретували С.Колрідж, Дж.Г. Байрон, В.Гюго, Ш.Бодлер; в українській – О.Стороженко, О.Кобилянська, І.Франко, М.Хвильовий, Т.Осьмачка, І.Багряний, В. Сосюра, О. Забужко. Велика кількість творів однієї тематики призвела до найрізноманітніших варіацій класичної теми, а Каїн та Абель аж занадто далеко відійшли від своїх біблійних прототипів. У науковому просторі це пояснюють світоглядними орієнтирами, філософськими переконаннями чи естетичними критеріями, які в кожного митця свої. Ми ж хочемо додати до цього ще один дослідницький науковий вектор – психологічний. Інколи митця приваблює те, чого він сам не може усвідомити і пояснити; Н.Зборовська назвала б це «божественним безумством». Художня творчість – це унікальний психологічний феномен, який базується на підсвідомості, активізується натхненням, а кінцевої форми набуває під впливом таланту. Так формується нова уявна реальність, яка у свою чергу сприймається й оцінюється читачем. Тому й автор, і читач є теж категоріями художньої системи.

Цікавість до несвідомих психічних процесів започатковано ще у працях З.Фрейда, В.Гумбольдта, К.Юнга, О.Потебні, І.Франка, молодограматиків. Психолінгвістичні дослідження не припиняються й сьогодні, що свідчить про **актуальність** порушеної проблеми. На матеріалі мови творів митрополита Іларіона такий аналіз не проводився, тому наша стаття має **новизну**. Для свого дослідження ми обрали його філософську містерію «Каїн та Абель» (1944–1957), що є творчою поетичною версією біблійних мотивів і написаний за канонами релігійної драми. **Метою** статті є психоаналітичне та психолінгвістичне прочитання вказаного художнього твору. Основні завдання зводяться до аналізу й характеристики власне лінгвістичних фактів, що підтверджують ознаки «світлого» та «активного» тексту (за Беянінім), і встановлення певних релевантних зв'язків між художньою мовою та психологією і світоглядом автора.

Митрополит Іларіон не випадково звернувся до релігійної поезії. Він служив Богу не тільки в сані священника, але й у ролі науковця. Так, його переклад Священного Писання українською вважається одним з найкращих. Мабуть, звідси і бере початок захоплення біблійними образами. Разом з тим, звернення до теми втраченого раю можна розцінювати і як творчий стан душі людини, що опинилася у вимушеній еміграції. Відчуження від материнської землі сублімувалися

у майстерне змалювання глибокої душевної кризи вигнаних з раю персонажів. Але як пояснити звернення саме до теми братовбивства? Дослідниця В.Захарчук припускає, що повинен існувати певний імпульс, який змушує письменника це зробити. Автор, на її думку, керується при цьому або невдоволеним бажанням і, втілюючи свій задум у творі, сублімує цю енергію, або ж інтерпретація образу Каїна і братерського гріха (чи убивства взагалі) мусить викликати у письменника низку душевних переживань, дуже близьких до реальних [2, 10]. Разом з тим, у своїй містерії поет дещо відходить від канонічної версії, зміщуючи акценти у бік виправдання важкого гріха. Розширено також змістове тло, і на першому місці – не Каїн, а система взаємостосунків перших земних людей з ідеальним Божим світом. Потрактуюється це через змалювання ситуації, в якій опинилися Адам і Єва зі своїми синами після вигнання з раю. Кожен персонаж по-різному оцінює своє становище. Адам проявляє смирення і каяття; Єва замовчує невдоволення рішенням Всевишнього; Авель бачить рай і на землі. Найважче – Каїну. Він не тільки сердиться на Бога за вигнання із раю, але й випадково вбиває брата. Щире каяття і готовність прийняти справедливую кару пом'якшує скоєний гріх. По суті, за Огієнком, постраждали обидва брати. Однак, попри фізичну загибель, смерть Авеля сприймається не так трагічно: перед лицем вічності він залишається живим; у раю його чекає вічне життя і Божа любов. А Каїн через свою гординю і скоєний гріх остаточно позбувся Божої підтримки. Пізніше прозріння не рятує його від вічних мук.

За класифікацією В.Беляніна [1], розглядуваний нами текст можна вважати «світлим», хоч як це не парадоксально для містерії з трагічним сюжетом. Серед важливих характеристик таких творів – р е л і г і й н а т е м а, яка кожним автором розв'язується по-своєму. Літературною практикою узвичаєна практика звернення в одному творі до одного біблійного сюжету. А митрополит Іларіон поєднав в одній часовій площині два мотиви – втрачений рай і братовбивство. Спогади про рай об'єднують усіх персонажів. Боже царство стає для них не тільки минулим, але і майбутнім, яке вони отримують як винагороду за смирення і каяття: «спасенним *Рай* вернеться знову» [4, 218]. Господарем раю, ідеалом, вищою красою, хранителем справедливого світу є Бог. Багатою є палітра найменувань для нього: *Бог, Творець, Милостивий, Господь, Всевишній, Батько рідний, Батько Многоокий, Батенько Милостивий Господь, Єгови, Господь Саваот: Правдивий Бог, як Батько рідний* [4, 233]; *Господь створив у Світ Людину; не кине Бог тебе в надіях* [4, 233]; *Господь дав людям вільну волю* [4, 235]; *Верни, Милостивий, нас знову до Раю* [4, 247]; *Господь Саваот возсідає на троні* [4, 252]. Художнє втілення образу Бога подекуди залишається в земній реальності, де Бог володіє відповідними фізичними і моральними людськими характеристиками: *Господь давав свої закони* [4, 208]; *І відчиняє Двері Раю / Мені Бог власною рукою...* [4, 215]; *Бог гостив свого творіння* [4, 206]; *Бог мав тоді людей лиш пару* [4, 210]; *Отець на сторожі* [4, 207]. Моральне облагородження людей під впливом Вищої Сили маніфестують контексти: *Душа ... все за Богом* [4, с.206]; *тихо Бог являвся Духом* [4, 208]; *скрізь... я чую Бога* [4, 214]; *не відібрав Господь нам Раю* [4, 211]. Категоризація сакрального вербалізується також у часових та просторових реаліях: *Божої весни* [4, с.206]; *Божий Гай* [4, 207]; *шумлять про Господа потоки* [4, 214]; *Небесний Божий Сад* [4, 209]; *до Божої палати* [4, 213]; *то Бог в Раю* [4, 207]; *явився Бог посеред Раю* [3, 209]. Мовний автоматизм, втілений у традиційних релігійних висловах (*Божа кара* [4, 213]; *Божа сила* [4, 225], *Господнє творіння* [4, 207], *Ласка Господня* [4, 216]; *дух Всевишнього* [4, 214], *Зо мною Бог* [4, 231], *Сила Господня* [4, 241]; *Закони Божі* [4, 243]), органічно доповнюється авторськими поетизмами: *Божий твір* [4, 213]; *Божий зір* [4, 213]; *Ласка Батенька* [4, 217]; *Господній Голос* [4,225]; *Господня Десниця* [4, 225]; *комашка Господня* [4, 207]; *Господня мова* [4, 225]; *Господній Закон* [4,225]; *честь Господню* [4, 243].

Співпричетність до трансцендентного об'єктивується і через священне місце, репрезентоване міфотопонімом р а й. Можемо простежити зовнішній і внутрішній рай. Зовнішній нагадує сад, обмежений в просторі: *у брамі Раю* [4, с.205], *до Раю* [4, 205]; *світить Рай* [4, 206]; *в Раю стеріг Дерева Божі* [4, 217]; [Єва] *бриніла радісно по Раю* [4, 217]; *Люблю ходити по-під Раєм* [4, 210]; *і нам закрились Двері Раю* [4, 210]; *не відібрав Господь нам Раю* [4, 211]; *Рай зелений* [4, 217]; *Рай той солодкий* [4,218]; *Двері Раю* [4, 216]. Внутрішній рай – це хвилюючі думки про ідеальний Божий світ: *Рай Господній* [4, 219]; *О Раю тихий, незабутній* [4, 205]; *В душі все пахне тихим Раєм* [4, 206]; *Рай щасливий* [4, 207]; *надзоряний Рай* [4, 207]; *О Раю милий, тихий Раю* [4, 217]. Посилують експресивно-сміслові навантаження перифрази на позначення раю: *Небесний Край* [4, 221]; *Оселя Небесна* [4, 218]; *Небесний Божий Сад* [4, 209]. Іманентні вияви категорії священності передаються також через знаки райського простору: *Райські спомини* [4, 206]; *Пісня Райська голосна* [4, 206]; *Райські рожі* [4, 206]; *на ті солодкі Райські ріки* [4, 219]; *перед Райською брамою* [4, 205], *по Райській всій долині* [4, 208]; *перед Райською Брамою* [4, 218]; / *І мріяти про райські дива* [4, 210].

Певний психологічний та естетичний вплив мають назви процесів релігійної практики: *зводити руки молитовно* [4, 205]; *любовні Жертви ті Отцеві* [4, 219]; ... *Піснопіння лили Творцеві*

[4, 208]; *і шле Творцеві Піснопіння* [4, 215]; *і гімни Богу я сплітаю* [4, 215]; *Душа так просить ся молитись* [4, 215]; *Авель в душевному захваті руки підносить до Неба* [4, 226]; *і в молитовному екстазі Адам до Неба ..руки простягає* [4, 227]; *Авель ... застиг в поклоні* [4, 227]; *щиросердні Моління; Душі Піснопіння; щирі Благання; душевні зітхання; теплі Моління* [4, 229]; *серце плакало в молитві* [4, 230]; *молімо ж гаряче Єгову* [4, 235]; *молімось палко Господеві* [4, 243]; *[Авель]руки підносить до Неба* [4, 251]. Найбільш значущим ритуальним дійством для віруючих є молитва, через яке відбувається духовне єднання з Абсолютом. Персонажі аналізованої містерії вдаються до різних видів молитов: молитви-подяки, молитви-претензії, молитви-прохання. Найщиріше молитесь Авель, дякуючи Всевишньому за його милість. Анафора з лексемою «молитва» не тільки творить своєрідну релігійну ауру, але й відсилає до світоглядних позицій слов'ян. До прикладу:

Молитва вздоровлює серце зболіле,
Молитва бадьорить нам духа,
Молитва підсилює тіло несміле,
Молитва душевна та скруха!..

Молитва приносить нам радість небесну,
Молитва успокоює душі,
Молитва дорогу показує чесну
 На водах грізних і на суші!

Молитва – як роси на квітах розкішних,
 Напоює душу та тіло,
Молитва – цілющий це лік для невтішних,
 Коли на душі наболіло [4, 250].

Християнська модель світоустрою пов'язана також зі світлом. «Світло є Бог», – стверджується у Новому Завіті. Наповнена світлом і художня реальність І.Огієнка. Лексика на позначення світла і блиску найчастіше фігурує в образах сонця, місяця, проміння, зірок, свічки: *У сьйві сонця золотого* [4, 205]; *тепліше сяло Проміння* [4, 205]; *мов небом Сонечко гуляє, / І сипле скрізь ясне Проміння...*[4, 206]; *виспалось Сонце ..., веселе, ясне..., Проміннями будить землицю* [4, 207]; *огнем горіли анемони* [4, 208]; *сипалось Проміння* [4, 209]; *й сміялось Сонечко над нами/Й лило дощем на Рай Проміння...*[4, 218]; *гаряче Проміння* [4, 226]; *заходить Сонце золоте* [4, 210]; *люблю... в проміннях соняшних блукати* [4, 213]; *Рай мерехтить у гарячих веселих проміннях* [4, 226]; *скрізь повно сьйва і в Імлі не відібрав Господь нам Раю* [4, 211]; *Та ж Ласка Божа сяє всюди, / І світить Сонце й серед ночі* [4, 213]; *з сонечком граються хмари* [4, 231]; *Рай ...горить в проміннях сонця* [4, 247]; *як світять в нічку тихі Зорі* [4, 206]; *... ясна Зірниця* [4, 217]; *Святому ж світяться повсюду / Ясним промінням Зорі Божі* [4, 212]; *тихі Зорі* [4, 207]; *Зорі загораються, мов ті свічки* [4, 227]; *повсюду в сьйві все кохане* [4, 212]; *тихі Зорі* [4, 214]; *місяць мрійний* [4, 214]; *Хай в тебе в серці сяють зорі* [4, 222]; *Зірниця Рання* [4, 235]; *Райські небесні свічки* [4,252]; *пахуча свічка Богу* [4,255]. Зі світлом і сьйвом асоціюються й абстрактні поняття – віри, щастя, душі, буденності: *Щастя ясного; Нехай же, як сонце, горить твоя Віра* [4, 230]; *окраситься в пурпур буденичина сіра* [4, 230]; *Віра ясна* [4, 231]; *Глаголи ясні та погожі* [4, 226]; *ясне Господнє диво* [4, 231]; *І все ясне такій Людині* [4, 232]; *Мигтить душа мені промінна* [4, 233]; *Огонь Святого Бога* [4, 238]; *Йому сміються й серед ночі/Проміння сонячні погожі* [4, 249]. Зі світлом – сонячним чи місячним – порівнюється й духовний аспект людини та її піднесений настрій: *в тобі ясніш світили Зорі* [4, 206]; *в серце Промінем побідним/Лилась ріка спокою* [3, 209]; *зоряний Адам* [4,205], *То Єва Зіркою ясною, / бриніла радісно по Раю* [4, 207]; *душа в Людининемов за Сонечком, тужна* [4, 206]; *...в душі нам грають Зорі* [4, 213]; *Адам аж світиться в промінні* [4, 227]; *іскорка Божа; ясні сподівання* [4, 254]. Блиск і світло можуть бути в тексті й портретною характеристикою персонажа (*ближчать йому очі блакитні* [4, 206]) чи пейзажною деталлю (*перлиться ...Гай* [4, 207]).

Однією з ознак «світлих» текстів В.Белянін назвав благоговіння автора перед природою [1, 122]. В Огієнка природа любовно змальована насамперед мовою квітів, де є *сніжнопінні лелії* [4, 207]; *повно всюди квіття* [4, 215]; *пахучі надзоряні рожі* [4, 226]. Цвіт, квіти присутні як у змальованому ним просторі (*усе цвіте, як Рай, довкола* [4, 211]; *цвітучий лан* [4, 211]); так і в ритуальних діях небожителів (*...Ангол ...стоїть із квітками пахучими...* [4, 215]; *...обертає в квіти всі людські благання* [4, 216]; *АнголСплітає віночки препишні* [4, 216]). Системою знакових краєвидів та природних утворень підсилюється піднесений щиросердний стан персонажів: *[Авель:] В душі моїй цвіте лелія, / А в серці пахнуть вонні рожі* [4, 219]; *[Адам] Хіба не Рай цвіте на луках!* [4, 224]. Природа в містерії є естетичним критерієм Божого ідеалу, джерелом хвилюючої емоційності: *Яка велична ця Природа* [4, 214]; *птаство Боже* [4, 215]; *дзвінки пото-*

ки ...по Божих горах; верхи високі [4, 221]; Яка краса кругом в Природі/Прекрасен кожен Божий твір! [4, 213]; Усе святе ... прекрасне, Усе Господне – то Краса [4, 214]; Шумлять про Господа потоки, / Псалми співають джерела [4, 214]; Хто душу й серце дав природі/ й провадить з нею тиху мову, / Той з Богом завсігди у згоді... [4, 214–215]; Я чую Бога і в Природі [4, 233]. Замилування земною красою вкладено навіть в уста Диявола: *І що вам Рай забився в душу, / Коли Краса ось у просторі! / Та ж гляньте скрізь на воду й сушу, / На всі ці дива неозорі* [4, 222].

Важливим сюжетоутворювальним чинником є зображений у тексті час. У містерії «Каїн і Авель» майже всі події відбуваються в р а н ц і і н а в е с н і, інколи – в л і т к у: *То Бог в Раю у час світання* [4, 207]; *Зірниця Рання* [4, 217]; *пташечка в саду весною* [4, 217]; *троянди весінні* [4, 207]; *ніч весіння* [4, 208]; *літній сон* [4, 208]; *мрійна тиха ніч весіння* [4, 208]; *усе в Раю цвіло весною* [4, 208]; *встає раненько Сонце зі сну* [4, 215]; *найкращий Світ Господній зранку* [4, 215]; *пошле народові світання* [4, 243]. І тільки втрачений рай асоціюється з *квітками осінніми* [4, 218].

З посиленням психологічної тенденції в художній літературі пов'язують звернення до лексики на позначення нюхових вражень. У поетичному слововжитку І.Огієнка наявні тільки приємні пахощі. Мовні номінації з а п а х у відзначаються поліфункціональністю, передаючи: а) сакрально-поетичне розуміння і споглядання ідеального Божого світу: *як пахоц Божої весни* [4, 206]; *в душі все пахне тихим Раєм* [4, 206]; *пахли Небом рожі* [4, 209]; *скрізь повно пахоців розмаю, не відібрав Господь нам Раю* [4, 211]; *...пахом розмаю /Бринить Рай і нині* [4, 216]; *Хоча б на мить верни нам знову /І ніжний пах свого розмаю* [4, 217]; *Дари пахучі* [4, 216]; *зоряний нектар* [4, 218]; б) тілесну органіку запаху: *солodka ніч весіння* [4, 205]; *усе нам пахне, як той май* [4, 206]; *пахкі віночки* [4, 219]; *солодким запахом розмаю* [4, 221]; *мені скрізь пахнуть вонні рожі* [4, 248]; в) конструент позитивного психологічного стану людини: *солодкі сні* [4, 205]; *солодкі спомини* [4, 219]; *мрії солодкі* [4, 210]; *... в серці пахнуть квіти вонні* [4, 213]; *пахне в серці ніч весіння!* [4, 248].

За емоційно-смісловою домінантою містерія «Каїн і Авель» частково має й ознаки «активного» тексту. Зокрема, в героїв таких творів є потяг до *ідеалу*. Художню фіксацію цього вбачаємо у мріях персонажів повернути втрачений рай, бажанні поєднатися з вищим світом. На мовному рівні це передано образними метафорами та епітетами, до прикладу: *цвіли ... Ідеали* [4, 218]; *Щастя світиться без міри* [4, 231]; *зоряна Надія* [4, 239]; *нехай в душі горить Надія* [4, 244]; *Бог в моїй серці* [4, 231]; *Краса Ідеала* [4, 253]; *Надзоряна Сила* [4, 251].

У центрі зображення «активних» текстів – протистояння головного героя та негативних персонажів. У містерії це спроектовано на протиставлення справжніх і фальшивих духовних цінностей. Носіями зла виступають Диявол і частково Каїн. У процесі вербальної взаємодії з іншими персонажами Диявол змальований як їх опонент, який володіє неабияким розумом і хитрістю. Дуже складним є образ Каїна, в нього *«думи тільки чорні»*, душа *«несита й темна»*, він готовий битися з самим Богом (*Безсильна Богові молитва .../Нам тут допоможе тільки битва* [4, 250]). Хоч це й видається несподіваним, але навіть негативні Огієнкові персонажі в чомусь автобіографічні. Згадаймо, приміром, як диявол захоплюється природою. А Каїн уміє гаряче молитися: *«Таж я моливсь огнем із серця, / І било полум'я гаряче...»* [4, 249]. І це єднає обох героїв з яскраво позитивним персонажем – Авелем. Крім того, негативні персонажі теж мають свої високі орієнтири, теж борються за свої ідеали, хай і своїми, низькоморальними методами.

Художник є творцем створюваного ним тексту. Православна віра дозволяла митрополиту Іларіону дивитися на вічний Абсолют оптимістично, незважаючи на трагізм земних прикрощів. Кожен персонаж, навіть найбільший грішник – Каїн, дістає змогу доторкнутися до Вищої Божої правди. Тому й закономірним є о п т и м і с т и ч н и й фінал містерії, де Хор Ангелів пророкує прощення і щастя: *Та прощення в Небі/Веселою грає,/ Й це Світу в потребі./ Як Щастя безкрає!..»* [4, 263]. Маємо ще одне підтвердження «світлої» емоційної домінанти твору.

В. Белянін у монографії «Основи психолінгвістичної діагностики» [1] доводить, що до створення «світлих» та «активних» текстів схильні автори, наділені параноюальною акцентуацією. Під акцентуацією більшість вчених розуміють перебільшений вияв окремих особливостей характеру, що не виходять за межі норми. Виділяють при цьому явну і приховану акцентуацію. Явна характеризується наявністю досить постійних рис певного типу характеру. При прихованій акцентуації у повсякденних, звичних умовах, риси певного типу характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. А.Егідес описав основні риси параноюальної особистості: *«У нього місяць місяці. Жертує собою і людьми. Каталізатор суспільних процесів. Маніпулює масами. Ламає традиції. В релігіях – пророк. Віроломний. Нетерпимий. Змушує працювати на ідею»* [2]. Бурхлива громадська діяльність й активність І.Огієнка видає його зовнішню акцентуацію. А художній твір є красномовним підтвердженням внутрішньої. Автори «світлих» текстів дуже часто звертаються у своїх творах до теми релігії і природи. Стиль таких текстів піднесений, урочистий, пафосний.

Через зображення Бога вони намагаються реалізувати своє підсвідоме прагнення до ідеалу. Неабияке значення має й графічне оформлення. Зокрема, носії параноїальної акцентуації схильні до частого вживання «червоного» рядка. На нашу думку, не слід ігнорувати й орфографічний показник. Написання, приміром, із великої літери апелювативних найменувань може бути не лише наслідком релігійної правописної практики, але й бажанням надати окремим поняттям більшої ваги, аніж у загальноприйнятій лінгвістичній традиції.

Отже, залучення психолінгвістичного інструментарію при дослідженні філософської містерії «Каїн і Авель» митрополита Іларіона дозволило оновити підходи до аналізу художнього тексту, осмислити джерела несвідомої творчої активності, виявити вербальну базу презентації певних психологічних рис. Релігійна тема, піднесений стиль, лексеми на позначення світла, одоративна образність, написання з великої букви багатьох апелювативних найменувань, чітко виражена позитивна емоційно-оцінна тональність, висота духовних ідеалів, взаємозв'язок раціонального й ірраціонального, – усе це творить світ авторської мови і водночас є естетично-імпліцитним кодом підсвідомості, особистісних смислотворчих орієнтацій. Розкодовуючи глибинний смисл художньо-поетичних інтенцій, робимо припущення, що певні лінгвістичні уподобання письменника зумовлені його параноїдною психологічною акцентуацією. А щоб перевірити свої міркування, потрібно проаналізувати інші твори цього автора, виявити в них подібні лінгвістичні маркери і тяжіння до текстів певного характеру. У цьому і вбачаємо перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Белянин В.П. Основы психолінгвістической диагностики – М. : Тривола, 2000. – 248 с. [Електронний ресурс] / Валерий Белянин. – Режим доступу: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>.
2. Егидес А.П. Как научиться разбираться в людях [Електронний ресурс] / А.П. Егидес. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/DPEOPLE/EGIDES/egides.txt>
3. Захарчук В. Печать Каїна: Архетип братовбивства в українській літературі / В. Захарчук. – Львів: ЛА «Піра-міда», 2006. – 58 с.
4. Митрополит Іларіон. Каїн та Авель / Іларіон Митрополит // Філософські містерії. Твори / Іларіон. – Вінніпег, 1957. – Т. 1. – С. 201–262.
5. Юнг К.-Г. Психологія і поезія / Карл-Густав Юнг // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 91–108.

Анотація. У статті простежено кореляційні зв'язки між лінгвістичними параметрами твору і психологічними рисами автора. Зокрема, окреслено психологічну мотивацію використання митрополитом Іларіоном релігійної лексики, номінацій на позначення блиску, запаху, яскравих кольорів.

Ключові слова: братовбивство, втрачений рай, релігійна лексика, Каїн та Авель.

Summary. Artistic work of Metropolitan Ilarion is the least investigated direction in modern Ohiyenko studies. Article provides multiaspect textual analysis of the philosophical mystery «Cain and Abel». Article proposes the combined research methodology of work of art that gives opportunity to combine linguistic and psycholinguistic analysis. Article characterizes sources, ideological and semantic structure, poetical lexicon, author's intentions of bible images and themes. Article traces correlation ties between linguistic parameters of work and religious outlook, psychological traits of the author.

Attraction of psycholinguistic instrumentarium for studying the philosophic mystery «Cain and Abel» by metropolitan Hilarion allowed the approaches to the analysis of the literary text to be renewed, the sources of catatonic creative activity to be perceived and the verbal basis of certain psychological feature presentation to be found. A religious topic, a soaring style, the lexical tokens for denoting light, an odorative figurativeness, writing down many of appellative names with a capital letter, a clearly expressed positive emotional and evaluative sentiment, the spiritual ideal soar, the relationship between the rational and irrational – all the above creates the world of the author's speech and, at the same time, provides an esthetic and implicative code of underconsciousness, and personal life purpose orientations. By decoding a deep essence of the artistic and poetic intentions, we come to conclusion that certain writer's linguistic preferences are due to his paranoid psychological accentuation. To check own thought, one has to analyze other creatures of this author and find in them similar linguistic markers and attractions to the texts of certain character. Just that is seemed for us to be the prospect of our further studies.

Key words: Ivan Ohiyenko, mystery, fratricide, lost paradise, religious lexicon, Cain and Abel.

Отримано: 21 серпня 2017 р.

ОБМЕЖУВАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ ОРУДНОГО БЕЗПРИЙМЕНИКОВОГО ВІДМІНКА В СКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ

Орудний безприйменниковий у слов'янському мовознавстві став об'єктом значної кількості ґрунтовних досліджень (див., наприклад [15; 8; 9; 20]). До розгляду цього відмінка зверталися такі видатні лінгвісти, як О. О. Потебня, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, Є. К. Тимченко, Р. Якобсон, В. В. Виноградов, Є. О. Седельников, М. С. Василенко, Т. П. Ломтев, В. П. Сухотін, С. Б. Бернштейн, Р. Мразек, О. С. Мельничук, І. І. Слинько, А. М. Булигіна, Г. О. Золотова, Н. Ю. Шведова, Р. Мразек, А. Вежбицька, І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ та ін.

Однак, не зважаючи на це, багато питань синтаксемного складу цієї форми залишається дискусійним. Зовсім не висвітленими є обмежувальні функції орудного безприйменникового в структурі українських прислів'їв. Тому метою статті є наведення додаткових аргументів для визначення синтаксемного репертуару досліджуваної форми і вивчення ролі препозитивних синтаксем орудного безприйменникового в побудові українських прислів'їв.

Як відзначено в лінгвістичній літературі, інструментальність є однією з найдавніших функцій орудного відмінка. Це положення належить до загальноновизнаних. Розбіжності стосуються відповіді на питання про кількість і характер семантико-синтаксичних груп, які можна виділити в межах інструментальності. У фундаментальному дослідженні орудного відмінка в слов'янських мовах [15] обґрунтовано виділення в сфері інструментальності трьох значень – знаряддя, засобу й допоміжного матеріалу [15, 77], такий же поділ підтримував І. І. Слинько, виокремлюючи в орудному інструментальному орудний знаряддя, орудний засобу і орудний матеріалу [13, 150–163], Є. К. Тимченко вичленовував орудний знаряддя або засобу дії, матеріалу [16, 33–51]. У працях О. С. Мельничука, М. Я. Плющ, І. Р. Вихованця, О. Г. Межова обстоюється думка про наявність у сфері інструментальності лише двох значень або функцій: знаряддя й засобу дії [14, 84; 11, 17–28; 4, 129]. Зокрема, І. Р. Вихованець зазначає: «Так зване значення допоміжного матеріалу не включаємо як окреме значення в більш загальне інструментальне нарівні із значеннями знаряддя і засобу, оскільки воно не становить самостійної одиниці, а є перехідним явищем між інструментальністю й об'єктністю» [4, 129].

У Синтаксичному словникові Г. О. Золотової спостерігаємо продовження лінії О. О. Шахматова й О. М. Пешковського, пов'язаної зі зближенням поняття інструментальності й знаряддя [19, 340–342; 10, 282], а також включення до сфери інструментальності значення засобу. Тут синтаксема *інструментив* одержує таке пояснення: «Інструментив – конкретно-предметні імена зі значенням знаряддя дії й більш широкого кола – зі значенням засобу дії» [5, 232]. У згаданому словнику виділено, крім інструментиву, близьку до нього зону медіативів, а також транзитиви, темпоративи, предикатні, суб'єктні й об'єктні синтаксеми, з досить детальним членуванням двох останніх зон [5, 230–248].

Класифікаційна докладність підходу Г. О. Золотової до виділення синтаксемних функцій орудного безприйменникового зумовлює можливість використання запропонованої нею синтаксемної сітки для опису препозитивних форм орудного безприйменникового в українських прислів'ях. Однак, на нашу думку, при цьому слід внести певні зміни в інвентар синтаксем. Так, використовуючи погляди Є.К. Тимченка [16], Р. Мразека [8], можна підтримати підхід Г. О. Золотової, пов'язаний з виділенням інструментиву, який об'єднує в собі позначення знаряддя і засобу дії. Це рішення ґрунтується на тому, що існуючі спроби протиставлення орудного знаряддя й орудного засобу мають багато внутрішніх логічних протиріч. Наприклад, О. Г. Межов, узагальнюючи усталені підходи щодо розрізнення цих груп, зазначає: «Лексичне наповнення орудного засобу утворюють іменники, що є назвами свійських тварин (*кінь, віл, ішак, верблюд, корова, кобила*); видів упряжки тварин (*трійка, упряжка собак*); предметів, у які запрягають (*віз, бричка сани, карета, тарантас*); механічних засобів пересування (*машина, автомобіль, автобус, потяг, літак, велосипед, корабель, човен* тощо); технічних засобів передачі інформації, зв'язку (*телефон, телеграф, телеграма, телевізор, радіо, пошта, Інтернет* і под.). Орудний засобу може також бути виражений іменниками, що позначають людей або тварин, через яких передають якісь вісті, повідомлення» [7, 216]. Не важко помітити, що названі групи іменників, з одного боку, семантично незіставні (*кінь – Інтернет*), з іншого, досить жорстко обмежені на підставі їхнього зв'язку з предикатами переміщення, передачі інформації. Але при цьому нема відповіді на запитання про інтерпретацію орудного, наприклад, у такому реченні: *Вітром несло листя*, у якому засіб переміщення *вітер*. Втрачає сенс наведене вище виділення груп іменників і через можливість вживання їх у реченнях, де вони стають, наприклад, засобом руйнування чого-небудь: *зруй-*

нувати паркан автомобілем, розбити вазу телефоном. Нарешті, якщо виділити зі складу того, що зазвичай позначають як засіб дії, синтаксеми зі значенням засобу пересування (у словнику Г. О. Золотової ці синтаксеми позначено як *медіатив 2*), то можна побачити, що залишається лише компактна група синтаксем зі значенням 'засіб передачі інформації'.

Зазначене дає підстави для використання терміна *інструментив* у значенні, яке надано йому Г. О. Золотовою. Разом з тим, спираючись на лексичну семантику й трансформаційні ознаки, в межах інструментиву будемо вичленовувати ряд підгруп, в окрему синтаксему виділимо також форми орудного, що позначають матеріал. Ця синтаксема, незважаючи на те, що вона є перехідним явищем між інструментальністю й об'єктністю, не втрачає права на виділення як окремого, нехай і перехідного, семантико-синтаксичного розряду. Заслугує на врахування і думка А. Вежбицької про своєрідність функції орудного безприйменникового, пов'язаної з позначенням засобів пересування [2, 303–341], і виділення синтаксеми під такою назвою замість синтаксеми *медіатив 2*, як це зроблено в Синтаксичному словникові. Окремою синтаксемою варто виділити орудний перетворення й порівняння, про що свідчить, як показала К. І. Ходова, широка фіксація цього значення в слов'янських мовах [18, 181–192].

І, навпаки, на нашу думку, є всі підстави характеризувати орудний часу (темпоратив) вже не як іменну синтаксему, як це робиться в багатьох лінгвістичних джерелах (див., наприклад [6, 222–245]), а відносити його до прислівникових синтаксем, до чого, зокрема, спонукають і регулярні відповідники типу *зимою – взимку, весною – навесні*, які досить важко інтерпретувати як відмінкові форми іменників. Характеризуючи ці форми, І. Р. Вихованець зазначає: «Для прислівників часу, похідних від орудного, характерна нестійка морфологічна рівновага, викликана неповною ізольованістю цієї відмінкової форми від залежних супровідних означальних засобів» [4, 137].

Спираючись на наведені вище вступні зауваги, проаналізуємо синтаксемний склад препозитивних форм орудного відмінка в українських прислів'ях.

У ряді прислів'їв у препозиції спостерігаються інструментиви, семантико-синтаксичними ознаками яких є те, що вони позначають конкретний предмет, який, тримаючи, використано для зміни об'єкта. Це значення орудного безприйменникового у препозитивній позиції зафіксовано в таких прислів'ях: *Сіттю голого не прикриєш (17, 19); Шилом моря не нагрієш, від тяжкої роботи не розбагатієш (17, 107); Лопатою розуму не вложиш (17, 243); Ложкою не вичерпаєш води з моря (17, 258)*. Трансформаційна властивість таких синтаксем полягає в неможливості перетворити їх на самостійний суб'єкт дії. Наприклад, вислів *Ложкою вичерпали море* не можна перетворити на вислів *Ложка вичерпала море*, тоді як вислів *Кулею розбили скло*, в якому вжито предмет, що «полишив» суб'єкт дії, таке перетворення цілком регулярне й осмислене: *Куля розбила скло*. Позначимо такі синтаксеми як предметні контактні інструментиви. У наведених прислів'ях ці синтаксеми позначають знаряддя, якими неможливо виконати певні дії, і таким чином вони обмежують сферу неможливого, вираженого предикативною основою. Про це свідчать і їхня співвідносність зі складнопідрядними реченнями умови. Пор.: *Голого не прикриєш, якщо це робити сіттю; Моря не нагрієш, якщо це робити шилом; Розуму не вложиш, якщо це робити лопатою*.

Окрему досить виразну за своїм лексичним наповненням групу інструментивів складають форми орудного на позначення частин тіла. В препозиції вони зафіксовані в таких прислів'ях: *Пальцем потоку не заставиш (17, 307); Очима пива не вип'єш (17, 327); Чужими зубами не наїсишся (17, 341); Силуваними очима не можна довго дивитись (17, 167); Довгим язиком тільки полумиски лизать (17, 235); Силуваними очима не доглянеш усього (17, 307)*. Позначимо такі синтаксеми як *інструментиви Articulī Corporis*. За трансформаційними властивостями ці синтаксеми нагадують предметні контактні інструментиви. У наведених прикладах вони самі безпосередньо, або за допомогою узгоджених означень обмежують сферу справедливості суджень, виражених предикативною основою. При цьому вони демонструють співвідносність з підрядними умовними частинами складних речень. Пор.: *Потоку не заставиш, якщо це робити пальцем; Пива не вип'єш, якщо це робити очима*.

Легко виділити в окрему групу і препозитивні інструментиви, утворені іменниками, що називають тварин: *Силуваним волом не доробишся (17, 307); Солом'яним волом не орати, сінним конем не їздити (17, 87); Силуваним конем не доробишся (17, 89); Мертвим соколом не ловлять і ворон (17, 219); Проханим конем не наробишся ні вночі ні вдень (17, 344)*. Позначимо цю синтаксему як *інструментив potīna animalibus*. Аналіз цих прислів'їв засвідчує, що в більшості випадків у них відсутній об'єкт, на який спрямована дія. У разі присутності об'єкта, як це представлено в прислів'ї *Мертвим соколом не ловлять і ворон*, виявляється можливість трансформацій у яких функція суб'єкта дії переходить з людини на тварину, позначену орудним безприйменниковим: *Мертвий сокіл не ловить і ворон*. Отже, за цією ознакою *інструментив potīna animalibus*

відрізняється від предметних контактних інструментивів і зближується з предметними неконтактними інструментивами. Розгляд *інструментивів potina animalibus* показує, що в препозиції вони тяжіють до набуття топікових обмежувальних властивостей. Щоправда, в наведених прислів'ях спостерігаємо заміщальне включення форми орудного безприйменникового до складу предикативного мінімуму: *Волом не доробишся; Волом не орати* (див. про це [1]), що перешкоджає набуттю цими *інструментивами potina animalibus* функцій безпосередніх обмежувачів, їх перебирають на себе узгоджені означення, що, зокрема, засвідчують синонімічні відповідники. Пор.: *Якщо віл силуваний, їм не доробишся; Якщо віл солом'яний, їм не орати*.

Нарешті, значний за числом прикладів масив, що належить до зони інструментивності, формують прислів'я з препозитивними формами орудного безприйменникового, вираженими абстрактними іменниками: *Брехнею увесь світ перейдеш, але назад не вернешся* (17, 280); *Брехнею хліба не їсти* (17, 280); *Сирітським добром не доробишся* (17, 197); *Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш* (17, 226); *Холодним словом серце не запалиш* (17, 227); *Заднім розумом діла не поправиш* (17, 242); *Чужим умом не збудуєш дом* (17, 246); *Добром лиха не зробиш* (17, 263); *Злом зла не поправиш* (17, 266). У прислів'ї *Вітром розвіяного пір'я не позбираєш* (17, 345) у ролі інструментива виступає позначення природного явища.

Інструментиви абстрактного демонструють максимальне наближення до медіативів – синтаксем, що позначають спосіб реалізації дії. Вони, як і всі інші інструментиви, у препозиції в складі прислів'їв регулярно набувають функцій топікового обмежувача сфери справедливості судження, вираженого предикативною основою. Щоправда, в прислів'ях *Брехнею далеко не зайдеш* (17, 280); *Брехнею не відбрешешся* (17, 280); *Обіцянками не проживеш* (17, 301); *Обіцянками ситий не будеш* (17, 301) спостерігаємо заміщальне включення інструментивів до складу предикативної основи, що не дозволяє їм ставати обмежувачами. В усіх інших прикладах обмежувальну функцію виконує або *інструментиви абстрактного*, або узгоджені з ними означення. Пор.: *Якщо брешеш, увесь світ перейдеш, але назад не вернешся; Якщо слово добре, ним мур проб'єш, а якщо лихе, і в двері не ввійдеш*.

З інструментивами суміжні синтаксеми, позначені як *синтаксеми матеріалу*. Про це, зокрема свідчить той факт, що «залежно від лексичного значення дієслова той самий іменник у формі орудного відмінка може мати значення то орудного знаряддя, то орудного матеріалу: *він протер окуляри хустиною* (орудний знаряддя), *він затулив вікно хустиною* (орудний матеріалу), *Хлопчик ударив собаку палкою* (орудний знаряддя), *Хлопчик припер двері палкою* (орудний матеріалу)» [15, 78]. У препозиції орудний матеріалу зафіксовано, наприклад, у таких прислів'ях: *Жебраним хлібом не запоможешся* (17, 23); *Дурними плоти городять* (17, 251); *Добрими намірами пекло встелене* (17, 263); *Чужим добром не забагатієш* (17, 275, 341).

Проміжне положення *синтаксеми матеріалу* між інструментивами і об'єктними синтаксемами зумовлює її меншу налаштованість на перехід у позицію топікового обмежувача, оскільки вона «міцніше» пов'язана з дієсловами, компенсуючи їх семантичну невизначеність. Про це свідчить, зокрема, прислів'я *Добрими намірами пекло встелене* (17, 263). У ньому орудний матеріалу разом із залежним означенням не може розглядатися як пакувальний простір для ситуації пекло встелене, про що свідчить і відсутність синонімічних перетворень прислів'я у складно-підрядне умовне речення: (?) *Якщо є добрі наміри, пекло встелене*.

В більшості прислів'їв функцію обмежувача бере на себе не синтаксема матеріалу, а означення, узгоджені з нею. Про цю роль означень говорять синонімічні відповідники: *Якщо хліб жебраний, ним не запоможешся; Якщо добро чуже, ним не забагатієш; Якщо пиво чуже, ним весілля не одбудеш*.

У багатьох дослідженнях до сфери інструментальності включають словоформи, що позначають засіб пересування [4, 129–130; 7, 207–210]. Г. О. Золотова включає орудний засобу пересування не до інструментивів, а до розряду синтаксем, що позначають спосіб дії, і позначає його як *медіатив 2* [5, 233–234]. А. Вежбицька відокремлює функцію засобу пересування від функції знаряддя [2, 310–313]. Її мотивація і була використана при виділенні в нашому дослідженні окремої синтаксеми *засіб пересування*.

Препозитивна синтаксема *засіб пересування* представлена в таких прислів'ях: *Ночвами моря не перепливати* (17, 258); *Волом зайця не доженеш* (17, 258); *Силуваним конем не наїздишся* (17, 307); *Дарованим конем не наїздишся* (17, 343); *Золотом зайця не доженеш* (17, 349). В усіх наведених прислів'ях синтаксема *засіб пересування* демонструє потенційну здатність набувати в препозиції топікових властивостей, які реалізуються нею безпосередньо, або ж за посередництва узгодженого з нею означення, про що свідчать синонімічні відповідники: *Моря не перепливати, якщо пливати ночвами; Зайця не доженеш, якщо доганяти його волом; Якщо кінь силуваний (дарований), ним не наїздишся*. Аналіз прислів'їв, де вжито означення, засвідчує, що випущення означення призводить в них до зникнення у формі орудного засобу пересування об-

межувальної функції: *Конем не наїздишся*. Причина цього полягає у заміщальному включенні форми орудного відмінка до складу узагальнено-особового речення, без якої основа втратила б інформаційність: (?)*Не наїздишся*.

Форми орудного безприйменникового в препозиції можуть передавати і значення способу дії, що дає підстави до зарахування їх до складу медіативів (див. [5, 233]). Врахування ж лексичного значення ряду медіативів, яке полягає у вираженні множинного суб'єкта як певної цільності, змушує ввести для них уточнювальне позначення – *медіативи сукупності*. Таке рішення співзвучне з думкою багатьох авторитетних лінгвістів, зокрема Ф. Міклошича, О. М. Пешковського. Останній, наприклад, зазначає з приводу словосполучень типу *стояти табором*: «В усіх цих сполученнях ... дієслово не є зв'язкою, а дієслівним присудком ..., а орудний – особливим орудним, який характерний для слов'янських мов і ближче всього стоїть до орудного способу» [10, 244]. Препозитивні медіативи містять такі прислів'я: *Силою не бути милою (17, 164)*; *Тихим кроком далі зайдеши (17, 316)*; *Силою дають, силою однімають (17, 342)*, а препозитивні медіативи сукупності – прислів'я *Гуртом і каша краще їсться (17, 329)*; *Гуртом добре й батька бити (17, 330)*; *Гуртом і чорта поборем (17, 330)*; *Гуртом можна і море загатити (17, 330)*; *Собором і чорта поборем (17, 331)*. В усіх наведених прислів'ях, крім прислів'я *Силою дають, силою однімають*, медіативи стають засобом обмеження сфери дії судження, вираженого предикативною основою. Це підтверджують і синонімічні трансформації: *Не бути милою, якщо домагатися силою*; *І каша краще їсться, якщо їсти гуртом*. Відсутність зазначеної властивості в реченні *Силою дають, силою однімають* зумовлена заміщальним включенням медіативу до предикативної основи для збереження її інформаційної достатності (Пор.: (?)*Дають, однімають*).

По одному разу в препозиції в прислів'ях зафіксовано синтаксему каузатор стану (*Нюхом вовк ситий не буде (17, 61)*) і синтаксему, що виступає компонентом іменного присудка (*Мудрим ніхто не вродився, а навчився (17, 243)*). В обох прислів'ях міцні семантичні зв'язки орудного з предикативним центром перешкоджає витлумаченню його як топіка.

Отже, розгляд препозитивних форм орудного безприйменникового засвідчує їх здатність розвивати обмежувальні функції у складі прислів'їв, на перешкоді цьому процесу стоїть те, що в ряді випадків вони виконують іншу функцію – функцію семантично облігаторного компонента речення.

Список використаних джерел

1. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 81–87.
2. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 15. – М. : Прогресс, 1985. – С. 303–341.
3. Виноградов В. В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
4. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Іван Романович Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
5. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
6. Малаховская Л. С. Творительный времени // Творительный падеж в славянских языках. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – С. 222–245.
7. Межов Олександр. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць / Олександр Межов. – Луцьк: Волинський нац. ун-т, 2012. – 464 с.
8. Мразек Роман. Синтаксис русского творительного / Роман Мразек // (Структурно-сравнительное исследование). – Прага, 1964. – 285 с.
9. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) / Елена Викторовна Падучева. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
10. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 512 с.
11. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / Марія Яківна Плющ. – К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. – 107 с.
12. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1–2 / Александр Афанасьевич Потєбня. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
13. Слинко І. І. Історичний синтаксис української мови / Іларіон Іларіонович Слинко. – К. : Вища школа, 1973. – 215 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.

15. Творительный падеж в славянских языках / [под ред. С. П. Бернштейна]. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 379 с.
16. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Євген Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1926. – 118 с.
17. Українські народні прислів'я та приказки. – К. : Вид-во «Дніпро», 1984. – 391 с.
18. Ходова К. И. Творительный превращения и сравнения // Творительный падеж в славянских языках. – М. : Изд-во АН СССР. 1958. – С. 181–192.
19. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – 2-е изд. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
20. Якобсон Р. О. К общему учению о падеже. Общее значение русского падежа // Избранные работы / Роман Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – С. 133–174.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню синтаксемних функцій форм орудного безприменникового відмінка в українській мові, а також на цій основі встановлено репертуар препозитивних синтаксем, утворених на базі орудного безприменникового відмінка, з'ясовано умови появи в них детермінантних обмежувальних властивостей.*

Ключові слова: *синтаксис; семантика; структура українських прислів'їв; детермінанти; топіки.*

Summary. *The article deals with syntaxemic functions of prepositive ablative forms in the structure of Ukrainian proverbs. The choice of the theme is due to the fact that the prepositional components in many proverbs play a decisive role in giving them aphoristic and figurative meaning. This is due to the acquisition of many prepositive syntaxemas some features of determinants or, in another terminology, topics that limit the sphere of opinions' fairness expressed by predicative basis. In accordance with the aim of the article, an overview of the history of the ablative case study in Slavic is presented in the article; the disputed questions related to the determination of the non-prepositional ablative case meaning are considered and the own view of the system of syntaxemic functions of this form is proposed. On this basis, prepositional forms in non-prepositional ablative case in the structure of Ukrainian proverbs are described. These forms in the proverbs show not all the syntaxemic functions inherent them in the language. Further analysis of the prepositive syntaxemas was aimed at fixing their function of determinants (topics). This function allows to prepositive syntaxemas to limit the sphere of opinions' fairness that predicate basis of proverbs creates.*

The article defines the real and potential possibilities of syntaxemas, expressed by forms of the ablative case, to the acquisition of the properties of the determinant (topical), as well as the syntactic factors that hinder this process are outlined. The most frequent reason that interferes with the appearance in forms of non-prepositional ablative case functions of determinant (topical) is that they can perform another function – the function of the semantically binding component of the sentence. The article introduces a new approach to the description of Ukrainian paremias, its results are important for explaining the aphoristic proverbs, they open prospects for comparative and typological research.

Key words: *syntax; semantics; the structure of Ukrainian proverbs; determinants; topic.*

Отримано: 22 червня 2017 р.

УДК 811.161.2'37

Ю. В. Полянничко

ПРО ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ «СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ», «СПОЛУКИ СЛІВ» ТА «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ» У ГУМАНІТАРНОМУ НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

Постановка проблеми. Термінологія як складова лексичної системи мови не має належної гносеологічної і лінгвістичної межі з іншими лексичними одиницями. Вплив на термінологію позамовних факторів зумовлює такі семантичні процеси, як синонімія, антонімія, полісемія тощо, оскільки мова схильна уникати кількісного збільшення одиниць номінації, а мовний соціум для позначення нових реалій спирається на існуючі мовні знаки та використовує вже наявні одиниці. Тому формалізоване вивчення семантики лінгвістичних термінів як елементів лексичної системи української мови, дослідження синонімії терміна в окремій терміносистемі у сучасній лінгвістиці є актуальною проблемою.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Українська лінгвістична термінологія має тривалий період формування. Оскільки словосполучення як синтаксична одиниця не має оста-

точно визначеного статусу та ustalеної типології, то ми ґрунтуємося на доробках П. С. Дудика, О. С. Мельничука, Г. М. Удовиченко у контексті вчення про синтаксичну одиницю. Щодо синонімії у термінології, то опрацювання наукової літератури свідчить про відсутність узгодженої позиції мовознавців з даної проблеми. А. Д'яков та А. Коваль наявність синонімів у термінолексичі вважають вадою, оскільки їх функціонування заважає стандартизації та уніфікації. В. Турчин наголошує, що О. Ахманова, В. Даниленко стверджують про необхідність синонімії як невід'ємної ознаки термінологічної лексики [7, 62–63]. Нормативність функціонування понять «сполучення слів», «сполука слів» та «словосполучення» як складових лінгвістичної термінології досі не були предметом окремого дослідження.

Метою нашого дослідження є визначення поняттєвої специфіки термінів «сполука слів», «сполучення слів» і «словосполучення» та їх нормативності у гуманітарному науковому тексті. **Завдання** дослідження – з'ясувати підстави функціонування зазначених номінацій та визначити критерії використання їх у науковому гуманітарному тексті.

Виклад основного матеріалу. Уперше термін *словосполучення* з'являється в покажчиках граматичних термінів та низці мовознавчих праць, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., хоча лінгвістична термінологія на позначення словосполучення активно уживається у граматиках ХІХ – поч. ХХ ст. щодо позначення форм підрядного зв'язку [9, 176]. Але граматичні праці та лексикографічні джерела ХІХ-ХХ ст. на позначення зв'язків у синтаксичних конструкціях фіксують терміни, які зумовлені впливом російської мови і продовжують функціонувати дотепер.

Можна стверджувати про існування «парадигми лінгвістики ХХІ ст.», оскільки активне функціонування нової лінгвістичної термінології відповідає сучасним реаліям, а тому потребує лексикографічного осмислення та унормування. Останнім часом простежується активне лінгвістичне термінотворення у наукових дослідженнях різного рівня: в електронних публікаціях, у науковій періодиці, в авторефератах кандидатських дисертацій. Поява не завжди виправданої синонімії у мовознавчій термінології є наслідком пошуку найбільш вдалої назви для певного наукового поняття, особливо у перекладах російських лінгвістичних термінів. Зокрема, синонімію термінів «сполучення» та «сполука» зустрічаємо у назвах дисертаційних робіт («Структурно-семантичні типи стійких *сполучень* слів в офіційно-ділових текстах» та «Стійкі дієслівні *сполуки* у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал», «Слова і лексикалізовані *сполуки* із займенниковим компонентом *що* в українській мові»), назвах наукових статей («Багаточленні прикметникові *сполучення слів*», «Лексична дифузність слів та словосполук наукового стилю», «*Стійкі дієслівні сполуки* як об'єкт лінгвістичного дослідження у проєкції на історію української мови») тощо [2; 5].

Номінації «сполучення слів» та «сполуки слів» слід розглядати в системі загальноновживаної мови, що зумовлюється як рухомістю меж співіснування в одному слові термінологічного і нетермінологічного значень, так і наявністю лексико-семантичних процесів, які відбуваються в загальноновживаній лексиці (полісемія, синонімія, антонімія), і використанням словотворчих моделей мови для утворення нових термінів.

Досліджувана термінологічна лексика відрізняється системними зв'язками між термінологічними одиницями та термінологічної підсистеми з підсистемою загальноновживаної лексики. В українській мові нетермінологічні одиниці служать базою для утворення нових слів узагалі та термінологічних зокрема, так само як лінгвістична термінологія може викликати утворення нових загальноновживаних слів. Терміни, утворені на основі загальноновживаної лексики, завжди зберігають семантичні процеси, властиві лексиці загальнонародної мови, пристосовуючи їх до свого специфічного використання.

Аналізуючи семантику термінів «сполучення слів» та «сполука слів», слід дослідити взаємовідношення їх із загальноновживаними лексемами «сполучення» та «сполука». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови тлумачення слова «сполучення» подається як значення дії від лексеми «сполучати», тобто «скріплювати, зв'язувати одне з одним», «змішувати разом що-небудь різнорідне; поєднувати одне з одним; створювати одне ціле, єднати; установлювати зв'язок між чимось/кимось за допомогою відповідних засобів тощо» [3, 762]. Звідси у широкому розумінні сполучення слів – це поєднання двох і більше слів на основі будь-якого зв'язку.

Зазначене у словнику слово «сполука» визначається як «речовина, в якій атоми одного або різних елементів з'єднані між собою за допомогою різного типу хімічного зв'язку; сукупності, утворені з даних елементів у заданому числі, що відрізняються одна від одної за складом елементів» [3, 762]. Звідси сполука як хімічний термін – переважно речовина, в якій атоми з'єднані між собою за допомогою певного типу хімічного зв'язку, тобто це хімічні сполуки; у математиці сполука – це сукупність заданих елементів.

Можна стверджувати, що при різних підходах до вивчення змісту лексичної одиниці виявляються різні аспекти його структури. Так, структура змісту терміна «сполука» в словнику, який

виходить з позицій загальноновживаної лексики, представлена такими дефініціями: «1. Хімічна речовина. 2. мат. Сукупності, утворені ... 3. Те саме, що поєднання». У термінологічних словниках, завданням яких є розкривати структуру змісту, не виходячи за межі конкретної термінологічної системи, лексичне значення слова «сполука» інтерпретується за допомогою дефініції, в якій вказано на «процес з'єднання, поєднання». Семний склад іменника «сполука» у матриці абстраговано характеризує структуру його змісту і як загальноновживаного слова, і як термінологічної одиниці, підкреслюючи, що семантика цієї лексеми в системі загальноновживаної лексики та лінгвістичної термінології знаходиться на периферії семантичного простору. Ця периферійність у загальноновживаному тлумаченні досліджуваного слова позначена словниковою ремаркою мат.

Отже, лексема «сполука» є терміном, активно уживаним у природничих і точних науках, а для гуманітарних дисциплін видається недостатньо мотивованим. Нормативним виступає термін «сполучення слів», оскільки значення лексеми «сполучення» передає опредмечену дію від «сполучати»; сумнівними, невдалими є звороти, сконструйовані без належної уваги до змісту їхніх складових частин, а саме термін «сполука» позначає переважно речовину, в якій атоми з'єднані між собою за допомогою хімічного зв'язку.

Лінгвістичні терміни «словосполучення» та «сполучення слів» слід розглядати з позицій теорії сполучуваності, яка започаткована вітчизняними і зарубіжними вченими, знайшла подальший розвиток у доробках мовознавців другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття. Вивчення сполучуваності в синтаксичній системі йшло не тільки в напрямку розширення типів зв'язку (спочатку керування, потім узгодження і прилягання, а далі – тяжіння), але й у напрямку заглиблення в семантико-синтаксичні можливості сполучення різних частин мови.

При розмежуванні валентності і сполучуваності враховується дихотомія мови й мовлення: валентність – явище мови; сполучуваність – явище мовлення, актуалізоване в мовленні валентність. Валентність є однією з найважливіших структурних характеристик лексичних одиниць: вона фіксує сполучуваність лексичної одиниці з іншими і всю її дистрибуцію, тобто сукупність усіх сполучень (оточень, контекстів), у яких ця одиниця функціонує. Семантична й асоціативна реалізація окремого слова можлива тільки в його сполучуваності з іншими словами в межах певної синтагми. Слово як носій низки смислів, що формуються у процесі колективного сприймання дійсності, саме у синтагматичному ланцюжку реалізує свою конкретність, позначаючи предмети, явища, їх ознаки, і зберігає у своїй внутрішній формі денотативно-сигніфікативний зміст як член парадигматичного ряду. Домінантну роль у семантико-граматичному механізмі валентності відіграє план змісту, що фокусує в собі власне семантичні, лексико-фразеологічні і стилістичні характеристики.

Терміни «словосполучення» та «сполучення слів» у науковій періодиці та науково-навчальних виданнях часто уживаються як синонімічні. Зокрема, у навчальному посібнику «Фразеологія: знакові величини» терміни «стійкі словосполучення» та «стійкі сполучення слів» використані в одному абзаці: «*Стойкі словосполучення* привертала увагу дослідників з давніх-давен... Процес укладання словників, де містяться *стійкі сполучення слів*, веде своє літочислення...» [1, 7].

Але проблема полісемічності та синонімічності термінів у сучасній лінгвістиці є неоднозначною. Оскільки терміни утворюються при узагальненні й абстрагуванні явищ матеріального світу, що є об'єктами пізнання, і відразу ж стають знаряддям наукового мислення, то когнітивні аспекти дослідження є особливо важливими для термінології. Стосовно визначення поняттєвої специфіки термінів «сполучення слів» та «словосполучення» у гуманітарному науковому тексті, то у вивченні термінів простежується два основних напрямки – нормативний (субстанціональний) та функціональний (дескриптивний), хоча у сучасній науковій літературі можна зустріти й такі найменування, як інженерна та лінгвістична концепції терміна. У межах нормативного підходу були сформульовані наступні вимоги до терміна: однозначність, точність, системність та стислість. Функціональний (дескриптивний) підхід вказує, що терміни — це не особливі слова, а лише слова з дефініційною функцією. Прибічники функціонального підходу спростовували нормативні вимоги до термінів і доводили, що терміни багатозначні та полісемантичні.

Досліджувана номінація лінгвістичного поєднання охоплює як аналітичні форми, так і синтетичні, які, звичайно, мають певні специфічні ознаки в лексико-граматичній системі української мови. Що ж до теоретичних засад аналізу семантики й формальної організації такого типу одиниць, то значною мірою вони ґрунтуються на методиці компонентного аналізу й моделювання еквівалентів слова в українській мові.

Отже, термінам властиві усі лексико-семантичні явища та процеси літературної мови, хоча у термінології вони реалізуються частково. Перебіг таких процесів у термінології значно відрізняється від аналогічних явищ у загальноновживаній лексиці. Відмінності полягають у тому, що ці процеси не торкаються суттєвих лексико-семантичних ознак термінології, то відбуваються у тих межах, які не порушують семантичну визначеність термінів.

Терміни «сполучення слів» та «словосполучення» у лінгвістичних текстах виступають як синонімічні, але слід наголосити на певній специфічності їх уживання. Визначення змісту та обсягу понять «сполучення слів» та «словосполучення» має певні особливості. У лінгвістичних словниках термін «сполучення слів» тлумачиться як здатність слів вступати у різні види граматичних та семантичних відношень у мові, а саме вільні (слово зберігає лексичне значення та граматичну форму) та стійкі (номінативні, граматичні, синтаксично нерозкладні тощо) [4]. Звідси обсяг поняття «сполучення слів» охоплює як граматичні (напр., складені граматичні форми) і лексичні (напр., фразеологізми), так і синтаксичні поєднання слів (напр., поєднання повнозначних слів, поєднання службового з повнозначним).

Термін «словосполучення» розглядається як смислове й граматичне поєднання насамперед двох повнозначних слів, яке виникає в процесі творення речень. Поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним не є словосполученням.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У системі лінгвістичних термінів лексеми можуть утворювати як нормативні мотивовані термінологічні сполучення слів («сполучення слів»), та і сумнівні, ненормативні («сполуки слів»). При дослідженні семантики термінів розглядаємо взаємовідношення його зі словами загальнонавчальної лексики, внаслідок чого і вдалося виявити, що досліджувані термінологічні сполучення слів служать базою для утворення нових слів узагалі та термінологічних зокрема, так само як лінгвістична термінологія може викликати утворення нових загальнонавчальних слів. Приклади уживання термінів у різних наукових гуманітарних текстах засвідчують одночасне функціонування кількох одиниць для позначення тождного поняття, що зумовлено недоліком процесу термінотворення в сучасній лінгвістиці.

Список використаних джерел

1. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини : навчальний посібник / Я. А. Баран, М. І. Зиморя, О. М. Білоус, І. М. Зиморя. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 256 с.
2. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал [Електронний ресурс] / Н. О. Бойченко. – Режим доступу : <http://disser.org.ua/file34945.html>.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Ганич Д. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. С. Ганич, І. О. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
5. Горбачук Д. М. Структурно-семантичні типи стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах [Електронний ресурс] / Д. М. Горбачук. – Режим доступу : <http://disser.org.ua/file34945.html>.
6. Навальна М. І. Лексична дифузність слів та словосполук наукового стилю / М. І. Навальна // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. статей. Серія : Лінгвістика та літературознавство. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. Ч. IV. – С. 503–513.
7. Скриник Г. В. Слова і лексикалізовані сполуки із займенниковим компонентом що в українській мові [Електронний ресурс] / Г. В. Скриник. – Режим доступу : <http://disser.org.ua/file34945.html>.
8. Турчин В. П. Прагматика наукового терміна / В. П. Турчин. – Ів.-Франк. : Вежа, 2004. – 226 с.
9. Чернобров Ю. А. Особливості формування термінології словосполучення в українському мовознавстві [Електронний ресурс] / Ю. А. Чернобров. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>.

Анотація. У статті досліджуються окремі аспекти функціонування синонімічних термінів у гуманітарному науковому тексті, причини їх виникнення та проблеми унормування. Розглянуто специфіку понять «сполучення слів», «сполука слів» та «словосполучення», властиву лінгвістичним текстам, подано огляд основних підходів до їх визначення. Автором окреслено вихідні теоретичні позиції цих понять та проаналізовано лексичну сполучуваність як контекстуальну здатність слова до інтерпретації значення.

Ключові слова: інтерпретація значення, лексична сполучуваність, семантичне навантаження, словосполучення, сполучення слів, сполука слів, терміносистема.

Summary. The article explores some aspects of the synonymous terms functioning in humanitarian scientific text, causes of their nascence and problems of normalization. One of the ways to explain them, is the choice of the synonym, known to the reader. Also pragmatic, semantic and communicative factors are of importance for the choice of an adequate term.

The specificity of terms «combination of words», «Connections words» and «collocation» which are characterized for linguistic texts had been considered, the main approaches to their definition had been overviewed.

The basic initial positions of these concepts had been outlined and lexical combinability as a contextual ability to the meaning interpretation had been analyzed by the author. Combinability is been overviewed as a linguistic category, during distinguishing between valence and combinability dichotomy of language and speech had been considered as well.

The system of linguistic terms tokens can form a regulatory motivated terminological combination of words («combination of words»), and both are doubtful, non-normative («compound words»). In the study of semantics shall consider its relationship with the words of the general vocabulary, for which he was able to find that combination of words studied terminology are the basis for the formation of new words and terminology in general in particular, as well as linguistic terminology can cause the formation of new common words. Examples of the use of terms in various scientific texts humanitarian demonstrate simultaneous operation of several units to designate identical concepts, due to lack of terminology in the process of modern linguistics.

The article explores the semantic identity of scientific terms. Components of meaning are identified that are specific to terminologic synonyms. The semantic peculiarities of synonymic terms are investigated in application to linguistic terminology.

Key words: *dichotomy of language and speech, meaning interpretation, lexical combinability, lexical meaning, scientific text, semantic capacity, collocation, combination of words, connections of words, terminological system.*

Отримано: 17 липня 2017 р.

УДК 81'367:801.73:811.61.2

А. В. Просяна

ЛІНГВОПРАГМАТИКА СУДОВОГО ДИСКУРСУ: СТРАТЕГІЇ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ КОМУНІКАНТІВ

Актуальність теми дослідження. Вивчення специфіки мовленнєвої поведінки учасників судового дискурсу передбачає аналіз комунікативних ролей (далі – *КР*), комунікативних стратегій (далі – *КС*) та комунікативних тактик (далі – *КТ*) учасників мовленнєвої взаємодії. Судовий дискурс як регламентована комунікативна дія характеризується закріпленими комунікативними позиціями учасників та домінуванням ритуальних вербальних складників у дискурсі, що зменшує ступінь його спонтанності, але разом з тим спричиняє комунікативні пошуки в напрямі реалізації інтенцій співрозмовників. Комунікативні пошуки реалізуються за допомогою визначених векторів і схем мовленнєвої поведінки комунікантів у полілогічній комунікативній ситуації судового засідання, що ґрунтуються на стратегічних параметрах дискурсивної взаємодії. Аналіз стратегій і тактик мовленнєвої поведінки учасників судового дискурсу дасть змогу простежити особливості розгортання комунікації в полілогічному вияві ритуального юридичного дискурсу. Стратегії і тактики відповідають основним ролям, що виконують комуніканти під час спілкування, та потребують розгляду в контексті використання мовних засобів та впливу на співрозмовників.

Ступінь дослідження в лінгвістиці. Вивчення судового дискурсу як різновиду юридичного має тривалу історію в мовознавстві насамперед у межах юридичної лінгвістики (Н. Артикуца, М. Вербенец, О. Галяшина, М. Голєв, Т. Губаєва, С. Кравченко, М. Любченко, Ю. Прадід, Г. Проценко, Л. Шестопалова, А. Піголкін, О. Прохоренко, С. Толста, С. Хижняк та ін.). Аналіз комунікативної взаємодії в межах судового дискурсу висвітлено меншою мірою (О. Горошко, С. Дорда, О. Доценко, Т. Дубровська, О. Кобзева, Л. Пономарьова, Г. Савчук та ін.), тоді як саме лінгвопрагматичні аспекти дослідження судового дискурсу є найактуальнішими у світлі антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ. На проблемі пресупозиції, інтенцій, ілюкції судового дискурсу зосереджено наукові розвідки О. Доценко, проте стратегії і тактики спілкування учасників судового процесу потребують ґрунтовних досліджень, що і визначає актуальність нашої статті.

Мета статті – виявити основні *КС* і *КТ* українського судового дискурсу, що зумовило розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати поняття судового дискурсу як різновиду юридичного; визначити поняття стратегії спілкування; проаналізувати комунікативні позиції учасників судового дискурсу та представити основні *КС* їхньої комунікативної поведінки.

Об'єкт дослідження – український судовий дискурс, **предмет** дослідження – вербальні засоби реалізації мовленнєвої поведінки учасників судового дискурсу.

Матеріалом дослідження слугували текстові записи телевізійних програм «Суд іде», «Судові справи», «Сімейний суд», «Кримінальні справи», «Злочин і кара» за 2012–2017 роки, що повною мірою віддзеркалюють особливості мовленнєвої поведінки учасників судового засідання в типовому вигляді.

Викладення основного матеріалу дослідження. Судовий дискурс (далі – СД) розглядаємо як різновид юридичного дискурсу, що має інституційну специфіку та реалізується в комунікативній ситуації судового засідання. СД має визначену кількість учасників, які виконують соціальні ролі судді, прокурора, адвоката, секретаря, підсудного (відповідача), позивача та свідків, кожний з яких по чергову виступає і як мовець, і як адресат. О. Доценко характеризує СД як такий, що «чітко регламентований екстралінгвістичними чинниками: процесуальним законодавством, рівнем юридично-комунікаційної підготовки і функціями учасників, високим ступенем емоційної напруги, визначеною зацікавленістю учасників судових слухань, результатом розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних справ тощо» [2, 270]. На відміну від інших різновидів юридичного дискурсу СД має сувору регламентацію, що зумовлює і характер мовленнєвої взаємодії між його учасниками: навіть за умови відмінних інтенцій та настанов комунікантів, кожний із них повинен дотримуватися правил мовленнєвої поведінки. Насамперед це стосується вибору стратегій і тактик спілкування, оскільки «спілкування в судовому засіданні регламентоване нормативними актами, чим відрізняється від організованого і спонтанного ділового спілкування» [3, 15]. Регламентований і ритуальний характер СД визначає і особливості обраної стратегічної поведінки, що має низький ступінь спонтанності та передбачуваності. Ступінь підготовленості мовлення відрізняється від типу комунікантів: для професійних учасників судових засідань (прокурора, судді та адвоката) спонтанність мінімізована, оскільки вони готуються до промов заздалегідь та регулярно беруть участь у судових діях. У пересічних мовців, якими здебільшого є звинувачений та свідки (за винятком представників органів юриспруденції), мовлення є менш підготовленим, хоч вони також готуються до виступів у суді: «виступи свідків можна вважати частково підготовленими, тому що людина, запрошена свідчити в певній справі, володіє інформацією, однак не завжди може передбачити, які питання їй поставлять судді та зацікавлені учасники засідання» [1, 190]. Зважаючи на специфіку КР та різні комунікативні завдання учасників СД, відрізняються й обрані ними стратегії мовленнєвої поведінки.

У лінгвопрагматиці КС потрактовують як «комплекс мовленнєвих дій, скерованих на досягнення комунікативної мети» [4, 54], тобто це планування мовленнєвої діяльності та реалізація цього плану з огляду на комунікативні наміри мовця та особливості комунікативної ситуації (Ф. Бацевич, Т. ван Дейк, О. Іссерс, А. Маслова, Г. Почепцов, О. Сковородников, Н. Формановська, Т. Янко та ін.). О. Селіванова зазначає, що комунікативні стратегії є «складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу» [5, 607]. На інтенційній сутності стратегій наголошує й Т. Янко, яка вважає, що стратегія «полягає у виборі комунікативних намірів, у розподілі квантів інформації за комунікативними складниками й у виборі порядку слідування комунікативних складників у реченні» [6, 38]. Для СД планування спілкування є дуже важливим, тому що його учасники заздалегідь прораховують свої комунікативні ходи, ґрунтуючись на власних інтересах, що і визначає комунікативне завдання. Стратегії реалізуються за допомогою тактик, що є конкретними мовленнєвими діями комунікантів та відповідають обраній лінії поведінки. Комуніканти послуговуються різними стратегіями під час взаємодії в СД, проте кожній КР властивий комплекс закріплених КС і КТ, що пов'язано з регламентованим і ритуальним характером спілкування під час судового засідання. Розглянемо основні КС, представлені в українському СД.

І. Ритуальна КС характерна насамперед для мовлення професійних учасників судового засідання. Їх основне завдання – керувати процесом проведення судового засідання, визначати черговість мовленнєвих кроків його учасників та етикетні мовні засоби, що в ньому використовуються. Ритуальні стратегії реалізують за допомогою низки КТ.

1. Регламентативна тактика характеризується тим, що мовці за її допомогою керують судовим засіданням та визначають порядок мовленнєвих дій інших учасників. До цієї групи КТ передусім уналежнюємо тактики судді, метою яких є відкриття, закриття та керування судовим засіданням, напр.: *Судове засідання оголошується відкритим; Прошу всіх встати, суд іде; Розпочинається судове слідство; Переходимо до допиту свідків; Переходимо до судових дебатів; Суд іде до нарадчої кімнати приймати рішення. Судове засідання оголошую закритим.* Комунікативні ходи, через які реалізується регламентативна КТ, є константами для СД, вони не залежать від конкретної ситуації і особливостей судової справи, їх наявність є обов'язковою для СД. На мовному рівні ці КТ представлені переважно перформативними мовленнєвими актами. Насамперед регламентативні тактики використовують суддя та секретар, КР яких передбачають

керування процесом судового засідання. До цієї тактики належить й комунікативний хід послання на законодавчі акти, актуальні для судового засідання, напр.: Суддя: *Нагадую, Ви несете кримінальну відповідальність за дачу неправдивих свідчень і відмову від дачі свідчень* (Український сімейний суд, серія 100, 2012). Він полягає у цитуванні законодавчих актів та залучення їх як аргументативної бази в судовому засіданні.

2. **Констатувальна тактика** скерована на представлення матеріалів справи, характеристику особистостей підсудного та свідків, вони реалізовані за допомогою комунікативних ходів монологічного типу, що містять підготовлені розгорнуті репліки комунікантів. За змістом такі висловлення позбавлені новизни: їх метою є оприлюднення інформації для широкого загалу – про характер злочину, напр.: Суддя: *Слухається справа зі звинувачення Проценко Наталії Миколаївни по скоєнню злочину, передбаченого ст. 166 ККУ, а саме злісне невиконання обов'язку піклування за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки* (Злочин і кара, 2014); про склад учасників судового процесу, напр.: Секретар: *Ваша честь, на судове засідання з'явилися позивач, відповідач, їхні представники і свідки, дитячий психолог буде присутній на допиті дитини* (Український сімейний суд, серія 105, 2015); про біографії учасників судового засідання, напр.: Підсудний: *Сухомлин Іван Олександрович, 21 червня 1971 року народження, проживаю в м. Фастів* (Злочин і кара, 2012) тощо. Ці КТ представлені у мовленні усіх учасників судового процесу, їх завданням є надання фактичної інформації, що здебільшого відома присутнім, однак має бути озвучена в суді за правилами СД.

3. **Етикетна тактика** зумовлена необхідністю дотримуватися в ході судового засідання певних мовних формул і послідовності мовленнєвих дій, що характерно для мовленнєвої поведінки всіх без винятку учасників СД. Так, до етикетних уналежнюємо звертання до судді «Ваша честь», напр.: Суддя: *Будуть запитання до свідка? Ні, Ваша честь* (Сімейний суд, № 153, 2013); Представник позивача: *Ваша честь, мій клієнт просить розірвати шлюб з відповідачем і розподілити місце проживання їх малолітньої дитини* (Сімейний суд, № 168, 2014). До комунікативних ходів цієї КТ також належать номінації учасників СД, що необхідно використовувати під час спілкування замість того, щоб називати комунікантів на ім'я і прізвище, напр.: Захисник: *У моєї підсудної є інформація важлива щодо цієї справи, дозвольте вислухати її* (Кримінальний суд, № 152, 2013); Прокурор: *Стосовно потерпілого було скоєне кримінальне правопорушення, хто скоїв це правопорушення? Це скоїв обвинувачений, і є для цього докази, і він цього не заперечує* (Судові справи, серія «Помста акушеру», 2015). Етикетна тактика визначає й почерговість виступів комунікантів у судовому засіданні.

II. **З'ясувальна стратегія** має діалогічний характер, вона реалізована питально-відповідними єдностями та має на меті отримання результату – доведення провини або виправдання підсудного через судове слідство. СД передбачає допит свідків, залучення доказів, опитування всіх причетних до злочину, тому основна інтенція учасників судових дій – з'ясування порушень українського законодавства. З'ясувальна КС має два варіанти вияву – запитальний та відповідний: перший вияв репрезентовано в мовленні активних учасників судового процесу – прокурора, судді та захисника, а другий – у мовленні адресатів, непрофесійних учасників СД – свідків, звинувачених та відповідачів. З'ясувальна стратегія представлена в СД комплексом тактик.

1. **Запитальна тактика** пов'язана з прагненням мовців отримати потрібну в судовому засіданні інформацію, тому її використовують суддя, прокурор та захисник, тобто професійні учасники комунікативної взаємодії, напр.: Прокурор: *У яких ви були стосунках із загиблою? Обвинувачений: Ми були подружжям, потім розлучилися, але я її дуже любив і люблю* (Судові справи, серія «Убивчі ревності», 2015). При цьому запитальна тактика функціонує в діалогічних єдностях та потребує розгорнутої відповіді, що і має місце у спілкуванні в СД. Запитання в таких випадках формулюються з огляду на те, що адресат повинен розповісти своє бачення подій, а не підтвердити чи заперечити певну інформацію, напр.: Захисник: *Як підсудний поводить себе, коли ви приїхали? Свідок: Тривожний був, постійно питав чи буде жити дівчина, хвилювався за неї. Це було помітно* (Судові справи, серія «Викрадена студентка», 2015). Запитальна тактика становить підґрунтя для реалізації з'ясувальної КС.

2. **Тактика прямої відповіді** передбачає подання повної інформації на запитання, що знімає неозначеність та дає можливість з'ясувати невідомі раніше факти, важливі для судового засідання, напр.: Суддя: *Що вам відомо про життя Козолій? Свідок: Вони не пара. Позивач – бізнесмен, забезпечений, з хорошої сім'ї, а відповідач – це дівчина з дискотеки. Цей шлюб взагалі нещасливий* (Сімейний суд, ст. 168, 2014). За таких умов адресат відповідає на запитання мовця, надаючи вичерпну інформацію, спілкування при цьому має діалогічний характер, а відповіді чіткі і конкретні, напр.: Захисник: *А ви потім куди їхали? Підсудна: На орендовану квартиру. Захисник: А чому не до себе? Підсудна: Я живу разом із бабусею, доглядаю за нею, і вона не бере з мене гроші. І щоб вона не чула, кого я там воджу, орендую квартиру на добу* (Кримінальний суд, ст. 152,

2013). Важливою умовою реалізації тактики прямої відповіді є повнота відповідей і щирість адресата.

3. Тактика ухилання від відповіді є протилежною до попередньої, оскільки передбачає або відмову відповісти, або замовчування інформації, або свідоме подання хибної інформації. На запитання мовця адресат переважно дає неконкретні, розпливчасті відповіді, істинність яких важко перевірити в судовому засіданні, напр.: Суддя: *Підсудний Риндін, ви визнаєте себе винним? Підсудний: Я взагалі не розумію, про що тут прокурор говорила. Мене на місці злочину не було, мене взагалі не було у місті* (Кримінальні справи, ст. 296, 2015). Ця тактика властива для звинувачених, відповідачів та – іноді – свідків, які намагаються змінити хід судового засідання на власну користь або на користь інших осіб. Також цю тактику реалізують, коли комуніканти прагнуть заплутати учасників судового засідання, ознакою чого є суперечливість поданої інформації, зокрема її невідповідність попереднім свідченням, напр.: Суддя: *Де і з ким ви відмічали ваш день народження?* Свідок: *Зі своїми батьками у себе вдома.* Прокурор: *А на досудовому слідстві ви говорили зовсім інше, що ви були з іншими людьми.* Свідок: *Я переплутала* (Кримінальні справи, ст. 296, 2015). Можливі і випадки, коли адресат відмовляється відповісти на поставлені запитання або вказує на те, що нічого не знає щодо поставленого запитання, напр.: Прокурор: *Чому в ніч з 23 на 24 березня потерпіла потрапила до лікарні з передозуванням наркотиків?* Підсудний: *Я тут ні до чого, я нічого не знаю* (Судові справи, серія «Викрадена студентка», 2015). Реалізація цієї тактики має різноманітні форми, зокрема і тотального заперечення.

III. Пояснювальна стратегія здебільшого монологічного характеру, її скеровано на викладення позиції мовця, який або ініціює спілкування, або його підсумовує. Реалізація пояснювальної КС репрезентована як великими за обсягом монологічними виступами прокурора, судді, захисника, так і зауваженнями та коментарями інших учасників СД. Представлена наступними тактиками.

1. Аргументативна тактика характерна для мовців, які пояснюють власну позицію щодо справи – як професійних, так і непрофесійних. Так, прокурор як представник державного звинувачення формулює провину обвинуваченого, аргументуючи свою позицію на законодавчому і фактичному рівнях, напр.: *А. Ф. Нечипоренко звинувачується в тому, що 5 січня 2010 року (...) підсудний здійснив постріл прицілом у голову Кравчука з мисливського карабіну (...). А. Ф. Нечипоренко обвинувачується у скоєнні злочину передбаченого п. 8 ч. 2 ст. 115 ККУ – тобто умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням цією особою службового обов'язку* (Кримінальні справи, ст. 115, 2010). Мовець стисло викладає сутність справи, а потім зазначає її відповідність законодавчим нормам. Прокурор повинен описати ситуацію, що розглядатиметься в судовому засіданні та мотивувати її специфіку з огляду на чинне законодавство. Ця КТ використовується й іншими учасниками СД, які доводять власну правоту у справі, зокрема адвокату, який представляє інтереси обвинуваченого, напр.: *Згідно з матеріалами дактилоскопічної експертизи на рукоятці бити знайдено відбитки пальців третіх осіб, це не може свідчити, що мій підзахисний має причетність до цього злочину* (Кримінальні справи, ст. 296, 2015). Аргументативна КТ використовується і свідками, і відповідачем, і позивачем. Вона також передбачає наведення підтверджених фактів, свідчень свідків, експертних висновків тощо.

2. Підсумкова тактика реалізується на заключній стадії судового засідання, коли надається прикінцеве слово основним суб'єктам СД. Монологічні репліки в такому разі мають характер узагальнення, що спирається на попередній хід СД, напр.: *Захисник: Мій підзахисний не причетний до даного злочину, який був йому інкримінований. Стосовно мого підзахисного, має бути встановлено виправданий вирок, я прошу звільнити мого підзахисного у залі судового засідання. У мене все* (Кримінальні справи, ст. 348, 2010); *Прокурор: Провина підсудних доведена повністю, тому прошу призначити винним Риндіну та Корнотопенку покарання у вигляді 11 років позбавлення волі. Дякую* (Кримінальні справи, ст. 296, 2015). Остання промова виголошується суддею, який оголошує вирок як загальний підсумок судового засідання, напр.: *Іменем України, суд засудив О. Г. Петровського визнати винним у скоєнні злочину передбаченого статтею 70 ККУ шляхом поглинання менше суворого більш суворою і призначити йому покарання у вигляді 8 років позбавлення волі* (Кримінальні справи, с. 70, 2011). Після заключних виступів діалогічна взаємодія припиняється, останні розгорнуті репліки є монологічними.

3. Коментувальна тактика є супровідною, тому що її використовують у випадках репрезентації окремих реплік учасників судового процесу, що не визначені регламентом і не передбачені процесом судового засідання. Переважно цю тактику використовують несанкціоновано, з порушенням судового етикету, напр.: *Суддя: Чому ви розлучаєтесь?* Позивач: *Набридло все, що вона мені використовує, вона зі мною із-за грошей. Коли мене нема, вона проводить час із подружками у нічних клубах, а потім ще й до мене претензії якість пред'являє.* Відповідач: *Та що ти говориш, раз вийшла з подружками відпочити це вже злочин, що я там постійно знаходжусь?*

(Сімейний суд, № 168, 2014). Приклад засвідчує втручання відповідача у розмову між суддею та позивачем. Також коментувальну тактику використовують у полілогічній взаємодії, коли непря- мий адресат втручається в розмову мовця та прямого адресата, реагуючи на певне повідомлення.

Висновки і перспективи дослідження. У СД представлено три основні КС: ритуальну, з'ясувальну та пояснювальну, кожна з яких реалізується за допомогою відповідних КТ. Ритуаль- на КС охоплює регламентативну, констатувальну та етикетну тактики; з'ясувальна – тактики запиту, прямої відповіді та ухиляння від відповіді; пояснювальна – аргументативну, підсумкову та коментувальну тактики. Кожна із КТ зумовлена соціальними і комунікативним ролями учас- ників СД. Перспективи дослідження полягають у розробленні типології КС і КТ юридичного дис- курсу.

Список використаних джерел

1. Доценко Е. Л. Коммуникативные роли участников судебного дискурса / Е. Л. Доценко // Коммуникация в современной парадигме социального и гуманитарного знания : [материалы 4-й международной конференции РКА «Коммуникация-2008»]. – М. : Факультет журналистики МГУ им. М. Ломоносова, 2008. – С. 189–191.
2. Доценко О. Л. Жанрова специфіка українського судового дискурсу / О. Л. Доценко // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. праць]. – 2008. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 269–280.
3. Доценко О. Л. Комунікативний ритуал у судовому дискурсі / О. Л. Доценко // Освітнянські обрії: реалії та перспективи : [зб. наук. праць]. – К. : ІТПО, 2008. – № 1 (4). – С. 14–20.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Ком- Книга, 2006. – 288 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню судового дискурсу в лінгвопрагматичному ас- пекті, зокрема виявленню комплексу комунікативних стратегій і тактик, представлених у мовленнєвій поведінці учасників судового засідання. Визначено поняття судового дискурсу як різновиду юридичного, схарактеризовано поняття комунікативних стратегій і тактик. Про- аналізовано мовленнєву поведінку учасників судового дискурсу відповідно до реалізації основних комунікативних ролей мовця та адресата. Запропоновано типологію комунікативних страте- гій судового дискурсу та представлено основні тактики їх реалізації.

Ключові слова: судовий дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, ко- мунікативна роль, мовленнєва поведінка.

Summary. The article is devoted to the study of judicial discourse in the linguistic and pragmatic aspect, in particular the discovery of a complex of communicative strategies and tactics presented in the speech behavior of participants in the court session.

The purpose of the article is to reveal the main communicative strategies and communication tactics of Ukrainian judicial discourse, which predetermined the following tasks: to characterize the notion of judicial discourse as a kind of legal; define the concept of communication strategy; analyze the communicative positions of participants in judicial discourse and present the main COP of their communicative behavior. Object of research – Ukrainian judicial discourse, subject of research – verbal means of realization of speech behavior of participants of judicial discourse.

The concept of judicial discourse as a kind of legal is defined, the concept of communicative strategies and tactics is described. Judicial discourse as a regulated communicative act is characterized by the entrenched communicative positions of the participants and the domination of ritual verbal components in the discourse, which reduces the degree of its spontaneity, but at the same time causes communicative searches to realize the intentions of the interlocutors. The communicative searches are realized with the help of certain vectors and schemes of communicative speech behavior in the polylogical communicative situation of the court session, based on the strategic parameters of discursive interaction.

The speech behavior of participants in judicial discourse is analyzed in accordance with the implementation of the main communicative roles of the speaker and the addressee. The typology of communication strategies of judicial discourse is proposed and the main tactics of their implementation are presented.

In the judicial discourse, three basic strategies are implemented: ritual, explanatory and explanatory, each of which is implemented with the help of appropriate tactics. The ritual is represented by regulatory, statement and etiquette tactics; clarifying – tactics of the request, direct answer and

evasion from the answer; explanatory – argumentative, summary and commentary tactics. Each of the tactics is determined by the social and communicative roles of participants in judicial discourse. The prospects for research are to develop a typology of strategies and tactics for legal discourse in general.

Key words: *judicial discourse, communicative strategy, communicative tactics, communicative role, speech behavior.*

Отримано: 19 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'276.6:796.332

І. Р. Процик

«...ЯК СЯ ФУТБОЛІСТИ СПРАВУЮТЬ НА ПОЛІ З БАЛЬОНОМ»: ФУТБОЛЬНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНИХ ГУМОРИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Функціонування футбольної лексики в художніх творах стало предметом зацікавлення українських мовознавців лише кілька років тому, що зумовлено низкою причин: 1) художніх творів футбольної тематики в українській літературі ХХ ст. було небагато, 2) деякі з них не були широко відомі, 3) завдяки проведенню 2012 року в Україні та Польщі фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу з'явилися нові художні тексти на футбольні теми. Лінгвістичному аналізу особливостей використання лексики футболу в художніх творах сучасних українських авторів присвячено статтю Юрія Струганця [9], а специфіці функціонування футбольної лексики в різноманірних текстах українських письменників першої половини ХХ ст. [6] та представників постмодернізму [3; 4] – статті авторки запропонованої тут розвідки.

У цьому дослідженні корпус підданих мовознавчому аналізу художніх текстів футбольної тематики доповнено гумористичними новелами на теми футболу сучасних авторів Романа Солила (твори зі збірок «Бібрецькі оповідки» (Львів, 1991 [7]) та «Кульбабовий ангел» (Тернопіль, 2012 [8])) і Богдана Волошина (тексти зі збірок оповідань «Бурачковицькі хроніки» (Львів–Київ, 1996 [1]) та «Політ золотої мушки» (Львів, 2016 [2])), написаними стилізованим наддністрянським діалектом. Мета розвідки – виявити особливості функціонування спеціальної футбольної лексики в гумористичних творах на футбольну тему українських авторів зламу ХХ–ХХІ ст. Завдання статті: 1) із художніх творів футбольної тематики Романа Солила та Богдана Волошина відібрати фрагменти текстів, у яких використано футбольну лексику; 2) з'ясувати семантику зафіксованих футбольних лексем, подати їхнє тлумачення та сучасні відповідники тих спеціальних назв, які вжито в гумористичних текстах, написаних наддністрянським діалектом; 3) поділити на тематичні групи лексику футболу, яка функціонує у аналізованих творах.

Для тематичної класифікації футбольної лексики, вжитої в текстах Романа Солила та Богдана Волошина, використано власну методику поділу на тематичні групи української лексики футболу, опрацьовану на основі розгляду спеціальних футбольних видань, статей у спортивній періодиці та представлену в розвідці «Копаний м'яч учить боронити і здобувати: тематична класифікація української футбольної термінологіки кінця ХІХ – початку ХХ ст.» [5].

Аналіз семантики футбольних лексем, зафіксованих у футбольних новелах Р. Солила та Б. Волошина, дав змогу тематично розподілити назви на такі групи:

1) назви спортивних змагань, футбольної гри, поєдинку та його частин: *спорти* (види спорту) «То є вельми значна справа, а ви ся знаєте на *спортах*...» [7, 6], *футбол* «Маєм виставити кільканадцять хлопів до *футболу*» [7, 6], «*Футбол* потребує моцних ніг і сприту, а я навіть не мислю, щоб хто з бібрецьких видів бальон» [7, 6], «Сапій колись був ого до *футболу*, але то перейшов час, обсіли діти» [8, 214]. «А ще в селі, окрім *футболу*, бавилися сітківки (волейбола) пополудню, як вчепилися бальона, то товкли страшним ділом» [8, 215], «Якраз на жнива не було інакшої мови, як *футбол*» [8, 235], «На *футбол* люду зібралося – море» [2, 11], *матч* «Монолог затриманого Марка Загірного, правого крайнього нападника команди «Сокіл» із Лопушної, в Бурачковицькому відділку міліції після *матчу* з місцевим «Вірвусом»» [2, 11], *гра* (футбольний матч) «То *гра* мала бути затята» [2, 11], «*Гра* провадиться далі» [2, 12], «Позаминулої *гри* так і було» [2, 12], «Коли ми знову стали до *гри*, сонце вже ховалося за постерунком, пане слідчий. ... *Гра* знову почалася» [2, 14], «*Гра* стала» [2, 14], *перша половина гри* (перший тайм матчу) «На тому скінчилася *перша половина гри*» [2, 14], *друга половина матчу* (другий тайм) «*Суддя* сказав, що *друга половина матчу* буде тільки півгодини, бо він пізнить на потяг до Бібрки, де його шваґер видає дочку за фризiera зі Львова» [2, 14], *перерва* «У *перерві* ми цілою командою лапали рябу корову разом зі Стефком» [2, 14];

2) назви футбольних дій: *бити футболу* (грати у футбол) «Дідо не раз *били футболу*, як мали роботу в місті на стації» [7, 6], *грати футбол / грати* (грати у футбол) «– А мені ліпше снилося – що я *грав футбол* у валянках» [8, 236], «Не так, як минулого тижня, коли *гнали* в Рип'яному: там футбол оглядали три кози, цап Місько і баба Василина, яка ту всю громаду пасла» [2, 11], *бити чолом* (бити по м'ячу чолом) «Але *чолом можу бити*. *Чолом можу*» [8, 214], *викопувати бальон* (вибивати м'яч) «*Бальон Папа викопував* де-будь, але сильно, так, що ходили за бальоном в верболози або на Штудришин город...» [8, 215], *бавитися футболу* (грати у футбол), *товкти бальона* (грати м'ячем) «А ще в селі, окрім *футболу*, *бавилися* сітківки (волейбола) пополудню, як вчепилися *бальона*, то *товкли* страшним ділом» [8, 215], *заробити картку* (отримати попередження у вигляді жовтої або червоної картки за порушення правил), *відсидіти на лавці* (відсидіти на лаві запасних) «Сафат *заробив картку* й мусів *відсидіти* за полем на обмерзлій *лавці*» [7, 24], *піддатися* (програти) «– Та як, у своєму селі – й *піддатися*? – й вже загортав рукави. – Йдем *прати!*» [8, 237], *копати* (бити ногою по м'ячу) «З десяти ударів Папі виходило раз-два дати доброго вішеного паса, але вже як *копав*, то *копав*» [8, 237], *скакати в брамці* (підстрибувати у воротах) «У *брамці* денервово *скакав* Юзик Шопа, люксусовий воротар» [2, 11], *запопасти м'яч* (здобути м'яч), *влупити правою* (сильно вдарити правою ногою), *поцілити до брамки* (влучити у ворота) «М'яч *запопав* наш Тиміш Підлісний. Той як *влупить правою* – бальон може пукнути. Лиш би *до брамки поцілив...*» [2, 12], *(бути) трохи не в формі* (бути в неналежній спортивній формі) «Наш тренер замінив його на мого найліпшого колегу, Олька Березяка. Він, правда, *трохи не в формі*: вчора був на празнику і приїхав у жіночих капцях і з жовтими очима» [2, 12], *валити просто на ворота* (бігти прямо до воріт) «А я *валю просто на ворота* «Вірвуса»» [2, 12], *копати в леті* (копати з льоту) «Падаю на мураву і *в леті копаю* Орка в кістку» [2, 12], *дискваліфікувати на три гри* (відсторонити від футболу на три матчі) «Я дуже боявся, щоби подібної *гранди* не було тут, бо Стефка тоді *дискваліфікують на три гри*, а ми без нього – як без рук» [2, 13], *притиснути до воріт* (змусити суперника захищатися) «На ту хвилю «Вірвус» *притис* нас *до воріт*» [2, 13], *лупнути в брамку* (сильно вдарити у ворота) «Врешті, *нападник* вірвусівців *лупнув* зліва в нашу *брамку*» [2, 13], *зачинати гру* (починати гру) «Треба було *зачинати гру*» [2, 13], *повалити на брамку* (піти в атаку на ворота) «Суддя знову свиснув і ми *повалили на брамку* «Вірвуса»» [2, 13], *влетіти до брамки разом з бальоном* (влетіти у ворота разом із м'ячем) «А нагий Ромко звитяжно *влетів до брамки разом із бальоном*» [2, 14], *провадити гру далі* (проводити гру далі) «Але ми того не знали і *провадили гру далі*» [2, 14], *вхопити бальон* (підхопити м'яч), *пігнути на ворота* (побігти до воріт) «Заким горіла стирта, я *вхопив бальон* і знов *пігнав на ворота* «Вірвуса»» [2, 14], *пальнути з правої* (сильно вдарити правою ногою) «Я *пальнув із правої* – і бальон зателіпався в сітці!» [2, 14];

3) назви учасників футбольного матчу та інших осіб, причетних до гри: *футболіст, тлумач* (коментатор футбольного матчу) «Третю неділю на луці квапилася робота – рівняли пляц на футбольне льотницько: стягували мораву, ладнали лавки, будували вежу для *тлумача*, котрий мав виповідати без радійо, як ся *футболісти* справують на полі з бальоном» [8, 235], «Мадея все каже до *футболістів*: – Програєте, будете додому невезені» [8, 236], *гравець* «Кинули синій *бальон* з білою рисою, цвірінкнув *свистун* Кльонца, зчепилися ноги *гравців*, крик і гук за полем» [8, 238], *форвард* «Відразу впізнали воротаря пустомитівців Броня Кордибаху. По нім з'явився ліпший *форвард* повіту, зизоокій, з горбатим носом Янтох Підкулька...» [8, 236], *нападник* «Врешті, *нападник* вірвусівців *лупнув* зліва в нашу *брамку*» [2, 13], *правий крайній нападник* «Монолог затриманого Марка Загірного, *правого крайнього нападника* команди «Сокіл» із Лопушної, в Бурачковицькому відділку міліції після матчу з місцевим «Вірвусом»» [2, 11], *центральний нападник* «То щось страшне: м'яч сухим листом приліпився нижче від спини нашого *центрального нападника* Романа Драгана» [2, 12], *центральний оборонець* «На мене нагло кидається їхній *центральний оборонець* Орест Шаргут» [2, 12], *воротар* «Свист і рики від ставу, бо були-сьмо взуті в засохлі військові ходачки, а *воротар* Юзьо ще мав на руках мулярські рукавиці й жовнірський кашкет з Першої війни» [8, 237], «У *брамці* денервово *скакав* Юзик Шопа, люксусовий *воротар*» [2, 11], *брамкар* (воротар) «*Брамкареві* так стрикало під коліними й зазимніло в животі, жи мусів виляти до гартанки з чвертку вишнівки» [7, 24], «Ви, пане слідчий, не знаєте нашого *брамкара*» [2, 12], *суддя / судия* «По селі дозбирували хлопів до футболу. *Суддя* згодився на відро раків» [8, 213], «На остатку висунувся *судия* зі Львова Ярослав Кльонц у крислатому капелюсі, вгодований, з льорнетою на патичку, попід карк – краватка» [8, 237], «Коли до нас влетів гол, Стефко-брамкар зняв рукавиці й полетів за *суддею*» [2, 12], «*Суддя* сказав, що друга половина матчу буде тільки півгодини, бо він пізнить на потяг до Бібрки, де його шваґер видає дочку за фризиєра зі Львова» [2, 14], «Тоді до *судді* приступив старий Йосиф, який мав контузію ще за Австрії і бачив уночі, як вдень» [2, 14], «Зачалися крики: “Вони *суддю* купили за тальони на цукор!”» [2, 14], *свистун* (суддя в полі) «Кинули синій бальон з білою рисою, цвірінкнув

свистун Кльонца, зчепилися ноги гравців, крик і гук за полем» [8, 238], *тренер* «То й не дивно: голова колгоспу пообіцяв *тренеру* «Вірвуса» за перемогу над нами виписати шиферу на стайню, а цілій команді – по три кавалки канадійського мила» [2, 11], «Добре, що *тренер* був при пам'яті – тримав за руки, – а фельдшер запихав Стефкові до писка пуделко заспокійливих пігулок» [2, 13], «Запасних трусів Ромко не мав, і *тренер* мусив побігти до склепу, щоби купити нові – в зелені когутики» [2, 14];

4) назви спортивного майданчика та його частин, футбольного поля та його елементів: *стадіон* (стадіон) «*Стадіон* заревів: «Слава!»» [2, 13], *поле* (футбольне поле) «Сафат заробив картку й мусів відсидіти за *полем* на обмерзлій лавці» [7, 24], «По хвилі перебраний «Білий Легіюн» вишерегувався на *полі*» [8, 237], «Янтох шпацерував *полем*, то підморгуючи пані, то ж острився на наші ворота» [8, 237], «Нарід на *полі* зачав кричати: «Орко, задуси того глиста!»» [2, 12], «На *поле* лягли потемки» [2, 14], «Нарід посунув на *поле*» [2, 14], «А на *полі* діялося щось страшне» [2, 14], *бойовисько* (футбольне поле; лексема, утворена за аналогією до польської назви boisko) «Але на *бойовиську* далі було темно» [2, 14], *креси поля* (межі поля) «Романа за ноги витягли за *креси поля*» [2, 12], *морава / мурава* (трава на футбольному полі) «Третю неділю на луці квапилася робота – рівняли пляц на футбольне льотницько: стягували *мораву*, ладнали лавки, будували вежу для тлумача, котрий мав виповідати без радійо, як ся футболісти справують на полі з бальоном» [8, 235], «Падаю на *мураву* і в легі копаю Орка в кістку» [2, 12], *трибуни* «Той, як втятий, летить на *трибуни* і зносить три ряди» [2, 12], «Нарід на *трибунах* зворохобився» [2, 14];

5) назви спортивного інвентарю й окремих його елементів, футбольного спорядження: *м'яч* «З *м'ячем* літати засапувався, але не є з тих наздобкуванців, – за літо штири пари воріт поломив, не розбирає, де бальон, де нога, лупить всьо без розбору» [8, 237], «*М'яч* запопав наш Тиміш Підлісний. ... Удар! То щось страшне: *м'яч* сухим листом приліпився нижче від спини нашого центрального нападника Романа Драгана» [2, 12], *бальон* (м'яч) «Футбол потребує мощних ніг і сприту, а я навіть не мислю, щоб хто з бібрецьких видів *бальон*» [7, 6], «Той з *бальоном* не перепустить нікого – ні чужих, ні своїх. ... *Бальон* Папа *викопував* де-будь, але сильно, так, що ходили за *бальоном* в верболози або на Штудришин город...» [8, 215], «Коли суддя свиснув, *бальон* полетів у бік воріт «Вірвуса»» [2, 11], «Той як влупить правою – *бальон* може пукнути» [2, 12], «Деся на штирнайцятій хвилині *бальон* втрапляє до мене» [2, 12], «*Бальон*, як зачарований, літав межі нами» [7, 24], «Кинулися по *бальон*, але сягнути його не змогли: болота в баюрі було під пахи» [2, 13], «З болота стирчала кабіна втопленого ще перед минулорічною Паскою трактора. З його кабіни й дістали *бальон*» [2, 13], «Я пальнув із правої – і *бальон* зателіпався в сітці!» [2, 14], «За-ким горіла стирта, я вхопив *бальон* і знов пігнав на ворота «Вірвуса»» [2, 14], *ворота* «Дідо з сантиметром пішли перемірувати *ворота*» [8, 236], «Янтох шпацерував полем, то підморгуючи пані, то ж острився на наші *ворота*» [8, 237], «З *м'ячем* літати засапувався, але не є з тих наздобкуванців, – за літо штири пари *воріт* поломив, не розбирає, де бальон, де нога, лупить всьо без розбору» [8, 237], *чужі ворота* «Годі ся було дістати до *чужих воріт*» [7, 25], *сіта / сітка* «Стефко метнувся блискавкою, але бальон черкнув об слуп і через дзюру в *сіті* викотився в баюру» [2, 13], «Я пальнув із правої – і бальон зателіпався в *сітці!*» [2, 14], *штанги воріт* «Рецьо, Мазуриків Чапай, Мікако Снігурів тесали бальки на *штанги воріт*» [8, 235], *слуп* (штанга воріт) «Стефко метнувся блискавкою, але бальон черкнув об *слуп* і через дзюру в *сіті* викотився в баюру» [2, 13], *брамка* (ворота) «У *брамці* денервово скакав Юзик Шопа, люксовий воротар» [2, 11], «Лиш би до *брамки* поцілів...» [2, 12], «Бальон полетів на нашу *брамку*» [2, 12], «Він скоренько спутав слабому ноги шнурком від рябої корови, яка мирно робила пляцки за *брамкою*» [2, 13], «Малий Юрчик приніс дві гасові лямпи і поставив їх над *брамками*» [2, 14], *порожня брамка* (порожні ворота) «*Брамка була порожня*, бо Юзик Шопа побіг до вітру за гостинець» [2, 14], *рукавиці* (воротарські рукавиці) «Коли до нас влетів гол, Стефко-брамкар зняв *рукавиці* й полетів за суддею» [2, 12], *трус* «Запасних *трусів* Ромко не мав, і тренер мусив побігти до склепу, щоби купити нові – в зелені когутики» [2, 14];

6) назви елементів гри, результатів матчу: *атак* (атака) «Юзьо верещав, що було мочі: – *Атак* й ще раз *атак!!!*» [7, 25], *вішений пас* (навісний пас) «З десяти ударів Папі виходило раз-два дати доброго *вішеного паса*, але вже як копав, то копав» [8, 237], *гол* «Не дай Боже, *буде гол*», – думаю» [2, 12], «Коли до нас влетів *гол*, Стефко-брамкар зняв рукавиці й полетів за суддею» [2, 12], «Діда прив'язали до коня і наказали йому знімати гвалт, коли буде *гол*» [2, 14], *удар* «З десяти *ударів* Папі виходило раз-два дати доброго *вішеного паса*, але вже як копав, то копав» [8, 237], «Удар! То щось страшне: *м'яч* сухим листом приліпився нижче від спини нашого центрального нападника Романа Драгана» [2, 12], *перемога* «То й не дивно: голова колгоспу пообіцяв *тренеру* «Вірвуса» за *перемогу* над нами виписати шиферу на стайню, а цілій команді – по три кавалки канадійського мила. То гра мала бути затята» [2, 11];

7) назви об'єднань футболістів – футбольної команди, ліній футболістів на полі, відповідно до їхніх амплуа: *команда* «То й не дивно: голова колгоспу пообіцяв тренеру «Вірвуса» за перемогу над нами виписати шиферу на стайню, а цілій команді – по три кавалки канадійського мила» [2, 11], «У перерві ми цілою командою лапали рябу корову разом зі Стефком» [2, 14], *захист* «В захист ми поставили Папу» [8, 237], *лінія захистку* (лінія захисту) «По правій руці в лінії захистку мали поставити лівака Папу» [8, 215];

8) назви дій суддів, тренера: *суддя свиснув* / *свище* «Коли суддя свиснув, бальон полетів у бік воріт «Вірвуса»» [2, 11], «Суддя знову свиснув і ми повалили на брамку «Вірвуса»» [2, 13], «Суддя свище, фельдшер вправляє щелепу малому, котрий хотів допомогти Оркові» [2, 12], *суддя показав на центр поля* (суддя дав сигнал, що забитий гол зараховано, і треба продовжити гру з центра поля) «Суддя показав на центр поля, а ми кинулись обніматися Ромку» [2, 14], *тренер замінив* «Наш тренер замінив його на мого найліпшого колегу, Оляка Березяка» [2, 12];

9) назви тренувань: *розрухувальне гімнастикування* (руханка) «Легіони робили розрухувальне гімнастикування – вимахували руками, тяжко присідали, глибоко дихали й хукали, підскакували, як застояні без зиму бички» [8, 237];

10) назви глядацької підтримки та вигуки уболівальників: *оглядати футбол* (дивитися футбол) «Не так, як минулого тижня, коли грали в Рип'яному: там футбол оглядали три кози, цап Місько і баба Василина, яка ту всю громаду пасла» [2, 11], «*Марадона, Марадона!*» (заохочування нападника до активних дій; походить від імені одного з найкращих футболістів світу, аргентинського нападника 70–90-х рр. ХХ ст. Дієго Марадони) «На високій тичці над чайною затріпотіла наша фана, а баптистський хор затагнув свою нову мелодію «*Марадона, Марадона!*»» [2, 13], «*Треба гол, Боже, – гол!*» (заклик до команди забивати гола) «Нарід знову заревів, що треба гол, Боже, – гол!» [2, 14].

Зафіксовано й власні назви футбольних команд: *Асмоня* (зредукована назва реальної футбольної команди, яка в 1908–1939 рр. представляла ЖКС (жидівський спортовий клуб) Гасмоня (Львів)) «Дідо не раз били футбола... Його навіть просили до «Асмоней», але то ліпше відтяти си пагность на мізернім пальці, ніж обставати за Мошкову родину» [7, 6], *Білий Легійон* (вигадана назва футбольної команди, ймовірно польської) «По хвилі перебраній «Білий Легійон» вишерегувався на полі» [8, 237], *Сокіл (Лопушна)* (назва футбольної команди, що репрезентувала українське спортивне товариство «Сокіл», яке функціювало в Галичині у 1894–1939 рр.) «Монолог затриманого Марка Загірного, правого крайнього нападника команди «Сокіл» із Лопушної, в Бурачковицькому відділку міліції після матчу з місцевим «Вірвусом»» [2, 11], *Вірвус (Бурачковиці)* (вигадана назва футбольної команди) «То й не дивно: голова колгоспу пообіцяв тренеру «Вірвуса» за перемогу над нами виписати шиферу на стайню...» [2, 11], «Коли суддя свиснув, бальон полетів у бік воріт «Вірвуса»» [2, 11], «А я валю просто на ворота «Вірвуса»» [2, 12], «На ту хвилю «Вірвус» притис нас до воріт» [2, 13], «Суддя знову свиснув і ми повалили на брамку «Вірвуса»» [2, 13], «Заким горіла стирга, я вхопив бальон і знов пігнав на ворота «Вірвуса»» [2, 14].

У розглянутих текстах функціують синонімічні футбольні лексеми. З однаковою частотністю вжито назви: *матч* – *гра*, *футболіст* – *гравець*, *воротар* – *брамкар*, *поле* – *бойовисько*, *ворота* – *брамка*, *бити футбол* – *грати футбол* – *бавитися футболу*. Із синонімічних рядів *бальон* – *м'яч*, *нападак* – *форвард*, *суддя* – *судия* – *свистун* за вживаністю домінують назви *бальон*, *нападак*, *суддя*.

Як показав аналіз, у гумористичних творах сучасних авторів Романа Солила та Богдана Волошина зафіксовано слова з більшості тематичних груп спеціальної футбольної лексики: назви футбольної гри, поединку та його частин, елементів гри, результатів матчу, футбольних дій, учасників футбольного матчу та інших осіб, причетних до гри, назви футбольного поля та його частин, футбольного інвентарю та спорядження, ліній футболістів відповідно до їхніх амплуа, назв дій суддів, тренерів, глядацької підтримки, а також власні назви команд і вигуки уболівальників. Усі футбольні лексеми, вжиті в цих текстах, функціують у прямому номінативному значенні, що цілком закономірно, адже проаналізовані художні твори присвячені футбольній проблематиці. Зафіксовано синонімію футбольних назв та конкуренцію спеціальних лексем із синонімічних рядів.

Список використаних джерел

1. Волошин Б. Бурачковицькі хроніки / Б. Волошин. – Львів – Київ : Галицькі контракти, 1996. – 132 с.
2. Волошин Б. Політ золотої мушки [Текст] : збірка оповідань / Богдан Волошин. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. – 320 с.
3. Процик І. Р. Відображення мовної картини світу футбольних фанатів у художніх творах сучасних українських письменників / І. Р. Процик // Вісник Дніпропетровського університе-

- ту. Серія: Мовознавство. – Дніпро : Дніпропетровський нац. ун-тет ім. О. Гончара, 2017. – Вип. 23(1). – С. 155–164.
4. Процик І. «Команда футбольних святих» або Релігійна лексика в художніх текстах футбольної тематики / Ірина Процик // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2016. – С. 38–43.
 5. Процик І. «Копаний м'яч учить боронити і здобувати»: тематична класифікація української футбольної термінологіки кінця XIX – початку XX ст. / Ірина Процик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія : Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. – № 842. – С. 151–157.
 6. Процик І. Функціонування футбольних термінів першої половини XX століття в художньому тексті / Ірина Процик // Термінологічний вісник. – 2017. – Вип. 4. – С. 281–288.
 7. Солило Р. Бібрецькі оповідки / Роман Солило. – Львів: Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1991. – 52 с.
 8. Солило Р. Кульбабовий ангел. Галицьке писаніє. Книга перша / Роман Солило. – Тернопіль: Богдан, 2012. – 384 с.
 9. Струганець Ю. Функціонування футбольної лексики у художній мові [Електр. ресурс] / Юрій Струганець // Вітчизняна наука на зламі епох : проблеми та перспективи розвитку : Матеріали XX Всеукр. науково-практ. інтернет-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 20. – С. 122–124. – Режим доступу: <http://rmuphdpu.webnode.com.ua> (розділ «Наукові конференції»).

Анотація. Досліджено особливості функціонування української футбольної лексики в гумористичних творах сучасних авторів Романа Солила та Богдана Волошина. Розкрито семантику футбольних лексем, покласифіковано їх за тематичним принципом, подано сучасні відповідники до спеціальних футбольних назв, вжитих у проаналізованих художніх текстах, написаних стилізованим наддністрянським діалектом.

Ключові слова: українська футбольна лексика, тематична класифікація, функціонування спеціальної лексики в художньому тексті, гумористичний твір.

Summary. In the article on the example of humorous texts by Ukrainian writers at the end of the XXth – beginning of the XXIth centuries peculiarities of functioning of Ukrainian football vocabulary in artistic texts concerning football have been analyzed. It has also been traced what football vocabulary has been used by modern Ukrainian authors Roman Solylo and Bohdan Voloshyn in humorous novellas about football which were written in Naddnistrrianskyi dialect. Semantics of special football lexemes has been discovered. It has been traced that all of them were used in the structure of the analyzed artistic texts about football in the direct nominative meaning, modern corresponding words to dialect football names, which were used in these humorous works, have been given. Football vocabulary has been classified according to the thematic principle. For example, the following groups of names of special football notions have been singled out: names of a football game (sporty, futbol), names of a fight and its parts (hra, match, persha polovyna hry, druha polovyna matchu, pererva), names of elements of a game (atak, vishenyi pas, udar), names of results of a match (peremoha), names of football actions (byty futbolu, hraty futbol, bavytysia futbolu, tovkyt baliona, vykopuvaty balion, byty cholom, zarobyty kartku, vidsydyty na lavtsi, pidatysia, skakaty v bramtsi, zapopasty miach, vlupyty pravoii, potsilyty do bramky, kopaty v leti, dyskvalifikuvaty na try hry, prytysnuty do vorit, lupnuty v bramku, zachynaty hru, povalyty na bramku, vlety do bramky razom z balionom, vkhopyty balion, pihnaty na vorota, palnuty z pravoii), names of members of a football match (futbolist, hravets, forvard, napadnyk, pravyi krainii napadnyk, tsentralnyi napadnyk, tsentralnyi oboronets, vorotar, bramkar) and other people involved in the game (suddia, svystun, trener, tlumach), names of a football field and its parts (pole, boiovysko, kresy polia, murava, trybuny), names of football accessories and equipment (balion, miach, vorota, shtanhy vorit, slup, sita, bramka, rukavytsi, trusy), names of football players' lines according to their role (zakhyst, liniia zakhystku), names of the judges' actions, names of coaches (suddia svysnuv, suddia pokazav na tsentr polia, trener zaminyv), names of spectators' support (ohliadaty futbol) and proper names of teams («Asmoneia», «Sokil», «Virvus», «Bilyi Lehiion») and also exclamations of supporters («Treba hol, Bozhe, – hol!», «Maradona, Maradona!»).

Key words: Ukrainian football vocabulary, thematic classification, functioning of special vocabulary in an artistic text, a humorous literary work.

Отримано: 8 серпня 2017 р.

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Одним з головних завдань сучасної української лінгвістики є дослідження галузевих терміносистем, які є важливим джерелом поповнення словникового складу мови. Українська соціологічна термінологія – невід’ємний складник українського словникового фонду, тому вивчення її лексико-семантичної специфіки є актуальним у мовознавчій науці.

Мета статті – встановити закономірності та специфіку гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі української соціологічної галузі. Цим зумовлене послідовне розв’язання таких **завдань**: визначити характер гіперо-гіпонімічних семантичних зв’язків, встановити способи їх вираження та активність у межах досліджуваної галузевої термінології.

Оскільки мова є певною системою то її підмовам також властива системність, яка виявляється передусім у системних зв’язках лексичних значень слів, які утворюють різні семантичні підсистеми. Підсистеми за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю поділять на певні тематичні групи, а ті – на підгрупи, мікрогрупи й окремі номінації тих або інших об’єктів, а за характером зв’язків між самими лексичними одиницями – на лексико-семантичні групи (ряди синонімів, пари антонімів, гіперо-гіпонімічні побудови тощо) [3, 41].

У сучасних дослідженнях терміносистем різних галузей наук об’єктом уваги багатьох мовознавців були переважно такі лексико-семантичні явища, як синонімія, антонімія, полісемія. Натомість, такі парадигматичні відношення, як гіперо-гіпонімічні (об’єднання лексичних одиниць у певні групи, класи) вивчені недостатньо.

Галузеві терміносистеми, так само, як і лексичні системи національних мов, характеризуються родо-видовими відношеннями. У лінгвістичній літературі існує кілька назв на позначення родо-видових відношень: гіпонімічні (Л.А. Новиков) [14, 241–242], (А.В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько) [18, 91–92]; гіперо-гіпонімічні (С.М. Кіршо) [6, 18], (О.А. Конова-лова) [7, 79]; категоріально-специфікаційні та інклюзивно-ексклюзивні (М.В. Нікітін) [13, 29].

Питання пов’язані з гіперо-гіпонімічними відношеннями у галузевих терміносистемах неодноразово привертала увагу науковців. Особливості вияву родо-видових відношень досліджено у працях: С.З. Булик-Верхоли [2], Н.Л. Краснопольської [9], О.В. Чорної [20], С.М. Дорошенко [4] та ін.

Деякі науковці зауважують, що застосовувати поняття гіперо-гіпонімії стосовно лексики не є доцільним [17, 76]. Дослідниця М.В. Лисякова ж вважає, що гіперо-гіпонімія має свою мовну специфіку і може розглядатися як самостійна лексико-семантична категорія [11, 17]. Гіпонімія як самостійна лексико-семантична категорія, відіграє дуже важливу роль як для лексичної системи національних мов узагалі, так і для галузевих термінологічних систем. Гіпонімія разом із несполучуваністю, відзначає Л.О. Новиков, є найфундаментальнішими парадигматичними смисловими відношеннями, за допомогою яких структурується словниковий склад мови [14, 241–242]. Г.А. Матліна зауважує, що на відміну від антонімічних та синонімічних відношень, що охоплюють лише певну частину слів, родо-видові охоплюють усю лексику [12, 86]. Е.В. Кузнецова пояснює це паралельним існуванням тенденцій до узагальнення і конкретизації у людському мисленні [10, 66].

Варто підкреслити, що в термінознавстві гіпонімія виражає підрядність і супідрядність та побудову на їх основі ієрархічної системи термінів, при якій термін ширшого змісту, тобто родовий (гіперонім), включає в себе термін вужчого змісту, тобто видовий (гіпонім) [14, 241].

В основі будь-якої термінологічної системи лежить родо-видовий принцип. Сам принцип родо-видової структуралізації, який використовується для побудови логічних класифікацій реалій зовнішнього світу, запозичений з логіки. Філософськими основами такої класифікації є відношення одиничного і всезагального, які чітко простежуються в гіперо-гіпонімічних структурах, де гіпероніми виражають дещо загальне, а гіпоніми – одиничне, окреме. Наукове пізнання, піднімаючись від одиничного до абстрактного – загального відтворює об’єкт дослідження у всій різноманітності його сторін, зв’язків та відношень [7, 79].

Нині процес термінотворення в українській мові потребує уточнення понять, що обумовлено динамікою розвитку науки саме через розширення гіперо-гіпонімічних відношень. Під час вивчення терміносистеми кожний її мінімальний чи максимальний елемент виявляється взаємозв’язаним по лінії рід-вид з багатьма іншими елементами. Специфіка такого розгортання кожного гіперо-гіпонімічного блока показує ступінь складності і роздробленості відображуваних ділянок дійсності: чим складніша і чим більше вивчена певна сфера, тим більше рівнів узагаль-

нення і, відповідно, ярусів у блоці. Розгортання демонструє родо-видові зв'язки між об'єктами і вказує місце кожного елемента в ієрархічній системі, оскільки немає родових і видових явищ як таких, вони стають такими у певних системах [19, 14].

Зауважимо, що при розгляді соціологічних терміноодиноци в українській мові родо-видові зв'язки характеризують терміни, які виражають ту саму семантичну ознаку, але відрізняються ступенем конкретизації. Наприклад: *шкала* – *шкала метрична (інтервальна)*, *шкала номінальна*, *шкала порядкова (рангова)* [БКС, 332]; *інформація* [СЕ, 163] – *інформація соціальна*, *інформація соціологічна*, *інформація первинна*, *інформація вторинна* [СЕ, 164]; *анкетування* – *анкетування групове*, *анкетування індивідуальне*, *анкетування поштове*, *анкетування пресо-ве* [СЕ, 29].

Гіпонімічні відношення в терміносистемах різних галузей знань, як і в соціологічній терміносистемі зокрема, пов'язані з синонімічними й антонімічними відношеннями. Таким чином, гіпероніми й гіпоніми можуть перебувати в парагматичних відношеннях. Синонімізація родових і видових найменувань, як зазначає А.А. Брагіна, явище природне і типове для мовного процесу [1, 58–59]. У нашому дослідженні, наприклад, на позначення поняття частина політичної соціології, яка вивчає поведінку виборців, механізм виборів, виборчих кампаній тощо [СЕ, 360] зафіксовано терміни *соціологія виборів* та *електоральна соціологія*. А також, наприклад, в іншому випадку терміни соціології *розвідувальне дослідження*, *пілотажне дослідження* і *зондажне дослідження* використовуються на позначення поняття найпростішого виду соціологічного дослідження, дослідження-проби методичного характеру, яке дозволяє розв'язувати обмежені завдання: апробацію інструментарію, тобто методичних документів (анкети, бланка інтерв'ю, опитувального листа, карток спостереження тощо) [БКС, 88]. Або соціологічні терміноодиноци *нарративне інтерв'ю* і *розповідне інтерв'ю* виражають поняття на позначення своєрідного виду вільного інтерв'ю, яке не є сумою відповідей, а є імпровізованою цілісною розповіддю респондента про власний життєвий досвід, яка реєструється на магнітну плівку, дослівно транскрибується і в такому вигляді становить матеріал для аналізу із застосуванням логіки якісного дослідження [Волович, 216].

Гіпоніми можуть перебувати також і в антонімічних відношеннях. Наприклад, в українській соціологічній терміносистемі гіпоніми: *класова система відкрита* – *класова система закрита* [БКС, 138], *соціальний контроль зовнішній* – *соціальний контроль внутрішній* [БКС, 264], *моногамний шлюб* – *полігамний шлюб* [Кохан, 65] можуть розглядатися як антоніми. Однак, частіше вони виступають як субпідрядні найменування, які об'єднуються загальним родовим поняттям [8, 81–82].

Головними функціями гіпонімів у термінологічних системах різних галузей науки і техніки, на думку М.В. Лисякової, є систематизація термінів і тлумачення значень. Ці функції реалізуються в термінології у двох прийомах, таких, як узагальнення і конкретизація [11, 17].

Поняття кожної галузі знань, поєднуючись різноманітними зв'язками, утворюють поняттєву систему цієї галузі знань. Терміни ж як спеціально створені номінативні одиниці призначені не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними [15, 191]. Наявність родо-видових відношень між поняттями зумовлює існування таких же відношень і між термінами, що виражають ці поняття [5, 14].

За нашими спостереженнями, у гіперо-гіпонімічні групи об'єднуються термінологічні одиниці, які виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає загальне родове поняття, гіпонім конкретні видові поняття. Наприклад, термін *запитання* зі значенням – звертання до респондента з метою одержання від нього інформації за темою дослідження [Волович, 182] виступає гіперонімом до гіпонімів *запитання програмно-тематичні*, *запитання процедурні (функціональні)*, *запитання прямі*, *запитання непрямі*, *запитання-паспортчика*, *запитання закриті (запитання-кафетерій)*, *запитання напівзакриті*, *запитання відкриті*, *запитання дихотомічні*, *запитання поліваріантні*, *запитання шкальні*, *запитання-фільтри*, *запитання-діалоги*, *запитання контрольні (допоміжні)*, *запитання прості*, *запитання складні* [Волович, 182].

Українські соціологічні терміни неоднорідні за обсягом понять, які вони виражають. Це обґрунтовується специфікою гіперо-гіпонімічних відношень між досліджуваними термінами.

Так, гіперонім *статус* [БКС, 283], наприклад, контактує з такими гіпонімами: *статус вроджений (природний)*, *статус віковий*, *статус інтегральний (базовий)*, *статус змішаний*, *статус досягнутий* [БКС, 283], *статус-кво* [БКС, 283], *статус особистий*, *статус приписуваний*, *статус соціальний* [БКС, 284], *статус запропонований* [БМ, 283], *статус головний* [СР, 98], *статус неформальний*, *статус формальний* [Кохан, 48].

Гіперонім *опитування* [СЕ, 257] включає такі гіпоніми: *опитування анкетне* [СЕ, 257], *опитування експертне*, *опитування поштове* [СЕ, 258], *опитування ролінгове (хвильове)* [СЕ, 259], *опитування пресо-ве* [Волович, 364], *опитування телефонне* [Волович, 365], *опиту-*

вання громадської думки, опитування панельне [БКС, 197], опитування репрезентативне, опитування соціометричне, опитування суцільне [БКС, 198].

Гіперонім *змінна* [БКС, 114] має такі гіпоніми: *змінна дихотомічна, змінна дискретна* [БКС, 114], *змінна незалежна, змінна наперевна, змінна якісна, змінна порядкова (рангова)* [БКС, 115], *змінна номінальна, змінна категоріальна, змінна інтервальна, змінна кількісна* [Волович, 190].

Гіперонім *безробіття* [Кохан, 93] охоплює такі гіпоніми: *безробіття добровільне, безробіття застійне* [Кохан, 93], *безробіття інституціональне, безробіття класичне, безробіття приховане, безробіття сезонне, безробіття структурне, безробіття фрикційне, безробіття циклічне* [Кохан, 94].

Як бачимо, поняття і терміни, об'єднані між собою родо-видовими відношеннями, утворюють групи різної структури. Так, Н.П. Романова, М.І. Чемерисіна та С.М. Дорошенко [16, 93] виділяють такі два структурні типи гіперо-гіпонімічних груп: а) група у формі «дериваційного дерева», де кожен наступний елемент послідовно «розгалужує» свої зв'язки за певною спільною семою; б) група у формі «ялинки», коли родо-видові відношення формуються з декількома ознаками водночас.

Н.О. Яценко відповідні структури називає «послідовними» та «паралельними» [21, 39]. Ми вважаємо, що усі вищезгадані типи побудови зв'язків між компонентами гіперо-гіпонімічних рядів підпорядковані ієрархічній структурі.

В українській соціологічній термінології залежно від кількості ознак, за якими відбувається конкретизація родового терміна, розрізняємо гіперо-гіпонімічні групи за такими структурними типами: 1) просте ієрархічне дерево; 2) складне (розгалужене) ієрархічне дерево; 3) комбіноване ієрархічне дерево.

Прості ієрархічні дерева утворюються лише з основних ярусів: гіперонімічних та підпорядкованих ним гіпонімічних. Прикладом може бути структура родо-видової групи, утвореної соціологічним терміном *клас: найвищий клас, вищий клас, середній клас, найнижчий клас*.

Елементами розгалужених ієрархічних дерев між гіперонімічними та гіпонімічними ярусами є додаткові яруси класифікаційних ознак. Наприклад, родові поняття *група* конкретизують видові поняття за певними ознаками: за способом організації (*зовнішньоорганізовані, внутрішньоорганізовані, формальні, неформальні*), за основними сферами функціонування (*виробничі, навчальні, родинні, дружні*), за терміном функціонування (*короткочасні, постійні*), за складом (*елементарні, складні, складені*), за груповою атмосферою (*демократичні, авторитарні, стихійні*). Тому гіперонімічний та гіпонімічний яруси у даному ієрархічному дереві розділяє проміжний ярус ознак. *Група*: за способом організації (*зовнішньоорганізовані групи, внутрішньоорганізовані групи, формальні групи, неформальні групи*), за основними сферами функціонування (*виробничі групи, навчальні групи, родинні групи, дружні групи*), за терміном функціонування (*короткочасні групи, постійні групи*), за складом (*елементарні групи, складні групи, складені групи*), за груповою атмосферою (*демократичні групи, авторитарні групи, стихійні групи*).

Проведений аналіз засвідчує, що переважна більшість гіперо-гіпонімічних груп в українській соціологічній терміносистемі має структуру комбінованого типу, в якій між певними основними гіперонімічними та гіпонімічними ярусами є додаткові яруси ознак, а між іншими основними ярусами проміжні яруси відсутні. Наприклад, ієрархічна структура комбінованого типу, утворена соціологічним терміном *сім'я*: за структурними ознаками (*нуклеарна сім'я, багатопокілінна сім'я, повна сім'я, неповна сім'я* (осиротіла сім'я, позашлюбна сім'я, розлучена сім'я), *багатодітна сім'я*); за характером відносин подружжя (*авторитарна сім'я, демократична сім'я, ліберальна сім'я, конфліктна сім'я*); за рівнем матеріального становища (*заможна сім'я, сім'я з середнім рівнем доходів, малозабезпечена сім'я*).

Гіперо-гіпонімічні відношення між соціологічними термінами й термінами інших галузей виникають двома шляхами: а) внаслідок розвитку синтагматичних значень гіперонімів; б) актуалізацією парадигматичних значень.

У першому випадку, співгіпоніми мають стійкий експліцитний характер, вони ілюструють з'єднання попередньо розчленованих образів сприйняття в певні семантичні сутності, що відтворюють зміст родового поняття, і тим самим формують семантику гіпоніма [15, 192]. Оскільки для найменування нового значення, тобто родового поняття, одного тільки родового терміна недостатньо, номінація відбувається завдяки актуалізації мовною одиницею її синтагматичних властивостей – з опорою на значення лексичного конкретизатора. Реалізація синтагматичних значень відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями: «родовий термін» – «видовий термін». Нові конкретизатори вносять у сигніфікат сформованої складеної номінації, в якій актуалізовано родо-видові відношення між поняттями певної науки, нові дані про родові поняття. Співгіпоніми в цьому випадку мають не лише спільність на рівні значення, а й спільні

терміноелементи, такі, як слова, корені або основи, словосполучки. Відношення, які мають названі ознаки, називаються формально-семантично вираженими [8, 14].

У досліджуваній соціологічній терміносистемі співгіпоніми з формально-вираженими відношеннями за структурою можуть бути атрибутивними сполучками: *аудиторія – актуальна аудиторія, потенційна аудиторія, регулярна аудиторія, нерегулярна аудиторія, цільова аудиторія, периферична аудиторія, спеціалізована аудиторія, масова аудиторія* [СЕ, 38]. Гіпоніми з формально-вираженими відношеннями також можуть бути композитами: *соціологія* [СЕ, 358] – *протосоціологія* [СЕ, 308], *геронтосоціологія* [Сірій, 92], *етносоціологія* [СЕ, 132], *екосоціологія* [Волович, 105], *метасоціологія* [СЕ, 223], *мікросоціологія* [Волович, 324], *макросоціологія* [Волович, 294], *мезосоціологія* [Кохан, 7].

Гіперо-гіпонімічні відношення, утворені через актуалізацію парадигматичних значень, мають імпліцитний характер і лише семантичне вираження: *умови праці – тривалість робочого дня, робочий стаж, форми оплати, забезпечення спецодягом* [СЕ, 414].

Описуючи гіперо-гіпонімічні відношення, дослідники використовують поняття «правильні» та «неправильні» родо-видові групи [16]. Правильними вважаються такі, до складу яких входять два гіпоніми. Неправильні – це групи із трьома та більше гіпонімами. Правильні структури утворюються протиставленням за наявністю/відсутністю певної ознаки (*сукупність генеральна – сукупність вибіркова* [Черниш, 463], *диференціація горизонтальна – диференціація вертикальна* [Примуш, 291], *контроль формальний* [Танчин, 349], – *контроль неформальний* [Танчин, 345]).

Отже, гіперо-гіпонімічні відношення є важливим чинником системної організації української соціологічної термінології. Вони відображають взаємозумовленість та ієрархічність понять соціологічної науки.

В українській соціологічній термінології найчастіше функціонують неправильні родо-видові групи, до складу яких входять більше двох гіпонімів, що обумовлюється багатоаспектністю соціологічної термінології та складністю поняттєвого апарату, що відображається в ній. Так, гіперонім *соціологія* охоплює близько 80 гіпонімів, що поєднуються зв'язками у формі дериваційного дерева та у формі ялинки, гіперонім *суспільство* співвідноситься із близько 40 спорідненими гіпонімами різними видами зв'язку.

Список використаних джерел

1. Брагіна А. А. Синонимические отношения в лексике и словарных статьях / А. А. Брагіна // Современная русская лексикография – 1980 / [отв. ред. В.Н. Сергеев]. – Л. : Наука, 1981. – С. 54–61.
2. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській музичній термінології [Текст] / С.З. Булик Верхола, Ю.В. Теглівець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Міжнар. гум. ун-т. – Одеса, 2014. – С. 7–9.
3. Бурячок А.А. Принципи моделювання семантичних полів лексики / А.А. Бурячок // Мовознавство. – 1985. – № 4.
4. Дорошенко С.М. Формування і розвиток української термінології нафтогазової промисловості: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Дорошенко Світлана Михайлівна. – К., 2004. – 186 с.
5. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов / Т.Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
6. Киршо С. М. Современная русская финансово-кредитная терминология как система (лингвистический анализ): автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10. 02.01 «Русский язык» / С. М. Киршо. – Одесса, 1989. – 16 с.
7. Коновалова Е.А. Гипер-гипонимия в экономической терминологии / Е.А. Коновалова // Филологические студии. – Симферополь, 2001. – № 2. – С. 79–85.
8. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / І. М. Кочан. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 518 с.
9. Краснополька Л. Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській термінології менеджменту / Л. Н. Краснопольська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 111–113.
10. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Кузнецова Э. В. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – 216 с.
11. Лысякова М. В. Гипонимия в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Лысякова. – М., 1986. – 24 с.
12. Матлина Г. А. К вопросу о гипонимической группе / Г.А. Матлина // Семантика языковых единиц. Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – С. 85–88.

13. Никитин М. В. Лексическое значения слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1983. – 127 с.
14. Новиков Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
15. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Маджук. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.
16. Романова Н. П. Лингвистическая терминология в системе и развитии / Н.П. Романова. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1987. – 92 с.
17. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов / С.В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 256 с.
18. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А.В. Крижанівська, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько та ін., відп. ред. А.В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
19. Термин и слово: сб. науч. трудов. – Горький: Изд-во ГГУ, 1980. – 78 с.
20. Чорна О.В. Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології / О.В. Чорна // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 102–106.
21. Яценко Н.О. Формування назв військового одягу в українській мові: монографія / Н. О. Яценко. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

Перелік умовних позначень

БКС – Соціологія: словник термінів і понять / Є.А. Біленький, М.А. Козловець, І.В. Саух, В.О. Федоренко, А.А. Котвицький, В.В. Цибульський, А.С. Жаловага, В.М. Дебой / за заг. ред. Є.А. Біленького і М.А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 337 с.

БМ – Болотіна Є.В. Соціологія: тематичний глосарій для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форми навчання / Є.В. Болотіна, В.Б. Мішура. – Краматорськ: ДДМА, 2007. – 48 с.

Волович – Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – 783 с.

Кохан – Тематичний словник-довідник з соціології / За ред. В.В. Кохана; укл.: А. Александровська, С. Буга, Ю. Ткачук та ін. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 112 с.

Примуш – Примуш М.Д. Загальна соціологія: навч. посіб. / Примуш М.В. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 592 с.

СЕ – Соціологічна енциклопедія / Укладач В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

Сірий – Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб / Сірий Є.В. – К. : Атіка, 2004. – 480 с., іл.

СР – Соболев В.О. Словник з соціології / В.О. Соболев, І.П. Рущенко. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – 112 с.

Танчин – Танчин І.З. Соціологія: навч. посіб. / І.З. Танчин. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 351 с.

Черниш – Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій / Н. Черниш. – Львівський нац. ун-тет імені Івана Франка. – 4-е вид., перероб. і доп. – Л.: Кальварія, 2004. – 543 с.

Анотація. У статті з'ясовано сутність гіпонімії як самостійної лексико-семантичної категорії, що виконує важливу систематизуючу функцію в лексичних системах національних мов узагалі й термінологічних підсистемах зокрема. Схарактеризовано особливості гіперо-гіпонімічних відношень в українській соціологічній терміносистемі. Здійснено аналіз структури родовидових зв'язків, визначено основні функції гіпонімів і сукупність засобів вираження родовидових відношень та наведено характерні приклади гіперо-гіпонімічних груп, що функціонують у терміносистемі української соціологічної галузі.

Ключові слова: українська соціологічна термінологія, гіперонім, гіпонім, родовидові зв'язки.

Summary. The essence of hyponymy as an independent lexical-semantic category is described in the article, which performs an important systematizing function in lexical systems of national languages in general and terminology subsystems in particular. Characterized features of hyper-hyponymic relations in the Ukrainian sociological terminology system. The analysis of the structure of generic-type relationships is carried out, the basic functions of the hyponymy and the set of means of expressing the generic-species relationships are determined, and typical examples of hyper-hyponymic groups functioning in the terminology system of the Ukrainian sociological branch are given. In the Ukrainian sociological terminology, depending on the number of features under which the generic term is specified, we distinguish hyper-hyponymic groups according to the following structural types: 1) a simple hierarchical tree; 2) complex (branched) hierarchical tree; 3) a combined hierarchical tree. Simple hierarchical trees are formed only from the main tiers: hyperonymic and hypothetical subordinate to them. Elements of branched hierarchical trees between hyperonymic and hyponymic tiers

are additional tiers of classification. The vast majority of hyper-hyponymic groups in the Ukrainian sociological terminology system has a combined type structure, in which there are additional tiers of signs between certain basic hyperonymic and hyponymic tiers, while intermediate tiers are absent among other major tiers. Hypero-hyponymic relations between sociological terms and terms of other branches arise in two ways: a) as a result of the development of syntagmatic values of hyperonyms; B) actualization of paradigmatic values. The following are considered correct, which consists of two hyponomes. Incorrect – these are groups with three or more hyponosis. Proper structures are formed by contrasting the presence / absence of a certain feature.

Key words: *Ukrainian sociological terminology, hyperonym, hyponomum, generic-specific connection.*

Отримано: 12 червня 2017 р.

УДК 007:304:001

В. Ю. Сікорська

КОМУНІКАТИВНИЙ ВПЛИВ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ НА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Дослідження інформаційно-комунікаційного простору та його впливу на соціокультурні процеси пов'язане з тим, що будь-які перетворення у сфері життєдіяльності сучасного світу розглядаються у зв'язку з різними аспектами такого поняття як інформаційне суспільство. Сьогодні в науці постало питання взаємовпливу художньої літератури та інформаційного простору [2; 4; 5; 9], адже встановлення такої взаємодії дозволяє говорити про спорідненість цих понять та формування своєрідної нової соціальної реальності та обґрунтування поняття феномену художньої літератури в соціокомунікативному дискурсі. Сприйняття літературного процесу як мультиверсуму – гетерогенного, а водночас і системного, структурованого в часі динамічного феномену – визначальна особливість наукового мислення сучасного ученого [3; 6].

Розширення інформаційно-комунікаційного простору й збільшення його ролі в житті людини веде до формування нового життєвого простору як цілісного поля, всередині якого перебувають взаємодіючі між собою індивіди, й специфіка якого полягає в розірваності двох рівнів буття: реального й віртуального, а тому породжує нові норми й ситуації існування.

Розкрити феномен художньої літератури сьогодні не можливо лише в площині філології, оскільки «внутрішньо-світоглядні зміни, які зараз переживає вітчизняна культура, боротьба символів, структур, станів та світобачень» [1, 47] спонукають сучасних дослідників до комплексного осмислення дійсності.

Художня література – це створена уявою письменника і втілена в тексті твору образна система поглядів на реальний світ, що є результатом мислення індивіда у процесі пізнавальної дійсності, узагальнюючи вже існуючий досвід поколінь та утворюючи загальноприйняті постулати. Вона є відзеркаленням реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, як передчуття змін, що відбуваються в інформаційно-комунікаційному просторі у часопросторовому зрізі.

Спираючись на аналіз художньої літератури Ю. Лотманом, можемо стверджувати про формування соціальної функції художнього тексту за наявності естетичної комунікації в соціумі. «Оскільки знакове спілкування вимагає не тільки тексту, а й мови, художнього твору, взятого самого по собі, без певного культурного контексту, без певної системи культурних кодів, подібно до «надгробного напису незрозумілою мовою» [8, 183]. Акт художньої комунікації несе в собі колективну знакову систему, тому, за визначенням згаданого дослідника, виникає дуальність сприйняття тексту й коду (в соціумі).

Зв'язок художньої літератури та суспільства в українській культурі є надзвичайно глибоким, підтверджуючи взаємодію словесного мистецтва і різних культурних форм. Літературні образи, сюжети, символи забезпечують безперервність вітчизняної мистецької традиції, яка є запорукою зв'язку часів та підтвердженням віковичної традиції. Прикладом цьому є фольклорні мотиви у текстах українських авторів (Оксана Забужко, Марія Матіос, Марина Гримич, Володимир Лис та ін.).

Художній текст, створений у будь-який час письменником, презентуючи ту чи іншу історичну епоху, є частиною ментального процесу, характерного для інформаційно-комунікаційного середовища, яке існує в певний момент часу. Відомо, що у свідомості кожного народу живуть певні поняття-символи, що відбивають своєрідне розуміння взаємозв'язку речей і подій. Ця система понять-символів входить у поетичне бачення багатьох українських письменників різних епох і

багато в чому позначається на інформаційному просторі. У дослідженні літературно-художніх явищ превалює естетичний аспект, котрий наповнюється художністю, а значить, досконалістю, гармонійністю, цілісністю.

Художня література є відбиттям життя суспільства у специфічній формі, акцентуючи увагу на досягненнях і вадах суспільства через показ окремої конкретної життєвої історії. Як зазначає О. Біличенко, художня література набуває «своєї цілісності, стає знаковою системою, кодом, матрицею культури, а окремі твори художньої літератури відтворюють певний тип свідомості людини, характеризують певний культурно-історичний тип людини» [2, 157].

Твори словесного мистецтва в суспільному житті сприяють формуванню естетичних та етичних поглядів, що є специфічними каналами регуляції людської поведінки та формування ідеалів і спільних поглядів. Основною функцією словесного мистецтва є естетичне задоволення потреб суспільства, що сприяє формуванню світоглядної функції. А відтак на авансцену націєтворчих і стилетворчих процесів виступає саме мистецтво слова, в якому кристалізувався національний канон, несучи пропагандистський потенціал та здатність змінювати порядок речей в соціокультурній дійсності.

Водночас є й інша сторона інформаційно-комунікаційної взаємодії художньої літератури та сучасного соціуму. Треба погодитися з думкою відомого літературознавця Григорія Ключека [7, 17], що один із критеріїв художності літературного твору проявляється в його здатності втягувати читача у свій художній світ, і, втягнувши, заряджати його своєю атмосферою, а, точніше, тими смислами, емоціями, настроями і т.д., які є складовими цієї атмосфери. Висловлювання на кшталт *твір полонив мене* хоч і є метафоричними, та все ж сприймається з легким відтінком умовності. Оскільки текст твориться під впливом реальної дійсності, а реальна дійсність «коригується» під впливом мистецтва і художньої літератури зокрема.

Оскільки художня література не лише формує, а й формується під впливом потреб суспільства, окреслюючи «соціальне замовлення», можемо говорити про утвердження ідеологічного підтексту, який досягається в усі часи за допомогою майстерності слова. Ідеологію також розуміють як масову «суспільну свідомість», як систему політичних, правових, етичних, філософських, релігійних поглядів, як вплив на читача або письменника (наприклад, творчість шістдесятників чи навпаки – представників радянського соцреалізму). Історія української літератури має чималий ряд прикладів, коли митець не підпадав під шаблон, а тому був забутий, зламаний або «перевихований» системою (Микола Хвильовий, Остап Вишня, Олександр Довженко, Павло Тичина та ін.). Зважаючи на окреслену тезу, ми погоджуємося з виголошеною думкою О. Біличенко: «у функціональному плані комунікаційні засоби рівноправні, хоча й не рівноцінні. ...це дає можливість розглядати їх в узагальненому плані як знаки – матеріально-ідеальні утворення (мають зміст і форму), які репрезентують реалії навколишньої дійсності, оцінюють їх і визначають мотивацію та соціальні норми поведінки» [1, 49].

Отже, художня література є відбиттям суспільного світогляду у словесних образах, тому будь-який письменницький текст є невід'ємною частиною у формуванні національного характеру, його психологічних рис, глибинних підвалин світогляду, який еволюціонував від прадавніх часів до сучасності, зберігаючи певні архетипи і найстійкіші елементи, становлячи каркас його національної свідомості. Суспільне значення художньої літератури полягає в тому, що вона поширює в народі передові ідеї, правові й моральні норми в образній формі викладає знання про закони розвитку суспільства, внутрішній світ, характер і діяльність людей певної історичної епохи, про життя природи, задовольняє естетичні потреби людей, прищеплює їм передові соціальні, моральні й естетичні ідеали, виховує людей, формує їх світогляд, скеровує суспільну діяльність у певному напрямку, впливає на громадську й побутову поведінку.

Тому дослідження впливу літературно-художніх творів на інформаційно-комунікаційний простір є надзвичайно перспективним, а відтак потребує подальших наших досліджень.

Список використаних джерел

1. Біличенко О. Л. Функціональні особливості художньої літератури в системі соціальної комунікації / О. Л. Біличенко // Вісник книжкової палати. – 2011. – № 2. – С. 47–50.
2. Біличенко О. Л. Художня література в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності : монографія / О. Л. Біличенко. – Слов'янск : СДПУ, 2012. – 351 с.
3. Блум Г. Західний канон : книги на тлі епох / Гаролд Блум; [пер. з англ. Р. Семківа та ін.]. – К. : Факт, 2007. – 720 с.
4. Іванова О. А. Сад літератури в журнальній оптиці сучасності : медіакомунікації з, для і про літературу : монографія / О. А. Іванова. – Одеса : Астропринт, 2009. – 368 с.
5. Ільганаєва В. О. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. О. Ільганаєва // Філософія спілкування : філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 96–101.

6. Ключек Г. Д. Енергія художнього слова. Збірник статей / Г. Д. Ключек. – Кіровоград : Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.
7. Ключек Г. Візуальний світ Шевченкової «Марії» / Г. Ключек // Наукові записки. – Випуск 114. – Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 17.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
9. Різун В. В. До постановки наукової проблеми про особливий статус медіа комунікацій (масового спілкування) в системі соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // Наукова сторінка професора Володимира Різуну : [сайт] / Інститут журналістики. – К., 2012. – URL : http://journlib.univ.kiev.ua/Do_postanovky_problemy.pdf.
10. Шестакова Э. Г. Теоретические аспекты соотношения текстов художественной литературы и массовой коммуникации : специфика эстетической реальности словесности нового времени / Э. Г. Шестакова. – Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2005. – 441 с.

Анотація. У статті розглянуто концептуальні підходи до процесу взаємодії художньої літератури й інформаційно-комунікаційного простору.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційний простір, соціальні комунікації, суспільний світогляд, художній текст, художня література.

Summary. In the article attention is paid to modern problems of literature fiction. In the article we tried to define the role of the imaginative literature in the process of formation of the cultural information of society. This article is considered the conceptual approach of studying the process of fiction, communicative environment and society.

In the article attention is paid to problems of art the text of social communication. The author bases on the idea that social memory and literature fiction occupies very important spot in social-communication environment. The article investigates with systems analyses to studies text art literary in social communication.

In the article the conceptual going is presented near the process of co-operation of fiction and of informatively-communication space. Research is sanctified to consideration of features of fiction in the system of social communications. Attention is concentrated on communicative, informative, educator, elucidative functions of fiction. Also talked about an aesthetic function, that satisfies the queries of society, assists forming of world view function.

It is well-proven that essence of the phenomenon «fiction» it is already impossible to expose fully only within the limits of literary criticism.

In this article we made an attempt to study communicative connection between text and reality in the process of reading of literary work in the system of literature. The author tries to trace the process of entering in the text, interaction of a writer and cultural space in informational environment.

Key words: information and communication space, social communications, public outlook, art text, fiction.

Отримано: 18 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2+81'373

А. М. Сірант, Р. І. Монастирська

ЗДОБУТКИ СУЧАСНОГО КОГНІТИВНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА ТА КОНЦЕПТОГРАФІЇ

Людство протягом усього свого існування не переставало цікавитись мовними законами, адже мова завжди була і залишатиметься невід'ємною складовою існування та розвитку людської цивілізації. Функція мови у суспільних процесах є незмінно важливою та полягає не лише у забезпеченні можливості реалізації комунікативних інтенцій мовців, обміну інформацією, передачі історичного досвіду між поколіннями, але також і в самовизначенні народу, у його праві бути нацією. Проте, останніми десятиліттями підходи до вивчення мови суттєво змінились. І це пов'язано не з простою потребою новизни. Зміна наукових парадигм у методології науки знайшла відображення у новій парадигмі мислення, що є поєднанням особливостей людського мислення та штучного інтелекту. Нова парадигма лінгвістичного знання зумовила з'яву нових мовознавчих дисциплін. Не залишилась осторонь від цих процесів і термінознавча наука. Так, Вікторія

Іващенко зазначає, що в галузі термінознавства з кінця 90-х років ХХ ст. поряд із його традиційними підрозділами (загальним, галузевим, типологічним, порівняльним, семасіологічним, ономазіологічним, історичним, функціональним) формується новий підрозділ – когнітивне (когнітивно-дискурсивне) термінознавство [1, 47–48].

Термінознавство є специфічною галуззю наукового знання. Воно, як постійно наголошують фахівці, які займаються вивченням термінів та терміносистем, має статус міждисциплінарної науки. Проте, якщо традиційне структуралістське термінознавство підходить до визначення термінів, які репрезентують поняття міжгалузевого рівня, дуже вузько, трактуючи його дуже конкретно, то когнітивне термінознавство значно збільшує можливості науковців-лінгвістів щодо аналізу та випрацювання термінів і термінопонять. Так, мовознавці постулюють уявлення про когнітивне термінознавство як поліпарадигмальне, що значно розширює межі дослідження, розглядає термінологію як відкриту систему, звертає увагу й на системні явища, синтезує позиції різних шкіл і напрямків [1]; характеризують когнітивне термінознавство, з одного боку, як таке, що продовжує традиції, а з іншого, як таке, що набуває рис, притаманних сучасному етапу наукового пізнання [2, 403].

Термін у когнітивному термінознавстві дослідники сприймають як одиницю, що конвенційно співвідноситься з поняттям і предметом професійної галузі та слугує засобом концентрації, фіксування, збереження й передачі професійної інформації [3, 24].

Когнітивні дослідження терміносистем дають змогу зрозуміти й описати ті концептуальні структури, які визначають особливості організації терміносистем на основі одиниць, що є системоорганізувальними; звернути увагу на когнітивні та комунікативні фактори, що зумовлюють формування цих терміносистем, їхнього змістового простору, показати динаміку змін і розвитку цих терміносистем залежно від загального фонду людських знань та досвіду на певному етапі їх розвитку. Водночас вони надають можливість представити концептуальну організацію терміносистем на основі пропозиційного аналізу виокремлених у її межах термінологічних одиниць та їх класів. Усе це сприяє розширенню уявлення про співвідношення ментальних структур збереження наукових і професійних знань із засобами їх вербалізації, подальшому вдосконаленню методів дослідження системної мовної організації спеціальних знань [3, 24].

Незважаючи на те, що когнітивне термінознавство позиціонується як молода наука, яка сформувалася на межі когнітивної лінгвістики та термінознавства та виникла саме завдяки з'яві когнітивних ідей у лінгвістиці, на сучасному етапі її розвитку є значна кількість дослідників, що працюють та здійснюють свої дослідження у її межах. Так, на нашу думку, особливої уваги заслуговує монографія В. Іващенко «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)», яка була опублікована у 2006 році. У монографії у контексті загальнотеоретичних проблем когнітивної лінгвістики й термінознавства авторка розробила окремі теоретичні положення нового напрямку мовознавчих досліджень – когнітивної термінології, спираючись на які вона пропонує розглядати механізми концептуалізації та задавати параметри ментально-мовного опису моделювання мистецьких концептів та їх концептосфер. Серед напрямків досліджень, які можливо проводити у межах нової науки – лінгвоконцептології – мовознавець виокремлює наукову лінгвоконцептологію (або когнітивну термінологію) та лінгвоконцептографію, яка пов'язана зі створенням словників концептів і у цьому контексті – словників стереотипів, символів, образів, констант національної свідомості та опрацюванням їхніх теоретичних засад [4, 4], що, на нашу думку, засвідчує тісний взаємозв'язок між когнітивним термінознавством та концептографією.

Одиницею когнітивного термінознавства В. Іващенко називає термін концепт, мотивуючи це його активним функціонуванням у наукових текстах, що, крім того, дозволяє говорити про великий словотвірний потенціал цієї одиниці та її похідних. А те, що, на думку дослідниці, термін концепт є одним із ключових у когнітивістиці, є підставою для продукування ним цілої низки терміноодиниць, які спричинили появу відповідних термінолектичних понять у цій галузі знання [4].

Цікавими є дослідження терміносистем, яке здійснює О. Южакова. Зокрема, у статті «Дослідження українських терміносистем і термінних номінацій у когнітивному аспекті», яка відображає один із аспектів досліджень мовознавиці, авторка здійснила детальний аналіз стану розробленості українських терміносистем у когнітивному аспекті, виокремила стадії когнітивного дослідження корпусу термінів будь-якої сфери діяльності, також здійснила аналіз окремих термінологічних праць, присвячених когнітивному аналізу українських терміноодиниць та окреслила подальші перспективи досліджень. Дослідниця звертає увагу на те, що на сьогодні кількість досліджень українських терміносистем, виконаних у когнітивному річищі, невелика і потрібно оптимізувати такі розвідки. З цього приводу О. Южакова висловлює кілька зауваг. Вона вважає, що традиційний розгляд терміносистем характеризує загальновизнаність. «У відповідних до-

слідженнях спостерігаємо низку відомих повторюваних тверджень/фактів, як-от: суфіксальний спосіб найпродуктивніший з-поміж інших способів термінотворення, досить поширене осново-складання та аббревіація, більшість термінів створено аналітичним способом; велику роль відіграють семантичні способи творення: метафоризація, метонімія, звуження значення, частина термінів виникла завдяки полісемії, омонімії тощо; на рівні парадигматики в кожній терміносистемі фіксуємо синонімічні ряди, антонімічні пари, пароніми і т. д., на підставі чого термінологічні праці роблять за усталеним зразком» [5, 64].

Когнітивний метод дає змогу уникнути трафаретності, стандартності, наголосити на відмінностях досліджених номінацій і завдяки аналізу вербалізованих концептів сягнути в неословлені особливості мислення фахівця як виразника поглядів певної наукової школи, напряму тощо. Дослідниця висловлює висновкові твердження на предмет того, що існують різні способи дослідження термінних одиниць, проте їх аналіз у когнітивному аспекті передбачає встановлення залежності між мовним оформленням, концептуальною структурою терміна та його місцем у системі відповідних номінацій. Для цього О. Южакова пропонує виявити базові концепти терміносистеми; визначити головні зв'язки та функційні відношення між концептами; виявити мовні форми вираження цих концептів та їхніх зв'язків; встановити організацію терміносистеми [5].

Не менш важливим, ніж з'ясування та окреслення перспектив і завдань когнітивного термінознавства є випрацювання його чіткої методологічної бази, яка мала б стати фундаментальним каменем для оптимізації стратегій систематизації та опису лексикографічного масиву української мови. Проте, на жаль, поки що ця галузь наукового знання залишається недостатньо розробленою.

Дотичною до української концептології та концептографії є праця В. Щербіна, який, зокрема, підтверджує думку В. Іващенко щодо термінного характеру концепту, оскільки наводить цілу низку термінопонять: числові концепти, концептуальні фрейми, концепти колективної етнічної свідомості, базові національно-специфічні концепти, концепти художньої картини світу, художні суперконцепти, базові концепти казкової картини світу, вербально оформленні концепти, багатовимірні концепти, вторинні концепти, дискретні концепти, континуальні концепти, концепти історико-культурної свідомості народу, концепти, що символізуються, концепти-архетипи, концепти-імаґени, концепти-когнітиви, концепти-малюнки, початкові концепти, природжені концепти, актуальні концепти, міфічні концепти, апріорні концепти, консистентні концепти, наукові концепти, псевдоконцепти, репульсивні концепти, стихійні концепти, авторські концепти, автохтонні концепти, колективні концепти, ролеві концепти, статусні концепти і т. д. [6, 31–32].

Проблемами концептографії займається Н. Матвеева. Зокрема, предметом зацікавлення дослідниці є становлення концептографії та глосграфії у зарубіжному древньому світі та у добу середньовіччя. Науковець аналізує найдавніші лексикографічні джерела індійців, китайців, античних народів, арабів, а також найбільші давні словники народів Західної Європи: італійців, німців, англійців з метою виявлення в них характерних ознак концептографії/глосграфії та створення теоретичних засад словників такого типу [7]. Хоча дослідження не є дотичним до української лексикографії, проте це жодним чином не применшує його значущості для українського мовознавства. Адже, як зазначає мовознавець, мова є одним із способів формування концептів у свідомості людини, тому видається можливим лексикографувати концепти у спеціальних словниках. Вважають, що поряд із філологічними та енциклопедичними – мають повне право на існування словники, у яких органічно синтезуються ознаки і тих, і тих словників як свідомо лексикографічна установка. І зараз це є особливо актуальним: суспільство усвідомлює необхідність глибокого неопосередкованого пізнання вітчизняної історії та надзвичайно багатой світової культури [7, 63]. В перспективі доцільним автору видається вивчення становлення східнослов'янської лексикографії. Ще одну студію [8] Н. Матвеева присвятила теоретичним питанням створення різних типів словників та запропонувала принципи їх укладання. Доцільним лінгвіст вважає поєднання принципів укладання філологічних та енциклопедичних словників. Так, на думку Н. Матвеевої, опановуючи структурні одиниці мови, людина одночасно отримує природню можливість засвоїти той чи той обсяг відомостей з історії, культури, географії, економіки [8, 37].

У лексикографії, як зазначає дослідниця, вже назріли підстави для виокремлення особливої галузі – концептографії [7, 39]. Крім того, не менш важливим є випрацювання термінологічного апарату цієї нової галузі.

Отже, зважаючи на недостатнє висвітлення проблем нових галузей знання – когнітивного термінознавства та концептографії, а також на незначну кількість праць, присвячених цим проблемам, вважаємо подальші наукові студії у межах цих суміжних наук актуальними.

Список використаних джерел

1. Іващенко В. Л. Когнітивне термінознавство : перспективи розвитку / В. Л. Іващенко // Термінологічний вісник. – 2011. – № 1. – С. 47–54.
2. Проценко Т. Історія виникнення науки про терміни, сучасний стан та перспективи розвитку в Україні // Т. Проценко // Наукові записки. – Випуск 95. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 400–404.
3. Володина М. Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М. Н. Володина. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
4. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
5. Южакова О. І. Дослідження українських терміносистем і термінних номінацій у когнітивному аспекті / О. І. Южакова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 60–66.
6. Щербін В. К. Українська концептологія і концептографія: погляд із Білорусі / В. К. Щербін // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 26–40.
7. Матвеева Н. П. Становление «концептографии»/«глоссографии» в зарубежном древнем мире и в средневековье / Н. П. Матвеева // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Філологія. Мовознавство. – 2014. – Вип. 209. – С. 59–63.
8. Матвеева Н. П. «Концептографические»/«глоссографические» словари в системе традиционной и учебной лексикографии / Н. П. Матвеева // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2013. – Вип. 18. – С. 35–41.

Анотація. Стаття є спробою системного аналізу напрацювань лінгвістів-термінологів, які займаються питаннями відносно нової галузі наукового пізнання – когнітивним термінознавством. Цей новий розділ науки, що сформувався у результаті виникнення нових методологічних підходів до вивчення мовних процесів, відрізняється ширшими межами площини досліджень. Крім цього, представлено думку, за якою методика, напрацьовані в царині когнітивного термінознавства, можуть стати базовими стратегіями розробок в галузі лексикографії.

Ключові слова: когнітивне термінознавство, терміни, концептографія, міждисциплінарний рівень.

Summary. The article is an attempt of the systematic analysis linguists-terminologists' research-works, who are dealing with a relatively new area of scientific knowledge – cognitive terminology. This new branch of science, formed as a result of new methodological approach to the study of language processes, is characterised by wider horizons of researches. Moreover, the article presents the opinion, due to which, methodologies, developed in the framework of cognitive terminology, can become basic strategies of the research development in the lexicographic field.

The function of the language in the social processes is always of great importance and consists not only in the providing of the ability of realisation the communicative intentions, sharing information, transferring of historical experience to future generations, but also in the selfidentification of the folk, in its right to be the nation. But the approaches to the language have changed a lot for the last decades. And it is connected not with the necessity of newness. The change of the scientific paradigms in the methodology of science reflected in the new paradigm of thinking and artificial intelligence. The new paradigm of the linguistic knowledge caused the appearing of new linguistic disciplines. And terminology is not an exception in this processes.

Cognitive study of term systems give the opportunity to understand and describe those conceptual structures which determine the peculiarities of the term systems organisation, pay attention to the cognitive and communicative factors, that cause the formation of these term systems, their content space, to show the dynamics of changes and the development of these term systems according to the general base of human knowledge and experience at the certain stage of their development. At the same time they give the opportunity to represent the conceptual organisation of term system on the basis of propositional analysis of its terminological units and their classes. All this helps to widen the ideas as for the relations between mental structures and saving scientific and professional knowledge with means of their verbalisation, further improving of the research methods of systematic lingual organisation of special knowledge.

Key words: cognitive terminology, terms, conceptography, interdisciplinary level.

Отримано: 29 серпня 2017 р.

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ В ТЕМАТИЧНІЙ ГРУПІ ЛЕКСИКИ РОДИЛЬНОГО ОБРЯДУ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Одним із завдань дослідника номінаційних процесів є з'ясування способів і засобів, за допомогою яких здійснюється акт номінації тієї чи іншої реалії навколишньої дійсності. Діалектологи, які вивчають номінації в різних ареалах української мови, сходяться на думці, що основні способи номінації (такі, як деякі види деривації, словоскладання, семантична перенесення, лексичне запозичення із інших мов) є, очевидно, універсальними (або майже універсальними) [1; 2; 4; 5] і займають центральне місце в системі номінативних засобів будь-якої мови [7].

Досліджуючи способи номінації в тематичних групах лексики з конкретним значенням у східноподільських говірках, ми зробили висновок, що для тематичних груп лексики на позначення рибальства, бджільництва, тваринництва, основними способами номінації є семантична трансформація слова, деривація, композитивне словотворення та фразотворення. Продуктивність різних способів не однакова – найпродуктивнішим є лексико-семантичний спосіб та морфологічний суфіксальний [10, 182]. Способи номінації в обрядовій лексиці східноподільських говірок ще не були предметом опису, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Лексика обрядів – це надійне джерело глибшого пізнання складу й структури мовленнєвих одиниць, з'ясування їх генези, семантики, реконструкції елементів духовної та матеріальної культури [3, 183]. Вивчення номінаційних процесів в одній тематичній групі обрядової лексики окреслить загальні тенденції способів номінації у всіх групах обрядової лексики.

Мета статті – проаналізувати способи номінації в тематичній групі лексики родильного обряду, визначити найбільш продуктивні способи номінації та виявити специфічні, характерні для обрядової лексики.

Джерелом дослідження став авторський словник лексики родильного обряду, вміщений у книзі «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» [11], у якому зібрано матеріал із 116 говірок Східного Поділля. У тематичній групі чітко виокремлюються лексико-семантичні групи (ЛСГ) на позначення жінок, дітей, обрядодій та атрибутів, що їх супроводжують. Для кожної ЛСГ характерні власні способи і засоби номінації.

Аналіз лексики, яка обслуговує родильний обряд у східноподільських говірках, засвідчив, що серед однослівної номінації, як і в лексиці з конкретним значенням [10, 180], переважає суфіксальний спосіб словотворення. Зауважимо, у цій тематичній групі більшість лексем утворена за допомогою демінутивних суфіксів, що зумовлено позамовними чинниками. Інколи демінутивні суфікси мовці додають до основ з негативною оцінкою для того, щоб її пом'якшити: *бри^еху^нець* 'хлопчик, який уже вмів говорити', *баїстр^учок*, *баїстру^чок*, *баїстр^учеч^н'а*, *баїструч^н'а* 'дитина, народжена поза шлюбом' і под.

Зважаючи на формат статті, вкажемо лише найбільш поширені суфікси:

-ок мовці використовують для називання 1) дитини: *анге^ллок*, 'новонароджена дитина', *вос^{'м}ачок* 'хлопчик, народжений матір'ю на восьмому місяці вагітності', *би^чечок* 'хлопчик, вигодуваний материнським молоком', *вишк^рабочок* 'найменша дитина в сім'ї', *грудн^{'і}чок* 'дитина до року', *вилупок* 'новонароджена дитина', *вишк^рибок*, *вишк^ребок* знев. 'найменша дитина в сім'ї', 'новонароджена дитина'; 2) атрибутів обрядодій: *барло^{'ж}ок* 'солома з-під поросяти, яку використовують в обрядодіях, щоб заспокоїти дитину, яка довго не засинає'; 3) частин тільця дитини: *жолудочок* 'дитячий шлунок'; 4) предметів побуту дитини: *в^{'і}зок* 'коляска для виїзду дитини надвір'; 5) етапів родильного обряду: -ок *годок* 'святкування першої річниці народження дитини';

-к- використовують для утворення: 1) назв жінок за родом діяльності: *аку^{'ш}ерка*, *ку^{'ш}орка*, *оку^{'ш}арка*, *ко^{'ш}ерка*, *ку^{'ш}ерка*, *ку^{'ш}арка* 'жінка, яка приймає роди у пологовому будинку', 'жінка, яка раніше приймала роди вдома', *баб^{'н}ка*, *знахарка* 'жінка, яка приймала роди', *догл^{'а}дачка* 'жінка, яка доглядає за дитиною'; 2) назв дівчаток: *бри^{'х}унка* 'дівчинка, яка вже вмів горорити', *вє^{'р}є^{'д}унка* 'дівчинка, яка вередує', *вигодованка* 'дівчинка, взята на виховання з будинку маляти, інтернату', *баїстр^{'у}чка*, *баїстру^{'ч}ка* 'дівчинка, народжена поза шлюбом', *годованка*, *гу^{'д}ованка*, *огодованка*, *году^{'в}анка*, *інте^{'р}нато^{'у}йка* 'дівчинка, взята на виховання із будинку маляти, інтернату', 'дівчинка, вигодувана материнським молоком', 'жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину'; 3) предметів побуту дитини: *жил^{'і}з^{'а}чка*, *жил^{'і}зко* 'залізний предмет, який носять від пристриту', *годи^{'ж}инка* 'одяг дитини'; 4) назв обрядодій: *з^{'л}и^{'й}ки* 'обряд очищення баби-повитухи і породіллі, коли вони миють руки, зливаючи на руки один одному'; 5) назв частин тіла дитини: *дихалка* 'частина черепа дитини, де сходяться черепні кісточки';

-чик, -ик використовують для утворення лексем на позначення 1) дітей: *зимо́вик* ‘дитина, народжена взимку’, *іску́ствин’ік*, *іску́ств’ен’ік* ‘хлопчик, вигодуваний штучним харчем’; 2) міфічних істот: *баба́йчик* ‘міфічна істота, якою лякали дітей’, *ангелики* ‘діти, які померли нехрепченими’; 3) предметів побуту дитини: *во́зик* ‘коляска для виїзду дитини надвір’; 4) обрядодій: *го́д’ік* ‘святкування першої річниці народження дитини’;

-ець використовують для утворення назв 1) хлопчиків: *д’ед’омовець*, *інте́рнатовець*, *го́дованець* ‘хлопчик, узятий на виховання з будинку маляти, інтернату’, *го́дованець* ‘хлопчик, вигодуваний материнським молоком’; 2) фізіологічного стану: *гризу́нець* ‘стан хлопчиків, зумовлений перебудовою кишково-шлункового тракту’; 3) предметів побуту дитини: *гос’тинець* ‘подарунок, який приносили дитині’; 4) рослин: *жи́вець* ‘трава, якою обкурювали жінку в родах’;

-иця(а) використовують для утворення назв на позначення жінок-виконавець дії: *го́дувал’ниця* ‘жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину’, *іску́ств’и́ця*, *іску́стве́н’и́ця* ‘дівчинка, вигодувана штучним харчем’.

Малопродуктивними є афікси -ан’а: *в’ідв’ідуван’а* ‘обряд відвідування породіллі і новонародженого’; -л- *го́дувал’а* ‘жінка, яка годує дитину грудьми’, -ух- *зо́лотуха* ‘гнійні прищі за вухами в немовляти, появу яких пов’язували із приходом до хати нечистої жінки’.

Зовсім небагато зафіксовано номенів префіксально-суфіксальної структури: *бе^узбач:е^нко* ‘хлопчик, народжений поза шлюбом’, *бис’парни́* ‘неодружений’, *бе^с:мертник* ‘*Helichrysum aeneum* L.; безсмертник, рослина, відвар якої вживали, щоб мати дітей’.

Безафіксним способом утворено небагато іменників, на відміну від лексики із конкретним значенням, у якій у східноподільських говірках виокремлюємо п’ять типових моделей утворення безафіксних іменників [10]. Обрядові безафіксні іменники – віддієслівні деривати, утворені за двома типовими моделями:

1) усічення дієслівної основи та збереження твердого приголосного (ДО + Ø + Ø, тобто: дієслівна основа + нульовий суфікс + нульове закінчення): *виві́д* та його фонетико-морфологічні варіанти *виво́д*, *виводи́* ‘обрядодія, коли священик читає молитву над матір’ю після родів, коли вона вперше прийшла до церкви’;

2) усічення дієслівної основи і закінчення -и (ДО + Ø + и). За цією моделлю утворені репрезентанти таких словотвірних типів: *пе́реїми*, *пи́реїми* ‘початок пологів’; *зу́роки*, *ї́роки* ‘шкода, яку наносить іншим людям своїм поглядом людина, якій мати знову дала груди після того, як залучила, одна з причин захворювання дитини’; *ви́води* ‘обрядодія, коли священик читає молитву над породіллею через шість тижнів після родів’; *вади́* ‘загальна назва дитячих хвороб’ ← *вадити* ‘шкодити’.

Семантична композиція на формально-словотвірному рівні представлена у вигляді

а) словоскладання: 1) з атрибутивними відношеннями між компонентами: *баба-бра́нка*, *баб’ка-бра́нка*, *бабка-оку́шарка*, *баба-пови́туха*, *баб’ка-пови́туха*, *баб’ка-пови́тушка*, *баба-ше^н’туха*, *баб’ка-бра́нка*, *т’ітка-бра́нка* ‘жінка, яка приймала роди’, *ж’інка-перв’істка* ‘жінка, яка народжує вперше’, *мама-ге^рої́н’а*, *мати-ге^рої́н’а*, *мат’-ге^рої́н’а* ‘жінка, яка народила і виховала багато дітей’, *мама-оди́ночка*, *мати-оди́начка*, *мат’-оди́ночка* ‘жінка, яка народила дитину поза шлюбом’, *мати-перв’істка* ‘жінка, яка народжує вперше’, *йангол-охо́ронець* ‘ангел’. 2) сурядними відношеннями між компонентами: *м’і́зинчик-л’убимчик* ‘найменша дитина в сім’ї’, *ква́сок-ме^л’док* ‘загальна назва страв, обов’язкових на родинях’, *си́нул’ки-рибу́л’ки* ‘новонароджений син (у звертанні до нього)’;

б) складно-суфіксального основоскладання: *пе^рво́л’убець* ‘перша дитина в сім’ї’, *пе^рво́род’ка*, *пе^ршо́род’ка* ‘жінка, яка народжує вперше’, *мало́род’ка*, *малол’ітка*, *малол’етка*, *скоро́сп’елка*, *скоро́сп’ілка* ‘жінка, яка народжує в дуже молодому віці’, *крово́шийка* ‘дитина зі скривленою шиєю’, *старо́род’ка* ‘жінка, яка перший раз народила у старшому віці’, *чорноб’ривець* ‘*Tagetes* L.; чорнобривці, які клали в купіль дитини’;

в) чистого основоскладання: *пе^ре^коти́поле* ‘*Alhagi* L.; трава, яку заварювали і пили як абортивний засіб’, *ро́д’ом*, *ро́дом* ‘пологовий будинок’, *скоро́роди* ‘пологи, які проходять швидко’, *чистот’ел* ‘*Chelidonium majus*, L.; чистотіл, трава, яку використовували для загоювання ран’, *само́викид* ‘визидень, мимовільне переривання вагітності’.

Як показують спостереження, осново- і словоскладання – малопродуктивні способи творення обрядової лексики, проте переважно характерні для лексико-семантичних груп на позначення жінок, рідше дітей, а також лікарських рослин, які використовують в обрядодіях родильного обряду.

Особливістю ТГЛ родильного обряду в східноподільських говірках є те, що значну кількість репрезентантів становлять лексеми, утворені шляхом субстантивзації прикметників середнього роду, на позначення дітей та дитячих хвороб, наприклад, *іску́ствин’е*, *штучне* ‘дитина, вигодувана штучним харчем’, *кормл’ане* ‘дитина, вигодувана материнським молоком’, *бе^узба́т’к’і́ус’ке*

‘дитина, народжена поза шлюбом’, *вос’ми|м.іс’ачне, вос’ми|м.іс’ашне* ‘дитина, народжена матір’ю на восьмому місяці вагітності’, *си^еми|м.іс’ачне, си^еми|м.іс’ашне, с’іма|чате* ‘дитя, яке народилося на сьомому місяці вагітності матері’, *слабу|вате* ‘хворобливе дитя’, *тр’ох|м.іс’ачне* ‘дитина трьох місяців від народження’, *не^уреме^н:е* ‘дитя, народжене на сьомому чи восьмому місяці вагітності матері’, *одно|м.іс’ачне* ‘дитя, яке від народження має один місяць’, *д’еу|ке, мла|д’енч’еске* ‘дитячі нервові судоми’ та прикметників жіночого роду на позначення жінок, наприклад, *бе^узд’ітна, оди|нока* ‘жінка, яка не має дітей’, *кормл’ашча* ‘жінка, яка вигодувала своїм молоком чужу дитину’, *пи^ервин:а* ‘жінка, яка народжує вперше’, *многод’ітна, многод’етна, многод’ітнайна, с’імеїна* ‘жінка, яка народила і виховала багато дітей’.

Дослідниця оцінних прикметників в українському діалектному мовленні В. В. Леснова, зауважила, що з-поміж усіх частин мови прикметники, а особливо якісні, є найвиразнішим засобом оцінки, що впливає з їхньої загальнокатегоріальної семантики [9, 56]. Більшість субстантивованих прикметників цієї тематичної групи мають нейтральну семантику, оскільки вказують на дітей за ДО ‘вік’, ‘спосіб вигодовування’. Ті прикметники середнього та жіночого родів, які позначають риси дитини чи жінки, які викликають у мовців осуд, прагнення виправити їх відповідно до усталених норм моралі, мають негативну конотацію: *кара|кате, кара|кате^н:ке* ‘дитина з нерівними ногами’, *крик|ливе* ‘дитина, яка багато і голосно плаче, переходячи на крик’, *позашл’убне* ‘дитина, народжена поза шлюбом’, *бе^ус:ов’існа, бе^уш’чесна, розпун:а* ‘жінка, яка народила дитину поза шлюбом’ і под.

Крім прикметників, у досліджуваних говірках зазнають субстантивації дієприкметники, які вживаються переважно в середньому роді: *не^увоз’мане* ‘дитина, яка померла нехрещеною’, *нид|нос’ане* ‘дитя, народжене на сьомому чи восьмому місяці вагітності матері’, *ни^еми|роване, нимолит|вен:е, ни^ех’ришче^н:е, молитви^н:е, молитвине* ‘непохрещена дитина’, *помолитве^н:е* ‘похрещене дитя’, *новона|роже^н:ий, новорожд’ений, новорожд’он:ий, новорожд’он:е* ‘новонароджена дитина’.

У всіх лексико-семантичних групах досліджуваних тематичних груп відзначено багато полікомпонентних назв. Переважають атрибутивні узгоджені словосполучення. Найчастіше двослівну номінацію зафіксовано в лексико-семантичних групах на позначення осіб – учасників обряду. Найбільше таких назв відзначено в лексико-семантичній групі на позначення дитини за різними диференційними ознаками (ДО): за ДО ‘час появи у сім’ї’: *ди|тина най|менша, ~ остан’а* ‘найменша дитина в сім’ї’; *ди|тина най|старша, ~ старша, ~ перва, ~ перша, ди|т’атко |перве, ди|т’а |перше* ‘перша дитина в сім’ї’; за ДО ‘вік’: *ди|тина не^удо|ноше^н:а* ‘дитина, народжена раніше терміну’, *~ год|вала, ~ річ|на* ‘дитина, яка має рік від роду’, *~ дво|х|м.іс’ачна, ~ дву|м.іс’ашна* ‘дитина двох місяців’, *~ м’іс’ачна, ~ м’іс’ашна* ‘дитина, яка має один місяць від народження’, *~ ма|лен’ка* ‘дитина до року’, *~ ше^ст|м.іс’ачна* ‘дитина у віці шести місяців’, *~ тр’ох|м.іс’ачна, ~ тр’ох|м.іс’ашна* ‘дитина у віці трьох місяців’, *~ циц’кова* ‘дитина, яку мати ще годує грудьми’; за ДО ‘риса характеру’: *ди|тина ве^ре^длива* ‘дитина, яка часто капризує без причин’, *~ л’акана* ‘дитина, яка всього боїться’, *~ на|прасна* ‘дитина, яка все просить’, *~ не^унаситна* ‘дитина до всього жадна’, *~ ни^епр’ийатна* ‘дитина, яка робить шкоду’, *~ мо|рочлива* ‘дитина, яка капризує’, *~ правил’на* ‘дитина, яка більше роботи виконує правою рукою’; за ДО ‘зовнішні риси’: *ди|тина воло|хата* ‘дитина, яка має по тілу багато волосся’, *~ ра|ба* ‘дитина з плямами по шкірі’; за ДО ‘спорідненість із батьками’: *ди|тина їси|ноўлина, ~ їси|ноўле^н:а, ~ уси|ноўле^н:а, ~ уси|ноўл’ана, ~ при|йн’ата, ~ при|йомна, ~ не^ур’ідна, ~ патро|натна* ‘дитина, взята на виховання із будинку маляти, інтернату’, *~ на|гул’ана, ~ не^уїшл’убна* ‘дитина, народжена поза шлюбом; дитина нешлюбна’; за ДО ‘спосіб вигодовування’ *ди|тина ква|чова, ~ іс|куствин.а, ~ іс|кустве^н:а, ~ іс|кустви^н:а, ~ іс|куств’іна, ~ не^умолочна, ~ штучна, ди|т’а штучне* ‘дитина, вигодувана штучним харчем’; *ди|тина здо|рова, ~ насто|йашча, ди|тина груд|на, ~ молочна, ~ сла|йна, ~ кр’епка, ~ циц’кова, ди|т’а мамине* ‘дитина, вигодувана материнським молоком’.

Атрибутивних неузгоджених словосполучень небагато. Це номінації, утворені за моделями: «іменник + прийменник + іменник»: *ди|тина ї воло|хах* ‘волосата дитина’, *ро|са їш:ибок* ‘роса на вікні, яку використовували у магічних діях, щоб захистити дитину від наврочень’, *со|лома в’ід^м сви|ней, со|лома с поро|с’ати* ‘солома з-під поросяти, яку використовують в обрядодіях, щоб заспокоїти дитину, яка довго не засинає’;

«іменник + іменник»: *св’ато |Шул’ака* ‘свято, на яке йшли на цвинтар провідувати мертвонароджених дітей’, *п’ят’но по|жара* ‘вроджена пляма темно-червоного чи синього кольору на тілі людини, появу якої пов’язують із тим, що мати, будучи вагітною, дивилася на пожежу і з переляку взялася за своє тіло’, *посаг ди|тини* ‘приготовані пелюшки, одяг для новонародженого’.

Для обрядової лексики характерним є процес перетворення двокомпонентного стійкого найменування в однослівне. Аналіз універбації в тематичних групах конкретної лексики показав, що конденсації зазнають атрибутивні узгоджені та неузгоджені словосполучення, утворені за мо-

делями «прикметник + іменник», «дієприкметник + іменник», «іменник + неузгоджене означення», «порядковий числівник + іменник» [12, 329]. Універби ж репрезентанти родильного обряду утворюються з узгоджених словосполучень моделей «прикметник + іменник», «дієприкметник + іменник». Переважно це лексеми на позначення дітей: *дитина штучна* → *штучник* 'дитина, вигодувана штучним кормом'; *дитина прийомна* → *приймн'ик* 'дитина, взята на виховання із будинку маляти, інтернату', *дит'а вост'ми'м'іс'ачне* → *вост'мак*, *дит'а сем'ми'м'іс'ачне* → *с'їмак*, *с'омак*, *дитина завернута* → *заверт'ок* 'дитина, якій другий раз дали грудь, після того, як залучили, і яка своїм поглядом приносить шкоду'. На позначення жінок зафіксовано лише одну лексему *жінка йалова* → *йал'їйка*, *йалоўка* 'жінка, яка не має дітей'. Проте ця лексема на позначення бездітної жінки, на нашу думку, могла постати як вторинне найменування, оскільки в досліджуваних говірках лексема *йал'їйка*, *йалоўка*, як і в інших говорах української мови та літературній, позначає корову, яка ні разу не телілася [6, 643].

Під час універбаційних процесів у говірці поширеною є зміна граматичного роду деривата порівняно з головним словом твірного словосполучення, що є характерним для української мови [8, 77]: *штучник* 'дитина, вигодувана штучним кормом', *приймн'ик* 'дитина, взята на виховання із будинку маляти, інтернату', *вост'мак* 'восьмимісячне дитя'.

Отже, основними способами номінації в лексико-семантичних групах лексики родильної обрядовості є афіксальна деривація, композитивне словотворення, універбація, які характерні також і для тематичних груп конкретної лексики. Серед афіксальних способів творення обрядових лексем найбільш продуктивним є суфіксальний, за допомогою якого утворюються репрезентанти всіх лексико-семантичних груп, що зумовлено позалінгвальними чинниками. Найчастіше це демінутиви на позначення дітей та їх зовнішніх чи внутрішніх рис. Семантична композиція на формально-словотвірному рівні представлена у вигляді словоскладання з атрибутивними та сурядними відношеннями між компонентами; складно-суфіксального основоскладання, чистого основоскладання. Осново- і словоскладання – малопродуктивні способи творення обрядової лексики, проте переважно характерні для лексико-семантичних груп на позначення жінок, рідше дітей, а також лікарських рослин, які використовують в обрядодіях родильного обряду.

Найменш поширеними є лексеми, утворені префіксально-суфіксальним та безафіксним способами.

Значна кількість номенів являє собою атрибутивні узгоджені і неузгоджені словосполучення, зокрема на позначення жінок і дітей за різними диференційними ознаками. Частина таких словосполучень є базою для утворення універбів. Специфічними особливостями творення репрезентантів досліджуваної групи лексики є субстантивація прикметників та дієприкметників середнього і жіночого роду.

Список використаних джерел

1. Горофянук І. Способи номінації в мікологічній лексиці центральноподільських говірок / І. Горофянук // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 89–100.
2. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східноstepових говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2006. – 369 с.
3. Коваленко Н. Д. Фраземіка родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя / Н. Д. Коваленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – к. 2007. – Вип. 3. – Кн. 2. – С. 183–191.
4. Поістогова М. В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східноpodільських говірок : авторефер. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. В. Поістогова, НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2005. – 23 с.
5. Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках : монографія / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 11. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
7. Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – 295 с.
8. Старченко Я. С. Малопродуктивні універбаційні суфікси в українських жаргонах / Я. С. Старченко // Лінгвістика : збірник наукових праць. – Вип. 2(23). – Луганськ, 2011. – С. 72–79.
9. Леснова В. В. Оцінні прикметники в українському діалектному мовленні / В. В. Леснова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 1. – С. 56–63.
10. Тищенко Т. М. Способи номінації в тематичних групах лексики з конкретним значенням у східноpodільських говірках української мови / Т. М. Тищенко // Наукові праці Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Вип. 42. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 179–183.

11. Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи : навч. посіб. / Тетяна Тищенко. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 382 с.
12. Тищенко Т. М. Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу / Наукові записки вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство): зб. наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – Вип. 16. – С. 325–330.

Анотація. У статті на матеріалі говірок східноподільського ареалу української мови проаналізовано способи номінації в обрядовій лексиці, зокрема родильного обряду, вказано на специфічні способи номінації названої тематичної групи. Відзначено, що основними способами номінації в лексико-семантичних групах лексики родильної обрядовості є афіксальна деривація, композитивне словотворення, універбація, які характерні також і для тематичних груп конкретної лексики. Специфічними особливостями творення репрезентантів досліджуваної групи лексики є субстантивізація прикметників та дієприкметників середнього і жіночого роду.

Ключові слова: східноподільські говірки, обрядова лексика, способи номінації, словотвірна номінація, універбація, композитивне словотворення, субстантивізація.

Summary. The nomination ways in ritual vocabulary, including maternal rite, were analyzed in this paper, based on the dialect material of east-Podillia area of the Ukrainian language; specific aspects of the nomination ways of the mentioned thematic group in comparison with thematic groups of the vocabulary with concrete meanings were underlined. It has been stated that the main nomination ways in lexical-semantic groups of maternal rite are affixal derivation, composite word-building, semantic transformation, which are also typical for thematic groups of concrete vocabulary.

A suffixal way is the most productive among affixal ways of ritual lexeme formation, with its help representatives of all lexical-semantic groups are formed, which is due to extra-linguistic factors. Most frequently they are diminutives to describe children and their external and internal features. Semantic composition on a formal word-building level is suggested in the form of word building with attributive and coordinative relations among components; complex-suffixal base-building, base-building itself. Base- and word-buildings are less productive ways of the ritual vocabulary formation, however they are mostly typical for lexical-semantic groups to describe women, rarely children, and also medicinal plants used in maternal ritual processes.

Lexemes formed by prefixal, postfixal and zero-affix ways are the least common. Ritual nouns are formed by zero-affix way – verbal derivatives according to two typical models: reduced verbal base and saving solid consonant, and reduced verbal base and ending –u.

A great number of nomenes are attributive coordinated and uncoordinated word combinations, namely those to describe women and children by their various differentiated features. Some of them are the foundation to form univerbals. Specific aspects of the formation of the representatives of the studied vocabulary group are substantiation of adjectives and participles of neutral and female gender.

Key words: east-Podillia dialects, ritual vocabulary, nomination ways, word-building nomination, semantic transformation, affixal derivation, composite word-building, substantiation.

Отримано: 11 серпня 2017 р.

УДК 81'367(477)

О. В. Турко

ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ У СВІТЛІ КОМУНІКАТИВНОЇ ТЕОРІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Питання порядку слів у реченні української мови вирізняється понад столітньою практикою його дослідження (у кінці XIX – на поч. XX ст. було опубліковано працю Е. Бернекера «Порядок слів у слов'янських мовах»), різновекторністю в трактуванні граматичних понять, пов'язаних із структурою речення (зокрема таких, як модальність, валентність та ін.), багатоаспектністю розгляду цього питання (формально-граматична, семантико-синтаксична, комунікативна, функціонально-стилістична парадигми). Водночас названа проблема залишається актуальною і в сучасному мовознавстві. По-перше, українській мові притаманний вільний порядок слів, що, однак, не заперечує сталого розміщення окремих мовних елементів. Така дихотомія дає чималі можли-

вості для стилістичних засобів увиразнення і поряд із цим регламентує синтаксичну нормативність. По-друге, як слушно зауважила І.С. Попова, базовою категорією синтаксису є речення як «певна матеріальна субстанція зі своєю структурною організацією й своїми як у складі якихось інших, більших синтаксичних одиниць, так і як самостійна, окремо взята одиниця» [4, 91]. Тобто йдеться про побудову синтаксичних одиниць, способи їх організації й відношення між їхніми компонентами, функції синтаксичних одиниць, їх роль і місце в мовленнєвому ланцюзі як конструктивних елементів. Є очевидним, що розгляд речення у такій синтаксичній природі тісно пов'язаний зі значеннєвим наповненням та комунікативним наміром, який воно має реалізувати.

Питання порядку слів у реченні було предметом розгляду в працях О.М. Пешковського, Л.А. Булаховського, В. Матезіуса, Л.В. Щерби, В.В. Виноградова, Є.В. Кротевича, І.К. Білодіда, А.С. Мельничука, І.І. Слинька, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, А.П. Загнітка та ін.

З огляду на сказане, виникає необхідність систематизації відомостей про розташування слів у реченні української мови в різних аспектах вивчення, виявлення та розгляд не в повній мірі досліджених понять, що взаємозумовлені з порядком слів (комунікативна спрямованість тексту, емоційно-експресивне забарвлення речення, стилістична функціональність та ін.).

У цій статті спробуємо окреслити перспективність та необхідність дослідження порядку слів у реченні української мови в семантико-стилістичному та комунікативному аспектах.

Перші мовознавчі праці в славістиці, у яких було обґрунтовано положення про тісний зв'язок синтаксису з семантикою, з'явилися у II половині ХХ століття [1, 58]. Семантичний зміст речення представники цього напрямку розуміли як систему відношень, яку організовує предикат – центральний компонент речення. Предикат зумовлює кількість компонентів на позначення предметів і визначає їх семантичні ролі (функції). У центрі уваги дослідників перебувала відображена в реченні ситуація та її семантична модель – пропозиція.

За цього підходу аналіз порядку слів у реченні здійснюється з урахуванням семантичного типу предиката й особливостей його лівобічної та правобічної валентності.

Для визначення пропозицій брали до уваги дві ознаки: семантичну природу предиката і кількість актантів та їх ролі, зумовлені предикатом. У зв'язку з цим акцент падав на семантику предикатних слів (дієслова, прикметники і прислівники) та відмінкових форм іменників.

Окрім цього, у реченні визначали відношення мовця до висловленого (модус) та позначення самої події, тієї чи іншої пропозиції (диктум). Згодом модус стали називати суб'єктивною модальністю, а диктум – об'єктивною модальністю. Модусне значення містило ставлення мовця до повідомлюваного і зумовлювало вільне розташування слів у реченнєвій структурі.

Таким чином, співвідношення порядку слів у реченні та семантико-синтаксичної структури речення доцільно здійснювати з урахуванням рівнів семантики речення: денотативного (зв'язок речення з реальними предметами і відношеннями між ними), логіко-семантичного (співвідношення з логічними структурами і репрезентація в реченнєвій структурі відповідних логічних категорій), мовно-семантичного (орієнтований на певні лексичні компоненти і відношення між ними). Результативність такого дослідження дасть змогу виявити диктумний та модусний зміст речення при прямому та інверсійному порядку слів, валентність предиката, зокрема кількість актантів, які може приєднувати дієслово.

Семантичний аспект спричинив відрив проблеми порядку слів у реченні від проблеми синтаксичних функцій членів речення і вказав на послідовний зв'язок інверсії та прямого порядку слів з особливостями смислової структури висловлюваної думки. У контексті семантичного підходу з'явилися поняття «актуальне членування» та «синтагма».

Синтагму в сучасному мовознавстві витлумачують так: 1) «сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці»; 2) «ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислового та інтонаційного відношенні» [6, 544–545].

Значний внесок у розгляд питання про синтагму зробив Л.В. Щерба. Мовознавець, зокрема, обґрунтував такі положення: синтагма – синтаксичне й семантичне поняття; синтагми утворюються в мовленні для позначення складних понять, які виникають у процесі мислення й відображають дійсність; синтагми наповнюються конкретним смисловим змістом у контексті мовлення; смисл синтагми залежить від смислу цілого речення, контексту; синтагма – найпростіша смислово-одиниця; синтагма – активна категорія стилістичного синтаксису.

Згодом О.С. Мельничук виокремив типи синтагм за ступенем членування: синтагми першого ступеня членування по відношенню до наявного чи уявного контексту, синтагми другого ступеня членування, співвідносні синтагми (виділяються в межах синтагм другого ступеня) [3, 256]. Залежно від характеру взаємних стосунків, у які вступають синтагми, науковець назвав синтагми однорідні (самостійні) та синтагми зв'язані [3, 260].

Зауважимо, що за допомогою синтагматичного членування речення лінгвісти намагалися пояснити природу відокремлених членів речення (Є.В. Кротевич, О.М. Пешковський). Саме вчення про синтагму як комунікативну одиницю опосередковано зумовило появу та запровадження терміна «напівпредикативний» на позначення відокремлених членів речення.

Немає жодного сумніву в тому, що слушним буде долучення до аналізу особливостей розташування слів у реченні української мови і стилістичного аспекту. Зокрема, засобів виразності у текстах, спричинених інверсійним та прямим порядком слів, оскільки саме стилістична мета розташування слів у реченні визначає їхнє граматичне значення. Так, скажімо, порядок слів допомагає відрізнити інфінітив у ролі підмета та в ролі складової частини головного члена безособового речення, напр., *Читати під час руху машини шкідливо для очей; Шкідливо читати під час руху машини.*

Крім цього, стилістичний аспект розгляду розташування слів у реченні допоможе з'ясувати функціональне призначення головних членів речення та другорядних, їхнього стилістичного значення. Виявити стилістичні явища, пов'язані із порядком слів, а саме – парцеляцію, інверсію, стилістичні фігури та ін.

Однак і семантичний, і стилістичний аспекти порушеної мовознавчої проблеми знаходять своє повномірне вираження в комунікативній парадигмі розгляду порядку слів у реченні.

Для комунікативної будови речення, як зазначає А.П. Загнітко, властива відносна незалежність від формально-граматичної. Вона визначається ситуативними завданнями, що постають у комунікації і щодо яких речення визначає порядок слів. Тому одне й те ж речення при вживанні в різних ситуаціях створює кілька комунікативних одиниць, що відрізняються актуальною інформацією. Водночас актуальне членування зумовлює видозміну граматичної будови речення: порядок слів і фразовий наголос. Речення, що розглядається в динамічному аспекті щодо його комунікативної функції, називається висловленням. У реченні спочатку розрізняли: 1) основу повідомлення – те, що є відомим у певній ситуації; 2) ядро повідомлення – те, що повідомляється про основу повідомлення, а згодом основу стали кваліфікувати як тему, а ядро – як рему.

Тема характеризується такими ознаками: 1) вихідний пункт висловлення; 2) менш значима актуальна, ніж рема; 3) частина речення, яка відома і зумовлена попереднім контекстом. Для реми притаманні такі диференційні ознаки: 1) містить те, що повідомляється про тему; 2) актуально значущіша, ніж тема, є носієм основного змісту повідомлення, комунікативним центром висловлення; 3) виступає носієм «нового». Таким чином, «тема – та частина речення, яка містить відому інформацію, на ній ґрунтується наступне розгортання думки; вона зумовлена ситуацією спілкування чи контекстом (конситуацією) і поєднує дане речення з попереднім. Рема – та частина речення, у якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у даному реченні» [6, 14], напр., *Пісня починається відразу, з першого метра фільму. Її^д співає могутній хор^н. Пісня^д шириться, росте, розливається по вечірніх просторах Дніпра^н* (О. Довженко).

Основним засобом вираження актуального членування речення є порядок слів та інтонація (місце розташування фразового наголосу). Обидва засоби діють разом, тому їх можна об'єднати і називати комплексним засобом вираження актуального членування речення. У кодифікованій літературній мові фразовий наголос автоматизований (завжди падає на кінець речення, наголошуючи останню синтагму). Відповідно до цього й організований порядок слів: спочатку іде тема, потім – рема (щоб виділити рему). Це об'єктивний порядок слів. У мовленні порядок слів видозмінюється, модифікується, і його називають суб'єктивним. Той чи інший порядок слів і місце фразового наголосу, що виражають актуальне членування речення, називаються лінійно-динамічною структурою речення. Додатковими засобами актуального членування речення відзначаються тема або рема. Посилює актуальне виділення теми наявність постпозитивної частки *ж*, обмежувально-препозитивних часток *тільки, лише: В мистецтві я пізнав лише ази. Лише ази!* (Л. Костенко)

Виділенню реми сприяють постпозитивні або препозитивні частки *не, ні* та ін.: *Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю!* (Л. Костенко).

Таким чином, семантична структура речення, яка виникла та була обґрунтована на засадах домінування значення над формою, зумовили положення комунікативного трактування порядку слів у речення. Це виявляється у тому, що в реченнях, де семантичний суб'єкт – непрямий відмінок іменника, а підмет утворює з предикатом єдиний семантичний комплекс, темою є форма непрямого відмінка іменника на позначення суб'єкта дії / стану.

Отже, теоретичний опис комунікативного аспекту порядку слів у реченні матиме чітку, повну та логічну будову з урахуванням основних положень семантичної структури речення, стилістичних функцій розташування слів. Окрім цього, доцільно врахувати й показники комунікативної лінгвістики в руслі прагматичного аналізу.

Подальші дослідження окресленої проблеми потребують експериментально-аналітичного ілюстрування названих положень прикладами із текстів художньої літератури, публіцистики, висловів сучасного приватного чи ділового спілкування.

Список використаних джерел

1. Вихованець Р.І. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
2. Загнітко А. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.
3. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / Мельничук О.С. – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
4. Попова І.С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / І.С. Попова. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – 432 с.
5. Радзівська Т.В. Деякі проблеми текстової комунікації : до постановки питання / Т.В. Радзівська // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 14–20.
6. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зблук М.П. та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Анотація. У статті розглянуто особливості розташування слів у реченні в семантико-стилістичному та комунікативному аспектах. Зокрема, окреслено семантичну структуру речення, вказано на зв'язок стилістичних засобів вираження із порядком слів у реченні, з'ясовано зміст таких понять, як «синтагма», «актуальне членування речення».

Ключові слова: порядок слів у реченні, семантична структура, комунікативний аспект, синтагма, актуальне членування речення.

Summary. The article deals with timeliness and perspectivity of perscrutation of the problem of word order in the Ukrainian language. The peculiarities of semantic-syntactic structure of the sentence are provided. It is pointed out that semantic content of the sentence is viewed as the system of relations organized by the predicate which is the central element in the sentence. Predicate defines the number of components for noting objects and determinates their semantic functions. Situation and its semantic model which is proposition are the core elements in the sentence. To determine propositions it is necessary to take into account two things: semantic nature of the predicate and the number of actants and their roles defined by the predicate. In this respect the semantics of the predicate words (verbs, adjectives and adverbs) and of case forms of nouns is important.

Further it is indicated that semantic aspect caused the separation of the problem of word order from the problem of syntactic functions of parts of the sentence and pointed at consecutive connection between inversion and direct word order with the peculiarities of semantic structure of the delivered thought. New notions such as «syntagma» and «actual division of the sentence» appeared in the context of semantic approach. Actual division of the sentence causes modification of grammatical structure of the sentence: word order and phrasal stress.

The means of actual sentence division are named: word order and intonation (the point of phrasal stress). It is mentioned that phrasal stress is automatic and it is always at the end of the sentence stressing the last syntagma. In accordance with this the word order is organized: firstly there is the theme, after that the rheme. This is the objective word order. In speech the word order is modified and it is called subjective.

The perspectives of further research are defined in the end of the article, mainly the perspective of experimental checking of the named theoretical notions by means of examples from fiction, publicistic writing, the expressions from modern private or business communication.

Key words: sentence word order, semantic structure, communicative aspect, syntagma, actual division of the sentence.

Отримано: 4 серпня 2017 р.

ВІДБИТТЯ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Сучасна українська хореографічна лексика – невід’ємний складник лексичної системи національної мови як із генетичного погляду, так і в аспекті семантики та її структури. Вона має глибокі корені, зафіксовані в підручниках, словниках, пам’ятках наукової та художньої літератури, мистецьких працях тощо.

На сучасному етапі є нагальна потреба у комплексному дослідженні, стандартизуванні та уніфікації цієї лексики. Основною проблемою є те, що досі немає окремої лексикографічної праці, присвяченій цій лексиці. Для того, щоб це зробити, потрібно, перш за все, з’ясувати та проаналізувати основні джерела поповнення хореографічної лексики. Окреслене завдання й формує актуальність пропонованого дослідження.

Умовно усю джерельну базу можемо поділити на три групи. До першої зараховуємо словники різноманітних типів, де можуть бути вміщені хореографічні терміни. До другої – праці українських мистецтвознавців, етнологів, дослідників танцювального мистецтва. У третій групі виокремлюємо навчальні, методичні праці, традиційні посібники та підручники з класичного, народного, спортивного танців, де вміщено перелік хореографічних термінів.

У пропонованій науковій розвідці детальніше зупинимось на аналізові першої групи, а саме, словників української мови, де можуть бути зафіксовані хореографічні терміни.

Проаналізувавши усю лексикографічну базу, доходимо висновку, що досліджувана лексика активно фіксується у ній. Для прикладу охарактеризуємо декілька джерел.

2008 року було відтворено видання «Словника музичної термінології» 1930 року. Ця праця була першою спробою укладання й систематизації музичної термінології. До словника введено терміни з історії та теорії музики, музичної педагогіки, церковної музики тощо. Щодо хореографічної лексики, то в цій праці представлено переважно назви танців як українських, так і запозичених: *козачок* [13, 11], *курунта* [13, 13], *куяв’як* [13, 14], *павана* [13, 20], *романеска* [13, 26], *екосез* [13, 36] тощо. Активним є використання літери «г» у словах: *гавот* [13, 4], *галінг* [13, 4], *гальярда* [13, 4], *риг’одон* [13, 25], *фанданго* [13, 34]. У запозичених словах переважає форма жіночого роду м’якої групи першої відміни із закінченням *-я*: *сальтареля* [13, 26], *тарантеля* [13, 30], *фарандоля* [13, 34], хоч автори використовують і паралельні форми; так, танець *кадриль* подано у двох варіантах: *кадриль* і *кадриля* [13, 11]. Темп може бути *танцювальний*, *танцівний*, *танковий* [13, 31], «бальний танець» – *бальовий танець* [13, 30], мелодія може бути *танцівна* й *танцювальна* [13, 15]. Загалом праця містить тридцять п’ять хореографічних термінів; особливістю є те, що автори прагнули поряд з інтернаціональною термінологією витворювати термінологію на національному ґрунті.

У 1933 році з’являється «Музичний словник» З. Лиська, де автор намагався пояснити часто вживані іншомовні музичні терміни, вказати мову-джерело, уніфікувати їх. З. Лисько описує такі хореографічні терміни: *англез* (фр.) – назва різних англійських танків у швидкім темпі [10, 16], *аркан* – гуцульський чоловічий танок [10, 17], *бальябіле* (італ.) – сценічна форма балету [10, 20], *вальс* – німецький коловий танок [10, 162], *качуца* (ісп.) – танок у помірному русі [10, 26], *кеквок* (америк.) – танець американсько-муринського походження [10, 26], *калята* (італ.) – танець XVI ст. [10, 26], *сердана* (есп.) – каталонський танок [10, 29], *чарлестон* (америк.) – модерний америк. танець [10, 29], *хоро* – болгарський танок [10, 30], *котильон* (фр.) – жвавий французький танець [10, 35], *курунта* (фр.) – старофранцузький танець [10, 35], *чардаш* – дуже жвавий, майже дикий мадярський танець [10, 35], *дупак* – дуже жвавий чеський танець [10, 45], *екосез* (фр.) – шотландський танок [10, 47], *фанданго* (есп.) – еспанський танок [10, 53], *фльоріда* (іт. і лат.) – модерний сезонний танець [10, 56], *фокстрот* (англ.) – американський модерний танець [10, 57], *галіярда* (іт.) – стародавній танок [10, 59], *жіга* – швидкий танок [10, 62], *гопак* – український народний танок [10, 68], *горнпайп* (англ.) – давній шотландський танок [10, 69], *гоцак* – укр. народний танець [10, 69], *гулян*, *гусар* – чеські народні танці [10, 69], *куяв’як* – польський народний танок [10, 81], *мальяєня* (есп.) – еспанський танок [10, 87], *мазур*, *мазурка* – польський танок [10, 88], *менуєт* – давній французький танок [10, 88], *павана* (іт.) – стародавній танок [10, 105], *сарабанда* (есп.) – еспанський танок, відомий уже від XVI ст. [10, 124], *стен*, *стенові танці* (англ.) – група модерних танків [10, 136], *танго* (америк.) – південно-американський танок [10, 142], *тарантеля* (іт.) – тарентський танок [10, 142], *тропак* – укр. народний танець [10, 151].

Велика кількість лексем зафіксована у «Словнику української мови» (в 11 т.), «Етимологічному словнику української мови» (у 7 т.) [6], «Російсько-українському словнику музичних термінів» В. Ф. Іванова [7], «Музичному словнику» З. Лиська [10] та ін. Багато джерел підготовлено російською мовою: «Словарь музыкальных терминов» М. Є. Юцевича [14], «Балет. Энциклопедия» [2] та ін.

У 1994 році в Києві вийшла праця В. Ф. Іванова «Російсько-український словник музичних термінів», де вміщено понад дві тисячі музичних термінів, серед яких є й одиниці хореографічної терміносистеми. У словникових статтях зазначено форму родового відмінка однини термінів-іменників, в усіх російських і відповідних їм українських словах та словосполученнях поставлено наголос, для окремих лексем подано в дужках їх стисле тлумачення, а також названо мову, із якої запозичено той чи той термін: *канари'* – (фр. canarie, від canari – канарейка) – танець. Автор подає переважно назви танців різних народів (*ба'риня* – російський танець [7, 20], *гагі'лка* – український танець [7, 25], *ка'ртулі* – грузинський танець [7, 44], *качу'ча* – іспанський танець [7, 44], *куяв'як* – польський танець [7, 51], *обе'рек* – польський танець [7, 63], *сальта'ре'ло* – італійський танець [7, 81], *самакуека* – креольський танець [7, 81], *ю'рочка* – білоруський танець [7, 111] та ін. Великою заслугою В. Ф. Іванова є те, що вчений увів численну кількість термінів-запозичень з інших мов (*брейк*, *брейк-данс*, *буги-вуги* [7, 22], *рок-н-рол* [7, 80], *слоуфокс* [7, 86], *туستن*, *уанстеп* [7, 98], *шиммі* [7, 108]), а також екзотизмів (*бію'* – татарський, башкирський національний танець [7, 22], *дансо'н* – кубинський танець [7, 30], *кру'ста да'нцис* – латвійський танець христа [7, 50], *летка-єнка* – фінський танець [7, 58], *самакуе'ка* – креольський танець [7, 81], *удж* – кабардинський танець [7, 99]; *уфа'ф* – таджицький танець [7, 99], *ха'лео* – іспанський танець [7, 104] тощо). Загалом у словнику представлено понад 60 найменувань танців, деяких танцювальних рухів (*буре*), а також інших термінів танцювальної культури (*синко'па*, *хореографія*).

«Термінологічний словник-довідник з історії західноєвропейської музики» Г. С. Дідича (2005 р.) [5] багатий на хореографічну лексику. Словникові статті – розгорнуті, автор дає визначення таких понять, як *ансамбль*, *балет*, *балето*, *бальний танець*, *комедія-балет* тощо. У дужках зазначено мову, із якої запозичено слово, а також подано буквальный переклад термінів: *па'лоташ* (від угор. palota – палац) – угорський бальний танець із трьох частин [5, 84]. У праці наявна велика кількість екзотизмів: *боса нова* – 1) стиль сучасного джазу; 2) бразильський народний танець [5, 15]; *каліпсо* – сучасний танець, що виник на острові Тринідад [5, 39]; *мореска* – музично-танцювальна сценка, яка відтворює боротьбу християн від маврів [5, 71]; *пасака лья* (ісп. pasar – проходити, calle – вулиця) – старовинний танець іспанського походження [5, 85] тощо. Згадано основні форми балету (*па-де-де*, *па-де-камп*, *па-де-труа*) [5, 85], напрями рок-музики (*рок-панк*, *рок-реп*, *рок-соул*, *рок-софт*, *рок-фьюжн*, *рок-хард*) [5, 105–107]. Загалом праця містить понад 80 хореографічних термінів.

У «Словнику іншомовних слів» (автори С. П. Бибик, Г. М. Сютя) [4] біля хореографічної лексики є позначка *хореогр.*, тобто вона виділена окремо, а не у складі музичної, але цією позначкою виокремлені не всі терміни, наприклад: *антраша* – у балеті – легкий стрибок зі швидким схрещуванням ніг у повітрі, *арабеск* – одна з основних поз класичного танцю, при якій рівновага зберігається на одній нозі, а друга випрямлена, піднята і відведена назад [4, 50], *блюз* – парний бальний танець вільної композиції на зразок повільного фокстроту [4, 85], *болеро* – іспанський народний ритмічний танець із характерними позами, з використанням кастаньєт, тамбурина, поклацування пальцями тощо [4, 86], *буре* – старовинний французький народний танець XVII ст. дво- або тричасткового розміру з чітким, часто синкопованим ритмом [4, 93], *гавот* – старовинний французький танець, первісно – народний танковий, згодом став популярним бальним танцем [4, 115], *жете* – термін в класичному танці, що означає рух із викиданням ноги [4, 232], *жига*, *джига* – швидкий динамічний старовинний англійський народний танок кельтського походження [4, 232], *кадриль* – танець із шести фігур, що виконують пари, які стоять одна проти одної, а також музика до цього танцю [4, 266], *надеграс* – бальний повільний танець, а також музика до нього [4, 410], *падепатинер* – бальний танець дводольного розміру, побудований на плавних, легких рухах, а також музика до нього [4, 410], *полька* – старовинний чеський швидкий за темпом парний народний і бальний танець [4, 437], *румба* – сучасний швидкий танець чотиридольного розміру, а також музика до нього [4, 479], *фанданго* – іспанський народний танець, який виконується під акомпанемент гітари й кастаньєт [4, 563]. Загалом у словнику зафіксовано 57 термінів танцювального мистецтва.

На сьогодні немає ідеографічного словника української мови, де було б відмежоване поле «танцювальне мистецтво», «танець», «хореографія», що суттєво полегшило б роботу дослідників. Хореографічна лексика частково описана в словниках, що вміщують лексику зі сфер, дотичних до танцювального мистецтва: театральної, спортивної.

2009 року опублікована ґрунтовна праця Олександра Клековкіна «Theatrica. Старовинний театр у Європі від початків до кінця XVIII ст.», де схарактеризовано історичні джерела театрального мистецтва, подано різноманітні форми театру (близько 178 найменувань, наприклад, театр Петрушки, театр світський, театр читця, театр пантоміми тощо). Із-поміж театральних термінів виокремлено й хореографічну лексику: *антраша* (фр. *entrechant* – сплетений, схрещений) – у класичному балетному танці – легкий стрибок зі швидким схрещуванням ніг у повітрі [8, 92]; *байле* (ісп. – *baile, baule* – танок) – в ісп. театрі XVI–XVII ст. – танець з діалогами або співами у супроводі музики [8, 108]; *дівка танцювальна* (рос. танцювальна дівка) – у російському придворному театрі – балерина (1741) [8, 143]; *еммелія* – у давньогрецькій трагедії – урочистий танець [8, 172]; *сарабанда* – в ісп. театрі XVI ст. – сценічний танець. Із 1583 р. королівським указом було заборонене виконання сарабанди; у видрукуваному на поч. XVII ст. словнику сарабанда названа «веселою й хтивою» [8, 352]; *хореографія* (гр. *chorea* – танець, *graphia* – написання, опис) – мистецтво танцю, у фр. мові відоме з 1740 р. [8, 530].

В «Українському тлумачному словнику театральної лексики» (автори – Л. І. Барабан, В. В. Дятчук) [3] подано терміни балетного мистецтва: *антраша'* – легкий стрибок у класичному балетному танці з швидким схрещуванням ніг у балеті [3, 12], *арабе'ск* – одна із основних поз класичного танцю [3, 13], *балабі'ле* невідм. (з італ.) – 1) загальний танець, що завершує балет або один з його актів; 2) танцювальний номер, балетний дивертисмент в операх [3, 15], *балери'на* (з італ.) – танцівниця у балетній групі [3, 16], *балет* – вид сценічного м-ва, вистава, зміст якої втілюється у музично-хореографічних образах, *балетме'їстер* (із нім.) – автор і постановник балетних танців, хореографічних номерів чи сцен в опері, опереті тощо, *балетома'н* (із гр.) – любитель і постійний відвідувач балетних вистав [3, 16]. У лексикографічній студії запропоновано визначення таких видів танцювального мистецтва: *сценічний танець, класичний танець, характерний танець* [3, 79] та ін.

2012 року була надрукована праця Ю. В. Колесниченка «Инструменты хореографа. Терминология хореографии» – ґрунтовна робота, в якій автор зосередив свою увагу на термінології хореографії. Попри те, що автор – українець і книга надрукована в Києві, написана вона російською мовою [9].

Склад хореографічної лексики значний за обсягом, про що свідчить не тільки зібрана картотека, але й той факт, що в російській лексикографії цей пласт лексики внормований, є окремі термінологічні словники, присвячені цій проблематиці. Так, 2001 року з'явився словник «Опыт словаря танцев», де вміщено близько 1200 словникових статей, які описують танці багатьох народів світу [11]; 2008 року опубліковано словник «Балет. Танец. Хореография. Краткий словарь танцевальных терминов / составитель Н. А. Александрова», де вміщено понад дві з половиною тисячі термінів танцювального мистецтва [1]; 2009 року – «Словарь терминов гимнастики и основ хореографии» [12] тощо.

Отже, аналіз лексикографічних джерел засвідчив активну фіксацію хореографічної лексики. Досліджувана лексика описана як у загальнономовних словниках, так і у вузькоспеціальних. Перспективним буде складання реєстру, уніфікація та стандартизація хореографічної лексики, а також – видання окремої лексикографічної праці.

Список використаних джерел

1. Балет. Танец. Хореография. Краткий словарь танцевальных терминов / сост. Н. А. Александрова. – СПб. ; Москва ; Краснодар : Изд-во Лань : Изд-во Планета музыки, 2008. – 416 с.
2. Балет. Энциклопедия / глав. ред. Ю. Н. Григорович. – Москва : Советская энцикл., 1981. – 623 с.
3. Барабан Л. І. Український тлумачний словник театральної лексики / Л. І. Барабан, В. В. Дятчук. – Київ : Вид-во СВС, 1999. – 95 с.
4. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
5. Дідич Г. С. Термінологічний словник-довідник. З історії західноєвропейської музики / Г. С. Дідич. – Кіровоград, 2005. – 145 с.
6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Київ : Наук. думка, 2006. – Т. 5. – 704 с.
7. Іванов В. Ф. Російсько-український словник музичних термінів / В. Ф. Іванов. – Київ : Вища шк., 1994. – 112 с.
8. Клековкін О. Ю. THEATRICA. Старовинний театр у Європі від початків до кінця XVIII століття: Лексикон / О. Ю. Клековкін. – Київ : Арттек, 2009. – 568 с.
9. Колесниченко Ю. В. Инструменты хореографа. Терминология хореографии / Ю. В. Колесниченко. – Киев : Кафедра, 2012. – 660 с.
10. Лисько З. Музичний словник / Зіновій Лисько. – Стрий : Вид-во Муз. Т-ва ім. М. Лисенка, 1933. – 165 с.

11. Опыт словаря танцев / под. науч. ред. и при авторском участии. А. В. Филиппова. – Москва, 2001. – 146 с.
12. Словарь терминов гимнастики и основ хореографии / авторы-составители : А. И. Рябчиков и Ж. Е. Фирилева. – Санкт-Петербург : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2009. – 288 с.
13. Словник музичної термінології. – Відтворення видання 1930 року. – Київ, 2008. – 112 с. – (Національна академія наук України, Ін-т енциклопедичних досліджень із словникової спадщини ; вип. 7).
14. Юцевич Ю. Словарь музыкальных терминов / Ю. Юцевич. – Київ : Музычна Україна, 1988. – 261 с.

Анотація. У статті зроблено аналіз сучасної української лексикографії на предмет фіксації у ній хореографічної лексики. Опрацьовано як загальномовні словники, так і термінологічні словники дотичних до хореографії сфер (спорту, театру, музики). Засвідчено значну фіксацію та велику кількість лексем, що стосуються сфери хореографії, що свідчить про активне функціонування зазначеної лексики в сучасній українській мові.

Ключові слова: лексика, лексикографія, хореографічна лексика.

Summary. The article analyzes the lexicographic works of the modern Ukrainian language for the purpose of fixing a choreographic vocabulary in them. Modern Ukrainian choreographic vocabulary is an integral part of the lexical system of the national language, from the genetic point of view, and in the aspect of semantics and its structure. It has deep roots, documented in textbooks, dictionaries, monuments of scientific and artistic literature, artistic works, etc.

At present, there is an urgent need for a comprehensive study, standardization and unification of this vocabulary. The main problem is that there is still no separate lexicographic work devoted to this vocabulary. In order to do this, first of all, it is necessary to find out the main sources of replenishment of the choreographic vocabulary. The analysis of lexicographic sources indicated an active fixation of the choreographic vocabulary. Choreographic vocabulary is described in different types of dictionaries. Prospecting will be the compilation of the register, unification and standardization of choreographic vocabulary, as well as the publication of a separate lexicographic work.

Key words: vocabulary, lexicography, choreographic vocabulary.

Отримано: 29 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'38

Н. О. Хараман

НАРОДНОПІСЕННІСТЬ МОВОСТИЛЮ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ «ЩОДЕННИКА 1941–1956 РОКІВ»)

Із набуттям Україною статусу незалежності розширилися можливості філологічної науки в оцінках творчості українських письменників радянської доби. Це стосується й Олександра Довженка – непересічної особистості, знакової постаті української культури ХХ століття, режисера-новатора, який створив власну поетику кіно, що дало йому змогу майже в кожному фільмі через поетичні тропи, метафоричну кіномову прищеплювати українському глядачеві національне світовідчуття; художника, державного та громадського діяча, сценариста, який започаткував новий літературний жанр – кіноповість; письменника, оригінального й самобутнього майстра слова. Особистість О. П. Довженка, його ідіостиль, для якого характерне поєднання літературної й індивідуально-авторської мови, виражене співвідношення емоційно насиченої і нейтральної лексики, майстерне володіння художньо-образною палітрою, та сама природа його таланту завжди привертала увагу широкого кола лінгвістів, літературознавців, мистецтвознавців, культурологів та інших.

На сучасному етапі значну цінність у розвитку дослідницької Довженкіани мають праці Р. Корогодського, С. Тримбача, І. Дзюби, В. Марочка, О. Безручка, В. Кудіна та інших. Проте й ці наукові розвідки не висвітлюють повною мірою частини фактів із біографії, творчості та еволюції поглядів митця. Мовностилістичні особливості творчості Олександра Довженка розглянуто в роботах І. Білодіда, О. Поляруша, Л. Новиченко, Н. Сидяченко, Н. Сологуб, Ю. Кочерган, Н. Медвідь, Л. Мацько та ін. Однак, незважаючи на досить ґрунтовний аналіз тематико-стильових аспектів його творчості, актуальним на сьогодні є дослідження народнопісенної основи мовостилю Олександра Довженка у щоденникових записах, що дає широкі можливості глибше проникнути

у творчу лабораторію письменника, розкрити оригінальну художню манеру й естетичну позицію митця.

Метою статті є з'ясування впливу фольклорної поетики на мовну свідомість, індивідуальний стиль письменника Олександра Довженка через розкриття основних семантико-стилістичних функцій народнописених традицій у щоденникових записах митця.

Фольклорні джерела літературної мови відбивають своєрідність національно-мовної картини світу, втіленої в просторових, часових, морально-етичних поняттях. Мова фольклору – джерело фольклоризму в сучасній літературній мові, за яким, зокрема, визначаються традиційні та новаторські тенденції в розвитку мовностилістичних засобів.

Одним із найплодовитіших фольклорних жанрів для української літературної мови є народнописений. Місткі слова-образи, що стають народними символами, обростають відтінками значень, переосмислюються і, набуваючи стійкого фольклорного забарвлення, виходять за межі фольклору, засвоюються стилістичною системою літературної мови.

В українській мові багато слів-символів, що мають фольклорне походження. Вони здавна відігравали роль певних формул, у які закодована інформація потрібного змісту, емоційної естетичної оцінки. Рівень такої інформації був зумовлений пізнавальною діяльністю, розвитком художнього мислення й естетичними надбаннями народу. Символ умовно позначав сутність одного поняття чи явища через інше на основі схожості, подібності, суміжності, тобто фольклорна символіка формувалася на аналогіях між предметами. Найвність у лексемі-символі понятійного ядра та чуттєво-образного уявлення розширила його семантичні межі. Народнопоетичним символам властиві багатозначність і тривалість у мові. Більшість цих символів склалися ще за часів дохристиянських вірувань українського народу і досі використовуються в українській поезії.

Олександр Довженко володів надзвичайно багатим словником з ознаками ліризму, що бере свій початок із поетичної української творчості. У майстерному використанні фольклорних мовних надбань виявляється національна форма світосприйняття письменника.

У процесі засвоєння української пісні відбувалося філософське осмислення різних сфер національного буття народу, що у творчості Довженка виявилось глибинною змістовністю і пластичністю образу. У творах письменника пісня завжди виступає засобом взаємозв'язку внутрішнього світу автора з навколишнім світом, перенесення у сферу соціального, морально-етичного, психологічного й філософського буття українців. Образно кажучи, через пісню письменник утверджував безсмертя нації [4, 5].

Творчість Олександра Довженка жила народною піснею, її мотивами, образами, характерною символікою, у якій навіть натяк на певний атрибут навколишнього світу викликає певне коло народнописених асоціацій. Л. Мацько зазначає, що могутня ліро-епічність щоденникових записів О. Довженка йде від українських дум та історичних пісень. «У багатьох місцях текст прямо перегукується з народними піснями, наповнений фольклорною образністю» [3, 304]: *Плакала Україна. Вона плакала, гірко ридала, свою долю проклинала. Ой синочки мої, синочки, на кого ж ви мене покидаєте? Куди ведуть ваші дороги? Хто нагодує вас, хто вас догляне? Де загубите ви свої молоді голови? Хто повернеться? Верніться. Жита, пшениці похилилися у наших степах. Верніться. На кого ви нас покидаєте? Ой діточки наші, куди вас женуть? Покидаєте ви нас на горі, на поталу, на знуцання ворогу. Чи знесе ж ворон кості ваші додому? Чи побачите, чи найде-те ж ви могили наші, чи втопчуть нас у землю німці, що й сліду не стане на землі?* [1, 59]. Саме українська народна пісня, почута ще з дитинства від матері та бабусі, рідна мова, містка, образна, поетична, енергійна, живили життєвою снагою серце і душу митця. Через пісню з покоління в покоління передавалися такі риси, як ставлення до землі, мов живої істоти, шанування старших, прагнення в усьому догодити їм, возвеличення своїх захисників, усталеність традицій, віра в силу колективу тощо. «Олександр визначав, що його як художника сформували думи та пісні народу, безмежна фантазія і виняткова чутливість до всього, що відбувалося в житті» [2, 189].

Типовими фольклорними епітетами автор послуговується для характеристики зовнішнього вигляду людини, її віку, вроди, психологічного стану: *козак молоденький; мов матері старесенькій...; чисті слізюньки, горючі сльози.*

Фольклорної тональності надають постійні епітети на позначення:

- просторових понять, територій, ландшафту: *чисте поле, бита дорога, степ широкий, свята земля;*
- рослин, птахів: *струнка тополенька, зозуленька безпорадна;*
- абстрактних понять: *зла недоля, бідна доля, святе життя;*
- природних явищ: *місяць ясний, темна ніченька, зіронька ясна, жива роса;*
- предметів: *лукава куля, шовкове сідло, червона китайка.*

Невід'ємними атрибутами народної творчості є слова-образи, що набувають символічного значення. Це «експресивно-стилістичні одиниці, що оформлені за законом народної мовотворчої

естетики» [6, 214]. Типовими пісненими реаліями представлений рослинний світ у щоденникових записах: *Навколо широченні лани з ніжними зеленими житами, вітролапними смугами. По обидва боки села красиві і степи без садів* [1, 348].

Одна з характерних рис словотвору українських народних пісень – наявність великої кількості пестливих і зменшено-пестливих утворень; це помітно і в тексті «Щоденника».

Здрібніло-пестливі форми із суфіксами *-оньк, -еньк, -к, -ечк, -ок, -ичк, -очк, -чик, -ичок, -ятко, -ц* та ін.: *личко, зозулька, нічка, сестричка, хрестик, пташенятко, ненько, ненечко, криничка* традиційно є засобами вираження замилювання, жалісливості, ніжності.

Ліричного звучання набуває мова, у якій домінують народнопоетичні слова з емоційно-оцінними відтінками ніжності, голубливості, пестливості. Здрібнілі форми слів фіксуємо в щоденникових записах письменника: *А на картині чи у міжхмарному просторі загублені і маленькі, як річкові піщинки* [1, 112–113]; *І мо, тоді крупиночка моїх скорбот і жалів заблимає, як найменша зірка на небі, як іскра в полі при дорозі хоч на хвилиночку тихесеньким світлом* [1, 228].

Досить часто демінутивні утворення є засобом вираження жалю, співчуття: *На бідну стареньку хатку, похожу на бабусю, притрушену снігом, наступають бійці... Бідна хатиночка, чого тільки ти не бачила на світі* [1, 69].

Традиційними для уснонародного словотвору є прикладкові конструкції з внутрішнім порівнянням, що використовується для характеристики людини. На основі наявної фольклорної моделі автор творить свій оригінальний образ: *Моя слов'яно, україно сумна. З повними очима сліз. З очима-криницями, повними сліз* [1, 99].

Письменник удається до засобу поєднання прикметників, якими відтворює кольорові відтінки, почуття: *Хмари були важкі, темно-темно-сині, внизу зовсім чорні, а самий верх десь аж майже над нами вже пописано було великими крученими, кричущими мазками жовтої і палевої фарб* [1, 112].

Особливої своєрідності в щоденникових записах набувають різноманітні зближення і зрощення, що характерні для мови фольклору. Унаслідок їх синонімічності посилюється естетична й стилістична інтенсифікована виразність: *Учора раннім-рано на зорі почався наш великий наступ* [1, 113]; *Село. П'ятдесят домів палає. Дві тисячі трупу, і в льоху одна-однісінька забита жінка* [1, 65].

Повторення спільнокореневих слів посилює емоційний вплив на читача, збагачує вислів додатковими нюансами. Але поряд із народнопоетичними елементами типу *доля-доленька, одна-одиниця, вік звікував, з діда-прадіда*, О. Довженко послуговується ампліфікаційними або градаційними рядами при оформленні зіставлюваних компонентів, що надає експресивності викладові: *Стогне земля підо мною, стогне, тужить, стугонить, чує недолю* [1, 62]; *Насувається сила ворожа, закута в залізо і сталь, іде смерть наша. Іде смерть, наша наруга* [1, 62]; *Як умирали дорогоцінні корови і як плакали над ними баби, як плакала і голосила тітка Уляна, згадуючи, як вона пестила корову, мила їй і готувала до виставки* [1, 65].

Народнопісенна традиція в мові щоденника надзвичайно потужна, але порівнянням, що так характерні для мови фольклору, автор надає перевагу рідше, частіше послуговується метафорами: *... жде мати, вдивляючись у небо: де ти, мій соколе, де ти, орле мій сизокрилий, прилітай з неба та й вирви мене з неволі* [1, 65].

Народнопісенні стали звороти *зозуля затужила, пташина в тузі голосила* вказують на високий ступінь туги й розпачу. Посилують сприйняття туги, суму в контексті й стали народнопісенні порівняння: *Та нещасливий батько горлицею тихо плакав по своєму сину, щоб не злякати солов'я* [1, 115].

Ритмічний лад супроводжує вираження високих почуттів, створення філософсько-художніх образів. «Це один із яскравих виявів взаємозв'язку народної ментальності і мови як засобу її вираження. Звичайно, не кожному творцеві це вдається. Але ті, що підсвідомо цим даром володіють, акумулюють народний настрій і викликають розуміння краси» [5, 345]: *Віють собаки, віщують недолю, і небачені птиці літають уночі над селом і віщують недолю. І реве худоба вночі, і віщує недолю. Біжать миші степами незчисленні на схід і віщують недолю. Сини наші, наша надіє, смутку наш! Ой побіжу ж я за вами, хоч годиночку, поки не впаду на землю* [1, 62].

Щоденникові записи О. Довженка свідчать про потужне джерело фольклорної поетики, що надає творам своєрідного національного колориту, емоційності, інтимізуючого тону. «Історичні обставини спричинилися до того, що художня культура української національної мови найбільшою мірою спиралася і спирається, орієнтувалася і орієнтується саме на фольклорну мовну культуру» [6, 218].

Отже, уживання фольклоризмів засвідчує не тільки знання письменником народної творчості, а, що набагато важливіше, є показником національного типу мислення. Це можливо тільки за умови генетичного й органічного введення цих структурних елементів стилю в індивідуально-

авторський стиль митця. Мова «Щоденника» є безперечним прикладом такого органічного поєднання. Завдяки народнописенним компонентам текст набуває підвищеної експресивності, має інтимізуючий характер і створює самотній образ автора, який постає перед нами як глибокий лірик з надзвичайно чутливим і навіть вразливим сприйняттям навколишнього.

Список використаних джерел

1. Довженко О. П. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи / Олександр Петрович Довженко ; ред. рада В. Шевчук та ін. ; упорядник вступ. статті та примітки Р. Корогодського. – Харків : Фоліо, 1994. – 655 с.
2. Кудін В. Зоряний шлях : Художньо-документальна повість / В. Кудін. – К. : Парламент. вид-во, 2004. – 224 с.
3. Мацько Л. Зачарований Україною і словом (про мову «Щоденника» Олександра Довженка / Любов Мацько // Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 303–308.
4. Медвідь Н. О. Проблеми національної психології у творчості О. Довженка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Неля Олексіївна Медвідь ; НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2000. – 15 с.
5. Русанівський В. М. Світогляд і мова / Віталій Макарович Русанівський // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 3–11.
6. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Анотація. Розглянуто значення народної пісні у формуванні світобачення та мовомислення О. Довженка. Встановлено, що народнописенні формули сприяють асоціативним зв'язкам, які виникають завдяки словесно-образним, словотворчим і ритмічним особливостям. Визначено стилістичні властивості та естетичну роль фольклорної поетики.

Ключові слова: мовомислення, народнописенність, фольклорна поетика, слово-образ, емоційність, національний колорит.

Summary. The role of folklore sources in literary language is analyzed in the article. It is determined that the language of folklore is a source of folklorism in the modern literary language, which reveals the traditional and new trends in the development of language stylistic means. It is found that one of the most prolific folk genres for the Ukrainian literary language is the genre of folk song. Informative words-images, which become folk symbols, accumulate a lot of meanings, are rethought and go beyond the limits of folklore, are assimilated by the stylistic system of literary language.

Ukrainian language contains a lot of words-symbols with a folklore origin. For a long time they have played an important role as certain formulas, which are composed of the coded information of desired content and emotional aesthetic assessment. The significance of the Ukrainian folk song in the formation of O. Dovzhenko's worldview and linguistic thinking is considered. It was found out that folk lyrics, its motifs, images, characteristic symbolism, in which even the allusion to a certain attribute of the world causes a wide range of folk associations, were one of the most significant sources of O. Dovzhenko's works. It is clarified that the regular epithets, used to describe plants, birds, abstract concepts, natural phenomena, objects etc., provides diaries with the folk tone. It is noted that one of the most characteristic feature of the word-formation of Ukrainian native songs is the presence of a large number of diminutive structures. Diminutives with semantics of diminishing, gentleness, emotional appraisal, and intimacy are noticeable in the text of «Diary» written by O. Dovzhenko. Diverse lexical links that are typical for the language of folklore acquire special peculiarity in the diaries. As a result thanks to their synonymy aesthetic and stylistic expressiveness is enhanced. The rhythmic system of texts, which accompanies the expression of high feelings and the creation of philosophical and artistic images, is characterized in the article.

It is found out that folk singing formulas promote associative links that arise due to verbal-figurative, word-building and rhythmic peculiarities. The stylistic characteristics and aesthetic role of folklore poetics are determined.

Key words: linguistic thinking, folk singing, folklore poetics, word-image, emotionality, national colour.

Отримано: 7 липня 2017 р.

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ «ЖИТТЯ КРАЇНИ – ЦЕ РУХ» ТА ЇЇ РОЛЬ В АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ АМЕРИКА (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Учення про метафору має тисячолітню історію і бере свій початок ще з часів античності, коли метафору розглядали з позицій її естетичної цінності. Із часом вивчення метафори стало інтенсифікуватися і розширюватися, захоплюючи різні галузі знань – філософію, логіку, психологію, психоаналіз, різні школи лінгвістики та ін. На думку Н. Арутюнової, саме інтерес до метафори сприяв взаємодії зазначених напрямів наукової думки, результатом чого стало формування когнітивної науки, що вивчає різні сторони людської свідомості [1, 5].

Із середини ХХ століття метафору починають вивчати як спосіб створення мовної картини світу, яка виникає в результаті когнітивного маніпулювання уже наявними значеннями з метою створення нових концептів, особливо для тих сфер дійсності, які не є безпосередньо спостережуваними [6, 55].

У цей час починає формуватися теорія концептуальної метафори, основоположниками якої є Дж. Лакофф і М. Джонсон. У своїй праці «Метафори, якими ми живемо» вчені розробили теорію, що внесла системність в опис метафори як когнітивного механізму і продемонструвала великий потенціал її застосування в практичних дослідженнях. Дж. Лакофф і М. Джонсон вважали, що метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, а й у мисленні та діях [7, 387]. На думку цих вчених, наша система мислення за своєю суттю метафорична, а метафора виступає засобом, за допомогою якого ми мислимо.

Основні положення теорії концептуальної метафори почали активно розроблятися з позицій когнітивістики, де метафорі відводиться центральна роль у розумінні й структуризації дійсності. Концептуальна метафора є одним із найбільш продуктивних засобів інтерпретації реальності, потужним засобом формування нових концептів, тобто виявлення у мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або ж художнього засвоєння дійсності [див.: 9, 33]. Вона виступає інструментом організації досвіду людини і продуктивним засобом формування вторинних найменувань у створенні мовної картини світу [11, 175].

Слід зазначити, що метафора містить значний прагматичний потенціал, вона здатна змінювати поняттєву систему людини і впливати на поведінку [2, 47]. Це спричинено самою природою концептуальної метафори – адже акцентуючи нашу увагу на одному аспекті поняття, вона при цьому заважає зосередитися на інших, що несумісні із зазначеною метафорою [7, 392]. Саме цим зумовлений її потужний маніпулятивний потенціал.

Важливим також є питання про національну специфіку концептуальних метафор. Вважається, що базові концептуальні метафори значною мірою універсальні, однак в теорії концептуальної метафори розвивається положення про зв'язок метафор зі світосприйняттям певної лінгвокультурної спільноти. Згідно з цим положенням, вибір засобів вираження абстрактних категорій зумовлений територіальними, кліматичними, соціальними факторами, типовими для певного мовного колективу [8]. Тож метафора є глибоко національною, її основу становить система духовних, морально-етичних цінностей, що виробляються колективною свідомістю впродовж суспільного розвитку [11, 183].

Дослідженню метафори присвячені праці О. Андрейченко, Н. Арутюнової, А. Баранова, Е. Будаєва, Х. Дацишин, М. Джонсона, Ю. Караулова, Дж. Лакоффа, М. Піменової, С. Філатенко, О. Чадюк, А. Чудінова та багатьох інших учених, виконані на матеріалі різних мов. Однак у вітчизняному мовознавстві бракує наукових розвідок із вивчення концептуальних метафор, характерних для опису певної країни світу, чим і зумовлена актуальність нашої праці.

Мета статті – дослідити метафоричну модель «ЖИТТЯ КРАЇНИ – це РУХ», яка бере участь в актуалізації образного складника концепту АМЕРИКА в українськомовних газетних статтях початку ХХІ століття.

Концепт АМЕРИКА – це складне ментальне утворення, яке актуалізується в газетних текстах у вигляді багаторівневої структури ознак. Як лінгвокультурний концепт він містить, окрім поняттєвих, образні та ціннісні ознаки. Важливу роль в об'єктивації образного складника досліджуваного концепту відіграє концептуальна метафора.

Метафору ми розглядаємо як результат взаємодії двох сфер – сфери-джерела і сфери-мішені, де перша сфера – це конкретизовані знання, а друга – незрозумілі та менш визначені. Концептуалізація понять відбувається за допомогою когнітивних моделей – концептуальної метафори з відповідною побудовою метафоричних моделей. Під метафоричною моделлю ми розуміємо «наявну

і/або сформовану у свідомості носіїв мови схему зв'язку між поняттєвими сферами, яку можна представити у вигляді формули: «X – це Y». Відношення між компонентами формули розглядається не як пряме ототожнення, а як уподібнення» [12, 70].

Проведене дослідження засвідчує те, що часто життя країни представляється у метафорах шляху. Поширеним трактуванням політичних реалій також є їх перехрещення із номінаціями, пов'язаними з транспортом та видами руху. У такій інтерпретації, на думку Х. Дацишин, приховане прагнення суб'єкта надати динаміки подіям і явищам зі сфери політики, запропонувати оцінку темпів реалізації політичних програм, показати міру наближеності до декларованої мети [3].

Отож, існування держави може подаватися як рух у певному напрямку, за задалегідь визначеним курсом, з перешкодами на шляху, інколи – як злет. Або ж навпаки – як відхід від зазначеного курсу або й узагалі як вільне плавання. У результаті проведеного аналізу зафіксованих метафор ми виокремили метафоричну модель «ЖИТТЯ КРАЇНИ – це РУХ» та виділили три фрейми: «Напрямок руху», «Характер руху» та «Перешкоди на шляху».

Фрейм «Напрямок руху». На сторінках газет життя країни описується як рух у певному напрямку, напр.: *«Імовірно, більшою мірою релевантним є питання про те, куди рухається Америка»* [4, № 166 від 15.09.2001 р.], тому часто для цього використовується термін *курс*. Адже, як уважає Х. Дацишина, для того, щоб рухатися в конкретному напрямку, необхідно мати курс, який є протиставленням до некерованого пересування. Хоча в сучасному політичному контексті конструкції із словом *курс* не сприймаються як метафоричні, проте вони є важливим компонентом інформаційного наповнення концептів, пов'язаних із ключовими метафорами «держава-корабель» чи «політик-корабель» [3]. Напр.: *«Я переконаний: американська демократія витримає випробування нинішнього драматичного періоду, а Сполучені Штати визначать свій внутрішньополітичний курс...»* [5, № 10 (385), с. 23]. Курс країни може змінюватися, коли приходить новий «капітан» – президент, напр.: *«Прихід Барака Обами на президентську посаду здатен принести США, як мінімум, декілька важливих змін. По-перше, це б змінило курс Америки і поклало б остаточний край війні в Іраку»* [5, № 32 (711), с. 5].

У зафіксованих текстових фрагментах Америка, крокуючи, рухається – *пішла назустріч побажанням і досягає результату, що зображено як кінець дороги – прийшла до рішення*, напр.: *«Рішення щодо початку збройної акції, до якого прийшли Сполучені Штати, Великобританія й інші країни разом із нами, було прийнято після того, як ми переконалися, що вичерпані всі інші засоби вирішення цієї проблеми»* [5, № 11 (436), с. 5].

Також на позначення зміни напрямку, повороту до іншої мети вживається слово «крен», напр.: *«І хоч як парадоксально, спонукати фонд надати позику Україні можуть самі Штати та Євросоюз, щоб утримати Київ від різкого крену в східний бік (якщо на українських європерспективах таки це не поставлено «найостаточніший» хрест)»* [5, № 43–44 (140–141), с. 1].

Фрейм «Характер руху». Оскільки пересуватися можна не тільки за допомогою транспортного засобу, а й пішки, то певні вчинки або рішення держав автори статей можуть називати *кроками*, напр.: *«Рішення Сполучених Штатів перенести на два роки реалізацію четвертої фази своєї програми створення європейської системи ПРО було сприйняте як сенсація. Насправді ж, цей крок США очікувався давно»* [5, № 11 (108), с. 5], які на сторінках газет описуються як *недавні, практичні, загрозливі*, напр.: *«У США понад дві тисячі боєголовок стоять на бойовому чергуванні й понад п'ять тисяч у резерві. Однак преса США негайно відреагувала на випробування, назвавши їх загрозливим кроком Китаю»* [5, № 30 (78), с. 5].

Позитивну конотацію має слово *злет*, адже означає «розвиток чого-небудь по висхідній, рух уперед; поривання» [9, т. III, 589]. Отак крок за кроком країни досягають поставленої мети, напр.: *«Свій злет США розпочали, вступивши у Першу світову війну. Тобто це ХХ століття, яке розпочалося насправді у 1914 році з початком Першої світової війни. Переможна участь у другій світовій війні закріпила провідний статус країни у бінарному світі (США – СРСР). Й останній крок – виграти у третій світовій – холодній війні з СРСР – зробив США одноосібним світовим лідером»* [5, № 22 (550), с. 6].

Відхилення від узятото курсу передається словом *дрейфувати*, напр.: *«Люди, які люблять Америку, із прикрістю завважають, що США останні два десятиліття помітно дрейфують від класичної західної моделі «держави загального благоденства» у напрямі ліберального радикалізму, коли влада усуває всі перешкоди на шляху ще більшого збагачення багатих»* [5, № 22 (346), с. 18]. У зафіксованих нами текстових фрагментах цим терміном може позначатися як внутрішньо-, так і зовнішньополітичний напрямок держави, напр.: *«Представники Індії натякнули, що не вважають правильним «дрейф» Європи в обійми США і думають, що для ЄС корисніше було б зосередитися на виконанні своєї унікальної ролі – сили, що створює певний баланс у глобальних відносинах»* [5, № 7 (104), с. 5].

А от *рухатися у фарватері* означає 'дотримуватися в своїй діяльності, поведінці, у своїх вчинках якоїсь або чиеїсь позиції, певного напрямку' [9, т. VIII, 915], напр.: «*У фарватері зовнішньої політики США традиційно йде лише Великобританія*» [5, № 30 (405), с. 5]. Виходить так, що слабші країни рухаються у фарватері сильніших: «*Тому що, ризикнемо припустити, США не зможуть мовчки спостерігати, як Україна переходить у фарватер проросійської зовнішньої політики. А Росія ніколи не відпустить Україну: вона має намір відродити імперію, а без України це неможливо*» [5, № 40 (768), с. 5]. Америка ж, залучаючи до фарватеру своєї політики якомога більше союзників, намагається тримати їх біля себе, напр.: «*Більше того, у пресу просочилася інформація, що Штати можуть у 2014 році стати асоційованим членом Єврокорпусу. Це чітко свідчить про зростання впливу американців на європейському субконтиненті і явну відсутність бажання відпустити Європу у вільне плавання*» [5, № 41 (138), с. 6]. Як бачимо, словосполучення *відпустити у вільне плавання* у цьому контексті означає 'випустити з-під контролю, дозволити діяти самостійно'.

Фрейм «Перешкоди на шляху». Зазвичай країни мають конкретний напрямок, куди вони рухаються, і на сторінках газет він може позначатися лексемою «шлях», одним із значень якої є 'напрямок руху в який-небудь бік, до якогось відомого або наміченого місця; заздалегідь накреслений чи визначений напрям руху' [9, т. IX, 493]. Як зазначає Г. Яворська, поняття *шляху* пов'язане із цілою низкою супутніх обставин, зокрема, неможливо точно визначити час, який потрібен для його подолання, *шлях* обов'язково мусить бути довгим, важким [13]. Тому не дивно, що на шляху з'являються перепони, напр.: «*Суперечності між США та РФ щодо долі Договору ПРО 1972 р. є сьогодні головною перешкодою на шляху забезпечення подальшого прогресу в сфері контролю над стратегічними озброєннями*» [5, № 14 (338), с. 1].

Отже, проведене дослідження дає підстави вважати, що метафорична модель «ЖИТТЯ КРАЇНИ – це РУХ» є важливим засобом актуалізації концепту АМЕРИКА. Вживання назв на позначення видів руху, напрямку та характеру пересування, що містять позитивну чи негативну конотацію, дає можливість авторові вплинути на свідомість читача, нав'язати йому певну думку щодо інтерпретованих подій. Перспективу досліджень убачаємо у подальшому вивченні концептуальної метафори як важливого засобу актуалізації концептів країн.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : Сборник : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Будаев Э. В. Концептуальная метафора в политическом дискурсе : новые зарубежные исследования [Электронный ресурс] / Э. В. Будаев. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/kontseptualnaya-metafora-v-politicheskom-diskurse-novye-zarubezhnye-issledovaniya-2000-2004>.
3. Дацишин Х. П. Транспортна метафора в українському політичному дискурсі : конотативний аспект [Електронний ресурс] / Х. П. Дацишин. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/movazmi/body/visnyk23/Statti_Datsyshyn.htm
4. День. – 2001 р.
5. Дзеркало тижня. – 2001, 2002, 2003, 2005, 2008, 2009, 2012, 2013 рр.
6. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина // Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. Ломоносова, 1997. – 245 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем (Перевод с английского Н. В. Перцова) / Дж. Лакофф, М. Джонсон / Теория метафоры : Сборник : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
8. Маслова В. А. Теория концептуальной метафоры и её роль в современных лингвистических исследованиях [Электронный ресурс] / В. А. Маслова. – Режим доступа : <http://lingvodnu.com.ua/archiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-2012/teoriya-konceptualnoj-metafory-i-eyo-rol-v-sovremennykh-lingvisticheskix-issledovaniyax/>
9. Словник української мови : в 11 т. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : монографія / Т. М. Сукаленко. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240 с.
11. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.

12. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – 248 с. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>.
13. Яворська Г. Політичні метафори і політичні сюжети: замітки до діалогу Україна – Європейський Союз / Г. Яворська // Дзеркало тижня. – № 384. – 7 березня 2002 р.

Анотація. У статті досліджується роль концептуальної метафори в актуалізації концепту АМЕРИКА в українськомовних газетних текстах. Зокрема, розглянуто метафоричну модель «ЖИТТЯ КРАЇНИ – це РУХ» та описано її фреймову структуру. Авторка робить висновки, що вживання назв на позначення напрямку та характеру руху є важливим способом інтерпретації дійсності.

Ключові слова: метафора, концепт, концептуальна метафора, метафорична модель, фрейм.

Summary. The article is dedicated to research of actualization means for the concept of AMERICA in Ukrainian newspaper texts. The conceptual metaphor is in the focus as it is an important part of national linguistic picture of the world and productive mean of interpreting reality. The relevance of the study is conditioned by the fact that the concepts of countries are still not sufficiently studied. The purpose of the article is to investigate the metaphorical model «THE LIFE OF THE COUNTRY IS A MOVE», its framing structure and role in updating the concept under investigation. Ukrainian national newspapers «Mirror Weekly» and «The Day» served as a source base.

The introduction includes an excursus to the history of metaphor study and describes the conceptual metaphor theory founded by G. Lakoff and M. Johnson. According to the theory, the metaphor is the result of interaction between two spheres – sphere of source and sphere of target, where the first is a concretized knowledge, and the latter is incomprehensible and less definite. The metaphor contains a significant pragmatic potential, and therefore is capable of influencing human consciousness and changing its conceptual system. Conceptual metaphor is universal, but at the same time it is deeply national.

The conducted research showed that newspaper texts may represent life of the country as a movement in a certain direction, according to a predetermined course, with obstacles on the way, sometimes with a rise. Or on the contrary – as withdrawal from the specified course or generally as a free floating. As a result of the analysis of recorded metaphors, the author outlined «THE LIFE OF THE COUNTRY IS A MOVEMENT» conceptual model and identified three frames: «Direction of movement», «Character of movement» and «Obstacles on the way».

The scientific research concludes that the conceptual model of «LIFE OF THE COUNTRY IS A MOVEMENT» is an important mean of updating the concept of AMERICA, and the use of names to denote the types of movement, direction and nature of movement, containing positive or negative connotation, makes it possible to influence reader's consciousness and impose certain opinion on interpreted events. The article also outlines the prospect of further scientific research.

Key words: metaphor, concept, conceptual metaphor, metaphoric model, frame.

Отримано: 10 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'81–25'342.9

І. М. Цар

ГРАМАТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В МОВЛЕННІ КИЇВСЬКОЇ МОЛОДІ

Проблема міжмовної інтерференції давно перебуває в центрі зацікавлень українських та зарубіжних лінгвістів. В Україні вона постає особливо гостро, зважаючи на білінгвальне середовище більшості українських міст. У невідповідному усному мовленні інтерференція проявляється найбільшою мірою.

Дослідники переважно намагаються з'ясувати сутність поняття «інтерференція» (У. Вайнрах [1, 22], Ю. Жлуктенко [3, 76], С. Семчинський [6, 3] та ін.), розмежувати явища інтерференції та суржику (Л. Масенко [4], В. Труб [7], О. Шевчук-Клюжева [8] та ін.). Однак здебільшого науковці звертають увагу на українсько-російську фонетичну та лексичну інтерференцію. Натомість проблема граматичної інтерференції досі перебуває на периферії наукових розвідок. Водночас потребують детальнішого вивчення аспекти функціонування інтерференційних явищ в мовленні різних вікових та соціальних груп.

Мета статті – схарактеризувати типові інтерференційні явища на рівні граматики у спонтанному мовленні молодих киян. Завдання: 1) описати особливості інтерференції на морфологічному рівні; 2) встановити специфіку синтаксичної інтерференції; 3) проаналізувати роль граматичної інтерференції у формуванні суржику. Матеріалом дослідження слугують тексти записів повсякденного спонтанного мовлення молодих киян (16–30 років), зібрані протягом 2014–2017 рр. Для аналізу матеріалів ми застосували метод спостереження та кількісного аналізу.

Спонтанному мовленню молодих киян властиві риси граматичної інтерференції, характерні для розмовного мовлення загалом. Однак внаслідок постійного перебування молоді в білінгвальному середовищі, вони нерідко вже не є лише спорадичними помилками, а разом з інтерференційними виявами на інших мовних рівнях стають чинником формування суржику.

Науковці зауважують, що на рівні граматики явище інтерференції менш помітне порівняно з лексичним рівнем, оскільки українська і російська синтаксичні системи подібні [2]. Однак так звана «близькість» мовних систем нерідко провокує заміну граматичних форм однієї мови формами іншої, що й є проявом інтерференції.

Найбільш істотних змін під впливом російської мови зазнають категорії словозміни. У іменниках мовці найчастіше деформують відмінкові закінчення: (в маршруті) *А. Зупиніть на зупинке*// (укр. на зупинці, рос. на остановке). Форми Кличного відмінка у молодіжному мовленні практично відсутні. Його функцію виконує Називний відмінок. Крім того, у звертаннях використовують значну кількість скорочень, що є рисою російської розмовної мови та просторіччя: *А. Я їй кажу/ «Юль/ ну прийди/ покупайся/ ляж/ спи»// І. Не// Я би так не змогла жити//; Б. Све-ст/ що ми робим? Поїхали на метро чуть пожже!* Ми зауважили, що той самий мовець може використовувати або не використовувати Кличний відмінок залежно від імені співрозмовника (наприклад, *Богдане*, але *Влад*). З пестливими формами Кличний відмінок використовують частіше, ніж зі звичайними (*Іваночко*, але *Іванка*, *Наталочко*, але *Наталья*).

Категорії роду і числа також зазнають інтерференційних впливів російської мови: *А. Слухай/ хотіла тебе спитати... Б. Га? А. З приводу цього... штуки якоїсь для волос/ щоб вони не випадали?* В наведеному уривку спонтанного діалогу використано рос. лексему «волоси» (множина) замість укр. «волосся» (однина – збірна форма) і далі синтаксичну конструкцію також узгоджено в множині.

У прикметниках та прислівниках типовою помилкою є гібридизація форм ступенів порівняння під впливом російської мови: *А. От в кутику замку дирку зробили/ шух-х-х// Золочівський/ до речі/ самий такий продвинутий був в тому плані//; Ю. Я лате чось саме більше люблю//; В. А я вчора свою однокурсницю бачив// Вона зараз помічник міністра оборони// Круче/ ніж всі наші хлопці/ які... От// Вона вже капітан//*

Такі помилки наявні майже в кожному з проаналізованих текстів, при чому навіть у мовленні респондентів з високим рівнем мовної компетенції. Поширені випадки утворення присвійних прикметників за російським зразком: *Б. Начальник оцих всяких... Юлькін/ Юлькіного отдела на ДСА перевівся недавно Юлькіного отдела// Степанов//* (укр. Юльчин, Юльчиного).

Молодь використовує активні дієприкметники, що не властиві для української мови, на відміну від російської: *А. Та спини ти цю біжучу дівчину! Куди вона так? Ми ж встигаємо! (норм. що біжить).*

У дієсловах переважають форми другої особи множини майбутнього часу із закінченням –ем/–им замість –емо/ –имо: *Г. Це треба водку брати/ да? Зара підем хтось і купим// Г. Скажи/ хто піде// Г. Є пиво/ є м'ясо// Яка водка? Счас включим футбол вчорашній//. Побутують форми третьої особи множини з твердими закінченнями за аналогією до російської мови: *Був/ кароче/ один такий случай/ шо я вийшла одна/ я думала/ вони мене заплують/ заклують і вопше не випустят звідти//* (укр. заклують, заплують, не випустять). Окрім двох вищенаведених прикладів помилок, що, за нашими спостереженнями, є найпоширенішими в молодіжному мовленні, трапляються й інші, утворені шляхом поєднання російських слів з українськими формотворчими чи словотворчими афіксами або навпаки: *Б. Ти не їсиш/ ти балуєшся// Якби я хотів їсти/ я би вже два рази з'їв// А. Треба пользоватися моментом//* (укр. користуватися + рос. пользоваться) Такі гібридні утворення помітні як серед дієслів, так й інших частин мови: *А. Я до вас тільки в середу аж зайду/ бо я уїжджаю//* (укр. від'їжджаю + рос. уезжаю) *То це ж в середу зайду туду з утра на офіс//* (укр. зранку + рос. с утра) *Б. Удачної поездки! (виходить)* (укр. вдалої + рос. удачной; укр. поїздки + рос. поездки (фонетично: паездкі)) *В. Він вспильчивий* (укр. запальний + рос. вспильчив) / *наскільки я помітила//**

Інтерференція під впливом російської мови зачіпає функціонування числівників. Особливо це стосується побутування ненормативних форм у назвах годин: *Г. Ще рано! Б. Да-а! Ще ра-ано! Г. В десять з чимось* (укр. о десятій) *останній автобус//; А. Кароче/ знаєте/ таких своїх пару нюансів// Тому я приходжу без десяти восьма* (укр. за десять восьма) *я вже в інституті//;*

А. Мені сови мають відписатися часіков два ночі (укр. о другій годині ночі). А вам написати чи прийти в два ночі? Б. Можете в два дня// Ми плануємо...Ми плануємо виспатися// Як бачимо, для позначення години мовці здебільшого використовують кількісні числівники, що є рисою російської мови, тоді як порядкові – української. Хоч у другому прикладі респондент і послуговується порядковим числівником «восьма», та все ж використовує сполучник «без», що є нормативним для наведеного приклада в російській мові (рос. без десяти восемь).

Типовою помилкою внаслідок впливу російської мови є неправильне узгодження іменника з числівником: *А. Буквально місяць тому я сиділа отут/ і кожен день я дивилася серії відьом// Отак от// І навіть англійською мовою два сезона // (замість два сезони).*

Зрідка трапляються випадки впливу російської мови на функціонування службових частин мови. Це здебільшого не трансформовані українські слова, а повністю запозичені з російської лексеми (переважно сполучники). З-поміж сурядних сполучників у мовленні побутує лише російський сполучник «но». Підрядні запозичені сполучники молодь використовує частіше: *А. Не// Я б не сказала/ що я би дуже хотіла втікти// Просто мені хоть би/ хотя би якось так... все зразу наклалось/ розумієте?; Б. Ну/ чувак/ если ми одсюда в такому стані будем йти/ то не сильно швидко буде//*

Синтаксична інтерференція виявляється в ненормативному вживанні керованих форм іменників з прийменниками (або без них), побутуванні запозичених з російської вставних слів, калькованих конструкцій, фразеологічних зворотів та ін.

Важливо зауважити, що синтаксичну інтерференцію не завжди легко відокремити від інтерференційних явищ інших рівнів [5, 213]. Вона може супроводжуватися лексичною, семантичною та морфологічною інтерференцією.

Найпоширенішою помилкою є використання прийменників у не властивих для них значеннях: *А. І це у нас є в Києві контора/ яка організовує екскурсії по всім старим історичним місцевостям (норм. старими історичними місцевостями)//; Б. Жалюгідне становище/ коли... коли купу людей б'ються між собою/ сваряться з-за... з-за... з-за двох пакетів гречки (норм. через два пакети)//.*

Більшість прикладів синтаксичної інтерференції є результатом калькування з російської мови: *А. От ми стояли/ оце сцена (показує руками відстань)/ якщо ми цей раз отут стояли/ отак/ да/ то цей раз ми аж отут були// (норм. цього разу); Б. Відповідно до закону «Про підтримку державою комунальних та державних засобів масової інформації» працівники/ але не всі/ журналісти/ тобто редактори/ прирівняні до державних службовців// (норм. згідно з законом). У повсякденному мовленні такі помилки сприймають як норму, що сприяє їхньому масовому поширенню.*

Типовим явищем є використання скалькованих з російської мови фразеологічних конструкцій: *А. І от зараз він мені тіпа казав/ шо він ну тіпа викладає в себе в універі/ лишився/ і хоче вдаритися в науку (норм. працювати в сфері науки)/ програміст//; Б. Тойсть мені вот реально от оце вот мені по душі (норм. до душі) / тоже це моє//*

Характерним виявом впливу російської мови на українську синтаксичну структуру є вкраплення і часте використання в мовленні російських вставних слів: *А. А ви були під низом/ да? Приїхали вниз [Г.: Да/да]/ а потім піднялись нагору/ так тют-тют-тют? Ну-у як... Канєшно/ для вас...Тим більше/ що ви тут ніколи/ навірно/ не були//; Б. Програмісти/ кстаті/ дуже хороше заробляють// В. Не/ я фентезі не люблю// Фентезі ну люди читають/ канєшно// Активно побутують в молодіжному мовленні окличні слова-речення, запозичені з російської або деформовані під її впливом, що виконують експресивну функцію: *М. Ну-у цей раз вони лишили сто сорок євро// На двох дітей// На десять днів// Я. А чо двох? М. Бо третій їздив з ними// Я. Абалдєно! Скажи?**

Непоодинокі випадки граматичної інтерференції в проаналізованих текстах поруч з інтерференцією на інших мовних рівнях є однією з рис суржику. Одним з головних критеріїв, що відрізняють інтерфероване й суржикове мовлення є саме кількість деформованих рівнів мовної системи української мови під впливом російської [8, 108]. На думку дослідників [4, 7], маркером суржику має бути кількісний показник його російськомовних елементів, кількість яких не повинна бути меншою за 25%. Залежно від віку мовця цей показник може варіюватися.

На прикладі одного з діалогів, що є прикладом суржику, оскільки російські чи росіянізовані елементи в ньому становлять приблизно 45%, проаналізуємо кількість і специфіку виявів граматичної інтерференції в ньому (приклади граматичної інтерференції підкреслено):

А. Андрій же ж таки не може досі устроїтися із-за цієї люстрації//

Б. А що Андрій нігде не работав?

А. Він до сіх пор не може устроїтися//

Б. А чому? Він спецпроверки не пройшов?

А. Проверка/ да//

*Б. Люстрація **очень долго** йде// Там записи ці **вопше** через місяць або й більше можуть приходять//*

А. Да?

*Б. Хатя **нет**// **Ево** **должны** **назначить**// Люстрація **начинається** після **назначенія** **челавка**// **Когда он** **пройде** **обычну** **спецпроверку/ назначите/ а** **тоді** **вже** **йде** **люстрація/ но** **він** **прі** **етом** **работает/ а** **люстрація** **по ньому** **йде**// **Юльку** **я** **очень** **мало** **бачу**// **Вона** **така** **заработана/ постоянно** **по судам**// **Я** **її** **вобщє** **очень** **редко** **бачу**//*

За нашими спостереженнями, предикативний центр у висловлюванні на суржик мовці формують здебільшого українською мовою, а більшість другорядних членів або деформують під впливом російської мови, або повністю запозичують. У наведеному прикладі явища граматичної інтерференції становлять близько 17%. Як бачимо, це випадки ненормативного керування (із-за люстрації замість *через люстрацію*) та неправильного утворення дієслівних форм (*работав* замість працював, рос. *работал*, укр. *працював*).

У наступному прикладі (фрагменти розповіді) кількість неукраїнських елементів становить майже 50%: *А. **На** **слідуючий** **день** **ті** **красавці** **перезвонили** **своїм** **радітелям**/ «У нас болить вся крєпатура! Ми тут **лежим** **больні**! **Тіпа** **нас** **заставили** **двадцять** **раз** **присісти!**» *Шо ви думаєте? **Прїїзжают** **в** **цей** **же** **день** **їхні** **радітелі**//* Прикладами інтерференції на рівні граматики тут є неправильне узгодження числівника з іменником (*двадцять раз* замість *двадцять разів*), використання прийменникових синтаксичних конструкцій там, де в українській мові вживають безприйменникові форми в Родовому відмінку (*на* *слідуючий день* замість *наступного дня*, *в* *цей же день* замість *цього дня*), ненормативні дієслівні форми (*лежим* замість *лежимо* та ін.).*

Можна підсумувати, що порушення на граматичному рівні розхитують норми української мови. Зважаючи на значну подібність української та російської синтаксичних систем, з одного боку, ці відхилення буває складно зафіксувати та відокремити від інтерференційних явищ інших мовних рівнів, з іншого – вони непомітно укорінюються в українському повсякденному мовленні, зокрема у мовленні молоді. Проблема граматичної інтерференції потребує подальшого вивчення на матеріалі записів усного мовлення інших соціальних груп та представників різних регіонів країни. Порівняння отриманих результатів може дати змогу не лише виявити типові риси граматичної інтерференції, а й встановити кореляції між соціальними чинниками та змінами у сучасному повсякденному мовленні.

Список використаних джерел

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования [Текст] : [монографія] / У. Вайнрайх. – К. : Вища шк., 1979. – 268 с.
2. Виноградова О. Двомовність: причини й наслідки (на матеріалі україномовної преси міста Донецька) [Електронний ресурс] / О. Виноградова, О. Шевчук // Лінгв. студії : зб. наук. пр. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7615> (1 серп. 2017 р.).
3. Жлуктенко Ю. Лингвистические аспекты двуязычия [Текст] : [монографія] / Ю. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 255 с.
4. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком / Л. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
5. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : монографія. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.
6. Семчинський С. Семантична інтерференція мов [Текст] : [монографія] / С. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 326 с.
7. Труб В. Типи мовленнєвих відхилень як особливості ідіолекту українсько-російських білінгвів / В. Труб // Мова і суспільство. – Вип. 2. – Львів : Львівськ. нац. ун-т, 2001. – С. 78–85.
8. Шевчук-Клюжева О. Українське усне мовлення Донеччини [Текст] : [монографія] / Ольга Шевчук-Клюжева. – Вінниця : Нілан, 2015. – 162 с.

Анотація. У статті на основі аналізу текстів записів спонтанного повсякденного мовлення молодих киян схарактеризовано типові риси граматичної інтерференції та її роль у формуванні суржик. Встановлено кількісні показники інтерферем у прикладах суржикового мовлення порівняно з інтерферентними явищами інших мовних рівнів.

Ключові слова: граматична інтерференція, суржик, білінгвізм, мова молоді, спонтанне мовлення.

Summary. In the article, based on the analysis of texts of records of Kyiv youth spontaneous everyday speech, typical features of grammatical interference and its role in the formation of the surzhuk are described.

Most scholars pay attention to the Ukrainian-Russian phonetic and lexical interference. Instead, the problem of grammatical interference is still at the periphery of scientific research. In the conditions of the bilingual environment of most Ukrainian cities, the study of Russian language influence on the structure of Ukrainian daily speech is particularly acute. Relevance of the study is due to the need for a detailed study of the aspects of the interference phenomena functioning in the speech of various age and social groups.

The method of observation and the method of quantitative analysis are used in this work. On the basis of the analysis of texts of dictation records of spontaneous speech in Kiev with higher education at the age of 16–30 years, quantitative indicators of grammatical interference in the examples are compared with the interference phenomena of other language levels.

The main features of interference at the morphological level are the deformation of the nouns case endings, the hybridization of the adjectives and adverbs comparison degrees, non-normative verbal forms, mistakes in the coordination of nouns with numerals, and others. Syntactic interference is manifested in the inappropriate use of managed forms of nouns with prepositions (or without them), the use of inserted words from Russian, phraseological constructions, and others.

Analysis of the collected material allows us to summarize that violations at the grammatical level shake the Ukrainian language norms. On the one hand, these deviations are difficult to fix and separate from the interference phenomena of other language levels; on the other hand, they are invisibly rooted in Ukrainian daily speech, in particular, in young people's speeches. The problem of grammatical interference needs to be further studied on the basis of oral records of other social groups and representatives of different regions of the country.

Key words: *grammatical interference, surzhyk, bilingualism, language of youth, spontaneous speech.*

Отримано: 30 липня 2017 р.

УДК 811.161.2'374

Н. А. Цимбал

ЗВ'ЯЗОК МОТИВАЦІЇ ТА АНТОНІМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ (на матеріалі сучасної української термінології будівництва та архітектури)

Номінаційні процеси активні залежно від комунікативних потреб у певній функціональній сфері. Суб'єктивність художнього стилю спричинює розмаїття виражальних засобів, часто на рівні неповторного індивідуально-авторського словотвору, об'єктивність наукового стилю вимагає універсалізації та системності у дериваційних процесах. Для майстрів художнього слова головне – експресія, почуття, для науковців найважливіше – однозначно передати суть понять. Саме тому глибокий лінгвістичний аналіз мотиваційної бази номінації – передумова розуміння логіки формування тематичних груп, лексико-семантичних парадигм тієї чи тієї сфери комунікації. Мотивацію розуміємо як зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семеми) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [1, 297–298].

Вивченню мотиваційних процесів присвячено праці А.Д. Аділової, А.Г. Антипова, Р.О. Бачкура, О.Й. Блінової, Т.І. Вендіної, М.М. Гінатуліна, М.Д. Голева, М. Докуліла, Т.Л. Канделаки, Є.А. Карпіловської, П.А. Катишева, Т.Р. Кияка, В.К. Павела, Н.М. Савчук, О.О. Селіванової, О.В. Тищенко, О.О. Тараненка, С.М. Толстой, В.А. Топіхи, І.С. Улуханова, О.О. Штейнгарт та ін. Основними проблемами є типологія і функціонування мотиваційних ознак, типологія мотиваційних відношень, зв'язок мотивації з категоріями словотвору, лексикології, взаємозв'язок внутрішньої форми і мотивованості, виявлення мотиваційних зв'язків лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, мотивованість як показник системності лексики (термінологіки) та ін.

Варто зосередити увагу на проблемі зв'язку мотивації з категоріями лексикології, причому на матеріалі термінологічної лексики, яка має специфіку щодо лексики інших функціональних сфер. Безперечно, що термінологічна лексика, зокрема, лексична парадигматика (синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія та ін.) досліджені широко, на матеріалі різних мов та термінологій (Б. М. Головін, В. П. Даниленко, В. Л. Іващенко, Т. Л. Канделаки, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Г. П. Мельников, Т. І. Панько, О. О. Реформатський, Л. О. Симоненко,

Е. Ф. Скороходько, О. В. Суперанська, В. А. Татаринів та ін.). В україністиці вивченню біологічної термінології присвячено праці Л. О. Симоненко, психологічної – Л. П. Веклинець, педагогічної – Т. О. Бевз, О. Ю. Зелінської, землеустрою та кадастру – О. М. Тур, цукрової промисловості – Л. М. Задояної, екологічної – С. В. Овсейчик, хімічної – Г. В. Наконечної, Н. А. Цимбал, землеробської – С. Б. Любарського, військової – Л. В. Мурашко (Туровської), Н. О. Яценко, холодної техніки – О. І. Южакової та ін. На матеріалі діалектної лексики зв'язок мотивації та антонімії, синонімії тощо висвітлено у працях О. Й. Блінової [с. 85]. Проте аналогічних досліджень термінології практично немає, хоч потреба у них є гострою у зв'язку з розвитком теоретичного термінознавства та термінографії, зокрема комп'ютерної. Виявлення зв'язку на рівні мотивації терміна в аспекті його лексичної парадигматики сприятиме підвищенню рівня системності терміногалузей. Цим і зумовлюється **актуальність** запропонованої розвідки.

Метою статті є аналіз зв'язку мотивації терміна з антонімією як лексичним явищем, різновидом лексико-семантичної парадигматики, а також мотивованість як чинник, що зумовлює характеристики термінів-антонімів.

Дослідження виконане на матеріалі сучасної української термінології будівництва та архітектури, яка є водночас і давньою, і новітньою, потужною у кількісному та системно-структурному аспектах.

Антонімія являє собою форму реалізації антонімічних зв'язків слів, що базується на максимальному змістовому протиставленні, контрасті та характеризується формальними засобами вираження, різновидами, функціональним значенням [1, 72]. Антоніми номінують поняття, що належать до одного лексико-граматичного класу слів і мають протилежні значення [5, 163]. «У нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, причому кожне зі слів так чи так викликає уявлення про інше», – зазначав Ш. Баллі [2, 139]. Антонімія – одна з основних категорій логічних зв'язків і, відповідно, одна з основних системотвірних категорій у лексиці (термінології).

Якщо синонімія, полісемія чи паронімія – певною мірою небажані явища в термінології, то антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, а, навпаки, є засобом розмежування значень синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів.

Для ефективної диференціації антонімів у мовознавстві розроблені критерії антонімічності, знання яких особливо необхідне в термінографічній практиці:

- антоніми – слова з протилежними значеннями розрізняються за вираженням протилежності, яка передбачає одночасно тотожність у якомусь відношенні;
- антоніми вживаються в типових синтаксичних конструкціях у взаємному протиставленні;
- антоніми мають однакову сферу лексичної сполучуваності [3, 56].

Антонімічні відношення виявляються в термінах різних типів:

- у семантичній структурі однослівів;
- у композитах шляхом приєднання до однієї ономазіологічної ознаки антонімічних ономазіологічних ознак;
- як конкретизатори у складі словосполучень.

Велика роль у вираженні антонімічності належить міжнародним терміноелементам: *мікро-, макро-, полі-, моно-, гетеро-, гомо-, гіпер-, гіпо* тощо.

Зв'язок мотивації та антонімії є багатоаспектним, виявляється на рівні як лексичної, так і структурної мотивації, що корелює з лексичною та словотвірною антонімією.

Словотвірні (спільнокореневі) антоніми характеризуються відношеннями лексичної мотивації. У спільнокореневих антонімах протилежність реалізується за двома структурними моделями:

- префікс + основа = основа;
- префікс + основа = префікс + основа.

Перша модель – приєднання до основи префіксів, які надають слову протилежного значення: *анти-, не-, без-, диз- (дис-), дез-, а- (ан-), проти-, контра-, де-*, тощо: **Антифрикційні матеріали** – композиції, які дістають пресуванням та спіканням порошків заліза або бронзи з 2...5 % графіту. **Фрикційні матеріали**, навпаки, мають високий коефіцієнт тертя, тому їх застосовують для виготовлення деталей, гальмових пристроїв, дисків зчеплення тощо [Сологуб, с. 83]; Вони можуть бути **вентильованими** (рис. 7.5, в) зовнішнім повітрям через повітряні чи прошарки через канали на верху панелі з метою запобігання конденсату і **невентильованими** (рис. 7.5, а, б) із суцільних чи багатошарових панелей [Котеньова, с. 64] та ін.

Кожний префікс виражає певний відтінок протилежності, тобто має відмінне мотиваційно-словотвірне значення, що зумовлено семантикою терміна (суттю наукового поняття). Наприклад, префікс *без-* вказує на відсутність, виключення якоїсь ознаки, тоді як префікси *проти-* і *анти-* виражають полярність, протидію.

Друга модель спільнокореневих антонімів репрезентує антонімічність за допомогою двох антонімічних префіксів: *При відкритому методі фундаменти під каркас будинку виконують*

одночасно з пристроюванням фундаментів під технологічне устаткування. *Закритий метод* полягає у тому, що фундаменти під устаткування влаштовують після монтажу каркаса будинку і пристрої покрівлі [Ушацький, с. 270] та ін. Сходи з *малорозмірних* елементів (рис. 8.3) складаються з окремо встановлюваних залізобетонних косоурів, ступенів, залізобетонних плит площадок і огорожень з поручнями. Найбільше поширення в будівництві одержали збірні сходи з *крупнорозмірних* елементів – площадок і маршів заводського виготовлення (рис. 8.6) або маршів з двома напівплощадками [Котеньова, с. 72];

Результати нашого дослідження показують, що частка спільнокореневих, тобто мотиваційно зв'язаних, термінів-антонімів у термінології посідає близько 70 % відсотків порівняно з різнокореневими.

Різнокореневі (лексичні) антоніми характеризуються відношеннями словотвірної мотивації. У різнокореневих антонімах їх диференційна семантична ознака (протилежність) реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів: *Температури початку кристалізації сплаву називають точками ліквідус* (від лат. *Liquidus* – рідкий), а *закінчення кристалізації – солідус* (від лат. *Solidus* – твердий) [Остапенко, с. 78] та ін.

У термінологічній лексиці спостерігається поєднання в антонімічні пари слів, які в загальноживаній лексиці не є антонімами. Це свідчення відносної автономності термінологічної системи, порівняно з лексичною системою мови взагалі. Такі антоніми треба подавати в одній словникової статті з метою встановлення адекватних мотиваційно-асоціативних зв'язків. Наприклад, *Утворення тріщин суттєво впливає на жорсткість залізобетонних елементів як під час згину, так і під час кручення* [Мельник, с. 4]. Внутрішня форма таких антонімів диференціюється за валентними властивостями, обмежуючи можливості сполучуваності одного з компонентів антонімічної парадигми.

Відношення мотивації властиві всім типам антонімів: контрарним, комплементарним і векторним [4, 236].

Антоніми, між якими можливі проміжні терміни, – контрарні. Контрарна протилежність – це межа виявлення тієї чи тієї ознаки, а самі антоніми є позначенням цієї межі. Отже, градуальність (ступінчастість) значень – основна диференційна ознака цього типу антонімічних відношень. Наприклад: *Багатозальні кінотеатри в свою чергу поділяють на: мініплекс (miniplex) – 2–7 залів; мультиплекс (multiplex) – 8–15 залів; мегаплекс (megplex) – 16 залів і більше* [Дюмін, с. 201]; *Складові переміщення, які входять до виразу (1.1), визначаються із умови повороту верхньої частини кожного блоку (зони без тріщин) відносно її нижньої частини* [Мельник, с. 25] та ін. Найчастіше контрарні антоніми вербалізуються засобом якісних прикметників, які можуть утворювати ступені порівняння.

Терміни, які характеризуються взаємодоповнювальними відношеннями протилежності належать до комплементарних антонімів. Ознака градуальності значень відсутня: *Вимірювання можуть бути рівноточними і нерівноточними* [Ратушняк, с. 7]. *Зростання може бути внутрішнім, коли фірма нарощує власні потужності, і зовнішнім – у випадках приєднання або купівлі інших організацій. Розрізняють також горизонтальне зростання, коли фірма збільшує потужності в тих напрямках діяльності, де вона працювала й раніше, та вертикальне зростання – коли фірма розпочинає випуск нових для себе товарів* [Ушацький, с. 157] та ін.

До векторних належать антоніми зі зазначенням спрямування протилежностей: *Відповідно до цього сталі, що лежать ліворуч від точки 5, називають доєвтектоїдними, а праворуч – заєвтектоїдними* [Сологуб, с. 60]; *У разі дії осевого (розтягу або стиску) навантаження розрахунок виконується припущенням рівномірного розподілу напружень* [Ємолаєв, с. 145] та ін. Векторні антоніми можна вважати різновидом комплементарних, оскільки всі семантичні характеристики комплементарних антонімів доповнюються лише наявністю спрямування у векторних.

У плані вираження значної частини термінів-антонімів мотиваційні відношення не відображені, протилежність простежується лише на рівні плану змісту. Наприклад: *У східців вертикальну грань називають присхідцем, а горизонтальну – проступом* [Котеньова, с. 70]; *Експериментальні дослідження в [42] із газобетоном показали, що початковий період експлуатації панелей характеризується нестійким розподілом вологості по товщині панелей унаслідок того, що коефіцієнт вологовіддачі значно вищий за коефіцієнт вологопровідності газобетону* [Єсипенко, с. 59] та ін.

Важливо зазначити, що мотивованість може використовуватися як типологічно-класифікаційна ознака при встановленні антонімічних відношень у терміносистемах, що дуже важливо у термінографічній практиці. Такі параметри є обов'язковими при укладанні мотиваційного словника термінологічної лексики як підготовчого матеріалу до укладання тлумачно-перекладного термінологічного словника [6]. Наприклад:

ПМ (повністю мотивована назва) *Будівлі безкаркасні* (рос. *строения безкаркасные*) – будівлі, в яких основними тримальними вертикальними компонентами є стіни.

МО (мотиваційна ознака) ‘будівлі, що не мають каркасу’.

ЛМ (лексична мотивація) *будівля* ‘споруда, будівельна система, яка складається з тримальних і огорожувальних або суміщених конструкцій, що утворюють наземний замкнутий об’єм, призначений для проживання чи перебування людей, а також для виконання різноманітних виробничих процесів’, *безкаркасний* ‘такий, що не має стержневої тримальної системи’.

СМ (структурна мотивація) *будівлі каркасні* ‘будівлі, що мають стержневу тримальну систему’, *будівлі з неповним каркасом* (1) ‘будівлі, в яких тримальними компонентами є і стіни, і каркас’ [УТСБТ].

Отже, типи мотивованості (лексична та структурна) є засобом вираження як спільних, так і індивідуальних (у випадку антонімії таких, що репрезентують протилежність) сем антонімічних парадигм, кваліфікованих як контрарні, комплементарні чи векторні. Мотивованість як властивість слова може використовуватися як типологічно-класифікаційна ознака при встановленні антонімічних відношень у терміносистемах. Виявлення антонімічних відношень у термінолексичній підтверджує наявність у ній системності, адже в науковому дискурсі для ефективного доведення істинності речей необхідне зіставлення протилежностей.

У перспективі нашого дослідження – аналіз зв’язку мотивації та синонімічних, гіперо-гіпонімічних, холо-партитивних відношень у сучасній українській науково-технічній термінології.

Список використаних джерел

1. Блинова О. И. Мотивология и её аспекты. – Изд. 3-е, испр. и доп. / О. И. Блинова. – М. : КРАСАНД, 2010. – 304 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., 1961. – 394 с.
3. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов: Изд. Саратовского университета, 1990. – 221 с.
4. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Л. А. Новиков. – М. : МГУ, 1973. – 290 с.
5. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М.Я.Плющ та ін.; за ред. А.П.Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 490 с.
6. Цимбал Н. А. Мотиваційний термінологічний словник як лексикографічний тип / Н. А. Цимбал // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2014. – Випуск 38. – С. 186–195.

Джерела фактичного матеріалу

1. Дьомін М.М. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук. техн. збірник / Відпов. ред. М.М. Дьомін. – К., КНУБА, 2010. – Вип. 27. – 380 с.
2. Ємолаєв Г.В. Міцність зварних з’єднань: підручник / Г. В. Ємолаєв. – Миколаїв: НУК, 2007. – 220 с.
3. Єсипенко А. Д. Наукові основи забезпечення надійності і безпечної експлуатації будівель та споруд: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.28 – технологія промислового та цивільного виробництва. – Київ, 2004. – 398 с.
4. Котеньова З. І. Архітектура будівель та споруд: навч. посіб. / З.І. Котеньова. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 170 с.
5. Мельник О. В. Крутильна жорсткість та міцність залізобетонних елементів коробчастого перерізу з нормальними тріщинами: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.01 – будівельні конструкції, будівлі та споруди. – Одеська державна академія будівництва та архітектури. – Одеса, 2012. – 166 с.
6. Остапенко В. О. Матеріалознавство і технології конструкційних матеріалів: навч. посіб. / В. О. Остапенко, В. В. Хільчевський, С. Є. Кондратюк, К. Г. Лопатько / за ред. В.О. Остапенка. – К: Либідь, 2002. – 322 с.
7. Ратушняк Г.С. Геодизичні роботи в будівництві / Г. С. Ратушняк, О. Г. Лялюк. – Вінниця : ВНТУ, 2008. – 182 с.
8. Сологуб М.А. Технологія конструкційних матеріалів / М. А. Сологуб, І. О. Рожнецький, О.І. Некоз та ін. / за ред. М. А. Сологуба. – 2 вид., перероб. і доповн. – К. : Вища школа, 2002. – 347 с.: іл.
9. УТСБТ – Український тлумачний словник будівельних термінів / Лівінський О.М., Лівінський М.О., Васильковський О.А. та ін. / під ред. О.М. Лівінського. – К. : Українська академія наук (УАН), «МП Леся», 2006. – 528 с.
10. Ушацький С.А. Організація будівництва : підручник / С.А. Ушацький, Ю.П. Шейко, Г. М. Тригер та ін. / за редакцією С.А. Ушацького. – К. : Кондор, 2007. – 521 с.

Анотація. У статті зосереджено на увагу на проблемі зв'язку мотивації з категорією антонімії на матеріалі термінологічної лексики, яка має специфіку щодо лексики інших функціональних сфер. Зв'язок мотивації та антонімії є багатоаспектним, виявляється на рівні як лексичної, так і структурної мотивації, що корелює з лексичною та словотвірною антонімією. Мотивованість як властивість слова може використовуватися як типологічно-класифікаційна ознака при встановленні антонімічних відношень у терміносистемах.

Ключові слова: мотивація, мотивованість, антонімія, термінологія, терміносистема, системність.

Summary. The article focuses on the problem of the connection of motivation with the categories of lexicology, and on the material of the terminological vocabulary, which has its' own peculiarities concerning the vocabulary of other functional spheres. There is almost no similar linguistic research, although the need for such kind of research is acute in terms of the development of theoretical terminology and terminography, in particular relevant to computer science. Detection of the connection at the level of the motivation of the term in terms of its' lexical paradigm will increase the level of systemicity of the terminology.

The purpose of the article is to analyze the connection between the motivation of the term with antonymy as a lexical phenomenon, a kind of lexical-semantic paradigm, and also the motivation as a factor that determines the characteristics of antonym-terms.

The research is based on the material of modern Ukrainian terminology of construction and architecture, which is simultaneously old and new, powerful in quantitative and systemic and structural aspects.

The connection between motivation and antonymy is multidimensional, manifested at the level of both lexical and structural motivation, which correlates with lexical and word-formation antonymy. Motivation as a character of a word can be used as a typological-classification mark in establishing antonymic relations in terminology systems.

Detection of the connection between motivational and antonymic relations in terminology proves the existence of systemicity therein, as in the scientific discourse for the effective proof of the truth of things it is necessary to compare the opposites.

In the long run of our study – an analysis of the connection between motivation and synonymous, hyper-hyponymic, holo-portative relationships in modern Ukrainian scientific and technical terminology.

Key words: motivation, antonymy, terminology, terminology system, systemicity.

Отримано: 28 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'282.2

О. І. Чаган

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мова та культура народу зв'язані безпосередньо. Динаміка культурних пріоритетів, зміни традицій, пов'язаних з матеріальною та духовною культурою, відображені й у мовленні її носіїв.

За свідченнями З. Бичка, саме діалектна лексика, у якій відбито світ реальних речей, найчутливіша до змін у житті суспільства [1, 5]. Тому важливим завданням сучасної діалектології є фіксація та опис лексичного складу говірок та його системний аналіз. Дослідження лексики через призму народних традицій та вірувань, зокрема й будівельної лексики, стало важливим аспектом сучасних наукових студій, що зумовило виникнення, на думку П. Гриценка, етнолінгвістичного вектора її досліджень [6].

Метою пропонованої статті є аналіз стану вивчення будівельної лексики в говорах української мови та перспективи подальших наукових пошуків.

Останнім часом у діалектології пошвидко зацікавлення лексикою традиційного сільсько-го будівництва, адже ця тематична група лексики (ТГЛ) є однією з давніх груп, що зберігає свідчення про розвиток мови, процеси архаїзації та оновлення лексики.

Будівельна лексика стала об'єктом дослідження, починаючи з середини ХХ ст., однак на матеріалі говорів української мови вивчена ще не достатньо.

Різномасштабним дослідженням будівельної лексики на основі говірок української мови займалось багато українських мовознавців, серед яких О. Євтушок, Л. Дорошенко, К. Глуховцева,

М. та О. Никончуки, Р. Сердега, Г. Шило, Л. Тищенко, Д. Ігнатенко, Д. Тодера, Л. Поліщук, М. Бігусяка та ін.

Одна з перших праць, присвячених будівельній лексиці українських говірок, – «Полесская строительная терминология (Хата и хозяйственные постройки)» Н. Кореня та М. Шушкевича. Монографія має лексикографічний характер, адже фактичний матеріал подано у вигляді словникових статей. Науковці зафіксували загальні і конкретні назви будівель; назви житла та назви приміщень для зберігання зерна; назви приміщень для тварин; назви приміщень для різноманітних господарських предметів; назви частин приміщень усередині житла; назви різних будівельних матеріалів та елементів будівельних конструкцій; назви будівельних інструментів та технік будівництва [13]. Дещо пізніше з'являється наукова розвідка білоруського дослідника І. Луциця-Федорця «Будаўніча тэрміналогія», об'єктом дослідження якої теж стали поліські говірки [14].

Системний аналіз будівельної лексики в українській мові на матеріалі лексикографічних праць, писемних пам'яток, художньої та спеціальної літератури, залучивши також матеріали власних польових досліджень, здійснив В. Присяжнюк, зокрема в межах тематичної групи будівельної лексики дослідник виділяє такі лексико-семантичні групи: лексика на позначення житла та процесів будівництва; лексика господарських будівель; назви частин та деталей будівельних споруд; назви житлових споруд поділено на традиційні та назви тимчасового житла [19]. Дослідження автора свідчать, що більшість слів тематичної групи будівельної лексики є автохтонними. Однак, досліджуючи будівельну лексику українських говорів, мовознавець не надає достатньої уваги визначенню ареалів поширення лексем, визначаючи їх надто загально, як от «у буковинських, гуцульських, частково наддністрянських говірках ... вживаються *колиба й зава-ра*» [20, 55].

Найбільш повно досліджено будівельну лексику в поліських говірках. Зокрема будівельній лексиці західнополіських говірок присвятив чимало наукових публікацій О. Євтушок. Науковець виділив три мікрогрупи: «назви житлових будівель», «назви господарських будівель», «назви процесів будівництва». Особливу увагу звернув на ареальну характеристику будівельної лексики західнополіських говірок. За свідченнями мовознавця будівельна лексика окресленого діалектного ареалу виявляє тенденцію до архаїзації та скорочення репертуару її одиниць, одночасно помітними є й інноваційні процеси [10; 11].

Результати досліджень будівельної лексики Правобережного Полісся висвітлили у своїй монографії М. та О. Никончуки, в якій автори максимально повно намагалися зафіксувати лексеми, що репрезентують традиційне сільське будівництво поліщуків [15]. Робота має семасіологічний характер, оскільки фактичний матеріал подано «від значення до слів».

На матеріалі східнополіських говірок номінацію традиційних сільських будівель, народних вірувань, пов'язаних з будівництвом вивчала Л. Дорошенко [7; 8; 9]. Зокрема назви житлових будівель дослідниця поділила за диференційними ознаками: 'характер забудови' (*хата у закидн'у, хата у стаїн'у*), 'будівельний матеріал' (*плéтена хата, л'ес'ана хата, гл'ін'ана хата, гарóженайа с хворосту хата*), 'процес будівництва' (*топтана хата, літа хата, заливна хата*), 'розмір житла' (велика хата – *хорóми, харóми, здарóва хата*; мала хата – *хатка, дóм'ік, малéн'ка хата*) [8, 119–122]. Назви господарських приміщень, за свідченням мовознавця, відбивають їх диференціацію за функціональним призначенням, розміром, особливостями конструкцій [8]. Розглядаючи типи ареалів східнополіського діалекту на матеріалі будівельної лексики, Л. Дорошенко виділила центральну та маргінальні зони говірок; серед маргінальних зон – два латеральні ареали: діалектні особливості яких є результатом контактування східнополіського говору з білоруською та російською мовами, та ті, діалектні особливості яких продовжуються на українській території [7, 20].

Аналізуючи будівельну лексику, зібрану на Наддністрянщині та Волинському Поліссі, Г. Шило основну увагу приділив походженню лексем [25; 26]. Як зазначає мовознавець, в окраїнних наддністрянських та західноволинських говірках, а також поширені назви, що є давніми та більш новими запозиченнями з балканських (зокрема, *підра, пóдра, підрі* 'вишка над стайнею') та західноєвропейських мов (*запіл'а, засторóнок* 'місце, де кладуть снопи') [26, 84].

Досліджуючи побутову лексику східнослов'янських говірок, К. Глуховцева розглядає назви житлових та господарських приміщень, у межах окремих тематичних груп, у кожній з яких виділяє декілька ЛСГ. Основними зв'язками лексико-семантичної системи аналізованих говірок діалектолог визначила відношення синонімії, семантичної опозиції, мотивації [4]. Досліджуючи динаміку назв господарських приміщень, авторка зазначає, що чимало лексем належать зараз до пасивного фонду у зв'язку зі змінами в господарському житті селян. Оскільки зникає потреба в деяких реаліях, то виходять із вжитку лексеми, що їх позначають, а тому функціонують здебільшого тільки у мовленні старшого покоління [5].

Як сегмент побутової лексики на матеріалі південнослов'янських говірок назви приміщень для зберігання зерна та снопів у просторовій та часовій проекції досліджувала Л. Тищенко. Аналіз динаміки будівельної лексики говірок упродовж XIX ст. та кінця XX ст. дав змогу науковцеві зробити висновок, що частина слів збереглась без змін, частина зазнала семантичної, словотвірної чи фонетичної трансформації, деякі з них субстантивувались, а також з'явилися лексеми, що не зафіксовані писемними пам'ятками і, очевидно, були запозичені з інших мов [22].

Динамічні процеси в українських говірках півночі Молдови на матеріалі лексики житлового комплексу досліджувала Д. Ігнатенко. Найхарактерніша зміна, що відбувається в цій ТГЛ, на думку мовознавця, є архаїзація лексем у зв'язку зі зникненням реалій, які вони позначали, проникнення в говірки літературних слів, розширення семантики через виникнення нової семантики, перенесення семантики внаслідок метафоризації та звуження семантики лексем. Окрім цього, діалектолог зауважила, що через міжмовні контакти, у яких перебувають носії говірок, характерне явище варіативності вживання лексем, які реалізують одну семему, наявні синонімічні ряди в межах говірки одного села та поширена значна кількість східнороманізмів та росіянізмів у досліджуваній лексиці [12].

Лексико-семантичні групи назв будівель для худоби та птиці в надністрянських говірках півдня Тернопільщини як сегмент сільськогосподарської лексики досліджував В. Пілецький [16]. Діалектолог виділив такі лексико-семантичні групи: 1) будівлі для худоби і птиці; 2) будівлі для схову сільськогосподарського інвентаря; 3) будівлі для зберігання продуктів землеробства; 4) інші будівлі. Свою увагу дослідник зосередив на походженні лексем, більшість з яких вважає спільнослов'янськими. Наводить також локалізми, що вживають на позначення назв приміщень для свиней, зокрема *бурдэй*, *хл'івец*, *карнік* [16, 104].

Аналізує назви господарських приміщень Р. Сердега в монографії «Сільськогосподарська лексика в говорах Центральної Слобожанщини» [21]. На думку науковця, значна кількість назв господарських приміщень у центральнороманських говірках є загальноновживаною. Дослідник виділив словотворчі деривати в аналізованих назвах, зокрема найпродуктивнішим визначає суфікси *-(н)ик* (*вигул'ник*, *птичний*), а також *-н'* (*погребн'а*, *овечн'а*) [21, 144].

За останнє десятиліття з'явилося чимало наукових розвідок, об'єктом дослідження яких стала будівельна лексика говірок української мови. Це, зокрема студії Л. Поліщук на матеріалі східноподільських говірок. Лексико-семантичну групу назв сільського житлового будинку та його частин, дослідниця розглядає в семантичних опозиціях 'стара хата' : 'нова хата', 'передня бокова стіна' : 'задня частина хати', 'цегляна хата' : 'глиняна хата', сему 'кімната в хаті', що пов'язана з традиційними диференційними ознаками реалій: часом побудови житла, матеріалом, із якого збудоване, зовнішнім виглядом, внутрішнім плануванням та ін. Окрім того, мовознавець виділяє ЛСГ назв підсобних господарських приміщень, малих архітектурних споруд, виконавців будівельних робіт, назв інструментів, процесів будівництва, будівельних матеріалів [18]. Л. Поліщук підсумовує, що загальноновживані лексеми знаходяться в ядрі ЛСГ, а запозичені – перебувають на її маргінесі, зазнаючи зміни семантичної та формальної структури [17, 74–85]. Важливо те, що дослідниця звернула увагу на номінацію етапів будівництва та обряди, пов'язані з ним [17].

На матеріалі українських говорів Закарпаття будівельну лексику досліджував Д. Тодер [23; 24]. На основі власних польових досліджень науковець зазначає, що ядро лексики, пов'язаної з житлом та прилеглою до нього територією, складають слова праслов'янського походження і поширені в більшості українських говорів та в інших слов'янських мовах. Натомість слів іншомовного походження в цій групі небагато [24].

Динаміку семантичної структури будівельної лексики в говірках Прикарпаття досліджував М. Вігусяк. Ареал дослідження охоплює територію Івано-Франківської області, де побутують старожитні українські говори: бойківський, гуцульський, надністрянський, покутський і навіть у деяких селах лемківський. Динамічні процеси в семантичній структурі будівельних номенів, за свідченням мовознавця, зумовлені екстра- та інтралінгвальними чинниками [2]. У ЛСГ назв помешкань та їх частин відбуваються процеси семантичного та конотаційного оновлення лексем, окремі з них набувають додаткових позитивних або негативних експресивно-оцінних відтінків, розширення семантики [3].

Отож праці, присвячені дослідженню будівельної лексики говірок української мови, свідчать про необхідність її подальшого ґрунтовного вивчення, зокрема в лексикографічному та лінгвогеографічному аспектах. Особливої уваги потребує аналіз системності одиниць тематичної групи будівельної лексики в межах окремих лексико-семантичних груп.

Перспективними стануть зіставні дослідження лексики на позначення реалій будівництва різних діалектних мікросистем та літературної мови, зв'язки цієї групи лексики з відповідними в суміжних та дискантних говорах.

Список використаних джерел

1. Бичко З. М. Проблемна парадигма вивчення територіальної лексики / З. М. Бичко // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ: Альма-матер, 2010. – № 3. – Ч. 1. – С. 5–9.
2. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини / М. В. Бігусяк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016. – Вип. 44–45. – С. 3–8.
3. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу / М. В. Бігусяк // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – Івано-Франківськ: Плай 2015. – № 2(30). – С. 76–85.
4. Глуховцева Е. Д. Лексика народного быта украинских восточнослобожанских говоров : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Е. Д. Глуховцева. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.
5. Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослобожанських говірках / К. Глуховцева // Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка ; редкол. : П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 1997. – С. 177–194.
6. Гриценко П. Е. Этнолингвистический аспект реконструкции прасостояния диалектной лексики / П. Е. Гриценко // Полесье и этногенез славян : предварительные материалы и тезисы конференции. – М. : Издательство «Наука», 1983. – С. 76–77.
7. Дорошенко Л. І. До питання визначення типів ареалів східнополіського діалекту (за матеріалами будівельної лексики) / Л. І. Дорошенко // Філологічні науки: збірник наукових праць. – Суми: редакційно-видавничий відділ Сум. ДУ, 1998. – Вип. 1. – С. 18–25.
8. Дорошенко Л. І. Номінація традиційних сільських будівель у східнополіському діалекті / Л. І. Дорошенко // Полісся: мова, культура, історія: матеріали. міжнар. конф. – К. [б. в.], 1996. – С. 118–126.
9. Дорошенко Л. І. Східнополіське традиційне будівництво у світлі номінації й народних вірувань / Л. І. Дорошенко // Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка ; редкол. : П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 1997. – С. 325–334.
10. Евтушок Н. А. Лексика сельского строительства в украинских западнорусских говорах : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Н. А. Евтушок. – К., 1989. – 19 с.
11. Євтушок О. М. Ареалогія будівельної лексики західнополіського говору / О. М. Євтушок // Дослідження з української діалектології : збірник праць. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 81–88.
12. Ігнатенко Д. А. Динамічні процеси в українських говірках півночі Молдови: лексика житлового комплексу / Д. А. Ігнатенко // [Електронний ресурс] Мова. – 2013. – № 20. – С. 144–148. – Режим доступу http://nbuv.gjv.ua/UJRN/Mova_2013.
13. Корень Н. Д. Полесская строительная терминология (Хата и хозяйственные постройки) / Н. Д. Корень, М. С. Шушкевич // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 131–160.
14. Лучиц-Федарэц І. І. Будаўнічая тэрміналогія / І. І. Лучиц-Федарэц // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – С. 143–195.
15. Никончук М. В. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир: РВВ облполіграфвидаву, 1990. – 369 с.
16. Пілецький В. І. Генеза лексико-семантичної групи назв будівель для худоби та птиці в наддністрянських говорах півдня Тернопільщини / В. І. Пілецький // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп. – Ужгород: Видво Ужгородського державного університету, 1982. – С. 103–104.
17. Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец 10.02.01 «Українська мова» / Л. Б. Поліщук. – Умань, 2015. – 424 с.
18. Поліщук Л. Б. Назви господарських приміщень для утримання тварин у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. – Черкаси: Брама, 2011. – Вип. 12–13. – С. 129–134.
19. Присяжнюк В. З. Лексика сельского строительства в украинском языке : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / В. З. Присяжнюк. – К., 1981. – 17 с.

20. Присяжнюк В. З. Лексика на позначення сільських будівель в українських говорах / В. З. Присяжнюк // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 54–55.
21. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) / Р. Л. Сердега. – Харків, 2012. – С. 127–145.
22. Тищенко Л. М. Південнослобожанські назви приміщень для зберігання зерна та снопів у просторовій та часовій проекції / Л. М. Тищенко // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 1. – С. 157–164.
23. Тодер Д. Д. Будівельна лексика українських говорів Закарпаття як предмет наукового дослідження / Д. Д. Тодер // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць. – Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 17. – С. 63–67.
24. Тодер Д. Д. Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття / Д. Д. Тодер // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць – Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2013. – Вип. 18. – С. 78–87.
25. Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доповідей – Ужгород, 1982. – С. 117–118.
26. Шило Г. Ф. Із спостереження над лексикою (будівельною) в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 83–84.

Анотація. У статті здійснено огляд наукових студій, об'єкт вивчення яких – будівельна лексика говірок української мови. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, подальші дослідження залишаються актуальними, адже лексика на позначення реалій будівництва ще не достатньо репрезентована в говорах української мови. Відсутній фактичний матеріал з деяких діалектних зон.

Ключові слова: будівельна лексика, тематична група лексики, лексико-семантична група, говірка.

Summary. *Building vocabulary – a separate thematic group of vocabulary which unites several lexico-semantic groups with a special structural organization of its units. This thematic group has always been the subject of interest of Ukrainian linguists because it clearly reflects the development of material and spiritual culture, therefore, it requires further fixation and preservation in view of the modern building industry.*

Building vocabulary of dialects as a separate thematic group of vocabulary has already been the object of interest of dialectologists, whose research results were publicly disclosed in articles. Sometimes the vocabulary reflecting building realia was also studied as a segment of household or agricultural vocabulary.

The article reviews the scientific studies, the object of which is the building vocabulary of dialects of the Ukrainian language. The analysis shows that the works devoted to the study of building vocabulary of dialects of the Ukrainian language do not cover the whole dialect continuum and there is a need for further in-depth study, in particular in lexicographic and lingua-geographic aspects.

Particular attention is needed to analyze the system of units of the thematic group of building vocabulary within the individual lexico-semantic groups. Despite a significant amount of scientific developments, there is still no actual material of this stratum of vocabulary from some dialect zones. Further scientific researches will fill the source base of Ukrainian dialectology with such a necessary information.

Key words: *building vocabulary, thematic group of vocabulary, lexico-semantic group, dialect.*

Отримано: 3 серпня 2017 р.

ІСТОРИЧНИЙ ПАСПОРТ СИНТАКСИЧНОГО ТЕРМІНА ЯК ДОКУМЕНТУВАННЯ ЙОГО ЕВОЛЮЦІЇ

Термінологічний матеріал, дібраний із джерел – граматик, словників, наукових статей тощо, відображає динаміку синтаксичної терміносистеми й дозволяє систематизувати відомості про еволюцію синтаксичного терміна. Результатом такої праці є документування, впорядкування й узагальнення отриманої інформації.

Мета нашої статті – представлення моделі *історичного паспорту синтаксичних термінів*. Це дослідницький інструмент, який узагальнює відомості про джерело, час фіксації та регіональне поширення певного терміна. Систематизація таких відомостей щодо кожного синтаксичного терміна української мови дозволить у подальшому використати їх у словнику, який не лише розкриватиме зміст відповідного терміна, а й репрезентуватиме динаміку його форми й семантики, а також пріоритети мовознавців у виборі та використанні тих чи тих назв. Відповідно, мета укладання такого паспорту зумовлює його структурну організацію. На нашу думку, матеріал історичного паспорту доцільно представити п'ятьма зонами.

I зона – реєстровий термін. Використовуємо сучасне термінологічне позначення, засвідчене в енциклопедії «Українська мова» [66].

II зона – фіксація терміна до досліджуваного періоду, тобто до XIX ст., якщо це можливо встановити. Джерельною базою цього періоду є перші слов'янські грамматики XVI – XVII ст.: «Грамматика доброглаголивого еллинословенского языка» (1591) [40], «Грамматика словенская» Л. Зизанія (1596) [25], «Грамматіки Славенския правилное Сунтаґма» (1619) Мелетія Смотрицького [60], «Грамматіки, или Писменица языка Словен(ъ)скаго тцателемъ вкратцѣ здана в(ъ) Кремланци року ахлїѣ» (1638) невідомого автора [40], а також Показчика давніх слов'янських філологічних термінів [40].

III зона презентує формування номінацій, формальних та семантичних видозмін терміна в XIX – середині XX ст. Подаємо контексти вживання, зафіксовані в джерелах зазначеного періоду (якщо є). Добір матеріалу здійснюємо шляхом суцільної вибірки з мовознавчих праць першої половини XIX ст. [6; 8; 9; 12; 48], другої половини XIX ст. [20; 46; 47; 49; 54; 61; 73], початку – 50-х років XX ст. [2; 3; 4; 5; 10; 13; 14; 17; 18; 23; 24; 27; 28; 29; 30; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 41; 43; 44; 45; 50; 51; 52; 55; 56; 57; 58; 59; 64; 71; 72; 74; 75], лексикографічних джерел та показчиків термінів [1; 15; 31; 42; 66; 68; 69; 70]. Окрім усіх зафіксованих номінацій, подаємо контексти вживання, засвідчені в джерелах зазначеного періоду, тобто фіксуємо зміни в семантиці термінів.

IV зона представлена сучасним періодом. Джерельна база – це праці, які фіксують кодифіковане терміновживання. Послугуємося передусім словниками лінгвістичних термінів, серед яких «Словник лінгвістичних термінів» Д. С. Ганича та І. С. Олійника (1985) [11], «Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» С. Я. Єрмоленко та ін. (2001) [21], праця «Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія» О. Селіванової (2006) [62], енциклопедія «Українська мова» (2007) [66], енциклопедія «Українська мова» за ред. М. І. Муромцева (2011) [67] та ін. Залучено граматики української мови – «Грамматика української мови: Синтаксис» І. Р. Вихованця (1993) [7], «Грамматика української мови в таблицях» М. Я. Плющ та Н. Г. Грипас (2004) [53], «Теоретична грамматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис» А. П. Загнітка (2011) [22]. Матеріал узято також із посібників для вищої школи, які мають рекомендацію МОН і висвітлюють теорію сучасного синтаксису – «Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці» Н. В. Гуйванюк (1999) [16], «Теоретичний синтаксис сучасної української літературної» Н. Л. Іваницької (1999) [26], «Синтаксис української мови» К. Ф. Шульжука (2004) [76], «Синтаксис української мови» П. С. Дудика та ін. (2010) [19], «Сучасна українська мова: Синтаксис» за ред. А. К. Мойсієнка (2013) [63].

V зона вміщує дослідницькі коментарі щодо тенденцій розвитку форми й семантики аналізованого терміна.

Проілюструємо викладене історичним паспортом синтаксичного терміна *синтаксис*.

I. Реєстровий термін:

СИНТАКСИС [66, 614]

II. Фіксація до XIX ст.:

Сочиненіє [40, 221; 60, 128]; *сунтаґіс / сунтаґісѣ* / [25, 71; 40, 221; 60, 128]; *сунтаґи(с)* [40, 221].

Контексти вживання: «Сунтаґіс есть третіа часть Грамматіки / Славенски Сочиненіє нарицаемаа: яже реченіа ко осми слова частемъ возносимаа / извѣстнымъ нѣкоимъ чином оучить

сочинати / и тѣмъ сокровенъ ихъ разумъ ѿ(т)кривати» [60, 379]. «*Сунтаџи(с)* єсть, яже оучить осмъ частій слова сложнѣ съчинати и съве(р)ше(н)нѣ и(х) разумъ ѿблвлати» [40, 153].

III. Досліджуваний період:

Сочиненіє [48, 23]; *сочиненія* [8, 246]; *складніє* [8, 188]; *словосочиненіє* [8, 188]; *наука о реченяхъ* [49, 124]; *складня* [49, 124]; *словосочиненье* [20, 111]; *словосочиненьє* [47, 170; 61, 132; 29, 74]; *складня* [15, 14; 36, 94; 24, 3; 44, 4]; *синтаксис* [36, 94]; *синтакса* [38, 237; 13, 6; 27, 3; 59, 183; 74, 5]; *синтаксисъ* [42, 67; 10, 103]; *синтаксис* [41, 3; 24, 3; 31, 156; 3, 5].

Контексти вживання: «Словосочиненье учить, після яких правил слова в бесіді сочиняються, щоби виразити мисль» [47, 170]; «*Синтаксисом* або *складнею* зветься частина граматики, котра розглядає стосунки слів у розмові» [24, 3]; «*Синтаксис* вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групі <...> предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень) і словосполучень, із яких утворюються відносно закінчені відрізки думки – *речення*, що сполучається одне з одним у *складні речення* та ще більше смислових цілостей – *надфразних єдностей*» [3, 5]; «*Синтаксис* – учення про словосполучення і речення, тобто розділ граматики, у якому вивчаються способи об'єднання слів і їх розміщення в словосполученні і в реченні, будова речення та його складових частин, структурні типи речень, їх значення та умови вживання» [31, 156].

IV. Сучасний термін: *синтаксис* [7, 3–6; 62, 543; 66, 615]. Енциклопедія «Українська мова» містить історичні терміни *синтакса*, *складня* [66, 614; 66, 628].

Контексти вживання: «*Синтаксис* (від гр. *syntaxis* – побудова, сполучення, порядок) – 1) граматична будова речень та словосполучень і способи поєднання у них слів, а також правила творення й функціонування речень і словосполучень (*синтаксис мови*); 2) розділ граматики, який вивчає граматичну будову речень і словосполучень, їхні типи, функції та особливості вживання, роль у них слова» [66, 615]; «Синтаксис – розділ мовознавства, що вивчає засоби і способи розбудови зв'язного мовлення» [63, 9]; *Синтаксис частин мови (прислівних зв'язків, словосполучення, синтаксис речення, актуальний синтаксис, синтаксис тексту* [66, 615]; *синтаксис слова, синтаксис словосполучення, синтаксис речення, синтаксис конструкцій, більших за речення* [53, 90]; «*малий*» *синтаксис: синтаксис синтаксеми, синтаксис словосполучення; «великий» синтаксис: синтаксис простого речення, синтаксис складного речення, синтаксис тексту* [16, 4]; *синтаксис складного цілого, синтаксис зв'язного мовлення, синтаксис тексту, гіперсинтаксис, суперсинтаксис, макросинтаксис, синтаксис словосполучення, синтаксис речення* [62, 545]; *комунікативний синтаксис, стилістичний синтаксис, синтаксис тексту, когнітивний синтаксис, семантичний синтаксис, генеративний синтаксис* [62, 546]; *прагматичний синтаксис, дериваційний синтаксис* [22, 619]; *експресивний синтаксис* [22, 820]; *структурний синтаксис* [22, 606]; *функціональний синтаксис* [22, 416].

V. Коментар:

У другій зоні представлено *синтаксис (сунтаџис)* як складник граматики поряд із орфографією, етимологією і просодією. У перших слов'янських граматиках зафіксовано фонетичну варіантність *сунтаџис / сунтаџисъ; сунтаџис і сунтаџи(с)*. Про конкуренцію питомого і запозиченого свідчить вживання термінів *сочиненіє і сунтаџис / сунтаџисъ / сунтаџи(с)*. Контексти вживань ілюструють розвиток теорії синтаксичних відношень.

У третій зоні широко представлена варіантність. У джерелах XIX ст. переважають російськомовні варіанти: *сочиненіє, сочиненія, словосочиненіє, словосочиненьє, словосочиненьє*, також засвідчено вплив польської мови – *складніє, складня*. У працях першої половини XX ст. функціонують номінації грецького походження: *синтаксисъ, синтаксис, синтаксис, синтакса*, а також польського з наголосом на останньому складі: *складня*. Отже, творення терміна супроводжував вплив російської, польської та грецької мов. З огляду на назву *синтакса* відзначимо прагнення граматистів надати грецькій номінації українського характеру та посилення інтересу до власних надбань. Історія номінацій відображає пріоритети мовознавців у виборі того чи того терміна. Контексти терміновживання показують різне розуміння природи номінованого поняття, а також розширення семантики, що призводить до зростання числа похідних термінів. Зокрема, від терміна *синтаксис* утворено номінації на позначення напряму досліджень та підрозділу відповідно до центральної синтаксичної одиниці.

Матеріали паспортів термінів дають можливість укласти статті до історичного словника синтаксичних термінів української мови, який постане вичерпним довідником не лише з історії синтаксичної термінології, а й із історії української наукової мови загалом.

Список використаних джерел

1. Баймут Т. В. Матеріали к словарю грамматической терминологии восточно-славянских языков / Т. В. Баймут // *Вибрані наукові праці* [упоряд. О. В. Безугла]. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2014. – С. 173–202.

2. Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 48 с.
3. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення / Л. А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1958. – 23 с.
4. Булаховський Л. А. Синтаксис / зв'язки / другорядних членів речення в українській літературній мові / Л. А. Булаховський. – К., 1958. – 21 с.
5. Булаховський Л. А. Синаксис другорядних членів речення. Відмінкова залежність (Керування). 1. Безпосереднє (безприйменникове) керування / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1959. – 33 с.
6. Вагилевич І. Grammatyka języka maloruskiego w Galicji / І. Вагилевич. – Львів, 1845. – 181 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
8. Возняк М. С. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ століття / М. С. Возняк. – Львів, 1911. – 340 с.
9. Возняк М. С. Філологічні праці І. Могильницького / М. С. Возняк // Українсько-руський архів. – Львів: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1910. – Т. 5. – 240 с.
10. Гарайда І. Грамматика руського языка / І. Гарайда. – Унгварь : Выдання Подкарпатского Общества Наукъ, 1941. – 146 с.
11. Ганич Д. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. С. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
12. Головацький Я. Грамматика руского языка. Складена Яковом Головацьким. – Львов, 1849. – Ч. 6. – 1849. – 226 с.
13. Горецький П. Й. Українська мова : практично-теоретичний курс / П. Й. Горецький, І. Шаля. – К. : Книгоспілка, 1929. – 336 с.
14. Грунський М. К. Українська мова / М. К. Грунський, Г. О. Сабалдир. – К. : Час, 1926. – 156 с.
15. Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському т-ві шкільної освіти в Києві. – К. : Друк. Укр. Центр. ради, 1917. – 18(2) с.
16. Гуйванюк Н. В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці [Текст] : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк [та ін] ; Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 1999. – 104 с.
17. Дудик П. С. Обірвані, або незакінчені, речення / П. С. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – № 4. – С. 11–14.
18. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958. – С. 129–148.
19. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : «Академія», 2010. – 384 с.
20. Дячан П. М. Методична граматики языка малоруського / П. М. Дячан – Львів: Ставропіг. ін.-т., 1865. – 142 с.
21. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко та ін. ; [ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
22. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ»ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
23. Загородський А. О. Граматики української мови. Ч. II. Синтаксис. (Підручник для 6 і 7 класів семирічної та середньої школи. Вид. 12-е). – К. : Радянська школа, 1946. – 192 с.
24. Залозний П. Ф. Коротка граматики української мови / П. Ф. Залозний. – Ч. II : Синтаксис. – К. : Друк. 1-ої Київської Друкарської Спілки, 1917. – 90 с.
25. Зизаній Л. Граматики словенска / Л. Зизаній. – Вільно, 1596. – 180 с. (Факс. перевид. К.: Наук. думка, 1980, підгот. В. В. Німчука).
26. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис сучасної української літературної мови (формально-граматична структура простого речення): навч. посіб. / Н. Л. Іваницька. – Ч. I. – Вінниця, 1999. – 168 с.
27. Каганович Н. А. Граматики української мови / Н. А. Каганович. – К. : Радянська школа, 1935. – Ч. II: Синтаксис / [упоряд. : Н. А. Каганович, Г. В. Шевельов]. – 1935. – 158 с.
28. Кислиця Д. Граматики української мови: посібник для гімназії / Д. Кислиця, Ю. Шерех. – Ч. II: Синтакса. – Мюнхен: Українська трибуна, 1947. – 86 с.
29. Коцовський В. І. Методична граматики руської мови для ІV класи шкіл 5- і 6-класових / В. І. Коцовський, І. М. Огоновський. – Львів : Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. – 98 с.
30. Кротевич Є. В. Будова складнопідрядного речення в сучасній українській мові / Є. В. Кротевич // Українська мова в школі. – № 1. – 1952. – С. 17–29.

31. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1957. – 235 с.
32. Кудрицький Й. Я. – Синтаксис української мови. Під ред. П. Й. Горещького / Й. Я. Кудрицький. – К. : Радянська школа, 1949. – 156 с.
33. Курило О. Початкова граматики української мови / О. Курило. – Львів; Винниця : З друк. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка: Поділля. – Ч. 2. – 1921. – 40 с.
34. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Книгоспілка, 1925. – 248 с.
35. Ключковський Б. Г. Прикладка та її лексико-граматична роль / Б. Г. Ключковський // Українська мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 3–9.
36. Левицький М. П. Українська граматики для самонавчання / М. П. Левицький. – Ромни : Молодик, 1918. – 159 с.
37. Мельничук О. С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації / О. С. Мельничук // Українська мова в школі. – № 2. – 1953. – С. 25–35.
38. Наконечний М. Ф. Українська мова / М. Ф. Наконечний. – Харків : Рух, 1928. – 260 с.
39. Німчинов К. Синтакса простого речення : Лекція XIII / К. Німчинов // Загальний курс української мови / За науково-методичною ред. Л. А. Булаховського. – Х., 1931. – С. 1–39.
40. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 223 с.
41. Нечуй-Левицький І. С. Граматики української мови / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Друкарня І. І. Чоколова, 1914. – Ч. II. – 94 с.
42. Огієнко І. Українська граматикична термінологія : Історичний словник української граматикичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К. : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. – 79 с.
43. Огієнко І. Українська граматики / І. Огієнко. – К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. – Ч. I : Основи українського правопису. – 48 с.
44. Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1935. – Ч. I. – 195 с.
45. Огієнко І. Складня української мови / І. Огієнко. – Ч. II. – Жовква : Друкарня оо. Василіан, 1938. – 239 с.
46. Огоновський О. Граматики руского языка для школь середныхъ. – Львів, 1889. – 118 с.
47. Осадца М. Граматики руського языка / М. Осадца. – Львів : Ставропіг. ін.-т., 1876. – 238 с.
48. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто российского языка / А. Павловский. – Спб., 1818. – 114 с.
49. Партицкий О. О. Граматыка руска для ужитку в школах людових в Галичині / О. О. Партицкий. – Львів : Ц. к. накл. шк книжок, 1873. – 174 с.
50. Перегінець М. Синтакса простого речення: Лекція IX / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 32 с.
51. Перегінець М. Синтакса складного речення: Лекція X / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 48 с.
52. Перегінець М. Синтаксичне вживання граматикичних форм: Лекція VIII / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. – Х. : Інв.-Друк, 1931. – 46 с.
53. Плющ М. Я. Граматики української мови в таблицях / М. Я. Плющ, Н. Г. Грипас. – К. : Вища школа, 2004. – 167 с.
54. Попович О. Руска граматики для шкіл народних / Омелян Попович. – Ч. II. – Відень : Накладом видавництва книжок шкільних, 1897. – 129 с.
55. Поспелов М. С. Складнопідрядне речення і основні особливості його будови / М. С. Поспелов // Українська мова в школі. – № 1. – 1953. – С. 23–28.
56. Рогозін Л. Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного слова / Л. Л. Рогозін // Українська мова в школі. – 1954. – № 5. – С. 11–21.
57. Сімович В. І. Практики граматики української мови / В. І. Сімович. – Раштат, 1918. – 584 с.
58. Синявський О. Украинский язык / О. Синявський. – Х., 1923. – 120 с.
59. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів, 1941. – 363 с.
60. Смотрицький М. Грамматіки Славенския правильное Сунтагма / М. Смотрицький. – Єв'є, 1619 (тип. Веленского братства). – 492 с. (Факс. перевид. К.: Наук. думка, 1979, підгот. В. В. Німчука).
61. Смаль-Стоцький С. Й. Руска граматики / С. Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893. – 182 с.

62. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
63. Сучасна українська мова : Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 238 с.
64. Сулима М. Українська фраза: Коротенькі начерки: Посібник та підручник для профшкіл і педвузів / М. Сулима. – Х. : Рух, 1928. – 102 с.
65. Українська граматична термінологія й правопис, ухвалені Катеринославським учительським товариством та лекторською комісією. – Катеринослав, Б.р., Б.в. – 15 с.
66. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 853 с.
67. Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К. : Видавництво «Майстер-клас», 2011. – 400 с.
68. Український правопис. Ч. I : Словничок / Склав Ан. Ніковський. – К. : Вид. т-ва «Час», 1918. – 65 с.
69. Український правопис. – К., 1946. – 246 с.
70. Український правопис. – Харків : Радянська школа, 1933. – 87 с.
71. Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – № 3. – 1954. – С. 14–20.
72. Чередниченко І. Г. До питання про будову складнопідрядного речення / І. Г. Чередниченко // Українська мова в школі. – № 4. – 1952. – С. 22–30.
73. Шашкевич Г. Мала граматика языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов [Текст] / Г. Шашкевич. – В Вєднї : Накладом сочинителя, 1865. – 235 с.
74. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 406 с.
75. Шерстюк Г. П. Коротка граматика для школи / Г. П. Шерстюк. – Полтава : Український учитель, 1907. – Ч. I. – 64 с.
76. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник / К. Ф. Шульжук – К. : Академія, 2004. – 406 с.

Анотація. У статті представлено модель історичного паспорту синтаксичного терміна як узагальнення його еволюції. Запропонований дослідницький інструмент є передумовою створення історичного словника синтаксичних термінів, який репрезентує життя терміна: динаміку форми й семантики, закономірності функціонування, пріоритети мовознавців у виборі та використанні тих чи тих назв.

Ключові слова: історичне термінознавство, синтаксичний термін, джерела синтаксичної термінології, історичний паспорт синтаксичного терміна.

Summary. The article presents the model of the historical passport of the syntactic term as a generalization of its evolution. The proposed research tool is a prerequisite for creating a historical dictionary of syntactic terms that represents the life of a term: the dynamics of form and semantics, the regularities of functioning, the priorities of linguists in the choice and use of those or other names.

The purpose of such passport compiling demands some structural elements represented by five zones. The first zone is a register term. The second zone illustrates fixation of the term in the investigated period, that is, until the nineteenth century. The third zone presents the formation of nominations, formal and semantic modifications of the term during the period under consideration. The fourth zone is represented by modern terms and their usage and the final, fifth zone contains research comments.

Materials of passports of terms give an opportunity to write articles to the historical dictionary of syntactic terms of the Ukrainian language, which will become an exhaustive guide not only to the history of syntactic terminology, but also to the Ukrainian scientific language as a whole. The compiling of the historical terminological passport requires careful elaboration of the relevant sources, the choice and analysis of which is an important stage of the study.

Historical passport of syntactic terms objectifies the history of the syntactic terminology formation in Ukrainian language, defines its periodization and clarifies the contribution of linguists in its formation and development.

Key words: hystorical terminology, Ukrainian syntactic terminology, sources of syntactic terms, historical passport of syntactic term.

Отримано: 23 серпня 2017 р.

ВИСЛОВЛЕННЯ УМОВИ В НАРОДНОПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОМЕНТАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ

Постановка проблеми. У сучасній антропозорієнтованій лінгвістиці, у ракурсі її когнітивно-дискурсивної парадигми вивчення народнописенного дискурсу викликає значне поживлення і зацікавленість з огляду передусім на соціокультурний контекст, пов'язаний із процесами духовного відродження українського народу, з дослідженням його ментальності та етнокоду, глибинним студіюванням фольклорних джерел. Водночас народнописенний дискурс, у якому відображено національні традиції, закарбовано важливі світоглядні засади, духовний зв'язок поколінь, історичну пам'ять, потребує і комплексного лінгвістичного аналізу.

Як зауважує С. Єрмоленко, народнописенна мова – це скарбниця мовно-естетичних знаків національної культури, що перебувають у безпосередньому зв'язку з характером мислення й почуттями народу [4, 117-118]. Експресивність та образність, емоційність та лаконізм, ліризм і висока поетичність народнописенного дискурсу досягається за допомогою фігурально-риторичних художніх засобів (епітетів, метафор, порівнянь, риторичних запитань, антитез тощо) і загальноновживаних, нейтральних мовних конструкцій, які в пісні естетизуються, набувають образного змісту й афористичності. На думку Н. Данилюк, становлячи єдність звукової форми й змісту, мовні вислови виявляються в такому разі своєрідними згустками національно-культурної інформації, яка ситуативно відтворюється носіями традиції [3, 63], збережена в колективній пам'яті народу, «у системі етнічних і естетичних цінностей, у моральних нормах і звичаях, міфах і обрядах та віруваннях» [9, 88].

За нашими спостереженнями, до таких мовних конструкцій, що виформовують народнописенний дискурс і слугують одним із засобів репрезентації ментального світу людини, глибин національної свідомості, людських емоцій та почуттів, належать висловлення умови. Функціонування цих синтаксичних конструкцій проаналізовано в різних дискурсивно-жанрових виявах української мови (О. Мельничук, Л. Кадомцева, В. Русанівський, Л. Коць, О. Наконечна, Н. Руденко, А. Малявін, І. Хилько та ін.), проте їхній комунікативно-інтенційний потенціал у народній пісні, на жаль, не досліджено. Актуальність нашого дослідження, власне, і продиктована потребою визначення комунікативно-інтенційного змісту умовних висловлень у народнописенному дискурсі як релевантних засобів вербалізації мовленнєвих намірів, виразних маркерів лінгвоментальності народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно комунікативну теорію пов'язують із поділом речень на питальні та непитальні (розповідні, спонукальні й оптативні висловлення). Однак у деяких мовознавчих студіях поряд із категоріями розповідності, питальності, спонукальності, оптативності українські лінгвісти виокремлюють також модальні значення умовності, переповідності, ймовірності (О. Мельничук, Л. Кадомцева, М. Мірченко, А. Загнітко та ін.). Так, А. Загнітко акцентує на тому, що «виділення розповідних, питальних, спонукальних та бажальних речень ґрунтується на розрізненні їх комунікативного призначення. Доповнення цього ряду переповідними, гіпотетичними та умовними реченнями відображає співвідношення реченнєвої структури з ситуативно-прагматичними завданнями та оцінку висловленого самим мовцем» [5, 116].

У лінгвістичних дослідженнях речення умови досліджували з погляду їхньої формально-граматичної та семантичної організації, у функціонально-когнітивному аспекті. О. Мельничук зазначає, що «умовна модальність є проявом того, що здійснення зображуваного в змісті речення стану речей мислиться суб'єктом як можливе, але зумовлене певними обставинами» [10, 49]. Модальне значення умовності, на думку Л. Кадомцевої, становить вказівку на те, що відсутня в момент мовлення відповідність основного змісту речення дійсності могла б бути за певної умови, конкретно визначеної чи не визначеної в змісті самого речення [6, 19]. Слушною вважаємо думку тих лінгвістів, які в основу класифікацій та визначень умовних конструкцій кладуть граему умовного способу як морфолого-синтаксичний маркер і розглядають речення умовної модальності як ірреально-модальний клас речень [15, 29–30].

Речення умовної модальності як типові утворення з двобічним відношенням частин українські мовознавці зараховують до категорії зумовленості, що відображає співвіднесеність двох ситуацій, одна з яких перебуває в безпосередній залежності від іншої [16, 642]. Очевидно, умова передає значення, здатні у свідомості мовця пов'язувати два простих факти в один складний. У цьому контексті нам імпонує думка О. Наконечної про те, що умова – це певна стимулювальна причина, віднесена до невизначеного часового плану, яка може (чи могла б) зумовити собою якусь

дію, стан чи ситуацію [12, 83]. Релевантним засобом вираження умовності є складнопідрядне речення обставинного типу, модальність якого визначається підрядною частиною і перебуває у сфері ірреально-гіпотетичної семантики. Інші типи висловлень – складносурядні, складні безсполучникові конструкції, семантично неелементарні прості речення з напівпредикативними зворотами, із прийменниками *за умови, у разі, за необхідності, у випадку* – розширюють значеннєвий потенціал умовної модальності, однак не характерні для народнописенного дискурсу.

Мета статті – окреслити інтенційний потенціал висловлень умови й виявити їхню функційність у народнописенному дискурсі, визначити сполучні засоби, які характерні для реалізації умовної семантики в народних піснях, проаналізувати найрелевантніші моделі складнопідрядних висловлень умови, здатних вербалізувати ті чи ті комунікативні інтенції, що спрямовані на увиразнення мовної естетики, на репрезентацію етноментальності та культури мовця-українця.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Змістовий діапазон висловлень умови зосереджений на відображенні гіпотетичної комунікативної ситуації, інформативної за своєю суттю. Пропоноване мовцем повідомлення модифіковане семантикою зумовленості, оскільки містить вказівку на те, що інформація, яку висловлює основний суб'єкт комунікації, може бути зреалізованою лише за певної умови.

У мовознавчих дослідженнях висловлення умови класифікують по-різному: Б. Кулик розрізняє два типи таких конструкцій: речення реальної (конкретної, узагальненої) і речення ірреальної умови [7, 232], М. Мірченко визначає дві грамеми: граему означеної та неозначеної ірреальної умови [11, 170–171]. На думку І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської, речення умовної модальності можуть мати значення потенційної та ірреальної умови [16, 641]. Виокремлення значень потенційної та ірреальної умови, на нашу думку, цілком відповідає комунікативно-прагматичним інтенціям мовця й увиразнює мінорний або мажорний перебіг народнописенного дискурсу загалом.

Так, у висловленнях **ірреальної умови** наявні чіткі маркери: граема умовного способу та сполучники *якби – то б, коли б – то б*, напр.: *Якби ж ти, мати, знала, яка мені біда, то б мені переслала горобчиком хліба* (8, 238). У підрядній частині мовець повідомляє про певні події, роздуми, називає ситуацію, що має наслідок у головній частині. Уживання тих чи тих форм у ролі маркерів інтенцій умовності вможливають реалізацію відповідної семантики. Пор.: – *Коби мені не дитина, я би-м си гуляла, а то мені дитинище руки завезала* (2, 19). Як бачимо, у головній частині складнопідрядного речення міститься гіпотетична дія, виражена дієсловом умовного способу, яка існує тільки в уявленні людини, тобто поза реальним часом. Місце підрядної частини (препозиція і постпозиція) залежить від намірів мовця, його бажання виокремити умову чи можливу дію, пор.: – *Як би ни ліс, як би ни ліс, як би ни ліщина, ни був би я в Будзанові, як би ни дівчина* (2, 184); *Сиділа би собі я тихо, якби не було лиха* (8, 19).

У складнопідрядних реченнях **потенційної умови** мовець повідомляє про явища, які мають стосунок до часового простору, виражають певну залежність від моменту мовлення (минулого, теперішнього чи майбутнього), а тому потенційна умова може набути статусу реальної дії. Цілком погоджуємося з О. Гандзюк у тому, що умові властивий такий показник, як вихід на перспективу (за реалізації певних умов дія повинна відбутися) [1, 156]. Адресант повідомляє співрозмовникові певну обставину, яка зробить можливим здійснення чого-небудь, сприятиме розгортанню якоїсь діяльності. Актуалізаторами потенційної умови слугують сполучники *якщо – то, як – то, раз – то* та ін. У підрядній частині міститься певне припущення, а головна частина виражає ситуацію, що розвивається на цьому припущенні, напр.: *Якщо калина не цвіла, то не ламай калину* (2, 31); *Як ти ми дочка, прошу до хати, а як зозулька – йди в гай кувати* (13, 298). У будь-якому разі, на переконання В. Шинкарука, – чи умова є бажаною, чи потенційною, чи передбачуваною, чи неможливою – все одно вона має гіпотетичний характер, бо це тільки умова і умова такого процесу, який зовсім не обов'язково відбудеться саме тому, що для його здійснення є певні умови [18, 310].

У народнописенному дискурсі найпоширенішими є ті моделі складнопідрядних речень, у яких інтенцію умови маркують спеціалізовані сполучники:

1) *якби ... то б / би*: *Якби мені черевики, то пішла б я на музики* (2, 19); *Якби мені, Господи, свекрухи діждати, то я б її заставила кадрелі скакати* (8, 311);

2) *якби ... б (би)*: *Якби були з тобою в парі, варениками б пригощала, літали б лебедями в хмарах, тебе одного б цілувала* (2, 42); *Якби тії не тини та не перетинки, ходив би я до дівчини щодня, щогодинки* (2, 120);

3) *коли б ... то б*: *Коли б знала, коли б знала, звідки виглядати, то б казала, то б казала стежки промітати* (8, 199); *Коли б мати не біла, то б я лихо робила, через гору та в контору до писаря ходила* (8, 419);

4) *як би ... би (би-м) / то би (би-с)*: *Як би річка не бродічка, я би не бродила, як би милий не молодий, то би-м не любила* (2, 152); *Як би не ті коломийки, був би-м вже загинув, був би-м з*

горя, та з недолі давно світ покинув (2, 115); **Як би ти знав, мій миленький, як міні, як міні, то би-с прийшов що вечера хоть на дві години** (8, 196).

5) **коби ... би (би-м):** *Коби ми ся розвив бучок, явір зелененький, пішов би я до дівчини, хлопець молоденький* (8, 123); *Коби ми ся та й дуб розвив та й берези білі, ой пішов би-м в гайдамахи на штири неділі* (2, 116);

6) **щоб (щоби) ... б (би):** Напр.: *Щоб я була знала, знала, що ти ми так зробиш, була б я сі ни дивила, куда, дурню, ходиш* (2, 58); *Щоб я мала миленького, ах Боже мій, Боже, то я би так процвітала, як в городі рожі* (8, 154); *Щоби не ті ріки, ріки, та не ті озера, ходив би я до дівчини щодня і вечера* (8, 249);

7) **коли б ... то б:** *Коли б же я добра жона, то сиділа б я дома* (8, 19); *Коли б мені зеленого дуба, коли б мені дівчинонька люба, то б я її цілував, милував, ще й до печі кухарочку найняв* (14, 119).

Висловлення умови в народнопісенному дискурсі, як бачимо, передають полярні емоції, створюють своєрідні опозиції – просторові, часові й оцінні контрасти.

У висловленнях умови, що цілком природно входять у народнопісенний дискурс, відображено глибинну чуттєвість і зворушливий ліризм людини, її сумніви й переживання, зреалізовано мрійливість як одну з характерних рис українців: *Якби я мала крила орлині, якби я вміла літати, я б полетіла на Україну свого милого шукати* (14, 56). Таким конструкціям властива особлива експресія, образність. Вони увиразнюють або журливий (мінорний), або жартівливий (мажорний) характер народної пісні, напр.: *Якби знав я, браття, що буду вмирати, сказав би я, браття, явора зрубати* (13, 285); *Аби тям, Йвасику, на дні зобачила, то зараз би-м туди, в криницю скочила* (8, 520); *Коби мені не чипець, не червона хустка, я би-м собі погуляла, як на ставу гуска* (14, 129).

Змістовий обшир висловлень умови залежить від типологічних виявів народної пісні. Ці конструкції експлікуються в піснях родинно-побутового та соціально-побутового циклів, у яких представлено як родинне життя, внутрішній світ людей, так і суспільні процеси в історії України. Зокрема – у текстах пісень про кохання висловлення умови виражають ніжні та щирі почуття любові, глибину людської душі, особистісне сприйняття світу. Напр.: *Якби вишила сорочку та й червоним шовком, то козака б упізнали поміж цілим полком* (8, 120); *Якби деревами ми б стали, то не страшна була б нам смерть* (2, 68); *Взяв би я бандуру та й загравав, що знав, через ту дівчину бандуристом став* (29, 257). По-особливому висловлення умови реалізуються в рурсальних піснях, у яких оспівано прихід весни, дівочу красу, відображено народні звичаї та побут, напр.: *Ой коли б той вечір та й повечоріло, то б моє серденько та й повеселіло! Ой коли б той вечір та й сонечко зайшло, то б моє серденько та й до мене прийшло* (8, 420), у купальських піснях, де яскраво передано залицяння та сватання, жарти, гумор, сатира, де дівчата висміюють вади хлопців, а хлопці – дівчат, пор.: *Ой якби мені не перелазі, то б приніс водиці ще й чотири рази* (8, 587); зрідка в хрестинних і колискових піснях, у яких звеличено появу нової людини на світ: *Жеби не та кума і не та дітина, не біла би нині у кума гостина* (17, 82); *Ай-цю, лю-лю, колишу тям, а як заснеш, та й лишу тям* (13, 99).

У жартівливих піснях висловлення умови передають сферу родинного побуту. У таких конструкціях акцентовано на смішних та негативних рисах хлопців, зрідка дівчат, висміяно лінивість і безгосподарність, дурість і недотепність, легковажність. Напр.: *Коби ти був добрий хлопець, то би-сь вийшов на городець, а я би-м тям підголила і без бритви, і без мила* (8, 191); *Коли б мені грошей кишеня, коли б мені жінка Оксеня, то б я її цілував, милував* (2, 153); *Гей якби я була знала, що прийде Михайло, я би була кучерики зачесала фійно* (8, 249). Зрозуміло, такі висловлення умови створюють мажорну тональність народної пісні.

Часто висловлення умови експлікуються в діалогічному мовленні, яке увиразнює уснорозмовний характер народнопісенного дискурсу, пор.: – *Коби мені зранку горілочки в дзбанку, і до того люлька й дівчина Ганулька. Горілочку пив би-м, тютюнець курив би-м, дівчину Ганульку до себе тулив би-м. – Коби мені зранку кави філіжанку, сухарця до того, хлопця молодого. Кавоньку би-м пила, сухарець би-м їла, хлопця молодого до себе тулила* (8, 243). Такі діалоги інтимізують народнопісенний дискурс, репрезентують виразну пряму мову, сповна вербалізують світ людських емоцій та почуттів, бажань. Пор.: – *Якби ти дружина зі мнов говорила б, зі мнов говорила б, зі мнов дружно жила б. – Я би говорила й з тобов дружно жила, якби рідна мамка нас не розлучила* (13, 297). Подекуди діалогічне мовлення побудоване за традиційною моделлю «питання – відповідь»: – *Чом ти, дівче, ходиш, чо ти, дівче, блудиш? Гей, напевно, дівчино, мого сина любиш. – Як би-м не любила, то би-м не блудила, гей, я за твого сина бистру річку брела* (13, 350).

Жанр коломийки, багатий різними деталями, кольорами, контрастами, символізує глибинний рівень етнокультури українців, увиразнює їхні цінності, думки, пор.: *Ой пішов би козак та й пішов до польки, коби миска кисилеці та миска фасолки* (2, 109); *Ой коби ми, подружечко, голобочки склали, ми би своїх легіників співанками вкрали* (8, 210).

Міnorні мотиви характеризують гайдамацькі, рекрутські та солдатські пісні, пор.: *Як вернуся я, козак, додому, то в солдати отдадуть* (14, 89); *Якби мені отець, рідна ненька, то б порадили мене* (14, 203); *Якби мені ще й вірна дружина, щоб розважила мене! Гей-гей! А хто горя не знає, то нехай мене питає, та гей же* (14, 203). Такі висловлення пов'язані з семантикою сумнівності і невпевненості, бажання, передають душевний переживання людини, її заміряність і журу.

Висловлення умови слугують яскравим маркером інтенцій оптативності, що відображають ментальну ситуацію бажальності. Напр.: *Коли б мені рублик, качалка, коли б мені жінка Наталка, то б я її цілував, милував, ще й до печі кухарочку найняв* (14, 19); *Коли б мені миска та ложка, коли б мені жінка Явдошка, то б я її цілував, милував, ще й до печі кухарочку найняв* (8, 19). Появу цієї комунікативної потреби (висловлення того, що людині необхідно для життя, для розуміння з іншими, чого їй хочеться) детермінує ситуація спілкування, комунікативний контекст, мотив, що впливає на породження інтенції та мовленнєвої діяльності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Висловлення умови, що відображають гіпотетичну ситуацію мовлення, репрезентують окремий ірреально-модальний тип синтаксичних конструкцій, виражають розлогий комунікативно-інтенційний потенціал у народнопісенному дискурсі, який виявляється, з одного боку, у відтворенні інформативних потреб мовця, модифікованих семантикою зумовленості, а з іншого – у вербалізації ментальності українського народу, його лінгвокультури.

У народнопісенному дискурсі складнопідрядні умовні речення виформовують два функційних типи (висловлення ірреальної та потенційної умови), що детерміновані наявністю тих чи тих сполучників, грамемами умовного способу або індикатива, а також типологічною диференціацією народних пісень, яка впливає на журливий (мінорний) або жартівливий (мажорний) плин народної пісні загалом.

Висловлення умови в народнопісенному дискурсі передають полярні емоції, створюють своєрідні опозиції – просторові, часові й оцінні контрасти. Це конструкції, у яких відображено глибинну чуттєвість і зворушливий ліризм людини, її сумніви й переживання, зреалізовано мрійливість як одну з характерних рис українців. Їм властива особлива експресія та образність.

Умовні конструкції заторкують ментальні сфери мовної особистості, маркують національно-мовний світогляд мовця-українця, формують не тільки народнопісенний дискурс, а й паремійний фонд української мови (*Не жаль би ми й воза, коби дівка гожа. Як дасть обнятися, то дасть і поцілуватися*), комплексний аналіз якого в аспекті комунікативного синтаксису виформовує предмет наших подальших наукових студій.

Список використаних джерел

1. Гандзюк О. М. Частиномовна репрезентація умовних синтаксем / О. М. Гандзюк // *Ucrainica I. Současná ukrajinistika : problémyazyka, literatury, a kultury : Sborník článků*. – Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. – Р. 156–159.
2. Давидюк В. Ф. Крокове колесо : Нариси з історичної семантики українського фольклору / В. Ф. Давидюк. – К. : Наукова думка, 2002. – 188 с.
3. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Кадомцева Л. О. Синтаксична модальність речення / Л. О. Кадомцева // *Сучасна українська літературна мова : Синтаксис* / [за ред. академіка І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 119–137.
7. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1948. – 114 с.
8. Куняк Я. Коломийки Прикарпаття / Яків Куняк. – Івано-Франківськ : Місто, 2006. – 367 с.
9. Мацько Л. І. Українська мова у освітньому просторі / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
10. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
11. Мірченко М. В. Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології / М. В. Мірченко. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 256 с.
12. Наконечна О. І. Умовна модальність (різновиди та засоби вираження) в українських прислів'ях / О. І. Наконечна // *Східнословянські мови в їх історичному розвитку* : зб. наук. пр. – Запоріжжя, 1996. – Ч. I. – С. 83–87.
13. Пісні Буковини : пісенник. – К. : Музична Україна, 1990. – 480 с.

14. Поляк М. Гуцульські співаночки / Михайло Поляк. – Чернівці : Петрович і Петрівна, 2009. – Ч. 2. – 384 с.
15. Русанівський В. М. Форма умовного способу і вираження значення умови в реченні / В. М. Русанівський // Українська мова і література в школі. – 1975. – № 6. – С. 28–34.
16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Хрестинні пісні / збірала та упоряд. Ганна Сокл. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 208 с.
18. Шинкарук В. Умовність як один із різновидів диктумних значень у структурі речення / Василь Шинкарук // Південний архів : зб. наук. пр. – Херсон, 2002. – Вип. XIV – С. 308–312.

Анотація. У статті проаналізовано висловлення умови, які природно входять у народно-пісенний дискурс і слугують одним із яскравих засобів вербалізації мовленнєвих інтенцій, віддзеркалюють психоментальний світ людини, виражають її емоції та почуття. На багатому фактичному матеріалі представлено найрелевантніші структурно-семантичні моделі складно-підрядних речень умови, окреслено їхній комунікативно-інтенційний потенціал, детермінований типологічною диференціацією народних пісень. Функційний обшар висловлень реальної та потенційної умови виявляється, з одного боку, у відтворенні інформативних потреб мовця, модифікованих семантикою зумовленості, а з іншого – у репрезентації ментальності українського народу, його лінгвокультури.

Ключові слова: народнопісенний дискурс, комунікативна інтенція, мовець, висловлення умови, складнопідрядне речення, сполучники, ментальність, лінгвокультура.

Summary. Statements of condition that reflect hypothetical situations of speech contain an indication that information expressed by the main subject of communication can only be realized under specific conditions. These statements represent a separate unreal-modal type of syntactic constructions and express a vast communicative-intentional potential in the folk-song discourse. The functionality of these constructions is reflected, on the one hand, in the reproduction of the speaker's informative needs modified by the semantics of conditioning, and on the other in the representation of the mentality and linguoculture of the Ukrainian people.

The article analyzes complex statements of condition that are the natural part of the folk-song discourse and serve as a vivid means of verbalization of an individual's mental world, conveying human emotions and feelings. A vast amount of factual material presents the most relevant structural and semantic models of complex conditional sentences highlighting their communicative-intentional potential determined by the typological differentiation of folk songs.

In the folk-song discourse complex conditional sentences fall into two functional types: 1) in the statements of unreal conditions (If I had eagle's wings, if I only could fly, I would fly to Ukraine for my dearest to seek), there are clear markers which are grammeme of subjunctive mood, function words if and would, etc. In the subordinate clause, the speaker reports certain events or outlines the situation which unfolds in the main part. At the same time, the main part shows a hypothetical action expressed by the verb in the subjunctive mood which exists only in an individual's mind, that is, outside real time; 2) in complex sentences of the potential condition (If the guelder-rose didn't bloom, do not break the guelder-rose), the speaker reports the phenomena that are related to the time space and express a certain dependence on the moment of speech, and therefore the potential condition can acquire the status of an action fulfilled in reality.

Statements of condition in the folk-song discourse convey conflicting emotions thus creating unique oppositions – spatial, temporal and evaluative contrasts. These are the constructions that reflect deep sensuality and touching lyricism of the person, his/her doubts and struggles, as well as dreaminess that is inherent in the Ukrainian character. They are characterized by expressiveness and imagery of unique power. On the whole, statements of condition set the mood of folk songs from melancholic (minor) to fun and humorous (major).

Key words: folk-song discourse, communicative intention, speaker, statement of condition, complex sentence, function words, mentality, linguoculture.

Отримано: 17 липня 2017 р.

УМОВНОСИНОНІМІЧНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЯК ЗАСІБ КОНЦЕПТОТВОРЕННЯ У ТЕКСТІ НОВОГО ЗАВІТУ

Постановка проблеми. Серед усього багатоманіття концептуальних досліджень важливе місце посідають студії, присвячені текстовим концептам. На сучасному етапі розвитку лінгвістики концепт став актуальною категорією вивчення тексту (роботи В. Андрієвської, Н. Болотнової, О. Воробйової, О. Кагановської, В. Красних, Н. Красовської, Л. Міллер, Г. Слишкіна та ін.). Застосування поняття «концепт» для аналізу текстів викликане необхідністю його використання при розгляді текстотвірних засад, виявлення авторських інтенцій, концептуальних пріоритетів, провідних тем та ідей твору, глибинних текстових смислів та ін. У зв'язку з цим актуальною проблемою є вивчення способів позначення концептів мовними засобами, а також з'ясування системних засад використання цих засобів у текстах. Під текстовим концептом розуміємо «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю та надкатегоріальністю і на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою їхньої подальшої експлікації» [4, 24].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На основі узагальнення практики функціонування концептів у текстах науковці визначили засоби їх вербального втілення, що дозволяє говорити про певний їх стандартний набір. Так, А. Приходько звертає увагу на таку функціональну властивість концептів, як «багато способів мовної апеляції до нього (входів у концепт), тобто можливість його вираження за допомогою одиниць різних рівнів – лексем, фразеологізмів, словосполучень, речень» [5, 16]. Представники когнітивної лінгвістики вважають, що «концепт репрезентується в мові: готовими лексемами і фразеосполучками зі складу лексико-фразеологічної системи мови, що мають «підходящі до випадку» семми або окремі семи різного рангу (архісеми, диференційні семи, периферійні семи (потенційні, приховані); вільними словосполученнями; структурними і позиційними схемами речень, що несуть типові пропозиції (синтаксичні концепти); текстами і сукупностями текстів (при необхідності експлікації або обговорення змісту складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів)» [6, 45]. Дослідження Н. Болотнової дали можливість представити вербалізацію концептів таким чином: «Художні концепти різних типів можуть репрезентуватися різними засобами: графічними, словотвірними, граматичними, лексичними і т. д. Іноді як засоби репрезентації художніх концептів виступають звукобукви і текстоморфеми, здатні концептуалізуватися, набувати самостійної смислової та естетичної значимості в системі тексту. Особливо важливі лексичні засоби репрезентації концептів, до яких відносяться: слова і надсловні одиниці; лексичні мікроструктури висловлювань і блоків висловлювань; лексичні текстові парадигми різних типів; парадигматичні комплекси; асоціативно-смислові поля лексичних одиниць; лексичні макроструктури цілого тексту [3, 23].

Метою статті є дослідження експлікації концептів Нового Завіту [2] через засоби синонімії, а саме умовносинонімічні найменування. Разом з іншими концептотвірними компонентами (морфологічна деривація, загальнономовна та контекстуальна синонімія, засоби епідигматики та ін.) вони формують системну організацію концептів як їх основну структуротвірну властивість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Репрезентантами концептів є ключові слова тексту – носії концептуального змісту. При розгляді та систематизації мовних засобів репрезентації концептів у тексті виділялися певні смислові єдності – концептуальні поля – композиційні складові концептів, яким властива семантична та асоціативна спільність, кожен з яких містить свою характеристику концепту. Системність концепту і концептосфери формується константними компонентами засобів вербалізації концептів. Константні компоненти відображають основні типові засоби, за допомогою яких мовні одиниці взаємозв'язані, взаємодіють між собою, що є базою об'єктивації того чи іншого концепту. Вони моделюють константну зону концептосфери, що розуміється як «конкретний набір характеристик об'єкта (тобто лінгвістичної одиниці або мовної підсистеми), що залишається незмінним при всіх його модифікаціях в реальних умовах вживання» [1, 87].

Дослідження проводилось шляхом контекстного вивчення одиниць репрезентації концептів у їх функціонуванні та взаємодії в загальній структурі тексту. У роботі аналізувалися засоби вербалізації найбільш значимих концептів тексту Нового Завіту: «Ісус Христос», «Бог», «Господь», «Отець», «Віра», «Закон», «Гріх», «Спасіння», «Благодать», «Царство Небесне», «Євангеліє», «Жертва».

У процесі дослідження концептів був виділений пласт лексичних одиниць, які складають особливу категорію концептотвірних засобів. Загалом структурування словникового складу

мови відбувається на різних засадах – власне лінгвістичних і позамовних. Дослідник польових об'єднань М. Покровський вказує на те, що в лексичній системі мови існують різні групи, або «поля слів». Одні з них являють собою внутрішньомовні об'єднання («за сферами уявлень»), інші об'єднання – позамовні («за предметними областями»). Останні займають значне місце у системі структурування концептів Нового Завіту. Вони виникають у результаті функціонування мовних засобів, які отримали в дослідженні найменування умовних синонімів, оскільки більш поширене поняття синонімії базується на близькості значень слів, в основі якого лежить компонентний аналіз. Основою системотворення в умовносинонімічних об'єднаннях виступають зв'язки ключових слів – репрезентантів концептів із синонімічними найменуваннями, що детерміновані співвіднесеністю з позамовною дійсністю, для відображення якої вони задіяні. При цьому формування константної зони концептів обумовлене спільністю зв'язків і відношень концептотвірних компонентів з відповідним фрагментом позамовної дійсності.

У тексті Нового Завіту умовносинонімічні відношення в концептуальних полях між словами (превалюють іменники і дієслова) характерні перш за все для власних назв, які відтворюють найменування Бога, Ісуса Христа, розкриваючи Їхню природу, різні аспекти характеру, місію та ін. Функціонування таких слів спостерігаємо в концептах «Ісус Христос», «Бог», «Отець», «Віра». Наприклад, із найменуванням «Ісус Христос» співвідносяться такі власні назви: *Бог, Господь, Син (Божий, Бога Живого, Людський, Отчий, Давидовий, Всевишнього), Спаситель, Месія, Агнець (Божий; що заколений), Отрок, Учитель, Наставник, Улюблений, Цар над царями, Пан над панам, Світло для світу*; із найменуванням «Бог» – *Отець (Небесний, що на небі, Господа нашого Ісуса Христа, слави), Господь (неба й землі), Вседержитель, Всевишній. Цар, Бог (миру, любові, милосердя, потіхи)*; із найменуванням «Отець» – *Бог, Отець Небесний, Отець, що на небі*.

Так, інформація про Ісуса Христа, передана через власні назви, що свідчать, хто Він, які має повноваження, яка на Нього покладена місія (концепт «Ісус Христос»), актуалізується в таких текстових фрагментах: *А той чоловік, що демони вийшли із нього, став благи Його, щоб бути при Ньому. Та Він відпустив його, кажучи: Вернися до дому свого, і розповіж, які речі великі вчинив тобі Бог! І той пішов, і по цілому місту звістив, які речі великі для нього Ісус учинив! А коли повернувся Ісус, то люди Його прийняли, бо всі чекали Його* (Лук. 8:38–39) [2]; *Ми знаємо, що Син Божий прийшов, і розум нам дав, щоб пізнати Правдивого, і щоб бути в правдивому Сині Його, Ісусі Христі. Він Бог правдивий і вічне життя!* (1Іван. 5:20); *А Ісус відповів і сказав йому: Що ти хочеш, щоб зробив Я тобі? Сліпий же Йому відказав: Учителю, нехай я прозрю! Ісус же до нього промовив: Іди, твоя віра спасла тебе! І той зараз прозрів, і пішов за Ісусом дорогою* (Мар.10:51,52); *Він знайшов перше Симона, брата свого, та й говорить до нього: Знайшли ми Месію, що визначає: Христос. І привів він його до Ісуса. На нього ж споглянувши, промовив Ісус: Ти Симон, син Йонин; будеш званий ти Кифа, що визначає: скеля* (Іван. 1:41–43); *І, поглянувши на Ісуса, що проходив, Він сказав: Ото Агнець Божий!* (Іван. 1:36); *Наказую перед Богом, що оживлює все, і перед Христом Ісусом, Який добре визнання засвідчив за Понтія Пилата, щоб додержав ти заповідь чистою та бездоганною аж до з'явлення Господа нашого Ісуса Христа, що його свого часу покаже блаженний і єдиний міцний, Цар над царями та Пан над панами* (1Тим. 6:13–16) та ін. Слід підкреслити, що наведені приклади функціонування умовносинонімічних найменувань стосуються не лише певного концептуального поля, вони наявні у всій концептосфері твору.

Іншим характерним різновидом об'єднань умовних синонімів є прикметники, що використовуються у сполученні з найменуваннями Бога (*святий, праведний, мудрий, добрий, вірний, правдивий, милосердний, досконалий* та ін.). Вони моделюють концептуальні поля завдяки спільному функціональному навантаженню: позначення характерних рис Бога (*благословенний, святий, праведний, мудрий, добрий, вірний, правдивий, милосердний, досконалий, милосердя, потіхи, любові, миру* та ін.) (концепт «Бог») і Отця (*благословенний, досконалий, милосердний*) (концепт «Отець»). Прикладами їх функціонування служать такі фрагменти: *Ісус же йому відказав: Чого звеш Мене Добрим? Ніхто не є Добрий, крім Бога Самого* (Мар. 10:18); *Вірний Бог, що ви через Нього покликані до спільноти Сина Його Ісуса Христа, Господа нашого* (1Кор.1: 9); *А накінець, браття, радійте, удосконалюйтесь, тіштесь, будьте одностайні, майте мир, і Бог любові та миру буде з вами!* (2Кор. 13:11); *...єдиному мудрому Богові, через Ісуса Христа, слава навіки! Амін* (Рим. 16:27); *Зовсім ні! Бо ж Бог правдивий, а кожна людина неправдива, як написано: Щоб був Ти виправданий у словах Своїх, і переміг, коли будеш судитися* (Рим. 3:4); *Вірний Бог, що ви через Нього покликані до спільноти Сина Його Ісуса Христа, Господа нашого* (1Кор. 1:9); *І не на світі вже Я, а вони ще на світі, а Я йду до Тебе. Святий Отче, заховай в Ім'я Своє їх, яких дав Ти Мені, щоб як Ми, єдине були!* (Іван.17:11); *Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!* (Матв. 5:48); *Благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, Отець*

милосердя й Бог потіхи всілякої (2 Кор. 1:3); *Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний!* (Лук. 6:36) та ін.

У концепті «Отець» умовно синонімічні відношення виникають між дієслівними лексемами і словосполученнями (*судити, посилати, приходити, винувати, виходити, приймати, звіщати, заповідати, давати, відзначати, передавати Царство, одержати владу, віддати суд, взяти заповідь* та ін.). Вони формуються в концептуальному полі на позначення таких дій Отця, Ісуса Христа, які свідчать про повноваження Ісуса Христа, надані Йому Отцем, про місію, яку Він доручив Йому виконати. Наприклад: *А потому кінець, коли Він передасть царство Богові й Отцеві, коли Він зруйнує всякий уряд, і владу всяку та силу* (1 Кор. 15:24); Наприклад: *А коли Я суджу, то правдивий Мій суд, бо не Сам Я, а Я та Отець, що послав Він Мене!* (Іван. 8:16); *...і буде пасти їх залізним жезлом; вони, немов глиняний посуд, покрушаться, як і Я одержав владу від Свого Отця* (Об. 2:27); *Бо Отець і не судить нікого, а весь суд віддав Синові* (Іван. 5:22); *Ніхто в Мене його не бере, але Я Сам від Себе кладу його. Маю владу віддати його, і маю владу прийняти його знову, Я цю заповідь взяв від Свого Отця* (Іван. 10:18); *Ви ж оті, що перетривали зо Мною в спокусах Моїх, і Я вам заповітую Царство, як Отець Мій Мені заповів* (Лук. 22:28–39) та ін.

Завдяки дії позамовних чинників відбувається структурування польового утворення у концепті «Господь». Так, досить великого поширення у тексті набули фрагменти на позначення близькості, спільності людей з Господом. Для їх моделювання переважно використовується дієслівна лексика, яка передає інформацію про стосунки любові, взаєморозуміння, послуху, служіння їх Господу. Ці смисли виникають у тексті завдяки функціонуванню таких слів, як *держатись, приймати, збагачуватись, давати, пробувати, поводитися, зміцнюватися, робити, служити, коритись, чинити, служити, примножувати, знати, удосконалювати, думати, радіти, потішитися, приймати, ходити, співати, відроджувати, прославлятися, придбати* та ін. Наприклад: *І не так, як надіялись ми, але віддали себе перш Господеві та нам із волі Божої* (2 Кор. 8:5); *Бо ви знаєте благодать Господа нашого Ісуса Христа, Який, будиши багатий, збіднів ради вас, щоб ви збагатились Його убозством* (2 Кор. 8:9); *Отже, як ви прийняли були Христа Ісуса Господа, так і в Ньому ходіть* (Кол. 2:6); *Нарешті, мої брати, зміцняйтеся Господом та могутністю сили Його!* (Еф. 6:10); *...щоб ви поводитися належно щодо Господа в усякому догодженні, в усякому доброму ділі приносячи плід і зростаючи в пізнанні Бога* (Кол. 1:10); *...але щоб зростали в благодаті й пізнанні Господа нашого й Спасителя Ісуса Христа. Йому слава і тепер, і дня вічного! Амінь* (2 Петр. 3:18); *Тож усе я вважаю за втрату ради переважного пізнання Христа Ісуса, мого Господа, що я ради Нього відмовився всього, і вважаю все за сміття, щоб придбати Христа* (Фил. 3:8) та ін.

Чинником смислового об'єднання ряду дієслівних лексем і словосполучень (*дати, входити, належати, сидати, випереджувати, хапати, засісти, шукати, належати, сидати, даватися, посідати, побачити, сподіватись, споживати хліб* та ін.) є розкриття теми «Царство Небесне створене Богом для людей» (концепт «Царство Небесне»). У сполученні з найменуванням *Царство Небесне* вони використовуються в таких фразах: *Не лякайся, черідко мала, бо сподобалося Отцю вашому дати вам Царство* (Лук. 12:32); *Кажу ж вам, що багато хто прийде від сходу та заходу, і засядуть у Царстві Небеснім із Авраамом, Ісаком та Яковом* (Матв. 8:11); *Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його, а все це вам додасться* (Матв. 6:33); *Ісус же сказав: Пустіть діток, і не бороніть їм приходити до Мене, бо Царство Небесне належить таким* (Матв. 19:14); *Ісус же сказав Своїм учням: Поправді кажу вам, що багатому трудно ввійти в Царство Небесне* (Матв. 19:23); *Котрий же з двох учинив волю батькову? Вони кажуть: Останній. Ісус промовляє до них: Поправді кажу вам, що митники та блудодійки випереджують вас у Боже Царство* (Матв. 21:31); *Як почув це один із отих, що сиділи з Ним при столі, то до Нього сказав: Блаженний, хто хліб споживатиме в Божому Царстві!* (Лук. 14:15) та ін.

Концептуальні утворення, репрезентовані як сукупність слів, об'єднаних на основі позамовної спільності позначуваних понять, представлені також найменуваннями благ, які дає Ісус Христос, Бог. Системні синонімічні взаємозв'язки між одиницями поля виникають завдяки співвіднесеності з названою тематичною лінією. Її формують такі компоненти, як *благодать, мир, милість, любов*. Для цього в тексті використаний ряд фрагментів: *А Бог миру потопче незабаром сатану під ваші ноги. Благодать Господа нашого Ісуса Христа нехай буде з вами! Амінь* (Рим. 16:20); *...нехай буде з вами благодать, милість, мир від Бога Отця та Ісуса Христа, Сина Отцевого, у правді та в любові!* (2 Іван. 1:3); *...благодать вам та мир нехай примножитьсь в пізнанні Бога й Ісуса, Господа нашого!* (2 Петр. 1:2); *Благодать Господа нашого Ісуса Христа, і любов Бога й Отця, і причастя Святого Духа нехай буде зо всіма вами! Амінь* (2 Кор. 13:13); *...до Тимофія, сина улюбленого: благодать, милість, мир від Бога Отця й Христа Ісуса, Господа нашого!* (2 Тим. 1:2); *...благодать вам і мир від Бога, Отця нашого, і Господа Ісуса Хрис-*

та! (Фил. 1:2); **Мир братам і любов із вірою від Бога Отця й Господа Ісуса Христа!** (Еф. 6:23) та ін.

Такий спосіб текстової концептуалізації, як умовносинонімічні об'єднання компонентів, є моделлю відтворення певної теми з використанням засобів, виражених різними частинами мови, між якими існує смислова близькість. На цій основі виникає об'ємне багатоконпонентне концептуальне поле, яке представляє певну ситуацію. Таке утворення існує в концепті «Отець», де лексеми *спільність, коритися, пізнавати, пробувати, вклонятися, славити, дякувати, покликани, улюблені* та ін. конструюють концептуальне об'єднання на основі певної функції в тексті – передавання інформації про спільність людей із Отцем. Моделювання на їх основі концептуального поля базується на таких контекстах: *А до того, ми мали батьків, що карали наше тіло, і боялися їх, то чи ж не далеко більше повинні **коритися** ми Отцеві духів, щоб жити?* (Євр. 12:9); *...що ми бачили й чули про те ми звіщаємо вам, щоб і ви мали спільність із нами. **Спільність** же наша з Отцем і Сином Його Ісусом Христом* (1 Іван. 1:3); *Пишу, діти, вам, бо ви **пізнали** Отця. Я писав вам, батьки, бо ви пізнали Того, Хто від початку. Писав я до вас, юнаки, бо міцні ви, і Слово Боже в вас пробуває, і лукавого перемогли ви* (1 Іван. 2:14); *Тож що ви чули з початку, нехай в вас пробуває воно; якщо в вас пробуватиме те, що ви чули з початку, то й ви **пробуватимете** в Сині й Отці* (1 Іван. 2:24); *Але наступає година, і тепер вона є, коли богомільці правдиві **вклонятися** будуть Отцеві в душі та в правді, бо Отець Собі прагне таких богомільців* (Іван. 4:23); *Юда, раб Ісуса Христа, а брат Якова, покликаним, улюбленим у Бозі Отці та збереженим Ісусом Христом: милість вам, і мир, і любов хай примножиться!* (Юд. 1:1) та ін.

Умовносинонімічні відношення виникають також між словами у концепті «Господь». Смілова єдність компонентів різних частин мови формує уявлення про майбутній прихід Господа. Ця тема виступає системотвірним фактором для текстової організації мовних одиниць, де задіяний ряд номінацій: *приходить, прихід, з'явиться (з неба), з'явлення, зацарювати, запанувати, зійти з неба, з'явиться з неба, день близько* та ін. Поле, створене рядом таких текстових фрагментів: *Тож **пильнуйте**, бо не знаєте, котрого дня **прийде** Господь ваш* (Матв. 24:42); *Сам бо Господь із наказом, при голосі Архангола та при Божій сурмі **зійде з неба**, і перше воскреснуть умерлі в Христі* (1 Сол. 4:16); *Бо то справедливе в Бога віддати утиском тим, хто вас утискає, а вам, хто утиски терпить, відпочинок із нами, коли **з'явиться з неба** Господь Ісус з Анголами сили Своєї* (2 Сол. 1:6–7); *І тоді то з'явиться той беззаконник, що його Господь Ісус заб'є Духом уст Своїх і знищить **з'явленням приходу** Свого* (2 Сол. 2:8); *Ваша **лагідність** хай буде відома всім людям. Господь **близько!*** (Фил. 4:5); *День же Господній **прибуде**, як злодій вночі, коли з гуркотом небо мине, а стихії, розпечені, рунуть, а земля та діла, що на ній, погорять...* (2 Петр. 3:10); *І засурмив сьомий Ангол, і на небі зчинились гучні голоси, що казали: **Перейшло панування над світом до Господа нашого та до Христа Його, і Він зацарює на вічні віки!** І двадцять чотири старці, що на престолах своїх перед Богом сидять, попадали на обличчя свої, та й уклонилися Богові, кажучи: **Дяку складаємо Тобі, Господи Боже Вседержителю, що Ти є й що Ти був, що прийняв Свою силу велику та й зацарював!*** (Об. 11:15–17); *І почув я ніби голос великого натовпу, і наче шум великої води, і мов голос громів гучних, що вигукували: **Алілуя, бо запанував Господь наш Бог Вседержитель!*** (Об. 19:6) та ін.

Ряд досліджуваних концептів має складну структуру, представлену концептуальними лініями. Множина концептуальних полів, які формують окремий концепт, що інтегровані спільністю змісту і представляють характеристику окремого аспекту концепту, вибудовує в структурі концепту концептуальні лінії. Умовносинонімічні відношення в лексиці задіяні в Новому Завіті також для утворення таких ліній. Вони характерні для складних, розгалужених концептів, які мають декілька напрямків розгортання, розвитку концептосфер. Окремі концептуальні лінії формуються в тексті як умовносинонімічні об'єднання, що корелюють з певним денотатом, і характеризуються тематичною спільністю. Такими об'єднаннями постають лінії на позначення того, ким є Ісус Христос, Його діяння (*Бог, Господь, Син (Божий, Людський, Отчий, Давидовий), Спаситель, Месія, Агнець (Божий, що заколений), Отрок, Учитель, Цар над царями, Пан над панами; померти, воскреснути*) (концепт «Ісус Христос»), сутнісних рис, характеристик, атрибутів Бога (*Отець (Небесний, що на небі, Господа нашого Ісуса Христа, слави)*). *Господь (неба й землі), Вседержитель, Всевишній. Цар, Бог (миру, любові, милосердя, потіхи); святий, праведний, мудрий, добрий, вірний, правдивий, милосердний, досконалий*) (концепт «Бог»), хто є Отцем, Його характеристики, атрибути (*Бог, Отець Небесний, Отець, що на небі; благословенний, досконалий, милосердний*) (концепт «Отець»).

Висновки дослідження. Аналіз умовносинонімічних найменувань демонструє значний потенціал цього засобу для творення концептосфери Нового Завіту. Умовносинонімічні відношення в лексиці характерні для польових об'єднань, концептуальних ліній, які сформовані на основі функціонування ряду компонентів для відтворення власних назв, ознак, характеристик, роз-

криття певних тем. Задіяні в моделюванні концептосфери твору, умовносинонімічні найменування, поряд з іншими концептотвірними засобами, представляють одну з ланок її системної організації.

Список використаних джерел

1. Беляевская Е. Г. Семантика слова / Е. Г. Беляевская. – М. : Высшая школа, 1987. – 128 с.
2. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / Пер. І. Огієнка. – К., Українське біблійне товариство, 2007. – 1375 с.
3. Болотнова Н. С. Лексические средства репрезентации художественных концептов в поэтическом тексте / Н. С. Болотнова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – Томск, 2005. – Выпуск 3 (47). – С. 18–24.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ століття) / О. М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
5. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Беляя Е. А., 2013. – 307 с.
6. Рудакова А. В. Когнитология и когнитивная лингвистика / А. В. Рудакова. – Воронеж: Истоки, 2004. – 80 с.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню одного із засобів вербалізації концептів – умовним синонімам. Розглядаються види цих найменувань та їх функціональне навантаження в об'єктивації текстових концептів. Поряд з іншими засобами вони моделюють системність концептосфери твору.

Ключові слова: Новий Завіт, текстовий концепт, концептосфера, концептотвірні засоби, умовносинонімічні найменування.

Summary. Study of text's concepts takes an important place among conceptual studies. The application of «concept» idea in texts studying is caused by the necessity of its use in the analysis of text building principles, identifying the author's conceptual priorities, leading topics and ideas, underlying text's meanings etc.

In this article author analyzed the most important concepts of the New Testament: «Jesus Christ», «God», «Lord», «Father», «Faith», «Law», «Sin», «Salvation», «Grace», «Kingdom of heaven», «Gospel», «Sacrifice». Among means of concept forming, along with the general-language and contextual synonyms, there is another group of synonymous words. In this work, they named conditional synonyms, because the basic concept of a language synonymity based on proximity of words meanings, which rest on the component analysis. A basis for the system-forming of conditional-synonymic groups are the sets of keywords – representatives of a concept and synonyms names, determined by a correlation with extralinguistic reality. The formation of a concept's constant zone is determined by the unity of extralinguistic ties, correlation of concept-forming components and respective piece of the extralinguistic reality. Along with other concept-forming components (morphological derivation, general-language and contextual synonymity, means of epidiigmatic etc.) they form a systemic concepts organization as their primary structure-forming peculiarity.

In the New Testament conditional-synonymic relationships in conceptual fields between words (nouns and verbs are dominated) are typical primarily for proper names, a number of definitions, descriptions of certain topics and situations.

The set of conceptual fields, integrated by a content unity, represents a characteristic of a particular aspect of concepts, forms conceptual lines in their structure. They appear in the text primarily as conditional-synonymic groups that correlate with certain denotation and characterized by a thematic unity.

Analysis of the conditional-synonymic names demonstrates significant potential of this mean for the forming of the sphere of concepts of the New Testament. They involved in the modeling of the different concepts along with other means, and represent one of the parts of its system organization.

Key words: the New Testament, text's concept, sphere of concepts, means of concept forming, conditional-synonymic names.

Отримано: 24 липня 2017 р.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «МОВА» У СВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Державні службовці – це специфічна професійна спільнота. Вони мають особливі права та обов'язки, пов'язані з виконанням завдань та функцій держави. Дотримуючись Конституції та інших законів України, зокрема і мовного законодавства, держслужбовці мають здійснювати управління державою відповідно до посад в органах державної влади та місцевого самоврядування. Особливий статус держслужбовців передбачає не лише сумлінне дотримання законодавства, але й специфічне ставлення до себе, служби, мови та народу України, яке відображається в їхній професійній картині світу. Таке ставлення є важливою частиною світогляду, роль якого дуже важлива під час виконання службових обов'язків. Воно впливає на мотивацію, ефективність і порядність держслужбовця. За відсутності коректного, щодо української мови, законодавства у мовній поведінці держслужбовців великою мірою відображається їхнє особисте ставлення до мови. Дотепер в українському мовознавстві питання, пов'язані з професійною картиною світу держслужбовців загалом і відображенням у їхній свідомості поняття *мова* зокрема, не перебували у полі зору лінгвістів, попри те, що професійна картина світу неодноразово потрапляла у коло їх зацікавлень: О. В. Денисевич [1], Н. В. Загребельна [4], О. В. Цобенко [10], О. В. Шамрай [11] та ін. Саме цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

З огляду на це метою нашого дослідження стало вивчення особливостей відображення поняття *мова* у свідомості державних службовців як професійної групи, а також порівняльний аналіз з іншою професійною групою – працівниками бібліотек з вищою освітою та без неї.

Матеріалом дослідження слугують результати усного інтерв'ю серед державних службовців та письмового вільного асоціативного експерименту, проведеного за допомогою стихійної вибірки, серед державних службовців Києва (418 осіб) та Полтави (57), а також 119 працівників бібліотек з вищою освітою та 24 працівників бібліотеки без вищої освіти (див. таблицю 1). У зв'язку з тим, що бібліотечних працівників без вищої освіти невелика кількість, ми не поділяли їх за віковим параметром.

Таблиця 1

Вікові групи учасників вільного асоціативного експерименту

	22–35 років	36–50 років	старші 50-ти	вік не вказано
Держслужбовці Києва	196	130	63	29
Держслужбовці Полтави	17	23	16	1
Працівники з вищою освітою	18	49	49	3
Працівники без вищої освіти	–	–	–	24

Словом *мова* український народ позначає різні поняття. Зокрема, 11-томний тлумачний словник містить 6 значень лексеми *мова*: 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки; 2) сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах конкретного суспільства звукових знаків для об'єктивно наявних явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їхнього комбінування у процесі вираження думок; 3) мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити; 4) те, що говорять, чий-небудь слова, вислови; розмова, бесіда; звуки розмови; 5) публічний виступ на яку-небудь тему; промова; 6) те, що виражає яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування [7, 768]. Енциклопедії з державного управління наводять термін *мова* з двома взаємопов'язаними значеннями: 1) взагалі як певний клас знакових систем; 2) конкретна, так звана етнічна, або «ідіоетнічна», знакова система [2, 443], [3, 362]. Друге значення цього терміна пов'язане з етносом, нацією та народом і не зафіксоване у загальнономовному словнику, але цілком співвідносне з другим значенням загальноновживаного слова. Найпоширеніші реакції на стимул *мова* серед опитаних держслужбовців і бібліотечних працівників пов'язані саме з поняттям етнічної (української) мови.

Держслужбовці більш схильні давати синтагматичну реакцію *українська* на стимул *мова*, ніж бібліотечні працівники (з вищою освітою (25,5 %) та без неї (25,0 %)). Третина опитаних киян-держслужбовців (33,5 %) асоціюють зазначений стимул з Україною чи українською культурою, надаючи реакції: *укр., Україна, українська, українська як ознака нації*. У полтавських держслужбовців цей відсоток дещо нижчий і становить 29,8 %. Проте порівняно з іншими реак-

ціями держслужбовців ця реакція є найпоширенішою. Таке явище можемо вважати пов'язаним з тим, що російсько- та українськомовні українці нерідко слова *мова* та *язик* диференціюють за значеннями 'українська мова' та 'російська мова' відповідно. Якщо слово *мова* фігурує і в позитивному, і в негативному контексті, то *язик* – переважно тільки в негативному.

Нерідко від російськомовного українця доводиться чути: <...> *хожу на мову* <...> або <...> *я вучила на мове* <...>. Переважно такі фрази передбачають вивчення саме української мови або відвідування таких курсів чи занять. Якщо перевірити соціальну мережу Facebook.com на наявність такої гри слів, то помітимо, що воно досить поширене серед громадян України. За допомогою пошукового рядка «шукайте людей, місця та речі» ми здійснили пошук у мережі за ключовими словами: *учить мову, изучить мову, знает мову, на мове* тощо. Для прикладу наводимо цитати з дописів: *На самом деле они отстаивают право не **знать мову** и при этом ни в чем не быть ущемленными* (6 лютого 2017 р., <https://www.facebook.com/andrey.ermolenko>); <...> *им бы самим **вучить мову**... я говорю о настоящем украинском языке* (31 січня 2017 р., https://www.facebook.com/profile.php?id=100001215278816&hc_ref=SEARCH&fref=nf); *Послушайте эту чудесную, милую, умную, невероятно красивую и короткую Грузинскую девочку, как она **на мове** душевно поёт!* (15 лютого 2015 р., <https://www.facebook.com/zaza.gabelashvili>). У всіх цих дописах йдеться саме про українську мову. Причому творцями таких виразів часто-густо є публічні люди: народні депутати України, державні службовці та інші. Прикладом може слугувати допис народного депутата України – киянина-держслужбовця найвищої категорії 27-ми років: *Красавица **Мова** перетерпела столько обид, мук, унижений и откровенных издевательств, что просто заслужила, страдалица, на этот закон* (28 січня 2017 р. <https://www.facebook.com/Andriy.Lozovuyi>). Ще один народний депутат – киянка-держслужбовець найвищої категорії 52-х років використовує таку саму гру слів в українськомовному дописі щодо поняття *язик*: *Скільки це має вбити цей клятий **язик** окупанта, аби це стало зрозуміло?* (3 лютого 2017 р., <https://www.facebook.com/IrynaFarion>).

Як бачимо, частково професійна картина світу державних службовців відображає загальнонаціональну картину світу, фіксує у свідомості держслужбовців типові для мовців конкретного періоду образи. Наприклад, крім держслужбовців, подібні приклади вживають й інші українськомовні українці: *Давайте максимально поширимо цей корисний пост для тих українців, які хочуть спілкуватися **мовою**, а не **язиком!*** (13 лютого 2017 р., <https://www.facebook.com/Mova.Online/>); *За **язик** по писку* (8 лютого 2017 р., <https://www.facebook.com/profile.php?id=100006787277827>). Перший приклад є показовим щодо дихотомії понять *мова* і *язик* у їхній свідомості. Хоча ми не можемо стверджувати, що всі опитувані піддаються тенденції розподілу понять *мова* та *язик* як символічних назв української та російської мов відповідно. Безумовно ці явища керують асоціаціями та впливають на реакції як переважно українськомовних, так і переважно російськомовних держслужбовців. Однак у відносно нейтральному контексті поняття *язик* українськомовні українці сприймають у значенні 'рухливий м'язовий орган у ротовій порожнині' [9, 627]. Яскравим прикладом слугуватиме реклама мовних курсів SpeakUp, розміщена у київському метрополітені: «Коля, извини, я ухожу к Саше – он лучше владеет языком». Попри російськомовність рекламного тексту, емоційний підтекст поняття *язик* має дещо еротичний характер і елементи патогенності [6].

Другою за поширеністю серед держслужбовців є синтагматична реакція *рідна*. Київські держслужбовці (27,0 %) її вказували приблизно з такою самою частотністю, як і полтавські (26,3 %). Така реакція не залежить від того, яку мову вони вважають рідною насправді. Тільки 73,5 % київських держслужбовців, які надавали реакцію *рідна*, вказували, що саме українська є для них рідною, 13,3 % – російська, 10,6 % – обидві. Що ж до полтавських держслужбовців, які дали цю реакцію, то 93,3 % зазначили, що їхня рідна мова українська, а 6,7 % – що російська.

З урахуванням того, що в українському законодавстві, яким постійно послуговуються державні службовці, поняття *рідна мова* узагалі відсутнє, варто зазначити, що цих держслужбовців дійсно хвилюють проблеми, пов'язані з рідною мовою. Доказом може слугувати й невелика поширеність самого словосполучення *рідна мова* порівняно зі словосполученням *українська мова*. Зокрема, задавши пошук за ключовими словами в найбільшій пошуковій системі Google, помітимо різницю у кількості публікацій зі словосполученнями *українська мова* та *рідна мова*. Якщо задати ключові слова у лапках (у такому випадку пошукова система знайде документи, у яких словосполучення уживається дослівно), то переконаємося, що сполучення іменника *мова* з означенням *українська* (225 млн посилань) станом на 14 лютого 2017 р. більш поширене, ніж з означенням *рідна* (376 тис посилань).

Бібліотечні працівники з вищою освітою дають реакцію *рідна* (26,9 %) частіше, ніж реакцію *українська* (таблиця 2). При тому насправді понад половина з них (62,5 %) саме українську мову вважають рідною і третина (31,3 %) – російську. Працівники без вищої освіти менше схильні

перейматися проблемами рідної мови. Реакцію *рідна* на стимул *мова* вказали тільки 16,7 % опитаних.

Ще одна відносно поширена реакція серед держслужбовців Києва – синтагматична реакція *державна* (таблиця 2). Її надали 9,1 % опитаних киян-держслужбовців і 5,3 % – полтавців-держслужбовців. Причому найбільше вона характерна для київської молоді до 35-ти років на держслужбі (12,2 %), а для держслужбовців середньої та старшої вікової категорій меншою мірою – 5,4 % і 5,8 % відповідно. Реакція *державна* разом зі стимулом *мова* утворюють термінологічне словосполучення, або двокомпонентний термін, *державна мова*. З одного боку, можемо вбачати у цій реакції теж певну клішованість у сприйнятті держслужбовців, якої не позбавлена частина реакцій і на інші стимули. Державною мовою для них безперечно постає «українська мова, якій Конституцією України надано статус мови офіційного спілкування посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування під час виконання посадових обов'язків, а також мови діловодства і документації цих органів та посадових осіб» [5]. З іншого боку, якщо враховувати тенденцію асоціювання поняття *мова* з українською, а *язик* – з російською, то очевидно, що 9,1 % опитаних киян-держслужбовців і 5,3 % – полтавців-держслужбовців першочергово зважають на статус української мови як державної. Значно рідше цю реакцію надавали бібліотечні працівники з вищою освітою (2,5 %), а у працівників без вищої освіти вона узагалі відсутня.

Прикметникові реакції *українська*, *рідна* та *державна* становлять окрему групу нейтральних реакцій до стимулу *мова*. Звісно, крім цих реакцій-означень, є й інші: *англійська*, *іноземна*, *російська*, *китайська*. Їхня повторюваність є різною, але незначною. Реакція *іноземна* має серед них найбільшу повторюваність серед киян-держслужбовців (4,1 %) і значно нижчу серед полтавців-держслужбовців (1,8 %). Реакція *англійська* повторюється з однаковою частотністю і серед киян, і серед полтавців і становить 1,8–1,9 %. Реакції *російська* та *китайська* у полтавців узагалі відсутні, а у киян менше 0,4 %. Це відображає, на нашу думку, потребу держслужбовців у конкретній мові та пов'язана з рівнем вимог відповідної посади на держслужбі.

Іншу групу становлять реакції, пов'язані з міжособистісними стосунками та комунікаціями. Передусім це реакції *спілкування* та *засіб спілкування / спосіб спілкування*. Кияни-держслужбовці рідше (13,2 %), ніж полтавці-держслужбовці (21,1 %) та недержслужбовці (17,6 % працівників з вищою освітою та 16,7 % без вищої освіти), давали реакцію *спілкування*. Її значення вказує на «взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок» [8, 527]. Проте реакція вжита без уточнень щодо її офіційності, напівофіційності чи неофіційності.

Таблиця 2

Реакції на стимул *мова* (%)

	Держслужбовці Києва	Держслужбовці Полтави	Працівники з вищою освітою	Працівники без вищої освіти
Українська	33,5	29,8	25,5	25,0
Рідна	27,0	26,3	26,9	16,7
Державна	9,7	5,3	2,5	0,0
Спілкування	13,2	21,1	17,6	16,7
Засіб / спосіб спілкування	6,9	5,3	4,2	8,3

Якщо реакція *засіб спілкування* є своєрідним тлумаченням поняття *мова* у значенні 'те, що виражає яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування', то *спосіб спілкування* – 'здатність людини говорити, висловлювати свої думки'. З огляду на це ми об'єднали ці реакції в одну групу і визначили, що така реакція притаманна 6,9 % киян-держслужбовців, 5,3 % полтавців-держслужбовців. Іншим категоріям опитаних теж притаманні ці реакції, зокрема 4,2 % бібліотечних працівників з вищою освітою та 8,3 % – без вищої освіти.

Загалом асоціативно-вербальну мережу державних службовців для киян і полтавців на стимул *мова* можемо зобразити так:

кияни – *українська* – 181, *рідна* – 63, *спілкування* – 47, *державна* – 21, *іноземна* – 17, *засіб спілкування* – 16, *державна* – 10, *англійська*, *солов'їна* – 8, *розмова* – 7, *спосіб спілкування* – 6, *пісня*, *Україна* – 5, *держава*, *знання*, *країна*, *література*, *народ*, *нація*, *національність*, *російська* – 3, *бесіда*, *гордість*, *засіб спілкування людей*, *звук*, *ідентифікація*, *комунікація*, *культура*, *лексика*, *листування*, *народу*, *різна*, *родина*, *слова*, *судочинства*, *укр.*, *цінність*, *школа* – 2, *багата*, *багатогранна*, *без мови немає держави*, *веселкова*, *вираження думки*, *висловлення думки*, *висловлювати свої думки*, *генетичний код нації*, *говір*, *говірка*, *гомін*, *граматика*, *грамотність*, *дельфі-*

на, держави, дзвінка, дискусія, дитинство, діалект, ділове мовлення, ділова, ділова українська, ділового спілкування, дія, засіб та здатність спілкування, ДНК нації, думка, думки, душа, душа держави, душа народу, єднання, життя, звуки, знак, ідентичність, ідентифікує народ з-поміж інших народів, китайська, колискова, красива, лаконічна, лінгвістика, люди, мелодична, мова якою розмовляє переважна більшість народу, надія, найпоширеніша, національних меншин, необхідна, німецька, обциение, патріотизм, передача, підручник, пісенна, порозуміння, правильна, принцип, промова, регіональна, речення, речь, рифма, рід, рідня, розбрат, розділова, розповідь, розуміння, рот, серце, система звукових і графічних знаків, словарь, словники, співуча, спілкування рідною мовою, спосіб, спосіб висловлення, спосіб спілкування, спосіб спілкування людей, строката, українська як ознака нації, форма спілкування, це спілкування, чиста українська, швидка, шкільна дисципліна, щира, язик – 1;

полтавці – рідна, українська – 15, спілкування – 12, державна – 3, засіб спілкування, англійська, іноземна, калина, культура, метод спілкування, народ, народна пісня, підручник, поліглот прапор, розуміння, система звукових і графічних звуків, співуча, спосіб спілкування, Україна, Українська держава, українська співуча, українська та інші, язик – 1.

Особливістю оцінних реакцій до стимулу мова є те, що негативні відсутні у всіх категорій опитаних. Найявна лише одна така реакція серед київських держслужбовців молодого віку – *розбрат*. Очевидно, що тільки одна людина з 418-ти опитаних киян-держслужбовців вбачає у мовному питанні загрозу для українського народу.

Позитивних реакцій серед держслужбовців Києва значно більше (6,5 %). Це такі реакції, як: *солов'їна* – 8, *багата*, *без мови немає держави*, *генетичний код нації*, *гордість*, *дзвінка*, *ДНК нації*, *душа держави*, *душа народу*, *єднання*, *лаконічна*, *мелодична*, *надія*, *необхідна*, *порозуміння*, *правильна*, *співуча*, *строката*, *цінність*, *швидка* – 1. Майже усі ці реакції є метафоричними та метонімічними. Загалом можемо розподілити їх на дві групи: 1) краса мови (*багата*, *дзвінка*, *лаконічна*, *мелодична*, *правильна*, *солов'їна*, *співуча*, *строката*, *швидка*); 2) цінність для народу (*без мови немає держави*, *генетичний код нації*, *гордість*, *ДНК нації*, *душа держави*, *душа народу*, *єднання*, *надія*, *необхідна*, *порозуміння*, *цінність*).

У держслужбовців Полтави менше оцінних реакцій (3,5 %) до цього стимулу. Усі вони стосуються краси української мови, зокрема її співучості. Те саме стосується і реакцій бібліотечних працівників з вищою освітою. Хоч відсоток позитивних реакцій (6,7 %) майже такий самий, як і у київських держслужбовців, але усі вони стосуються краси мови. Для працівників бібліотеки без вищої освіти узагалі не характерні оцінні реакції до цього стимулу.

Отже, державні службовці Києва та Полтави найчастіше асоціюють поняття мова саме з українською, що характерно також для бібліотечних працівників без вищої освіти. Хоча й серед бібліотечних працівників з вищою освітою відсоток тих, хто надавав таку реакцію, теж високий. Це є наслідком сприйняття поняття в термінологічному значенні: як етнічну, або ідіоетнічну, знакову систему. Під час надавання реакцій на стимул мова вони, безперечно, піддавалися тенденції розрізнення понять мова та язик як символічних назв української та російської мов. Рідше держслужбовці і Києва, і Полтави давали реакцію *рідна* на той самий стимул, що не є характерним для бібліотечних працівників з вищою освітою, у яких кількість цієї реакції переважає над усіма іншими. Причому держслужбовці, які давали реакцію *рідна*, частіше за бібліотечних працівників вказували, що вважають рідною саме українську мову. Для молодшої вікової групи киян-держслужбовців властива також асоціативна реакція *державна*, що з'являється внаслідок клішованості сприйняття термінології законодавства. Інші категорії держслужбовців теж надають подібну реакцію, але у меншій кількості. Для бібліотечних працівників без вищої освіти така реакція зовсім невластива. Відносно нечисленими серед усіх професійних груп, проте повторюваними є реакції *засіб* / *спосіб спілкування*. Порівняно з іншими групами саме працівники без вищої освіти найчастіше надають таку асоціацію. Крім зазначених нейтральних реакцій, держслужбовці дають і оцінні. Причому серед оцінних превалюють реакції з позитивним змістом. Такі реакції вказують переважно на цінність мови або її красу. Негативну реакцію надав тільки один киянин-держслужбовець з 418-ти осіб і ця реакція пов'язана з мовним конфліктом між українсько- та російськомовними громадянами України.

Список використаних джерел

1. Денисевич О. В. Професійна картина світу українських та польських студентів: порівняльний аспект [Текст] / О. В. Денисевич // Сборник научных докладов: Наука сегодня: теория, методология, практика. – Часть 5. – Вроцлав, 2013. – С. 71–75.
2. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; за ред.: Ю. В. Ковбасюка [та ін.]; уклад.: Ю. П. Сурмін [та ін.]. – Київ: НАДУ, 2010. – 819 с.

3. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 1. : Теорія державного управління / наук. редкол. В. М. Князев та ін. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ – 2011. – 746 с.
4. Загребельна Н. В. Лексико-семантичне поле «водний транспортний засіб» як фрагмент англомовної наївної та професійної картини світу (лінгвокогнітивне дослідження на матеріалі словників) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. В. Загребельна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2012. – 20 с.
5. Про державну службу : Закон України : офіц. текст : станом на 21 трав. 2017 р. / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
6. Серажим К. С. Текстознавство [Текст] : підручник / Серажим К. С. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2-ге вид. – Київ : Київ. ун-т, 2012. – 528 с.
7. Словник української мови : в 11 т. Т. 4. [Електронний ресурс] / АН УРСР, Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1973. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
8. Словник української мови : в 11 т. Т. 9. [Електронний ресурс] / АН УРСР, Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1978. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
9. Словник української мови : в 11 т. Т. 11. [Електронний ресурс] / АН УРСР, Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1980. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
10. Цобенко О. В. Англомовне лексико-семантичне поле «ювелірні прикраси» як фрагмент професійної картини світу / О. В. Цобенко // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 2. – С. 157–163.
11. Шамрай О. В. Професійна картина світу майбутніх лікарів-педіатрів / О. В. Шамрай // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (4). – С. 231–234.

Анотація. На основі вільного асоціативного експерименту з'ясовано особливості вербалізації поняття «мова» у свідомості державних службовців і бібліотечних працівників з різним рівнем освіти. Простежено особливості вживання в українськомовній і російськомовній комунікації слів мова і язык стосовно української та російської відповідно. Схарактеризовано ставлення до мови з боку державних службовців.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, стимул, реакція, поняття, мова.

Summary. The present paper is about verbalization of the concept of «*mova*» in the minds of public servants and library workers with different levels of education are elucidated. A free associative experiment was conducted among public servants of Kyiv, Poltava and library staff with higher education and without higher education. The word «*mova*» in the Ukrainian language means different concepts. The results of the experiment indicate that the reactions are related to the concept of the ethnic (Ukrainian) language. The word «*mova*» is the symbolic name of the Ukrainian language for Russian-speaking citizens of Ukraine. The word «*yazyk*» is the symbolic name of the Russian language for Ukrainian-speaking citizens of Ukraine. This is evidenced by examples from the social series of Facebook. The reaction «*ridna*» («*native*») is the second most frequent reaction in all professional groups, with the exception of the library staff. In the library staff, this reaction comes first. Frequency reactions are also reactions «*derzhavna*» («*state*»), «*spilkuvannia*» («*communication*»), «*sposib / zasib spilkuvannia*» («*way / means of communication*»), etc. For completeness of perception of the professional picture of the world of public servants two associative verbal networks are given. One associative verbal network of public servants of Poltava, and another associative verbal network of public servants of Kyiv. In these networks there are neutral and evaluative reactions. Evaluation reactions of public servants of Kyiv, Poltava have a positive connotation. Groups of positive reactions are distinguished. There is only one negative reaction. This reaction was given by one public servants of Kyiv. This reaction is connected with the language conflict between Ukrainian-speaking and Russian-speaking citizens of Ukraine.

Key words: free associative experiment, stimulus, reaction, concept, civil servants, language.

Отримано: 6 липня 2017 р.

ДІАЛЕКТНИЙ ТЕКСТ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОРФОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

Дескриптивні дослідження українських говорів упродовж останніх десятиліть значно активізувалися. Текстцентризм поступово стає ідеологемою сучасної діалектології [3, 13]. Адже достовірна кваліфікація говірок, комплексний опис і вивчення напрямів та чинників змін у їхніх системах, специфіки функціонування діалектних елементів, особливостей мовної особистості діалектоносіїв неможлива без спеціально засвідченого діалектного матеріалу у вигляді зв'язних текстів, представлених на електронних і паперових носіях [4, 18]. Описові студії, виконані на базі діалектних текстів, залишаються пріоритетними й у вивченні граматики українського діалектного дискурсу [5, 172] і можуть виявити навіть не фіксовані раніше граматичні форми або відсутність сподіваних форм та частоту виявлення різних граматичних форм [5, 168].

Відсутність системного, комплексного аналізу подільського говору в науковому світі спонукає до створення розгорнутої джерельної текстової бази та відповідної подальшої їх характеристики.

Мета – продемонструвати значення діалектного тексту для характеристики морфологічних рис говіркової системи, дослідити морфологічні особливості подільського говору на основі записів фонетичною транскрипцією зв'язного західноподільського діалектного мовлення.

Суцільний аналіз діалектних текстів, записаних на теренах південної Хмельниччини, уможливив виокремлення певних ознак подільського говору на рівні морфології.

Іменники жіночого роду I відміни м'якої групи переважно зберігають закінчення м'якої групи, однак у деяких говірках відбувається вирівнювання парадигми твердої і м'якої основ: *приєси^епали зе^емл'ойу / траво^ойу* (Велика Левада).

У текстах трапляються і форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду із флексією -оу: *їха^ау д'ід з ба^абко^оу ї Ша^атаву* (Гуменці); *була сан'итарко^оу при род:ом'і; ми об'і з ма^амо^оу дуже^е л'убили пити овечи^е молоко; ми тут жили над р'ічко^оу* (Вітківці). Це ж закінчення можуть мати і прикметники за аналогією: *старшо^оу їже ходила до овец* (Вітківці).

В окремих говірках можлива флексія -ом, що могла витворитися внаслідок впливу іменників чоловічого роду цього відмінка. Звичайно, ця флексія спочатку поширилася в іменниках на -а (-я) чоловічого роду (*староста, суддя* та ін.), а потім в іменниках жіночого роду [2, 60]. Щоправда, деякі дослідники виникнення її пояснюють і впливом західнослов'янських мов, зокрема польської [6, 63]: *молоді^і з дружб^{ом} і св'ітилком викуп'л'али* (Летава); *фор^и мас^титие ол'ійом; ма^ама молодой^і клала розмаїран і барв'інок на ст'іл і поливала водо^м св'ачено^м* (Жабинці); *здавилас'а ворош^{ка} за сво^йом дочко^м* (Вільхівці); *лишили^{с'а} з ма^мом сам'і^у; ја том кобил^{ом} їзди^{ла}* (Бубнівка); *земл'у мастили глино^м* кожної суботи (Корначівка).

Словоформи *голово^м, душо^м, земльо^м* утворюють у західноподільських і суміжних наддністрянських говірках острівний ареал [1, к.170]. Флексія -ом у словоформі *ол'ійом (вол'ійом)* – *мастити^е топли^{ни}м ол'ійом з цибул'ойу чи жиром* (Демшин); *тоди пере^рливайу вол'ійом і лист'ам вопкладу* (Жабинці) – пояснюється хитанням у роді: перехід жіночого роду у чоловічий. У цій же говірці паралельно вживається й закінчення -оу: // *зверха ба^н'ак вопкри^евайу пап'іром ше і накри^йко^у аби не^е пригор'іли* (Жабинці).

Іменники II відміни у дав.-місц. відм. одн. можуть зберігати давню флексію -ови, що об'єднує південноподільські говірки з галицько-буковинськими й водночас відрізняє від північноподільських [1, к.177]: *їклон'айец'а вона татови і мам'і / тоди ба^бц'і / д'ідови; зби^ерайе^м шо їродило таї ви^евози^ем госу^дарство^{ви}* (Песець).

Архаїчні закінчення зберігають й інші іменникові форми [див., н-д, 1, к.203], як-от: *їклон'айец'а вона і ти^{мо} л'уд'ом / хто же ї хат'і* (Песець).

Говіркові варіанти іменникових закінчень репрезентовано у таких прикладах: *ја л'уді^і слухала; сади^{мо} їйї на пол'у* (Вітківці); *гн'ї на плечух носили^е* (Бубнівка).

Форми числівників називного-знахідного відмінків однини чоловічого роду з кореневим е, а не и органічно витворились із старовинних форм з кореневим ь (*оден, еден, іден < одьнъ, єдьнъ*). Форми цього числівника з початковим є і його рефлексом ї (*едь>їд-*) поширені в багатьох південно-західних говорах, у тому числі і подільських, а також в пограничних з ними говірках південно-східного наріччя [1, к.225]: *може^е / засп'івати тоб'і з їедну* (Песець); *старша се^естра їде до клубу / а менча не^е їде / бо старша закрутила^{с'а} ї їідну хустину // так само / як їїден з брати^ю їде / то другий сидит дома / бо їїдн'і чоботи* (Велика Левада); *кладут їїден око^л'іт і їїдна ве^рета* (Вітківці); *з їїдного боку їеден н'іме^ч з єїдно^ю нагаїко^ю / а другий зє другого боку з друго^ю нагаїко^ю* (Маків).

Західноподільські говірки, як і інші південно-західні, мають форму числівника *штири* [1, к. 227], що виникла з давньої форми *четыри* внаслідок дисиміляції початкового *ч* після редукції ненаголошеного *е* (*четыри* > *чтыри* > *штири*): *штири*^е *миски*^е / *чи п'ят*^м *ми*^е *сок* (Летава); *воно побродило зо штири часа* (Велика Левада), *штири*^е *п'ят*^м *чички*^е *забили*^е / *і штири*^е *зверхи*^е (Дашківці).

У місцевому відмінку порядкових числівників трапляється закінчення *-ім* замість *-ому*: *й шийіс'ат*^т *вос'м'ім* *чи й шийіс'ат дев'ят'ім* *роц'і було* (Гуменці).

У текстах натрапляємо на перехід іменників у формі орудного або називного відмінка однини в прислівники: *л'ітом, ранком, вечи(і)ром, вечир*: *л'ітом разнотрайїа йе^у / а зи^емою жолубец йе^у і драбинка; перид^е веч'іром при^евожу жіі; ранком дивитнац'атого с'ичн'а л'уди в'ідзначайут Йардан'; трирази^е дойе^уц'а / 'рано/ воб'ід/ йвечи^р/ йодно йремїа* (Жабинці).

У говірках Кам'янець-Подільського, Чемеровецького, Дунаєвецького р-нів дієслова II дієвідміни III особи однини, зокрема з наголосом на корені, послідовно мають форму без особової флексії *-ть* [1, к.240], натомість поширюється закінчення *-е*: *приходе додому; мама при^еходи додому с'пол'а*. У множині III особи, а в окремих дієсловах і в однині кінцеве *-ть* може не зникати, а зазнавати депалаталізації: *напри^еходе дружок і дружби^й / хаз'а'ї на^врат боршчу / каш'і / бура^ка столового / напи^ечут пи^рог'і^й / зварат к'іс'іл'у ше^у там чо^гос' / поса^д'ат за стил / поста^йл'ат й одному к'інц'і стола ложку і й другому і як хоч^еш так жіш* (Зеленче).

У західноподільських говірках трапляються й давні форми майбутнього часу [1, к. 244], як от: *на веч'ір буду ладила як мама при^еде^у; а йа шо буду робила?* (Дашківці).

Поширене стягнене закінчення *-ем (-єм)* у дієсловах I особи множини теперішнього і майбутнього часу; закінчення *-емо (-ємо)* вживається рідше [1, к.246]: *а ми мен'і заве^ртай^ем худобу; зам'ісили і да^йем часу / шоб' т'істо н'ідоїшло // коли н'ідоїшло / пали^емо й н'йецу / ви^еробл'айем бохонц'і* (Велика Левада); *роби^емо сапою йамки заки^едай^ем картофл'і і тоди загортай^ем / і че^ккай^ем коли вона з'іде^у* (Демшин).

Таке ж стягнене закінчення може вживатись і в іменниках, і у прикметниках: *як при^еїдеш додом* (Бубнівка); *робила на це^углов'ім завод'і* (Вітківці).

У досліджуваних говірках поширені редуковані форми вказівних займенників, повтори у яких так чи так підкреслюють лексичне значення повторюваного слова, наголошують на ньому: *то добре / що зара гумов'і то^т'і колеса були* (Гуменці); *н'ішли йже го^товжат то^то боршч / то^то к'істо; то се ж ми^ен'і дуже^у ти^ево м'ін'іат'урне^у то^то йс'о* (Бережанка).

Стягнення голосних, **контракція** (від лат. *contractio* – стискання, стягування) виявляється у неособових займенниках. У результаті ослаблення, а потім і повної редукції інтервокального *ј* виникли групи з двох голосних, які були незручні для вимови. У групах з різних звуків спочатку відбувалася вокальна асиміляція, а потім стягнення: *мої* (< *меїї* < *меїейі* < *моїейі*), *свою* (< *своїю* < *своїейю* < *своїейю*): *й мої* *мамі*^е *була корова* (Зеленче); *абис ти тоди доробила як на мої руц'і* (Летава); *забрала си^естричку свою додому* (Бубнівка).

Водночас засвідчуємо вживання чималої кількості нестягнених займенникових форм: *а йже тойе пр'ад'іво йже са^мо собою* (Шарівка); *то йже ту^ю бура^чину мали чим засипати* (Бережанка); *б'јут ту^ю кобилу пати^еками^е й'зад'і // ви^елажу на ту^ю кобилу // би^еру ті^ї гуси^е при^еган'а^ю й полудни^е* (Бубнівка); *хлопц'і старалис'а корону йк'расти / шоби дали викуп за н'у^йу* (Велика Левада).

Не стали надбанням сучасної літературної мови, але залишилися у говірковому мовленні поділяючі й деякі форми вказівних займенників: *то се ж ми^ен'і дуже^у бол'іло; а потім йже проїшо^й то^то йс'о йже* (Гуменці); *с'і менш'і роскачувати^е качалкою і робити^е вара^ниц'і* (Демшин). Поєднання вказівної частки **онъ* (з протетичним *-в* і подальшим усиченим *-н*) для вказівки на віддалений предмет з вказівним займенником призводить до утворення таких слів, як: *а потім ме^ен'і таке^уво зробилос'а; дуже^у ти^ево м'ін'іат'урне^у то^то йс'о* (Гуменці); *череп'ан'і лишки так'іво велик'і; таке^уво вони і не^у сол'он'і були / но жирн'і* (Бережанка).

Інфінітиви на місці етимологічного звукосполучення **-gt'* у досліджуваному ареалі спорядично мають сполуку [жч]: *хт'і^й ми^ен'і помож^чи* (Вітківці). Причиною появи такого варіанта є, по-перше, закономірна еволюція в напрямі до [ч]; по-друге, аналогічна зміна [ч] на [гт]; по-третє, різні контамінації звукосполучень приголосних; по-четверте, різні асимілятивно-дисимілятивні процеси. Так, у результаті контамінації двох форм інфінітивів – *помоч^чи* і *помо^гти* виникли дві нові форми – *помоч^чти* і *помо^гчи*. Із *помо^гчи* в результаті регресивної асиміляції за глухістю виникла форма *помох^ччи* а через асиміляцію за місцем творення – *помош^ччи*, далі через дисиміляцію за глухістю [ш] → [ж] – *помож^ччи*.

У давньоукраїнських пам'ятках уживання *ся* (займенника) у зворотних дієсловах не було зафіксоване: воно могло стояти як у постпозиції, так і в препозиції, як поруч з дієсловом, так і через кілька слів від нього. Написання *ся* перед дієсловом затримується дуже довго. Очевидно,

вони мали підтримку в живій мові. Адже ж і досі в південно-західних говірках, у тому числі і в подільських, частка (постфікс) *ся* в різних фонетичних варіантах часто стоїть у препозиції [1, к.248]. Таке явище відбивають і наші записи: *але^у раз во^на була с^а при^еп^изила* (Вітківці). Інколи постфікс зовсім усикається: *в^іїц^а ми^ене штурхнула / та^імолоко їс^о |вил^ало // ото їже бита тоди була* (Вітківці).

Трапляються у текстах і форми давноминулого часу: *но їс^о раї^{но} в^{ін} забий^ї |духи буї^ї* (Гуменці).

Пасивні дієприкметники минулого часу в подільських говірках часто можуть виступати з заміною суфікса: *полуми^ески^е пороставл^уван^і* (Бубнівка).

Потребує подальшого дослідження функціонування прислівника у західноподільському ареалі. Наприклад: *бїут |туїу кобилу пати^еками^е їзад^і* (Бубнівка); *на пе^уред^і два зуб^уц^і і |зад^і їєден зубец* (Летава); *зад^і їшла косарка і кидала ї покоси^е* (Антонівка); *а потом зверхи^е соломойу тї їс^о* (Дашківці); *коби в^{ін} туд^а не їпаї^ї* (Гуменці); *|зимно було* (Бубнівка); *їночи ходили до стирти; с^торож нас го^нїї / ц^куваї п^сами / но ми ходили* (Велика Левада); *до с^іх пор жи^еву* (Вітківці); *так було тоди |т^ашко |жити^е // тоди ма^шина п^ідїїжала і їруч^ну гру^зили^е; тоди поч^іпаїу їм та^к ї кокарди^е з л^енти^е шоб |т^іши^ели^са / шоб не ска^зали^е |мам^і шобила; заки^даїе^м картофл^і і тоди загор^таїе^м; ран^ше^у було не^у так як |ни^нї* (Бубнівка); *ми перши сте^улили стого шоб ми п^рели* (Цимбалівці); *л^ітом сампе^уред хто за с^іїє яче^ум^ін^і чи пше^униці^у їдут жи^нїва сампе^уред; а їзи^мї як дужи голол^од* (Летава); *потому води ї каст^рул^у на л^аїу* (Жабинці).

Говірковими особливостями відзначаються і подільські варіанти сполучників, як-от: *таке^уво вони ї не^у сол^он^і були / но |жир^нї; коби в^{ін} туд^а не їпаї^ї / в^{ін} на |с^етц^і ї спїниїса і би чу^чут^т тїво* (Гуменці); *хлопц^і старалис^а корону їкрати / |шоби |дали |вкуп за |н^уїу* (Жабинці).

Отже, аналіз західноподільського говіркового матеріалу, записаного на початку ХХІ ст., переконує нас у тому, що діалектні тексти залишаються об'єктивним джерелом дослідження морфологічного й інших рівнів мови і дають змогу простежити всі закономірності функціонування діалектних явищ в системі. Перспективи подальших розвідок убачаємо в пошуку інших особливостей функціонування частин мови у подільському говорі та в удокладненні описаних у статті явищ.

Список скорочень назв населених пунктів

Велика Левада – с. Велика Левада, Бубнівка – с. Бубнівка Городецького р-ну; Цимбалівці – с. Цимбалівці Старосинявського р-ну; Корначівка – с. Корначівка, Шарівка – с. Шарівка Ярмолинського району; Жабинці – с. Жабинці, Вільхівці – с. Вільхівці, Бережанка – с. Бережанка, Летава – с. Летава Чемеровецького р-ну; Гуменці – с. Гуменці, Демшин – с. Демшин, Вітківці – с. Вітківці, Маків – с. Маків Кам'янець-Подільського району; Антонівка – с. Антонівка, Песець – с. Песець Новоушицького р-ну; Дашківці – с. Дашківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови [Карти]: в трьох томах. – Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1988. – 520 с.
2. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1960. – 416 с.
3. Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 369 с.
4. Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упоряд. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 882 с.
5. Делюсто М.С. Дослідження граматики українського діалектного дискурсу / М. С. Делюсто // Лінгвістика. – № 3 (24). – Ч. 1. – 2011. – С. 167–173.
6. Мельничук О.С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимський район Одеської області) / О.С. Мельничук // Діалектологічний бюлетень. – АН УРСР. – Вип. II. – 1950. – С. 44–68.

Анотація. У статті проаналізовано сподівані і не фіксовані раніше морфологічні форми західноподільських говірок на основі записів сучасного зв'язного діалектного мовлення, прокоментовано частоту їх виявлення, звернено особливу увагу на давні риси української мови, продемонстровано, що текстова інформація відчутно розширює можливості студіювання говіркового мовного континууму.

Ключові слова: діалектологія, говіркове мовлення, діалектний текст, подільський говір, морфологічні особливості.

Summary. *The article analyzes morphological forms of Podillia way of speaking based on the records of modern connected dialectal speech, comments on the frequency of their discovery, special attention is paid to the old features of the Ukrainian language, demonstrates that text information significantly expands the possibilities of studying the dialectal linguistic continuum.*

Descriptive studies of Ukrainian dialects during the last decades have become much more active. Textcentrism gradually becomes an ideologue of modern dialectology. Descriptive studios, executed on the basis of dialectal texts, remain the priority in the study of grammar of Ukrainian dialectal text.

The lack of systematic, comprehensive analysis of Podillia dialect in the scientific world prompts the creation of an expanded source text base and their corresponding further characteristics.

The purpose of the article is to find out the meaning of dialectal text to characterize the morphological features of the dialect system, to investigate the morphological peculiarities of Podillia dialect on the basis of records of coherent dialectal speech by phonetic transcription.

A solid analysis of dialectal texts recorded on the territory of Khmelnytskyi region made it possible to distinguish earlier fixed grammatical forms. At the same time, certain expected forms were absent or the frequency of the discovery of various grammatical forms of such signs of the Podillia dialect at the level of morphology was different.

Separate words retain archaic morphological forms, others demonstrate the repetition or, vice versa, the recovery of sounds, syllables within the word, the alignment of the solid and soft groups, the transition of words from one part of the language to another, and others.

Consequently, the analysis of dialectal material written at the beginning of the 21st century convinces us that large dialectal texts remain an objective source of studying of all levels of language, and especially of the morphological one, give an opportunity to prove the dialectal phenomenon in the system and to trace all the regularities of its functioning.

Key words: *dialectology, broadcasting mode of speech, dialectal text, Podolsk way of speaking, morphological features.*

Отримано: 31 серпня 2017 р.

УДК 81'22, 81'42

О. М. Юмачікова

ПРАГМАТИКА СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ У НАУКОВОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ТЕКСТІ

У сучасній лінгвістиці помітно зріс інтерес науковців до функціонування мовних одиниць у тексті, питань комунікативно-прагматичного підходу, який актуалізує проблему встановлення співвідношення текстових одиниць з позамовною комунікативною ситуацією. У зв'язку з цим зростає необхідність вивчення прагматики тексту, зокрема наукового гуманітарного, у структурі якого стійкі сполучення слів набувають характерних структурно-семантичних ознак, що визначають прагматичну спрямованість текстового різновиду.

Проблеми наукового гуманітарного тексту перебували в центрі уваги таких лінгвістів, як К. Ажеж [1], Л.О. Івасенко [14], В.І. Клінг [15], Л.Р. Омарова [19], І.А. Синиця [22], В.Є. Чернявська [26] та інших мовознавців. Стійкі сполучення слів у текстових різновидах досліджувалися у працях А.М. Алієва [2], М.Б. Воробйової [11], М.М. Кожиної [16], М.В. Балко [7] та інших дослідників.

Мета цього дослідження полягає у вивченні корпусу стійких сполучень слів, що функціонують у науковому гуманітарному тексті, та висвітленні їх прагматичних значень.

Об'єкт дослідження – український науковий гуманітарний текст. Предмет – прагматичні характеристики стійких сполучень слів у гуманітарному текстовому різновиді.

Відомо, що лінгвістична прагматика – це розділ семіотики, який вивчає проблеми, пов'язані із суб'єктом висловлення: мету, прагматичні значення, оцінку, мовленнєву поведінку, мовленнєву тактику, інтереси, багатозначність, істинність, пресупозиції та ін. Лінгвістична прагматика як окрема галузь мовознавства сформувалася в кінці 30-х років ХХ століття у наукових працях Ч. Морріса [27], З. Вендлера [30], О. Грайса [13], Дж. Остіна [20], Ч. Пірса [29] та інших дослідників.

Існують різні погляди на специфіку прагматичних досліджень. Зокрема, Р.С. Столнейкер відзначав, що прагматика – це наука, яка вивчає мову в її відношенні до тих, хто її використовує [24, 419], а Ю.Д. Апресян вважав, що лінгвістична прагматика – це закріплені в мовній одини-

ці (лексемі, афіксі, графемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця: 1) до дійсності, 2) до змісту повідомлення, 3) до адресата [3, 136]. Н.Д. Арутюнова зазначала, що лінгвістична прагматика – це міжпредметна сфера досліджень, а також розділ науки про мову, який вивчає функціонування мовних знаків у мовленні, вживання мови мовцями в комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів [4, 389–390]. Ми вважаємо, що найкваліфікованіше визначення лінгвістичної прагматики подане Ф.С. Бацевичем, який називає прагматикою тексту здатність його впливати на адресата, викликаючи відповідне ставлення до інформації, поданої в тексті, тобто здійснення прагматичного впливу [9, 28–30].

Важливість прагматичного впливу також відзначав В.Н. Комісаров, стверджуючи, що, сприймаючи інформацію тексту, адресат вступає в певні особистісні стосунки, які, з одного боку, мають переважно інтелектуальний характер, коли текст сприймається як джерело повідомлень певних фактів чи подій, а з іншого, – отримана інформація впливає на емоційний стан адресата, наприклад, викликає зацікавленість до тексту [18, 154]. Для нашого дослідження важливим є той факт, що для реалізації прагматичного впливу, адресант використовує різноманітні мовні засоби, серед яких й стійкі сполучення слів.

Щодо завдань лінгвістичної граматики, її описового поля, то нині продовжуються дискусії про те, чи є прагматика наукою внутрішньо цілісною, єдиною, чи існує декілька прагматик, що являють собою різні наукові дисципліни з різними методами дослідження мовної дійсності [21, 4]. Д. Ліч наголошує на тому, що завдання прагматики – пояснення стосунків між смислом (який часто описується як «буквальне» або таке, що лежить на поверхні, значення) та іллокутивною силою (тобто скерованим мовленнєвим впливом мовця на слухача) [28, 30]. Можна погодитися з твердженням Ф.С. Бацевича, який наголошує, що дослідне поле сучасної лінгвістичної прагматики включає в себе всі ті умови, за яких людина використовує мовні засоби у спілкуванні. Це передусім умови адекватного добору й використання одиниць і категорій мови з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найефективнішого впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації [8, 32].

Існують також інші погляди вчених на проблему. Так, Г.В. Чернов вважає, що прагматичні значення вживаються для відображення референтної субструктури, модально-фактивної рамки, прагматичної завантаженості тексту, тобто норм, думок, цінностей, оцінки соціальної спільноти, з якою автор співвідносить себе, чи через яку орієнтується в своїй поведінці та самооцінці, а також відношення змісту висловлювання до дійсності і автора до змісту висловлювання, для передачі емоційного стану автора [25, 71–73].

Встановлено, що використання стійких сполучень слів різних структурно-семантичних типів у науковому тексті свідчить про системну взаємодію змістових характеристик наукової інформації з структурно-комунікативними ознаками тексту, його послідовністю, логічністю опису та орієнтацією на граничну точність [2, 10–14]. При цьому треба враховувати особливості членування тексту, що вказує на його універсальні властивості та найважливіші умови ефективної комунікації. Нагадаємо, що у теорії І.Р. Гальперіна членування розглядається як одна із закономірностей утворення тексту, що тісно пов'язана з прагматикою, тобто конкретною установкою на читача [12, 81–84]. Будучи першорядним параметром тексту, прагматична установка повідомлення певною мірою зумовлює його лінгвістичні характеристики. Це простежується при аналізі взаємодії принципів зовнішньої та внутрішньої будови та при стилістичному оформленні кожного тексту [6; 10; 23].

І.Р. Гальперін, визначаючи рівні членування тексту, зауважує, що важливою прагматичною настановою для аналізу текстової специфіки є твердження, що членування будь-якого тексту має подвійну основу: роздільно представити читачеві відрізки для того, щоб полегшити сприйняття повідомлення, та з'ясування автором для себе характеру тимчасового, просторового, образного, логічного та іншого зв'язків відрізків повідомлення. Небезпідставно учений вважає, що залежно від завдань і цілей, варто розрізняти об'ємно-прагматичне та контекстно-варіативне членування тексту, які є тісно пов'язаними та взаємозумовленими. Проникнути в прагматику членування тексту – завдання складне, а його вирішення носить суб'єктивний характер [12, 52–57].

Враховуючи специфіку подання і сприймання наукової інформації, ми спробували встановити особливості функціонування, мету вживання різних типів стійких сполучень слів залежно від членування наукового тексту, тобто залежно від того, чи є цей відрізок тексту вступною, основною чи висновковою частиною. Дослідження прагматичних значень стійких сполучень слів у текстових різновидах дає можливість встановити їхню комунікативну специфіку, що полягає в засобах і способах передачі автором свого ставлення до змісту висловлювання, сприйняття, оцінки, мети та емоційного стану через відповідну інформацію. Оскільки у науковому гуманітарному тексті одним з основних прийомів для досягнення ясності викладу є композиційна організація тексту, то основною одиницею аналізу є абзац. При цьому членування на абзаци у науковому

гуманітарному тексті залежить від логічної послідовності викладу матеріалу, аргументованості та чіткої послідовності розвитку думки, що є головними вимогами цього різновиду наукового тексту.

За нашими спостереженнями, прагматичні значення стійких сполучень слів у науковому гуманітарному тексті у вступній, основній чи висновковій частинах такого текстового різновиду чітко можуть передавати дієслівні стійкі сполучення слів, а іменні та адвербіальні стійкі сполучення слів, мають дуже умовні прагматичні значення, що часто збігаються з прагматичним значенням абзацу відповідної частини цього тексту.

Вивчаючи стійкі сполучення слів, які формують корпус наукового гуманітарного тексту, ми виявили, що ці мовні одиниці одночасно розчленовують потік наукової інформації з метою полегшення і прискорення процесу наукової комунікації. «Якби комунікація не членувалася на відносно закінчені одиниці, – як зазначає Г.В. Колшанський, – процес спілкування був би неможливий у зв'язку з тим, що комунікація в такому випадку утворила б безперервний і аморфний континуум, у якому не можна було б зрозуміти жодних конкретних відомостей» [17, 28].

Науковий аналіз гуманітарного тексту виявив, що такі мовні одиниці використовуються адресантом з метою встановлення проблем, висування поглядів, викладення завдань та мети дослідження, а інформативність вступної частини цього різновиду тексту звичайно вища, порівняно з іншими частинами. Стійкі сполучення слів, використовувани в абзацах цієї частини тексту, переважно вживаються автором з метою маркування інформаційно важливих тематичних блоків. За нашими спостереженнями, стійкі сполучення слів, які вживаються автором у вступній частині, можуть передавати такі прагматичні значення, як: «встановлення проблеми», «висування поглядів», «визначення та викладення завдань / мети / предмета дослідження» та ін.

Тому, до стійких сполучень слів, які передають прагматичне значення «встановлення проблеми», відносимо такі стійкі сполучення слів, як: *приділяти увагу, встановити ідентичність / зв'язок(и) / співвідношення, підняти питання, виконувати замовлення* та ін. Пор., у реченнях досліджених наукових гуманітарних текстів: *Категорії юридичних фактів у цій галузі (юридичній) почали приділяти більше уваги як у підручниках з адміністративного права, так і на рівні спеціальних наукових розвідок* [Харитонова 2004, 47]; *Як зазначає дослідник, встановити ідентичність – означає відповісти на запитання «Хто це зробив?», «Хто автор?»* [Максименко 2015, 44]; *Культурний код встановлює зовнішні зв'язки між текстом і тим, що вважається загальновідомим* [Білоус 2009, 12]; *Це були оригінальні курси риторики як за структурою, так і за змістом, у які органічно вліталися громадсько-політичні проблеми, що більшою чи меншою мірою виконували соціальне замовлення захисту інтересів гноблених і беззахисних людей* [Сагач 2000, 36] та под.

До стійких сполучень слів, які передають прагматичне значення «висування чи спростування поглядів», можна віднести такі стійкі сполучення слів, як: *заслужувати на увагу, знайти висвітлення, (з)робити акцент, висловлювати думку / обурення* та ін. Пор., у реченнях вступних абзаців наукових гуманітарних текстів: *На особливу увагу заслуговує масова поведінка в політиці* [Панов 2005, 417]; *Знайшли висвітлення деякі з важливих проблем сучасної науки, де це існують суперечливі думки* [Семчинський 1996, 4]; *У зарубіжній філософській думці сформувалась теоретична орієнтація, що робить акцент на цілісності як одній з методологічних особливостей діалектикоматеріалістичної філософії* [Подольська 2006, 281]; *Тому не дивно, що історики часто висловлювали наукове обурення, яке ґрунтується на фактах історії науки, з приводу піднесення ролі творців механіко-математичного природознавства* [Шашкова 2008, 83] та под.

До стійких сполучень слів, які передають прагматичне значення «визначення та викладення завдань / мети / предмета дослідження», на нашу думку, можна віднести такі стійкі сполучення слів, як: *звернути увагу, надати / дати уявлення, розробити систему, показати значення* та ін. Пор., у реченнях вступних абзаців наукових гуманітарних текстів: *Змінюється перевага в позитивних і негативних оцінках діячів, знаходяться світлі грані у негативно оцінюваних раніше подіях – і на все це необхідно звернути увагу в процесі вивчення курсу історії* [Кузнець 2011, 3]; *Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: надати уявлення про сутність генетичних і контактних зв'язків* [Бровко 2012, 6]; *Філософію важко ввести в межі підручника, навіть якщо ставиться цілком конкретне прагматичне завдання – дати людині загальні уявлення про проблеми та методи філософії* [Подольська 2006, 5]; *Автор ставив перед собою завдання – розробити систему положень, що розвивають одночасно як загальнопсихологічну концепцію особистості, так і систему понять діалогічного підходу* [Балл 2007, 38] та под.

Основна частина наукового гуманітарного тексту містить наукове пояснення змісту, подає науковий матеріал, пов'язаний з метою та завданнями дослідження. Тут стійкі сполучення слів використовуються з метою розкриття теми досліджуваного тексту, аргументування авторської

наукової позиції, спростування чи висування авторських поглядів. Аналіз стійких сполучень слів у основній частині наукового гуманітарного тексту дозволяє стверджувати, що такі мовні одиниці відіграють важливу роль при поясненні та викладі наукової інформації, передаючи відповідні прагматичні значення: «аргументація позиції», «висвітлення наукових знань» та ін.

До стійких сполучень слів, за допомогою яких передається прагматичне значення «аргументація позиції», належать такі комунікативні одиниці, як *зупинитися на питанні, піддати обробці / аналізу / інтерпретації / опису / критиці, знаходити підтвердження, дійти до пояснення / згоди, справити враження, створити дискусію, домогтися визнання* та ін. Пор., у реченнях абзаців основної частини наукових гуманітарних текстів: *Професори шкіл того часу у своїх риторичних курсах після визначення словесного вираження зупиняються на питаннях підбору слів, лексико-синтаксичній і ритміко-інтонаційній структурі періодів* [Маслюк 1983, 41]; *За допомогою певних методик отримуються і фіксуються емпіричні дані, які далі піддаються першій математичній обробці, кількісному аналізу і, врешті решт, – якісній інтерпретації* [Максименко 2015, 156]; *Така позиція знаходить своє підтвердження у парадигмі традиційної логіки* [Козлик, 154]; *Пояснення було, зрозуміло, надзвичайно зручним і простим та позбавляло людей від турбування дивитися глибше, щоб дійти до пояснення власне закону тяжіння* [Шашкова 2008, 259] та под.

До стійких сполучень слів, які передають прагматичне значення «висвітлення наукових знань», на нашу думку, можна віднести такі стійкі сполучення слів, як: *знаходити вияв, дати визначення, мати вплив / на увазі, звернути / повернути увагу, дати відповідь* та ін. Пор., у реченнях абзаців основної частини наукових гуманітарних текстів: *Тепер можна дати визначення поняття знання* [Широков 2005, 5]; *Певний вплив на становлення соціології мали ідеї утопічного соціалізму* [Городяненко 2008, 8]; *Слід звернути увагу на одну особливість діалектики розвитку літературної мови* [Русанівський 1985, 217]; *Звернувшись до історії та сучасних проблем методу в психосоматиці, можна дати відповідь на питання про різноманітність її темпоральних аспектів* [Максименко 2015, 346] та ін.

Для адресата головною частиною будь-якого наукового тексту, зокрема й гуманітарного тексту є висновки, які містять найважливішу інформацію про певне дослідження, що аналізується чи висвітлюється у цьому текстовому різновиді. У висновках викладаються результати, узагальнення, рекомендації, що випливають з дослідження, подаються вказівки та визначаються завдання подальшої роботи.

Стійкі сполучення слів у висновковій частині наукового гуманітарного тексту вживаються для привернення уваги до дослідження і його результатів, адже, служать тематичними сигналами про підведення підсумків викладу матеріалу тексту, оскільки, зазвичай, відкривають заключний абзац і одночасно допомагають читачеві зорієнтуватися в інформаційному потоці. Вживаючись адресантом у цій частині досліджуваного тексту, такі мовні одиниці можуть передавати прагматичне значення «привернення уваги до дослідження і його результатів».

До стійких сполучень слів, які передають прагматичне значення «привернення уваги до дослідження і його результатів», ми зараховуємо такі стійкі сполучення слів, як: *зробити / робити / сформулювати висновок(и) / спостереження, дати змогу / можливість / відповідь, дійти / підійти / прийти / привести до вирішення / до висновку, знайти / отримати відповідь, прийняти до уваги* та ін. Пор., у реченнях абзаців висновкової частини наукових гуманітарних текстів: *Із усього сказаного можна зробити такі висновки* [Жовтобрюх 1975, 211]; *Проаналізувавши теоретичну частину курсів поезії, Г. Сивокін робить цікаві спостереження та висновки* [Маслюк 1983, 10]; *Поєднання якісних і кількісних досліджень дає змогу побачити багатогранність буття індивідів, груп, соціальних спільнот* [Городяненко 2008, 505]; *Мислителі ... могли підійти до вирішення цієї задачі тільки у формі пояснення всієї структури світобудови за допомогою числа як першопочатку* [Шашкова 2008, 24]; *Буденна свідомість завжди намагається отримати вичерпну відповідь* [Подольська 2006, 15] та под.

Використання запропонованої методики дослідження текстових одиниць дозволяє констатувати, що проведений розподіл стійких сполучень слів наукового гуманітарного тексту відповідно до прагматичних значень не є завершеним, адже одне й те саме стійке сполучення слів одночасно може належати до кількох виділених нами груп прагматичних значень, що ускладнює чіткість визначення прагматичного значення стійкого сполучення слів поза межами контексту. Такі труднощі, всупереч яким неможливо провести однозначний розподіл, підтверджують специфіку семантичної природи цих одиниць, що тісно пов'язана з передачею інформації у науковій сфері спілкування, відображаючи її абстрактно-узагальнений характер і логічну спрямованість [4, 25–27].

Отже, стійкі сполучення слів у науковому гуманітарному тексті мають здатність передавати прагматичні значення, що відображають думки, цінності, норми, оцінку автора, відношення

змісту висловлювання до дійсності і автора до змісту висловлювання. Відбір і функціонування стійких сполучень слів узгоджуються з прагматичною установкою текстового різновиду, зокрема його членуванням на частини (вступ, основна частина, висновки), у яких є абзаци, де спостерігається концентрація та взаємозв'язок досліджуваних одиниць. Стійкі сполучення слів у абзацах різних частин наукового гуманітарного тексту характеризуються відповідними прагматичними значеннями, за яких сприймаються адресатом як своєрідні зв'язки-сигнали у передачі наукової гуманітарної інформації.

Список використаних джерел

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: [пер. с фр.] / Клод Ажеж. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Алиев А.Н. Критерии выделения и классификации устойчивых сочетаний слов научной речи (на материале учебно-научных текстов по нефтепереработке) : [автореферат] / А.Н. Алиев. – М., 1986. – 20 с.
3. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды: В 2 т. // Ю.Д. Апресян. – М., 1995, Т. 2. – С. 136.
4. Арутюнова Н.Д. Прагматика : [словарь] / Нина Давидовна Арутюнова. – М., 1990, – С. 389–390.
5. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт: [монография] / Нина Давидовна Арутюнова. – М., 1988. – 341 с.
6. Ахманова О.С. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика / О.С. Ахманова, И.М. Магидова. – Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 43–48.
7. Балко М.В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови: [монографія] / Марина Володимирівна Балко. – Дніпропетровськ: Вид-во «Свідлер», 2014. – 349 с.
8. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці / Флорій Сергійович Бацевич // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 29–37.
9. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
10. Булыгина Т.В. О границах и содержании прагматики / Татьяна Вячеславовна Булыгина. – Известия АН СССР, СЛЯ, 1981, т. 40, Ш 4. – С. 333–342.
11. Воробьева М.Б. К вопросу об устойчивых сочетаниях в языке научной прозы : [кн. : Преподавание иностранных языков. Теория и практика] / М.Б. Воробьева. – М. : Наука, 1971. – С. 68–84.
12. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – [4-е изд.] – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
13. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. Новое в зарубежной лингвистике / Г.П. Грайс. – [вып. XVI]. – М. : Прогрес, 1985. – 500 с.
14. Івасенко Л.О. Сучасна монографія з гуманітарних наук: редакторський погляд на авторський текст / Л.О. Івасенко // Поліграфія і видавнича справа. – 2008. – № 1. – С. 37–43.
15. Клинг В.И. Лингвостилистические параметры жанров функционального стиля научной прозы (на материале современной английской медицинской литературы) : [дис.] / В.И. Клинг. – М., 1989. – 213 с.
16. Кожина М.Н. О некоторых тенденциях функционирования единиц синтаксиса в русской научной речи (к вопросу об эволюции научного стиля) // Стиль научной речи / М.Н. Кожина, М.П. Котурова. – М. : Наука, 1978. – 343 с.
17. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. – М., 1975. – 231 с.
18. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учебник] / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
19. Омарова Л.Р. Языковые средства речевого контакта в академической лекции (на материале выступлений ученых конца XIX века – начала XX века) : [автореферат] / Л.Р. Омарова. – Махачкала, 2000. – 23 с.
20. Остин Дж.Л. Слово как Действие : [кн.: Новое в зарубежной лингвистике] / Джон Лэнгшо Остин. – [вып. 17. Теория речевых актов]. – М. : Прогресс, 1986, – С. 22–131.
21. Рыжова Л.П. Французская прагматика / Л.П. Рыжова. – М., 2007. – С. 4.
22. Сеница И.А. Языковая личность ученого-гуманитария XIX века : [монография] / Ирина Анатольевна Сеница. – К. : Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2006. – 352 с.
23. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) / Юрий Сергеевич Степанов. – Известия АН СССР, Т. 40, Ш 4, 1981. – С. 325–332.
24. Столнейкер Р.С. Прагматика // Новое в зарубежной лингвистике / Р.С. Столнейкер. – М., 1985. – [вып. 16]. – С. 419.

25. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода : [учебник] / Г.В. Чернов. – М. : Высшая школа, 1987. – 256 с.
26. Чернявская В.Е. Научный текст и его филологическая интерпретация / В.Е. Чернявская. – СПб : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – 88 с.
27. Charles W. Morris Pragmatische Semiotik und Handlungstheorie / W. Charles. – Frankfurt : Suhrkamp, 1977.
28. Leech D.N. Principles of Pragmatics / D.N. Leech – London; New York, 1983. – P. 30.
29. Peirce C.S. Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking : [lectures] / Charles Sanders Peirce. – Albany, New York, 1997.
30. Vendler Z. Linguistics in Philosophy / Z. Vendler. – Ithaca, N.Y., Cornell Universit Press, 1967.

Список ілюстративного матеріалу

1. Балл Г.О. Гуманістичні орієнтири в методології психологічної науки: [монографія] / Г.О. Балл, В.О. Медінцев, О.О. Нікуленко, Т.А. Російчук. – К. : Вид-во «Педагогічна думка», 2007. – 98 с.
2. Білоус П.В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : [лекції] / П.В. Білоус. – Житомир: Рута, 2009. – 336 с.
3. Бровко О.О. Основи компаративістики : [посібник] / Олена Олександрівна Бровко. – Луґанськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 214 с.
4. Городяненко В.Г. Соціологія : [підручник] / В.Г. Городяненко. – К. : ВЦ «АКАДЕМІЯ», 2008. – 544 с.
5. Жовтобрюх М.А. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки) / М.А. Жовтобрюх. – К. : «Наукова думка», 1975. – 224 с.
6. Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства : [монографія] / Ігор Володимирович Козлик. – Івано-Франківськ : Поліскан; Гостинець, 2007. – 591 с.
7. Кузнець Т.В. Історія України XIX століття : [посібник] / Тетяна Володимирівна Кузнець. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 356 с.
8. Максименко С.Д. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : [монографія] / С.Д. Максименко, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – 430 с.
9. Маслюк В.П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні : [монографія] / В.П. Маслюк. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с.
10. Панов М.І. Політологія : [підручник] / М.І. Панов, Л.М. Герасіна, В.С. Журавський. – [2-ге вид.]. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 520 с.
11. Подольська Є.А. Філософія : [підручник] / Є.А. Подольська. – К. : Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
12. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1985. – 240 с.
13. Сагач Г.М. Риторика / Галина Михайлівна Сагач. – [вид. 2-ге]. – К. : Видавничий Дім «Ін ЮРЕ», 2000. – 565 с.
14. Семчинський С.В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – [2-е вид.] – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
15. Харитоновна О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії) : [монографія] / О.І. Харитоновна. – Одеса : Юридична література, 2004. – 328 с.
16. Шашкова Л.О. Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті : [монографія] / Л.О. Шашкова. – К. : Грамота, 2008. – 328 с.
17. Широков В.А. Елементи лексикографії / Володимир Анатолійович Широков. – К. : Довіра, 2005. – 304 с.

Анотація. У статті здійснено спробу дослідження прагматики тексту, зокрема наукового гуманітарного. Розглянуто прагматичні особливості стійких сполучень слів у цьому текстовому різновиді.

Ключові слова: науковий гуманітарний текст; прагматика, стійке сполучення слів.

Summary. The article attempts to study the pragmatics of the text, in particular, the scientific humanitarian, in the structure of which acquire the characteristic structural and semantic signs of stable combinations of words that determine the pragmatic orientation of the text variety. The pragmatic features of stable combinations of words in this text variety are considered. Taking into account the specifics of presentation and perception of scientific information, the peculiarities of functioning,

the purpose of using different types of stable combinations of words depending on the division of the scientific humanitarian text, that is, depending on whether this section of the text is an introductory, main or conclusive part, has been established. The communicative specificity of stable combinations of words in the scientific humanitarian text is investigated and established, which is the means and means of transferring the author's relation to the content of the statement, perception, assessment, purpose and emotional state through the relevant information. It was found that stable communication of words simultaneously dissociated the stream of scientific information in order to facilitate and accelerate the process of scientific communication, and also used by the addressee in order to identify problems, to put forward views, the statement of tasks and the purpose of the study, the disclosure of the subject of the text, the argument of the author's scientific position, refutation or promotion of author's views, attraction of attention to research and its results. The article concludes that the stable combinations of words in the scientific humanitarian text have the ability to pass on pragmatic meanings, reflecting thoughts, values, norms, an author's assessment, the relation between the content of the statement and the author and the content of the statement. Selection and functioning of stable combinations of words are consistent with the pragmatic setting of a text variety, in particular its division into parts, which contain paragraphs where the concentration and interrelation of the studied units are observed.

Key words: *pragmatics, scientific humanitarian text, stable combination of words.*

Отримано: 14 серпня 2017 р.

МЕТОДИКА

УДК 373.5.016:811.161.2:004

О. П. Василенко

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ МАЙБУТНІМ ФАХІВЦЯМ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вдосконалення освітнього процесу спрямоване на більш продуктивну його форму, стає можливим за рахунок модернізації, модифікації та раціоналізації традиційного освітнього процесу. Отже, механізм підготовки майбутніх фахівців інженерно-технічних спеціальностей вимагає перетворень не тільки на рівні впровадження нових напрямів фахової підготовки, а й глобального переосмислення вже існуючих умов процесу їхнього навчання. Таким перетворенням, яке є модернізацією вже існуючого освітнього процесу, підвищенням його якості, ми вважаємо використання інтерактивних технологій навчання при викладанні української мови за професійним спрямуванням майбутнім фахівцям інженерно-технічних спеціальностей у процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень. Підхід до студента, який знаходиться у центрі процесу навчання, ґрунтується на повазі до його думки, на спонуканні до активності, на заохоченні до творчості, добре відомий ще з праць Ш. Амонашвілі [1], Л. Виготського [3], М. Дяченка [6], В. Шаталова [8] та ін. Він полягає насамперед у підвищенні навчально-виховної ефективності занять, і як наслідок – у значному зростанні рівня реалізації принципів свідомості, активності та якості знань, умінь і навичок, які набули учні. У працях зарубіжних педагогів цей новий підхід має назву «навчання за методом участі» [4], «кооперативне навчання» [7], коли створюється можливість обговорення кожної проблеми, доведення, аргументування власного погляду. Це сприяє не лише глибокому розумінню навчального матеріалу, а й розвитку мислення та мовлення.

Виклад основного матеріалу. Найкращим прикладом технологій в освіті є авторські технології навчання, які дають очікуваний результат тому ж таки автору, але це не обов'язково є підставою для широкого використання їх іншими. Водночас, розуміння технології в освіті все ж таки спирається на досягнення певного результату в навчально-виховному процесі. Мають місце різні застосування понять: «технології в освіті», «освітні технології», «технології освіти».

Варті уваги спроби В. Дубровського й Л. Щедровицького [5] систематизувати поняття «освітня технологія», які пропонують його розглядати в трьох аспектах: науковому – освітні технології як напрям педагогічної науки, що вивчає й розробляє цілі, зміст, методи, засоби навчання та проектує педагогічні процеси; процесуально-описовому – як алгоритм процесу навчання, сукупність його цілей, змісту й засобів, що уможливають досягнення певних запланованих результатів; процесуально-дієвому – як технологічний процес, спрямований на скоординоване функціонування всіх особистих, інструментальних та методологічних педагогічних засобів.

Отже, технології в освіті конкретно пов'язані з навчальним процесом, з діяльністю викладачів та тими, хто навчається.

Взагалі, поняття «освітні технології» найчастіше розглядають на трьох рівнях: 1) загальнопедагогічному, загальнодидактичному, загальновиховному; 2) предметно-методичному, тобто як «окрема методика» викладання певного предмету; 3) локальному як технології формування понять, нових знань, особистих якостей тощо.

70-ті роки ХХ століття характеризувалися розробкою процесу навчання на основі системного підходу. За характеристикою японського вченого-педагога Т. Сакамото [2], технологія в освіті – є впровадженням у педагогіку системного способу мислення. Системний підхід охоплює всі основні сторони розробки систем навчання – від постановки цілей та конструювання навчального процесу до перевірки його ефективності.

У 80-ті роки ХХ століття, почали створюватися комп'ютерні класи, лабораторії, розробляться педагогічні програмні засоби, інтерактивні системи навчального призначення тощо. Похідними від поняття «освітня технологія» стали «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технологія виховання», «інтерактивна технологія». Взагалі, педагогічна технологія постає предметом вивчення різних наукових напрямів у педагогічній науці (наукова організація на-

вчально-виховного процесу, проектування педагогічної системи, комунікаційна система тощо), залежно від яких вона розглядалася як:

- мистецтво використання результатів наукових досліджень у сфері освіти;
- проект педагогічної системи, яка реалізується на практиці;
- сукупність засобів і методів навчально-виховного процесу, які безперечно приведуть до запланованого результату;
- процес цілеутворення та об'єктивного контролю за отриманими результатами;
- системний метод створення, використання і призначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів у їх взаємодії.

З цих позицій **технологія навчання** має за мету збільшення ефективності процесу навчання за рахунок:

- планування, прогнозування діяльності викладача та студентів, забезпечення максимальної організованості для досягнення необхідного результату;
- відтворення процесу навчання і його результатів на основі блочної побудови;
- перенесення акценту з викладання на визначення структури й змісту навчально-пізнавальної діяльності;
- структурування змісту навчання, що зумовлює його гнучкість, себто можливість оновлення відповідно до соціального замовлення суспільства.

Інтерактивне навчання у вищій школі передбачає докорінну зміну методичних стереотипів, які сформувалися у викладачів, зміну методологічних підходів. Упровадження інтерактивних технологій у викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» дає змогу цілком змінити ставлення до об'єкта навчання, перетворивши його на суб'єкт. Студент стає співавтором лекції, семінарського заняття тощо.

Саме тому сучасна **інтерактивна технологія** не є механічним, раз і назавжди заданим процесом із незмінним результатом, але є організаційно-змістовою **відкритою структурою**, серцевина, якої визначає напрям взаємодії педагога з групою при нескінченній різноманітності підходів, невизначеності, вірогідності відношень.

Для більш повного розуміння сутності процесів, що відбуваються під час застосування інтеракцій сьогодні необхідно звернутись також до нових розробок у галузі суспільних та природничих наук, які спрямовані на вивчення особистості та її розвиток, яка живе і діє в новому соціокультурному середовищі.

Засоби інтерактивних технологій навчання – це компактні способи рішення конкретного завдання чи проблеми. Взагалі, «засобом» у початковому процесі може бути все те, що спрямоване на передавання відповідної інформації, відповідні «зв'язки» у педагогічному середовищі. Тому ми вважаємо, що до **засобів інтерактивних технологій навчання** можна віднести всі ті інтерактивні методики, прийоми, вправи, які доцільно застосовувати при організації інтеракції у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Форми їх вираження – опорні листи, конспекти, ігри, ситуації з використанням діаграм, карт, графіків тощо; комп'ютерне обладнання, програмне забезпечення, різноманітні прилади та апарати, які виступають як окремі ланки або у вигляді самостійного технологічного ланцюжка, «зв'язку».

Існує багато **засобів інтерактивних технологій навчання**, у літературі зустрічаються такі: «бій», «захист», «естафета», «мандрівка», «рольова гра» тощо. Наприклад:

- схема «бою» така – декілька команд ставлять одна одній завдання, складають запитання;
- схема «захисту» – кожна команда показує програму, яка захищає щось (державу, професію, науку ...);
- «естафета» близька до «захисту», але для форми «захист» порядок виступу команд не має значення, а для форми «естафета» потрібна визначена послідовність;
- схема «мандрівки» – команди, переходячи від «станції» до «станції» одержують на них завдання, питання від організаторів «мандрівки» відповідно до її теми.

Висновки і перспективи. Використання інтерактивних технологій навчання у викладанні дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» дає змогу цілком змінити ставлення до об'єкта навчання, перетворивши його на суб'єкт. Надає можливості більш гнучко аналізувати різні ситуації, мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства, здійснювати ефективне ділове спілкування, враховувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності. За допомогою інтерактивних вправ можна глибше осмислювати актуальні явища громадського, культурного, міжнародного життя, навчитися поважати власну думку, зрозуміти, що не завжди те, що висловлює більшість, є істиною.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 464 с.

2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека [Электронный ресурс] / Л. С. Выготский. — М. : Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
4. Грабовська С. Л. Інтерактивне навчання у вузі : проблеми і перспективи // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 15. – С. 171–176. – (Серія «Педагогічна»).
5. Дубровский В. Я. Проблемы естественного инженерно-психологического проектирования / В. Я. Дубровский, Л. П. Щедровицкий. – М. : [б.и.], 1971. – 122 с.
6. Дьяченко М. И. Психология высшей школы : учеб. пособ. / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, С. Л. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2006. – 416 с.
7. Кошманова Т. С. Розвиток педагогічної освіти у США (1960–1998 рр.) / Т. С. Кошманова. – Львів : Світ, 1999. – 486 с.
8. Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается [Электронный ресурс] / В. Ф. Шаталов. — М. : Педагогика, 1989. – 336 с. – (Театральная библиотека : пьесы, книги, статьи, драматургия). – Режим доступа : <http://biblioteka.teatr-obraz.ru/node/7505>.

Анотація. У статті автором розкрито сутність понять «технології навчання», «освітні технології», «інтерактивні технології навчання», «засоби інтерактивних технологій навчання». Обґрунтовано їх використання на практиці.

Ключові слова: технології навчання, засоби інтерактивних технологій навчання, системний підхід, інтерактивні методики, вправи.

Summary. In this article, the author reveals the essence of the concepts of «learning technology», «educational technology», «interactive learning technology», «how interactive learning technologies.» Justified their application in practice.

Key words: education technology, methods of interactive learning technologies, systems approach, interactive methods, exercises.

Отримано: 19 червня 2017 р.

УДК 801.81+811.161.2

Т. П. Беценко

ЦІННІСНІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОСЛОВЕСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Постановка проблеми. Фольклор – унікальна галузь духовно-інтелектуальної, творчої діяльності людини – етноносія певної культури. Слов'янський фольклор – скарбниця ціннісних орієнтацій, що з давніх давен в естетичній формі визначали моральний кодекс нації.

Останнім часом в науково-педагогічній думці гостро постало питання про цінності. Виник новий напрям – аксіологія. Аксіологія – учення про природу моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язку між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини. У педагогічній галузі виділено напрям аксіологічної педагогіки, одним з аспектів якої є аксіологічне виховання, що орієнтується на цінності, які сприяють задоволенню потреб людини та відповідають особистим запитам і нормам у певній історичній та життєвій ситуації. Поняття цінності доречно співвідносити і з художньо-літературною творчістю, словесним мистецтвом.

Поняття цінності, що є ключовим в аксіології, нині осмислюється доволі об'ємно і по-різному в філософії, психології, педагогіці. Цінність в загальнословниковому значенні – те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість, значущість чого-небудь. Стосовно мовно-літературної сфери, пам'яток уснословесної творчості цінність пропонуємо розуміти як те, що становить 1) навчальну, виховну, пізнавальну, культурно-просвітницьку, національно-світоглядну значущість; 2) гуманістичну вагомість; 3) морально-етичну, духовну вартісність.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика аксіологічної педагогіки привернула увагу багатьох вчених. Інтерес до неї не зменшується, що суттєво і схвально. Питання педагогічної аксіології порушені у працях С. Анісімова, О. Здравомислова, М. Кагана, В. Розанова, В. Тугарінова та ін.; автори намагалися з'ясувати сутність аксіології, окреслити поняття ціннісних орієнтирів, подати їх класифікацію, означити можливі шляхи розвитку аксіосфери особистості й соціальних груп тощо. Методологічні підходи до формування й формулювання ціннісної парадигми в освітній галузі, системи ціннісних орієнтацій запропонували М. Богуславський, О. Бондаревська, Б. Вульф, Г. Вижлецов, В. Додонов, В. Зінченко, Б. Ліхачов, Н. Нікандров, З. Равкін та ін. Проблеми розвитку, поглиблення і утвердження ціннісної системи в освіті, аксіологічні аспекти підготовки майбутніх педагогів порушені й розглянуті в розвідках О. Булиніна, І. Ісаєва, В. Сластьоніна, Є. Шиянова. Питання формування ціннісних орієнтацій в учнів обґрунтовано в дослідженнях К. Казакової, В. Караковського, Н. Щуркової. Особливості педагогічної аксіології аргументовано викладено в працях Н. Асташової, С. Вітвицької та ін.

Виділення раніше не розв'язаних частин. Дослідники проблем аксіології в галузі педагогіки з'ясували і описали в теоретичному аспекті функції, принципи аксіології, обґрунтували основні поняття аксіології: цінність, ціннісну орієнтацію та етапи їх формування; визначили структуру ціннісної орієнтації в педагогіці: потреби – установки (намір, ставлення) – інтереси – мотиви – цілі – ідеали – свідомість (самосвідомість) – переконання – вибір – цінності.

Учені однакові в тому, що аксіологічний підхід притаманний гуманістичній педагогіці: людина розглядається як найвища цінність суспільства та самоціль суспільного розвитку. Поняття цінності покладено в основу концепції особистісно орієнтованої педагогіки і гуманістичного виховання.

У зв'язку з цим постає необхідність розглянути вагу художньої творчості як потужного емоційно-інтелектуального джерела, що за своєю природою покликане (і призначене) естетично репрезентувати й формувати ціннісні орієнтації особистості.

У вітчизняній аксіологічній педагогіці виділено такі фундаментальні загальнолюдські цінності: Людина, Сім'я, Праця, Знання, Культура, Земля, Мир, Батьківщина. Їх формування повинно стати основою для виховання майбутнього покоління педагогів і школярів. Вважаємо, ряд цих цінностей повинен бути доповнений за рахунок понять Любов, Воля (Свобода, Незалежність), Віра, Добро, Дружба, Милосердя, Порядність, Чесність, Істина, Справедливість, Творчість, Життя, Гідність, Співчуття, Патріотизм, Краса тощо.

Формулювання мети. Мета статті – з'ясувати ціннісні духовні орієнтири, репрезентовані в уснословесній народній творчості українців, що є базовими складниками етносвітогляду і формують основоположне підґрунтя національної свідомості індивіда.

Виклад основного матеріалу. Незаперечною є істина, що народна творчість – потужне джерело інформативності; це своєрідний моральний кодекс духовного зростання особистості, настана для життєдіяльності. Народна творчість репрезентує повною мірою мовно-національну свідомість, етномовну культуру, народні звичаї та обряди. Кожен жанр народної творчості – своєрідний погляд на світ – макросвіт і мікросвіт (внутрішній світ особистості), взаємозв'язок цих світів. Особливу вагу має історична проза: легенди, перекази, народні оповідання. Покликання легенд полягає у тому, щоб переконати у достовірності фантастичних подій. Виховною вартісністю відзначаються легенди героїчного змісту – фантастичні розповіді про козаків-лицарів – ду-жих, самовідданих захисників рідної землі. Наприклад, «Богдан Хмельницький», «Кошовий Сірко», «Сила Сіркової руки», «Палій і Мазепа» та багато інших (збірник «Савур-могила»). Сила цих легенд у тому, що вони не тільки відтворюють народний дух минулого, народну свідомість, ушлавлюючи захисників, а й впливають на формування національного світогляду, патріотизму, любові й шани до історії Батьківщини, породжують зацікавлення минулим країни.

Календарно-обрядова народна творчість засвідчує систему цінностей, представлених у словесно-образній формі. Зокрема, усвідомлення цінності доброзичливого слова-побажання (жанри зимового циклу календарно-обрядової творчості), розуміння цінності природи (землі, рослинного світу), кохання (жанри весняного циклу календарно-обрядової творчості), глибинне осмислення цінності людських стосунків, кохання, величі природи як основи буття людини (води, землі, рослинності) (жанри літнього циклу календарно-обрядової творчості), пізнання цінності природи, її багатств (землі, рослинності), людської праці, взаємозв'язку людини з стихіями і реаліями світу природи (жанри осіннього циклу календарно-обрядової творчості). Показово, що, як відзначає С. Я. Єрмоленко, «мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу. Вона має важливе пізнавально-виховне та естетичне значення. ... Характерні художньо-образні форми пісенного слова містять поняття про народну мораль, уявлення про добро і зло, оцінку людської краси, зв'язки людини з навколишньою природою» [11, 17–18]. Символічно-асоціативне кодування у мовно-естетичних знаках національної культури різнопланової інформації, представленої в народнопісенній творчості, забезпечує творення картини світу етносу (мовної картини світу).

Пісні та поезія зимового циклу – колядки, щедрівки – промовистий вірець народномовного етикету: вітання, побажання, віншування. Зміст цих творів – наскрізно позитивний, доброзичливий, гуманістичний, проїнятий вірою в прекрасне, світле майбутнє. Використання у побутів звичаїв та обрядів колядування, щедрювання, що супроводжуються словесно-образними текстами, сприяє позитивному налаштуванню на світ, формує духовний, високоморальноетичний досвід індивіда.

Народна поезія весняного і літнього циклу поетизує споконвічні уявлення наших предків стосовно вартісності світу природи – як дому буття людини; разом зі світом природи тісно переплітається світ людських переживань, світ почуттів. Веснянки є величанням природи, що пробуджується («А вже весна, а вже красна», «Весняночко-паняночко»), праці на землі («Овес», «Льон»), людських почуттів («Ой виходьте, дівчата», «Ой виходьте, парубойки» та ін.). На жаль, звичаї зустрічати весну відійшли у минуле. Проте гуманістично-виховний потенціал пісень весняного циклу залишається своєрідною візитною карткою українського етноконтинууму.

Цінність та велич праці як основи життєдіяльності людини засвідчують пісні осіннього циклу. У цих творах – поетичне ушавлення сільськогосподарської роботи; замилювання красою людської праці, подяка природі за врожай (косарську пісню, жнивварські пісні).

Саме на прикладі словесно-образної організації народної творчості стає зрозумілим, що «мова не тільки засіб спілкування, а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу» [11, 17], зокрема, уявлень про прекрасне і потворне, комічне і трагічне, героїчне, про високе і низьке.

Кожна народна казка – ненав'язлива, повчальна настанова, як жити, що є добро, порядність, людяність, любов, що є гарно, а що – погано. У кожній казці закодована певна глибока думка-ідея морально-етичного характеру. У будь-якій казці знаходимо оптимістичну, обнадійливу істину і переконаність в перемозі добра над злом, світлого над темним.

Незрівнянну, неперевершену вагу для становлення національної свідомості, формування патріотизму молоді має героїчний епос – думи. Як ніякі інші твори народного генія думи представляють образ козака-лицаря – захисника рідної землі, також розвінчують зрадників, порушників народної моралі. С. Й. Грица, дослідник українського мелосу, справедливо відзначила:

«Виняткова роль епосу в пізнанні й вихованні морально-естетичних принципів, оскільки він є синтезом великих зусиль колективного розуму і емоційної наснаги» [6, 6].

Подібно до дум возвеличують захисника рідної землі, героїзують його подвиг, уславлюючи на віки, й оплакують загибель воїна історичні пісні. І думи, й історичні пісні формують потяг до волі. Дослідники народної творчості відзначають, що пісенний фольклор «активно вбирав у себе події історичного минулого й соціального життя українського народу. За поширенням певної тематики в піснях можна вивчати долі людей, дізнаватися про умови побуту, найхарактерніші заняття, що визначали їхнє життя, працю. Проте найбільшим скарбом є самі емоції, почуття, втілені в народнопісенних текстах. За ними, так само як і за приказками, прислів'ями, казками, відтворюється модель світовідчуження простої людини і пов'язані з нею концептуальні, стрижневі, найважливіші поняття» [11, 22]. Звідси зрозумілою є впливова сила творів народного героїчного епосу.

Пісні родинно-побутової обрядовості (весільні, хрестинні), ліричні пісні (родинно-побутові, суспільно-побутові) – приклад морально-етичних норм поведінки у відповідних життєвих ситуаціях. Ці народні твори – переконливий взірець розуміння нашими предками цінності родинного життя, добрих стосунків між представниками різних поколінь, уславлення традицій роду.

Народна творчість в своїй суті зорієнтована на те, щоб зафіксувати, зберегти, передати у словесно-образних формах любов до рідної мови і культури. В уснословесних зразках подано захоплення історією, героїчним минулим, подвигом захисників Батьківщини. Такі якості особистості, що є ціннісними для української ментальності, як національна свідомість, національна гідність, патріотизм, потяг до волі, незалежності, самовіддане служіння народові, подвиг в ім'я волі народу, відданість народним ідеалам, самопожертва в ім'я свободи народу, здатні формувати саме твори народного героїчного епосу (народні думи, легенди, історичні пісні). Тексти народної творчості слугують джерелом пізнання народної етики та законів моралі (це і шанування батьків, стосунки осіб протилежної статі та ін.). Уснословесні твори також засвідчують розуміння нашими предками вартісності світу природи. Людина і природа в народній творчості – нерозривні і взаємопов'язані. Зрештою народна творчість – ґрунт для формування почуття прекрасного в особистості: поцінування краси зовнішньої і внутрішньої, потягу до краси стосунків, краси поведінки. Взагалі національна пісенна творчість – скарбниця «добропрекрасного» (термін Я. Гарасима).

Висновки. Отже, українська усна народна творчість – наскрізно гуманістична. Фольклорні тексти слугують не тільки джерелом пізнання національних духовних цінностей, а й виступають своєрідним кодексом законів народної культури, народної моралі, що є незаперечними, незнищенними і сакральними для представників українського етносу.

Список використаних джерел

1. Беценко Т. П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць / Т. П. Беценко. – Суми, 2016.
2. Гарасим Я. Національна самотність естетики українського пісенного фольклору / Ярослав Гарасим. – Львів, 2010. – 376 с.
3. Грица С. Й. Мелос української народної епіки / С. Й. Грица. – К. : Наук. думка, 1979. – 248 с.
4. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк: Волин націон.університет ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
5. Добрий вечір тобі, господарю (Колядки та щедрівки). – Харків: Фоліо, 2003. – 249 с.
6. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
7. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К., 1983. – 249 с.
9. Кирдан Б. Поетика української епіки / Борис Кирдан // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 4. – С. 14–19.
10. Рильський М. Героїчний епос українського народу / Максим Рильський. Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К., 1967. – Т. 16. – С. 132–163.
11. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упоряд. і автор приміток В. А. Чабаненко. – К. : Дніпро, 1990. – 261 с.
12. Украинские народные думы. – М. : Наука, 1972. – 600 с.

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню поняття цінності стосовно текстів українського фольклору, що не було предметом досліджень. Мета статті – визначити ціннісні духовні орієнтири, репрезентовані в уснословесній народній творчості українців, що є базовими

складниками етносвітогляду і формують основоположне підґрунтя національної свідомості індивіда.

У статті розглянуто сутність поняття цінність. Схарактеризовано ціннісні орієнтири, засвідчені в текстах української усної народної творчості (календарно-обрядовій поезії, героїчному епосові, казках та ін.). Звернено увагу на такі домінуючі величини, характерні для текстів фольклору, як любов до природи, добро, справедливість, патріотизм, героїзм та ін.

Відносно мовно-літературної сфери, пам'яток усної словесної творчості цінність пропонуємо розуміти як те, що становить 1) навчальну, виховну, пізнавальну, культурно-просвітницьку, національно-світоглядну значущість; 2) гуманістичну вагомість; 3) морально-етичну, духовну вартісність.

Обґрунтовано, що українська усна народна творчість відзначається потужним гуманістичним потенціалом. Фольклорні тексти слугують не тільки джерелом пізнання національних духовних цінностей, а й виступають своєрідним кодексом законів народної культури, народної моралі, що є канонічними і сакральними для представників українського етносу.

Ключові слова: фольклорний текст, українська усна народна творчість, цінність, ціннісні настанови у фольклорі, виховне значення фольклору, пізнавальне значення народної творчості, естетичне значення фольклору.

Summary. The article is devoted to the clarification of the notion of value in relation to the texts of Ukrainian folklore, which was not the subject of research. The purpose of the article is to determine the value spiritual references that are represented in verbal folk art of Ukrainians, which are the basic components of the ethnic worldview and form the underlying foundation of the national consciousness of the individual.

In the article the essence of the notion of value is considered. Characterized by the value benchmarks, certified in the texts of Ukrainian oral folk art (calendar ritual poetry, heroic epic, fairy tales, etc.). The attention is drawn to such dominant values as are characteristic of folklore texts such as love for nature, goodness, justice, patriotism, heroism, etc.

Regarding the linguistic-literary sphere, the values of oral verbal creativity, we propose to understand the value of what is 1) educational, educational, cognitive, cultural-educational, national-ideological significance; 2) humanistic significance; 3) moral and ethical, spiritual value.

It is substantiated that Ukrainian oral folk art is marked by a powerful humanistic potential. Folklore texts serve not only as a source of knowledge of national spiritual values, but also act as a peculiar code of laws of folk culture, folk morals that are canonical and sacred for representatives of the Ukrainian ethnic group.

Key words: folklore text, Ukrainian oral folk art, value, value orientations in folklore, educational value of folklore, cognitive value of folk art, aesthetic value of folklore.

Отримано: 26 липня 2017 р.

УДК 398.87

А. К. Павлова

ОПУБЛІКУВАННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ЕПІЧНИХ ХРОНІКАЛЬНИХ ПІСЕНЬ В УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСАХ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ВИДАННЯХ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У цілісній системі пісенних жанрів слов'янського фольклору співанки-хроніки зберігають свою специфіку, яка виявляється насамперед у локалізації, особливій тематиці, у вигляді деталізованих розповідей про трагічні випадки особистого життя. Перший етап вивчення розпочинається зі збирання та публікацій пісень відповідного жанру. Тому метою цієї публікації є дослідження етапів збирання та публікування епічних хронікальних пісень в українських часописах та фольклористичних виданнях ХІХ – початку ХХ ст., аналіз первинного осмислення, спроб тематичної систематизації, окреслення іманентних характеристик жанру.

Співанки-хроніки привертали увагу фольклористів уже в ХІХ столітті. Так, чимало зразків є у збірниках Вацлава з Олеська (1833), Ж. Паулі (1839), Я. Головацького (1878), О. Кольберга (1883), М. Врәбеля (1900), та ін. Дослідники фольклору відносили відповідні пісні до різних жанрів. Зокрема, у збірці О. Кольберга були зафіксовані співанки-хроніки з мелодіями. Так, у розділі «Думи історичні» вміщено 11 хронікальних пісень. Наприклад, пісні за № 6 («Na rokrowu

poranenko ksiondzy sluzby maly»), № 7 («Po Pietnoczkach w ponegiwnok na dwori pohoda»), № 8 («W Potoczyczczych w slawnym [syli stala si poruka]») та інші [15, 6–10]. Найціннішою серед видань цього періоду є збірка Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського), видана у Львові 1833 року під назвою «Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego». Видання вмістило 574 тексти українських пісень, серед них – хронікальні пісні за № 19, 22, 210, 263, 305. Особливо цікаві за тематичним наповненням пісні за № 22 про загибель опришка Нестерука та пісня № 305 про школу («Oj jak mene moja maty dala do szkoly») [14, 501–502].

Поряд із Вацлавом Залеським і приблизно у той же час (30-ті роки) про значення співанок-хронік говорить І. Срезневський, називаючи їх «новими піснями». У статті «Взгляд на памятники украинской народной словесности» (письмо к профессору И. М. Снегирёву), надрукованій в «Учёных записках Императорского Московского университета» (1834) дослідник зазначав, що усі історичні пісні можна поділити на «старі» та «нові». Відштовхуючись від такого висновку, вчений робить спробу жанрово-тематичного поділу як «старих», так і «нових» пісень [11, 142].

Варто відзначити, що сам термін «нові пісні» у роботі вживається вперше і вперше І. Срезневським робиться спроба з'ясувати критерії відокремлення «нових пісень» (тобто співанок-хронік) в окрему жанрову групу. Після дослідження І. Срезневського варто назвати й працю М. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи» (1764–1880), де вчений подає розгорнутішу аргументацію хронологічного та жанрово-тематичного принципу. Він вважає (за І. Срезневським) межею поділу пісень на «старі» й «нові» час руйнування Запорізької Січі [11, 160].

У згаданій праці М. Драгоманов здійснив детальну характеристику «нових» пісень: історичних та соціально-побутових. Автор наводить докладні історичні довідки про події, що слугували поштовхом до творення хронікальних пісень. Він прагнув довести достовірність їх фактичної основи, відобразити процес написання подібних текстів. Наведемо один приклад. Пісні з 1849 року оповідають, що мужики-українці, а надто «вояки, бажали недоброго «ляшкам-панкам» не тільки за те, що ті мучили їх панщиною, а й за те, що вони «зрадили цесаря». До прикладу, пісня, яка, певно, складена була в ті часи, як у 1849 році під Карпатами стояла сторожа проти того польського полку, котрий пристав до повстання венгерців [7, 68].

Класифікація М. Драгомановим соціально-побутових пісень передбачає: антикріпосницькі, рекрутські, солдатські, заробітчанські та твори, спрямовані проти засилля церкви. Він аналізує, зокрема, зразки, які за всіма жанровими ознаками можна віднести до співанок-хронік: про скасування панщини та розчарування з цього приводу народу і виникненні питання, «чи виграли що-небудь мужики з заміни Польщі на Росію [7, 30]». М. Драгоманов подає текст й аналіз пісні «Добре було нашим батькам на Україні жити», яку, до речі, Я. Головацький включив у збірник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» [3, с. 20], а також П. Чубинський в «Трудах экспедиции въ Юго-Западный край» (т. V, с. 1064). Дослідник аналізує пісню «Прилетіла зозуленька та й стала ковати» [4, 64], у якій також розповідається про тяжке життя галичан після скасування панщини, та пісні про втечу селян у Волищину («Ой ти, брате, братієчку, не пий горілочку» [4, 37] та «Ой бодай ти, ватамане, та й хата згоріла» [4, 54]). У праці «Нові українські пісні про громадські справи» розглядаються твори про тяжку службу галичан у цесарському війську, зокрема, пісня Пармського полку «А у Відні тяжка служба, ще пошта ходить» [4, 22].

Вивчаючи особливості «нових» пісень, М. Драгоманов намагається встановити закономірність «стягнення» сюжету та його динаміки. Буденне життя простого народу у хронікальних піснях втілюється в конкретні персонажі з поведінкою відповідно до обставин [4, 434]. Як дослідник «нових пісень» М. Драгоманов детально розглядає тексти, порівнюючи їх та зіставляючи із зразками різних збірок, зокрема й рукописних, а також варіанти пісень, записаних у різних місцевостях, об'єднаних спільною темою. Інколи отримує цікаві висновки: «Дві рукописні пісні, котрі ми маємо, підходять до цих пісень, тільки в них ще більше поплутано: в одній венгер перемінивсь на турка, а в другій люде «православні» перемінено в «преславні» [4, 74].

Важливим є те, що науковець у наступній своїй праці «Порча украинских песен», опублікованій у «Київській старовині» (1893) прослідковує основні шляхи творення т. зв. «нових пісень». Серед них – пісні, створені на ґрунті традиційних творів; «прилагоження» старовинних пісень, а також фольклоризація літературних зразків [10, 459–473]. Термін «співанка» на номінацію цих пісень ні М. Драгоманов, ні інші його сучасники не використовують, хоча він, як відомо, в той час уже існував [9].

Одним із перших дослідників «нових» пісень був І. Франко, який почав вивчати «робітничі пісні» вже на етапі їх зародження. Як відомо, науковець на основі улюбленої співанки «Про шандаря», розширивши сюжетне коло народної пісні, створив неперевершену п'єсу «Украдене щастя». У статті науковця «Кошут і Кошутська війна» (1894) йдеться про керівника угорської революції 1848–1849 років Я. Кошута, про якого угорське населення Карпатського краю склало велику кількість пісень, зокрема й співанок-хронік. Твори про Кошута опубліковано у часописі

«Жите і слово» (1894) [5, 460–466]. Співанку-хроніку про селянське повстання у с. Бураківка Чортківського повіту, яка розпочинається безпосереднім розгортанням сюжету [13, 96–100], вміщено І. Франком у статті «Галицький селянський страйк у народній пісні» (1905).

Збирачем та дослідником співанок-хронік був і В. Гнатюк, який опублікував пісні про еміграцію та опришківський рух у Карпатах. У сучасному виданні «Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка» (1971) також вміщено співанки-хроніки із записів дослідника. Наприклад, «Ой у місті Делятині та сталося дивно» (Пісня про шандаря), «Чи чули-сти, добрі люди, таку новиначку» [13, 216–221].

Ф. Колесса у виданні «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (1929) друкує кілька пісень-хронік про еміграцію селян Західної України до Америки, Канади, Бразилії і т. ін. (пісні під № 331 б. («Було колись у нас поле, ей та жиди забрали»), № 356 б («Як ся з краю виїжджаю, жінка, діти плачут») та ін.) [6, 351–352]. Збірка «Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича» містить 7 співанок-хронік, серед них – пісня про Лук'яна Кобилицю («Ци думаєш, Джурджуване, що твоя Віжниця?»), пісня про Кошута («Загадала Італія цісарика вбити»). Крім пісень на історичну тематику, у збірці є твори про трагічні події з життя окремих осіб («Та слухайте, люде добрі, що си наробило», «А на нашій полонинці дві берези білі» та ін.) [8, 149–155].

Огляд презентації пісень-хронік у часописах та фольклористичних збірниках та аналіз наукових студій свідчать, що українська фольклористика ХІХ – початку ХХ ст. підійшла до теоретичного осмислення основних критеріїв виокремлення співанок-хронік із низки інших пісенних жанрів, дослідивши змістові, структурні та мовні особливості цих творів. Вважаючи «новотворені» пісні недосконалими з художньої точки зору, зважаючи на те, що вони перебувають саме в стадії зародження, дослідники звернули увагу на оригінальну форму та особливості змістового наповнення таких пісень.

Список використаних джерел

1. Воллан де Г. А. Угро-русские народные песни / Г. А. де Воллан. – С. – Петербург : Тип. Мин. ва внутр. дел, 1885. – 263 с.
2. Вратель М. Угро-русски народны спеванки / М. Вратель. – Будапешт, 1900. – Т. 1: Спеванки марамороски. – 320 с.
3. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси / Я. Головацкий. – М. : Издание Императорского общества Истории и Древностей Российских при Московском университете, 1878. – Ч. 3: Разнотечения и дополнения. – Отд. 1: Думы и думки. – 253 с.
4. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи / М. Драгоманов. – Київ : Видавниче товариство «Криниця», 1918. – 160 с.
5. Жите і слово. – Л., 1894. – Т. 1. – 460 с.
6. Колесса Ф. Народні пісні з Галицької Лемківщини: Тексти й мелодії / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. – Л. : Наукове товариство імені Шевченка, 1929. – Т. 39–40. – 469 с.
7. Кузьмичевский (Драгоманов М.) Малорусские песни об освобождении крестьян / М. Драгоманов // Киевская старина. – 1887. – № 3. – С. 210–236.
8. Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича / Вступна стаття О. С. Романця. – К. : Музична Україна, 1968. – 222 с.
9. Павлова А. К. Феномен сфрагіади в українській епічній пісні / А. К. Павлова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – Вип. 34. – С. 396–400.
10. Р. Л. Н. (Драгоманов М.). Порча украинских народных песен / М. Драгоманов // Киевская старина. – 1893. – Т. 41. – № 6. – С. 459–473.
11. Срезневский И. Взгляд на памятники украинской народной словесности (Письмо к профессору И. М. Снегиреву) / И. Срезневский // Ученые записки Императорского Московского университета. – 1834. – № 6. – С. 265–275.
12. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка. – К. : Музична Україна, 1971. – 324 с.
13. Франко І. Я. Галицький селянський страйк у народній пісні / І. Я. Франко // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 96–100.
14. Waclaw z Oleska (Waclaw Zaleski). Piesnie polskie i ruskie ludu galicyjskiego. – W Lwowie, 1833. – 530 s.
15. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / O. Kolberg. – Krakow, 1883. – Т. 2. – 300 s.

Анотація. У статті здійснено огляд українських часописів та фольклористичних збірників ХІХ – поч. ХХ ст., у яких презентовано епічні хронікальні пісні. Зокрема, акцентовано на перших спробах теоретичного осмислення особливостей цих пісень, тематичної систематизації та виокремлення жанрових домінант.

Ключові слова: часопис, фольклористичні видання, епічна пісня, соціально-побутові пісні, фактична основа.

Summary. *The article reviews the Ukrainian periodicals and folklore collections 19th – early 20 centuries, in which epic chronicles were presented. In particular, it focuses on the first attempts of theoretical understanding of the peculiarities of these songs, thematic systematization and the selection of the genre dominant of these works.*

Each folk expression is perceived as a kind of object that is in the dynamics of permanent changes. It should be noted that the expression is appropriate sign of various changes that have happened. In connection with this all the dynamic characteristics of the folk expression uncover his general semiotic meaning. Taking into account each story with the inclusion of a social action, the meaning is a unique mechanism of transition from position of internal beliefs to position external actions. Motivational structure that integrates all the features together is created during the movement of mechanisms.

Time-space elements that are used in each expression, are the structural units and communication between them is changed and the text becomes a tool that carries «mental body» from the past to the future through the current events. Poetic system of the chronicle-songs can reveal the focus of spirituality on determining search for the meaning of life.

Penitent about committed action is a kind of personality rise above its own existence, as the process of transformation and transmission of diversified world through the person. The loss of spirituality for some characters who act as killers, which is found in every human being inherents compassion and empathy turns to true moral failure.

Member of the communicative act gets new values experiencing the tragic situation, especially related to the loss of a close, loved person. In this case, the text of chronicle-songs raises the level of the functional process. A person gets new spiritual values to comprehend life having survived the tragedy.

Key words: newspaper, folklore editions, epic song, social and domestic songs, actual basis.

Отримано: 10 липня 2017 р.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 82–95:070

О. М. Колупаєва

СПЕЦИФІКА ВИСВІТЛЕННЯ СПОРТИВНОГО РЕПОРТАЖУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ САЙТУ KORRESPONDENT.NET)

Популярність спортивної журналістики інтенсивно зростає. Серед головних причин залучення аудиторії до спортивних текстів можна виділити значний емоційний вплив на реципієнтів. Спорт забезпечує драматичність та конфлікт події, адже результат може припускатися, однак він ніколи не стає відомим, поки не відбудеться гра, змагання. Дж. Моліньйо зазначає: «Спорт включає в себе реальних людей в реальному часі і тому набагато більш непередбачуваний, ніж будь-яка мильна опера чи голлівудський фільм» [6]. Дійсно, при перегляді спортивної події зростає напруга та посилюється ідентифікація реципієнтів зі спортсменами.

Популярності спортивних публікацій сприяє і той факт, що завдяки спорту в аудиторії посилюється почуття приналежності. Це забезпечується спільною підтримкою та вболіванням за улюблену місцеву команду. ЗМІ так активно висвітлюють спортивну тематику, бо в одній публікації чи програмі можна відчувати «конкуренцію, драму, напругу, пережити вражаючі успіхи та шокуючі невдачі, гумор, радість, смуток» [5, 416].

Ще однією причиною популярності спортивних текстів та програм є те, що це історія, яка відбувається протягом визначеного періоду часу. Драма життя протягом десятиліть і нації протягом багатьох століть.

Варто зазначити, що саме ЗМІ сьогодні відіграють ключову роль у привертанні уваги до спорту, підвищенні його популярності. До прикладу, американський футбол надзвичайно популярний у США саме через вплив медіа.

Крім того, розповіді про «андердогів» у спорті, спортсменів, які досягли успіху, незважаючи на складні життєві обставини, надихають аудиторію.

Незалежно від того, чи це одна людина чи команда, саме ці недовліки, постійна боротьба і конфлікт формують світ спорту. Дж. Чейз зазначає, що «поняття «андердога», можливо, є найбільшим оксюмороном, оскільки ми прагнемо побачити успіх там, де він не передбачався на початку. Тим не менше, ці ніхто зробили щось, аби стати кимось» [4].

Важливо підкреслити, що не лише спорт, фізична культура потрапляють в поле зору сучасних ЗМІ, а й інші події, пов'язані з ним. Так, спортивні тексти можуть стосуватися політики, культури, соціології, психології та включати такі аспекти, як контракти, вартість трансферів, якість стадіонів, травми, злочини тощо.

Одним з найпопулярніших видів спортивної інтернет-журналістики є репортаж, причому не у формі інформаційного повідомлення, це – «цілісна історія з можливими ліричними відступами, враженнями репортера як активного учасника подій» [3, 95]. Серед досліджень спортивного репортажу варто виокремити праці Є. Войтик [1], С. Михайлова [2], М. Морагаса [7], А. Островського [8] та ін. Для аналізу обрані спортивні репортажі, що розміщені на сайті korrespondent.net у період з червня по серпень 2017 року.

Проаналізовані спортивні репортажі відповідають вимогам до жанру, оперативно, з необхідними подробицями, в яскравій формі повідомляють про спортивну подію, очевидцем якої є журналіст. Предметом репортажу є подія. Основний метод журналіста при створенні репортажу – спостереження. Репортажам, розміщеним на сайті korrespondent.net, властиві такі ознаки, як оперативність, інформативність, наочність.

Оперативність репортажів забезпечується швидкістю подачі матеріалу та наочним уявленням про подію. Спортивний журналіст стежить за перебігом події, визначає ключові моменти, фіксує поведінку учасників події, вболівальників.

Репортажі є інформативними, містять додаткові деталі, передісторію. Репортаж не тільки розповідає про подію, а й показує, як вона відбувалася.

Спортивний репортаж має значний вплив на аудиторію, яка перетворюється в активного учасника подій. Аудиторія залучається до діалогу з журналістами, спортсменами, висловлюючи власні думки, критику, оцінку спортивної події. Спортивним репортажам, що розміщені на сайті korrespondent.net, властиві такі характеристики:

- патріотизм, що виражається у вболіванні за свою місцеву чи національну команду, гравців;
- емпатія, що полягає у переживанні боротьби і конфлікту разом з учасниками спортивних змагань;
- естетична насолода, адже реципієнт іноді сприймає складний елемент як прояв мистецтва;
- наслідування, що виражається в ототожненні реципієнта зі своїм кумиром. Причому уболівальник може наслідувати як спортсмену, так спортивному журналісту.

При написанні спортивного репортажу враховується актуальність, суспільна значущість події. Репортажі іноді подаються в розважальній формі, що обумовлено потребами сучасного суспільства і впливом масової культури. Сучасний спортивний репортаж має на меті не лише інформувати, а й коментувати, аналізувати. У спортивних репортажах міститься найчастіше опис гри, атмосфери, вболівальників та інші аспекти спортивної події. Типовий спортивний репортаж містить відомості від переможців та переможених. Проте в окремих репортажах йдеться більше про те, що говорять спортсмени, а не про те, чого вони досягли в процесі гри.

Найважливішим новинним аспектом спортивної гри є оцінка. Хто переміг? Як грала команда? Який вплив матиме перемога на команду чи окремих гравців? До прикладу, у репортажі «Динамо не змогло обіграти Марітіму» вже у заголовку подається основний результат гри, а у першому абзаці репортажу деталізується інформація, дається відповідь на ключові питання хто? що? де? коли? як? У репортажі йдеться: «Перший матч четвертого кваліфікаційного раунду Ліги Європи Марітіму – Динамо закінчився внічию – 0:0. Динамівці закінчували поєдинок удесятьох – був вилучений Хачеріді».

Важливою складовою спортивного репортажа є цитата. Спортивні журналісти подають цитати тренера щодо оцінки гри, або ключових гравців обох команд. Так, у репортажі «Мейвезера шокувала витривалість Мак-Грегора» наведено цитату Мейвезера: «Після 21 року в боксі я можу сказати, що в мене були великі поєдинки, були нудні поєдинки, але я завжди виходив переможцем, і переможцем мене всі запам'ятають. Не має значення, як саме ти перемагаєш, допоки ти все ж перемагаєш».

Важливо зазначити, що спортивний репортаж не лише подає опис події, а й містить оцінку, пояснює причини, які призвели до перемоги чи поразки команди або гравця. Спортивний репортер часто може пояснити, яким чином тактика команди однієї команди не дозволила іншій команді грати добре.

У композиційному плані репортаж містить чотири головних елементи. Передусім, це – заголовки, що привертає увагу до матеріалу. До прикладу: «Білоруська легкоатлетка пішла з п'єдесталу під час звучання гімну», «Говоров здобув для України першу за 10 років медаль ЧС у плаванні», «Дива не сталося, хоча медаль була дуже близько», «Українки втратили медаль Універсіади через халатність начальника команди», «Джон Джонс нокаутував Корм є і знову став чемпіоном UFC».

Отже, розглянуті спортивні репортажі на сайті korrespondent.net відповідають таким основним цілям: отримання новинної інформації про подію, проведення аналізу явищ, а також прогнозування можливих наслідків певної події. Репортаж починається зі вступу, що вводить читача в хід події, коротко повідомляючи час, місце, учасників змагань. Потім слідує власне репортажний опис, в якому наявні деталі, роздуми, елементи аналізу ситуації. Наприкінці репортажу журналіст узагальнює свої враження, оцінки та думки.

У репортажі передбачається реалізація точки зору автора, його оцінка спортивних подій, формування думки читача і емоційний вплив на аудиторію.

Список використаних джерел

1. Войтик Е. А. Спортивная журналистика: учебно-методическое пособие / Е. А. Войтик. – Томск : Томский государственный университет, 2004. – 91 с.
2. Михайлов С. А. Спортивная журналистика: [учебное пособие] / С. А. Михайлов, А. Г. Москов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 223 с.
3. Современный медиатекст: учебное пособие / отв. ред. Н.А. Кузьмина. – Омск, 2011. – 414 с.
4. Chase J. Greatest Underdog Stories in Sports [Електронний ресурс] // Jeff Chase. – Режим доступу: <http://bleacherreport.com/articles/1083473-greatest-underdog-stories-in-sports>
5. Dziennikarstwo i świat mediów / pod red. Zbigniewa Bauera, Edwarda Chudzińskiego ; Studium Dziennikarskie Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. – [Wyd. 2 zm. i rozsz.]. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2000. – 576 s.
6. Molyneux J. Why is sport so popular [Електронний ресурс] / John Molyneux. – Режим доступу: <https://socialistworker.co.uk/art/5242/Why+is+sport+so+popular>.

7. Moragas M. The new role of the mass media in the construction of sport and Olympic values [Електронний ресурс] / M. Moragas // Miquel de Moragas. – Режим доступу: http://olympicstudies.uab.es/2010/docs/wp051_eng.pdf.
8. Ostrowski A. Dziennikarstwo sportowe / Andrzej Ostrowski. – Wrocław : Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji TWP, 2003. – 66 s.

Анотація. У статті проаналізовано специфіку функціонування спортивного репортажу в сучасному інтернет-просторі. Зокрема розглянуто головні задачі та функції репортажу. Виявлено роль спортивного журналіста як медіатора спортивної події.

Ключові слова: спортивний репортаж, композиція, аудиторія ЗМІ, інтернет-журналістика.

Summary. Nowadays media play a key role in attracting attention to sports and increasing its popularity. Sports provides a dramatic and conflicting event, which may be assumed, but it never becomes known until the game or competition is over. Indeed, while viewing a sporting event, tension increases and the identification of recipients with athletes arises. The popularity of sports publications is also due to the fact that sport provokes a sense of belonging.

One of the most popular types of sports Internet journalism is a report, which does not have the form of an information message. It is a holistic story with possible lyrical digressions, reporter's impressions as an active participant of the event.

A sports report has a significant impact on the audience, which becomes an active participant in events. The audience is involved in dialogue with journalists, athletes, expressing their own thoughts, criticism, and evaluating a sporting event. The sports reports posted on korrespondent.net are characterized by the following characteristics: patriotism, excitement, aesthetic pleasure, imitation. The main features of the genre: efficiency, informativeness, visibility.

The criterion for choosing an event is its relevance, social significance. Often for this reason, the reports are conducted in an entertaining form, which corresponds to the needs of modern society and the influence of mass culture.

Sports reports often contain a description of the game, the atmosphere, fans, and other aspects of the sporting event. A typical sports report contains information from winners and losers.

It is important to note that the sports report not only provides a description of the event, but also contains an assessment, explains the reasons that led to the victory or defeat of the team or player.

Composition of the sport reportage includes an introduction into the course of the event in order to draw readers' attention to the text, then actual report description follows. It can contain details, reflections, elements of the analysis. In the end, an author summarizes his impressions, assessments and opinions.

Key words: sports report, composition, audience, Internet journalism.

Отримано: 15 червня 2017 р.

УДК 821(092)

К. Бондарь

ИСКУССТВО БЫТЬ ГУДЗИЕМ (К 130-ЛЕТИЮ НИКОЛАЯ КАЛЛИНИКОВИЧА ГУДЗИЯ)

В 1908 г. на занятиях в Семинарии В. Н. Перетца по русской филологии в университете Св. Владимира в Киеве появился новый студент. За плечами у него было детство в Могилеве-Подольском, где он родился 3 мая 1887 г. («...семья наша, в которой я был первенцем, была многодетная, родителям приходилось перебиваться из месяца в месяц, живя долгами, и соответственно складывался и наш детский быт...») и окончил 2-х классное городское училище; реальное училище в бессарабской глубинке, затем в Виннице и Киеве, куда семья переехала по долгу службы отца. Сдав экстерном экзамены за гимназический курс, Коля Гудзий поступил на славяно-русское отделение историко-филологического факультета.

А. А. Назаревскому принадлежит портрет Н. К. Гудзия времен участия в Семинарии: «Худощавый, несколько даже тщедушный молодой человек, очень живой и подвижный, но не совсем ловкий в движениях, нередко ронявший из рук тросточку (дань тогдашней моде), – он легко мог натолкнуться на кого-нибудь, что-нибудь зацепить...»

Спустя годы профессор Гудзий напишет: «...я стал особенно усердным посетителем лекций профессора Владимира Николаевича Перетца, приобщавшего своих слушателей к тому, что должно было называть литературоведческой наукой, о которой мы не имели до тех пор никакого понятия, придя в университет со скудным багажом школьных разборов отдельных литературных произведений». И еще несколько слов об учителе, с которым Николай Гудзий был связан «памятью сердца»: «переступив порог квартиры Владимира Николаевича, я сразу очутился в атмосфере повышенной научной настроенности, научной жажды и любознательности. Для меня, как и для других членов Семинарии, присутствие в нем было своего рода праздником». Отношения у профессора со студентами были доверительно-дружеские. Вот как о них писал сам Н. К. Гудзий: «Бывало, я только проснусь, а кто-то стучит тростью в окно – комната, где я жил тогда в Киеве, была на первом этаже. Это В. Н. Перетц вышел на утреннюю прогулку и кричит мне с улицы: «Николай Каллиникович, не хотите ли пройтись со мной? Побеседуем о Максиме Греке». Так сложилось, что в бытность Перетца в Киеве его семинарий был веселым и уютным сообществом молодежи и маститого ученого: совместные посещения театров, концертов, катания на лодках по Днепру, совместные поездки для описаний рукописей составляли повседневную жизнь. Посещавший семинар Перетца уже в Петрограде Вениамин Каверин добавил многозначительный штрих к портрету их общего с Н. К. Гудзием наставника: «... у него были свои причуды. Однако с наукой он не шутил, в прятки не играл и не пользовался ею для посторонних целей. Этому мы у него и учились...»

Вначале Гудзий выступил перед участниками Семинарии с докладом «Был ли Максим Грек представителем Возрождения?», затем сделал сообщение «Прение живота и смерти» в старинной украинской литературе». Исследование «Жития Петра Скарги в украинском переводе XVI–XVII вв.» принесло молодому филологу золотую медаль на конкурсе филологических работ в университете. Впереди была долгая плодотворная работа в науке, отмеченная следующими вехами: «оставление при кафедре», как тогда говорили, «для подготовки к профессорскому званию», совмещенное с учительством в киевских гимназиях (1911–1914 гг.), получение магистерской степени и служба приват-доцентом в Киевском университете (1915–1918 гг.), профессура в Таврическом университете (1918–1921 гг.). В начале 20-х гг. в жизни Н. К. Гудзия начинается огромный и важный московский период: профессор кафедры истории русской литературы Московского государственного университета (1922–1929 гг.), МГПИ им. В. И. Ленина (1933–1935 гг.), Института красной профессуры (1934–1935 гг.), МИФЛИ (1934–1941 гг.). В годы сталинского террора ученый чудом избежал расправы: в 1934 г. его фамилия фигурировала в списке подозреваемых по делу «Российской национальной партии». С конца 30-х научная работа Николая Каллиновича

связана с академическими институтами: в 1938–1941 и 1945–1947 гг. он руководил отделом древнерусской литературы и литературы XVIII в. ИМЛИ АН СССР, параллельно продолжая преподавать в МГУ, в 1945–1952 гг. возглавлял отдел русской литературы академического Института литературы им. Т. Г. Шевченко в Киеве (в это же время он был избран действительным членом АН УССР), в 1952–1961 гг. – отдел древней украинской литературы того же института. В этот период своей деятельности он знаменовал связь российской и украинской научных традиций. В течение своего более чем полувекового научного пути академик Гудзий занимался широким кругом проблем: творчеством русских писателей XVIII–XIX вв., среди которых особое внимание уделял Феофану Прокоповичу, Ломоносову, Пушкину, Гоголю, Тютчеву, Брюсову, но особенно Толстому. Он был членом редколлегии юбилейного 90-томного собрания сочинений писателя, для которого подготовил около 50 произведений и составил порядка 40 листов комментариев; опубликовал значительное число статей, посвященных творчеству Толстого («Толстой и Лесков», «Толстой в русской литературе», «Как писалась и печаталась «Крейцера соната» Толстого» и другие). Другой стороной научных интересов ученого была история украинской литературы и история русской филологической науки. Однако основной научной специальностью и страстной любовью Гудзия на протяжении всей жизни оставалась древнерусская литература. В середине 30-х гг. Николай Каллиникович начал работу над курсом истории древнерусской литературы для высших учебных заведений, в результате которой появилась «Хрестоматия по древней русской литературе XI–XVII вв.» и знаменитый учебник «История древней русской литературы». Д. С. Лихачев вспоминал: «Перед войной на стрелке Васильевского острова был <...> академический книжный магазин <...>. Он помещался в парадной Музея этнографии и антропологии. Там торговали не только академической книгой. <...> Я работал тогда в Издательстве Академии наук, но был уже знаком с Григорием Александровичем Гуковским. Я встретил его на улице. Он почти бежал. На ходу он объяснил мне, что вышел учебник Гудзия, который обязательно надо купить». Почему же учебник по древнерусской литературе вызвал такую реакцию коллег и читателей?

Этот учебник пришел на смену существовавшим тогда курсам Е. В. Петухова, В. А. Келтуялы, П. Н. Сакулина и А. С. Орлова. С одной стороны, подход автора к материалу сформировался под влиянием академического литературоведения второй половины XIX – начала XX в., которому был присущ «фактографический» пафос. Для Н. К. Гудзия бесспорна первичность текста перед любой концепцией. Автор учебника внимательно анализирует древнерусские тексты, их сюжеты, стиль, приемы. Отличает учебник и подробный пересказ содержания древнерусских текстов. В позднейших учебниках такие пересказы станут намного более лаконичными. Н. К. Гудзий же следует старой традиции, но пересказ важен ему именно в учебных целях. Пересказывая древнерусские произведения, он приближает их к нам, освобождает от немоты голоса древнерусских книжников. Изложение древнерусских произведений – увлекательное и живое. Надо напомнить, что учебник создавался и вышел в свет в то время, когда религия и религиозная литература, мягко говоря, не приветствовались. Между тем автор подробно излагает содержание множества житий святых, возвращая эти произведения в современную культурную память. Это был очень смелый поступок.

С другой стороны, для Н. К. Гудзия были важны методологические правила, о которых напоминал студентам его учитель В. Н. Перетц: «Никогда нельзя смешивать с анализом документа своих рассуждений и домыслов, пополнять «от себя» автора памятника. Нельзя смешивать факты, полученные из документа, с результатами рассуждения». В соответствии с этим анализ и выводы естественно следуют из изложения содержания памятников. Характеристики поэтики древнерусских памятников всегда выверены, далеки от произвольности и необязательности, от неуместной и для педагога, и для ученого оценочности. Сохранил автор учебника и главное достоинство культурно-исторической школы – рассмотрение памятников в богатстве их культурных связей, в преемственности по отношению к различным литературным традициям. В позднейших учебниках эта особенность была утеряна. Важной частью учебника Н. К. Гудзия стали обзоры изучения древнерусских произведений: автор стремится учесть все существующие точки зрения, относящиеся к истолкованию смысла, датировке и атрибуции произведений. Н. К. Гудзий, которому принадлежат специальные исследования многих произведений, никогда не излагает только собственную точку зрения. Сначала – текст (его пересказ), потом бесспорные сведения о нем, потом – все, что является дискуссионным. Таков неизменный принцип Н. К. Гудзия – нравственный, педагогический, научный.

Этот принцип проявлял себя и в повседневной жизни. Удивительные качества Николая Каллиниковича свидетельствовали о масштабе его личности: «...он не был ни дипломатом, ни чиновником, ни хитрецом. Он не мог притворяться, выжидать или молчать, когда надо было протестовать, заступаться или кого-то поддерживать. Как и многие очень добрые люди, он был вспыльчив. Сколько раз мы видели его рассерженным, возмущающимся, но, всплыв, он быстро отходил. Он

никогда не радовался чужим неудачам, оплошностям, ошибкам, смешному положению, в которое попадал человек. Дурные поступки его всегда болезненно огорчали. Зато как он радовался чужим успехам, удачной книге, удачному выступлению, награждению достойных! Его часто фотографировали ученики. И на всех фотографиях «гудзиевское» выступало очень ярко: его характерные жесты, его улыбка, его глаза. Это потому, что он всегда был самим собой, искренним до предела». Так описал своего старшего коллегу В. В. Виноградов. А вот как профессор Гудзий вел себя за лекционной кафедрой: «сюжеты житийной литературы, сказаний и апокрифов он передавал с редким изяществом, артистизмом, сам откровенно получая удовольствие от наивной мудрости древнего автора и прелести старинного слога. В наиболее забавных местах он уже заранее начинал хмыкать и как-то особенно форсисто покачивал своей выразительной, необычной головой, подыскивая подходящие слова для изложения чересчур откровенного сюжета» (В. Я. Лакшин). Или: «Николай Каллиникович входил в аудиторию стройный, подтянутый, с высоким стоячим галстуком-бабочкой, с огромным портфелем и поднимался на высочайшую кафедру, где он читал стоя. Меня – недавнего гимназиста – очень забавляло, что всякий раз, входя на кафедру и оглядывая полупустую аудиторию, в которой находилось 5–6 студентов, он громко обращался к нам: «Милостивые государи!» (М. П. Алексеев). Любовь к своему делу, эрудиция, чувство вкуса и такта, врожденная, неизменная доброжелательность открывали путь к таинству познания, к чуду взаимного общения и духовного обогащения: «Профессор поднимается на кафедру и извлекает из своего необъятного портфеля толстую небольшого формата «книжицу» необычного вида. Обведя аудиторию лукавым, несколько насмешливым взглядом и пожевав губами, профессор представляется: «Гудзий Николай Каллиникович. Буду вам читать древнюю русскую литературу. Лекции мои записывать не обязательно. Скоро выходит из печати мой учебник. Больше работайте самостоятельно, больше читайте, думайте...». Это уже слова другого известного ученика, тоже впоследствии крупного исследователя древнерусской словесности В. В. Кускова. Таинство продолжается. Выдержав семь изданий, книга Гудзия уже в современную эпоху была переиздана в серии «Классический учебник». Кажется, и теперь каждый, кто хочет начать знакомство с древнерусской Атлантидой, не сможет пройти мимо этого труда.

В числе трехсот привезенных с собой самых необходимых в работе книг на моей полке стоит и учебник Гудзия.

Анотація. У 2017 р. виповнилося 130 років від дня народження Миколи Калениковича Гудзія – видатного дослідника давньоруської літератури, творчості Л. Толстого, текстолога, палеографа, викладача і організатора науки. Це нагода для міркувань над життєвим і творчим шляхом академіка Гудзія, витоками його наукових інтересів і здобутків, а також час проаналізувати роль і місце в науці його відомого підручника з давньоруської літератури. Особливу увагу приділено неповторній особистості ювіляра.

Ключові слова: В. М. Перетць, М. К. Гудзій, давньоруська література, методологія.

Summary. In 2017, 130 years have passed since the birth of Nikolai Kallinikovich Hudzi, an outstanding researcher of Old Russian literature, textologist, paleographer, teacher and organizer of science. Gudziy dealt with a wide range of problems: the work of Russian writers of the eighteenth and nineteenth centuries, especially to Feofan Prokopovich, Lomonosov, Pushkin, Gogol, Tolstoy, Tyutchev, Bryusov. He was a member of the editorial board of the jubilee 90-volume collection of works of the writer, for which he prepared about 50 works and made about 40 pages of comments. He published articles devoted to problems «Tolstoy and Leskov», «Tolstoy in Russian Literature», How Tolstoy's «Kreutzer Sonata» was written and published», etc. The other side of the scientist's scientific interests was the history of Ukrainian literature and the history of Russian philological science. This is an opportunity for reasoning over the life and creativity of Academician Gudziy, the origins of his scientific interests and achievements, as well as time to analyze the role and place in science of his famous textbook on ancient literature. Particular attention is paid to the unique personality of the jubilee.

Key words: V. N. Peretz, N. K. Gudziy, Old Russian literature, methodology.

Отримано: 8 серпня 2017 р.

ФИЛОЛОГИЯ КАК ЖИЗНЕСТРОИТЕЛЬСТВО

Памяти Е. Ф. Широкоград

Держа путь «с ярмарки», по-другому оцениваешь жизненные впечатления и воспоминания. Выбор профессии, в нашем деле неотделимый от ценностных установок, воспринимается как выбор predetermined и ориентированный на немногие безукоризненные образцы. Презумпция доверия, подтвержденная опытом, остается на всю жизнь незыблемой основой и профессионального, и повседневного поведения.

Отвлеченные рассуждения, предпринятые как попытка объяснить, что, в сущности, стоит за этим первым серьезным выбором, приводят к вполне конкретным воспоминаниям. С годами крепнет убеждение, что самым первым, вначале неосознанным образцом был мой дед Михаил Сергеевич Бондарь – филолог, учитель, литературный работник. Его независимая и пытливая личность, неутомимое жизнелюбие, жажда чтения и широта взглядов были тем строительным материалом, из которого постепенно он формировал меня, скорее интуитивно, чем намеренно. Начальной, а возможно и главной моей школой были долгие беседы с дедом обо всем на свете во время наших постоянных прогулок начиная с дошкольных лет и вплоть до окончания университета. Среди почти необозримых тем и предметов отчетливо вспоминаются разговоры о книгах и их авторах, об идеях и их причудливом пути, о словах – их важности и точности. «Работать со словом» – таков был девиз и наказ моего деда, одобрявшего выбор филологического факультета вместо предполагавшегося исторического. Надо сказать, наказ этот не только в полной мере осуществился, но и привел к удивительному совмещению в трудовой жизни двух профессий – несостоявшегося, но изначально притягательного ремесла историка, и лишь спустя годы принятой как судьба профессии филолога.

Таковы истоки и мотивы следующего важного выбора, который все студенты-филологи делали (и, возможно, делают теперь) в начале III курса – выбора научного семинара. Стоит заметить, что этот выбор, и впрямь судьбоносный, в тогдашние 19 лет многим казался не слишком значительным. Я же отнесся к нему со всей серьезностью. Особенность научного семинара на филфаке состояла в том, что занятия в нем обязательно приводили к подготовке дипломной работы, а также предопределяли специфику государственного экзамена: специализация в лингвистическом семинаре предполагала экзамен по истории русской литературы и наоборот – «литературоведы» сдавали весь курс русского языка. Чем руководствовались студенты? И тем, что, как им казалось, будет проще сдать на V курсе, и тем, кто из преподавателей объявлял набор в семинар и какие темы предлагал. Были бесспорные фавориты, например, профессор А. Д. Михилев с кафедры зарубежной литературы с его темами по модернизму, современной французской, английской и американской литературе, или доцент В. А. Маринчак с кафедры русского языка, «отец Виктор», который уже тогда преподавал историю языка и культуры как духовно-символическую и мифологическую реальность. Были и другие семинары, ведущих которых я знал и уважал как своих учителей: семинар Л. А. Быковой («Ложные друзья переводчика: русско-польские параллели») или Г. М. Зельдовича («Слабые смыслы русского языкового выражения», тема, по которой он через несколько лет защитил докторскую). У этих преподавателей я попробовал позаниматься несколько раз, но в конце концов отказался от предложенных тем, как и от темы по лингвистике текста, которой я немного тогда увлекался. Шли недели, а я все еще оставался без семинара и без научного руководителя. Как это часто бывает в жизни, дело решила случайность или, вернее, не сразу оцененная по достоинству деталь. Моя сокурсница Оля Пащенко не задумываясь выбрала семинар Ефросиньи Фоминичны Широкоград, поскольку ее мама в свое время была дипломницей Е.Ф., и однажды рассказала мне об этом семинаре словно невзначай. До этого я не был знаком с профессором Широкоград, но один важный разговор у нас состоялся: мы пришли к ней вдвоем с моим другом Олегом Ковалем, который учился тогда на II курсе, но был охвачен серьезным научным поиском. В поисках «настоящей» науки мы и попросили Ефросинью Фоминичну о встрече. Я большей частью молчал и слушал, но что-то услышанное и воспринятое тогда заставило меня прийти к ней еще раз, с тем чтобы уже более не уходить. Это было 17 октября 1991 года. С тех пор прошло больше 25 лет, но эту дату я помню: с подобной точностью фиксируются далеко не все повседневные события. Выбор семинара был продиктован отчасти тягой к истории языка и славянским древностям, отчасти – тем обаянием, которое не сразу, постепенно привлекало меня, в общем еще достаточно слабо подготовленного третьекурсника, в общении с Ефросиньей Фоминичной. Это было обаяние безыскусной правды, надежности и какой-то глубокой, органичной

доброжелательности. Однако у нее была репутация строгого и взыскательного педагога; идти к ней в семинар решались немногие. В конечном итоге нас осталось пятеро. Работа в семинаре строилась индивидуально, с учетом темы каждого студента, а встречи с преподавателем проходили как обсуждение найденных в текстах словоупотреблений, разбор словарных значений и библиографических ссылок. От каждого студента требовалось ведение картотеки, и многие карточки с библиографическим описанием или словарной статьей Ефросинья Фоминична приносила нам сама. После длительных поисков и сомнений (и здесь не обошлось без них), тема была выбрана – «Концепт «чудо» в языке и культуре восточных славян». После выхода в свет в том же году сборника статей «Логический анализ языка. Культурные концепты» слово «концепт» не сходило с филологических уст; заданное им направление входило в моду. Материал быстро набирался, в основном, за счет этимологических разысканий по слову «чудо» и однокоренных, а также «диво» и многочисленных дериватов. Помимо этого, фиксировалось словоупотребление по литературным памятникам, начиная с древнейших русских житий и заканчивая современной беллетристикой; выявлялся массив словарных значений по всем известным словарям славянских языков. Семинарские занятия продолжались 2 года, и после них я на «отлично» защитил дипломную работу (1994 г.), а еще через несколько лет продолжил работать над этой темой в аспирантуре. Здесь, по законам жанра, наступает пауза и... сюжетная линия круто сворачивает. Блестящего и победного научного пути не получилось: инерция занятий одной и той же темой, и исчерпанность прежней методологии, и закрутившийся вихрь «взрослой» жизни (на первом году аспирантуры я женился, а на третьем на свет появился сын), и новые интересы все дальше и дальше уводили меня от призрачной цели. Диссертация тогда не была доведена до целостного состояния и защищена, а статьи, написанные по теме и опубликованные в различных изданиях, так и оставались разрозненным материалом, пока не были собраны мной и изданы отдельным сборником под названием «Этюды о чудесах и текстах» (Харьков, 2012 г.) с посвящением памяти любимого учителя. Видимо, все-таки диссертация могла получиться: тема «чуда» и теперь поражает своим потенциалом и многомерностью. Но нет худа без добра: выбранная как альтернатива завершению аспирантуры учеба в магистратуре только открывшегося тогда Центра иудаики и еврейской цивилизации в Институте стран Азии и Африке при МГУ принесла мне не только новую специальность – востоковеда, но и возможность многие годы преподавать любимые исторические и филологические дисциплины в Международном Соломоновом университете, а также новую научную специализацию – иудео-славяку, междисциплинарную область исследования еврейско-славянских контактов, в которой я тоже сумел найти свою нишу – повести о царе Соломоне, и защитить диссертацию, а после издать книгу. Все это стало возможным во многом благодаря тому, что в свое время я прошел «школу Широкоград», а Ефросинья Фоминична после нашего официального расставания осталась для меня не только Учителем, но другом, советчиком и собеседником; я с удовольствием бывал у нее дома, в тесной квартирке на пятом этаже, где шли наши неторопливые разговоры под неизменный растворимый кофе со сгущенным молоком. Изредка Ефросинья Фоминична посещала и наш дом; мы встречались с ней на заседаниях Харьковского историко-филологического общества, в библиотеке и на конференциях.

Уйдя на пенсию, она продолжала активно трудиться. Университет и кафедра русского языка торжественно отметили в 2008 г. 80-летний юбилей профессора Широкоград, на котором посчастливилось выступить и мне, а затем опубликовать на основе доклада посвященную Ефросинье Фоминичне статью¹. Так замыкался круг, отдавались старые долги... На этом же юбилейном заседании выступила коллега и соавтор Е. Ф. Широкоград Л. М. Черняк с приветственным словом «Встреча с Радостью», из которого я впервые узнал, что изысканное древнерусское имя «Ефросинья» – это греческое «радость»! Как же радостно стало мне и как много это открытие объяснило! Ведь если имя человека означает «радость», он, кажется, просто обязан прожить интересную и плодотворную жизнь. К счастью, именно так и сложилась жизнь Ефросиньи Фоминичны. Придя в Харьковский университет выпускницей послевоенной школы в 1948 году, она не покидала его до последнего дня. В юбилейном издании читаем строки, написанные коллегами по кафедре:

«...как историк русского языка Ефросинья Фоминична оказалась приобщена к научной деятельности, требующей предельной точности знания, четкости научных доказательств, обширного языкового материала. Ее личностные особенности и принципы жизни стали гарантией безусловного профессионализма в области исторического языкознания. Подвижничество, исключительное трудолюбие, добросовестность как органические свойства личности Ефросиньи Фоминичны предопределили и содержание ее жизни, которая всецело была наполнена педагогической и на-

учной работой». Жить несуетно и в тихой сосредоточенности – привилегия, данная немногим, ценность которой понимают сегодня все меньше. Обдуманная размеренность, дни, наполненные незаметной кропотливой работой, скупость в словах и филигранная точность в выборе слов, негромкая, как бы приглушенная речь, недоверие к публичности, неприятие конформизма, нелицеприятность, – все это было знаками той эпохи и знаками неповторимой личности, чудесным и радостным образом оказавшейся в роли моего учителя и друга. Неоспоримый факт, что своим трудом и жизнью Ефросинья Фоминична бережно хранила Филологию, служа ей, но не менее важно и то, что филология сама хранила ее, давая возможность работать, жить интересами науки, поддерживать отношения с достойными людьми и привечать тех, кто нуждался в утешительном слове. «Время боготворит язык и тех, кем он жив...»

А ведь сама она была воспитана своими учителями – Николаем Михайловичем Баженовым, Александром Моисеевичем Финкелем, Верой Павловной Бесединой-Невзоровой, о которых всегда рассказывала с трепетом. От этих корифеев ниточка тянется уже к дореволюционной науке, к тем, кто слушал лекции самого Потебни. Благодаря трудам Ефросиньи Фоминичны, ставшей еще и историком университета, собраны и сохранены свидетельства научной деятельности многих ученых, чья жизнь была связана с Харьковским университетом. Центральное место в этом ряду принадлежит Александру Потебне, научному творчеству которого посвящены многие ее публикации. Она воспринимала себя как звено в эстафете научных поколений, хотя прямо никогда не говорила об этом. Надо вспомнить и о том, что Ефросинья Фоминична не делала скидок на чины и положения, не боялась остаться в меньшинстве или оказаться непонятой; больше всего ее заботили правда и справедливость, а ее моральный камертон был настроен весьма точно.

...Мы продолжали видеться и общаться с Ефросиньей Фоминичной почти до самого конца. Разговор о выборе призвания как судьбы, увы, требует и этого, последнего сюжета. 1 декабря 2010 года, поработав в университетской библиотеке и заглянув на кафедру, она попрощалась с присутствующими и сообщила, что отправляется к родственникам в Шебекино. После этого никому не пришло в голову беспокоиться ее отсутствием. Несколько дней спустя телефон ее молчал, а когда коллеги, все же заподозрив неладное, наведались к ней домой, в двери они обнаружили телеграмму от встревоженной родни... Обо всем дальнейшем Ефросинья Фоминична, к счастью, уже не узнала, удостоившись высшей награды ученого – быстрой смерти за рабочим столом, в окружении рукописей и книг «Подобает филологу умирать, работая...». Стоя у закрытого гроба в зале крематория, мы слушали о Виктора Маринчака, который напутствовал ее последним словом, хотя церковного отпевания не было. «Всю жизнь она работала над собой», – говорил оратор, – «и умерла в доброй старости, насытившись годами, как библейские патриархи». И ученики разного возраста, пришедшие проститься, словно воплощали цепочку поколений, подтверждая правильность выбора, сделанного когда-то Асей Широкоград. Любовь и преданность учеников придавали теплоту ее жизненному пространству. И хотя нет больше маленькой квартиры, от обширной библиотеки остались лишь словари, перевезенные на кафедру, а прах ее покоится в далеком Шебекино, с нами всегда будет чудо встречи и радость общения, осмысленного и серьезного общения с учителем – не о науке даже, а о жизни, которая иногда открывает свои заветные тайны тому, кто их взывает.

Примечание

¹ Бондарь К. В. К вопросу о древнерусской экзотической лексике (гебраизмы) // Вестник ХНУ им. В. Н. Каразина. Сер. Филология. – № 1014. – Вып. 65. – 2012. – С. 22–25.

Анотація. У мемуарно-есеїстичній статті автор розповідає про вибір професії філолога і роль вчителів у професійному становленні. Пригадуючи студентські роки у Харківському університеті, він окреслює постать професора кафедри російської мови, відомого етимолога, дослідника історичної граматики і лексикології, історика науки Фросини Хомівни Широкоград, яка була для своїх учнів не тільки науковим керівником, але й учителем життя і непохитним духовним авторитетом.

Ключові слова: Ф. Х. Широкоград, університет, філологія, історія російської мови.

Summary. *In this article, Author talks in his memoir-essay article about choosing the profession of philologist and the role of teachers in professional development. He recalled his studies at the Kharkov University. In this panorama outlines the one figure of Professor of the Department of Russian Language Efrosinya Fominichna Shirokorad. She was a well-known etymologist, researcher of historical grammar and lexicology, historian of science. Professor was not only a scientific leader but also a teacher of life and indisputable spiritual authority for his disciples. She was raised by her teachers – Nikolai Mikhailovich Bazhenov, Alexander Moiseevich Finkel, Vera Pavlovna Besedina-Nevzorova, whom she always told with trepidation. Live in peace and in quiet concentration – it is a privilege only for very few people. A deliberate dimensionality, days filled with inconspicuous laborious work, stinginess in words and filigree precision in the choice of words, quiet, muted speech, distrust of publicity, rejection of conformism, impartiality – all these were signs of that epoch and signs of a unique personality, miraculous and joyfully turned out to be my teacher and friend. The indisputable fact that Efrosinya Fominichna carefully preserved Philology by her work and life, serving her.*

Key words: *E.F. Shirokorad, university, philology, history of the Russian language.*

Отримано: 2 серпня 2017 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Андрейко Яна Вячеславівна – старший викладач Харківської медичної академії післядипломної освіти.

Ахмад Інна Михайлівна – старший викладач НТУУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського.

Бадюл Вікторія Вікторівна – аспірант кафедра української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Беркешук Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бураго Дмитро Сергійович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри російської літератури Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.

Беценко Тетяна Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

Билінська Олександра Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Бігусяк Михайло Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, докторант ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника».

Білоконенко Людмила Анатоліївна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Бовсуновська Марія Анатоліївна – аспірант Інституту української мови НАН України.

Бондар Костянтин – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Тель-Авівського університету, Ізраїль.

Бойко Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Васецька Оксана Іванівна – молодший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України. ???

Василенко Олена Петрівна – кандидат педагогічних наук доцент Одеського національного політехнічного університету.

Васильєва Катерина Петрівна – аспірантка кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Вдовиченко Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Волошина Катерина Валеріївна – аспірант Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Глуценко Володимир Андрійович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ Донецької обл.)

Гороф'янюк Інна Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана з наукової роботи факультету філології й журналістики імені М. Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гримашевич Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Громко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Гудима Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Гуцуляк Тетяна Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови, докторант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Денисюк Василь Вікторович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дзюбак Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Драган Юлія Михайлівна – секретар-діловод Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Свтушина Тетяна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Желязкова Вікторія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Жиленко Ірина Рудольфівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Закутня Анна Юріївна – аспірант кафедри сучасної української мови Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Зелінська Оксана Юріївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету.

Казимір Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Калашник Оксана Вікторівна – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Каленюк Світлана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Карпенко Галина Петрівна – методист вищої категорії Національного технічного університету.

Кіщенко Алла Миколаївна – викладач кафедри прикладної лінгвістики Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Козак Раїса Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Колесников Андрій Олександрович – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Колодько Дар'я Андріївна – аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Колупаєва Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеський національний університет імені І. Мечникова.

Кульбабська Олена Валентинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Кучерява Оксана Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Личук Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Максим'юк Оксана Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Максим'юк Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького національного торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Мальцев Валентин Сергійович – докторант кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мальцева Вероніка Валеріївна – аспірант кафедри російської мови Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Маркітантов Юрій Олександрович – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Марчук Людмила Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Матвєєва Наталя Романівна – аспірант Інституту української мови НАН України.

Медведь Марія Миколаївна – кандидат філологічних наук, директор Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету.

Мельник Алла Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германських і романських мов Київського національного лінгвістичного університету.

Мельник Наталя Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету.

Мозолюк Оксана Миколаївна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Монастирська Римма Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Онкієнко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного університету.

Оскірко Олексій Павлович – здобувач кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Павлова Алла Казимирівна – кандидат філологічних наук, доцент Університету державної фіскальної служби України.

Палатовська Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Київського національного лінгвістичного університету.

Папіш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Паук Марина Михайлівна – заступник директора з виховної роботи Гуманітарно-педагогічного коледжу Мукачівського державного університету.

Полянничко Юрій Володимирович – викладач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Поплавська Людмила Володимирівна – асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Просяна Альона Вікторівна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Процик Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Синегуб Ярослава Володимирівна – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сікорська Вікторія Юріївна – доктор філософії, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Одеського національного політехнічного університету, член Спілки журналістів України.

Сірант Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Тищенко Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Ткач Людмила Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Турко Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних дисциплін початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Федькова Інга Анатоліївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хараман Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри інноваційних технологій викладання загальноосвітніх дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Химинець Мирослава Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Цар Іванна Миколаївна – аспірант Інституту української мови НАН України.

Цимбал Наталія Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Чаган Оксана Іванівна – викладач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ.

Чернобров Юлія Анатоліївна – молодший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Шабат-Савка Світлана Тарасівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шевченко Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, завідувач відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Шелудько Віра Леонідівна – аспірант Інституту української мови НАН України.

Шеремета Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Юмачікова Олена Михайлівна – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ Й ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

9. Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01. 2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1) наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи: «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку».
10. На першому рядку перед прізвищем автора в лівому кутку подається шифр УДК (звичайним шрифтом).
11. Текст набирається шрифтом Times New Roman, розмір – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, відступ абзацу – 1 см. Параметри сторінки: зверху, знизу, праворуч, ліворуч – 2 см.
12. У тексті не допускається вирівнювання пропусками.
13. У тексті використовується дефіс «-», який не відділяється пропусками, і тире «—» (Alt+0151).
14. Ініціали відділяються від прізвищ нерозривним пробілом (комбінація клавіш Ctrl+Shift+Пробіл).
15. Посилання на використані джерела в тексті робити за зразком [2, 364; 5, 127; 7—9], де перша цифра — номер джерела в списку використаних джерел, номер сторінки через кому, декілька джерел через крапку з комою або через дефіс.
16. За необхідності подання приміток (коментарів) до тексту вони оформлюються так: у тексті за допомогою функції «Верхній індекс» ставиться порядковий номер примітки (наприклад: ...¹ ...²), а після тексту статті (до «Списку використаних джерел») із заголовком «Примітки» (по центру) наскрізною нумерацією подається текст приміток.
17. Після тексту статті (приміток) по центру подається заголовок «Список використаних джерел» і в алфавітному порядку наводяться всі використані джерела (спочатку «кирилицею», потім «латиницею»). Список використаних джерел оформлюється за вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. — 2009. — № 3). У списку необхідно розрізняти тире та дефіс.
18. Після «Списку використаних джерел» подаються анотації — українською (250-300 знаків) та англійською мовою (1800-2000 знаків) з відповідними заголовками: «Анотація», «Summary» та ключові слова (5-7 слів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія повинна містити:

1. Повна назва статті, посада автора статті, П.І.Б. автора.
2. Стислий опис проблеми, якій присвячена стаття.
3. Ступінь актуальності наданої статті.
4. Найбільш важливі аспекти, розкриті автором у статті.
5. Рекомендація до публікації.
6. Вчене звання, вчений ступінь, посада, місце роботи, П.І.Б. рецензента, печатка, підпис.

REQUIREMENTS FOR CONTENT AND DESIGN OF AN ARTICLE TEXT

1. According to the Resolution the Presidium of the HAC of Ukraine from 15.01. 2003 № 7-5/1 “On increasing demands for professional publications, put on the list of HAC of Ukraine” (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2003. – № 1) a scientific paper should contain the following obligatory elements: “general issue statement and its connection with important scientific and practical tasks; analysis of recent research and publications, in which the solution of this issue is started and which the author considers; extraction of previously unsolved parts of the general issue to which the article is devoted; forming the purposes of article (aim statement); exposition of the main material of the research with grounding of received scientific results; conclusions of this study and prospects for further research in this direction».
2. On the first line, before the author’s name in the left corner the UDC is given (regular type).
3. The text is typed with «Times New Roman», size – 14 pt, interlinear space – 1.5, indent – 1 cm. Parameters of the page: top, bottom, right, left – 2 cm.
4. Alignment of spaces is not allowed in the text.
5. The hyphen «-» is used text which is not separated by spaces, and dash «-» (Alt + 0151).
6. The initials are separated from names with non-breaking space (shortcut Ctrl + Shift + Space).
7. References in the text should be made according to the model [2, 364; 5, 127; 7-9], where the first number is the number of sources in the list of sources used, the page numbers are separated by commas, multiple sources through a semicolon or a hyphen.
8. If necessary, the submission notes (comments) to the text are issued as followed: in the text using the “top post index” serial number of the note is put (for example: ... 1 ... 2), and after the text (before “List of used sources”) with the heading “Notes” (in the center) with sequential numbering a text of note is given.
9. After the text (notes) in the center is given the heading “REFERENCES” and in alphabetical order are all sources used (originally “Cyrillic”, then “Latin”). The list of used sources is issued according to the requirements of HAC (Bulletin of HAC of Ukraine. – 2009. – № 3). The list must distinguish between dashes and hyphens.
10. After the “List of sources” the abstracts are submitted – Ukrainian (250-300 characters) and English (1800-2000 characters) with appropriate heading “Summary” and keywords (5-7 words).

REQUIREMENTS FOR REVIEW

The review shall include:

1. Full title, the author’s title, author’s name.
2. Brief description of the issue in the paper.
3. The degree of relevance of the given article.
4. The most important aspects revealed by the author in the article.
5. Recommendation for publication.
6. Academic status and degree, title, place of employment, name of a reviewer, stamp and signature.

З М І С Т

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

С. Д. Абрамович	
Проблема «отражения реальности» в літературно-язиковій картині мира.....	5
Д. С. Бураго	
«Растворение быта» в мемуарах А. М. Ремизова «Подстриженными глазами».....	8
І. Р. Жиленко	
А. Чекмановський і Р. Гуль: «втрачене покоління» у горнилі війни	15
В. С. Мальцев	
Особливості строфіки поетичних текстів Григорія Сковороди.....	19
І. М. Онікієнко	
С. Жадан – виразник національної ідеї в епоху другого модерну	24

МОВОЗНАВСТВО

Я. В. Андрейко	
Явище синкретизму на рівні лексико-семантичної організації ідентифікаційного блоку	29
И. М. Ахмад	
Ассоциативно-семантические корреляции лексемы <i>утро</i>	33
В. В. Бадюл	
Біоморфний код культури у фразеологічних одиницях української жіночої прози ХХІ століття	37
І. С. Беркешук, Л. В. Поплавська	
Відсоматичні деривати: чинники і продукування	42
О. С. Білінська	
Грамматичні засоби мовленнєвого впливу в синкретичних жанрах політичного агітаційного дискурсу	46
М. В. Бігусяк	
Лінгвогеографія покутських говірок у світлі даних карт II тому Атласу української мови	50
Л. А. Вілокопенко	
Forms and models of interpersonal conflict communication in the media	55
М. А. Бовсуновська	
Мовна ситуація міста Житомира	60
Н. О. Бойко	
Назви частин тіла як джерело формування слов'янських дегідронімних ойконімів	66
О. І. Васецька	
Квасисинонімія в синтаксичній терміносистемі: варіанти термінів <i>означення, додаток</i>	70
К. П. Васильєва	
«Спадщина тисячоліть»: унікальна книга про унікальну мову	74
Н. В. Вдовиченко	
Мовні засоби репрезентації концепту <i>вина</i> в сучасному українському публіцистичному дискурсі: на матеріалі газети «Дзеркало тижня. Україна»	79
К. В. Волошина	
Про суфіксальну омонімію в іменникових неологізмах (на матеріалі сучасної української художньої прози)	83
В. А. Глущенко	
Генезис і еволюція редукованих голосних східнослов'янських мов у концепції П. О. Лавровського	87
І. В. Гороф'янюк	
Зілля од 99 хвороб: семантична мотивація українських назв рослин, похідних від числівників	90

Г. І. Гримашевич	Синонімія прислівників у середньополіських говірках Житомирської області.....	95
Т. В. Громко	Народні географічні терміни на позначення каменя в центральнотрадянських говірках.....	99
Н. В. Гудима	Теорія мовної норми: класифікаційний аспект.....	105
Т. Є. Гуцуляк	Вплив етнічних стереотипів та культурно-історичних чинників на образно-дериваційний потенціал етнізмів в українській мові	108
В. В. Денисюк	Приватний епістолярій XVIII ст.: комунікативно-прагматичний статус фразеологізмів....	116
Н. М. Дзюбак	Формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні особливості відокремлених обставин у газетному дискурсі.....	120
Ю. М. Драган	Порівняння як засіб мовної виразності у творчості А. Кащенко	124
Т. О. Євтушина	Семантико-функціональний аспект територіально маркованої лексики в повісті Марії Матіос «Черевички Божої Матері»	126
В. В. Желязкова	Лексичні маркери експресивності символічних знаків у поетичних текстах.....	131
А. Ю. Закутня	Реклама в церковно-релігійному житті українців у кінці XIX – першій половині XX ст.: тематика, структура та стилістика текстів	136
О. Ю. Зелінська	Лексика на позначення моральних чеснот як складник системи засобів переконання у проповідницькому творі	144
В. О. Казимір	Die Massenmedien in der Sprachentwicklung der Deutschen Gegenwartssprache.....	149
О. В. Калашник	Займенники у складі художньої анафори як стилетвірні елементи інтимної лірики	155
С. О. Каленюк	Маркери суспільно-політичного лексикону в ЗМІ Миколаївщини: смислові центри та функційні вектори	158
Г. П. Карпенко	Аналітичні номінації термінів української логістики.....	162
А. М. Кіщенко	Комунікативна роль автора в постмодерністському художньому дискурсі: стратегії взаємодії з читачем	166
Б. О. Коваленко	Рукописні збірки пісень Степана Руданського: лінгвістичний аналіз	170
Р. В. Козак	Експресивний потенціал синтаксичних одиниць українського постмодерністського прозового тексту	175
А. О. Колесников	Із спостережень над мовними контактами в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю	178
Д. А. Колодзько	Меронимические отношения в русле различных научных парадигм.....	184
Н. В. Кондратенко	Інформаційні мовленнєві жанри українського політичного дискурсу	187
О. В. Кульбабська	Графічне експериментаторство як засіб увиразнення українськомовного художнього тексту кінця XX – початку XXI ст.	192
О. А. Кучерява	Лінгвокультурологічний опис концепту «надія» в методичному аспекті.....	198

М. І. Личук	Структурні типи напів фразеологізованих речень із тримісним фразеоконструктом	203
Н. В. Максим'юк, О. В. Максим'юк	До питання про статус висловлень зі значенням відмови в контексті сучасних лінгвістичних студій.....	207
В. В. Мальцева	В поиске утраченной идентичности: полидискурсивность в романе Саши Соколова «Школа для дураков»	213
Ю. О. Маркітантов, О. М. Мозолук	Фразеологічні одиниці в комунікативному просторі художнього тексту Миколи Невидаїла	218
Л. М. Марчук	Концепт «хитрість» та його функціонування в українських народних казках	223
Н. Р. Матвеева	Поняття білінгвізму та диглосії в сучасному мовознавстві	228
М. М. Медведь	Поняття нового терміна в сучасній українській літературній мові: основні ознаки, вимоги та особливості	232
А. І. Меїчук	The English language in a global context	236
Н. Г. Мельник	Образ москаля в українському народному анекдоті ХХ ст.: соціальні та національні маркери.....	240
О. П. Осирко	Номінація круп та страв із них у східноподільських говірках	244
Е. В. Палатовская	Многокомпонентные сложные предложения в синтаксисе говорящего (на материале устного научного дискурса)	248
В. А. Папіш	Світлотвір митрополита Іларіона	252
М. М. Паук	Обмежувальні синтаксеми орудного безприйменникового відмінка в складі українських прислів'їв	257
Ю. В. Полянничко	Про впорядкування термінів «сполучення слів», «сполуки слів» та «словосполучення» у гуманітарному науковому тексті	261
А. В. Просяна	Лінгвопрагматика судового дискурсу: стратегії мовленнєвої поведінки комунікантів.....	265
І. Р. Процик	«...Як ся футболісти справують на полі з бальноном»: футбольна лексика в сучасних гумористичних текстах.....	270
Я. В. Синьгуб	Гіперо-гіпонімічні відношення в українській соціологічній терміносистемі	275
В. Ю. Сікорська	Комунікативний вплив художнього тексту на формування інформаційного простору	280
А. М. Сірант, Р. І. Монастирська	Здобутки сучасного когнітивного термінознавства та концептографії.....	282
Т. М. Тищенко	Способи номінації в тематичній групі лексики родильного обряду в східноподільських говірках	286
О. В. Турко	Порядок слів у речення у світлі комунікативної теорії (на матеріалі української мови).....	290

Г. А. Федькова	Відбиття хореографічної лексики в сучасній українській лексикографії.....	294
Н. О. Хараман	Народнопісенність мовостилю Олександра Довженка (на матеріалі «Щоденника 1941–1956 років»).....	297
М. Д. Химинець	Метафорична модель «життя країни – це рух» та її роль в актуалізації концепту <i>Америка</i> (на матеріалі газетних текстів початку ХХІ століття)	301
Г. М. Цар	Граматична інтерференція в мовленні київської молоді.....	304
Н. А. Цимбал	Зв'язок мотивації та антонімії в термінологічній лексиці (на матеріалі сучасної української термінології будівництва та архітектури).....	308
О. І. Чаган	До питання дослідження будівельної лексики в говорах української мови	312
Ю. А. Чернобров	Історичний паспорт синтаксичного терміна як документування його еволюції	317
С. Т. Шабат-Савка	Висловлення умови в народнопісенному дискурсі: лінгвоментальні параметри.....	322
Л. Л. Шевченко	Умовносинонімічні найменування як засіб концептотворення у тексті Нового Завіту	327
В. Л. Шелудько	Вербалізація поняття «мова» у свідомості державних службовців.....	332
Н. П. Шеремета	Діалектний текст як джерело дослідження морфологічних особливостей західноподільських говірок.....	337
О. М. Юмачікова	Прагматика стійких сполучень слів у науковому гуманітарному тексті	340
МЕТОДИКА		
О. П. Василенко	Застосування засобів інтерактивних технологій навчання при викладанні української мови за професійним спрямуванням майбутнім фахівцям інженерно-технічних спеціальностей	347
ФОЛЬКЛОР		
Т. П. Беценко	Ціннісні виміри української уснословесної народної творчості	350
А. К. Павлова	Опублікування та теоретичне осмислення епічних хронікальних пісень в українських часописах та фольклористичних виданнях ХІХ – початку ХХ ст.	353
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ		
О. М. Колупасєва	Специфіка висвітлення спортивного репортажу (за матеріалами сайту Korrespondent.net).....	357
МЕМУАРИ		
К. Бондарь	Искусство быть Гудзием (к 130-летию Николая Каллиниковича Гудзия)	360
К. Бондарь	Филология как жизнестроительство	363
Відомості про авторів		367
Вимоги до змісту й технічного оформлення тексту статті		371

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko national University
Philological Sciences

Issue 44

Editor	<i>A. S. Pankova</i>
Computer version	<i>U. M. Zarytska</i>

«Aksioma» Publishing House,
Prov.Pivnichnyi, 5, Kamianets-Podilskyi, 32300.
Tel/Fax: (03849) 3-90-06. E-mail: aksiomakp@rambler.ru.
Printed in the PE «Aksioma» printing house
Certificate GC JM2I808 of 26.05.2004

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 44

Редактор *А. С. Панькова*
Комп'ютерне верстання *У. М. Зарицька*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 43,94.
Тираж 300 пр. Зам. № 777.

Видавництво «Аксиома»,
пров. Північний, 5, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net.

Друк ПП «Аксиома».
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1808 від 26.05.2004 р.